HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL BARIŞ

ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI SONRASININ GERÇEK HİKAYESİ

Kurucusu
KEMAL KARATEKİN

TEKİN YAYINEVİ

HASAN İZZETTİN DİNAMO
KUTSAL BARIŞ / Birinci Kitap

Roman

Kapak Tasarım
ERKAL YAVİ

Basım
Ocak 2007

Baskı ve Cilt
Yaylacık Matbaası
Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi, No: 12
Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 567 80 03

www.hasanizzettindinamo.com

TEKİN YAYIN DAĞITIM SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Ankara Cad. Konak Han 43
Cağaloğlu - İstanbul
Tel: (0212) 527 69 69 - 512 59 84 Fax: (0212) 511 11 22
http:// www.tekinyayinevi.com
E-posta: info@tekinyayinevi.com

ISBN: 975-478-005-6 (Tak. No.)
ISBN: 975-478-006-4 (1. Cilt)

Hasan İzzettin Dinamo

KUTSAL BARIŞ

ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI SONRASININ GERÇEK HİKÂYESİ

Birinci Kitap

TEKİN YAYINEVİ

İSTANBUL'UN İKİNCİ FETHİNE DOĞRU

«İstanbul, bizim tarihimizin ve medeniyetimizin bir hülâsasıdır.
Mustafa Kemal.»

Fransızların savaş gemisi Somali, içindeki önemli bir konuğu İzmir'deki Başkumandan Mustafa Kemal'e götürmek üzere bütün hızıyla Marmara'nın çırpıntılı güz sularını yararak ilerliyordu. Onun İzmir'e götürdüğü konuk, Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé'den başkası değildi. 18 Eylül sabahı Uşakizadeler Köşkü'nün yöresindeki karargâhında Mustafa Kemal'le buluşacaklardı. Konuşup görüşme isteği General Pellé'den gelmişti. İstanbul'daki Kızılay Başkanı Hamit Hasancan'a başvurarak Mustafa Kemal'le görüştürülmesine aracılık etmesini dilemişti. Hasancan, Ulusal Anadolu Hükümeti'nin İstanbul'da bir tür temsilcisi gibiydi. Hasancan, bu isteği Mustafa Kemal'e bildirmiş, hemen görüşme günü belirlenmiş, çok iyi Fransızca bilen Kızılay Müdürlerinden Saffet Şav'ın da birlikte gitmesi uygun görülmüştü. Ancak, İzmir'e giden konuklar salt bunlar değildi. Fransız Amirali Dumensil de onlar arasındaydı. Somali Savaş Gemisinin ilginç bir görevi vardı. Düşman batı uluslarının ya da hükümetlerinin ilk törensel iyi niyetini ya da görüşme, anlaşma isteğini Yunan Ordusu'yla birlikte Lloyd George'un siyasal hülyalarını da darmadağın etmiş olan mavi gözlü genç zafer kartalının ayağına götürüyordu. Hem de bu kaçak bir gidiş gibiydi. Amiral Dumensil, özellikle bu gizliliğe uyulması yanlısıydı. Somali, Marmara'nın ıssız sular bölgesini geçip de İtilâf Devletleri savaş gemilerinin ilkçağlar canavarları gibi

kaynaştığı Çanakkale Boğazı'na yaklaşınca Çanakkale kentinin gece görünüşünü seyretmek üzere kamarasından güverteye çıkan Saffet Bey birdenbire yanı başında beliren Amiral'in kendisine şunları söylediğini işitti:

— Aman! Mösyö Saffet, çabuk aşağı ininiz! İngilizler sizi fesli olarak burda görmesinler. Böyle daha iyi olur.

Saffet Bey, o zaman General Pellé'nin İzmir'e İngilizlerle öteki sorumlu işgalci devletlerden habersiz gittiğini anladı. Gemi, Çanakkale Boğazı'na iyice yaklaşınca bütün ordaki savaş gemilerinin, kendisine doğrulttuğu projektör ışıklarının ak köpükleri içinde boğulur, kamaşır gibi oldu. Bu son kerte zengin, parlak ışık selleri arasında bir kırmızı fes, kafaları karıştırabilirdi. General Pellé'nin İstanbul'dan tartışma kapıları açabilecek bir misyonla gizlice ayrılışı, şimdilik gizli kalmalıydı. İstanbul'daki Fransız Başkonsolosu Legarde da yanında sekreter olarak bulunuyordu. Somali Torpidosu, korkunç ışık bombardımanı altında yolunu sürdüremeyecek duruma gelmişti. Süvari, okkalı bir Fransız denizci sövüntüsü savurdu, seyir subayına da:

— Ver, şunlara geminin adını da projektörlerini kessinler! diye bağırdıktan sonra kaptan köprüsünde dikilen Amiral'le onun yanındakilere de şöyle seslendi:

— Nereye gittiğimizi sorarlarsa söylemeyin. Onları ilgilendirmez.

Gerçi kaptanın ünlediği Fransızlar, onun ne demek istediğini pek iyi anladılarsa da Saffet Bey, şaşırmaktan kendini alamadı. «Demek ki» diye düşündü, «işgalciler arasında sıkı fıkı bir iş birliğinden söz edilemez.»

1922 Mart'ından beri Harbiye Dairesi Satın Alma Kurulu'nun Fransız fabrikalarından satın aldığı yeğnik makineli tüfeklerle, uçakların, kamyonların serüvenini bilen İngilizler, artık uçan kuştan hile sezecek duruma gelmişlerdi. Türk yengisinin ezici gücü karşısında savaş ortakları hızla çözülmüşlerdi. Hele 2 Eylül günü, Türk yengisini kutlayan İngilizlerin dışındaki ortaklar, İstanbul'da İşgal Orduları Komutanı General Harrington'la Londra'da

Lloyd George'u büyük güçlüklerle karşı karşıya bırakmışlardı. General, İngiliz Başbakanı'ndan daha güç koşullar içinde bulunuyordu. Başkomutan Gazi Mustafa Kemal, düşmanı denize döküp büsbütün serbest kalan Birinci, İkinci Orduları, Çanakkale ile İstanbul üzerine yürütmeğe başlamıştı. Türk Ordularına "İlk hedefimiz Akdeniz'dir, ileri!" diyen Mustafa Kemal, şimdi ikinci hedefi göstermiş, orduların başını İstanbul'la Trakya'ya doğru çevirmişti. Gerek İstanbul'la yöresi, gerekse önemli Çanakkale bölgesi, şimdi, yeryüzünün en güçlü devletlerinin işgali altında idi. Hâlâ Doğu Trakya'da asker bulunduran Yunan Ordusu'nu kovalayabilmek için mutlaka bu yenilmez devletlerin kurdukları çelik barajı aşıp geçmek gerekiyordu. Fatih'in yirmi üç yaşındayken fethettiği güzel İstanbul'u bir kez daha fethetmek gereği başgöstermişti. Yunan Ordusu daha birkaç gün önce denebilecek gibi yakın bir zamanda İstanbul üstüne yürümeye karar vermişse de İstanbul'daki büyük işgalci devletlerce durdurulmuştu. Belki de burayı Yunan Ordusu'nun eline düşmekten kurtaran, İngiliz İmparatorluğu'nun bu kent için kurduğu zengin hülya idi. Belki de burayı, Singapur, Hongkong gibi serbest bir kent yapmak istiyorlardı. Sonra, Türk yengisi de Londra'daki Lloyd George'un üzerine bir dağ gibi devrilmiş, onu acımaksızın ezmeye başlamıştı. Şurada Prens Sizifos gibi üstüne yıkılan dağı bayır yukarı boşuna sürmeye, İstanbul'un geçici egemeni General Harrington'a da direnmek üzere güç vermeye çalışıyordu. 2 Eylül günü, İstanbul'daki öbür ortakların Türk yengisini kutladığını haber alan Harrington, bunu yıldırımın kanatlarında Londra'ya tellemiş, Başbakan'ı bayağı sersemletmişti. Bu ağır durumun önlenmesini, bunun için de hemen davranılmasını istiyordu. İlk telgrafıyla Londra'yı heyecanlandıran General Harrington, patronuna akıl öğretircesine bir hafta sonra şöyle bir telgraf daha çekti: «Eğer müttefikler üç bayrağı bir arada gösterebilirse, Çanakkale ile İstanbul'u kurtarabilirler; yansız bölge böylece savunulabilir.»

General Harrington, Londra'dan tedbirler alınmasını isterken kendisi de bütün Marmara ile İstanbul bölgesini savunmaya ha-

zırlanıyor, siperler, savunaklar yaptırıyordu. Sınırlarında güneş batmayan koskocaman İngiliz İmparatorluğu'nun prestiji bu daracık, uğursuz bölgede birdenbire en büyük tehlike ile karşı karşıya gelmişti. Mustafa Kemal, bu «yansız» bölgenin sınırlarına doğru düşmanı daha yeni tepelemiş, yüksek moralli iki ordusunu yürütmüştü. Gerek İstanbul'da gerekse Çanakkale'de bulunan sembolik İngiliz vb., güçleri bu orduları durdurabilecek miydi? Harrington, Fransızlarla İtalyanların hiç direnmeden yolu açacaklarını yediği ekmek gibi biliyordu. Ne var ki yine de kimi blöfler, kombinezonlarla Mustafa Kemal'in karşısına dikilmesi gerekiyordu. Bunun için de müttefiklerin moral dayanışmasını göstermek üzere Başkomutanlık arabasında, İngiliz, Fransız, İtalyan bayraklarını yan yana dalgalandırmağa başladı. Şimdilik biricik umut, yanyana dalgalanıp duran bu üç bayrakla bir de Marmara Denizi'yle İstanbul sularını dolduran İngiliz savaş gemileriydi.

«Yansız» bölgeyi, kurtarsa kurtarsa, ancak bu güçler kurtarabilirdi.

Somali Torpidosu, pırıldakla kim olduğu üstüne sinyallerini verdikten sonra ışık sellerinin bombardımanından kurtulup Çanakkale Boğazı'ndan çıkmış, Adalar denizinde İzmir'e doğru yol almaya başlamıştı. İzmir Limanı'na girdiğinde Edgar Quinet adlı Fransız Amiral Gemisi'nin, toplarını İzmir'e çevirmiş Karşıyaka ile Göztepe arasında yattığını gördü, hemen ona yaklaşarak demirledi. İzmir'in en uygar, en zengin bölgesini yakıp kül eden korkunç yangın, Fransız kolonisinin oturduğu yerleri de silip süpürdüğünden bütün Fransız kolonisi şimdi bu Amiral zırhlısına sığınmış, orada barınıyordu. General Pellé ile birlikte İstanbul'dan gelen öbür yolcular Amiral gemisine geçerek biraz dinlenip kendilerine çeki düzen verdikten sonra geminin motorlarından birine doluşarak karaya yollandılar. Ancak, bu silahsız ziyaretçileri, içlerinde bir fesli Türk de olduğu halde küçük Göztepe iskelesindeki yanık yüzlü nöbetçi Mehmetçik koskoca bir, «Yasah!»'la karşıladı. En sonra, Saffet Şav, durumu güçlükle nöbetçilere anlatabildi. Haber, karargâha iletildikten sonra, küçük

iskeleye ivedi bir karşılama kıtası gönderildi. Ancak, General Pellé, henüz Amiral Gemisi'nde bulunuyordu. Tören Birliği gelip de konukların kabul edileceği anlaşılınca, Saffet Bey, hemen, onu almak üzere motorla geri dönmüştü. Motor, suları köpürterek Amiral zırhlısına doğru uzaklaşırken küçük iskelenin bir yanında, küçük karşılama birliğinin başında iki kişi dikilmiş, sonsuz bir heyecanla bekliyordu. Batının ilk törensel delegesiyle herkesten önce karşılaşmak az buz bir şans değildi. Bu iki kişiden biri Garp Cephesi Karargâhı Dördüncü Şube Müdürü Kurmay Binbaşı Bitlisli Seyfettin Şemi (Akkoç, Tümgeneral), öbürü de gazete istihbarat işlerinde çalışan genç bir adam, Naşit Hakkı (Uluğ) idi. İyi haberler avcılığıyla geçinen genç gazetecinin heyecanı en yüksek noktasındaydı. Biraz sonra beklenen motor, küçük iskeleye yanaştı. General Pellé, Amiralin yardımcısı, bir de Saffet Bey, Anadolu karasına saygıyla ayak bastılar. Sivil giyimli eski yaşlı asker diplomat, kendisini karşılamak üzere tahta iskeleye sıralanan yanık yüzlü Mehmetçiklerin yüzlerine dikkatle, saygıyla baktı; bu yüzlerde Anadolu yengisinin bütün kutsal anlamını okumaya çalışarak önlerinden geçti. Genç Kuvayı Milliyeci Kurmay Binbaşı'nın elini sıkan General Pellé, iskelenin ucunda kendisini bekleyen kara bir Limuzin otomobile doğru ilerlerken yengiyi arslanın ağzından alan Mehmetçiklerin korkunç bakışlarından kaptığı unutulmaz izlenimlerin etkisi altında sanki çarpılmış gibiydi. Eski görgülü bir asker olarak, bu yanık yüzlü savaşçıların nasıl bir ateşten geçtiklerini çok iyi anlamıştı.

Güz güneşi altında pırıl pırıl yanan kara Limuzin, Uşakizadeler'in solmaz sarmaşıklarla örtülü köşkü önünde durunca Pellé kapıda kendisini bekleyen Anadolu insanının orta boyundan biraz uzunca boylu, kızıl sarı saçlı, kırmızı yüzlü, parlak mavi gözlü, genç, olgun görünüşlü bir askerle karşılaştı. Şaşırdı. Birdenbire karşısında Prusyalı savaş kartallarından birini gördüğünü sandı. Ancak bu asker, Prusya militaristlerinden biraz başkacaydı. Kendisine karşı iri şehlâ bakışlarının bütün zengin anlamıyla gülümseyerek elini sıktı:

— Hoşgeldiniz! dedi.

Mustafa Kemal, konuğunu üstü solmaz sarmaşıklarla örtülü giriş yerinden geçirerek dış merdivenlerden yukardaki pencereleri körfeze bakan salona buyur etti. Bol köpüklü Türk kahvelerinden sonra tercüman Seyfettin Şemi Bey'in de katıldığı toplantı, gittikçe gelişerek törensel bir renk aldı. General Pellé sözlerine şöyle başladı:

— Sizi, özel olarak ziyarete geldim. Eşsiz yenginizden dolayı sizi kutlamak istedim.

Ne var ki bu girişten sonra konuşma hareketlenerek her iki ulusu ilgilendirecek bir renk alınca Pellé birlikte sekreter gibi getirdiği Fransız Elçisi Legarde'i çağırtarak görüşmenin notlarını tutmasını istedi. Böylece, özel olarak nitelenen, önemi saklanmak istenen konuşmalar, arşivlere geçmek şansını kazanmış oldu. General Pellé'nin Gazi Mustafa Kemal'le görüşmek üzere İstanbul'dan İzmir'e geldiği haberi limandaki filolar arasında yıldırım hızıyla yayılmıştı. Bunun üzerine İtalyan Filosu'nun Komutanı da Mustafa Kemal'le görüşmek hevesine kapılmış, General Pellé'nin arkasından Göztepe'deki aşk yuvasının kapısını çalmıştı. Ancak, Mustafa Kemal, Fransız Delegesi'yle uzun uzadıya görüşeceğini söyleyerek bu nezaket ziyaretini kesip attı. İtalyan Filo Komutanı'nı başından savan Mustafa Kemal, batının gerçek temsilcilerinden biri saydığı General Pellé ile sere serpe konuşabilmek üzere zamanı garantiye aldı. Köpüklü Türk kahvelerini Lâtife hanım yapıp kendi eliyle getiriyor, o da batıya açılan bu ilk kulağa neler üfleneceğini çok merak ediyordu. Pellé, bir dosta salıklar gibi, karşısındaki mavi gözlü kurda şöyle diyordu:

— Bu büyük zafer üzerine artık ilerlemeyiniz. Şimdilik olduğunuz yerde kalınız. Çanakkale ile İstanbul bölgelerinde hoş olmayan bir karşılaşma meydana gelmesin. İlk önce bir ateşkes anlaşması imzalayalım, bunun ardından da bir barış konferansı toplayalım. Böylece, Misakı Milli ile çizdiğiniz bütün haklarınızı garanti edelim.

Pellé, General Harrington'un, «yansız bölge», diye İngiliz

İmparatorluğu'nun elinde tutmak istediği İstanbul'la bunun yöresine, boğazlara dokunulmamasını istiyordu. Mustafa Kemal'se:

— İstanbul'la Doğu Trakya hemen savaşsız olarak bize bırakılırsa bunun üzerinde konuşabiliriz, diye yanıt verdi.

Bunun üstüne karar vermek yetkisine sahip olmadığını söyleyen General'e karşı şöyle dedi:

— Topraklarımızı düşman istilâsından kurtarırken askerlerimiz, birçok şehirlerimizi, kasabalarımızı, kendi yuvalarını bile yanmış, yıkılmış buldular. Şimdi, ben bu askerlerin ileri atılışlarını nasıl durdurayım? İtilâf Devletleri'nin Çanakkale ile İstanbul bölgelerinde ne işleri var? Yolumuzdan çekiliniz. Biz, geçeceğiz, bütün yurdumuzu kurtaracağız.

Pellé, elden geldiğince nazik konuşmaya, Mustafa Kemal'in kullandığı hırsız sözcüğünün Fransızcasını bir yıldan beri haklı Türk davasını nasıl desteklemiş olduklarını anlatarak sözlerine inanılmasını istiyordu:

— Biliyorsunuz ki Yunanlılar Trakya üzerinden geçip İstanbul'a girmek istemişlerdi. Karşılarında General Charpy'nin Komutası'ndaki Fransız Ordusu'nu buldular ve geçemediler.

General Pellé'nin bu sözlerini işiten Mustafa Kemal, son kerte kızdı, General'in yüzüne öfkesinin bütün tonlarını taşıyan şu sözleri fırlattı: Ancak, bunları doğrudan doğruya General'e söylemekten çekinerek tercümanlık yapan Saffet Bey'e söyledi:

— Söyleyiniz, General Cenapları'na! Yunan Ordusu ne hakla, nasıl İstanbul'a girebilir? Onlar, İstanbul'a bir hırsız gibi geleceklerdi.

Bu sözleri Pelle'ye tercüme eden Saffet Bey de heyecanlı konuşmanın havasına kapılarak konuğun yüzüne karşı çok yüksek, kızgın bir tonla haykırdı. Ancak, bir saattir sürüp giden söz düellosunu son kerte başarılı bir biçimde çevirip her iki yanı da hoşnut eden Saffet Bey, Mustafa Kemal'in kullandığı, hırsız, sözcüğünün Fransızcasını bir türlü bulup çıkaramıyor, kekeleyip duruyordu. Tümceyi birkaç kez yinelediği halde, «hırsız», sözcüğünü bir türlü bulamıyordu. Boşuna, gibi... sözcüklerini geveliyordu.

Bunu anlayan Mustafa Kemal, o zaman dizini döverek:

— *Comme un voleur be*! (*) diye bağırdı. Saffet Bey de heyecana kapılarak: «*Comme un voleur be*!» diye yarı Fransızca, yarı Türkçe bir cümleyle sözünü bitirdi.

Bir saattir gergin bir hava içinde geçen söz düellosunun sinirleri geren büyüsü birdenbire kırıldı. Pellé de Mustafa Kemal de ötekiler de en aşağı gülümsemek zorunda kaldılar.

Fransa'nın su götürmez törensel Delege'si olduğu anlaşılan General Pellé, sonuna dek ilk ileri sürdüğü, sözüm ona, salıklar üzerinde diretti. Mustafa Kemal de tersini savundu, böylece bir yarar sağlamayan konuşmalar, 20 Eylül günü sona erdi. Ancak, bu konuşmalar umutsuzca kesilmemiş, Fransız devlet adamlarıyla yeni görüşmeler için kapı açmıştı. General Pellé, misyonunun bittiğini, söylerken, Franclin Bouillon'un bir kez daha Mustafa Kemal'le görüşmek istediğini ortaya attı. Franclin Bouillon epeyce kara günlerde Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal'le görüşüp konuşmuş, onunla dostluğa benzer bir içtenlik kurmuştu. 1921 yılı, Haziran, Temmuz aylarına rastlayan bu Türkiye gezisi, Fransa ile Türkiye arasında bir siyasal andlaşma imzalanmasını sağlamıştı. General Pellé, ayrılacağına yakın Franclin Bouillon'dan almış olduğu özel bir telgrafı Mustafa Kemal'e göstererek sürecek olan ilişkileri bildirdi. Mustafa Kemal'in bundan da çıkardığı anlama göre, gerek Pellé'nin gerekse gelecek olan Franclin Bouillon'un kişiliğinde kendisiyle karşı karşıya bulunmuş ya da bulunacak olan Fransa'nın, ta, kendisiydi. Mustafa Kemal, Türk Ordusu'yla birlikte İzmir'e geldiği günden beri burası, dünyanın gözlerinin üzerine dikildiği bir politika merkezi olmak niteliğini de taşıma şansına sahip görünüyordu. General Pellé, Franclin Bouillon'dan gelen telgrafı görünce, bu eski dostunu da İzmir'de kabul edebileceğini ona bildirmekte ivedi davrandı. Eski bir politika kurdu olan Franclin Bouillon, Mustafa Kemal'in politik yönünü ilk kez batıda pembeleşen bir

(*) Bir hırsız gibi be...

umuda doğru çevirten devlet adamıydı. Batılılar, onun kişiliğinde Mustafa Kemal'i salt Sovyetlerle başbaşa kalmaktan kurtarmıştı. Lloyd George, sonuna dek Türkiye, Mustafa Kemal düşmanlığı ile dopdolu bulunduğundan Mustafa Kemal, ancak Franclin Bouillon'un politik dostluğunda batıya, Rousseau'nun özgürlüğüne açık bir pencere bulabilmiş, doğudan zorlayan, bir süre onu da sürükleyen Marksist özgürlük düşüncelerini böylece sonrasız yenmişti. Batının Franclin Bouillon'u, Ankara'da boy gösterinceye dek dizginleri kendi elinde olmak koşulu ile sosyalizmin memlekete girmesini bile ciddi olarak düşünmüştü. Kâzım Karabekir de doğudan yazdığı mektuplarda bu düşünceyi savunuyordu. Ancak, hemen, bu sıralarda gerek ülkenin içinde, gerekse Sovyet Rusya'da oluşan iki tipik, zorlayıcı olay, Mustafa Kemal'in sosyalizme gülümseyen kemiksiz eğilimleriyle düşüncelerini güz fırtınaları gibi silkeleyip unutuluşun dipsiz mezarına döktü. Hemen bu sıralarda çıkagelen Rousseau'nun özgürlük bahçelerinin temsilcilerinden biri, iyi niyet giyneği giymesini becerebilen yumuşak politikacı Franclin Bouillon, batının engin kapitalist bahçelerine oldukça geniş bir pencere açarak Mustafa Kemal'in daralan ciğerlerine serin, taze hava kitleleri üflemişti. Mustafa Kemal'i ülkenin içinde en büyük tehlikeyle karşı karşıya bırakan olay, sosyalist bir halk ordusu görünüşü almış olan Çerkes Ethem ya da Kuvayı Seyyare olayı, dışarıdaki de Sovyetler Birliği'nde eğitilerek Türkiye'ye sokulmak istenen Mustafa Suphi olayı idi. Bu her iki olayın içinde yer alan sosyalist kadroların Türkiye'nin yönetimine el atması halinde elbette davanın en büyük şampiyonları olan Mustafa Kemal de Kâzım Karabekir de tehlikeye düşecekti. Mustafa Kemal, çok üstün zekâsıyla bütün bu tehlike bulutlarını dağıttıktan sonra, Franclin Bouillon'un kişiliğinde sonrasız olarak gerek kendi gerekse Türkiye'nin yüzünü batıya döndürmüştü. İşte, şu sırada Paris'ten yola çıkan bu eski dostu beklerken Türkiye'yi batı uygarlığının bir kenarına yerleştirerek hiç olmazsa onun bağımsızlığıyla dirimini güven altına almanın karmaşık düşünceleriyle dopdoluydu.

Bu sırada gerçekten başka bir şey düşünecek durumda değildi. Yunanlıları yenip denize dökmüş, şimdi karşısına daha yavuzları çıkmıştı. Bunlar, üç dört yıl önce koskoca Osmanlı İmparatorluğu'nu çökerten yavuz devletlerdi. Bunlarla şu sırada herhangi bir çatışma söz konusu olamazdı. Fransa'da açılan gedikten içeri dalarak süngülerin ucunu örten zeytin dallarıyla ilerlemek gerekiyordu. Zamanın armağan ettiği son kerte zengin avantajlarla dezavantajları besleyen psikolojik öğeleri beceriklice kullanarak patlayıcı maddelerle dopdolu başarı yolunu er geç aşabilirdi. Mustafa Kemal, General Pellé'yi savdıktan sonra, işte, bu yeni satranç tahtasının başına geçmiş, hem kendinin hem de rakiplerinin oyunlarını yürütmeğe çalışıyordu.

Mustafa Kemal, ilk gerekli görüşmeden sonra General Pellé ile birkaç kez daha görüştü; sonra da eski arkadaşı Fethi (Okyar)'ı Edgar Quinet Amiral gemisine yollayarak birkaç kez de onunla görüştürdü. Kendi görüşmesinde unuttuğu ya da iyice işlemek olanağı bulamadığı konuları Fethi (Okyar) aracılığıyla işlemek istiyordu. Fethi Bey, Paris'ten yeni dönmüştü. İşin çok ilginç yanı şuydu ki Mustafa Kemal, büyük 26 Ağustos saldırısına karar verdikten sonra bunu kamufle edebilmek uğruna türlü oyunlara başvurmuştu. İlk iş olarak, sözüm ona, Anadolu'da daha çok kan dökülmemesi için biraz da kendisine yüz verir gibi olan Fransa'nın aracılığını istemişse de Fransa'nın törensel yüzünde bir mermer soğukluğu bulmuştu. Fransız Başbakanı Poincaré, Yunanlıları destekleyen, kırılmaz, bükülmez yüzüyle Mustafa Kemal'in bir kamuflâjdan başka bir anlam taşımayan yalvarışına, hayır, demişti. Oysa, Mustafa Kemal bu sırada İzmir yollarında koşacak tek atın, tek Mehmetçiğin bile nallarıyla, postallarını bile her zaman cebinde taşıdığı defterine yazıyor, düşman ordusuna indireceği vuruşun en keskin sonuçlarını geceli gündüzlü hesaplıyor, bu sırada kişisel parasını da dava uğrunda gereken yerlere yatırma hazırlığını yapıyordu.

Fethi Bey'in Avrupa'da yalvarır yakarır gibi gezip dolaşması, Türk Ordusu'nun sıfırı tükettiği kanısını yaratıyor, özellikle

Lloyd George, sonra Yunanlılar, bundan umuda düşüyorlardı. Gerçi bir yıl önce Türk Ordusu Sakarya'da Yunanlıları evire çevire döverek ölesiye kanatmışsa da kendisi de yıllarca belini doğrultamayacak kerte kanamış, güçten düşmüştü. Bu yüzden de Sakarya Meydan Savaşı'nı yitirerek siperleri bırakıp Sakarya Irmağı'nın ötesine çekilmeğe başlayan düşman ordusunu izleyememiş, onu daha çok hırpalamak olanağını bulamamıştı. Yunan Ordusu da şimdilik hâlâ saldırı gücünü kazanmış durumda değildi. Ancak, o da sonuna dek o korkunç barikatların arkasında dinlenmeyecek, günün birinde ana vatandan alacağı son takviyelerle bir kez daha talihini kanlı bir biçimde deneyecekti. Ne var ki Fethi Bey'in Avrupa'da o sırada yaptığı kamuflâj gezisi günlerinde o, bu güçleri alacak, yeni bir saldırıya geçecek bir genel görünüşe sahip değildi. Avrupa'da aldatıcı gezintisini Londra'ya dek sürdüren Fethi Bey, Mustafa Kemal'e tarihin en büyük baskınlarından birini yapabilmesi için zaman kazandırıyordu. Mustafa Kemal, Anafartalar'da İngilizlere karşı uyguladığı sonucu yüzde yüz başarılı baskınlardan birini daha hazırlıyordu. Poincaré'den güler yüz göremeyen genç diplomat Fethi, hiç de üzülmeden ordan Londra'ya geçtiğinde orda da benzer soğuklukla karşılaşmış, yetki sahibi politikacılarla görüşebilmek uğruna günlerce boşuna bekledikten sonra, elleri boş, yine Paris'e dönmek zorunda kalmıştı. Fethi Bey'in, Mustafa Kemal'in hinoğlu hinliğinden haberli olup olmadığını bilmiyorsa da istenen gerekli aldatmacayı gerektiğinden daha da iyi yapıyordu. Bu sırada Avrupalı kodamanların ayağına düşmüş görünen Mustafa Kemal'le onun araçsız gereçsiz ordusunun öldürücü bir saldırı yeteneğinden yoksun olduğu artık iyice anlaşılmıştı. Bundan Yunanistan da İngiltere de Fransa da hoşnuttu.

Mustafa Kemal'in yapacağı yıldırım saldırısının hazırlıkları yıldırım hızıyla sürüp giderken, saldırı gününe de ancak altı gün kalmışken, Fethi Bey, 20 Ağustos 1922'de Paris'te bir kez daha Başbakan Poincaré'ye barış uğruna aracılık yapmasını söylediği tarihte Mustafa Kemal Ankara'dan gizlice cepheye yollanmış,

Kocatepe'nin doruğunda ilk obüs mermisinin düşman siperlerine doğru uçacağı saniyeyi bekliyordu. Dünyayı yenmiş Avrupalı stratejler, birkaç gün sonra parmaklarını ısırırken, gerek Lloyd George, gerekse Poincaré Fethi Bey'in bu sıralarda kendi hükümet merkezlerinde kaldırım mühendisliği yaptığının nedenini anlayacaklardı.

20 Eylül 1922 günü İzmir'den ayrılan Pellé, Mustafa Kemal'de büyük, devletlerin toparlanabilmek için zaman kazanmak istedikleri izlenimini uyandırmıştı. Parlak Türk yengisinin karşısında henüz şaşkınlıklarını koruyorlardı. Kesin kararlar alabilmek üzere biraz zamana gereksinim duydukları anlaşılıyordu. Bunu sezen Mustafa Kemal, öbür yanlarda görevini bitirmiş olan bütün silahlı güçleri Doğu Trakya ile İstanbul bölgesinin karşısına düşen stratejik noktalara doğru yürütme işini iyice hızlandırdı. Çanakkale'nin Anadolu kıyısında üslenen Fransız güçleri mevziilerini bırakıp çekilince, gerek İstanbul'da gerekse Doğu Trakya bölgesinde yaşayan Rumlarla Yunanlılar büyük bir paniğe kapıldılar. Artık, İstanbul'daki birkaç bin İngiliz askerinin kendilerinin güvenlerini sağlayamayacağını anlamışlardı. General Harrington'un otomobilinin önünde uçuşan, İngiliz, Fransız, İtaylan flamaları artık, Mustafa Kemal'in Çanakkale ile İstanbul'a gittikçe daha çok yaklaşan süngü ormanları karşısında çocuk oyuncağından başka bir şey değildi. Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca İstanbul'un artık sonuna dek kendilerinin olacağı sanısına kapılan Rumların bu zaman içinde işledikleri ağır suçlar, şimdi onları korkunç kara düşler gibi kovalıyor, yığınlarla Yunanistan'a kaçışıyorlardı. Harrington bu bölgede tek büyük otorite olduğunu anarak panik havasını yatıştırmak üzere bir bildiri yayımladı. Bunda, «yansız bölge»lerin silahla da olsa savunulacağı üstüne bir kuru sıkı attı. Ne var ki korkunun dağları beklediği böyle bir zamanda General Harrington gibi sembolik bir güçten başka bir anlam taşımayan, psikolojik olduğu daha ilk ağızda anlaşılan bir silaha kim pul verirdi? Bu yüzden de kaçışlar yığın yığın sürdü gitti.

General Pellé hiç olmazsa bir dost maskesi takarak Mustafa Kemal'i durdurmak üzere İzmir'e doğru yola çıktığı sırada, Londra'da İngiliz politikasının altın dizginlerini ellerinde tutanlar, en güçlü olduklarını sandıkları bir dönemin birdenbire ayaklarının altında kaymağa başladığını görmüş, şaşkına dönmüşlerdi. Birinci Dünya Savaşı'nın anlı şanlı Lloyd George'u, korkunç sorunlar altında beyni biraz daha büyümüş, şapkasının numarası bu yüzden bir iki numara daha artmış olarak Anadolu yengisiyle Mustafa Kemal sorununu en uygun bir biçimde yorumlamak, karara bağlamakta yetersiz kalmış, bir güçlükler okyanusunda bocalayıp duruyordu. Şöyle ki:

Dört yıllık sonsuz çabalar sonucunda korkunç Prusya savaş makinesini kırıp parçalamış olan bu liderler, zamanın değiştiğini anlayamayacak kerte zafer sarhoşu idiler. Mustafa Kemal'in uzaktan uzağa kendilerine yönelttiği psikolojik saldırıyı hangi silahlarla karşılayacaklarını kestirmekten uzaktılar. Lloyd George'un, Yunanlıları Anadolu'ya yerleştirme serüvenine işin başından beri karşı duran Churchill bile bu sırada Mustafa Kemal tehlikesini hadden aşırı büyüterek birdenbire Lloyd George'un yanı başında yer almıştı. Üzerinde güneş batmayan imparatorluğun bu yarı Amerikalı-Kızılderili Bahriye Nazırı, bütün heybetiyle Anadolu zaferine karşı dikilmişti. Onların yanı başlarında Mustafa Kemal'e karşı dikilenler arasında Ostin Chamberlain, Balfor, Birkenhead'le daha az ünlü birçok politikacı da yer almıştı. 15 Eylül'de durumu konuşan İngiliz Kabinesi, soğukkanlılığını yitirecek kerteye varmıştı. Yeni Akdeniz gezisinden dönen Mareşal Lloyd Plumer, General Harrington'dan selamla birlikte bir de rapor getirmişti: Çanakkale'deki İngiliz mevziileri şimdilik Türklerin saldırılarına dayanacak durumda olmakla birlikte yine de ivedi güçlendirilmeleri gerekiyordu. Mareşal, raporunda Türklerin hiç de küçümsenmemelerini salıklıyordu. Mustafa Kemal'in güçleri «müttefiklerin başlarına iş açabilirdi». İngiliz Kabinesi, bu heyecanlı toplantılardan birinde Mustafa Kemal'e gönderebilmek üzere «yansız bölge»ye girilmemesi için bir uya-

rı mesajı kaleme aldi. Bu politik perdenin arkasında son hızlarıyla Çanakkale bölgesine takviye birlikleri göndermek üzere davrandılar. Ne var ki bu güçlendirme birliklerinin gelmesi gereken, Kanada, Avusturalya, Yenizelanda, Güney Afrika hiç de yeni bir savaşa atılma serüvenine hazır değildiler. Hemen hepsi, Churchill'in eliyle çekilen şu gizli mesajı alınca bir hoş oldular:

«Gizli.

Başbakanımızdan, Başbakanınıza...

Kabine bugün Türklerin Avrupa'ya yaptıkları tecavüze karşı koymak, Mustafa Kemal'in müttefikleri İstanbul'dan atmasına engel olmak, hepsinden daha önemli olarak da boğazların özgürlüğünü korumak üzere Gelibolu Yarımadası'nı sıkıca güven altına almak kararını vermiştir. (...) Bir yenilgi ya da müttefiklerin İstanbul'dan utanç verici biçimde çıkarılmaları, Hindistan'da ve yönetimimiz altında bulunan Müslüman halkları arasında tehlikeli sonuçlara yolaçabilir.

Savaş sırasında bizi öyle büyük fedakârlıklara katlanmak zorunda bırakan boğazların özgürlüğü salt İmparatorluğumuz için ve dünya ölçüsünde dirimsel çıkarlarla ilgili değildir. Aynı zamanda Gelibolu Yarımadası'ndaki mezarlıklarda 20.000 İngiliz ve Anzak askeri yatıyor. Bunları unutamayız ve eğer bu mezarlar Kemalistlerin acımasız ellerine düşecek olursa, bu, bütün İmparatorluk için sürekli bir acı kaynağı olacaktır.

Churchill.»

Dominyonların uslarından çok yüreklerine ünlemeğe çalışan bildiri, başarısızlığı ilkönceden kabul ederek asker gönderilmese bile bir dayanışma ruhu gösterilmesinin de Mustafa Kemal için bir tehdit yaratabileceğini anlatmaya çalışıyordu. 16 Eylül 1922 günlü İngiliz Kabinesi bütün dominyonlarla birlikte Fransız, İtalyan Hükümetlerini de Mustafa Kemal'in korkunç baskısına karşı durmaya, dayanışmaya çağıradursun 18 Eylül 1922 günü Fransız, İtalyan asker temsilcileri, Marmara'nın Anadolu kıyılarındaki bir-

liklerini geri çekmek buyruğunu aldılar. İki müttefikin en bunalımlı zamanda Çanakkale Boğazı'ndaki mevziilerini boşaltıp gitmeleri Lloyd George'u da onun İstanbul'daki temsilcisi General Harrington'u can evinden vurmuştu. İngilizler için bu buz gibi ihanetti. Bu ihanet daha bir yıl önce başlamıştı: Fransızlar da, İtalyanlar da Mustafa Kemal'le gizlice görüşüp anlaşarak ona öldürücü silahlar vermişler, Yunanlıları çok önemli desteklerden yoksun bırakmışlardı. Bu, Hıristiyan batıya karşı ihanet değil de neydi?

Dominyonlardan Lloyd George'a gelen yanıtlar hiç de iç açıcı değildi. Dört uzun yıl boyunca İngiliz İmparatorluğu uğruna kanlarını akıtan bu küçük ülkeler, bu fedakârlıkları karşılığında daha büyük bir özgürlüğe hak kazanmışlar, bu hakkı da kıskançlıkla korumaya başlamışlardı. Eskiden olduğu gibi artık İngiliz arslanı onları rastgele serüvenlere sürükleyemezdi. Orta Doğu'da yeni bir askerce serüven arar gibi görünen Lloyd George'a Kanada Başbakanı Mackenzie King'in verdiği yanıt, onu bayağı sersemletmişti. Kanada Başbakanı, dominyon parlamentosuna danışmadan kendisine hiç bir yanıt veremeyeceğini bildirmişti. Ayrıca, buna kendi düşüncelerini de katıyor, Çanakkale'ye asker göndermek için ortada gerekli bir neden göremediğini anlatıyordu. Demek ki İngiliz İmparatorluğu paha biçilmez bir zafer kazanmışsa da zamanlar da değişmişti. Gerçekten de ertesi gün Orta Doğu'da bir savaş nedeni olup olmadığını araştırmak üzere Ottowa Meclisi toplanmıştı. Kanada halkı bunu direterek istiyordu.

Bunun üzerine Lloyd George'dan çok Lloyd George yanlısı olan, gittikçe de ateşlenen Winston Churchill, Kanada Başbakanı'na döktüğü dillerde kişisel duygularından, düşüncelerinden söz eder gibi davranıyor, karşısındaki kuşkulu devlet adamını tuzağa düşürmeye çalışıyordu:

— Hükümetimizin İmparatorluk dayanışmasını belirtmeye yarayacak her davranışı ölçüsüz bir değer taşıyacaktır. Bu duruma göre, Kanada Dominyonu'nun, boğazların özgürlüğü noktasında diretmek konusundaki müttefik görüşüne katılması, asker-

leriyle ve gerekirse cephede kendisini temsil ettireceği anlamını taşıyan herhangi bir bildiri dahi yeterli olacaktır. Bu sembolik güç pek önemsiz bir ölçüde dahi olabilir.

Churchill'in Lloyd George adına Kanada Başbakanı'na gönderdiği törensel telgraf, yine şöyle tuzaklı bir dil kullanıyordu.

«İngiltere, Kanada'nın hemen asker göndermek üzere bir karar almasını istememektedir. Gerekirse durum Kanada Hükümeti'ne bir mesajla bildirilecektir. O zamana dek parlamentoyu toplantıya çağırmanızın gereği yok. Bununla birlikte Bırakışma Hükümleri'nin bozulması halinde Kanada'nın Britanya İmparatorluğu yanında yer alacağını anlatan açık bir anlatımınız, barışın sürekliliğine pek çok yarayacaktır.»

Kanada Hükümeti, buna soğuk bir yanıt vererek geçiştirdi. Verilen yanıtın altında Mackenzie King'in bile imzası yoktu. Verdiği yanıtta ikinci derecede bir başka devlet adamının imzasını kullanmıştı.

Avusturalya Başbakanı Billy Hughes de verdiği yanıtta Churchill'in derdine deva olmadı. O da artık savaştan önceki bir sömürgenin başbakanı değildi. Anzakların Çanakkale'de döktüğü kan, onlara da özgürlüğün ufuklarına doğru daha geniş mavi bir pencere aralamıştı. Hughes, Anzak ölülerinin yattığı Çanakkale bayırlarına artık salt İngilizlerin kaprisleri uğruna değil ancak çok gerektiği, zorunlu olduğu zaman asker göndereceğini bildirerek ivedilik yüzünden yeni bir felâkete atılmaktan ülkesini korumaya çalışıyordu. Hele İngiliz Başbakanı'ndan gelen telgrafın, Avustralya Başbakanı'nın eline varmadan önce İngiliz gazetelerinde yayımlanmış olması Hughes'i iyice sinirlendirmişti. Bu, özgür, bağımsız bir ülkenin egemenlik haklarını hiçe saymaktan başka bir şey değildi. Savaştan önceki tutarsızlıkların şimdi bile sürüp gitmesi, değişen dünyayı İngiliz kafasının hiç mi hiç ayırt etmediğini gösteriyordu. Mesajın Avustralya'ya gelmeden önce gazetelerde yayımlanmış olması halkı da hükümeti

de bir oldu bitti karşısında bırakır bir anlam taşıyordu. Billy Hughes, dominyonlara danışılmadan verilecek çok önemli savaş, barış kararlarının çok büyük zorluklar yaratacağına parmak basıyor, böylece İmparatorluk dış politikasında dominyonların katkı haklarının lafta kaldığını söylüyordu. Şöyle direniyordu:

— Çok açık konuşmam ve İmparatorluk Birliği'nin bu son davranışla ağır biçimde sarsılmış bulunduğunu söylemem gerektiğini duyuyorum. (...) İmparatorluk, türlü ırklara ve dinlere bağlı birbirinden ayrı inanışlar taşıyan insanlarla dolu birçok ülkelerin meydana getirdiği başlıbaşına bir dünyadır. Britanya'nın politikası, Türkiye'deki ve bütün dünyadaki Müslümanların çıkarlarına uygun mudur? Eğer değilse İmparatorluğun dirimsel çıkarlarına aykırı düşmeksizin bir değiştirme yapılabilir mi? Ve bu konu hiç düşünülmüş müdür?

Biz, barışsever bir demokrasiyiz. Korkunç bir serüvenden daha yeni çıktık ve gerek siz gerek bütün dünya bu serüvende kendi payımıza düşen rolü çok iyi başardığımızı teslim edersiniz. Hayırlı bir dava uğruna varımızı yoğumuzu ortaya koymaya hazırız. Ne var ki hayırsız bir davaya tek adamımızı bile vermek istemeyiz. Kendimizin ve İmparatorluğun savunması için dövüşmeye hazırız, ama nereye gittiğimizi bilmeliyiz.

Damarlarında Kızılderili kanı köpürmüş taşmış olan Churchill, Avustralya'dan da boyunun ölçüsünü alınca Güney Afrika Hükümeti'nin ünlü Başbakanı General Smuts'a başvurdu. Smuts başka bir ülkede gezide bulunduğundan onun iki telgrafını da alamadı, elbette yanıt da veremedi. Churchill, ikinci telgrafında General Smuts'un kulağına şunları fısıldıyordu:

«Gizli ve kişisel.

15 Eylül tarihli gizli telgrafımıza ilişkin bir noktayı açıklamak isterim: İstanbul yöresinde uzun sürecek ya da ağır bir savaşa olasılık vermiyoruz. Konferans toplanıncaya dek müttefiklerin göstereceği direniş ve dayanışma Kemalistleri durduracağı için, belki hiçbir şey de olmaz. Gelibolu Yarımadası, burada verdikleri

ağır yitiklerinden dolayı Avustralya ile Yenizelanda için özel bir önem taşımaktadır. Kuşkusuz, Güney Afrika'dan bu yerin savunulması uğruna benzeri yorgunluğa katlanmasını beklemiyoruz. Ne var ki İmparatorluk içindir ki birlik ve dayanışmanın önemi bakımından bütün dominyonlara benzer çağrıyı yapmış bulunuyoruz. Güney Afrika'nın temsil edilmesi salt sembolik nitelikle kalsa dahi vereceğiniz olumlu bir yanıt çok yararlı olacaktır.

Churchill.»

Churchill'in kapkara umutsuzluğunu, en sonra yeryüzünün öbür ucundan iki mini mini sembolik hükümet giderir gibi oldu. Yenizelanda ile Newfoundland, verdikleri yanıtta İngiltere'yi her türlü davranışında izleyeceklerini, sonuna dek onun buyruğunda olduklarını bildirmekte ivedi davrandılar. Etekleri tutuşmuş olan Lloyd George'un, bu hükümetçiklerin Başbakanlarına çektiği teşekkür telgrafının ne kerte umutsuzluk içinde yüzdüğünü gösteriyordu. Mustafa Kemal'in heyulası, doğu ufku üzerinde mahşerde borusunu üfleyen İsrafil gibi korkunç bir biçimde dikiliyor, yükseliyordu.

İki mini minnacık hükümet müsveddesinden olumlu yanıt alan İngiliz Başbakanı, 19 Eylül günü İngiliz Kabinesi'ne şöyle gülünç bir bildiri yayımlatarak fiyaskoyu unutturmağa çalıştı:

«Hükümetimiz yalnız ülke içinde değil, dominyonlarda da tutumunun doğrulandığını ve desteklendiğini görmekten hoşnuttur.»

Sömürgeler Bakanı'nın ayın yirmisinde bütün dominyonlara gönderdiği telgraf, İngiliz politikasının hiç de savaşa sürükleyici nitelikte olmadığı üstüne bir açıklama yaparak birkaç günden beridir gerek dominyon başkentlerinde gerekse dünya politika çevrelerinde uyanmaya başayan, olumsuz, tehlikeli havayı yatıştırmaya çalıştı. Sömürgeler Bakanı bu arada Irak Yüksek Komiseri'ne de bu anlamda bir telgraf çekerek heyecana gelmeye başlayan İslâm dünyasının yatışmasını sağlamaya dikkat etti.

Lloyd George'la Winston Churchill'in akıntıya kürek çekerken

uyandırmakta olduğu kayguları yüreğinin üstünde çok ağır bir yük gibi duyan yeryüzünün en sorumlu kişilerinden biri daha vardı ki o da İngiltere Kralı George V., idi. Balmoral Şatosu'nun zengin, dinlendirici, romantik yeşillikleri içinde dev bir süngü gibi kendisine doğru uzanmış, korkunç, kaskatı bir gerçekle karşı karşıyaydı; boncuk gibi terler döküyordu. Bu politikacılar, neden en tehlikeli işlerle bir çocuk oyuncağı gibi oynamaktan zevk alıyorlardı? Evet, Başbakan'la çevresindekiler, bir kez daha ateşle oynuyorlardı. Her an Orta Doğu'da bir savaş patlak verebilir, Sovyetler de Türkleri destekleyebilir, bütün İslâm dünyası karışabilir, İngiltere İmparatorluğu umulmadık tehlikelerle karşılaşabilirdi.

Her an savaş patlayacağı, bu yüzden de Londra'da bulunması gerekeceği düşüncesiyle özel trenini istasyonda kalkmaya hazır bulunduran Kral, Başbakan Lloyd George'a şu mektubu gönderdi:

«Başbakan evi!

Sir, kabine bu sabah yine önemli bir toplantı yaptı, öğleden sonra yine toplanacaktır. Her şeyden önce donanmamız, Kemalistler Çanakkale yöresindeki kıyıyı işgal etseler bile Çanakkale Boğazı'nın özgürlüğünü garanti altına almağa hazırdır. İkinci olarak, Kemalistler, Çanakkale'ye ancak iyi yoldan silah ve asker getirebilirler ki bu yolların her ikisi de hem denizden bombardıman edilebilir; hem de havadan etkili saldırılara açıktır.

Üçüncü olarak, daha ilk anlardan itibaren Gelibolu Yarımadası'nda, Britanya, deniz, kara ve hava güçlerimizin kendi varlıklarını duyurmasının askerlik bakımından önemli olduğuna karar verdik. Donanma bu alanda kendilerine düşeni olduğundan daha iyi başarıyor. Ayrıca doğuya yürümek üzere komutaya hazır durumda bir tugay bulundurmaya da karar verdik. Hava gücümüz Mısır'dan hemen bir birlik gönderecek, hemen havalanmağa hazır olmak üzere iki saldırı ve bombardıman filosunu da elde bulunduracaktır.

(...) Majestenizin Hükümeti'ne şimdi Yenizelanda ile Avustralya'nın yardımları da eklenmektedir. Bu iki dominyonun he-

mencecik yanıt vermelerinden daha güzel bir şey olamazdı. Ayrıca bugün Yenizelanda'daki asker toplama merkezlerinin Anzaklarca elde edilen sonuçları korumak üzere bir tehdit karşısında dövüşmeye hazır olduklarını bildiren sayısız insanın saldırısına uğradıklarını öğrenmiş bulunuyorum. (...) Ancak, pek doğal olarak şimdi böyle bir harekete girişmek gereksiniminin meydana gelişinin sorumunu Majestenizin Hükümeti, özellikle Majestenizin Başbakanı'nın körlüğüne, beceriksizliğine yüklemektedirler.»

Başbakan'ın mektubuna Kral adına Lord Stamfordham'ın verdiği yanıt da şöyleydi:

Balmoral şatosu, 20 Eylül 1922.

«Aziz, Başbakanım!

Majesteleri, süratle girişilecek bir kara ve deniz harekâtının başarılı bir diplomasinin en iyi çaresi olduğuna inanmakta ve hükümetin vermiş olduğu kararı doğrulamaktadır. General Harrington gibi serinkanlı, güçlü bir Başkomutan'a sahip olmamız da bizim için büyük bir mutluluktur. Yürütmekte bulunduğumuz tutuma karşı Fransız basını karşıt bir tutum takınmış olmakla birlikte, Kral, sözünü ettiğiniz haklı nedenlerden şuna inanıyor ki Fransız Hükümeti bizimle işbirliği yapmayı itelemeyecektir.

Hiç beklenmeyen bir zamanda doğan ağır durum karşısında almış olduğunuz hızlı, yerinde tedbirlerden dolayı sizi de hükümeti de kutlayan Kral, yeni bir savaşın patlak vermesine sizin de kendisi gibi karşıt olduğunuza, böyle bir felâketi önlemek uğruna her şeyi yapacağınıza güvenmektedir.»

«Yansız bölge» sorununu sonuna dek silahla korumaya kararlı olan İngiliz stratejleri, Mustafa Kemal'in saldırılarına nasıl karşı duracaklarının hesabını şöyle yapıyorlardı:

«Donanmamız boğazlara egemen olduğuna göre Türklerin Trakya'ya geçebilmesi için biricik yol, Boğaziçi'nden İstanbul'a atlamaktır. Şu halde İzmir'den İstanbul'a doğru yürürken neden

yönünü değiştirip Çanakkale'deki yan mevziilerimize saldırsınlar? Öbür yandan, Mustafa Kemal, asıl güçlerini Trakya'da çarpışmaya sokacak olursa biz tam kilit mevkiini korumuş olacağız. Onun hem karadan hem de denizden bütün bağlantı hatlarını tehdit edebileceğiz.»

Oysa öbür yanda Mustafa Kemal, ikinci ereğe bir tek mermi atmadan varabileceğini yediği ekmek gibi biliyordu. Avrupa'daki hızlı çözülmenin, ellerine dökeceği altın yemişlerin tadını şimdiden tatmakta, tek başına kalan Lloyd George'un bocalamalarını bıyık altından gülerek uzaktan uzağa keyifle seyretmekteydi. O, bu işe bir oldu bitti gözüyle bakıyor, her geçen dakikanın kendisi için çalıştığını biliyordu.

20 Eylül'de Paris'te başlayan görüşmeler İngilizlerin en sonra Mustafa Kemal sorununu silahla değil de politika yöntemleriyle çözümlemeye karar vererek us silahına yanaştıklarını gösteriyordu.

Lord Curzon, askerlerini Çanakkale'nin Anadolu yakasından çekmiş, İngiltere'yi Mustafa Kemal'in karşısında tek başına bırakmış olan Fransa'nın en büyük sorumlusu Başbakan Poincaré'yi hem biraz haşlamak, hem de us yoluyla bu yeni belaya bir çıkar yol bulmak üzere Paris'e gitmeye hazırlanırken Paris'te Mustafa Kemal'in yarı törensel delegesi olarak bulunan Doktor Nihat Reşat Belger'i görüşmek üzere Londra'ya çağırdı. Apansız patlak verecek önüne geçilmez tehlikeleri önlemek düşüncesiyle ona düşündürücü, lastikli birkaç söz söyledi:

— Çanakkale'de İngiliz ve Türk birlikleri birbirine karışmış bir durumdadır. Eğer Türk askerleri İngilizlerin üzerine ateş ederek bir savaşa yol açarlar da Mustafa Kemal bunun kendi buyruğu hilâfına yapıldığını bize bildirirse, biz, yani İngiltere Hükümeti, bu durumu savaş hali saymayacağız.

İngiltere Hariciye Nazırı Lord Curzon'un bu sözleri, artık, İngiltere politikası iplerinin Lloyd George'un elinden kurtulduğunu gösteriyordu. Başbakan'ın gerek savaş gerekse savaş blöfüyle Mustafa Kemal'i dize getirmek politikası, büyük bir gürül-

tüyle çökmüştü. Lloyd George, enkaz altında soluk alamayacak duruma gelmişti.

Paris'te Lord Curzon, Poincaré, Kont Sforca arasında başlayan görüşmelerde Lord Curzon, Mustafa Kemal'in direterek üzerinde durduğu Milli Misak sınırlarını zorladığında görüşmeleri bir çıkmaza sokmak üzereydi. Lord Curzon, Poincaré ile, uzun, sert tartışmalara girişti. Ancak, gerek Fransa, gerekse İtalya, Mustafa Kemal'in üzerinde şiddetle direndiği Milli Misak sınırlarını benimsediğinden İngiltere de en sonra bu düşünceye yatmak zorunluluğunu duydu. Ancak, bu iş daha bitmemişti. İngiltere, İstanbul'dan çekilmek istiyorsa da Çanakkale uğruna direnmeyi sonuna dek göze almışa benziyordu. Qai d'orsay'de çözümlenemeyen pürüzlü sorunların görüşülmesi için bir başka yerde daha geniş kadrolu bir konferans toplantısına karar verildi. Burda hem Türklerin toprak iştahlarına bir sınır çekilecek, hem de Yunanlılarla Türkler arasında barış yapılmasına çalışılacaktı. Burda Mudanya Konferansı'nın silueti görünür gibi olmuşsa da Yunanistan'da bugünlerde birdenbire patlak veren bir devrim, her şeyi bir kez daha karıştırdı: Türk Ordularının önünden darmadağın bir biçimde kaçan Yunan Ordusu'nun bir bölümü Sakız'la Midilli adalarına sığınmıştı. Bozgunun bütün yıkıcı psikolojisiyle dopdolu olan bu birlikler, General Pangalos, Albay Plastiras, Fukas, bir de Gunatas'ın Komutaları altında bulunuyorlardı. Büyük Anadolu bozgununda kendilerinin de payları bulunan bu Generallerle öbür subaylar sanki suçlu yalnız Kral'-mış gibi ona karşı ayaklandılar. Bu iki adada parlayan yangın alevleri aradan çok geçmeden Atina ile Selânik'i de sardı. Tahtından indirilen Kral Konstantin, 27 Eylül'de ülkeden dışarı atıldı. Ordunun ayaklanışı, boşuna değildi. Müttefiklerin yardımlarını sağlayarak Doğu Trakya'dan çıkmamanın yollarını aramak istiyorlardı. Bu sırada Doğu Trakya'da bulunan Yunan güçleri de ayaklanmışlardı. Cunta Hükümeti, Venizelos'u Elçi olarak hemen Londra'ya gönderip ordan destek bulup bulamayacağını iskandil etti. Kabinedeki Yunancılar grubunun umudu yeniden

canlanmıştı. Lloyd George'la Venizelos başbaşa verince belki de Yunanlıları yine savaşa sokabilir, bu da olmazsa onlara yarayacak bir çözüm yolu bulmak için çalışabileceklerdi. «Uçurumdan aşağı yuvarlanmaya başlayan Lloyd George, böylece uçurumun kenarındaki çalılara, otlara sarılarak dibe yuvarlanmaktan kurtulmak istiyordu.» Ne var ki Fransızlarla İtalyanların Lord-Curzon'a karşı direnmelerindeki anlamı vaktinde yakalayan Mustafa Kemal, Lloyd George'un dirimsel bir önem verdiği Çanakkale yöresine en hızlı birliklerini sürerek İngilizlerin güçlendirilmiş siperleri karşısına dikti. «Sarp arazi üzerinde ilerleyen Türk keşif kolları Yüzbaşı J.C. Patherick Komutası'nda Üçüncü Hafif Atlı Alayı'na bağlı İngiliz birliğiyle karşılaştılar. İngiliz Subayları Türkler kendilerine saldırmadıkça ateş açmamak üzere buyruk almışlardı. Türklerin çekingen davranışından, onların da buna benzer bir buyruk aldıkları anlaşıldı. Bundan da Yüzbaşı Patherick'in anlattığına göre, «tersine taktikli» gülünç ve garip bir çatışma doğdu. Her iki yan da güçlerini saklayacak yerde ortaya koymak istiyor, tepelerin arkasında gizleneceğine, tersine, üzerinde dikilip duruyordu. İngiliz Atlı Taburu -kendisine böylece bir tabur süsü vererek- Truva savaş alanının çevresindeki mevziilere çekildi. Çanakkale kenti de çepeçevre telörgü siperlerle savunma durumuna getirilmişti. Az sonra Türkler de İngiliz telörgülerinin önünde göründüler. Çok yerde aralarındaki uzaklık ancak otuz metreydi. Birçoğu niyetlerinin kötü olmadığını anlatmak üzere tüfeklerinin namlularını tersine tutarak yürüyordu. İki yan da birbirine güler yüz gösteriyor, nazik davranıyordu. İngiliz Subayları, Türk Subaylarının centilmenliği üstüne işittiklerinin yanlış olmadığını görerek hoşnut oluyorlardı. Karşılıklı birlikler de aralarında arkadaşlık kurmuşlar, çanak, çömlek, kamp eşyası gibi şeyleri birbirinden ödünç alıp vermeye başlamışlardı.

Bir gün, bir Türk Piyade Subayı, kaygulu bir durumda, karşısındaki İngiliz birliğinden ödünç telörgü istedi. Siperleri denetlemeye bir Paşa gelecekti. Oysa daha telörgüler çekilmemişti. Paşa gider gitmez, telleri hemen geri verecekti. Ancak, Subay

telörgüleri gererken epey zorlukla karşılaştı. Bunun üzerine, İngiliz askerleri koşup ona yardım ettiler.

Avrupa politika alanlarının tozdan dumandan görünmediği bugünlerde Çanakkale bölgesinin mavi sularını yemyeşil tepelerden seyreden ilk akıncı atlı birliklerinden sonra Kâzım İnanç'ın (Korgeneral) Komuta ettiği Altıncı Piyade Kolordusu, Aşir Atlı'nın Komutası'ndaki 16. Tümen, Beşiktaşlı Nurettin Paşa'nın Komutası'ndaki 17. Tümen, Albay Çallı Ethem Bey'in 14. Tümeni Çanakkale bölgesini bir süngü ormanı gibi çevrelemiş, bekliyordu. Avrupalı politikacıların bütün çabaları, Mustafa Kemal'in kararı üzerinden, zeytinyağı ile yağlanmış bir pehlivanın sırtından akıp giden yağmur damlalarına benzemişti.

Fransızların Havas Ajansı, 23 Eylül'de şu haberi yayımladı:

«Doğu sorunu üstüne konferans, -Paris'te Poincare, Lord Curzon ve Sforca'nın 21 ve 22 Eylül tarihleri arasındaki toplantısı- dün akşam sona ermiştir. Bu üç kişinin imzaları ile hemen Türkiye'ye ortak bir çağrı gönderilecek, bunda Kuvayı Milliye yansız bölgeye saldırmamak koşuluyla Edirne içinde olmak üzere, Meriç sınırının Türkiye'ye geri verileceği ve yansızlığı Milletler Cemiyeti'nce kontrol edilmek üzere boğazlar üzerinde Türk egemenliğinin tanınacağı bildirilecektir.»

Ancak, bütün bunlara bakmadan Türk Orduları yansız diye karakuşi yargılarla adlandırılan bölgenin her yanında kollarını sallayarak ilerliyordu. Bunu anlayan İngiliz Hükümeti, İstanbul'da şaşkın bir halde bekleyen General Harrington'u bir kez daha uyarmak zorunda kaldı. General de bunun üzerine İzmir'deki Mustafa Kemal'e şöyle bir tel çekmek zorunda kaldı:

«Atlılarınızın Erenköy ile Biga'nın batısından geri çekilmeleri üstüne sizinle haberleşmesini İstanbul temsilcinizden -Hamit Hasancan- rica ettim. Bir olay çıkmasından kaçınmayı son kerte istediğimden, görüşmelerin sonuna dek birliklerinizin yansız bölgeden geri çekilmesini rica ederim.»

Mustafa Kemal'in susturucu yanıtı şu oldu:

«Yansız bölgenin şimdiye dek Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile ilgili devletler arasında kararlaştırılmış olduğundan haberim yoktur. Atlılarımızın ve birliklerimizin hareketleri yenilmiş Yunan Ordusu'nu izlemekten ibarettir.

Biliyorsunuz ki Anadolu'yu baştanbaşa yakıp yıkan ve yüzbinlerce insanı, evsiz, ekmeksiz bırakan Yunan Ordusu, Trakya'da bir yandan aynı zulümleri sürdürmekte, öbür yandan da her geçen günden yararlanarak yeniden örgütlenmeye çalışmaktadır. Yunan savaş güçlerinin yansız bölge kaydı altında bulunmadığına en yakın örnek olarak 23 Eylül günü öğle üzeri Yunan uçaklarının Ezine yöresinde Türk toprakları üzerinde savaş davranışlarında bulunduklarını ve Yunan savaş gemilerinin 25 Eylül günü bile İstanbul limanında demir atmış olduğunu söyleyebilirim.

Olay çıkmasına yol açmamak kararımız gerçek ve içtendir. Çanakkale'deki Britanya birliklerince Erenköy ile Çanakkale arasında topraklarımız üzerinde yıkım yapılması, Çanakkale kasabamız yöresinde yapıların yıkılması, bize ait olan silah ve mühimmatın yok edilmesi, birliklerimizin yakınlarında top ve bomba atılması, bizi Yunan Ordusu'na götüren yol üzerinde tahkimat yapılmakta olması ve bu siperlerde Türklerin çalıştırılması gibi davranışların nedenlerini anlamakta gerçekten güçlüğe uğruyoruz. Türk Ulusu'nun, boğazların serbestliğine riayet etmiş olduğunu bu vesile ile de hatırlatır ve içtenlikle olumlu sonuçlar umduğumuz görüşmeye dek bir yanlış anlama doğmasına engel olacak durum yaratılmasını rica ederim.»

General Harrington da Mustafa Kemal gibi bir tek tüfeğin bile patlamasında büyük tehlikeler görüyordu. Bundan dolayı birbirlerine elden geldiğince güleryüz göstererek yapılabilecekleri yapmakta ivedi davranıyorlardı. Aslında Mustafa Kemal'in verdiği bir tek ödün yoktu. Onun verdiği ödün, salt nazik, ne istediğini bilen bir dildi. Oysa ötekiler, ne koparırsak kârdır, düşüncesiyle

arkasında koşuyorlardı. Mustafa Kemal'in nazikçe baskısı karşısında General Harrington, İstanbul Limanı'nda gövde gösterisi yapan Averof, Kılkış gibi, en büyük, en modern Yunan gemilerinin kıçlarına birer şaplak vurarak Adalar denizine sürdü. Bu işi yaptıktan sonra Mustafa Kemal'e çektiği telgrafta şöyle diyordu:

«Telgrafınızı aldım. Müttefiklerce istenilen yansız bölge üstüne bir yanlış anlama bulunduğunu ilk kez işitiyorum. Bu münasebetle dikkatinizi şu noktaya çekerim ki geçen yıl İzmit Komutanınızla bizim Komutanımız Yarımca'da yansız bölge sınırını birlikte çizdiler. Amacınızın Yunan Ordusu olduğunu anlıyorum. Onlar, ne sizin tehdit ettiğiniz bölgede bulunuyorlar, ne de oradan geçmişlerdir.

Delillerinize sırayla yanıt vereyim: Yunanlılar Ezine yöresinde hiçbir uçak uçurmamışlardır. Yunan gemileri İngiltere'nin güçlü etkisi ile bugün İstanbul'dan çekilmişlerdir. (...) Bizi suçlamalarınıza gelince: Uluslararası Silahsızlandırma Komisyonu'nca Çanakkale'de bir takım tahribat yapılmıştır. Bundan başka askerce güvenlik tedbiri olarak bir takım ufak tahribatta da bulunmuşsa da bu konuda yine araştırma yapmaktayım. (...) Bu yansız bölgeye yerleştirilmiş toplarla hiçbir vakit sizin birliklerinize karşı ateş açılmamıştır. Bundan böyle de benim buyruğum olmadıkça açılmayacaktır. Benim isteğim, askerlerinizle çarpışmaktan kaçınmaktır. Ve öyle sanıyorum ki gösterdiğim sabır, içten olduğuma sizi inandıracaktır. Bu fırsattan yararlanarak İngiltere adına size bildiririm ki bana gönderilen yeni birlikler son bildirimde söylediğim gibi salt barış uğruna gönderilmiştir. Şu halde askerlerime karşı herhangi bir saldırıya geçmek niyetinde olmadığınızı sizden istemek, benim için büyük bir avunmadır.

Müttefik İşgal Ordusu
İngiliz Güçleri Başkomutanı
Charles Harrington.»

Mustafa Kemal, bu yanıt üzerine İngiltere'nin yola geldiğini anlayarak Harrington'a bütün kaygularını dağıtan bir dostça yanıt verdi. Onunla tanışmak için en yakın fırsattan yararlanacağını söyleyebilmek için Çanakkale bölgesindeki Türk birliklerine bir olay çıkarmamaları buyruğunu verdiğini bildirdi. Ne yazık ki Perapalas'ta vaktiyle, bırakışma döneminde Mustafa Kemal'i masasına çağıran General Harrington, bu kez Türkiye'nin biricik egemeni durumuna yükselen askerle, ortaya atılan iyi niyetlere bakmadan karşı karşıya gelip görüşemeden İngiltere'ye dönecekti.

28 Eylül'de General Harrington, Londra'ya şu telgrafı çekti:

«Mustafa Kemal'in bize saldırmak istediğini sanmıyorum ve seziyorum ki şimdi izlediğimiz tutumda diretirsek bütün saldırı tehlikelerini ortadan kaldırabiliriz. İngiliz güçleri Çanakkale'de büsbütün yardımdan yoksun bir halde bulunurken, İstanbul'da da İngiliz askerleri düzen ve güveni korur ve Hıristiyan halkı teskin etmiş bir halde iken bir konferansa gidilmesini çok isterim.»

General Harrington'un bu usa ünleyen telgrafına karşı Londra'da bir toplantıda Winston Churchill şöyle diyordu:

«Gelibolu'ya topçu güçleri çıkardık, hava üstünlüğümüz tamdır. Buna karşılık, Türklerin ne tankları, ne de zehirli gazları vardır. Şuna göre taktik durum büsbütün bizim lehimizdedir. 30 Eylül'de alınan raporlar, stratejik avantajların da aynı derecede İngiltere'nin lehinde olduğunu göstermektedir. Mustafa Kemal, 'Yunanlıların işini bitirmek' isterse Boğazı geçip Avrupa kıyısına çıkmak ve Yunanlılara son darbeyi Trakya'da indirmek zorundadır.»

İngiliz Başkenti'nde politikacılar Zümrütanka'nın kanatlarında havalanırken Mustafa Kemal'in Karşıyaka'daki aşk yuvasında beklediği çok önemli Fransız politikacısı Franclin Bouillon, 28 Eylül günü Jean Bart Zırhlısı'yla İzmir Körfezi'ne girdi.

Mustafa Kemal, yanında Rauf, Fethi Beylerle İsmet Paşa, İzmir'in yeni Valisi Abdülhalik (Renda) olarak, küçük, tahta Göztepe İskelesi'nde dikilmiş, eskiden beri hiç olmazsa dostça güreştiği politikacı dostunu bekliyordu. Onunla başbaşa alacağı kesin kararlarla İngiliz politikasını vurabileceğine iyice inanıyordu.

Londra'da kendisine karşı direnen iki korkunç ejderha vardı: Bunlardan biri İngiliz prestiji, öbürü de bu konu yüzünden her an iktidarı, bütün ününü yitirmek tehlikesiyle karşı karşıya olan Lloyd George'du. İşte, Mustafa Kemal, bu iki yenilmez gibi görünen gücü biraz da bu Fransız konuğunun sayesinde yenebileceğini hesaplıyordu. Türk devlet adamlarının yanıbaşında alçakgönüllü bir Türk gazetecisi, Naşit Hakkı (Uluğ) da iskelenin bir kenarında bu çok önemli tarih olayını elindeki Reflex fotoğraf makinesiyle saptamaya hazır bekliyordu. Zırhlıdan ayrılan motor, arkasında üç renkli Fransız Bayrağı'nı dalgalandırarak, suları köpürterek tahta iskeleye yanaştı. Franclin Bouillon güler yüzü, canlı davranışlarıyla motordan iskeleye atladı. Orta yaşlı, toplu vücutlu, enerjik bir görünüşü vardı. O, Mustafa Kemal'e doğru ilerlerken Mustafa Kemal de ağır adımlarla bu eski tanış politikacıya doğru ilerledi. Gülerek, çok içtenlikle el sıkıştılar, kucaklaştılar. Mustafa Kemal, konuğunu alarak Göztepe'deki eve yollandığı sırada genç gazeteci istediği resmi çekmeyi başardı.

Mustafa Kemal'in eski politikacı dostuyla karşı karşıya geçip üçüncü dünya savaşına bile olanak hazırlayacak bu tehlikeli işi çözümlemenin barışçıl yollarını ararken, Londra'da yine ağulu bir hava esiyordu. Jean Bart Zırhlısı, Fransız politikacısını Göztepe'deki eve bıraktığı 29 Eylül günü, Churchill, General Harrington'a şöyle bir direktif veriyordu:

«Besbelli ki Kemalistler, yukarıya doğru asker sevketmeye ve sizi bir ağ içine düşürmeye çabalıyorlar. Genelkurmayımız, eğer bu harekâta müsaade edilirse Çanakkale'deki savunma durumumuzun tehlikeye düşeceği ve bu felâketi püskürtme zamanının gelmiş olduğu kanısını ileri sürmektedir. Bu nedenle Hükümetimiz, Çanakkale çevresindeki Türk güçleri komutanına ivedi bir nota göndererek sizin saptayacağınız bir zamana dek buradaki güçlerini geri çekmediği takdirde, deniz, kara ve hava güçlerimizin kendilerine ateş açacağını bildirmeye karar verdi. Saptayacağınız tarihe dek de güçlerimiz uygun mevkiilere yerleşeceklerdir. Ancak, vereceğiniz süre çok kısa olmalıdır.

Hatırlatmak isteriz ki gizli istihbarat servisimizden aldığımız raporlar, Türklerin 30 Eylül'de saldırıya geçmelerinin olası olduğunu bildirmektedir.»

Mustafa Kemal, Franclin Bouillon'la Türk kahvelerini içip ilk konuşmaya başlayınca onun da boğazlarda müttefiklerin yansız bölge diye kendilerince adlandırılan yerlere Türk Ordularının zorla gitmemesini sağlamak üzere geldiğini hemen anladı. Yine de dostça konuşmalar yapıldı, konuk diplomat bütün konuşmaları müttefiklerin 23 Eylül'de Mustafa Kemal'e verdikleri notanın çerçevesi içinde döndürüp dolaştırdı. Ne var ki Franclin Bouillon'un kişisel kanısı, yakında toplanacak siyasal, askerce toplantı ya da konferanslarda Mustafa Kemal'in bütün isteklerine boyun eğileceği merkezindeydi. Müttefiklerin, barışçıl yolla Doğu Trakya'yı geri verecekleri üstüne verdikleri söze de büyük önem verip bel bağlıyordu. Müttefiklerin 23 Eylül notalarına yanıt olarak Mustafa Kemal, Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e şunları dikte etmişti:

«İtilaf Devletleri'nce Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne verilmiş olan 23 Eylül 1922 tarihli notaya Hükümetimce yanıt verileceği olağandır. Türkiye Orduları Başkumandanlığı katında son günlerde gelmiş olan M.F. Bouillon'un İtilâf Devletleri adına verdiği garantiye ve adilane bir barışın çabukça kurulması için hemen görüşmelere başlanacağına güvenerek İstanbul ve Çanakkale üzerinden Yunan Orduları arkasından aralıksız süren askeri hareketlerimizin hemen durdurulmasına emir verilmiştir. M.F. Bouillon'un verdiği garanti, Türkiye'nin haklarının sağlanması için, İtilâf Devletleri'nin, özellikle Fransa'nın mütehassıs olduğu adil duygularını açıklamış ve telkin etmiştir. Ancak, Trakya'nın, Yunan Ordusu'nun yönetimi altında bir gün fazla süren yaşayışı, her türlü tehlikeleri ve Türkiye ve Trakya halkınca düşünülmeyecek acılar yaratacağından -Edirne de içinde olarak- Meriç'in batısına dek Trakya'nın hemen boşaltılması ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne çabucak teslim edilmesi

gerekmektedir. Bu çok ivedi hususları karşılamak üzere Mudanya'ya Müttefik Generalleriyle bir konferans toplanması İtilâf Devletleri'nin istek ve önerilerine uyduğundan, konferansın 3 Ekim 1922 günü Mudanya'da toplanması önerilir. Mudanya Konferansı'na bizden Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa bizzat memur edilmiştir. O gün uygun görüldüğü takdirde konferansa katılacak generallerin atanmasını ve bildirilmesini ve saygılarımızın kabulünü rica ederim.»

Franclin Bouillon, İtilâf Devletleri'nin dikte ettiği isteklerle gelmiş, onları savunmuş olmakla birlikte Mustafa Kemal, onun kişiliğinde bütün Fransa'yı İngiliz İmparatorluk dünyasına karşı bir dost gibi kullanmak hünerini gösterdi. M.F. Bouillon, özel bir trenle Yunan zulmünün, yıkımını görmek üzere Manisa'ya dek gitti, yol üstünde gördükleriyle bile Anadolu'nun ne yaman bir vandalizme uğradığını gözleriyle gördü, İzmir'in içindeki birçok tanıktan da yeterince bilgi aldı, insanı dehşete düşüren fotoğraflar gördü, Mustafa Kemal'le bir kez daha kucaklaştı, sonra yine motora atlayarak Jean Bart Zırhlısı'na doğru uzaklaştı.

BARIŞ İÇİN SAVAŞ YA DA MUDANYA DÜELLOSU

«Egemenlik verilmez, alınır.
Mustafa Kemal.»

2 Ekim günü, Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa, yanında Tuğgeneral Asım (Gündüz), Cephe Hareket Şubesi Müdürü Yarbay Tevfik (Bıyıkoğlu), Cephe Topçu Komutanı Galip Paşa, Hulusi Alataş, İstihbarat Şubesi Müdürü Binbaşı Tahsin Alagöz, Dördüncü Şube Müdürü Seyfettin Şemi (Tuğgeneral), İsmet Paşa'nın Yaveri Sabri Artuç olarak ordu otomobilleriyle Mudanya'ya vardı. İsmet Paşa'nın kafilesi salt bunlardan oluşmuyordu. Daha birçok teknik kişi, karargâhın kadrosunu dolduruyordu. İs-

met Paşa'nın karargâhı, bir yabancının, savaştan sağlam çıkmış köşküne yerleşmişti. Ev sahibi olarak İtilâf Devletleri'nin delegelerini burda kabul edecekti.

O sabah, Fransız Delegesi General Charpy ile Franclin Bouillon'u getirecek olan Edgar Quinet Zırhlısı erkenden İstanbul'dan yola çıkmıştı. (Bu zırhlıda bütün savaş boyunca İstanbul'da Mustafa Kemal'in davası için kelle koltukta çalışanlardan İstihbaratçı Yarbay Ekrem Baydar da (Korgeneral) bulunuyordu. Ancak, Mustafa Kemal'in yeni direktifi ile Mudanya'ya giderken Padişah'ın delegesi olarak aldatmacanın kolaylığına sığınmıştı.)

Saat On yedide Boğaziçi'nin en korkunç ejderhası İron Duke Dritnavtına binen İngiliz Delegesi General Harrington ile karargâhı da Fransızları izledi. Ancak, bu korkunç savaş gemisi, tek başına değildi. Ona bir de torpido eşlik ediyordu. İtalyan Delegesi General Mombelli de Dalileo Zırhlısı'yla bir gövde gösterisi yaparcasına Mudanya'ya yollandı. Bu kocaman deniz ejderhalarına binmiş olan batının generalleri, sanki ufak tefek, kara kuru İsmet Paşacığı bir lokmada yutmak ister gibi korkunç bir iştiha ile dolu idiler. Bütün Bırakışma boyunca otuz sekizlik toplarının görünüşü hatta gümbürdemesiyle Boğaziçi'ne korku salmış olan İron Duke Dritnavtı, bu kez de küçük Mudanya kasabasının önünde demir atarak dev toplarının kül rengi namlularını İsmet Paşacığın karargâhına çevirdi.

Mudanya'ya hep gövde gösterisi için ejderhalar gidecek değil ya, elbette bir de girişimiyle kimi küçük gazeteciler gidecekti: Naşit Hakkı (Uluğ), gazetesi adına Mudanya görüşmelerini izleyebilmek üzere İsmet Paşa'nın kafilesine katılabilmek olanağını bulamamıştı. Küçük ordu otomobilleri ancak en gerekli kişileri alabilmişti. Mudanya'ya gidebilmek için olanaksızlıklar içinde kıvranıp dururken, usuna bir çok şeyi olağan kılan bir kişi geldi. Bu, 1920'nin ilk aylarından 1921'in ilk aylarına dek İstanbul'da Osmanlı Erkânı Harbiye Dairesi'nin İstihbarat Şubesi'nde bir kısım şefi olarak çalışır görünüp Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın buyruğunda görev gören yiğit bir subaydı. Kurmay Binbaşı Seyfettin

Şemi, İstanbul'daki gizli görevini yaptığı sıralarda gazeteci Naşit Hakkı'ya da kimi gizli, tehlikeli görevler verirdi. Genç gazeteci de bunları seve seve yerine getirirdi. İşte, ancak o, kıvranıp duran genç gazetecinin derdine deva olabilirdi. Seyfettin Şemi Bey, bu sırada Garp Cephesi Karargâhı'nın Şube Müdürlerinden biriydi. Yukarda da anlattığımız gibi İsmet Paşa'yla Mudanya'ya gidiyordu. O gün İzmir Limanı'ndan İstanbul'a kalkan köhne bir çarlık yatı vardı. Bu, Fransız bandırası taşımaktaydı. Yat, hemen o gün İstanbul'a kalkıp ordan kimi kaçaklarla göçmenleri alıp Cezayir'e götürecekti. Seyfettin Bey, genç gazetecinin bu köhne gemiyle İstanbul'a gidebilmesi için İzmir'deki siyasal ilişkiler sırasında tanıştığı Fransız Nakliyat temsilcisinden yatın kaptanına gösterilmek üzere bir kart elde etti. Genç gazeteci, yata bindiğinde «Beyaz Rus kafilelerinin taşınmasında kullanıla kullanıla sağlam bir tek musluğu, bir tuvaleti, hatta oturabilir bir tek sandalyesi kalmayan Romanof Hanedanı'nın bu perişan yat eskisi, 1 Ekim günü İzmir'den ayrılırken» sevinçten yerinde duramıyordu. Henüz yirmisinin içindeki genç gazeteci, gemi suvarisiyle yiyeceklerini bölüştürdü, azıklarını kaptan köşkünün kenarındaki küçük bir masaya yaydılar. Kaptanın dürbününü elinden bırakmayan Naşit Hakkı, durmadan Midilli Adası açıklarından kıyıları tarıyordu. Kaptan, akşam karanlığı basmadan önce Boğaz'a girebilmek için makinaları son güçleriyle çalıştırıyordu! İngiliz Donanması'ndan kimi parçaların Çanakkale'de yattığını biliyordu. Kaptan, bu sırada genç gazeteciyle şakalaşmak istedi:

— Bakalım orada kaçak Rumları İzmir'den alıp Yunanistan'a götürmek için yeni bir buyruk almadan İstanbul'a varabilecek miyiz? diyerek, güldü.

İkindi üstü Çanakkale Boğazı'ndan içeri girerlerken İngiliz Torpidoları'nın sorularına ikinci kaptan yanıt verdi, geçtiler. Artık, önlerinde İstanbul'a dek engelsiz, masmavi bir su uzanıyordu.

3 Ekim günü, genç gazeteci, Bostancı'dan kiraladığı bir balıkçı motoruyla Mudanya'ya vardığında kıyıda demirlemiş külrengi deniz ejderhalarının arasından geçerek İsmet Paşa'nın ka-

rargâhına vardı. Türk bayraklarının iri gelincikler gibi dalgalandığı Mudanya kasabası, genç gazeteciyi çılgınca sevinçlere boğdu. Doğru karargâha koştu. O, yetişmeden önce kimi görüşmeler olup bitmişti bile; buna üzüldü. İsmet Paşa'nın karargâhı, deniz kıyısında büyükçe ahşap bir yalıydı. Yalının birinci katında sol yana düşen odalar konferans salonu olarak kullanılıyordu. «İsmet Paşa, ev sahibi olarak generallere yer gösterince konferansa kimin başkanlık edeceği konusunun görüşülmesine mahal kalmamış, görüşmeler onun başkanlığında açılmıştı.»

General Harrington'la Kurmay Başkanı Albay Heywood, Fransız Generali Charpy, İtalyan Generali Mombelli, gelişlerinde tören kıtasınca karşılanarak selamlanmışlardı. İsmet Paşa da konukları karargâhında karşılayıp ellerini sıkarak görüşme salonuna buyur etmiş, ev sahibi olarak da konuklarına birkaç güzel söz söylemeyi unutmamıştı.

İsmet Paşa, Mudanya'da barış yoluyla bütün istemlerimize ulaşmak uğruna dünyanın çok ünlü askerleriyle karşılıklı görüşme masasına otururken 29 Ekim günü İzmir'den Ankara'ya yollanıp Ankara'da coşkun gösterilerle karşılanan, istasyondan Büyük Millet Meclisi'ne dek coşkun halk dalgaları arasında yürüyen Mustafa Kemal, bütün işleri sağlam kazığa bağlamak üzere Birinci Ordu'nun İstanbul üstüne yürümesi için buyruk vermişti. Birinci Ordu'nun 3'ncü Kolordusu, Şükrü Naili'nin Komutası altındaki bir atlı Tümeni'ni Şile bölgesine, Albay Abdürrahman (Nafiz) Komutası'ndaki 1'inci Tümeni, Albay Salih (Omurtak) Komutası'ndaki 6'ncı Tümeni, Albay Alâettin'in Komutası'ndaki 41'inci Tümeni de İzmit ile Gebze arasına sürmüştü. Bunların arkasında Kemalettin Sami Paşa'nın Komutası'ndaki 4'üncü Kolordu ile Tümgeneral Eyüplü Halit Paşa'nın Komutası'ndaki Kocaeli grupu Adapazarı, Geyve, Sapanca, Karamürsel ile Yalova'ya yollanmıştı. Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın Karargâhı, İzmit'teydi.

Ancak, Mudanya görüşmelerinin arifesi gibi kısa bir zamana sığdırılan Birinci Ordu birliklerinin bu ileri yürüyüşü, görüşme-

ler başlar başlamaz durdurulmuştu. Zaten bu zaman içinde bütün birlikler stratejik ereklerine ulaşmışlardı.

Mustafa Kemal, Mudanya'da ayaklarına dek gelmiş olan İtilâf Devletleri'nin, er geç yola geleceklerini hesaplayarak çok dikkatli davranılmasını istiyordu. Şu sırada patlayacak gereksiz bir silah, bir çuval inciri berbat edebilirdi. İsmet Paşa, bütün bir yetki ile görüşmeleri yönetmeye başlamıştı. Bu sırada, Mustafa Kemal, Ankara'dan Fevzi Paşa'yı da Mudanya'ya gönderdi. Mareşal, tepeden tırnağa askerdi. Teknik alanda bir işe yarayabilirdi.

Mudanya Konferansı'na katılmış olanlar arasında İsmet Paşa ile General Harrington'dan başkası figüran sayılabilirdi. İktidardan düşmesi yaklaşan Lloyd George, boşuna General Harrington'un kişiliğinde direniyordu. Fransa ile İtalya'nın da şövalyeliklerine sığınarak onları kendi kozu için kullanmaya çalışıyordu. Yoksa bu şövalyeler, her an cepheyi bırakarak savuşmaya hazırdılar. Bütün kılıçlarını, kalkanlarını, gürzlerini evde bırakarak gelmişlerdi. Bütün savaşın, gerçekte iki şövalyenin, İsmet Paşa ile Harrington'un arasında geçeceğini hepsi biliyordu. Her iki şövalye de bu savaşın anısını ölümsüz kılmak üzere iyi bir fotoğraf makinesi önünde poz verdi.

Görüşmeler, sanki kağnı ile ilerliyordu. 5 Ekim, öğle üzeri, görüşmeler ancak bir arpa boyu ilerlemişti. Harrington, Meriç Irmağı'na dek bütün Doğu Trakya'nın Yunan Ordusu'ndan arınmasını kabul ediyor, ancak buranın barış andlaşması imzalanıncaya dek Müttefik Ordularının işgalleri altında kalması için diretiyordu. İsmet Paşa da Yunan Ordusu'nca boşaltılan Doğu Trakya'nın hemen Türk Ordularına bırakılmasında direniyordu. İsmet Paşa'nın direterek istediği yerler arasında 29 Eylül tarihli Türk notasında sözü geçen Edirne kenti ile, Meriç'in güneyindeki tabyalar çizgisi, sonra, bu yöredeki Karaağaç köyü, demiryolu istasyonuydu.

Görüşmeler, zaman zaman her iki yanı da karamsarlığa düşürecek bir çetin gidiş alıyordu. General Harrington, İsmet Paşa'nın direnişi karşısında bayağı aşağılık duygularına kapılarak şöyle diyordu:

— İsmet Paşa bize, yenilmiş Generallermişiz gibi davranıyor.

İsmet Paşa, Avrupalı Generalerin kendisini arkalarındaki korkunç potansiyele dayanarak ezip geçmek isteyen hırçın durumlarından yakınırcasına bizim gazetecilere şöyle diyordu:

— Konferans, Trakya'nın boşaltılması ve Ulusal Hükümet'e bırakılması temeli üzerinde toplanmıştır. Bu temeli açıkça söylediğimde, Trakya'yı Yunanlılardan boşalttırdıktan sonra, teslim yanlısı olmadıklarını gördüm. Koşullarımı bildirdim. Bunları Charpy ile Mombelli kabul etti. Biz, verilen söze güvenerek harekâtı durdurduk. Bugün, üç gündür İngilizlerin cevabını bekliyorum. Biz, harekâtımızı durdurduğumuz halde Yunanlıların hazırlıklarını görüyoruz. Umarım ki barışsever davranışımız değerlendirilir de istemlerimiz yerine getirilir.

Biz, İzmir'e girdiğimizde orda birikmiş yüzbinlerce Yunanlı halk vardı. Bunlar, Anadolu köylerini, kasabalarını yakıp yıkanlardı. İsteseydik, onları tutsak alır, cezalandırırdık. Oysa, bunu yapmadık. Tersine, Yunanistan'a gitmelerine müsaade ettik. Buna karşılık, Yunanlılar, Anadolu'dan topladıkları silahsız, günahsız halkımızı alıp götürdüler. Bunların da bize geri verilmesini istiyoruz.

7/8 Ekim günleri boyunca Paris'te İngiliz Hariciye Nazırı Lord Curzon'la Poincaré arasında süren çetin görüşmelerde en sonra İngiliz Hariciye Nazırı, İngiliz Başvekili'nin düşüncesine yattı. Böylece Mudanya'da duraklayan konferans bir kez daha toplandı. General Harrington, Lord Curzon'dan aldığı direktifi konferansa iletti: Buna göre, Doğu Trakya barış antlaşmasından önce Ulusal Hükümet'e verilecekti. Böylece konferans bir arpa boyu daha ilerlemişti. Ne var ki yine de ilerlemişti. Bir tek mermi yakmadan koskoca Trakya ele geçmişti. Demek ki direnilecek olursa ulusal yemişler birer birer avucumuza dökülecekti. Batı, savaş istemiyordu.

9 Ekim günü, Harrington, her ne kadar Paris'ten aldığı direktifi konferansa sunmakla İsmet Paşa'yı hoşnut edeceğini sandıy-

sa da hiç de öyle olmadı. İsmet Paşa, şimdiye dek hiç konuşulmasına fırsat bulunmayan kimi konular için Ankara'dan direktif alacağını söyleyerek, görüşmelerin, Ekim'in 10'una bırakılmasını önerdi. Paris'ten gelen, Trakya'yı Türk Ordusu'na bırakan projede Türkler için benimsenemiyecek kimi noktalar vardı. İşgalciler, bu yeni projede İstanbul'la yöresini, sonra Çanakkale ile Gelibolu Yarımadası'nı belirsiz bir zamana dek ellerinde bulundurmak istiyorlardı. İngiltere, ağır silahlarının gövde gösterisini bir yana bırakır görünerek diplomatik yollardan bu isteklerine kavuşmak istiyordu. Bunlara bir oldu bitti gözüyle bakan Harrington, İsmet Paşa'nın suspus olmuş durumu karşısında umuda kapılmış, hoşnut görünüyordu. 9 Ekim'de saat 20.30'da görüşme sona erdiğinde İsmet Paşa'ya:

— İngiltere, elden geldiğince ödün verdi. Majeste Kralımız bu gece İron Dog Dritnavtı ile İstanbul'a gidecektir. Artık, barış yapalım. İki dost ulus olalım, dost olacağız! diyerek hararetle onun ellerini sıktı. Sonra İsmet Paşa'yı askerce selamlayarak oracıkta bekleyen arabasına bindi. Biraz sonra da İron Dog ejderhası has konuğu alarak İstanbul'a doğru hızla uzaklaştı.

Konferans salonunun bir küçük odasında son işgalci önerileri harıl harıl Türkçe'ye çevrilip Ankara'ya şifrelenirken karargâhın emir subayları da barış konferansının başladığı gün İstanbul üstüne yürüyüşü durdurulan Birinci Ordu'ya yine yürüyüşe geçiş buyruğunu götürüyordu. Yine masa başına oturuluncaya dek Birinci Ordu epeyce yol aldı, gerideki birlikler, aradaki boşluğu dolduruverdi. Birinci Ordu birlikleri İstanbul'a biraz daha yaklaşırken İsmet Paşa'nın Ankara'dan beklediği direktif de yıldırım hızıyla yetişti.

Telgraf şöyle diyordu:

«Mudanya Konferansı Başkanı
Garp Cephesi Komutanı
İsmet Paşa Hazretleri'ne!

Şifre: Önerilen proje üzerinde değiştirilmesi istenilen nokta-

ları ve elde edilmesi gereken hususların sağlanmasına son çaba harcadıktan sonra görüşmelerin kesilmesine meydan vermeyiniz. Antlaşmayı imza ediniz. İmzanız, Meclis'in dahi muvafakati demek olacaktır.

Başkumandan M. Kemal.»

10 Ekim'de bütün görüşmeciler, bir kez daha konferans salonunda toplandılar. General Harrington, çalımlı, üst perdeden bir davranışla İsmet Paşa'ya şöyle ünledi:

— Hepimiz, cevabınızı öğrenmeye geldik.

İsmet Paşa, alçakgönüllü, serinkanlı haliyle Harrington'un kişiliğinde bütün generallere şöyle yanıt verdi:

— Sayın Generaller! Hükümetimin görüşü, çabuk bir anlaşma biçimi bulmaktır. Henüz kararlaştırılmamış noktaları inceleyeceğiz. Umarım ki bu noktalar bizce de kabul olunacaktır.

Generallerin hazırladıkları proje, Ankara'dan gelen direktifle karşılaştırılıp tartışıldı. İsmet Paşa, kimi açıklamalar yaptı. Yeni önerileri alan generaller, gemilerine dönerken bayağı iyimser, umutlu idiler. Saat 20.30'da karargâhtan yorgun argın çıkan İsmet Paşa'nın çevresini Türk gazetecileri aldı, o da giden generaller gibi hoşnut görünüyordu. Yeni bir dünya savaşına yol açacak gibi görünen son kerte pürüzlü bir iş, bir çözüme bağlanmak üzereydi. Bu, yabancı generalleri ne kerte sevindirmişse İsmet Paşa'yı, Ankara'daki Başkumandanı da bir o kerte sevindirmişti. İsmet Paşa çevresini alanlara gülümseyerek şöyle dedi:

— Konuşmalar iyi gitti. Mutabık kaldık. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ne kerte barışsever olduğunu bir kez daha dünyaya ispatlıyoruz. Bu sözleri işiten genç gazetecilerle subaylar, büyük bir zafer karşısında daha bulunduklarını anlayarak sevinçten ağlayacak duruma geldiler.

O gece Mudanya'nın serin güz havasında hiç olmayan bir canlılık vardı. Lambalar sabaha dek yandı, hemen hiç kimse uyumadı. Generaller de gemilerinde toplanarak yeni ortak projeyi bir kez daha gözden geçirip tartıştılar. Sabahın saat üçünde

motorla karaya çıkan generaller, sokakları umutlu halk, asker yığınlarıyla kaynaşır buldular.

Bir kez daha; ne var ki son kez olarak konferans salonunda toplanan Türk işgal devletleri delegeleri, hazırlanmış olan metni bir kez daha okutup dinlediler. Metin, beş kopya olarak daktiloda yazılmaya başlandı. Bu sırada kahvelerini içen generaller, birbirleriyle dostça, iyimser, barışçıl bir anlatımla parlayan yüzler, gözlerle söyleşiyorlardı.

10 Ekim 1922 Çarşamba sabahı, saat altıda İsmet Paşa ile generaller, güler yüzle önlerine sürülen ateşkes antlaşmasına imzalarını attılar. Sonra, General Harrington, işin mutlu bir sonuca bağlanmasından duyulan ortak sevinci anlatan, içten, kısa bir konuşma yaptı. Bütün bu kâğıtları imzalayan kişiler, Birinci Dünya Savaşı'nın cehennemine girip çıkmış askerler olduğundan bu barışçıl antlaşmanın böyle olumlu bir sonuca vardırılmasından dolayı gerçekten büyük sevinç içindeydiler. Şundan ki blöfün falan, zamanı değildi, onların kendi ulusları da savaş istemiyordu. Bunu yakından biliyorlardı. Hepsi de sırtlarından tonlarca yük atmışcasına yeğnikleşmişti. Yeryüzünü yeni bir savaş felâketinden kurtardıkları için de kendilerini insancıl bir görev yapmış sayıyorlardı.

12 Eylül günü, Büyük Millet Meclisi, Mudanya Konferansı'nı çok iyi yönetmiş olan İsmet Paşa'ya şu telgrafı çekti:

«Büyük Millet Meclisi'nin dünkü toplantısında Hariciye Vekilinin konuşmasından sonra, yapılan öneri üzerine, Garp Ordularımız Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri'ne Mudanya Konferansı'ndaki çalışmalarından, başarısından dolayı Meclis adına teşekkür edilmesi kararlaştırılmıştır.»

Artık, yıkılması zamanı gelmiş olan İngiliz Başbakanı Lloyd George, şu sözlerle kendini savunmağa çalışmaktaydı:

— Yunan bozgunundan sonra durum son kerte tehlikeliydi. Bu yüzden çok çabuk davranmamız gerekiyordu. Askerlik uz-

manlarımız, boğazların her iki yakasını tutmadıkça serbestliğini ya da güven içinde ticari gidiş gelişi sağlayamayacağımızı söylediler. Türkler, üzerimize yürüdüler. Fransızlar, geri çekildiler. İtalyanlar da onları izlediler. Eğer biz de Fransızlar gibi davransaydık o zaman Kuvayı Milliye(!) Çanakkale'ye yerleşecek, oradan atacakları son adım boğazları geçmek olacaktı. Eğer Mudanya Konferansı'nda bu istemimize boyun eğmeselerdi, onları yerinden kim çıkaracaktı? Hiç kimse! Bundan başka Boğaziçi'nde hoşa gitmeyen bir görünüş meydana gelecekti. Milliyetçi Türkler, İstanbul'a girecekti. Onların boğazları geçmesine müsaade edilseydi doğacak olayları düşünmek bile korkunçtu. Öbür erdemlerini saymazsak Türk gibi bir savaşçı yaratığa karşı blöf yapmayı denemek iyi değildir. Bir oyun, ancak, korkaklara uygulanabilir. Türkler, işin ciddi ya da gevşek olduğunu hemen anlarlar. Eğer isterseniz diyebilirsiniz ki biz Türklere karşı tehditlerde bulunduk. Ancak, kesin karar verilmemişse tehdit, her zaman bir yanlışlıktır. Biz, salt tehdit etmedik, eyleme geçmeye de karar vermiştik. Türkler, barışı hızlandırmaktaki içtenliğimizin bize bu kararı verdirdiğini anladılar.

İngiltere kamuoyuna göre, Lloyd George'un suyu ısınmış görünüyordu. Bir koalisyon hükümetinin başkanı olduğu halde ülkeyi tek adam sistemiyle yönettiğini söyleyenler, bunu kınayanlar günden güne çoğalmağa başladı. En sonra, Kral George söz söyleme sırasının artık kendisine geldiğini anlayarak baklayı ağzından çıkardı: Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan iki gün sonra Koalisyon Kabinesi'nin çekilmesi belkisi olduğunu ortaya attı. Bunun üzerine Muhafazakâr Parti Bakanlarının Meclis Grubu'nu 19 Ekim'de birleşime çağırma önerisini ileri sürdüklerini bir mektubunda çıtlattı. Koalisyon Hükümeti'nin sürüp sürmeyeceği bu birleşimde anlaşılacaktı. Lloyd George'un gidici olduğunu birçokları gibi iyice anlamış olan Kral, ne olur ne olmaz, diye düşünerek, Başvekil'e yazdığı mektupta şöyle alttan alıyordu:

«Umudum odur ki bu toplantıda alınacak sonuç birçok neden-

ler, özellikle İrlanda ile yakın doğu sorunlarının henüz çözümlenmemiş olması dolayısıyla Hükümet'in düşmesine yol açmayacaktır. Yine Başbakanım olarak kalacağınıza güvenim var.»

Kral'ın da anlamsal desteğini gören birçok ünlü politikacı, Koalisyon Hükümeti'ne karşı dayanılmaz bir yaylım ateşi açtılar. En sonra Muhafazakâr Mebuslar Carlton Kulübü'nde bir toplantı yaparak partinin bağımsızlığını ilan etmek üzere oylamaya geçtiler. 19 Ekim 1922 tarihli bu toplantının sonucu çok etkili oldu: Lloyd George'u destekleyen grup, 87'ye karşı 187 oyla yenildi. Bu, partinin koalisyondan çekilme, bir de Lloyd George'u Koalisyon Hükümeti'nin başından atma kararıydı.

16 Ekim günü öğleden sonra, Carlton Kulübü'ndeki oylamanın sonucunda üç yıl boyunca Türk yurdunu kanatan, son günlerde de Türk politikasını terleten Lloyd George, istifasını, Kral'a verdi.

FETİH BAŞLIYOR

«İstanbul'a benden çok selam.

Mustafa Kemal.»

14 Ekim sabahın ilk trenlerinden birinde, Haydarpaşa-Pendik yolculuğunu bir düşman ülkesindeymiş gibi sözümona okuduğu kitabın arkasına sinerek yapmağa çalışan yirmi yaşlarında kara kuru bir adam, İngiliz kontrol postasının eline düşmemek için serinkanlı bir kaygunun cenderesinde eziliyordu. Bu, *Vakit Gazetesi* yazarlarından Naşit Hakkı (Uluğ)'dan başkası değildi. Binbir güçlüğü yenerek Mudanya konferansı gibi civcivli bir politika güreşinin geçtiği meydanda bulunmuş, şimdi de fethin altın anahtarını ellerinde tutan birinci ordu birliklerinin İstanbul'a doğru durdurulmaz ilerleyişini yakından görmeye can atarak sabahın karanlığında yola düşmüştü. Türk tarihinin bu en sevinçli, en coşkun günlerini bir seyirci olarak uzaktan izlemek usunun

köşesinden bile geçmiyordu. Bu coşkun günleri yaratanlardan birine benzemek tutkusu, bu yirmi yaşındaki gazeteciyi olayların en can alacak yerlerinde gezdirip duruyordu. Bunları görüp yazacak, yine yazacaktı. Genç gazeteci, Pendik'te trenden indi. İngiliz askerleri, gittikçe İstanbul'a sokulan Türk Ordusu'nun varlığından, bu arada doğabilecek türlü tatsız olayları düşünmekten tedirgin, Pendik'te sıkı bir kontrol kurmuşlardı. Böyle de olsa atı alan kolayca Üsküdar'ı geçebiliyordu. İngiliz askerlerinin silah çatıları arasından kolayca sızan genç gazeteci, bir araba kiralayarak Tuzla'ya varınca arabacıyı savdı. İstanbul'da bir dostunun kendisine salıkladığı Tuzla'nın, yurtseverliği en kötü günlerde denenmiş kara yağız Muhtarı'nı arayıp buldu. Ordan Gebze'ye gitmek üzere Muhtarla birlikte eğerli atlara bindiler. Genç gazeteci, Gebze'ye doğru yola çıkarken Tuzla önünde İngilizlerce silahtan arındırılmış Yavuz Zırhlısı'nın yürekler acısı halini gördü, içi cız etti. Onun da özgürlüğünün yaklaştığını düşünerek, biraz avunur gibi oldu. Genç gazeteci, Gebze'ye yaklaştığında yeşillikler arasında ipiri gelincikler ya da güller gibi kızarıp duran Türk Bayraklarını görünce yüreğini gözünden yaş getiren sert, coşkun bir sevinç dalgası kapladı. Bu, Türk Ordusu'nun oraya girdiğini gösteriyordu. Yol boyunca Şükrü Naili'nin atlıları devriye geziyordu. Bu atlılardan birinin eşliğinde Gebze'ye yollanırken Tuzla Muhtarı'na çok teşekkür etti.

İçindeki sevinç öyle kontrol edilmez bir hale gelmişti ki yanı başında at süren atlıyı unutmuş, yüreğinin içinde gürleyen sele kapılmış gidiyordu. Onun böyle hızlı at sürdüğünü gören asker, bayağı merak etmişti:

— Bey, İstanbul'dan mı geliyorsun?

— Evet, arkadaş!

— Acelen ne, bu kadar?

— Bugün İzmit'ten Gebze'ye tren gelecek, içinde yolcum var da.

— İstanbul, nicedir?

— Sizi bekliyor, başka bir şey özlediği yok.

Genç gazeteci, yarenliği uzatmak üzere:

— Nerelisin, hemşerim? diye sordu.

— Konyalıyım, emme İstanbul'da eski sarayın karşısında kadayıfçılık ederdim. İnşaallah, İstanbul'a girelim de size kadayıf dökeyim.

Genç gazeteci, bu sırada İzmir'den Ankara'ya döneceği günlerde Mustafa Kemal'le bir konuşmasını andı. Kendisi, Mudanya'ya varmak üzere İstanbul'a geçecekti:

— Paşam, İstanbul için bir emriniz var mı? diye sorduğunda, Başkumandan şu yanıtı vermişti:

— İstanbul'a benden çok selam. Yakında birbirimizle kucaklaşırız. Ulusal isteklerimiz içinde barış elde edilecektir, bu sonuç yakındır. Her şeyde orduyu kullanmak gerekmez. Artık, bütün dünya bizimle birliktedir. İnsanlık, bizimle birliktedir. İngiliz Ulusu'nun sağduyusu bizden yanadır. Hatta şimdiye dek yanlış yola gitmiş kimi batı devlet adamları da en sonra gerçeği görmüşler, bizimle birlik olmuşlardır.

Genç gazeteci, Türk Bayraklarının renginden al al olmuş Gebze'nin içine girdiğinde, her yanı bomboş buldu. Sanki düşman korkusundan boşaltılmış bir kasabayı andırıyordu. Ne var ki bu aldatıcı bir görünüşten başka bir şey değildi. Bütün kasaba halkı, İstanbul'a gidecek birlikleri denetlemeye gelecek olan Garp Cephesi Kumandanı'nı karşılamak üzere Gebze Köprüsü'nde askerce düzgün sıralarla dizilmiş, yürek çarpıntısı içinde bekliyordu. Köprünün başında birliğiyle birlikte Kurmay Albay Abdürrahman Nafiz Bey bekliyordu. O büyük saldırıda, Tümeni'yle Bursa'yı, Mudanya'yı, Bandırma'yı kurtarmıştı. Şimdi de İstanbul'u kurtaracak birliklerin en ön sırasında bulunuyordu. O da bu köprü başında dikilen binlerce kişi gibi Mudanya'da bir yengi daha kazanmış olan İsmet Paşa'yı bekliyordu. Yunanlıları denize döken bu birlikler, şimdi de İngiliz İşgal Ordusu'nun birlikleriyle karşı karşıya idiler. Ne var ki İngilizlerle çatışmayacaklarını biliyorlardı. Genç gazeteciyle birlikte treni bekleyen binlerce kişi, birdenbire lokomotifin sessizliği çın çın öttüren kes-

kin, uzun, sevinçli düdük seslerini işiterek bir kez yerinde kıpırdandı. İzmit'ten Gebze'ye uzun zamandır ilk kez gelen bu trende umulduğu gibi İsmet Paşa çıkmadı. İnenler, Adapazarı'ndaki Demiryolları Müdürü Gazi'nin okul arkadaşı Kurmay Albay Fuat Ziya Bey'le ayırıcı çizgiyi belirtmeye memur, Türk Kurulu üyeleriydi. İsmet Paşa'nın dört beş dakika sonra geleceğini söylediler. Yol boyundaki istasyonlarda, halkla askerin beşer onar dakikalık saygı gösterileri onu biraz geciktirmişti.

Saat 16.30'a doğru İsmet Paşa'yı getiren otodrezin göründü. Aka boyanmış olan otodrezinin her iki yanına Türk Bayrağı resmedilmişti. Ayakları bağlanarak kesime hazırlanan kurbanların kanları fıskıyelenirken tümen bandosu, da gür sesiyle selam marşını çalmağa başladı. İsmet Paşa, yalnız değildi; yanında 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa ile 61. Tümen Komutanı Kurmay Albay Salih (Omurtak), Albay Hulusi (Alataş), Emir Subayı Binbaşı Sabri (Artuç) Beyler de vardı.

İsmet Paşa, 1. Tümen Komutanı Abdürrahman Nafiz Bey'in elini sıkarak öbür subaylara hal hatır sordu, Sancak Marşı'nı gırtlaklarını yırtarcasına haykırarak söyleyen okul çocuklarını tatlı tatlı okşamaktan kendini alamadı. Sonra, yerinde duramayan, kendisini iyice görebilmek için birbirini çiğneyen halk yığınlarını selamladı, saygı birliği önünde: «Merhaba, arkadaşlar!» diye bağırdı. Hâlâ bütün gürültüyü bastırırcasına çalıp duran bandonun çalmasını durdurdu. O, şimdi, savaştan yeni çıkmış mehmetçiklerin müziğini dinlemek istiyordu. Sıradaki erlerden birine yanaştı:

— Nerelerde savaştın?

— İnönü'nde, Kütahya'da, Mudanya'da, Paşam!

— Düşmanı en çok nerede sıkıştırdın?

— Kazancı bayırında.

— Şimdi, Yunan Ordusu nerede?

— Mahvettik, Paşam!

— Kaç gün sürdü, bu harekât?

— Bir buçuk ay sürdü sürmedi, Paşam!

— Eh, peki! Şimdiye dek neden düşman karşısında bekledin?

— Emir sizindi, Paşam! Siz, emredince biz, mahvettik!

Asker sıralarının önünden geçen Paşa, makineli tüfek bölüğünden bir eri gözüne kestirdi. Belki de sakallı olduğundan gözüne çarpmıştı. Sakallarını okşayarak ere şöyle sordu:

— Evli misin?

— Evet, Paşam!

— Kaç çocuğun var?

— Henüz yok, Paşam! Vakit bulamadım.

— İnşaallah, vatana hayırlı evlât yetiştirirsin. Bu gördüğün harpleri, gezdiğin memleketleri köyüne yazdın mı?

—- Daha durup dinlenmeye, yazmaya vakit olmadı, Paşam!

— Olmaz, hemen yaz! Köyde doya doya okusunlar, övünsünler.

Garp Cephesi Komutanı, daha sonra, sıraların en sonunda dikilip duran saldırı taburunun erlerini birer birer denetledi. Bu da bitince, tabura yüksek sesle şöyle ünledi:

— Asker arkadaşlar! Sizin harekâtta gösterdiğiniz kahramanlığın, çabanın etkisiyle düşman Trakya'yı bize bırakmayı kabul etti, boşaltmağa başladı. Bir aya kalmaz, oralara, sevgili Edirnemize kavuşacaksınız. Bu, hep sizin yengiyle biten savaşlarınızın sonucudur.

Erlerin denetimini bitiren Paşa, Tümen Komutanı'na:

— Nereye emrediyorsunuz, Kumandan Bey? diye sordu.

— Karargâha şeref vermenizi rica ederim, Paşa Hazretleri!

— O halde, asker dinlensin!

İsmet Paşa ile Albay A. Nafiz Bey, bir otomobille, öbür otomobile de Şükrü Naili Paşa, Salih (Omurtak) Bey, bir de genç gazeteci bindi, deniz kıyısındaki karargâha yollandılar. Şükrü Naili Paşa, karargâha gidinceye dek durmadan savaş boyunca Türk gazetecilerinin gösterdiği yararlıklardan söz etti.

İsmet Paşa'yı karargâha götüren otomobil bir süre sonra köprü başına döndüğünde coşkun halk kalabalığı yine oradaydı. Üç yıl Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın en yiğit, en ünlülerinden biri olan İsmet Paşa'yı biraz daha görebilmek için orda dikilmiş bekliyor-

du. Çökerek dinlenen asker sıraları arabalar görünür görünmez doğrulup son saygıya hazırlandılar.

İsmet Paşa görününce halk, gürleyen sevincini sürekli, «Yaşa!»larla bağrından boşaltmağa başladı. Paşa, otodrezine doğru ilerlerken genç gazeteci Hakkı Naşit, yanına sokuldu:

— Paşam, İstanbul'a bir diyeceğiniz var mı? diye sordu.

— Refet Paşa, bir iki gün içinde Trakya'yı teslim almak üzere gelecektir.

İsmet Paşa bunları söylerken gözlerinin içinde sonsuz bir özlem yüzüyordu. Özlemle cıvıl cıvıl kara gözlerini genç gazetecinin gözlerine dikti; bir süre böylece durdu. Sonra:

— Çok, çok selam! Bizi unutmasınlar, dedi.

Bu sırada iri gövdesiyle otodrezine yerleşmeğe çalışan Şükrü Naili Paşa da genç gazeteciye birkaç söz söylemekten kendini alamadı:

— İstanbul'un, yedisinden yetmişine, selamımı ilet, unutma!

Şu sırada, İstanbul'un kaderini ellerinde bulunduran bu dev yapılı yakışıklı komutanın sözleri, genç gazeteciye çok dokundu. Gazetesinde onun baba selamını, yediden yetmişe, bütün İstanbullulara iletmeye söz verdi. Ak yağlı boyaya boyanmış, her iki yanı kıpkırmızı Türk Bayraklarının resmiyle süslenmiş otodrezin, büyük Kuvayı Milliyecileri alıp götürürken bir kez daha uğurlayıcıların bağrından boşalan gökgürültüsüne benzer sevgi sesleriyle Gebze çın çın öttü. «Yaşa!» sesleri, top gibi patlıyordu. Paşa, düşmana bu en yakın ordu birliklerinin yiğit komutanlarına Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın bütün derin gerçeğiyle püf noktalarını anlatmış gönül rahatlığıyla Bursa'ya doğru uzaklaşıyordu.

Altıya çeyrek kala Garp Cephesi Komutanı'nı uğurlayan genç gazeteci, o akşam, ayırıcı çizgiyi çizmekle görevli Türk Kurulu Başkanı Ordu İstihbarat Şubesi Müdürü Kurmay Binbaşı Rahmi (Apak), İstihkâm Binbaşısı İbrahim Ethem, İstihbarat Şubesi'nden Üsteğmen Vedit (Uzgören), bir de bir Topograf Subay'la o geceyi Gebze'de geçirdi. Ertesi gün de Müttefik Kurulu ile birlikte ayırıcı çizginin çizilmesinde bulunacaktı.

Genç gazeteciyi, bir yurtsever kişinin evinde ağırlanan subaylar arasında en çok ilgilendireni Kurmay Binbaşı Rahmi (Apak) oldu. İnönü, Sakarya Savaşlarında kahramanca savaşıp ölenlerin hemen yanı başlarında çarpışan bu yabancı dil bilir, eli kalem tutar aydın subay, bir süre diplomat olarak ordudan uzaklaştırılmış, şimdi yine çok sevdiği orduya dönüyordu. (Sonradan, «*Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*» diye bir de değerli kitap yazacak olan bu değerli subayın notları da yanında hazırdı.) Genç gazeteci, o akşam bu bilgili, zeki Kurmay Binbaşı'nın da konuşmalarıyla tat verdiği sofrada herkes gibi içmiş, neşelenmişti. Ancak, Rahmi Bey, Buhara Elçiliği'nin Ataşemiliterliği'ne atanıp bu süre içinde arkadaşları gibi terfi edemediğinden olacak, küskün duruyor; genel sevinçli havaya ortak olamıyordu. Oysa, Rahmi (Apak)'ın derdi başkaydı. Trakya'nın boşaltılmasına başlandığı bu sırada acaba Yunanlılar gider ayak Türklere zulüm yapacaklar mıydı? Babaeskili olan Rahmi Apak'ın orada birçok akrabası da vardı. Naşit Hakkı, onu biraz deşince kaygularının nerden geldiğini hemen anlamıştı. Genç gazeteci, ayırıcı kurulların çalışmasında da bir gazeteci olarak bulunduktan sonra, Refet Paşa'yla birlikte İstanbul'a çıkacak, ordan Trakya'yı teslim alacak Türk Jandarması'nı getirecek olan Gülnihal Vapuru'nun kalkışına yetişmek üzere ertesi gün hemen İstanbul'a yollandı.

Mudanya Bırakışması'nın olumlu koşullarla imzalanmasından sonra, büyük güçlüklerden en önemli birinin daha yenildiğini görerek sevindi. Şimdi, ilerde çok önemli olarak Barış Antlaşması'nın kurtarılması kalıyordu. Avrupalıların en ünlü politika kurtlarıyla boğuşarak altın postu temelli kurtarabilmek, şimdi gerçekten en önemli sorun olarak beliriyordu. Dünyanın en yavuz politika kurtlarıyla boğuşmak üzere kimi göndermeliydi? Türkiye'nin politika alanındaki en becerikli kişisi dahi o kurtların yanında kuzu kalırdı. Yine de birinin gitmesi gerekiyordu. Bunlar da ya Başvekil ya da Hariciye Vekili olacaktı. Bunun seçiminde son kerte dikkatli olmalıydı. Bir de Doğu Trakya'yı teslim alacak komutanı seçmek sorunu vardı. Bu, hem çok ünlü, hem de İstan-

bul'un, halkın çok sevdiği bir kişi olmalıydı. Mustafa Kemal'le Başvekil Hüseyin Rauf Bey uzun uzun düşündükten sonra Doğu Trakya'yı teslim alacak çok ünlü, sevimli kişiyi en sonra buldular: Bu, Refet Paşa'ydı. Lozan'a gidecek Başdelege'yi de ancak Mustafa Kemal biliyordu. Ne var ki bunu şimdilik kıskançlıkla saklıyordu. Hiç olmazsa adayı bulmuştu; ancak, onun gerekli nitelikleri üzerinde düşünüyordu. Başkumandan, Doğu Trakya'yı teslim alacak kişiyi bulduktan sonra yeni Başkumandanlık Karargâhı'nı yeni cepheye daha çok yaklaştırmak üzere 16 Ekim 1922 günü Bursa'ya yollandı. Bursalılar da çoktan beri onu çağırıp duruyorlardı. Yanında Doğu'dan yeni dönmüş olan Kâzım Karabekir'le Refet Paşa vardı. Şükrü Naili Paşa'nın ileri hatlardaki Kolordusu'nu denetleyerek Bursa'ya dönen İsmet Paşa ile hep orada bulunan Fevzi Paşa özlemle onu bekliyordu.

Mustafa Kemal'in Bursa'ya gelişi, her an kurtuluşunu bekleyen İstanbul halkını iyice coşturmuştu. Hele delikanlılar, ellerine geçirdikleri harçlığı Mudanya'ya kalkan vapurlara yatırarak, Mustafa Kemal'in bulunduğu yere ulaşmağa çalışıyorlardı. Bunların çoğu, üniversite öğrencisiydi. Mudanya'ya doğru yola çıkmış bu coşkun topluluklardan biri, Karaköy'de Yahya Kemal'e rastlayarak onu da apar topar Galata Rıhtımı'nda istim üzerinde bulunan bir vapura bindirip yola çıkardılar. Adamcağız, yanına bir çanta bile almağa vakit bulamamıştı. Üniversiteli gençler, hocalar onu seviyordu. Ancak, bu sevgilerinin ardında ona karşı duydukları kırgınlığı da bir türlü unutamıyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İttihatçı düşmanı *Peyam Gazetesi*'nde Ali Kemal'le yan yana onlara karşı düşmanca yazılar yazmış, bırakışma döneminde etliye sütlüye karışmayarak salt üniversite hocalığının, pasif, biraz da sağır duvarları ardına çekilmiş, İttihat ve Terakkicilere olduğu gibi Kuvayı Milliyecilere karşı da düşmanca değilse de kaygusuz bir tutum takınmıştı. Üniversitedeki birçok hoca, bunların arasında şair Rıza Tevfik de vardı, Anadolu'daki kahramanca Kurtuluş Savaşı için kötü kötü konuşmalar yapıp dururken bunların ağızlarını kapamaya hiç çalışmamıştı.

Öyle bir durum takınmıştı ki sanki bu hainleri gizliden gizliye destekliyordu. Belki böyle bir düşüncesi hiç yoktu; yine de Türk dilinde böyle çok güzel şiirler yazan bir şairin en büyük Türk kahramanlık destanına karşı kaygusuz kalmasını hiç kimse anlamıyor, istemiyordu. İşte, şimdi, bir fırsat çıkmıştı. Gençler onu almış, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı unutulmaz bir yengi ile bitiren Başkumandan'ın yanına sürüklüyorlardı. Yaşamı boyunca İttihatçılardan başka herkesi bağışlayacak olan Mustafa Kemal, elbette onu da bağışlayacaktı.

Mudanya'ya, coşkun gençlik, Kuvayı Milliyeci topluluklarını götüren vapurlarla motorların yarışına Gülnihal Vapuru da katılmıştı. Onun görevi çok büyüktü: Trakya'yı teslim alarak kahramanların başında Refet Paşa'yı İstanbul'a götürecekti. Gülnihal, Marmara'nın çırpıntılı güz sularına doğru açılırken, saat on yediydi. Batıya doğru baskı yapan Türk Ordusu'nun ön saflarında cirit oynayan genç gazeteci Naşit Hakkı (Uluğ), bu kez de Gülnihal'in kamara penceresinden İstanbul'un siluetini bambaşka duygularla seyrediyordu. Evet, şu sırada bu taş yığınlarından başka bir şey olmayan kentin içinde özgürlük, bağımsızlık duyguları önüne geçilmez seller gibi taşıyordu. Genç gazeteci, kamarada yalnız değildi: Trakya, Kocaeli Müdafaayı Hukuk Derneği Merkez Kurulu'ndan Şakır (Kesebir), Galip Bahtiyar, Kızılay Müdürlerinden hocası Macit Beyler de benzeri bir coşkunluk içinde Mudanya'ya daha çabuk varmak için sanki geminin uçmasını istiyorlardı. En sonra, Mudanya'ya varan gemiden indiklerinde jandarma kılığına sokulmuş eski saldırı taburundan bir yığın erin elden geldiğince iyi giyinmiş olarak rıhtımda tüfek çatmış beklediklerini gördüler. Gemi, demir atıp da silah çatmış erat güverteye çıkınca, altı yüz yıl önce bir sal üzerinde Çanakkale'den Rumeli'ye geçen ilk Rumeli fatihlerinin hayali bir kez daha gözlerde canlandı. Onlar da bugünkü jandarma kılığına sokulmuş Türk askeri gibi, bir avuçtu. Ne var ki bu simgesel gücün arkasında bütün yenmiş Türkiye'nin potansiyeli yatıyordu. Bir avuç askerle koskoca Doğu Trakya fethedilecekti. Askerler,

bindikten sonra Refet Paşa, bir tüy gibi hafif, atletik vücudu ile Gülnihal'in merdivenlerine ayak basarken, gemi süvarisi, kumandanın forsunu grandi direğine çekti. Forsun direğe çekilişi, hemen bütün orda bulunanları duygulandırmıştı.

Gemi, kalkıp da rotasını İstanbul'a çevirdikten sonra, genç Paşa, tarihe altın kalemle yazılacak günlerden birinin en iri kıyım kahramanı olmanın verdiği sorumlu coşkunluğun etkisi atlında güverteyi arşınlıyor, karşılaşacağı türlü belkileri usundan geçiriyor, bunları en yetkili bir biçimde karşılayabilmenin, yanıtlayabilmenin olanaklarını hazırlamağa çalışıyordu.

Genç gazeteci, güvertenin bir köşesinde genç bir subay topluluğuyla hem bu kutlu günün izlenimlerinden söz ediyor, hem de Refet Paşa'nın gidiş gelişlerini izliyordu. Bu kutlu günün böyle bir kahramanı olmak, ne büyük mutluluktu.

Refet Paşa, bu yeni görevi için Mustafa Kemal'den sağlam direktifler almıştı. İstanbul'da şimdi bile bir hükümet fosili vardı: Sadrazam da Tevfik Paşa'ydı. Tevfik Paşa, Ulusal Hükümet'e bir telgraf çekerek barış antlaşması için Lozan'a gidilirken Padişah'ın kabinesinden de bir temsilcinin birlikte gitmesini önermişti. Bu telgraf, çok ince politik oyunlar taşıyordu. Mustafa Kemal, telgrafı Refet Paşa'yla birlikte okuyarak taşıdığı anlamlar, buna karşı alınacak tutumlar üzerinde derinlemesine konuşup görüşmüşlerdi. İstanbul'da şu sırada saltanat, Halifelik gibi iki patlayıcı madde, hâlâ Ulusal Hükümet'e karşı kullanılmak üzere hazır bekliyordu.

Refet Paşa, İstanbul'daki bu tehlikeli bölgelerin kişileriyle, ister istemez, görüşüp konuşacaktı. Bir tek siyasal gaf, yanılgı, kötü dalgalanmalar yapabilirdi. İstanbul'daki zararlı kuruluşlarla kişilere karşı takınılacak tutum, bu yüzden son kerte önemliydi. Şimdi, Gülnihal'in güvertesinde ufak boy bir arslan gibi bir aşağı bir yukarı gidip gelen genç paşanın kafası, hep bu sorunların türlü sürprizlerine karşı alınacak kararlı tutumları hesaplarıyla doluydu. Mudanya Bırakışması 15 Ekim'de yürürlüğe girer girmez, Mustafa Kemal, çabucak Refet Paşa ile başbaşa vererek

yeni koşulların pratik olanakları üzerinde kafa yormuş, onun yeni karargâhının kurulmasıyla ilgilenmişti. Refet Paşa'nın Komutası'nda yüz yirmi kişilik simgesel bir jandarma gücü vardı. Gülnihal, Mudanya Rıhtımı'ndan ayrılırken 1922 Ekim'inin 19'uncu Perşembe günüydü. Bugün, İngiltere'nin tarihinde de son kerte önemli bir olay geçiyordu: Birinci Dünya Savaşı'nın İngiltere'nin yengisiyle sona erdiren İngiliz Başbakanı Lloyd George, Mustafa Kemal'in Yunanlıları yenerek denize dökmesi, sonra Mudanya Savaşı'nı da kazanması sonucu olarak kabinesiyle birlikte tarih sahnesinden çekiliyordu.

Gülnihal İstanbul'a yaklaşırken yer yerinden oynuyordu. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın gerçekten efsaneleşmiş kahramanlarından biri olan Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi, yediden yetmişe bütün Türk-Müslüman halkı coşkunluğun en yüce katlarında gezdiriyordu. İstanbul'da İşgal Ordusu'nun egemen olduğunu unutan halk, her yanı Türk bayraklariyle donatmış, Türk Ordusu'nun gelişinden önce İstanbul'u eylem olarak içerden fethetmişti. O zamana dek İstanbul böyle bir gün yaşamamıştı. «Kentin bütün meydanları, caddeleri, dar sokakları, hatta kenar köşedeki çıkmaz sokakları bile, bir gün önceden allı beyazlı bayraklar, kurdelalar ve serpantinlerle süslenmişti. Gün doğarken, kadın erkek, çoluk çocuk bütün halk sokaklara dökülmüş, yollar insan almaz bir hale gelmişti. Caddelerden hiçbir araç geçemiyordu. Saat on birde Kabataş İskelesi mahşerden bir örnek olmuştu. Üç bando mızıka durmadan çalıyordu. İskelede Genel Polis Müdürü Esat Bey, İstanbul Muhafızı Fevzi Paşa, polis merkez memurları düzeni korumaya çalışıyorlardı.» Yabancıların gözleri şaşkınlıktan bir kat büyümüştü. O gün, İstanbul'un elden gittiğini, başta Harrington olarak bütün işgalci sorumlular anlamış olacaktı. Saat iki buçuğa doğru Günlihal'le onun çevresini alan çatanalarla römorkların dumanları, iyiden iyiye, seçildi. «Geliyorlar! Geliyorlar!» sesleri Kabataş'tan Köprü'ye dek uğultu halinde ulaşıyordu.

Gülnihal, Haydarpaşa ile Sarayburnu arasındaki açıklıkta, is-

ter istemez, hızını kesti. Paşa'yı karşılamak üzere bin türlü deniz aracına binen coşkun İstanbullular deniz trafiğini büsbütün aksatmışlardı. Bu sırada vapura yanaşan Nil adlı muştan Gülnihal'e bir yığın karşılayıcı çıktı. Bunlar, Hilâli Ahmer İkinci Başkanı Hamit Hasancan'la arkadaşlarıydı. Refet Paşa'yı coşkun bir biçimde karşıladıktan sonra daha rahat bir araç olan Muş'a aldılar. Muş'un bordasında ayakta dikilip güler yüzü, tatlı, büyüleyici jestleriyle kendisini araçlardan selamlayanlara karşılık vermeye çalışan Paşa, o sırada bu coşkun insan sevgisi ortasında insanüstü bir yaratık gibiydi. Şundan ki bir insan hiçbir vakit bu kerte sevimli, güçlü, güzel, büyüleyici olamazdı. Ancak, bu coşkun gösteriler o kerteye geliyordu ki öbür araçlardan muşa atlayanlar tehlike yaratmağa başlamışlardı. Öpmek üzere Paşa'nın ince parmaklı kibar ellerini yakalamayı başarabilenler, kendilerini dünyanın en mutlu insanı olarak görüyorlardı. «Bu sevgi gösterisi o hale geldi ki, Refet Paşa soluk alamayacak bir duruma düştü.»

Refet Paşa'nın çevresinde, bir hale gibi Edirne Valisi Şakir (Kesebir), Jandarma Müfettişi Albay Cemil Cahit (Toydemir), Kurmay Binbaşı İzzet Bey dikiliyordu. Veliaht Abdülmecit Efendi'nin yaveri bu sırada Refet Paşa'nın yanına sokulabilmeyi başardı. O sırada genç gazeteci Naşit Hakkı da oracıktaydı; yaver ağzını açıp bir şeyler söylemeye hazırlanırken, o da defterini, kalemini çıkarıp not tutmağa hazırlandı. Yaver Remzi Bey:

— Veliahtı Saltanat Hazretleri adına, hoş geldiniz, demekle şeref duyuyorum. Kendileri tarafından söylediklerini aynen ifade etmeme müsaade buyurunuz! dedi.

Refet Paşa:

— Buyurunuz! diyerek söylenecekleri dinlemeye hazır olduğunu gösterdi.

— Milletimizin azim ve imanı ve mesaisi ile mesut bir netice vasıl olacağına daima itimat ettim, dualar ettim. Milli irademizin mazlum Trakya'da kurulmasıyla oraya refet, adalet, selâmet ve emniyet götürüleceğine de tamamiyle kaniim.

Refet Paşa, bunları dinlerken altındaki, hinoğlu hinliği, he-

men kavradı. Mustafa Kemal'le baş başa konuşarak vardıkları taktik sonuçlara göre ilk konuşmasını yaptı:

— Veliaht Abdülmecit Efendi, makamı muallâyı Hilâfetin Veliahtı'dır ve evvelden beri ilân ettiğimiz ahitlerimizin birisi de makamı hilâfetin kurtarılmasıdır. Binaenaleyh, kendilerine şükranla mukabele ederim!

Refet Paşa, bu sırada kendisini soran İstanbul gazetecilerine de şunları söyledi:

— Milletimizi temsil eden Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve hiç şüphesiz çok sevdiğiniz, çok sevdiğimiz muhterem Başkumandanımızın mümessili sıfatıyla bu anda İstanbul'u selamladığımdan dolayı pek mesudum. Öyle bir his ile geliyorum ki o hissi tasvir edebilmek benim de elimde değil. Herhalde bu dakikada anlayabildiğim bir şey varsa, o da hâkimiyeti eline alan bir milletin ne kadar büyük şeylere muvaffak olabileceğini bir kere daha kuvvetle hissetmekliğimdir.

Muş'un çevresi, binbir güçlükle açılarak Boğaziçi'ne doğru yola çıkarılabildi. Refet Paşa saat üçe doğru Kabataş İskelesi'nde karaya ayak basınca korkunç bir sevinç uğultusu top gibi patladı. Refet Paşa, iskelede birçok törensel fosil İstanbul Hükümeti görevlileriyle karşılaştı. Padişah adına Binbaşı Ali Nuri, Sadrazam Tevfik Paşa adına Binbaşı Salâhattin, Harbiye Nezareti adına Müsteşar Yardımcısı Albay Kâzım, İzzet Paşa adına Yaver Yüzbaşı Naci, Şehzade Abdülhalim ile Ömer Hilmi Efendilerin Yaverleri, Jandarma Komutanı Ali Kemal, Merkez Komutanı Fevzi Paşalar, basın, kent, öğrenciler, türlü dernekler temsilcileri onu karşılamaya gelmişti. Refet Paşa'yı görmek için caddelerde birbirini çiğneyen halkı hiçbir güç durduramıyordu. Halk, zayıf zabıta perdelerini çiğneyip geçiyordu.

Bu mahşer ortasında yine de bir direnç heykeli gibi Kuvayı Milliye üniforması içinde dikilen Paşa, kulakları sağır eden uğultular arasında karşılayıcıların sivrisinek vızıltısına benzeyen sözlerini zor belâ işitmeye çalışıyordu. İlk kez Paşa'ya Sultan Vahidettin'in Yaveri Binbaşı Ali Nuri Bey yaklaştı:

— Zatı Şahane namına beyanı hoş amedi ederim, dedi.

Refet Paşa, ona kısa, anlamlı bir yanıt vermek istedi:

— Makamı muallâyı Hilâfet'e hissiyatı diyanetkâranemi iblağ ediniz.

Bu sırada üç bandonun birden çaldığı ulusal marşlar halkın, «Yaşa, var ol!» haykırışlarına karışarak kulakları sağır edecek bir güce erişiyordu. Yaşlıca bir binbaşı olan Tevfik Paşa'nın Yaveri Selâhattin Bey de selam vererek Refet Paşa'ya yaklaştı:

— Hoşgeldiniz! dedi.

Refet Paşa ona şöyle ince biryanıt verdi:

— Tevfik Paşa'nın muhterem ellerinden öperim. Anadolu, İstanbul'da sadrazam tanımıyorsa da gerek ben gerek Büyük Millet Meclisi Hükümeti kendilerini zatı fehametsimat namı mübecceliyle yad eder ve hürmet ve tazimlerimize asla halel gelmez. Çünkü Tevfik Paşa memaliki İslâmiye'yi işgal eden mülevves vücutlar esnasında değil nice defalar bu makamı muallâyı işgal buyurmuş bir fehametsimat olduklarından ve tekrar hürmet ve tazimatlarımı arz eylemekliğinizi rica ederim.

Refet Paşa karşılayıcıların ellerini sıkarak, hepsine ayrı ayrı bir iki söz söyleyerek bekleyen otomobile binmek üzere halkın içine doğru ilerleyince, mızıkalar daha coşkun çalmaya, «Yaşa!»lar daha gür çıkmağa başladı. Halk, büsbütün kendini yitirdi denebilirdi. Bu arada sevinç hıçkırıklarının yanı sıra gürültüye egemen olan, tekbir, sesleri de işitiliyordu. Ön planda büyük topluluklar olarak uzun zamandır bekleyen üniversite öğrencileri, Paşa'yı bir tüy gibi kaparak havaya kaldırdılar. Onu Tramvay durağına dek eller üzerinde götürdüler. Hazırlanan programı alt üst ederek onu bir faytona bindirdiler. Paşa ancak neden sonra, güçbela, Hamit Hasancan'la birlikte bir otomobile atlayabildi. Otomobil, halkın yoğun safları arasından çok zor yol açabiliyor, bu yüzden de çok az yol alıyordu. Hemen her adım başında bir kurban kesiliyor; cadde, otomobilin geçtiği iz üzerinde kıpkızıl kana boyanıyordu. Arkadan gelen otomobile de Paşa'nın Karargâhı'ndan Cemil Cahit (Toydemir)'le başka birkaç kişi daha

binmişti. Onların ardınca da bir yığın otomobil geliyordu. Yolun her iki yanında sabahtan beri bekleyen halk, Paşa'nın yüzünü görebilmek uğruna ezilerek ölmeyi bile göze alacak duruma gelmişti. Her iki yanda sıralanmış olan binlerce okul öğrencisi, zaman zaman bütün gürültüyü bastıran güçlü, tiz haykırışlarıyla kalabalığa egemen oluyordu.

Kafile, İstanbul'un fethini simgeleyen Fatih Sultan Mehmet'in Türbesi'ne dek gidecek, oradan dönüp dağılacaktı. Halkın coşkun selleri arasından yine de ilerliyebilen Paşa'nın kafilesi, üzerlerine atılan çiçekler, konfetiler, serpantinlerle süslü olarak en sonra, Fındıklı, Tophane, Karaköy, Köprü, Eminönü, Sirkeci, Alemdar, Divanyolu, derken, Sultan Mahmut Türbesi yöresindeki Şark Mahfeli'ne vardı. Kafile burada hep yola sallandırılmış kocaman bayraklarla zafer takları altında geçiyordu. Ta Kabataş'tan beri otomobilde halkı selamlayarak gelen Paşa heyecandan iyice yorulmuştu. Anadolu zaferinin temsilcisine karşı halkın gösterdiği olağanüstü sevgi, Paşa'yı heyecandan öldürecek duruma gelmişti. Kendini tutamıyor; yaşamının en tatlı gözyaşlarını döküyordu.

Orta boylu, kumral, yakışıklı bir genç olan Faik Reşit (Unat) Ortaköy Darüleytamı (Öksüzyurdu) öğretmeniydi. Sportmen bir öğretmen olduğundan da okul izci örgütünün oymakbeyi idi. Darüleytamlar Genel Müdürü, öksüzler babası Salâhattin (Öksüzcü) bir gün ona bir buyruk gönderdi. Ortaköy izcileri Refet Paşa'yı selamlamak üzere sabahtan oraya gideceklerdi. Faik Reşit, çocukları Türbe'ye götürüp tören durumunda oraya yerleştirildikten sonra Kabataş İskelesi'ne dönecek. Mudanya'dan Gülnihal Vapuru'yla gelecek olan Refet Paşa'yı karşılayanların arasında Darüleytam temsilcilerine katılacaktı. İstanbul Darüleytamları, bütün anlamıyla birer Kuvayı Milliye yuvasıydı. Ulusal Kurtuluş Savaşı milliyetçiliği öbür okullardan çok oralarda kök salmıştı. Bütün Darüleytam öğretmenlerinin katıksız Kuvayı Milliyeci oluşu bunun başlıca nedeniydi. İkinci neden de bütün bu çocuklar, şehit yavrularıydı. Hepsi, düşman denen görünür

görünmez belanın baş düşmanıydı. İstanbul'da son kerte koyu Türk düşmanı olarak yetiştirilen azınlık okullarının karşısında Milliyetçilikle dopdolu olarak boy veren okulların başında İstanbul Darüleytamları geliyordu.

Faik Reşit, ertesi sabah, erkenden çocuklarını giydirip kuşatarak yanına da öğretmen arkadaşlarından Ziya Balkuvar'la (Adliye Müfettişi). Profesör Cemal Alagöz'ü de alarak erkenden Fatih'in türbesinde yerini aldı. Türbenin bahçesinde, yol üzerinde sıralanan çocukları öyle ayakta dikilir bırakarak dönmek zorundaydı. «Bahçe kapısı ile türbe bahçesi kapısı arasında da Darülhilâfe medreselerinin yüksek sınıflarındaki ak sarıklı gençler, başlarında müderrisler olmak üzere düzgün sıralar halinde toplanmışlardı.»

Faik Reşit, çocukları Fatih'te bırakarak tramvayla Karaköy'e dek gidebildiyse de ordan öteye hiçbir araç işlemediğinden taban tepmek zorunda kaldı. Kabataş'a vardığında öğle olmuştu. Kent adına Paşa'yı karşılayacak kurullar içinde yer alan Darüleytamlar kuruluna izci öğretmeni kılığında üniformalı olarak katıldı. Kurul, o zaman Darüleytamlılarca çok tanınan, sevilen, sayılan Darüleytamlar Genel Müdürü Salâhattin (Öksüzcü) ile yardımcısı Nazım, Muhasebe Müdürü İsa, Bebek Darüleytamı izcilerinin Oymak Beyi Şevki (Erkson), Çağlayan Darüleytamı Müdürü Hilmi Beylerden meydana geliyordu. Şevki Bey, Paşa'yı izcileriyle burada, Kabataş İskelesi'nde karşılayacaktı. «İskele dar görüldüğü için ayrıca şirket vapurlarından Neveser yanaştırılmış, karşılayıcı kurullar vapura alınmışlardı. Faik Resit'in gözüne vapura yeni giren uzun boylu, yakışıklı, göğsü kordonlu bir Kurmay Binbaşı çarpmıştı. Ordaki gazeteci arkadaşı Sadettin'den sorup öğrendiğine göre bu, Vahidettin'in damadı, Yaveri, hem de Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu Ali Nuri Bey'den başkası değildi.»

Ortaköy İzcilerinin Oymak Beyi Faik Resit'in, Paşa'yı burada karşılayan kurul arasında görevini yaptıktan sonra şimdi de Paşa'yı orada karşılamak üzere Fatih Türbesi'ne yetişmesi gerekiyordu. Merkez Kumandan Yardımcısı Binbaşı Ferhat Bey'in

Ford otomobiline, yalvar yakar binerek güçbela Fatih'e ulaşan genç öğretmen, izcilerinin başına geçti. Beklemekten, daha çok ayakta dikilmekten çocukların ayaklarına kara su inmişti. Orada bekleyenler sabırsızlıktan çatlamışlardı. Genç öğretmen gördüklerini anlatınca bayağı hepsi canlandı. Paşayı bir ayak önce görmeye can atıyorlardı.

Akşam da hızla yaklaşıyordu. Paşa'nın adım adım Fatih'e yaklaştığı, uzaktan, uzağa işitilen gökgürültüleri gibi alkışlarla, «Yaşa!» uğultularının gittikçe yaklaşmasından anlaşılıyordu. En sonra, Paşa'nın otomobilinin geldiği görüldü. Paşa, otomobilinden indi. Medrese öğrencilerini selamladı, türbe avlusunun kapısına yöneldi; avluya giderken darüleytamlı yavrular, sonsuz bir heyecan geçirdiler. Faik Reşit, askerce bir törenle izcilerini Paşa'ya tanıttı. Refet Paşa, gözlerinde şefkat, sevgi parıltıları yanarak çocukları bir asker birliğini denetlercesine dikkatle gözden geçirdi. Sonra, apansız durdu. Çocukları bir baba gibi tatlı, okşayan bakışlarla bir kez daha gözden geçirerek şöyle birkaç içten söz söylemekten kendini alamadı:

— Çocuklarım, Anadolu'nun bütün harbinde en büyük yeri, en büyük muhabbeti kazanmış olan sizlersiniz! Anadolu'nun kazanmış olduğu büyük zafer sizindir. Yalnız sizler bu zaferin gerçek amilleri oldunuz. Bundan dolayı bu zaferin kendi malınız olduğunu iddia edebilirsiniz. Çocuklar, siz babalarınızı bu vatan için kaybettiniz! Sizin babalarınızın kanı bu topraklar için aktı. Babalarınız kanlarıyla Türklük için ölümsüz bir yurt yaptılar. Allah, babalarınıza gani gani rahmet eylesin ve sizleri de babalarınız gibi birer büyük vatansever olarak yetiştirsin!

Türbenin önünde Paşa'yı Şehremini Ziya Bey karşıladı. O, hem kentin hem de Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın temsilcisiydi. Kendisini dikkatle süzen Paşa'ya şöyle ünledi:

— Şehir namına ve Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşa namına size arzı tazimat ederim.

Refet Paşa da ona şunları söyledi:

— Şehir namına arzettiğiniz tebrikata çok teşekkür ederim.

Şahsı alinizde temsil olunan bu büyük, mütefekkir ve münevver halka arzı teşekkür ederim. Ali Rıza Paşa'nın ibraz eylediği nezakete de teşekkür ederim. Hükümetimiz tamamen halk tarafından milli saltanat ile bir demokrat hükümettir. Fakat ben, Hükümetim namına bir Dahiliye Nazırı tanımıyorum.

Refet Paşa, bir Darülfünun birliği adına söylenen bir nutka karşı da kısaca şunları söyledi:

— Delikanlı, bugünkü zaferin en büyük amili Türk gençliği, Türk irfan ve imanıdır! Biz, bugünkü eserimizle tarihe karıştık. İstikbal, sizin, siz aydın Türk gençliğinindir.

Türbenin ziyaretini bitiren Paşa, dışardan toplanan halka geç vakit şöyle ünledi:

— Efendiler, Fatihlerin fatihi, serdarların serdarı ve cihanın en büyük kumandanı bu türbede yatıyor! Biz, bu dakikada onun huzurunda bulunuyoruz. Kalplerimiz Tanrı'nın ışığıyla, kafalarımız yurt düşüncesiyle doludur. Efendiler, büyük Fatih'in nam ve şanı bu güzel ülkeyi ele geçirmekle bir kat daha kutsallaşmıştır! Bu nedenle hiçbir Türk Kumandanı, hiçbir Türk, hatta bir Müslüman, Fatih'in Türklere ve Müslümanlara armağan ettiği bu koca kentin bizden ayrı yaşamasını kabul edemez. Herkes gördü ki İstanbul Türktür, Müslüman'dır. Burada yaşayan millet, Türk milletidir. Bu sözleri size bu türbenin huzurunda söylüyorum. Bu güzel kent, her zaman yurdun incisi kalacaktır. Buraya gelen salt bağımsızlık kokusu değil, bağımsızlığın kendisidir. Bu sözleri size ana yurdun o parlayan süngüleri adına söylüyorum.

Refet Paşa, Fatih'in türbesinden ayrıldıktan sonra, kendisine eşlik eden kişilerle birlikte yine coşkun halk yığınlarının sel gibi aktığı caddelerden geçerek Hilâli Ahmer (Kızılay) Merkezi'nin bulunduğu Yerebatan yöresine doğru yola çıktı. Yollarda okullarına dönen öğrenci sıralarından yükselen marşlarla yeni ulusal şarkılar, yüreğini sıcak duygu dalgalariyle dolduruyor, gözlerini her dakika tatlı yaşlarla ıslatıyordu.

«Durma, yürü ey mert asker ileri
Vatanında bir tek düşman kalmasın!»

Onun arkasından şu tatlı marşın sözleri kulağına çarpıyordu:

«Dünyalara bedeldir mah cemalin
Allahıma emanettir Kemalim.
O sevimli yüzün asla solmasın,
Hiçbir vakit kalbin yasla dolmasın!»

Sonra, caddeden geçen genç topluluklar, Refet Paşa'ya bakarak seslerinin bütün gücüyle şu şarkıyı söylüyorlardı;

«Yaşa, bin yaşa Mustafa Kemal Paşa!
Kahrolsun, düşmanın hepsi baştanbaşa!
Bekliyoruz günlerden beri ileri, ileri, arş, ileri!
Düşman üstüne, düşman üstüne!»

Paşa, Hilâli Ahmer Merkezi'ne yaklaştığında bütün Yerebatan yöresinin, merkezin baştanbaşa donandığını, halk yığınlarından geçilmez duruma geldiğini gördü. Paşa'yı görmeye can atan yüksek okul öğrencileriyle halk, gırtlakları yırtılırcasına bağırıp duruyordu:

— Yaşasın, kurtarıcılar! Yaşasın, Milli Ordu! Yaşasın, Büyük Millet Meclisi! Yaşasın, Refet Paşa!

Hilâli Ahmer yapısının yöresini halk yığınları öyle bir kaplamıştı ki iğne atsanız yere düşmez deyimini doğrulayan bir durum meydana gelmişti. Halkın, genç aydınların sevgi gösterileri, Paşa'yı etkileyerek pencereye sürükledi. Sevimli yüzü, bakışları, davranışlarıyla onları selamlayan Paşa, bir yüksek okul öğrencisinin coşkun sözlerine benzer coşkunlukla karşılık verdi. Bu uzun bir konuşma oldu: «İstanbul'un yalnız ve yalnız bir Türk ve Müslüman şehri kalacağını bugün özgürlük ışığının meşalesini elinde tutan ana yurdun buraya bağlı olduğunu,» söyledikten sonra, gözyaşları arasında sözlerini şöyle bitirdi:

— Ey, Türk genci, alnını aç, yüksel, öyle bir ulusa bağlısın ki dünya bugün senden daha büyük bir ulus tanımıyor! Türk olmak, yeryüzünde en büyük insan olmak demektir.

Refet Paşa, oturmasına ayrılan «Şark Mahfeli»'ne vardığında da pek dinlenemedi. Tramvay işçileri, Trakya'ya gidecek jandarma takımı için özel olarak bir sancak işletmişlerdi. Bunu getirip

Paşa'ya verdiklerinde başta Paşa olmak üzere ordakilerin hepsi tatlı gözyaşları dökerek ağlamağa başladı.

Paşa:

— Sancağı şükranla alıyorum. Ülkemin mutluluğunu kol gücünün çalışmasında görenlerdenim. Hükümetim, doğrudan doğruya halk hükümetidir. Gücünü halktan almıştır. Arkadaşlarınızı benim adıma öpünüz, dedi.

Sonra yirmi yaşındaki girgin, genç gazeteci Naşit Hakkı (Uluğ) gazetesi adına ona kimi sorular yöneltti. Zaten bütün bu gürültü patırtı arasında onun yanında yer almıştı. Paşa'yı Büyük Millet Meclisi'nin kararı üstüne konuşturmak istiyordu. En sonra, istediği oldu. Paşa, şöyle konuştu:

— Bugün, üç yıldan beri çektiği acıyı en çok duyan İstanbul'un duygularıyla karşılaştım. Bugün, egemenliğini eline alan ulusumuzun ne gibi harikalar başarabileceğini yine duydum. Halktan bugün hâlâ kısmen içinde yaşadığı acılara bakmadan ne kerte büyük fedakârlıkla eline geçirdiği egemenliğini ne kerte kendisine mal ettiğini gözyaşlarımla gördüm. Büyük ulusumuzun alnını ne büyük bir vakarla yukarda tuttuğunu, hamdolsun, gördüm. Üç yıldan beri özlemle, hicranla yaşadığımız büyük kentin duygulu, neşeli halkının ulusal isteklerine ne kerte bağlı olduğunu bir kez daha anladım. İstanbul, bu büyük yurdun beyni, ruhu, ışığıdır. Onsuz bir Türklük olamaz.

Ben, İstanbulluları anayurdun bütünü adına selamlamakla sevinç duydum. Ulusun çektiği üzüntüleri, İstanbul'un aydın, düşünen halkı elbette, herkesten daha derinden duymuştur. Geçmiş kara günler bizi azim ve metanete götürecektir. Yurdu savunalım, ulusun kazandığı ulusal egemenlik, ulusal saltanatın açtığı yollarda irade ve azimle çalışarak yalnız yaralarımızı sarmakla yetinmeyelim, öbür ulusların ulaştıkları düzeyin üstüne az zamanda erişelim.

Mudanya Ateşkes Bırakışması'nı imzalayan İsmet Paşa, oradan ayrılıp İstanbul üzerine yürümesi buyruğu verilmiş olan Birinci Ordu birliklerini Gebze bölgesinde denetleyerek Mustafa

Kemal'le buluşmak üzere Bursa'ya döndü. Orada onu güzel tarihe geçecek bir şölen gecesi bekliyordu. Otuz kişilik içkili bir sofranın başında yirminci yüzyılın en parlak askeri, komutanı, kahramanı Mustafa Kemal yer almıştı. Sofradakiler arasında bir onur konuğu da vardı: Bu, bir Fransız kadın yazardı. Adı da Mme Gaulis'ti. O, daha önce en çetin, belki de epeyce umutsuz günlerde Ankara'ya gelerek Fransız basınında Kuvayı Milliye'nin haklı davasını Fransız halkına anlatmaya çalışmıştı. Mme Berthe George Gaulis, Balkan Savaşı'nda Türklerin uğradığı zulümlerden insancıl kaygularla uzun uzun sözeden bir Fransız ailesinin en olgun kişilerinden biriydi. Yengiden sonra, dayanamamış, Başkumandanı, Türk zaferini kutlamak üzere kalkıp yine Türkiye'ye gelmişti. 1924'te de «*Yeni Türkiye,*» adlı bir kitap yazacaktı.

Mme Gaulis'in bulunduğu Bursa toplantısında Lozan'a gidecek kurulun başkanı da açıklanacaktı. Mustafa Kemal, İsmet Paşa'yı Hariciye Vekilliği'ne atadığını ilk kez bu toplantıda ağzından kaçıracaktı. Lozan'a göndereceği diplomatı en sonra bulmuştu: Bu, İsmet Paşa'dan başkası değildi. Pek çok kişiyi şaşırtacaksa da bu böyleydi.

Uzun masanın bir başında Mme Gaulis, öbür başında da solunda Kâzım Karabekir, sağında İsmet Paşa'yla Mustafa Kemal oturuyordu. Biraz aperatif alındıktan sonra Mustafa Kemal açılarak onları Mme Gaulis'e şöyle tanıttı:

— Ordularımızın Kumandanı İsmet Paşa'yı tanırsınız. Şimdi de size yeni Hariciye Vekilimiz İsmet Paşa'yı tanıtıyorum, dedi.

Gazeteci kadının şaştığını gören Mustafa Kemal, sözünü şöyle açıkladı:

— Onu bugün atadım.

Sonra, Kâzım Karabekir'e döndü:

— Bu da bizim Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri! Ününü işitmişsinizdir. Ne var ki serüvenlerini bilmezsiniz, birazdan anlatırım. Daha önce size çevrenizdeki kişileri tanıtmak istiyorum.

Mustafa Kemal, sözünü ettiği konukları Fransız gazetecisine tanıttıktan sonra, sözlerini Fransızca olarak şöyle sürdürdü:

— Hepimizin en iyisi, en kusursuzu İsmet Paşa! Dünyadaki bütün Türklerin ve Müslümanların sevdiği ve saydığı insan: Bütün arkadaşlarına en doğru öğüdü o verir. Her biri için güvenilir destek odur. İsmet Paşa'nın ateşli milliyetçiliğinin ne demek olduğunu yalnız yeryüzündeki Türkler değil, bütün Müslümanlar bilir.

Onurun, erdemin, doğruluğun savunucusu olarak, herkes ona hayrandır. Meclis ona tam bir güven besliyor. Türkiye'nin son kerte yürekli, değerli Generalleri vardır. Hepsi de birbirine bağlıdır. İsmet Paşa'nın en büyük erdemi hepimizin en iyi arkadaşı olmasıdır. En büyük dostları Kâzım Karabekir ile benim. Savaşın başlangıcından önce de buluşmamızdan önce de bu iki «güc»ün Türk Ulusu'na ve Türkiye'ye mutluluk getireceğine inanıyorum. Bu inancımdan ötürü de güvenim ve gayretim artmıştı. Daha birçok kişi kararsızlık içinde bocalarken Kâzım Karabekir, geciken buyrukları beklemeden silahının zoru ile yurdumuzun doğu sınırlarını saptamış, zekâsı, cüreti, askerlik değeri sayesinde bütün engelleri aşmıştı. Siyaset anlayışı ve örgütlendirme yeteneği sayesinde kurduğu ordunun başına geçerek doğuya doğru ilerledi. Böylece bize Kars zaferini kazandırdı. Düşmandan aldığı topların sayısı, zaferden sonra elimizde kalan topların sayısından daha çoktu. Yurdun bu ücra köşesinde sağlam bir düzenin kurulduğunu bize muştuladı. Bu muştu, Ulusal Hükümet'in gücünü gösteren ilk işaretti

Mustafa Kemal, Mme Gaulis'e ünlemeyi bir yana bırakarak sofradaki kimi mebuslara dönerek şunları söyledi:

— Davamıza bağlı olan sizler, Millet Meclisi'nde o günlerde Kâzım Karabekir'e saldırıldığı zaman, onu savunmak için ayağa kalkıp söz almadınız. Kürsüye çıkmak, bu cüretkârları susturmak bana düştü. Onlara şöyle demiştim: «Beyler, siz Kâzım Karabekir gibi bir adamı anlayacak kratta değilsiniz! Bu olanaksız girişimde diretip kendinizi daha çok yormayın. Bu bir küstahlık olur. Ulusun candan sevdiği bu adamın işine karışmayın. Kendi fethettiği sınırları istediği gibi saptasın.» Ben, böyle konuşunca sustular ve verecek cevap bulamadılar.

Bu siyasal konuşup görüşmeler saatlerce sürüp gittiyse de Üniversiteli çocukların, apar topar, tutup getirdikleri ünlü şair Yahya Kemal'in varlığını keşfeden Mustafa Kemal, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na karşı takındığı kaygusuz tutumu bağışlayarak, ona, adı, tadı dillerde gezen birkaç şiirini okuttu. «Ses», «Açık Deniz» şiirleriyle daha başka aruz şiirleri, geceyi çabucak askerce bir gece olmaktan çıkarıp bir barış gecesinin hulyalandırıcı yumuşaklığı, güzelliği içine attı. «Ses» şiiri okunurken, Mustafa Kemal de, ötekiler de Boğaziçi'nin ölümsüz güzelliklerini bir kez daha duyarak ürperdiler. Bunca güzel şiirler yazabilen bir sanatçının dünyanın en büyük mucizelerinden biri olan Ulusal Kurtuluş Savaşı'na karşı kaygusuz kalışını, bu uğurda ağzını açıp bir tek laf etmeyişini bir türlü anlayamıyorlardı. Ne var ki Mustafa Kemal, kendisine insafsızca cephe almış birçok kişinin yanı sıra güzel şiirler yazmakla birlikte akıllı bir adam da olan Yahya Kemal'i de bağışlayarak diplomatlıklarla donatacaktı.

O gün İstanbul'da sevinçten yer yerinden oynarken bu sevinci yaratmakta büyük payı olan yüz yirmi Türk jandarması Gülnihal Vapuru'nda mahpus kalmış, bu coşkunlukların tadını çıkaramamıştı. Bunun nedeni de şuydu: İngilizler, jandarmaların karaya çıkmasından Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda söz edilmedi, diye bir türlü onları dışarı bırakmak istemiyorlardı. Oysa, bu ufak bir unutma sonucu antlaşmaya konulmamış bir küçük ayrıntıdan başka bir şey değildi. Türk Jandarma Bölüğü'nün Trakya'ya varması için İstanbul'dan geçmesi gerektiğini anlamak istemeyen İşgal makamları, bu davranışları yüzünden Refet Paşa'nın biraz ağzının tadını kaçırdıysa da en sonra buna da bir çıkar yol bulundu: Birçok derde birden deva olan Hamit Hasancan, Refet Paşa'nın dileğiyle İşgal Ordusu Başkumandanı General Harrington'dan bir randevu aldı. Refet Paşa ile Harrington'un kısa görüşmesi sonucu, sorun çözümlendi. Bu sırada Şark Mahfelin'de sinirleri gergin bir halde bekleyen karargâh personeli, Refet Paşa'nın başarıyla dönüşüne çok sevindi. General Harrington, her ne kadar jandarma bölüğünün karaya çıkmasına izin verdiyse de gece de bastırdığından bu iş ertesi sabaha bırakılmıştı.

Ertesi sabah, Gülnihal'den Sirkeci Rıhtımı'na çıkan jandarmalar dolayısıyla bütün kent bir kez daha ayaklandı; ulusal sevinç, bir kez daha İstanbul halkının gönlünden seller gibi aktı. İşgal Ordusu'nun yaptığı dünkü yanlışlığa herkes teşekkür edecek hale geldi. Başlarında Komutanları Hazım Bey olduğu halde jandarma bölüğü karaya çıktığı sırada orası yine coşkun insan yığınlarından bir mahşerdi. Başlarında öğretmenleri İhsan Bey, Bahriye Bandosu, İzmir Marşı'nı çalarak halkı büsbütün coşturuyordu. İstanbul'un bu Kuvayı Milliyeci, sevgili bandosu, ta Kasımpaşa'dan yola çıkmış, çala çala, buraya gelmişti. Gelirken de önemli bir muştu gibi çalıp durduğu İzmir Marşı'nı işiten bütün İstanbullular onun arkasına takılıp Sirkeci'deki yığınlara katılmıştı. Jandarma birliğinin saat on ikide karaya ayak basması, büyük gösterilere yol açtı, halkın coşkunluğu bir kez daha top gibi gürledi. Karaya çıkan jandarmaların bir bölümü. Bahriye Bandosu'nun arkasına takılarak Ayasofya Camii'si önündeki Muhafız birliğinin kışlasına yollandı. Bando ile jandarmalar, dev insan denizinin ortasında, ufacık, yürüyen bir ada gibi kalıyordu. Halk, dev bir milliyetçi Türk kalabalığı olarak Ayasofya'nın önüne varınca birdenbire Müslümanlığı da kabardı, günlerden cumaydı. Ayasofya Camii şu sıra olduğundan çok anlamlar taşıyan bir kutsal yerdi. Bütün bırakışma süresince Türkleri tedirgin eden oyunlara getirilmek istenmişti. «Yunan birliklerinin silahlandırdığı, Fener Patrikhanesi'nin para yardımı ile kurduğu silahlı örgüt, Albay Kondilis'in elebaşılık ettiği gizli çeteler, bırakışmanın kara günlerinde bir oldu bittiye getirerek Ayasofya'ya haç takmak için türlü girişimlere kalktıklarından beri orada Birinci Dünya Savaşı'nın gazilerinden kalan bir ufak garnizon nöbet bekliyor, Mim Mim grubu ile öbür silahlı gizli Türk örgütleri de bu küçük birliği destekliyordu. Şimdi, erlerimizin bir bölümü bu garnizonda konaklayacaklar, öğle namazını Ayasofya Camii'nde büyük bir cemaatla kılacak; Tanrı'ya şükranlarını, şehitlere rahmetlerini ulaştıracaklardı. Birliğimizin Ayasofya avlusuna girişi, öyle göz yaşartıcı bir görünüş meydana getiriyordu ki Bahriye Bandosu'-

nun çaldığı İzmir Marşı, camiinin kapısı önünde sustuğu dakikada halk tekbir getirmeye başladı. Kara yağız Anadolu erleri, her biri bir alperen gibi kurtuluş mucizesini bu ulu tapınak önünde canlandırıyordu.»

Cuma namazı Ayasofya'da çok kalabalık bir cemaatle kılındı. Cemaatin ön safında yer alan Refet Paşa, halkın sürekli isteğiyle müezzin mahfeline çıkarılarak konuşmaya zorlandı. Paşa, burda öyle dokunaklı bir konuşma yaptı ki hem kendi ağladı, hem de cemaati ağlattı.

Mustafa Kemal, Doğu Trakya'nın geri alınmasında kullanılacak subaylar kadrosunu jandarma müfettişleri olarak atamıştı. Şimdi, Edirne Valiliği'ne atanan eski Kuvayı Milliyeci Şakir (Kesebir)'in buyruğundaki bölgelere bu yiğit subaylar, simgesel Türk egemenliğini götürmek üzere davranıyorlardı: Tekirdağ bölgesine Cemil Cahit (Toydemir). Edirne bölgesine Albay Mümtaz, Çerkesköy bölgesine Yarbay Mümtaz, Keşan bölgesine İsmail Hakkı Beyler, Kurmay Kuruluna ise Binbaşı İzzet, Binbaşı Mithat, Binbaşı Osman Beyler atanmıştı. Refet Paşa'nın Yaverliği'ni Yüzbaşı Hikmet yapıyordu. Bu subay zaten Anadolu'ya da Paşa ile birlikte geçmiş, ondan hiç ayrılmamıştı. Paşa'nın buyruğunda bir de Üsteğmen Rıfat bulunuyordu ki o da kardeşiydi.

23 Ekim'e dek İşgal Ordusu Generalleriyle ilişkilerini düzene koyan Paşa, Meriç Irmağı'yla sınırlanan bütün Doğu Trakya bölgesini 20 Kasım gününün bitimine dek teslim almayı kararlaştırdı.

«30 Ekim'de Çorlu, Şarköy, Silivri, 31 Ekim'de Demirköy, 8 Kasım'da Tekirdağ, Hayrabolu, Malkara teslim alınacak, jandarmalarımız, Haydarpaşa, Sirkeci İstasyonlarından, Trakya demiryollarından, deniz araçlarından yararlanacaktı.»

Refet Paşa'nın İstanbul'da olağanüstü bir coşkunlukla karşılanışı, bu karşılanış ağırlanışlar sırasında Paşa'nın haklı olarak, zorlanarak yaptığı dokunaklı, güzel konuşmalar, Ankara'da, mebuslar arasında türlü tepkiler yaratmıştı. Açıkça, bunların bir bölüğü, Paşa'nın böyle şanlı, şerefli karşılanışını kıskanmışlardı. Bunlar, şöyle konuşuyorlardı:

— Refet Paşa, bu konuşmaları hangi yetkiyle yapmaktadır? Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin yetkisine nasıl tecavüz edebilir?

Bunlardan biri, bir gün Ali Fuat Paşa'ya yanaştı.

— Öyle değil mi, Paşam! Siz de herhalde öyle düşünüyorsunuzdur?

Paşa, yeri gelmişken ona şu susturucu yanıtı vermekten kendini alamadı:

— Ben, katiyen sizin gibi düşünmüyorum. Gereksiz bir kıskançlığa kapıldığınız için, size de teessüf ederim. Refet Paşa'ya İstanbul'da yapılan gösteriler, onun kişiliğinden çok Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, Hükümeti'ne, Başkumandanı'nadır. Söylediği bu sözler de bizim kararlaştırdıklarımızdan başka şeyler değildir.

LİNÇ

«Ricali Hükümetin, bir hıyanete vasıta olmaktan ise efradı millet arasına fert olarak karışması mucibi imtisal bir vatanperverlik olur.

Mustafa Kemal Paşa.»

Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa, masasının başında oturmuş, kırçıl sakallarını karıştırıyordu. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda kendisinden sonra okuldan çıkmış hiç ummadığı askerler, büyük şan, şeref sahibi olmuş, bu sırada ise, o, Kastamonu'ya çekilerek küskün bir yaşayışın bütün kahırlarına katlanmıştı. Bir zıpçıktı İsmet(!) komutasındaki birliklerden hiçbirine komutanlık etmeyi kendine yedirememiş, savaşın en umutsuz, kanlı günlerinde inzivaya çekilerek anılarıyla başbaşa kalmayı yeğ tutmuştu. Neyse ki son günlerde usu başına gelmiş, Birinci Ordu'nun başına geçip yine İsmet Paşa'nın Komutası'na girmek zorunda kal-

mış, İzmir'e yürüyen ordulardan birinin başında bulunabilmek şansına, mutluluğuna kavuşmuş, böylece en son dakikada durumu kurtarmıştı. Ne var ki İsmet Paşa olsun, Kâzım Karabekir olsun, Mustafa Kemal olsun, yanlarına varılmaz çok ünlü birer kahraman olarak tarihe geçmişler, o ise eski, tanınmış bir Osmanlı Ordusu Paşası olduğu halde onların gölgesinde kalmıştı. Bütün bu yeni ünlü paşalara çok içerliyor, onları ölesiye kıskanıyordu. Hiç olmazsa onlara yetişmek ya da onlardan üstün olmak için bir şeyler yapması gerekiyordu. İlk adım olarak kendisini İzmir Fatihi diye tanıtmağa başlamıştı. İzmir Fatihi Nurettin Paşa diye broşür hazırlatıyor, kendisiyle röportaj yapan gazetecilere, İzmir'e ilk giren kıtaların kendi kıtaları olması, sonra bırakışma döneminde İzmir'de Yunanlılara mum tutturması, işgal ordularına karşı kafa tutması dolayısıyla İzmir Fatihi sayılacağından söz ediyordu. Bütün Ulusal Kurtuluş Savaşı Komutanlarının resimlerini toplu olarak basıp halka satanlar da Nurettin Paşa'nın resminin altına «İzmir Fatihi» deyimini koymaya başlamışlardı. Herkes, onu İzmir Fatihi olarak biliyorsa da İzmir'i nasıl fethetmiş olduğu üstüne bir şey bilmiyordu. Nurettin Paşa'nın iyi bildiği bir şey vardı ki o da Yunanlıların İzmir'i işgallerinde yapmış oldukları katliamdı. Şu sırada, içinde oturduğu güzel İzmit kenti de tıpkı İzmir gibi, belki daha vahşice, daha kanlıca yine bu küçük ulusun ordusunca yakılıp yıkılmış, insanları türlü işkencelerle öldürülmüştü. 21 Haziran'ının 23'ünden 28'ine dek süren bir öldürme furyası, bütün İzmit'in içini, köylerini kana boyamıştı. Bu bölgeyi, Kuvayı Milliye'nin acı gücü önünde bırakıp gitmek zorunda kalan bu küçük ordunun küçük, kanlı insanları, buralarda kendi vicdanlarını da kana boyayan insanlık dışı cinayetler işlemişlerdi. Paşa, toplanmış olan olayların hikâyeleriyle resimleri gözden geçirdikçe tüyleri diken diken oluyordu. Tarihin ne garip cilvelerinden biriydi ki karargâhı, bir yıl önce vahşetin cirit oynadığı bu tailhsiz kentte kurulmuştu. İstanbul'un ikinci fethi için ileri sürülen birlikler de kendi birlikleriydi. Talih yardım ederse bir de İstanbul fatihliği ona uzaktan uzağa da olsa göz kırpıyor-

du. Ancak, ne yazık ki Yunanlıların buralarda yaptığı korkunç vahşetin acısını hiç kimseden çıkaramayacaktı.

Kuvayı Milliye, Geyve Boğazı'nı ele geçirince, İzmitli Rumlarla ordaki Yunan birlikleri, iyiden iyiye tedirgin olmuşlardı. İzmit'in çevresindeki Türk çeteleri, düşmanı ürkütmeye başlamışlardı. Bu ürküntüler, yerli Rumları, Yunanlıları vahşileştiriyordu. Yer yer saldırılarda bulunuyorlardı. Sinirleri çok gerilmişti. Bu saldırılardan sonra, halkın ağzında bir «Katliam» sözü dolaşmaya başlamıştı. Herkesin ağzında «Türkler bir bir kurşuna dizilecekler, Türkleri fırınlara doldurup yakacaklar, İzmit'i ateşe verecekler!» sözleri dolaşıyordu. Bu gibi kötü söylentiler, yoksul halkın sinirlerini büsbütün bozmuştu. Bu yüzden oraya buraya göçler bile başlamıştı. Sanki İzmit'in üzerine bir ölüm sessizliği çökmüştü. Halk yoksul kalmıştı. Açtı. Sokaklarda yatıp kalkıyordu. Acaba «katliam ne zaman başlayacaktı»? Halkın bütün düşüncesi buydu. Demiryolu boyu aile topluluklariyle dolup taşıyordu. Hastalar inliyor, çocuklar ağlaşıyordu. Evlerini, ocaklarını bırakmış bu zavallı insanlar, ölüm anlarını bekliyorlardı. Yol boylarında, sokak başlarında tutunamayan halk, Fransız Kilisesi'nin bahçesine dolmuştu. Beklenen katliam 23 Haziran günü başlamış, beş gün sürmüş, bütün İzmit'le yöresinde kana boyanmayan, canlı cansız bir şey kalmamıştı. İlk önce insan avına İzmit'in yöresinden, köylerinden başlamışlardı. İlk anda Üçtepeler'de, Kelledere sırtlarında, Bağçeşme yamaçlarında eli silah tutan delikanlıları toplayıp kurşuna dizmişler, köylerde tüyler ürpertici cinayetler işleyerek beş gün geceli gündüzlü kasaplık etmişlerdi.

Paşa, Yunanlıların İzmit bölgesinde yerli Rumlarla birlikte yaptığı kasaplığın kimi derlenmiş hikâyelerini okudukça tüyleri diken diken oluyordu. İnsan, klasik savaşlarda adam öldürmek zorundaydı; düşman askerinin sayısını ne kerte eksiltirsen o kerte yengiye yaklaşırsın. Gelgelelim, Yunanlıların Rumlarla elele verek kesip biçtiği insanlar, savaşçı değildi. Silahsız, suçsuz yaşlılar, kadınlar, çocuklardı. Sonra, bu zavallıları olağan bir ölümle öldürseler yine neyse neydi. Onları kaplanca, sırtlanca öldürüyor-

lardı. İşte, masanın üzerinde yerli, yabancı gözlemcilerin gözlemlerinden meydana gelen türlü türlü kasaplık, zulüm demetleri:

Bir Fransız gözlemcisi, Maurice Chery, 53 yaşındaki Abdurrahman'dan şu korkunç hikâyeyi dinlemişti: Kurul, Abdurrahman'ın haber vermesi üzerine gecenin karanlığında bildirilen yere gitti. Burası dere kıyısında sık ağaçlarla örtülü bir yerdi. İlerdeki yıkık evin penceresinden soluk bir ışık geliyordu.

Kurulda bulunan İtalyan subayı, eve doğru ilerledi. Bu sırada karanlıktan:

«Dur!..» komutu geldi. Chery'nin yanındaki İngiliz Subayı, bunun Yunanca, dur, demek olduğunu anlayarak arkadaşlarını tehlikeden kurtardı. Şundan ki karanlıkta gelenlerin düşman olduğunu sanarak ateş edebilirlerdi. İngiliz Subayı, hemen gelenlerin Araştırma Kurulu olduğunu İngilizce söyleyerek tehlikenin önüne geçmek istedi. Karşıdakinin, tüfeğini doldurup kapar gibi yaparak ateşe hazırlandığını anlayan İngiliz Teğmeni, gelenlerin Araştırma Kurulu olduğunu bir kez daha yineleyerek, bir kaza yaparlarsa sorumlu düşeceklerini bağırarak söylemek zorunda kaldı. Bunun üzerine karşıdan hiç ses çıkmadığını gören, yanlarında bir de Türk Polisi bulunan üç subay, ışığın geldiği yere doğru yürüdü. Kulübeye vardıklarında gördükleri, hiç anılarından silinmeyecek bir görünüştü: Tezekle dolu bir yer odasında yırtılarak yere serilmiş bir kadın giyneği üzerinde şarap şişeleri duruyordu. Birkaç kutu konserveyle Yunan rakılarında on altı Türk kadın, kız ve erkeğinin gözleri çaputlarla bağlanmış olarak orada dikilip durduğunu gördüler. Teğmen James, hemen odaya dalmak istediyse de Yunan askerleri girmesini önlediler. Yürekli bir delikanlı olan Teğmen, onları iteleyerek içeri girdi. On altı tutsağın dördü genç kız, üçü genç kadın, beşi çocuk, dördü de yaşlı kişilerdi. Genç kızlarla genç kadınlar anadan doğma çıplaktı. Utançlarından elleriyle göğüslerini, ayıp yerlerini örtmeğe çalışıyorlardı. Subaylar, hemen hepsinin gözlerindeki bağları çözdüler. Yaşlı erkeklerden biri, askerlere ağız açmış olacaktı ki iyice dövülmüş, ayakta duramamacasına hırpalanmıştı. On üç ya-

şındaki genç kızın başından kanlar akıyordu. Şimdi bile akan kanlar, saçlarını yüzüne, gözüne yapıştırmıştı. Her an korkunç bir ölüm biçimi bekleyen zavallılar, İşgal Ordusu'nun Subaylarıyla, yanlarındaki Türk polisini görünce birdenbire canlandılar. Bir umut dalgası çarparak hepsini canlandırmıştı. Hemen subayların ellerine, ayaklarına sarılarak, kurtarılmalarını istediler. İngilizce bilen Türk polisi tutsak Türklerin yalvarıp yakarışlarını subaylara şöyle aktardı:

— Canımızı alsınlar, yalnız ırzımıza, namusumuza dokunmasınlar! Ne olur, bizi ya kurtarın ya da kendi elinizle öldürün! Onların öldürmelerine dayanamıyoruz.

İnsanlığın utanacağı bu görünüş karşısında diyecek hiçbir şey kalmamıştı. James, mendiliyle gözlerini siliyordu. Üç yabancı subayla Türk Polisi odadan çıktıklarında Yunanlıların sıvışmış olduklarını gördüler. Kurul, bu aileyi yanına alıp köye götürdü. Ordan da yine yanlarına katıp İstanbul'a sığınmalarını sağlamak üzere İzmit'ten durmadan göçmen götüren Gülnihal Vapuru'na bindirdiler. Kurul üyelerinin sonradan öğrendiğine göre kurtarmakta biraz daha gecikmiş olsalardı, on altı kişi de o gece kurşunlanacak ya da türlü canavarlıklarla yok edilecekti.

Şile'ye üç saat çeken bir köyden Yunan askerleri her sabah insafsızca haraç almaya dadanmışlardı. Askerler, hep beşer onar kişilik gruplarla geliyor, on altın, bir koyun, birkaç tavuk aldıktan sonra bütün erkekleri de sopadan geçirmeyi unutmuyorlardı. Bu her gün böyle sürüp gidiyordu. Bu zulümden bıkıp usanan köyün yiğit erkeklerinden Konyalıoğlu Ethem Reis, Muhtar Halil Ağa, Asafoğlu Rıfat Reis, Selimoğlu Ahmet, Çakıroğlu Ahmet Reis, kardeşleri Mustafa ile İbrahim, Çakır Eyüpoğlu Emin, Bekçi Mustafa, Yunan Ordusu'nun giyneklerinden birer kat edinerek bunları giyip bir sabah haraççıların geleceği yolun üzerinde pusu kurdular. Hiçbir şeyden kuşkulanmayan Yunanlıları öldürüp bir çukura attılar. Akşama doğru arkadaşlarını aramaya gelen başka bir Yunan Müfrezesi durumu anlayarak köye korkunç bir baskın yaptı. Erkeklerin pek çoğu tehlikeyi sezerek daha önce

köyden kaçmıştı. Yunanlılar, yine de köyden hırslarını alacak sayıda erkek bulabildiler. Onları anadan doğma soydular, köyün meydanında teker teker danalar gibi böğürterek, türlü işkenceler içinde öldürdüler. Araştırma Kurulu köye girdiğinde daha ilginç görünüşlerle karşılaştı: Ağaçlara asılarak altlarında saman yakılan kadın ölülerine rastladılar. Kadınlardan birçoğunun memeleri kesilmişti. Yunanlılar, Kabakoz köyünde de benzer vahşilikler yapmışlardı. Çevrede sevilmiş bir kişi olan Aziz Efendi'nin karısı bir seccade üzerinde otururken süngülenerek öldürülmüştü. Evdeki Kuran, yırtılarak parçaları öteye beriye savrulmuştu.

Ağva kazasının Çanaklı köyüne yirmi Yunan askeri girdi, köyün birçok erkeğini kurşunladı; kadınları bir araya toplayıp anadan doğma soydu, çırılçıplak kadınların kocaları da onların gözleri önünde bir yandan sürüklenerek öldürülüyordu. Kadınların çırılçıplak soyulmasına, erkeklerin bağırtılarak öldürülmesine daha çok dayanamayan Yahyaoğlu Mustafa, evinin penceresinden kaygusuzca cinayetlerini işleyen Yunanlıların üzerine ateş ederek hepsini çilyavrusu gibi dağıttı. Yunanlılar, Türk çetelerinin baskınına uğradıklarını sanarak kaçtılarsa da işin öyle olmadığını görerek Mustafa'nın evini bastılar, onu dışarı çıkarıp köyün meydanında bütün köylülerin karşısında yere yatırıp ilkin erkeklik organını kestiler, sonra da bağırta bağırta başını gövdesinden ayırdılar.

Çanaklı köyünde yapılan zulüm, işkence bununla kalmadı: Sadist bir canavar olan Teğmen Kaçaros'un engizisyonu, daha önce yapılanları yeter görmeyerek bu köyceğizin üzerinden bir cehennem silindiri gibi geçti. Köyde sağ kalan bütün erkekler meydana toplattırıldı. Evler, yağmalandı. Kadınlara, kızlara usa gelmeyecek biçimlerde saldırıldı; sonra, kulaklarındaki küpeler, kulakları, bilezikler, bilekleri, yüzükler, parmakları kesilerek alındı. Islatılmış çuvallara sokulan erkekler, kalın odunlarla dövüldü, sonra ayaklarının tabanları kasatura ile yarılarak tuz basıldı, böylece yürümeye zorlandılar.

Çuvallara tıkılarak dövülüp öldürülen birçok erkeğin adları

şöyledir: Sivri Süleymanoğlu Ömer, Sivri Hasanoğlu Mehmet, Hacı Mustafaoğlu Mehmet Emin, Koca İbrahimoğlu Eyüp, Haliloğlu Ahmet, Muhtar Harunoğlu Hüseyin, Hacı Hasanoğlu Halil, Hacı Osmanoğlu Abdullah. Saçlarından sürüklenerek kafa derileri yırtılan kadınlar da şunlardı: Eyüp kızı 17 yaşında Gülperi, Emin kızı 14 yaşında Saliha, Halil'in karısı Emine, kızı Şakire.

Yayla köyüne akşamüstü giren Yunanlılar, ilkin haraç almak üzere köye bir korku saldılar. Sonra, evlere saldırdılar. Yirmi dört saat süren bitmez tükenmez bir arama taramadan sonra, halkın bütün değerli öte-berisini yağmaladılar. İşleri henüz bitmemişti. Sonra, bütün genç kızları toplayıp yöredeki ormana götürdüler, hepsine sayısız saldırılarda bulundular. Bundan sonra da hepsini öldürdüler. Kadınlarsa bu köyün meydanında kurşuna dizildi. Bu sırada, çevreye dağılmış olan Yunan Ordusu grupları, benzer cinayetler işlemekteydiler. Timurcikli, Hasanlı, Çengelli, Değirmençayırı, Kumca köylerinde çoluk çocuk bütün köylüler, yüz kızartıcı cinayetlere kurban gittiler.

26 Mayıs 1921 günü, beş yüz kişilik bir Yunan birliği, Kantarcılar köyünde Çakırlı Hüseyin'in karısını, kızlarını, baldızını dağa kaldırıp usa gelebilecek her türlü kötülüğü yaptıktan sonra gece yarısı köye gönderdiler. Hiç olmazsa canlarını kurtaran bu zavallıların yanında köyün öbür kızları çok daha talihsiz çıktı. Bu zavallılar, çırılçıplak, kanlar içinde köye döndüklerinde orayı bir salhane gibi görerek büsbütün ağlamaklı oldular. Köyün her bir kızı yirmişer askerce kirletildikten sonra başı kesilerek öldürülmüştü. Altı evde ayaklarından tavana asılmış birçok kadının ancak dizlerinden yukarısı kalmış, geri kalan yanları lime lime doğranmış, parçalanmıştı.

Kışla köylü İbrahim, karısının karşısında, kasatura ile delik deşik edilmiş, sonra kafası gövdesinden ayrılmıştı. Adamcağız, kafası kesilinceye dek yürek tırmalayan çığlıklar atmıştı.

Çubuklu köyünde Yunan askerleri, kadınları camiiye doldurup, orda ırzına geçtiler. Adapazarlı Aliye ile kızı bilinmeyen bir yere kaçırılmıştı. Karakiraz, Karasakal, Kemerli köylerinde ben-

zer vahşilikler yapıldı. Kandıra'da Postane ile Hükümet Konağı yağma edilerek ateşe verildi.

300 kişilik bir Yunan birliği, Adapazarı'na giderek bütün yerli Rumları silahlandırdı. Beşrika, Çebecioğlu, Erenler, Şeyhler köylerine saldırtarak akıl ve hayale gelmez cinayetler işlettirildi. Bu köylerin bütün erkekleri ele geçer geçmez öldürülmüştü. Benzer vahşiliklere uğrayan Karakiraz köyünün bütün hayvanları da alınıp götürülmüştü. Bayram Ali adlı köylü parça parça edilmişti.

Halkı korkudan kaçıp gitmiş olan Ötükler köyü, baştanbaşa ateşe verilmişti. Peşkeş Hacı İsmail köyü yerli Rumlarca yakılmıştı. Karadere köyünde altı köylü bir iple bağlanarak sokağa yatırılmış, koyun gibi kesilmişti. Bütün bu köylerin kadınları, kızları saldırıya uğramıştı.

İmranlar köyünün bütün kadınları ırzlarına geçilmek üzere bir eve tıkılmış, içlerinde namusunu korumak uğruna davrananlar, öbürlerinin gözleri önünde doğranmış, parçalanmıştı.

Tekkeler köyünde on beş genç kız bacaklarından ağaçlara asılmış, türlü işkencelerden, vahşiliklerden sonra öldürülmüştü.

Büyük Hatipli köyünde bütün erkekler baltalarla öldürülmüştü.

Küçükaşağı, Büyükaşağı, Bucaklı köylerinden Sarayoğlu Hüseyin, Macaroğlu İbrahim, Hacı Gereşoğlu Ali, Aşlamacı İbrahim, Boduroğlu Hasan Çavuş, Ali Bayramoğlu Recep, Şamoğlu İsmail ağaçlara asılıp ölesiye kırbaçlanmışlar, çoluk çocuklarının gözleri önünde erkeklik organları kesilerek birbirlerine çiğnettirilmiş, daha sonra hepsi öldürülmüştü.

İki makineli tüfekli dokuz Yunan eri, Karamandıra köyüne girmiş, halktan iki bin altın istemişti. Bu parayı köyün ağası Hacı Mustafa'nın toplayıp getirmesini isteyen erler, onun direnmesine kızarak sakallarını tutuşturmuşlardı. Kafası kızarak çılgına dönen Hacı Mustafa, Yunanlılara büsbütün karşı durmuş, bunun üzerine adamcağızı kurşunla delik deşik etmişler, sonra da hınçlarını alamayarak onun karısına, kızına saldırmışlardı. Kızın ırzına geç-

mişler, sonra boynuna bağladıkları bir ipi ahırdaki atın kuyruğuna bağlayarak hayvanı süngüyle dürtüp yaralamışlar, hayvan can korkusuyla kaçıp giderken kızcağızı parça parça etmişti.

Yunanlılar, sonra köyün bütün erkeklerini bacaklarından birbirlerine bağlayarak baştanbaşa köyü dolaştırmışlar, bu sırada da onları kırbaçla, sopalarla durmadan dövmüşlerdi. Bu arada işin daha çok tadını çıkarmak isteyen erler, birçok erkeği kurşunlayarak öldürmüşlerdi. Bu sırada gözü kararan Mustafa, cellâtlardan birinin silahını kapmışsa da bunu kullanmak fırsatını bulamadan erin arkadaşı onu vurup öldürmüştü.

Şile'de Çiftçi Emrullah, büyük işkencelerle öldürülmüştü. İlk önce sokaklarda kırbaçlanarak yürütülmüş, sonra, kaba etlerine kasatura sokulmuş, bütün parmakları birer birer kesilmiş, gözünün biri de oyulduktan sonra başı gövdesinden ayrılarak bir ağacın çatalına konmuştu. Emrullah'ın parça parça edilmiş ölüsüne bu ağacın altında rastlanmıştı.

Bir Yunan asker doktoru, otuz Yunan eriyle Kurucaköy'e girmiş, Çuloğlu Mehmet, Eğriboyun Ahmet, Yakupoğlu Recep, Pehlivan Ahmet, Abdullahoğlu Mustafa adlı köylüleri rehine alarak köyden 3000 altın istemişlerdi. Rehineleri yöredeki bir tepeye götüren Yunanlılar, yine geleceklerini, parayı hazırlamalarını söylemişlerdi. Araştırma Kurutu, saat 14.30'da köye yaklaştığı sırada sürekli silah sesleri işitmiş, köye varlıklarında çirkin bir olayla karşılaşmışlardı. İki Yunanlı erin, giyeceğini parçalamaya çalıştığı on üç yaşındaki Ayşe adlı kız, Kurul üyelerini görünce kurtulmak için onlara doğru koşmağa başlamış, ancak bu sırada arkasından atılan kurşunlarla cansız yere yıkılmıştı. Bu sırada, ilerde bir araya toplanmış olan köy erkeklerine yaylım ateş açılmaktaydı. Apansız kurul üyeleriyle karşılaşan Yunanlılar, hiç de şaşırmamışlar, bu kez silahlarını onlara çevirmiş, onları köye sokmamışlardı. Kurul üyeleri, ancak, Yunan askerleri köyü ateşleyip kaçtıktan sonra oraya girebilmişlerdi. Bu sırada alevler içinde kalan evlerden korkunç çığlıklar gelmekteydi. Sokaklarda çırılçıplak ya da giyimli sekiz genç kadın ölüsüne rastladılar. Sağ kalmış üç köylü kurul üyelerini de Yunanlı sanarak kaçmışlardı.

Teke köyüne giren üçyüz silahlı Yunan askeri, köylülerden altı bin altın istemiş, bu para yarım saatte sağlanamayınca yaşlı kadınları toplayıp bacaklarından ağaçlara asmışlar, altlarında saman yakarak zavallıları tutuşturmağa başlamışlardı. Bunu gören köyün erkekleri ayaklanmışsa da üzerlerine makineli tüfekle ateş edilerek püskürtülmüşlerdi. Bundan sonra köyün genç kızlarını toplamış, köyden ayrılırken birlikte götürmüşlerdi. Ancak, bu genç kızlardan birinin memeleri kesilerek saman alevlerine atılmış, giderayak kızcağız da öldürülmüştü. Yunan askerlerinin alıp götürdükleri kızları ne yaptıkları anlaşılmamıştı. Hiçbir yanda ölülerine rastlanmamıştı. Ağaçlara asılarak yakılıp öldürülen yaşlı kadınlardan birinin adının Gülsüme olduğu anlaşılmıştı. Şuayıplı köyüne Teğmen Kaçaros'un Komutası'nda giren yüz elli kişilik Yunan gücü, halkı toplayıp camiye doldurmaya çalışmıştı. Bu sırada köy halkından Kaptanoğlu Cemal, Askeroğlu İbrahim, Koçoğlu Bekir, Kokozoğlu Mehmet, Demircioğlu Aziz Çavuş, Çaltoğlu Eşref, kendilerini kırbaçlayan Teğmen Kaçaros'un üstüne atılmış, iyice hırpalamaya başlamıştı. Yunan askerleri, bu sırada Çalıoğlu Eşref'i hemen kurşunlayarak öldürmüşler, öbürlerini de topluluktan ayırıp kenara çekmişlerdi. Teğmen Kaçaros, buldurduğu büyük saman çuvallarına soktuğu bu köylüleri, erlere kıyasıya dövdürmüş, sonra, çuvaldan çıkartıp bacaklarından ağaçlara astırmış, iki saat süren korkunç bir işkenceyle hepsini kıymık kıymık doğratmıştı. Ancak, bu arada nerden geldiği belli olmayan bir kurşun, kasap Kaçaros'u cansız yere sermişti. Kaçaros, parçalattığı ölülerin yanı başında yatadursun onun öcünü almak isteyen askerler, bütün Türkleri toplayıp camiye doldurmuş, gaz dökerek tutuşturmuşlar; sonra da yanmağa başlayan köylülerin korkunç çığlıklarından ürkerek kaçmaya başlamışlardı. Onların kaçtığını gören köylüler, camiinin kapısını kırıp dışarı fırlamış, ellerine geçirdikleri baltalar, kazmalar, küreklerle kaçakların arkasına düşmüşler, ne yazık ki birçoğu pusuya düşürülerek vurulup öldürülmüştü.

Ertesi gün yine üçyüz kişilik bir güçle Şuayıplı köyüne giren

Yunanlılar, bütün kadınlarla kızların ırzlarına geçtikten sonra yakaladıkları bütün canlıları işkencelerle öldürmüşlerdi.

Hicis (Safvetiye) köyüne giren on dokuz Yunan askeri, silah aramak bahanesiyle herkesi dışarı çıkararak evlere girmişler, yükte hafif, pahada ağır ne buldularsa yağmaladıktan sonra Kur'an-ı Kerim'in yapraklarına pislemiş, bunu da köylülere yalatmışlardı.

Ancak, bu sırada nerden çıktığı belli olmayan altı Türk genci, biraz ötedeki dere boyundan yaylım ateşe başlamış, şaşırıp kaçmaya başlayan Yunanlıları teker teker vurup öldürmüşlerdi. Köyün halkı, Yunanlıların misillemesinden korkarak, yediden yetmişe, köyü bırakıp uzaktaki yalçın kayalıklara sığınmıştı.

Armutlu'ya bağlı Sultaniye köyüne akşamüstü giren yüz on beş kişilik bir Yunan birliği, ikişer ikişer evlere girerek bütün erkekleri dışarı çıkarmış, hepsini bir yere topladıktan sonra başlarına nöbetçiler dikerek bütün gece aileleriyle ilişkilerini kesmişler, öbür yanda sahipsiz kalan kadınlarla kızlara saldırmaya başlamışlardı. Köylü kadınları, Yunan erlerinin zevklerine alet olmamak için çok çırpınmışlardı. Emine adında bir genç kadın, kocasının saklı çiftesini çıkararak ırzına geçmeye çalışan iki düşman erini cansız yere sermiş, kendisini işkenceyle öldürmeye gelen öbür askerler yetişmeden önce ekmek bıçağını kalbine saplayarak kendini öldürmüştü. Yunanlı erlere teslim olmayan, bu yüzden ölesiye direnen köylü kadınlar, geceyarısı kocalarının bulunduğu yere götürülerek, orada, birbirlerinin yanında kurşunlanarak öldürülmüşlerdi.

Kadınları kurşunladıktan sonra, geceyarısı köyden ayrılan Yunanlılar, sabahleyin saat sekizde yine gelmişler, sağ kalan bütün halkı, yediden yetmişe, öldürmüşlerdi. Bu sırada Hasene adlı genç bir kadın, can çekişen kocasına su verirken görülerek öldürülmüştü. Kadını bu durumda yakalayan düşman eri onu dipçik vuruşlarıyla çökertmeye, hırpalayarak ırzına geçmeğe çalışırken kadın boğazına sarılarak onu boğmuştu. Hasene'nin parça parça edilmiş ölüsü kocasının yanı başında bulunmuştu.

Yunan Teğmeni Todoraki Komutası'ndaki Yunan birliğine kılavuz olarak katılan yerli Rumlardan Anastas Niko, Lambo, İntimo, Tanaş, kardeşi Yorgi, onları Katırlı, Çınarlı, Engere, Elmalı köylerine götürmüşlerdi. Elmalı köyünde bütün erkekleri ilkin kendilerine bir şeyler sorulacağı bahanesiyle camiiye toplattırmışlar, sonra burada hepsi sıra dayağından geçirilmişti. Dayaktan sonra Hafız İbrahim adlı okul müdürü çağırılmış, dört yerli Rum adamcağızı korkunç bir hışımla dövmeye başlamıştı. Sonra, bu Rumlar, adamcağıza rastgele bıçak saplamağa başlamışlar, onu öldürdükten sonra gövdesinden kestikleri parçaları halkın üzerine fırlatmışlardı. Bundan sonra, camiiye toplanan halkın yakılmasına başlanmış, iki şilte gaza bulanarak camiinin ortasına konmuş, ateşlenmişti. Dışarı kaçan Yunanlılar, Türklerden hiç kimsenin kaçmaması için camiinin kapısıyla pencerelerini sürekli ateş altına almışlardı. Bir ara, içerdeki ateşin yangın çıkarmadığını, alevlerin azaldığını gören Yunanlılar, içeri girmek istemişlerse de dumandan girememişlerdi. Bu kez:

— Herkes dışarı! diye bağırmışlar, dumandan boğulmak üzere olan bir yığın insan, kapıdan dışarı fırlayınca camiinin karşısına yerleştirilen dört makineli tüfek birden ateş püskürmeye başlamış, bütün dışarda kurtuluş arayanlar, birkaç saniyede, delik deşik, yerlere serilmişlerdi. Makinalı tüfeklerin korkunç takırtılarından, kapının önüne yığılan ölülerin acıklı görünüşlerinden umutsuz düşen birçok kişi, içerde kalıp yanmayı, böylece can vermeyi yeğ bulmuşlardı. Bütün içerde kalanların yandığını sanan Yunanlılar, ordan ayrılıp bir başka köye gitmişlerdi. Bu sırada, Hüseyinoğlu Mehmet Ali'nin karısı camiiye yaklaşarak:

— Hey, camidekiler, çıkın, kaçın! Yunanlılar gittiler! diye bağırınca içerden ancak Mehmetoğiu İlyas ile Mustafaoğlu Mehmet bitkin bir durumda çıkabilmişti. Öğleye doğru bir kez daha köye gelen Yunanlılar, bu kez kadınlarla birlikte sağ kalan birkaç erkeği de öldürmüşlerdi. Bu tip canavarlıklar, Pornak, Gacik, Gökçedere, Delipazar, Kirazlı, Ortaburun, Kocaderei Zir, Kocaderei Bala, Paşaköy, Özpınar köylerinde de eksiksiz uygulanmıştı.

Altmış kişilik bir Yunan birliği, Kuru, Engere, Katırlı, Kadıköy, Hacı Mecit, Elmalı köylerinden Rum kılavuzları da alarak Çınarcık köyünü kuşatmıştı. Çınarcık'ın yerli Rumlarından Kemiksizoğlu Dimitri, yağ fabrikatörü Koço, Panuri, Muhtar Hristo, Doktor Lazar, köy halkına bir bildiri yayımlayarak Yunanlıların halkı korumak üzere geldiğini, hiç kimsenin bir yere kımıldamamasını, bütün varlığını ortaya dökmesini bildirmişlerdi. Sonra, kaçanlar için de sorum tanımayacaklarını söylemişlerdi. Buna inanan, Rum hemşehrilerine güvenen Türk halkı, bütün eşyalarını çıkarıp sokağa yığmıştı. Bunun ufak, çocukça bir düzen olduğu sonradan anlaşılmıştı. Yunan askerleri köye girerek bütün sokaktaki eşyayı sahipsizmiş gibi götürmek üzere arabalara yüklemeye başlamıştı. Halk, buna karşı durunca yerli Rumlar onlara şöyle demişlerdi:

— Ne yapalım, bunlar silahlı, biz karışamayız. Siz, artık, başınızın çaresine bakın.

Halk, bu cevap karşısında ne diyeceğini şaşırmış beklerken, her yandan üzerlerine makineli tüfek ateşi açılmıştı. Büyük bir kancıklık karşısında bulunduğunu anlayan halk, canını kurtarmak üzere çilyavrusu gibi dağılıp kırlara kaçışmaya başlamışsa da köyün yöresinde pusu kurmuş olan Rumların tuzağına düşerek öldürülmüştü. Yunanlıların eline sağ olarak geçen birçok erkeğe yapılan işkence biçimi, Araştırma Kurulu için yepyeni bir biçim olarak göze çarpmıştı: ikişer ikişer sıraya dizilen erkeklerden birinin eline birer bıçak verilerek karşısındakini öldürmesi istenmişti.

Yunanlılar, Çınarcıklı delikanlıları anneleriyle yatmaya zorlamışlarsa da buna hiçbir oğul yanaşmamış, bunu yapmadığı için de süngülenerek öldürülmeyi yeğ görmüşlerdi.

Yunan askerleri bu köyde gerçekten usta cellâtlar, engizitörler olduklarını göstermişlerdi. Askerler, ateşe verilen evlerin alevlerinde süngülerini geçirdikleri bebekleri kuzu gibi kızartmaya çalışmışlardı. Genç kızların memelerini keserek kebap etmişlerdi. Araştırma Kurulu, köyün yolunda dört kişilik bir aileyi kazığa vurulmuş olarak bulmuştu.

Birçok ölü İskele Meydanı'nda açılan bir çukura doldurulmuş, kimisi de köyün giriş yollarının kıyılarındaki hendeklere atılmıştı. Türklerin evleri bütün kül olduğu halde hiçbir Rum evi yakılmamıştı. Çınarcık'ta türlü biçimde öldürülen Türklerden birkaçının adı şunlardır: Muhtar Yusuf Çavuş, süngü ile; Nalbant Mahmut, süngü ile; İmam Hafız, yakılarak; İmam Hafız'ın kızı Emine, başı kesilerek; Emine kızı Hatice, süngü ile; Emine kızı Nerime, süngü ile delik deşik; Veysel, süngü ile; Celâl Efendi, başı kesilerek; Mehmet, edep yeri kesilip karnı süngü ile deşilerek; Celâl Efendi'nin dört yaşındaki kızı Nigâr, kazığa vurularak; ablası Faika kazığa vurularak; Mehmet Efendi, süngü ile; İbrahim Çavuş, kolları, bacakları kesilerek; annesi Fadime, yakılarak; Arnavut Mehmet Çavuş'un dokuz kişilik ev halkı balta ile öldürülmüşlerdi.

Kocaderei Zir, Kocaderei Bala köylerinde işlenen cinayetler de Araştırma Kurulu'nun kanısına göre o ayardadır. Döverek, süngüleyerek, yakarak öldürmüşlerdir. Kocaderei Zir köyünde yetmiş yaşında bir kadının doğranmış, parçaları bir küçük yığın haline getirilmiş, kesik baş bu yığın üzerine konmuştur. Köyün bütün çocukları, bir teki sağ kalmamak üzere kurşuna dizilmişti.

Kocaderei Bala köyünde, Araştırma Kurulu'nun yakaladığı bir Yunan askerinin çantasında bir avuç kınalı kadın parmağı, bilezikler, altınlar çıkmıştı. Bu köylerin bütün evleri ateşe verilmeden önce talan edilmişti.

Kocaderei Bala köyünden türlü biçimde öldürülen Türklerden, Kurul'un saptayabildikleri şunlardı: Sandalcı İsmail Reis, balta ile; Yörük Hüseyin, balta ile; seksen yaşındaki Hüsniye, dövülerek; Hoca Haşim Efendi, el bombası ile; Arnavut Hasan, başı taşla ezilerek; göçmen Abdullah, edep yeri kesilip karnı süngüyle deşilerek; göçmen Abdullah'ın kızı Hasibe, memeleri kesilip başı koparılarak; Abdullah'ın sekiz yaşındaki küçük kızı, tecavüz edilip süngülenerek; öbür köylüler de evlerine kapatılıp evleriyle birlikte yakılarak öldürülmüşlerdi.

Kocaderei Zir köyünden iki büyük sal içinde İstanbul'a kaçmak isteyen iki yüz otuz kişi denizde yakalanarak kıyıya çıkarıl-

mış, hepsi köyün camiisine doldurulup sonra içeri yüzlerce el bombası atılmıştı. Bir ara, bomba atmaktan vazgeçen Yunan askerleri içerde sağ kalan kimsenin olup olmadığını anlamak üzere: «Dışarı çıkın!» diye bağırmışlardı. Gerçekten de bu cehennemde sağ kalabilen epeyce kişi, yaralı bereli de olsa canlı olarak dışarı çıkınca Yunan askerleri hem şaşmış, hem de zavallılara yeni bir zulüm şöleni hazırlamışlardı. Genç kızları bir yana, gene kadınları bir yana, yaşlı erkeklerle kadınları da bir yana ayırarak alçaklıklarına başlamışlar, Türkçesi, seyretmek zorunda kalan halkın gözleri önünde genç kızlarla kadınların ırzlarına geçmişlerdi. Bu canavarlık bittikten sonra da hepsini yeni işkence yöntemleriyle öldürmüşlerdi. Kundaktaki çocuklar, analarının süngüyle, bıçakla yarılan karınlarına gömülmüş, kimisi de ayrıca süngülenmişti. Araştırma Kurulu bunları o durumda bulmuştu.

Yalova'daki Yunan Komutanı, yerli Rumların kurduğu çeteleri Kelek, Zindanköy, Uzunpınar, Müsellim, Çalcıköy, Delipazar, Salucak, Dağıstani, Reşadiye, Kirazlı, Yurtan köylerine saldırtmış, baştanbaşa yağma ve talan ettirmişti. Yağmadan sonra bu köylere yine baskın yapan çeteler, bütün genç kızları toplayıp Çalcıköy'e götürmüşlerdi. Evlerden getirilen yataklar ağaçların altına serdirilmiş, genç kızların ırzlarına geçilmeye başlanmıştı. Bütün erkekler de kurşun, süngü tehdidiyle oraya sürüklenerek bu korkunç zulmü seyretmek zorunda bırakılmışlardı. Ne var ki bu alçaklığa daha çok dayanamayan, kızların çığlıklarıyla kendilerinden geçen bütün erkekler, birdenbire Yunan askerlerine saldırıp silahlarını almış, hepsini gereken yere göndermişlerdi.

Yunanlılar, olayı ancak iki saat sonra öğrenmişler, hışımla köye vardıklarında bir tek canlıya rastlamamışlardı. Başına geleceği bilen köylüler, bilinmeyen yerlere sıvışmışlardı. Ne yazık ki bu canavarlar, her şeyden habersiz başka köylere saldırarak ellerine geçen Türkleri, yediden yetmişe, baltayla, kasaturayla, tüfekle, ateşle yok etmişlerdi.

Türk köylüleri, böyle sistemli bir biçimde yok edilmek istendiklerini görerek savunma çözümleri düşünmüşlerdi. Çoluk ço-

cuklarını uzak ormanlara, mağaralara, kovuklara saklayan erkekler, ilkel silahlarla silahlanmaya, yerli Rumlara, Yunan askerlerine karşı misillemeye geçmişlerdi. Paşaköy'de kırk Türk erkeği, seksen yedi Yunan askerini pusuya düşürerek öldürmüş, üniformalarını, yeni işlerde kulllanmak üzere soyup sırtlarından almış, çoluk çocuklarını sakladıkları dağlara çekilmişlerdi. Ancak, içinde yerli Rumlarla birlikte kendi evleri de bulunan köyü, baştan başa, ateşe vermeyi de unutmamışlardı.

Paşaköylü fedailer, yöredeki Türk köylerinin bu olaydan sonra Yunanlıların hışmına uğrayacağını hesaplayarak öldürdükleri askerlerden soydukları giynekleri bu köylerin gençlerine dağıtarak kuracakları pusularda kullanmalarını salıklamışlar, sonra, çoluk çocuğu kılavuzların yanlarına katıp uzak dağlara göndermişler, öç almak üzere gelecek askerleri beklemişlerdi. Gerçekten de gençlere dağıtılan bu Yunan Ordusu giynekleriyle pek çok askerle çeteci pusuya düşürülmüştü. Ne var ki zamanla Yunanlılar işi çakmışlar, büyük birliklerle gelip bu yöredeki köyleri yakıp yıkmış, bir tek canlı bırakmamışlardı. Araştırma Kurulu'nun raporuna göre, Yunanlıların Çalıca, Samanlı, Sucuk, Körtköy'e uyguladıkları zulümle işkenceler tarihin yazmadığı biçimlerde korkunç olmuştu.

Çalıca'nın yerlisi olan Rumlardan Mihal Hristo, Elmacıklı Toma, Papa Yorgi'nin sekiz adamı, bir de Kosti, Türk köylülerinin saklandığı dağların gizli yollarını, saklanacak yerlerini, mağaralarını çok iyi bildiklerinden Yunanlılara kılavuzluk ederek saklanan kadınları, kızları, çocukları yakalatmışlardı. Bütün kadınlarla kızların, erkek çocukların ırzlarına geçilmiş, sonra hepsi bin türlü işkenceyle öldürülmüştü.

Bu yerli kılavuzlardan Mihal ile Toma'nın leşleri, bu olaylardan sonra, Araştırma Kurulu Üyeleri'nce Samanlıköyü sokaklarında bulunmuştu. Kürt köyüne varan Kurul Üyeleri, pencereleri kerpiçle örülmüş bir ev görmüş, kapıyı kırdırıp içeri girdiklerinde birçok ölüyle karşılaşmışlardı.

6 Haziran 1921 günü, İstanbul Üniversitesi gençliği, Marma-

ra bölgesini kasıp kavuran bu korkunç öldürme, vahşilik, ırza saldırma, korkunç işkenceler dalgasını dünya gençliğine bildirmek üzere davrandı:

«Sayın öğrenciler, bugün felâketlerin en büyüğüne uğramış insanlık âleminin bir parçası adına sizlerin acıma, insanlık duygularınıza ünlüyoruz. Belirtmek istediğimiz nokta, üç yıldan beri silahsız, savunmasız Türk halkının Yunan zulmünden neler çektikleridir! Ege ile Marmara kıyılarında Yunanlılar, bir ölüm fırtınası estirmektedirler.

Türk Ulusu'nun içine düşmüş olduğu acılarla felâketleri fırsat bilen Yunan Ulusu, Türkiye'yi iyi tanımayan öbür ulusların bilgisizliğinden yararlanarak, akla hayale gelmeyen, zulümleri yapmaktadırlar. Onlar, dünyayı kandırmak uğruna her türlü zulmü yaptıkları halde bunları Türklere yüklemek üzere yoğun bir propaganda yapmaktadırlar.

Bu propagandanın altında Anadolu'da Müslüman ve Türk halkın toptan yok edilmesi projesi vardır. Süngülerle öldürülen, başı kesilen, ateşlerde yakılan, parça parça doğranan Türklerin acısını size anlatmak pek güçtür.

Sizlerin vicdan ve insanlık duygularınıza sesleniyoruz. Gerçek olayların pek az bir bölümünü yansıtacak olan fotoğraflarla dokümanları size gönderiyoruz. Bu belgeler, din, mezhep gözetmeksizin insan olan herkesi titretecektir.

Bu vahşilik, müttefikler arası bir Araştırma Komisyonu'nca da doğrulanmıştır. Büyük Britanya Delegesi General Franks, Fransız Delegesi Albay Vick, İtalyan Delegesi Albay Roletta, bu vahşiliğe tanık olmuşlardır. Raporlarında bu vandalizmi ikinci Yunan Ordusu Kumandanı Leonardopulos'un üzerine atmaktadırlar. Yapılan zulmü sizin ağırbaşlı değerlendirmenize sunuyoruz.

6 Haziran 1921.
İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Öğrencileri.»

Yunan vandalizmi, durmadan sürüp gitmekteydi. Genellikle kullanılan işkence yöntemleri şöyle özetlenebilir: Tırnak sökmek, un çuvalına sokarak dövmek, çuvala koyup suya atarak boğmak, ağaca asarak kasap gibi parça parça etmek; diri diri kendilerine kazdırılan çukura gömmek; gözleri oymak, kulak kesmek, kol, bacak kesmek, camiye doldurup yakmak, evlerde soygun, silahı kurbanın eline verip kendi kendini öldürtmek; dağa kaldırmak, ırza geçmek, kadın memelerinden kebap yapmak, kadınlara zorla, kesilmiş erkek cinsel organlarını çiğnetmek; çocukların, ana-babalarına zorla tecavüz ettirilmesi, kurşuna dizmek, kadınların edep yerlerine bomba koyup patlatmak; Kur'an'a tecavüz, kızgın demirle dağlamak, boğaza, kulağa, gözlere erimiş kurşun dökmek, tabanları yarıp yaraya tuz basarak yürütmek, tabanlara nal çakmak, vb.

O zaman Türkiye'de bulunan bugünkü ünlü tarihçi Toynbee de bu korkunç vandalizme tanık olarak İzmir'de bulunan yeni Yunan Başkomutanı General Papulas'a şöyle bir uyarma telgrafı çekmişti:

«General Papulas!
İzmir.
Telgraftır:
Yalova bölgesinde bulunan köylerdeki Türklerin Kızılay aracılığıyla boşaltılmasını müsaadeniz rica olunur. Durum şahsen görülmüştür. Halk boşaltılmazsa dirimleri tehlikelidir. On beş günde Akköy'de halkın yüzde yetmiş beşi yok edildi.»

General Papulas, tarihçi Toynbee'ye şu yanıtı verdi:

«Mr. Toynbee!
Yalova, Samanlı ve Akköy'den Yalova yoluyla göç edeceklere vapurlara binmelerine müsaadeleri için Üçüncü Kolordu'ya emir verdim, saygılar.

Anasti Papulas.»

Araştırma Kurulu'nun raporları şöylece sürüp gidiyordu:

«Orhangazi'de daha önce bin ev varmış. Bunlardan biri bile sağlam bulunamadı. Bütün değerli eşyalar yağmalanmış. Yerli Rumlarla işbirliği yapan canavar askerler Orhangazi'de zengin Müslümanların evlerine girmişler, direnmek isteyenler hemen öldürülmüş, ses çıkarmayan silahsız Müslümanlar bir yere toplattırılmış, hepsi anadan doğma soyulduktan sonra kırbaçla dövülmüş. Daha sonra erkeklerin ellerine sopalar verilerek karılarını dövmeğe zorlanmışlardır. Bu sırada Sebile adlı yetmiş yaşında bir kadıncağız, birçok Yunan askerince tecavüze uğramış, sonra da öldürülmüştür. Yunanlılar, bütün kasaba halkını anadan doğma soyarak kafile halinde Gemlik'e doğru yola çıkarmışlar; genç kızların ırzlarına geçtikten sonra öldürmüşler, erkekleri de yol boyunca teker teker öldürmüşlerdir. Gemlik'e varıldığında kafileden ancak bir iki kişi sağ kalmıştır. Kafile, çırılçıplak Gemlik'e doğru ölüm yürüyüşüne çıktığı sırada bütün Orhangazi alevler içinde yanmaktaydı.

Elli Yunan askeri Çakıllı köyüne girmiş, kitlenmiş kapıları dipçikle kırarak evlere saldırmıştır. Yeniköy, Çengiler, Ortaköy yerli Rumların kışkırtması, kılavuzluğuyla baştan başa yağmalanmıştır. Köy halkını tek sıra yaparak camiiye sokmuşlar, bu sırada da içeri girenlere rastgele süngü saplamışlardır. Halkı cami ile birlikte yakmak üzere gaz bulamayan askerler, hepsini yine dışarı çıkarıp köy meydanında toplayarak üzerlerine yaylım ateş açmışlardır. Bu sırada ölmeyenleri toplayıp Hacıosman'ın evine tıkmışlar, evi ateşe vererek hepsini diri diri yakmışlardır. Pencerelerden atlayarak kaçmaya çalışan zavallılarsa piyade tüfeklerinin kurşunlarıyla delik deşik edilerek öldürülmüşlerdir. Bu sırada bir başka birlik, evlerdeki beş yaşına dek bütün çocukları toplamış, iki şilteye dökülen gazı ateşleyerek süngüye taktıkları yavruları bu ateşin üzerinde, hem de analarının gözleri önünde kızartmışlardır. Bu köyden sağ kurtulan dört genç, günlerce yöredeki ağaçlıkta saklanmış, köye dönememiştir.»

Yine o gün, Yeniköy, Çihanköy, Dontluca, Reşadiye köylerini dolaşan Araştırma Kurulu, dehşet verici görünüşlerle karşılaştı: Hele Yeniköy'de öyle çok kesik insan başına rastladılar ki bütün bunların bu köy insanlarının başları olabileceğine inanamadılar.

Başlar, sanki yollara, sokaklara serpilmiş gibiydi. Kurul Üyeleri, çiğnememek için aralarından dikkatle geçiyorlardı. Birçok başların gözleri oyulmuştu. Kolsuz, bacaksız: gövdelerin edep yerleri de kesilmiş, ya da oyulmuştu. Birkaç kadının edep yerine de barut doldurarak ateşlenmiş, böylece oraları parçalanmış, oyulmuştu. Yetmişlik bir kadının ölüsü üstüne erkek cinsel organları konulmuştu. On yaşında görünen bir kızcağız memeleri delinmiş, deliklere tahta parçaları sokulmuştu.

Çihanköy, Dontluca, Reşadiye köylerinin halkları, toplatılarak kafilelerle Gemlik'e doğru yola çıkarılmışlar, Değirmenci Boğazı'na varıldığında kadınlarla kızlar sıradan çıkarılarak kıyıda ırzlarına geçirilirken ötekilerin üzerine yaylım ateş açılmıştır.

Dontluca erkeklerinin başına gelenler de az-buz dayanılır işkencelerden değildir: Bütün erkeklerin gözlerini süngü ile oyan Yunanlılar, kadınlara verdikleri süngülerle onları süngületerek öldürtmeye çalışmışlardır. Bu sırada köyün bütün erkek çocuklarıyla delikanlılarının ırzlarına geçilmiş, ondan sonra da öldürülmüşlerdir.

Buralarda bütün anlamıyla Müslüman halkın kökünü kazımışlardır. Bu zulümler bütün dünya kamuoyuna yansıdıktan sonra yansız devletlerden birer delege seçilmiş, Anadolu'daki Yunan zulümlerini araştırmayla görevlendirilmiştir. Bu Kurul, 12 Mayıs 1921 günü bir İngiliz gemisi olan Broyny ile Gemlik'e çıkmıştı. Kurulun başında İngiliz Delegesi General Franks, İtalyan Delegesi Albay Roletto, Fransız Delegesi Albay Vick bulunuyordu. Ancak, bu delegeler yalnız başlarına kalmıyor, ara sıra bunlara Kızılhaç Delegesi de katılıyordu. Yanlarına kılavuz köylüler de alıyorlardı. Kurula sürekli olarak Chery adlı bir Fransız fotoğrafçısı eşlik ediyordu. Bütün korkunç ilginç olayların resimlerini o çekiyordu.

Kurul, kendilerine ayrılan bir yıkık köy evine indi. Gemlik'in görünüşü yürekler acısıydı. Bütün mahallelerden yer yer dumanlar yükseliyordu. Ne hayvan, ne insan, hiçbir canlı göze çarpmıyordu. Sokaklarda sık sık yarı yanmış, kavrulmuş ölülere rastlıyorlardı. Gemlik meydanında yedi-sekiz ölü üstüste istiflenerek gazla yakılmış, gaz yetmediğinden ancak bir ikisi yanmış, öbürlerine bir şey olmamıştı. Kurul, bu küçük gözlemde yapılan zulmün korkunçluğuna tanık olarak notlar almıştı.

Buradan ayrılan Kurul Çeltikçiler köyüne gitti. Burası, henüz tutuşturulmuş olacaktı ki alevler içinde yanıyordu. Birkaç Yunan askerinden başka görünürlerde hiç kimse yoktu. Onlar da talan edilmiş değerli eşyaları beylik katırlara yükleyerek bir yandan kaçmaya çalışıyorlardı. Evlerin yöresinde kesilmiş başlar vardı. Üç genç kız ölüsü çırılçıplak yan yana uzatılmıştı.

Orhangazi'deki bin evden ancak beş ev kurtulmuştu. Bunlardan birisi de Türk ölüleriyle tıklım tıklım doluydu. Üstüste istiflenmiş ölülerin arasında acıklı iniltiler geliyordu. Kurul üyeleri, baştan başa kana bulanmış olan ölüleri birbiri üzerinden indirip sağ kalanları kurtarmak istedi. Ancak, komadaki bir yaşlı adamla on altı yaşında bir kızcağızı ayırabildiler. Bir başka sokakta ağzına el bombası sokulmuş bir gencin ölüsüne rastladılar. Gözleri açık gitmişti, sanki canlıydı, onu omuzundan tutup sarstılar, kendine gelmedi, yanlamasına yere yığıldı. Biraz ötede bağırsakları dışarı dökülmüş bir genç kadın ölüsü gördüler. İki adım ötesinde iki yaşında bir çocuk ölüsü yatıyordu. Daha ötedeki bir gübre yığını üzerinde on iki yaşında Keziban adlı bir kız çocuğu buldular. Birçok kez ırzına geçilmişti, güçlükle konuşuyordu. İç sokaklardan birinde altmış yaşında Huriye adlı bir kadının ölüsüne rastladılar. Onu da üstüste ırzına geçtikten sonra öldürmüşlerdi. (Ölülerin adları, yöredeki başka köylerden Türklere gösterilerek saptanmıştır.)

Kurul Üyeleri, 15 Mayıs 1921'de Narlı, Kapaklı, Karacaali köylerine vardıklarında akşamın karanlığında cayır cayır yanan evlerin karşısında içlerinin korku ile dolduğunu duydular. Bu üç

talihsiz köyün korkunç serüvenini de şöylece not ettiler: Üç köye de ödeyemeyecekleri ölçekte para cezası kesilmiş. Ödeyemeyecekleri anlaşılınca erkekler toplanıp Karacaali'nin mezarlığına götürülmüş, üzerlerinde saat, para, yüzük gibi ne varsa alınmış. Kocalarının arkasını izleyerek oraya dek gelmiş olan kadınlar da bütün yükte yeğnik değerli mallarından edildikten sonra kocalarının gözleri önünde de ırzlarına geçilmiş, daha sonra da hepsi kurşunlanarak öldürülmüştür. Kadınların ölüleri henüz soğumadan Yunan askerleri bu kez de erkeklerin ırzlarına geçerek hepsini kurşunlamışlardır.

Bu köylerde incelemelerini bitiren yansız Araştırma Kurulu yine zırhlıya dönmüş, 16 Mayıs 1921'de kıyı boyunca yer değiştirerek ilerleyen gemide gözlemlerini sürdürmeye çalışmıştı. İtalyan Delegesi, elindeki dürbünle kıyıyı tarıyor, yamaçlarda, vadilerde, dere aralarında yanan köyleri araştırıyordu. Üyeler, tutuşturulmuş en yakın bir kıyı köyünü incelemek üzere kıyıya çıktılar. O sırada alevlerin sardığı bir sokaktan bir adam fırladı. Bu, bir çobandı. Kurul, bunu çağırarak kendisinden bilgi almak istedi. Korkudan gözleri dışarı uğramış, yüzü sapsarı kesilmiş genç adam, ilk iş olarak sağ yanda bir şeyi gösterdi. Üyeler, başlarını o yana çevirince insan başlarından yapılmış bir tepe gördüler. Oraya doğru ilerlediler. Bu sırada öldürülmemiş altı aylık bir bebekle karşılaştılar. Bebeği zırhlıya götürmek üzere yanlarına aldılar.

Çobanın anlattığına göre Yunanlılar, ilkin evlere silah aramak bahanesiyle girmişler, yükte hafif pahada ağır ne varsa yağmalamışlardı. Sonra, erkekleri evlerden dışarı çıkarıp hemen evlerinin kapıları önünde kurşunlanmışlardı. Daha sonra, ırzlarına geçmek üzere gelinlerle genç kızları toplayıp bir yana ayırarak bütün geri kalan yaşlı kadınlarla çocukları kurşunlayarak öldürmüşlerdi.

15 Mayıs 1921 günü akşamı Gemlik'e varan komisyon, hemen ertesi sabah kimi yanık köyleri gezerek incelemeğe başladı: Pazarköy, İznik Gölü yöresinde, Çengiler (Ermeni köyü) onun kuzeyinde, Çeltikçi, Gedelek, Pazarköy ile Gemlik arasında.

Çeltikçi'de bir ay önce yangından kurtulabilen birkaç ev de bu kez tutuşturulmuştu. Bu sırada bu evleri kundakladığı anlaşılan dört Yunan askeri orada suçüstü yakalandı. Askeri misyon otomobille dolaşıp gözlemlerini yaparken, ben, Gemlik'te Fransız Delegesi Albay Vick'in buyruğuma vermiş olduğu Fransız Tercüman yardımlarıyla soruşturmaya başladım. (İngiliz Yüksek Komiserliği, Kızılay'ın verdiği tercümanın bana eşlik etmesine müsaade etmemiştir.)

Gemlik, olağan durumlarda yedi bin nüfuslu iken o sırada on altı bin kişiyi barındırıyordu. Yedi bin kişinin üç bin beş yüzü Rum, iki bini Ermeni, iki bini de Türk mültecisiydi. Rum mültecilerinin çoğunluğu Karamürsel'in güneyindeki Kızderbent köyündendi. Bu köy yakılmıştı. Ermenilerin çoğunluğu, Çengiler, Ortaköy, Yalakdere köylerindendi. Bu mülteciler, asker yönetiminden günde üç yüz yirmi gram un yardımı alıyorlardı. Türk mültecilerinin hemen hemen hepsi Pazarköylüydü. Bu köy yakılmıştı. Pazarköy, emirle boşaltılıp arkasından yakılmıştı. Çoğunluğu, yollarda sivil Ermenilerle Yunan askerlerince ağır aşağılamalara uğrayıp soyulduğundan yakınıyordu. İşte, benim de kendi gözlerimle gördüğüm kimi olaylar: Gemlik'ten sığınmış olan Hatice, Ermeni eşkıyasınca omuzundan bir kurşun ve üç süngü vuruşuyla yaralanmış, Gedelek'ten bir erkek çocuğun, kadınlarla kızları zorla tıktıkları bir eve atılan bombadan çenesiyle dili kopmuş. Pazarköy'den Nuriye, yaşı altmış, soyulmuş, mücevherleri, parası alınmış, sonra beş altı Yunan askerince ırzına geçilmiş. Bu sırada onun gözleri önünde kocasının kafası kesilerek koparılmış.

Türk mülteciler, öteki halkların mültecilerinden çok daha kötü, sıkışık koşullar altında yaşatılıyorlardı. Yüzlercesi, ufacık cami avlusuna ya da mezarlığa yerleştirilmişti.

Konak yöresinde bir başka yerde 6x5 metrekarelik bir yerde altmışı aşkın kadınla çoluk çocuk saydım. Bu sırada Türk erkekleri ortada görünmüyordu, hepsi de angaryaya gönderilmişler, ya da yok edilmişlerdi. Bir aydan beridir Türk mültecilere ne Yunan Ordu Levazımı'ndan, ne de sivil yönetiminden bir lokma

ekmek verilmemişti. Yöre köylerindeki dindaşlarının getirdikleriyle geçiniyorlardı. Gemlik Rum Belediye Başkanı Prinakis, bana Bursa'daki üçüncü Yunan Kolordu Kumandanı'nın iki gün önce bu mültecilerin yedirilip içirilmesi için buyruk verdiğini söyledi. Ne var ki ben orada bulunduğum sürece hiçbir yiyecek dağıtıldığını görmedim. Benim toplayabildiğim bilgilere göre bir süre önce üç yüz Rum, Ermeni gönüllüsü aracılığıyla bütün bölgedeki Türk halkına afişlerle -ölüm cezası tehdidiyle- ellerinde hiçbir türlü silah bulundurmamaları bildirilmişti. Öte yandan da öğrenmiştim ki Büyük Kumla, Küçük Kumla iskelesi, Haydariye, Karacaali köyleri kuşatılmış, silahlı çetelerse içerilerde dolaşıyorlardı. Hiç kimse Gemlik'e gidemiyordu. Bana bilgi veren kişi, Yunan otoritelerinin buralarda hiç kimseyi dışarıya bırakmaması sonucu olarak, o yerlerde çok yakın zamanda bütün halkın topyekûn yok edileceğini sandığını söyledi.

Öğleden sonra Gemlik Ortodoks Kilisesi'ne gittim. Türklerin İznik'te Rumlara saldırdıklarını iddia eden Başpapaz kulağıma şunları fısıldadı:

— Yunan Ordusu, tedip ve tenkil hareketinde çok ılımlı davrandı. Ben ki asker değil, bir din adamıyım, isterdim ki bir teki bile kalmamacasına bütün Türkler yok edilmeliydi.

Bunlar, herhalde gerçek bir din adamının, ağzına almak şöyle dursun, hayalinden bile geçirmemesi gereken yakışıksız sözlerdi. Bu Papazın adı Vasilas'tı ve İznik Başpiskoposu idi. Öğleden sonra Broyny Gemisi bizi karaya çıkardı. Kıyıda biri kadın, on bir ölü bulduk.

Birkaç saat önce kurşunla, süngüyle öldürüldükleri anlaşılıyordu. İçlerinden ikisi soluk alıyordu. Yörede sayısız yağma, talan izleri gördük, ölüler üstüsteydi. Kesilip ayrılan başlar tellere takılmıştı. Hele Küçük Kumla köyüne girince bir ölüler dünyasına girmiş gibi olduk. Evler bomboştu. Herkes koğuklara, hendeklere saklanmış, ağaçlara tüneyip gizlenmişti. Müttefik üniformalarını görünce teker teker ortaya çıkmağa başladılar. Bir saat sonra, şimdi bile korkudan tirtir titreyen binlerce insan, pa-

nik içinde ayaklarının ucuna basarak yanımızda toplandı. Onlara, Broyny Zırhlısı'nın toplarının korumasında olduklarını, korkmamalarını söyledik.

Misyon, hemen telgrafla İstanbul'daki yüksek komiserlere durumu bildirdi. Gemlik'teki 10. Yunan Tümeni Kumandanı Leonardopulos'a da kendisini olaylardan sorumlu tutan bir telgraf çekti.

16 Mayıs 1921 Pazartesi: Geçen Perşembe günü altmış Yunan askeriyle kırk sivil yerli Rum, Gemlik'te erkeklerle kadınları öldürmüşlerdi. Dün de Karacaali'de dokuz kişiyi öldürmüşler. Ayrıca, kırk kadını alıp dağa kaçırmışlardır. Broyny oradan Kapaklı'ya gitti. Burası, gecenin üçünden beri yanıyordu. Tüten yıkıntılar arasında tek tük insanlar var. Geri kalanı dağlara kaçmıştı. Bir kadının ölüsü şimdi bile yanıyordu. Bir başka kadın yatakta kesilmişti. Ölülerin durumları, hepsinin evlerinde, yataklarında öldürüldüklerini gösteriyordu. Çoğunun gövdesi kesilip bölünmüş, uzuvları koparılmıştı. Bu alabildiğimiz tek tük felâket görmüşler:

— Katiller, Yunan askerleridir! diye ağlıyorlardı.

Oradaki Yunan Kurmay Subayı, bütün bunları inkâr ediyor, gözüne kestirdiği küçük bir kız çocuğunu göstererek:

— Bir de ona soralım, diyordu. Ona göre doğru, çocuğun dilinin uçundaydı. (Al çocuktan haberi.)

Ne var ki çocuk, büyük bir yüreklilikle kesinlikle kendisine sorulan soruya şöyle yanıt verdi:

— Bütün kötülükleri Yunanlılar yaptı.

Karacaali'de olduğu gibi Narlı'nın da dörtte üçü boşaltılmıştı. Bir petrol bidonu bulduk (Kundaklamak için). Bir bahçede birkaç aylık bir bebek bulup gemiye aldık.

Komisyon Üyelerinin rastladığı bütün halk, gürültüsüz-patırtısız bir yere götürülmesini istiyordu. Onlar da dağlara, ormanlara saklananlara haber salıp çağırmalarını, hepsini birlikte buradan alıp daha güvenli bir yere götüreceklerini söylediler.

Dönüşte Narlı'ya uğrayan Kurul Üyeleri, burayı baştan başa

yakılıp yıkılmış buldular. Köy bomboştu. Yalnız yaşlı bir erkek dumanları tüten evinin yanında bir zeytin ağacının dibine oturmuştu. Kurul Üyeleri'ni görünce yaşlı gözlerini onlara dikerek:

— Neye yarar şimdi gelmeniz? İş işten geçti, dedi.

Kurul, saat on sekizde Kumla'ya döndü. Akşamleyin, İstanbul'a çektikleri telsizin karşılığı gelmişti. İngiliz Yüksek Komiseri, mültecilerin İstanbul'a götürülmesini istemiyordu. Misyona Kumla'da bir kamp kurmayı öneriyordu. Bu kampı müttefikler arası bir gücün koruması, Kızılhaç Delegeleri'nin de denetimi altında bulunacaktı. Araştırma Kurulu, bu düşünceyi güzel bulduysa da uygulanamayacak bir çözüm olduğunda karar kıldı. Bu, bunca felâket görmüşün bir kez daha hem de toplu olarak Yunan vandalizminin kucağına bırakılması demekti. Maurice Chery, Kızılhaç'a bir telgraf çekilmesini önerdi. Askerler Misyonu onun önerisini benimsedi. O da şu telgrafı çekti:

«Kızılay, İstanbul, Karacaali, Narlı, Kapaklı yanmıştır. Bin kişi Küçük Kumla'da toplanmıştır, panik. Bin beş yüz kişilik deniz aracı ister. Yüksek Komiserle bağlantı kurun.»

Komisyon, 17 Mayıs 1921 salı günü, 28. Piyade Alayı'ndan Teğmen Yani Kosta ile Üstçavuş Papultopulos'un ifadelerini aldı. Bu iki kişi, 12, 13, 14, 15 Mayıs günleri yarımadanın güneyinde keşif hareketi yapan birliğe komuta etmişti.

Kumla ile öbür yakılan köyler halkının verdikleri bilgilerle bu birliğin hareket saatleri, izledikleri yollar tıpatıp birbirlerine uyuyordu.

Teğmen Kosta, kendi askerlerinin buraları ateşe vermiş olabileceğini üzerine alıyorsa da yapılan korkunç cinayetleri abartmalı buluyor, kabullenmiyordu. Kumla İskelesi'nde dört Türk'ü kurşuna dizdirdiğini üzerine almakla birlikte bunların silahlı olduklarını söyleyerek suçunu hiçe indirmeye çalışıyordu.

Maurice Chery, Broyny Zırhlısı, Fıstıklı ile Armutlu'ya gittiği sırada, İtalyan Tercüman, Teğmen Kosta, bir de Üstçavuşla dört ölünün bulunduğu söylenen yere gitti. Oraya vardıklarında dört yerine yirmi yedi ölüyle karşılaştılar. O zaman Teğmen

Kosta bunlardan yalnız birisini kendisinin öldürttüğünü söyledi. Yirmi yedi Türk ölüsü öyle korkunç işkencelerle, sadizmle öldürülmüş, parçalanmıştı ki kol, kafa, bacak vb., hepsi bir yana serpilmişti. Yirmi yedi insan gövdesi öyle küçük parçalara bölünmüştü ki burada elli insan parçalanmış sanılabilirdi. Bu Maurice Chery'nin kendisine sakladığı düşüncesiydi. Chery, bütün bu çevreye saçılmış parçaları toplatıp birer insan olarak restore ettirince yirmi yedi Türk ölüsü ortaya çıktı. Chery, Teğmen Kosta'ya şu soruyu sordu:

— Siz, ancak tutuklama yetkisi taşıdığınız halde bunları ne hakla öldürttünüz?

Teğmen ona şu kısa yanıtı verdi:

— Canım öyle istedi.

Burdan Yunanlılar Gemlik'e, Chery ile arkadaşları da Kumla'ya döndüler. Kumla İskelesi'ne giderken yolda iki Türk ölüsüne daha rastladılar.

Akşam saat on yediye doğru Kumla İskelesi'nde dişinden tırnağına dek silahlı Rum çete reislerinden Yorgo ile tanıştılar. Yanında silahlı bir askerle bir de bir erkek çocuk vardı. Silahlı bir kalabalık da biraz ötede otların arasında onların gözlerinden gizlenmeye çalışıyordu. Yorgo, Chery ile adamlarına, Teğmen Kosta'nın keşif birliğine yol-yöntem göstermek, kılavuzluk etmek, köyleri kundaklamak gibi işleri seve seve yaptıklarını övünerek anlattı. Chery, bir ara ona:

— Bu vahşice yöntemlere neden gerek gördünüz? diye sorunca karşısındaki şunları söyledi:

— Bana hiç kimse karışamaz. Bu Türklerin sonu gelmelidir. Şimdi, ben onları öldürmezsem yarın onlar beni öldürecek.

— Şu yanınızdaki çocuk neyin nesidir?

— Karım.

Chery, az kalsın şaşkınlıktan küçük dilini yutacaktı. Çocuk, erkekti, hem de Türk'tü.

Sonra, Yorgo, Yunan askeri, bir de çocuk, orada otlayan üç sahipli ata el koyup yedekte Kumla'ya doğru uzaklaştılar.

Maurice Chery, 19 Mayıs Perşembe günü toplanmış olan bütün mültecilerin İstanbul'a götürülmesi için Hamburg'tan gelen «Wygbert Gemisi»'nin verilmesini istedi.

19 Mayıs 1921 Perşembe günü çete reisi Yorgo, General Leonardopulos'un buyruğuyla Broyny zırhlısına gitti. Sanki dün gece söyledikleri sarhoşluk gevezeliğiymiş gibi laflar etti. Yunan Generali, cahil çete reisinin rastgele konuşarak yapmış olduğu siyasal patavatsızlığı düzeltmek istiyordu. Sözde Yunan askeri birliğine salt yol göstermek, kılavuzluk etmek üzere katılmıştı. Köyleri ateşe verenler Yunan askerleri değil Yalovalı Rum çeteleriydi(!).

Maurice Chery'nin çabasıyla Mayıs'ın yirmi ikinci günü mültecileri götürecek olan İstanbul (ikinci seferi), Gayret, Galata vapurları gereken yere vardı. İngiliz Yüksek Komiserliği, Türk mültecilerin İstanbul'a götürülmemesi uğruna sonuna dek diretmişti. Bu üç küçük vapurun boşaltma işinde kullanılabilmesi için bile Kızılay'ın Türk sorumlularıyla Fransız Yüzbaşısı Burnier onunla çok çetin tartışmalar yapmak zorunda kalmışlardı. İngiliz Komutanı, bundan başka, tayfaları Alman'dır, diye Wygbert vapurunu da boşaltma işine karıştırmak istemiyordu.

20 Mayıs Cuma günü, mültecilerin gemilere bindirilmesine çalışıldı. Ancak, General Leonardopulos, yüz kırk beş erkeği, askerlik çağındadırlar, bahanesiyle alıkoydu. Sonra, İstanbul'a gitmek isteyen Gemlik'in Türk halkını da bırakmadı. Ayrıca, Kızılay'ın getirdiği yiyeceklerin dağıtılmasını da engelledi. General Franks, ancak, Gemlik'teki Türk doktoruna bir ilaçla bir pansuman bezi verebildi.

— Cuma-Cumartesi gecesi, İstanbul Vapuru, bir dönüş daha yaparak Kumla'da vapurlara binemeyen son mültecilerle hayvanlarını yükledi. İstanbul'a götürülenlerin sayısı iki bin altı yüz kişiyi buldu.

25 Mayıs Çarşamba akşamı, Gülnihal Vapuru üç yüz otuz üç mülteci yükleyerek İstanbul'a yollandı. Şimdiye dek bu bölgeden ancak 2953 kişi boşaltılabilmişti. Yunan vahşiliğini kendi gözle-

riyle görüp bütün ayrıntılarıyla saptayan ünlü İngiliz tarihçisi Toynbee ile karısı bu vandalizmi protesto edercesine İzmir'deki Yunan Başkomutanı'na bir uyarma telgrafı çekmişti. Başkomutan'ın verdiği yanıtta mültecilerin boşaltılması için Bursa'daki üçüncü Yunan Kolordusu'na buyruk verilmiştir, deniyordu. Oysa, bütün bu zulümleri, işkenceleri, cinayetleri, katliamları bütün inceliklerivle hazırlayanlar, üçüncü Yunan Kolordusu cani yöneticileriydi. Bu telgraftan da bir sonuç alınmayınca İstanbul'daki müttefik komutanlar el ele verip Yunan vahşetini protesto ettiler; sağ kalan Türklerin başka yerlere gitmelerini sağlamak üzere Yunan yöneticilerine baskı yapmaya başladılar. Bu kampanyaya uluslararası Kızılhaç da karıştı, böylece elli beş-altmış yaşları arasında pek az insan Yunan satırından kurtuldu. Geri kalanların malından, canından, ancak Tanrı sorumluydu. Bütün genç kızlarla delikanlılar, Yunan kurşunlarının şefkatine bırakılmıştı.

2 Haziran 1921'de yine bir mülteci boşaltılması işi kararlaştırıldı. İstanbul'daki müttefik güçler komutanlığı, gemiye bir ikinci kurul bindirdi. Bunlar bir Fransız, bir de İtalyan Subayı idi. Vapurda bir de Kızılay kurulu vardı. Türkler kesilip kurşulanmaktan kurtarılırken bundan sonraki yaşamlarında sürünmemeleri için kendilerine en gerekli kimi eşyalarıyla mallarını götürmeleri de gerekiyordu. Bu ek görevliler, işte bunu sağlayacaklardı. Yunanlılar, daha önceleri gitmelerine göz yumdukları bütün Türkleri bayağı anadan doğma soyarak göndermişlerdi. Kimi yaşlı kadınların sırtlarına, bütün işe yarar giyneklerini aldıktan sonra, birer eski Yunan ceketi atıvermişlerdi.

Yalova'da Yunan Delegesi ile Kurul arasında bu konudaki görüşme başladı. İtilâf Devletleri Başkomutanlığı da Türklerin, paralarını, mücevherlerini, hayvanlarını götürebilmelerini sağlamak üzere üçüncü Yunan Kolordusu'na yazı yazmışlardı. Bu bölgede sağ kalan Türklerin canlarından başka götürebilecekleri bir şeyleri kalmamıştı. Bütün eşyaları, hayvanları, yükte hafif pahada ağır can yongaları yağmalanmış, evleri yakılmış, kül edilmişti. Yangınlardan korkup kaçan kimi ufak-büyük baş hayvanlar, ıssız

ağaçlıklara, ormanlara, dağbaşlarına sığınmıştı. Şimdi, göçmek, kurtulmak umuduna kavuşan satır artığı Türk halkı yitik hayvanlarını dağdan taştan toplayarak, canlarının son yongası, diye birlikte götürmek istiyorlarsa da Yunan yönetimi buna müsaade etmiyordu. İtilâf Devletleri Komutanlığı işe el atarak hayvanların bir bedel karşılığı olarak sahipleriyle gitmesine müsaade çıkardı. Bütün hayvanlara insaflıca bir değer biçildiyse de Yunanlılar bunu da dinlemeyerek hayvanları fahiş fiyatlar ödemek pahasına eski sahiplerine satmak istediler. Hiçbir Türk mültecisi bu fiyatı ödeyecek durumda olmadığından da Yunanlılar kendileri sembolik birer fiyat ödeyerek bütün hayvanları yok pahasına kapatmak istediler. Yunanlıların ileri sürdükleri bu fiyatlara göre besili bir inek ancak üç lira kâğıt para, bir koyun bir lira idi. Hayvanlara biçilen fiyatların bununla uzak yakın hiçbir ilgisi yoktu. Oysa inek için onbeş, koyun için on lira fiyat biçilmişti.

İkinci araştırma kuruluyla gözlem kurulunda bulunan Fransız, İtalyan Subayları da bu alçakça alış verişi görünce şunları söylediler:

— Böyle bir alçakça alış verişe tanık olmaktansa biz bu görevi bırakıyoruz.

Dediklerini de yaptılar, Bursa'daki Kolordu Komutanlığı'na bir haber salarak gemiye çekildiler.

26 Haziran 1921 günü, Maurice Chery'nin saptadığına göre, İstanbul'a gidecek mülteci Türkleri yükleyip kalkmak üzere bulunan Gülnihal'in kalkışı Yunanlılarca hiç bir neden gösterilmeden durduruldu. Araştırma Kurulu vapurun kalkması için uzun uzadıya çırpındı durdu. Bu uzun girişimler sonunda bir neden bulunmuş olacaktı ki öğleye doğru vapura bir kıyı koruma botu yanaştı. Aspes adlı bu bottan vapura bir Yunan Subayı çıkarak silah araştıracağını söyledi. Araştırma Kurulu buna müsaade etmedi. Sert tartışmalar sonunda Subay, istediğini yerine getiremeyerek botuna binip uzaklaştı. Aradan çok geçmemişti ki Gülnihal'e Mihali adlı silahlandırılmış bir Yunan taşıt gemisi yanaştı. Arada yapılan haberleşmeden sonra Araştırma Kurulu'yla

birlikte vapurun İzmit Körfezi'ne doğru kendilerini izlemelerini buyurdu. Kurul, buna da karşı durarak durumu telsizle Bursa'daki Kolordu Komutanlığı'na bildirdi. Kolordu Komutanı Leonardopulos vapurun kalkmasına izin verdi.

Kızılay'ın buyruğundaki Gülnihal, Türk silahlı güçlerine verildi. 6 Temmuz 1921 günü Yunanlıların, İzmit'in içinde büyük bir katliama hazırlandıklarını öğrenen İstanbul'daki İtilâf güçleri, Maurice Chery'nin içinde bulunduğu Araştırma Kurulu'nu hemen görevlendirerek ivedi Gülnihal Vapuru'yla İzmit'e gönderdi. Gülnihal, İzmit'e vardığında iş işten geçmişti bile; güzel İzmit kenti tutuşturulmuş, cayır cayır yanıyordu; öyle ki göklere yükselen, yerleri yalayan alevlerden hiçbir canlı ya da cansız varlık kurtulamıyordu. Alev dalgaları havada uçan kuşları bile avlayarak rıhtıma denize saldırıyordu. Gerek alevlerin saldırısından, gerekse yüksek sıcaklık yüzünden vapur rıhtıma yanaşamıyordu. Yunanlılar, İzmit'i bir anda ateşe verdiklerinden her yandan birden yükselen dumanlarla alevler, oraya yanaşabilmek olanağını ortadan kaldırıyordu. Bütün mahalleler, bütün sokaklar alevler içindeydi. Alevler içinde umutsuzluktan keskin çığlıklar atan kadınların yürek tırmalayan haykırışları rıhtımdan yüz metre geride demir atmış olan Gülnihal'deki Araştırma Kurulu'nun kulaklarını yırtıyordu. Kızıllıklar içinde koşuşanları, düşenleri, haykıranları görüyorlardı. Bu durumda karaya ayak basamayacaklarını anlıyorlardı. Kentin içinden ardı arası kesilmeksizin silah sesleri geliyor, ara sıra bir evin büyük gürültülerle toz duman içinde havaya uçtuğunu görüyorlardı. Kent, bütün anlamıyla bir ana-baba günü yaşıyordu. Amerikan, İngiliz torpidoları kıyıdan açılmışlardı.

Rıhtıma yakın bir sokaktan alevleri yararak gelen dört kişi, kendilerini denize attılarsa da kurtulamadılar, arkalarından azrail gibi yetişen üç Yunan askeri, zavallıları denizin içinde kurşunlayarak delik deşik etti. Bulanık su kıpkırmızı kesildi.

28 Haziran'da İzmit'te bulunan başka İtilâf Kurulu da katliam kokusu aldığından bunun yapılmaması için uyarılarda bulun-

muşsa da bunun hiçbir yararı olmamıştı. Chery'nin içinde bulunduğu kurul oraya varmadan bir gün önce korkunç yangınla katliam başlamıştı; kıyasıya sürüp gidiyordu. Katliamdan önce yerli Rumlar, bütün Türk evlerini dolaşarak o gün hiç kimsenin evinden dışarı çıkmamasını, çıkarsa vurulacağını söylemiş, hepsini böylece evlerinde basarak soyup soğana çevirmişlerdi. Ancak, Türklerin birçoğu, «Ya tevekkel!» deyip evlerinden dışarı çıkmamışsa da durumun çok karanlık olduğunu sezen üç bin Türk, evlerinden kaçarak Fransız okuluna sığınmıştı. Bunu öğrenen yerli Rumlarla Yunanlılar, okulu havaya uçurmak istemişlerse de İzmit'te bulunan Fransız Yüzbaşısı Nicol Jayers, Amerikan Komutanı'yla el ele vererek okulun çevresini İtilâfçı askerle kordon altına almıştı. Böylece Yunan vahşeti, okula yanaşmak yürekliliğini gösteremedi. Daha önce İzmit'te bulunan kurul, İzmit'in içinde öldürülen bin dört yüz Türk'ten ancak üç yüz altmışının adlarını saptayabilmişti. O gün akşama doğru karaya çıkabilen Chery'nin kurulu gördükleri karşısında ağlamaklı olmuştu. Hiçbirinde kulak, göz, burun, parmak adına bir şey kalmamıştı. Bir çocuğun çamurla oynaması gibi Yunanlılar bu ölülerle oynamışlardı. Bacakları kesilmiş genç kadınlar, kolları koparılmış genç kızlar, kundak bebekleri, karmakarışık bir durumda parçalanmış, kanlar içinde yerlerde yatıyordu. Bu kan, et yığınları araştırma kurulunun ruhuna ürpertiler veriyor, tüylerini diken diken ediyordu. Gerçi hepsi askerdi, çok kanlı olaylarla karşılaşmışlardı, ancak, bu, gerçek vahşetin, ta, kendisiydi. Maurice Ghery, bir insanın ya da bir ulusun bu kerte vahşi olabileceğine bir türlü inanamıyordu. İzmit sokaklarını gezip gördükçe sanki buraya insandan başka felâketin geldiğini düşünmek zorunda kalıyordu. Saat on dokuzda bir Fransız askeri bir Rum çeteci yakalamıştı. Onu doğruca kurulun karşısına çıkardı. Çeteciyi, köşebaşında bir genç kızın ırzına geçmeye çalışırken görmüş, kafasına bir yumruk vurarak bayıltıp tüfeğiyle kasaturasını almış, sonra önüne katarak getirmişti. Kurul, Rumun sırtındaki Yunan Ordusu çantasını merak edip araştırdı: İçinden 120 kadın

bileziği, 700 altın, çok sayıda kâğıt para çıktı. Onların bunları almak yetkisi olmadığından, çantayı İzmit bölgesi İtilâf güçleri Komutanı Yüzbaşı Joseph Gerald'e teslim ettiler.

Araştırmalarını sürdüren araştırma kurulu, daracık bir sokaktaki kadınlar hamamının önünden geçiyordu. Bu sırada kalın çivilerle sıkıca çakılmış bir kapı kırılarak açıldı, içerden değirmen oluğundan akan bir su gibi bir anda dışarı yüzlerce genç kız döküldü. Giynekleri parçalanmış, kanlar içindeydiler; saçları başları darmadağındı. Birçoğu entarilerini yırtıp don biçiminde ırzlarını saklamaya çalışmışlardı. Deliler gibi sağa sola koşuşuyorlardı. Korkunç bir şaşkınlık içindeydiler. Gözleri korkudan yuvalarından dışarı fırlamıştı. Maurice Chery, kadın ağızlarının bu kerte çirkinleştiğini, yüzlerdeki çizgilerin bu kerte derinleştiğini bütün yaşamı boyunca ilk kez görüyordu. Bütün bu genç kızlar var güçleriyle ağlıyor, hıçkırıyorlardı. Korkunç bir ağlama sesi sanki gökleri sarsıyordu. Yığın yığın koşup araştırma kurulu üyelerinin ayaklarına kapanıyor, kendilerini kurtarmaları için yalvarıp yakarıyorlardı. Kocalarının, erkeklerinin nerede bulunduğunu soruyorlardı. Ancak, bu sırada Maurice'in gözlerine esmer güzeli bir genç kız çarpmıştı. İri yeşil gözlerini onun gözlerine dikmiş, akıl hastalarında olduğu gibi büyüleyici, delici bakışlarıyla onu süzüyordu. Maurice, bu güzelliğe hayran olmuştu. Bu korkunç dram sahnesinde böyle estetik kaygular taşımaktan utanıyorsa da ona hayran olmaktan kendini alamıyordu. Maurice, ona doğru bir adım atınca, genç kız biraz sağa döndü, başını önüne eğdi. Sonra yüzünü ona çevirerek bu yabancı erkeğe anlamsız, soğuk bir gülümseyişle uzun uzun baktı. Maurice ona bozuk bir Türkçe'yle:

— Nasılsınız? diye sordu.

Genç kız, yanıt olarak adamın yüzüne ağız dolusu bir tükrük savurdu. Sonra ordakilerin kulaklarını çınlatan, tatlı, hoş, tertemiz bir genç kız kahkahası attı: çıldırmıştı.

Kurulun sonradan öğrendiğine göre yerli Rumlarla Yunanlılar, bir mahallenin bütün genç kızlarını geceleyin üçer beşer toplayıp bu hamama doldurmuşlardı. İçlerinden bir çoğunun o sıra-

da ırzına geçilmiş, sabahleyin bunların eti budu yerinde, güzel olanlarını hamamda bırakıp geri kalanını salıvermişlerdi. Yunanlıların amaçları, bu kadınları-kızları sonradan götürüp Yunan askerlerine peşkeş çekmekti. Bunu yirmi yıldan beri İzmit'te oturan Fransız Papazı Pierre Banait anlatıyordu. Bu Papaz geceleyin genç kızlarla kadınların evlerinden nasıl kaldırıldıklarını kendi gözleriyle görmüştü. Yaşlı din adamı, heyecandan titreyerek olayı anlatırken sanki bir daha yaşıyordu.

— Kilisenin karşısındaki altı Türk evinin kapılarının kırılmasiyle uyandım. Yunan askerleri, dipçiklerle kapılara vuruyor, kırıp deviriyor, sonra içeriye birkaç el ateş ediyor, arkasından da içeri dalıyordu. Askerlerin evlere dalmasıyla birlikte kıyamet de kopuyordu. Ağlamalar, sızlamalar, bağrışmalar, silah sesleri birbirine karışıyordu. Sonra, evin genç kızı merdivenlerden tekmelenerek, sürüklenerek dışarı çıkarılıyordu, Bir Yunan eri, kızın bileğini büküp doğruca hamama götürüyordu. Muhtarzade Emin, kızının götürülmesinin önüne geçmeye çalıştığından adamcağızı tutup evinin önündeki ağaca astılar.

Papaz Pierre, başlarına gelecekleri anlatarak Türk ailelerini uyarmak üzere geceleyin kiliseden çıkmış, ilerdeki bir mahallede bütün evlerin kapılarını çalıp Yunanlıların kendilerini öldürmeye hazırlandıklarını, hemen koşup kiliseye sığınmalarını söylemiş, bunu işiten herkes, öbür mahallelere koşarak korkunç haberi iletmişlerdi. Üç bin Türk de ancak böylece kurtulmuştu. Bunu haber alan Yunanlılar, kiliseyi basıp Türkleri almak istemişlerse de Fransız Yüzbaşısı Allen Gaumard'ın karşı durması üzerine geri çekilmek, bu sevdadan vazgeçmek zorunda kalmışlardı.

Maurice Chery'nin içinde bulunduğu kurul, hâlâ cayır cayır yanıp duran İzmit'in sokaklarında gezerken silahlı Fransız denizcileriyle karşılaştı. Bunlar, kentte işlenen cinayetleri, kıyıda demirlemiş olan savaş gemisi Bombara'dan bir süre seyretmişler, sonra daha çok dayanamamışlardı.

Delors adlı bir Teğmen, süvariden izin alarak, otuz beş deniz

eriyle karaya çıkıp gördüğü bütün Trükleri bir araya toplamış, Fransız deniz erlerinin korunmasında zırhlıya göndermişti. Teğmen Delors, büyük bir sinirlilik ve öfke içindeydi. Kanlı, canlı sporcu bir gençti. Bunları, dinleyicilerine anlatırken elindeki tabancayı durmadan sağa sola sallıyor:

— Sauvagerie, sauvagerie -Vahşet-! diye haykırıyordu.

Maurice Chery, Fransız denizcileriyle Yunanlılar arasında herhangi bir olay çıkmamasına dikkat etmesini söyleyince de ona şöyle karşılık verdi:

— Bunlar korkak, ancak korkaklar bu zulmü yapar!

Kurul, İzmit'ten sonra İzmit'le Karamürsel arasındaki Ereğli köyüne uğradı. Örme direkli canavar Yunan savaş gemisi Kılkış, korkunç toplarıyla burayı hallaç pamuğu gibi atıp bütün halkı dağlara kaçırmıştı. Burada bu yüzden öldürecek insan bulamayan Yunanlılar, Kılkış Zırhlısı'ndan arta kalan evleri ateşe verip kül etmişlerdi. Kül yığınları halindeki köyde, Kurul üyeleri ancak on üç Türk ölüsü saydılar. Bunlar da yaşlı kişilerdi. Dükkânlardaki bütün mallar kullanılmaz duruma getirilerek sokaklara saçılmıştı. Kurul, İzmit'ten aldığı birkaç Türk'ü yöredeki dağlara haberci gönderdi. Dağlara çekilen kaçak Türkler, denizde Gülnihal Vapuru'nu görünce köye inmeye razı oldular. Gelenler çok perişan durumdaydı. Günlerce kursaklarına bir lokma ekmek, gözlerine bir damla uyku girmemişti. Rum çeteleri, çok korkunçtu. Bunlardan korunabilmek için kaya kovuklarına, böğürtlenliklere saklanmışlardı. Bir bölüğü açlıktan yürüyemiyordu. Kurul, bunları vapura sedyelerle taşıttı.

Yunanlılar korkunç bir doğa afeti gibi bütün canlıları, cansızları yakarak, keserek, kurşunlayarak yok ettikten sonra çekilmeye başladılar. Maurice Chery, raporunun sonuna şu katı gerçeği yazmaktan kendini alamadı:

«Kurul olarak raporumuzu vermeye çalışıyoruz. Ben, bu raporlarımın sonuna şu sonucu eklemek istiyorum. Hem de Fransız Deniz Teğmeni'nin sözlerini anıyorum. Yunanlılar, son kerte

korkak. Korkaklar, kendisini bir başkasının yeneceğini sanarak ellerine bir fırsat geçirdiler mi çok zalim olurlar. Yunanlılar, bize kitaplarda okutulan Elen Uygarlığı'nın varisi değildirler. İstilâ orduları girdikleri ülkelerde yerleşmek isterlerse, zulümden, işkenceden vazgeçerler. Yunanlılar, buralarda bir gün yenileceklerini, kendilerinden öç alınacağını sezmiş olacaklar ki bu vahşeti işlediler. Türklerin, bu zulümle işkencelerin acısını alacaklarını sanıyorum. Nitekim, Eskişehir'de başlayan çözülmenin pek feci bir çekiliş olduğu haberleri geliyor. Yapılan bu vahşetin hesabı çok uzun sürecektir. Türklerin, can, mal, para olarak büyük yitikleri vardır. Eğer Türkler, bellekleri pek zayıf bir ulus değilseler komşularına karşı pek güler yüzlü olmayacaklardır.

Araştırma Kurulu Kızılay Delegesi
C. Chery.»

Kurul, geceyi Tuzla'da geçirdikten sonra Yalova'ya gitti, «Konak»'ta Türk-Rum yakınıcıların ifadelerini aldı. 15 Nisan 1921 gününe dek Üçüncü Yunan Tümeni'nin bulunduğu bölge durgunluk içindeydi. Bugünden sonra durum birdenbire değişmişti. Bunun da bir tek nedeni vardı: Bölgeye, zalim, sadist bir Yunan Yüzbaşı'sı olan Grigoriyu gelmişti. Araştırma kurulunun gözlemine göre bu herif geldikten sonra bu bölge bir tayfuna yakalanmış gibi altüst olmağa, zulüm insan boyunu aşmağa başlamıştı. Her Allah'ın günü bir yığın yalınayak, giyneksiz, kolay iyileşmez yaralar almış Türk köylüsü kurula başvurmaya başlamıştı. Kurul, yakınma üzerine vardığı her yerde yığınla Türk ölüsüyle karşılaşıyordu. Grigoryu cellâdı, geldikten sonra on altı Türk köyünde bir tek canlı (insan, hayvan) kalmamacasına korkunç katliamlar yapılmış, evler kül yığınlarına dönmüştü. Bu ölüm kasırgasına yakalanmamak için öbür köylerden kaçan yığınlarla insan, gündüzleri saklanıp geceleri yürüyerek Yalova'ya sığınıyordu. Orası göz önü olduğundan kendilerine bir şey yapılmayacağını, hiç olmazsa canlarını kurtaracaklarını sanıyorlardı. Yalova'dan İstanbul'a mülteci taşındığı haberi bu sığınmanın başlıca nedeniydi.

Grigoriyu, gerçi korkunç bir kasapsa da bu kasaplığı salt kendi sadizmini doyurmak uğruna yapmıyordu. Yüksek siyasal çevrelerin bu bölge üstüne yaptığı hesapları uyguluyordu. Buralardaki Türklerin sayısını azaltmaya çalışıyordu. Yine Araştırma Kurulu'nun yaptığı bir hesaba göre Yüzbaşı Grigoriyu melunu, bölgeye ayak bastıktan sonra az zaman içinde 6000 ile 6500 Türk'ün kanına girmişti.

Araştırma Kurulu öğleden sonra Çınarcık köyüne gitti. Vaktiyle katıksız Türk olan köyde bir tek Türk'e rastlayamadılar.

Yerli Rumlar, yangına verildikten sonra ancak duvarları kalan, sahipleri ya kaçmış ya da öldürülmüş olan Türk evlerine birer çatı uydurarak yerleşmişlerdi. Bu yerleşme biraz da Yunan askerlerinin yardımlarıyla olmuştu.

Kurul, akşama doğru Aşağı Kurudere ile Yukarı Kurudere köylerine gitti. Bu iki köyü de yerle bir edilmiş buldu. Ortada, insan, hayvan kemiklerinden başka bir şeye rastlayamadılar. Birçok evin kalıntılarından hâlâ dumanlar tütüyordu. Başı kanlar içinde bir köpek, Kurul üyelerini üzgün bakışlarla süzdükten sonra ordan uzaklaştı. Demek ki durup dururken ya da öldürmekte olan sahiplerini korurken kafasından yediği süngü ya da kurşun yüzünden artık insanlara hiçbir güveni kalmamıştı.

Araştırma Kurulu, Gülnihal'e yüklenen Türk göçmenlerle birlikte 22 Mayıs 1921 günü İstanbul'a vardı. İki gün sonra, bir ikinci Araştırma Kurulu seçilerek yine Yalova bölgesine gönderildi. Manchester Guardian Gazetesi'nin muhabiri olan Tarihçi Toynbee ile karısı da bu kurula katılmıştı. Bu karı-koca beş aydır Türkiye'deydiler. Gördükleri facialardan, yana yakıla, söz ettiler.

Gülnihal'in Yalova'ya götürdüğü Yeni Kuruldaki kişiler şunlardı:

Fransız Yüzbaşısı Lucas, İngiliz Teğmeni Holland, İtalyan Teğmeni Bonacorci, sonra, bir Türk polisiyle birkaç da tercüman.

Kurul için bu gezi birincisinden, daha heyecanlı oldu. Kurul, artık ufak tefek cinayetlere, işkencelere kanıksamıştı. Öyle

önemli vandalizm olaylarıyla karşılaşıyorlardı ki bunları görmeye fırsat bulamıyorlardı.

Kurul, şimdiye dek yakılıp yıkılmaktan nasılsa kurtulmuş olan iki köyden biri olan Akköy'ün bir mahallesinin yine de baştan başa yıkılmış olduğunu gördü. Ayakta kalan evlerin de kapılarıyla pencereleri yerlerinde yoktu. Evlerde eşya adına da bir şey görmediler. Bir evin içinde karmakarışık bir hale getirilmiş yataklarla yorganların altından bir çocuk viyaklaması geldi. Üyeler, yatakları, yorganları kaldırarak altından altı aylık bir bebek çıkardılar. Onu gemiye gönderdiler. Köyün çukurlarında, hendeklerinde altmış ölü saydılar. Kurul, bunlardan ancak kırk dokuzunun adını saptayabildi. Kurulun kılavuzları Akköylü iki delikanlıydı. Üyeler, Akköy'den çıkınca dişinden tırnağına dek silahlı yerli Rumlara rastladılar. Rumlar, bir ara delikanlılardan birini lafa tuttular. Üyeler, on beş yirmi adım ilerledikten sonra çocuğun gelmediğini görünce kuşkulandılar. Maurice, çocuğu bulmak üzere geri döndüyse de ne Rumlara ne de ona rastlandı. Rumların onu öldürmek üzere sürükleyip götürdüklerini anladılar. Ancak, onun ölüsüne, sonraları hiçbir yerde rastlamadılar, varlığıyla yokluğundan da hiçbir haber alamadılar.

Kurul, o gece sadist Yüzbaşı Grigoriyu'dan bilgi almak istediyse de büyük bir Türk düşmanı olan bu adam, onlara hiçbir bilgi vermek istemedi. Bu bölgede güvenliğin yerinde olduğunu, Türklerin işleri güçleriyle uğraştıklarını söyledi. Onların gözlerinin içine baka baka yalan söyleyen Grigoriyu, gösterilen belgeler karşısında boyun eğmekten de kendini alamadı. Yüzbaşı'nın dediğine göre bu bölgede ancak iki köy yakılmıştı. Kurul Üyeleri, buna karşılık yirmi dört köyün yakılmış olduğunu söyleyince küçük dilini yutmuş gibi sesini çıkaramadı. Kurul, İstanbul'a göçmek isteyen Türkleri almaya geldiklerini söyleyince de burada gidecek hiçbir Türk bulunmadığını ileri sürdü. Kurul, bir sayı olsun elde edebilmek üzere Bursa Kolordu Komutanı Leonardopulos'a başvurmak zorunda kaldı. Grigoriyu, bu yöredeki Türk erkeklerinin Yunan hatlarını aşarak Kuvayı Milliye'ye katılmak üzere Karamürsel'e gittiği üstüne bir başka yalan daha attı.

Bunun düpedüz yalan olduğu meydandaydı. Şundan ki Kurul'un bütün gezilerinde gördüğü ölülerin çoğu erkekti. Grigoriyu, Kurul'un diretmesi karşısında en sonra İstanbul'a göç etmek üzere Yortun, Cacık, Kirazlı köylerinin kadınlarıyla çocuklarına müsaade vereceğini söyledi. Kurul üyeleri, bu kez bu zavallıları köylerinden kaldırıp Yalova'ya getirebilmenin güçlükleri üzerinde düşünmeye başladı. Köylerinden toplu olarak yola çıktıklarında yol boyunca durmaksızın baskınlara, işkencelere uğruyorlar, yüz kişiden ancak beş onu Yalova'ya varabiliyordu. Bunlar da paralı Türklerdi. Bütün öbür yoksullar, yollarda sinek gibi kırılıyordu. Zengin köylüler, ağaların aileleri her Rum çetesine biraz rüşvet verip kurtuluyordu. Ne var ki Yalova'ya dek bu Rum çetelerinin ardı arkası kesilmiyordu. Zengin bir köylüyü bile Yalova'ya varıncaya dek, tığ teber şahı merdan, bırakıyorlardı. Ne yazık ki Yalova'ya varmakla da iş bitmiyordu. Kurul'un elinde muhafız falan bulunmadığından Yalova'nın içinde dolaşan silahlı Rumlar, bir anda yaylım ateş açıp Kurul'un yanı başındaki birbirine sokulup korku içinde bekleşen çoluk çocuktan birkaçını cansız yere seriyorlardı. Kurul üyeleri, adı geçen köylerin çoluk çocuğunu bu minval üzere getirip Gülnihal'e bindirinceye dek akla karayı seçti. Bunları vapura bindirebilmek için hemen hepsini birer birer silahlı iki ayaklı canavarların ellerinden kurtarmaları gerekti. Ancak, vapur, demir alıp da kalktığında Kurul Üyeleri'nin bütün usları, Yalova'ya varmak üzere yola çıkıp da hâlâ yollarda çetelerin insafına bırakılmış olan zavallılardaydı. Onların bir tekinin bile Yalova'ya, kurtuluşa, özgürlüğe ulaşamayacaklarını yedikleri ekmek gibi biliyorlardı.

Araştırma Kurulu'na Gemlik'te başvuran İngiliz Subayı Cockhill'in, Teğmen Kaçaros'un yaptığı zulüm üstüne verdiği bilgi şöyleydi:

«Yarbay Cockhill, Kabakoz köyünde görevli olarak bulunuyordu. Birden piyade ateşiyle karşılaştı. Yunanlıların köye giden yol üzerinde diz çökmüş kurşun yağdırdıklarını gördü. Bir duvarın arkasına sinerek bekledi. Türkler, evlerine girip kapılarını

kapayınca Yunanlılar köye girdiler. Hemen bütün evlere dağılarak kapıları kırmaya başladılar. Başlarındaki Yunan Teğmeni, İngiliz Subayı'na selam vermediyse de onun bu köyde bulunuşuna da şaşmaktan kendini alamadığını sezdirdi. Evlerden zorla çıkarılan kadın, kız, çocuk, erkek, süngülerle dürtülerek köyün meydanına toplandı. Yığınla meydanı dolduran bu zavallıların sırtlarına, kafalarına durmadan dipçik iniyordu. Hele genç kızlara kalabalık içinde yapılan sarkıntılıklar, alçakça, yüz kızartıcıydı. Entarileri süngülerle yırtılıyor, memeleri kesiliyordu. İngiliz Subayı, Teğmen'in yanına giderek bu vahşetin neden gerektiğini sordu. Teğmen, Rumca bir şeyler söyleyerek onu azarladı. İngiliz Subayı'nın tüylerini diken diken eden başka olaylar da geçti. Bir Yunan askeri, seksen yaşında bir adamın sırtına binmiş, onu atmış gibi dehleyerek sürüyordu. Köylünün sırtına inen kırbaçlar kolay kolay bir ata dahi vurulmazdı. Teğmen, bu sırada daha korkuncunu yapmaya başladı. Oradaki bir erkeği çağırıp ağzını açmasını söyledi, adamın açılan ağzına elindeki tabancayı üst üste iki kez boşalttı. Teğmen, böylece yakasına yapışıp kendisine doğru çektiği erkeklerin ağzına durmadan kurşun sıkıyordu. Ağızlarını açmayanların da alınlarının ortasına ateş edip beyinlerini parçalıyordu. Bu sırada genç kızlarla kadınlar acı çığlıklar atıyor, hüngür hüngür ağlıyorlardı. Yunan askerlerine yalvarıp yakaranlara, merhamet dilenenlere hiç aldırış edilmiyordu. Bu sırada bir yandan da evler tutuşturulmaya başlanmıştı. Evlerin pencerelerinden alevli dumanlar çıkıyordu. Yunan askerleri, büyük bir ağacın altında karnı burnunda gebe bir kadını yatırıp koyun gibi kestiler, kafasını gövdesinden ayırdılar. Sonra, zavallı ölünün karnını deşip içinden çıkardıkları canlı çocuğu bir süngüye geçirerek oradaki bir erkeğe uzattılar.»

İngiliz Subayı'nın seyretmek zorunda kaldığı bu korkunç olaylar, bir saat sürdü. Sonra, Yunanlılar, adının Kaçaros olduğunu söyledikleri Teğmenlerini çevresini alarak güneye giden yolda köyden uzaklaştılar.

Araştırma Kurulu'nun gözlemleriyle incelemeleri şöylece sü-

rüyordu: 1250 kişilik Reşadiye köyü halkından bir bölüğü önceki baskınlardan korkarak, dağlara, ormanlara sığınmıştı. Ancak, bunları, izleyen çetelerle Yunan askerleri, yakaladıkları yerde acımaksızın öldürmüşlerdi. Yunan askerlerine karşı gelen köyün öğretmeni Ziya'nın kulakları, dudakları, burnu, parmakları ayrı ayrı kesilmiş, sonra, kaba etlerinden parçalar kesilerek çok büyük acılar içinde öldürülmüştü.

1 Mayıs 1921 günü, Gemlik'le yöresinden kaçarak Kapaklı köyünde toplanan, ordan da İstanbul'a göç etmenin yollarını arayan kalabalık köylü yığınları, kendilerini alıp götürecek motorları beklerken bunu haber alan Yunanlılar, hemen buraya bin kişilik bir asker gücü gönderdiler. Yunan askerleri, köye girer girmez hemen halk yığınlarının üzerine ateş etmeye başladılar. Bin tüfeğin birden patlaması, bunun yinelenmesi, birkaç saniyede ortalığı mezbahaya çevirmiş, çığlıklar, haykırışlar, ağlayışlar, yalvarıp yakarışlar, kan selleri, birbirine karışmıştı. Köy, deniz kıyısında bulunduğundan halkın birazı kurtulmak, için denize atılmışsa da arkalarından yağan kurşun yağmurları, onları denizde de yakalamış, denizin yüzü bir anda kandan kıpkızıl kesilmişti. Daha önce motorlara binmiş olanlar, geridekileri düşünmeye vakit bulamadan motorları çalıştırıp denize açılmak istemişlerse de üzerlerine açılan yaylım ateş altında eksiksiz can vermişlerdi. Altı saat süren bu büyük katliam sonucunda köyde bir tek canlı insan kalmamıştı. Katliam sırasında köyün İmamı Ahmet'le Muhtar Hasan, Yunan Komutanı'na yalvarmaya gitmişler, Komutan bunlara kulak asmayınca bu kez Muhtar kendini tutamayıp sertçe konuşmuş, buna içerleyen Komutan, tabancasını çekerek ikisini de cansız yere sermişti. Bunu da yeterli bulmayan Komutan, Muhtar'ın gebe karısını çağırtmış, bir askere süngüyle kadının karnını yarıp çocuğu çıkarmasını emretmiş; çığlıklar içinde karnı deşilip çıkarılan çocuğu keyifle seyretmişti. Ancak, karnı yarılırken attığı yürek parçalayan çığlıklara dayanamayarak anasının üzerine atılan muhtarın kızı Zehra'ya da bir süngü saplayıp oracığa yıkmışlardı. Bu sırada on bir yaşında bir kızcağız da vücudu ikiye

bölünmüş olarak biraz ötede can çekişmekteydi. Bu kızın adı, Pembe'ydi.

Kapaklı'da bir tek canlı bırakmayan Yunan birliği, hemen o gün Karacaali köyüne gitti. Orada ilk yaptıkları iş, on ile on beş yaş arasındaki bütün kızları toplayıp bir manga süngülü Yunan askerinin gözcülüğünde yöredeki ormana götürmek oldu. Kurul, sonradan ancak Aliye, Zehra, Esma, Hatice, Hurşit kızı Şerife, Tarık kızı on bir yaşında Emine, Murat kızı on sekiz yaşında Aliye, Hüseyin kızı on yaşında Şahande'nin adlarını öğrenebilmiş, ötekiler yitiklere karışmıştı. Kurul'un tanıklardan edindiği sağlam bilgiye göre Yunanlılar, katliamdan önce evlere dalıp para, süs eşyası adına değerli ne bulmuşlarsa almışlar, sonra köyün bütün erkeklerini köyün meydanına toplamışlar, elli metre uzaklıkta diz çöken bir manga asker, üst üste kalabalığa yaylım ateş açmıştı.

Kurul, köye vardığında meydanda bulduğu bu ölü yığınlarını Türk kılavuz İsmail'e saydırmıştı: Yüz otuz ölü vardı. Dağa kaldırılan genç kızların ırzlarına geçildikten sonra hepsi öldürülmüştü.

Küçük Kumla köyünün başına gelen de bir başka türlüsüydü. Bulgurcu Vasso, Mimi Apostol, Gemlikli Haralombo, Gemlikli Yorgo adlı yerli Rumlar, küçük Kumla köyünde barınan Yunan Müfrezesi Komutanı'yla anlaşarak köylüleri her ay beş yüz altın haraca bağlamışlardı. Ayrıca, her gün Yunan Jandarma Karakolu'na bir koyun verilecekti. Gemlik'e gidiş geliş yasaklanmıştı. Ancak, Jandarma Komutanı'nın izin kâğıdı ile gidilip geliniyordu. Şu da vardı ki kasabaya gitmek üzere Komutan'dan izin alıp yola çıkan her Türk, yolda soyulup öldürülüyordu. Bu durumu gereken yerlere yakınan Türk halkının başına daha kötüsü gelmişti: Yakınmayı öğrenen Yunan Başçavuşu, kasabadan takviye gücü isteyerek gelenlerle birlikte bütün köy halkını evlerinden toplayıp makineli tüfeklerle öldürtmüştü. Bir saat içinde bitirilen katliamdan sonra işe yarar bütün eşya yağmalanmış, arkasından köy ateşe verilmişti. Bu katliamla kundaklama, soygun işlerinde Başçavuş'a en çok yardım eden yerli Rumlar Canbaz Foti'nin kardeşi Simon, Kasap Aleksi'nin oğlu Yorgi idi.

Araştırma Kurulu'nun küçük dağ köylerinden edindiği bilgilere göre, on sekiz köy, tüyler ürpertici insanlık dışı vahşete uğramıştı. Yunan vahşetinin ne korkunç bir afet olduğu bu köylerin incelenmesinden sonra daha iyi anlaşılmıştı. Kurul, bu köylerde, inek, koyun, manda gibi hiçbir hayvana rastlayamamıştı. Kurulun bu köylerde rastladığı tek tük köylülerden aldığı bilgiye göre bu köyler halkı ya ölüm korkusuyla başka yerlere göçetmiş, ya da Yunanlıların yaptıkları baskınlar sonucunda topluca öldürülmüşlerdi.

Üç evi, bir tek mandası olan ufacık bir köyde yakalanan Türkler, ahıra tıkılarak yakılmışlardı. Kurulun son kanısına göre Yunanlılar, Türkleri sistemli olarak öldürüyorlardı. Buraları sonuna dek bir Yunan ülkesi adayı olarak hesaplayan Yunanlılar, tek Türk'ün dahi buralarda canlı kalmamasına çalışıyorlardı.

«Yunan İşgal Ordusu elemanları, iki aydanberi yarımadanın İzmit körfezi ile Çanakkale, İstanbul arasında yaşayan Müslüman Türk halkın topyekûn yok edilmesi amacını güdüyorlardı. Yapılan gözlemler; köylerin yakılması, halkın öldürülmesi -Jenosit- halkın paniği, tarih ve yerlerin birbirini tutması; bu hususta hiç kuşkuya yer bırakmamaktaydı. Geçtiği sırada ya da izlerini gördüğümüz vahşet sahneleri, silahlandırılmış başıbozuk güçlerin (çete), düzgün birliklerin işiydi. Askeri Komutanlık'ça bu kötü işlerin önlendiğine ya da cezalandırıldığına tanık olmadık. Çeteler, silahsızlandırılıp dağıtılacağına, tersine kötü işlerinde destekleniyor, düzgün güçlerle işbirliği yapıyorlardı.»

Yukardaki satırlar, İtilâf Devletleri Arası Araştırma Kurulu'nun en kesin düşüncelerini yansıtıyordu.

Nurettin Paşa'nın önünde daha pek çok Yunan zulmü sahnelerini anlatan sayfalar, korkunç işkence resimleri varsa da o, şimdi bile bir kül yığınından başka bir şey olmayan İzmit-İstanbul bölgesinin stratejik yerlerine yerleşen birinci Türk Ordusu'nun güçlü varlığıyla bir yıl önce buralarda geçmiş olan kanlı

olayları düşünüyor, bu vahşi düşmandan hiç de gerektiğince öç alınamadığına inanıyor, buna da yanıyordu. Şundan ki Türk Ordusu'nun önüne katıp kovaladığı, denize döktüğü bu sürüler, insan yığınları değil, canavar sürüleriydi.

Paşa, Yunan Ordusu'nun yel gibi batıya doğru kaçarken kentleri, köyleri nasıl yakıp yıktığını kendi gözleriyle görmüştü. Ancak bütün bu acıklı sahneler arasında bir küçük Türk yavrusunun korkunç serüvenini unutamıyordu. Gazeteci Akagündüz'ün bir gazeteci gözüyle dolaşıp gördüğü yakılıp yıkılmış köylerden derlediği bir hikâyecikti bu. Çok dokunaklıydı. Padişah'ın parayla tutulmuş adamları İstanbul'dan Anadolu'ya dağılmış, Yunan Ordusu'nu gâvur ya da düşman ordusu olmayıp, Padişah'ın Ordusu olduğu, üstüne korkunç propagandalar yapmışlar, bunda başarı da sağlamışlardı.

Yunan Ordusu sökülmüş İzmir'e doğru kaçarken çoluk çocuk hâlâ bunları, «Padişah Yunanı», olarak kutsal bir ordu gibi seyre çıkıyordu.

Paşa, *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*'nde okuduğu, taze, acıklı hikâyeyi bir kez daha gözden geçirdi: «Beylik ahır önünde biraz mola verirken köylü çocuklara rastladım. On bir yaşında yanık yüzlü yalınayak bir çocuk:»

«Sen, dedi, geri aldığımız memleketlere mi gidiyon?»

«Evet, gel, seni de götüreyim!»

«Anam yalnız galur.»

Biraz düşündükten sonra:

«Yunan gavurunu tutacak mısın?»

«Sağ kalan varsa, tutacağım. Neye sordun?»

«Şey, dedi, hani, şeyi tutarsan onu burnundan yak.»

«Burnundan mı yakayım? Niçin?»

Çocuk içini çekti. Şahadet parmağını ağzında döndürdü. Isırdı, sonra hikâyesine başladı:

«Onlar buraya geldiklerinde içlerinde bizim gibi adamlar vardı. Bize dediler ki, bunlar Padişah askerleridir. Onun uçun biz korkmadık. Sonra, bizi, nah, şuracıkta, yakaladılar. Bir arka-

daşımız vardı. Benden daha büyük. Nah, şu gader. Onun başına bir şey döktüler, bize gul suyudur dediler. Emme çok fena kokuyordu. Çok sert. Gaz yağından keskin kokuyordu. Benzin imiş. Sonra, o istemedi. Bir Padişah Yunanı, bir ecze çaktı. Arkadaşımın burnuna tuttu. Oğlancık, harrrr, deyi burnundan ateş aldı. Bağıra bağıra, yandı. Onlar, güle güle, gittiler. Biz de kaçtık. O gün koyumuzu ataşladılar. Gece vakti beş altı çocuk iki dam kapısını birbirine bağladık, karanlıkta ırmağa attık, biz de üzerine çıktık. Su bizi gotüdü, gotüdü, kim bilir, Tanrı'nın istediği yere gader gotüdü. Bir de baktık ki Padişah Yunanından çıkmışız. Bizi bizim eskerler sudan çıkardılar.»

Vahşet raporlarının incelenmesinden sonra kafasını kaldırıp yüzünü buruşturarak kısa kırçıl sakallarını çekiştiren Paşa, dalgın dalgın pencereden körfezin bunca trajedi görmüş mavi sularına bakarken yaver içeri girdi. Masanın üzerine bir şifreli telgraf bıraktı: Telgraf, Vahidettin'in eski Dahiliye Nazırı, *Peyami Sabah Gazetesi*'nin Başyazarı, Anadolu Bağımsızlık Hareketi'nin baş düşmanlarından biri olan ünlü gazeteci Ali Kemal'in yakalanmış olduğunu, İzmit'e gönderilmek üzere yola çıkarıldığını bildiriyordu.

Nurettin Paşa, çözülmüş olan şifreyi bir iki kez daha üst üste okuyarak gülümsedi. Kimi hesapların içinde olduğu, yüzünün sevinçli mimiklerinden anlaşılıyordu:

— Durumu Ankara'ya bildirin! diye buyurdu.

Yunanlıların şerrinden kurtulmuş olan özgür telgraf telleri, haberi yıldırım gibi Ankara'ya uçurdu. Nurettin Paşa, kendine göre tatlı bir mizansen düşündü. Lozan'a gidecek kurul, İsmet Paşa'nın Başkanlığı'nda bir iki gün içinde İzmit'ten geçecekti. Ali Kemal, çok iyi zamanda yakalanmıştı. Onunla gerek İsmet Paşa'nın gerekse Kurul Üyeleri'nin gözlerine bir şölen çekecekti. Bu avı onun ellerine Allah düşürmüştü. Ne adam olduğunu İsmet Paşa'ya da Mustafa Kemal Paşa'ya da ulusa da gösterecekti. Aradan yüz yıl da geçse onun yaptığı iş, dillerde gezecekti. Yine gülümseyerek ellerini oğuşturdu.

Ali Kemal, Serkidoryan'ın şakır şakır bilardo oynanan kuytu salonunda bir yandan oynayanları seyredip bir yandan da Hürriyet ve İtilâf partili politikacılarla acı acı dertleştikten sonra, bir saç-sakal traşı olmayı düşündü. Evet, Mustafa Kemal'in rakipleri için, dertli, kaygulu günler gelip çatmıştı. İşte, İstanbul'a sonuna dek kendilerinin, yani Padişah'la adamlarının olacağını sandıkları güzel İstanbul'a Kuvayı Milliye denilen eşkıya güruhunun, elebaşılarından biri ilk atlı kafilesiyle girmişti. Elbette, iş bununla kalmayacak, yakında tümenlerce asker de gelip İstanbul'u ellerinden alacaktı. Bu günlerin yakın olduğunu her şey gösteriyordu. Ya o zaman Padişah olsun kendileri olsun, nereye kaçacak, kime sığınacaklardı?

Böyle düşünerek Serkldoryan'ın altındaki berber salonuna indi. Aynanın karşısında kırarmaya başlamış şakaklarını üzgün üzgün seyretti. İşte, bir yandan iktidar, bir yandan da gençlik kendisini bırakmış gidiyordu. İktidarı da gençliği de bir yana bırak, gelecek kayguları, ölüm korkusu hepsinden kötüydü. İstanbul halkı o zibidi, çiroz gibi Refet Paşa'yi ne korkunç bir sevinçle, sevgiyle, coşkunlukla karşılamıştı. Bu, İstanbul halkının artık Padişah'ı da, kendilerini de bir yana attığını göstermiyor muydu? «Artık, güzel düşler, tatlı günler mevsimi geçmişti. Ama, insan bir karar da veremiyordu ki. Padişah yerinden kımıldamıyor, kim bilir, ne gibi bir umuda bağlanmış Yıldız Sarayı'nın korularında bahçıvanbaşının körpe kızıyla keyif çatıyordu. Saray'da saz sesleri, eğlenceler, gırla, gidiyordu. Demek ki Vahidettin'in bir bildiği vardı. İngiliz Dritnavtlarının bulunduğu yerde kendisine kimsenin dokunamayacağını mı sanıyordu acaba? Mustafa Kemal'in öcü, herhalde, acı olacaktı. Öyle ya, sen herifçioğullarını hurucu alessultan bahanesiyle ölüme mahkûm et, onlar seni, kuzu kuzu bağışlasınlar. Hele, Makedonyalı olan Mustafa Kemal'in, büyük düşmanlarını hiçbir zaman bağışlayacağını sanmıyorum!»

Berber, usta elleriyle saçında sakalında oynadıkça bayağı uykusu geliyor, kafasına eşek arısı sürüsü gibi saldıran karadüşlü düşüncelerden birkaç saniye kurtulur gibi oluyor; sonra yine düşüncelerinin kapkara zincirine takılıp gidiyordu.

Şimdiye dek Padişah'a Damat Ferit'e bel bağlamış olanların hepsi gibi Ali Kemal de sonsuz bir şaşkınlık içindeydi. Daha çok kendini kadere bırakmış gibiydi, Artık, her şey bitmişse de en son noktaya nasıl varılacağının merakı içindeydi. Herhalde, Mustafa Kemal'in eline geçmeden yazgısı onu mucizeli eliyle tutup ecel köprüsünden öteye geçirecekti. Bütün yaşantısı boyunca hiçbir büyük günah işlememişti. Tersine, Osmanlı Devleti'yle onun Padişahı'nı kurtarmak uğruna kendi dirimini büyük tehlikeye atmıştı. İşte, o tehlike de şimdi gelmiş, kapısını çalıyordu. Anadolu'yu üç yıldır kana boyayan şakiler, şimdi de İstanbul'a el atıyor, ona da onun gibilere de Hanedan, Ali Osman'ın en son Padişahı'na da kırk katır mı kırk satır mı diye bir reçete sunuyorlardı. Bu şakiler üstüne ölüm fetvasını vermiş olan Dürizadeler, Zeynelabidinler, Kürt Mustafa Paşalar, hepsi, hepsi korku içinde yüzüyorlardı. Damat Ferit, Avrupa'ya sıvışmıştı bile. Ötekiler de belki Padişah'tan ufak bir yüz görseler hemen paçaları sıvayıp Arabistan'a ya da Avrupa'ya kaçacaklardı. Son günlerde sık sık görüştüğü koca şair Rıza Tevfik de arpacı kumrusu gibi düşünüyordu. Onun da günahı, Anadolu şakilerine göre kendisininki gibi büyüktü: Sevr Antlaşması'nı imzalayarak, sözde, Türkiye'nin büyük bir bölümünü Avrupa devletlerine peşkeş çekmişti.

Tombul yüzünün sinekkaydı traşını yine de iyimserlikle seyreden Ali Kemal, berberin, saçlarını sağ yandan ayırıp sola doğru götürerek alnına küçük perçem biçiminde konduruşuna da gülümsedi. Politika hay huyu içinde sertleştirmeğe çalıştığı koyun gözlerinde kendisine acıyan bir parıltı parlayıp söndü. Artık, böyle genç, sağlam olmanın da bir anlamı yoktu. Artık, onun da ötekilerin de dirimleri şakilerin elindeydi. Kalktı, ceketini fırçalar gibi yapan çırağa gösterişli bir bahşiş verdi. Berberin de çırağının da bu sırada kendisine acır gibi baktıklarını görür gibi oldu. O ne? Yoksa, onlar da içinde aylardır oynayıp duran dramı görüyorlar mıydı? İnsanoğlu bir kez düşmeye görsün. Şimdi, gençlerin omuzlarında taşıdıkları Refet Paşa'nın yanında, onun da, Padişah'ın da varlığı sönük bir mum alevinden başka neydi ki?

Dükkânın kapısından dışarı adımlarını atmıştı ki yanı başında peyda olan, biri orta boylu, öbürü uzun ince gövdeli iki tanımadığı adamın ortasında sıkıştı kaldı. Uzun boylu adamın, ceketinin cebinden uzattığı bir büyükçe tabanca namlusu usunu başına getirdi.

— Kıpırdama, ses çıkarma, yürü!

Yürümekten başka yapacak bir şey yoktu. İki yabancı kişinin arasında yürüdü. «İşte,» diye düşündü, «korktuğum en sonunda başıma geldi. Mustafa Kemal'in eşkıyaları, Mim Mim grubu denen bela, en sonra bize de el attı.»

Daha uzun düşünmesine meydan verilmedi. İki yanında iki tabancayla kendisini dürten iki adam onu hemen oracıkta bekleyen bir otomobile tıktılar. Yoldan, İngiliz, Fransız askerleri de geçiyordu. Acaba onlara seslenip yardım isteyemez miydi? Şoför de onlardan olduğuna, göre şimdi üç kişi olmuşlardı. Üç silahlı adama karşı ne yapabilirdi? Otomobil, ara sokaklara sapıp kalabalık caddelerden çok hızlı geçerek Samatya'ya vardı. Arabadan inen iki kişi arkadaşlarıymış gibi koluna girerek Ali Kemal'i deniz kıyısına yakın iki katlı bomboş bir ahşap eve soktular. İkinci kata çıkarıp altına tahta bir sandalye verdiler. Gizli örgütün adamları hiç konuşmuyor, Ali Kemal de onlara bir şey sormak yürekliliğini gösteremiyordu.

Bu dilsizler sahnesi çok uzun saatler sürdü. Sonra kıyıya yanaşan bir motor, gözcülere gitme zamanının geldiğini anlattı. Ali Kemal'i deniz kıyısına götürüp bir kayığa bindirdiler. Akşam karanlığında biraz ötede silueti görülen bir motora doğru hızla süzüldüler. Kasım ayının denizi çırpınıyor, Ali Kemal, yüzünde serin serpintiler duyuyordu. Kayık motora rampa eder etmez gizli servisin adamları değerli avlarını tuttukları gibi içeri attılar. Motor, yağ varilleri ve keresteyle yüklüydü. Onu kaptan köşküne soktular. Bu kez Anadolu'nun adamları daha da çoğalmıştı. Tayfalar, kaptan filan bir yığın adam varsa da hiçbiri onunla konuşmuyor, kendi kendileriyle bile sanki konuşmaya korkuyorlardı.

Motor ışık yakmayarak karanlıkta yol almağa başladı. Ali

Kemal, ilk kez ürperdi. O, Polis Müdüriyeti'ne filan, götürüleceğini sanıyordu. Böyle bir deniz gezisi, bilinmeyene doğru gidişin başlangıcıydı. Gözcüleri konuşmadığından, kendisi de gururunu çiğneyip bir şey soramıyordu. Ne var ki şu sırada içinde ateşten kuşku engereği kıvranıyor, yüreğini binlerce ateşten hayvan kemiriyordu. Nereye gidiyordu? Gerçekten Mustafa Kemal'in eline mi geçecekti? Onun kişiliğine karşı giriştiği kampanyalar, yayımladığı öldürücü bildiriler, verdiği gizli buyruklar birer birer usuna geliyor, «Mustafa Kemal bütün bunların hesabını benden sorar!» diye düşünüyor, bu soruya vereceği yanıtları hazırlamak üzere karmakarışık olan kafasını ayarlamaya çalışıyordu. Marmara'nın, Karadeniz Boğazı'ndan gelen güçlü akıntısı poyrazın etkisiyle motora soldan bindiriyor, içerdekiler yalpalıyorlardı. Ali Kemal, o zaman Haydarpaşa-Sarayburnu akıntısının epeyce açıklarından geçtiklerini anladı. İçindeki umudun deniz feneri, ona yeşil ışıklarıyla karanlıkta göz kırptı: Çok şükür ki henüz İzmit bölgesine giden deniz yolu İngiliz denizcilerinin sıkı kontrolü altındaydı. Gidiş-geliş denetleniyordu. Nasıl olsa onlar bu hoyrat motoru da durduracaklar, onu göreceklerdi. Onlara kaçırılmakta olduğunu söylemek de pek öyle zor olmasa gerekti.

Motor, adalarla Pendik arasına varıp da kontrol çizgisine yaklaşınca, memurlar Ali Kemal'i ambara indirip yağ varilleri, ot balyaları, keresteler altına sakladılar. Ali Kemal, ambarın boğucu havasıyla karşılaşınca kurtarıcılarının artık kendisini bulamayacaklarına aklı kesti, ağzına tıkılan mendille ellerini sımsıkı saran bağlar, onu en son özgürlük düşüncelerinden uzaklaştırıp bilinmeyenin vıcık vıcık kara bataklığına gömdü.

Motor, İngiliz kontrol çizgisini geçip de Türk askerinin nöbet tuttuğu kıyılara varınca onu ambardan çıkardılar. Şimdi, kaptan köşkünde bir sandalye üzerinde oturuyor, kaptanın sunduğu taze demlenmiş çayı içiyordu.

Çayın bol şekeri bile ağzında otuz altı saattir kol gezen safranın acılığını giderecek güçte değildi. Korkulu, tehlikeli zamanlarda insanın ağzına egemen olan bu acılığı yaşamı boyunca bir-

kaç kez duymuştu, iyi biliyordu. Evet, Serkldoryan'ın altındaki berberin kapısı önünde yakalandığı zamandan beri aradan otuz altı saat geçmişti. Yeleğinin cebindeki saate bir göz atınca bunu anladı. Baktı, kamaradakiler de keyifli keyifli çay içiyor, öteden beriden, konuşuyorlardı. Çay, kuruyan dilini damağını biraz ıslatmış, dilini çözmüş gibiydi, ilk kez kendisini kaçıran uzun boylu ajana sordu:

— Beyler, nereye gidiyoruz böyle! Sormak ayıp olmazsa?

Uzun boylu ajan yanıtladı:

— Ankara'ya! Ama, ilk önce İzmit'e.

Memurlar, gemi adamları, artık, özgür bölgede olduklarından serbestçe konuşup gülüşüyorlardı. Ali Kemal, Ankara adını işitince birdenbire bir kez daha kafasına bir gürz yemişcesine sersemlemişti. Ankara demek, Zeynelabidin Efendi'nin dediği gibi o gök gözlü Başkumandan'ın, şakiler başının, eşkıya kulesinin bulunduğu kartal yuvası demekti. O kendisini karşısına alıp keskin şehlâ bakışlı gök gözleriyle erite erite sorguya çekecek, sonra da cellatlarına vererek astıracak, belki de kurşuna dizdirecekti. Bu bütün Makedonyalı komitacıların eski mesleği değil miydi? Mustafa Kemal dedikleri de bir Makedonya komitacısından başka bir şey miydi? Mustafa Kemal dedikleri, İttihatçıların hası değil miydi? Enver Paşa'yla, Talât Paşa'nın on yıl güttüğü korkunç İttihatçılar gitmiş, şimdi yerlerine İttihatçıların daha yavuzları gelmişti. Bu yeni bağiler, şakiler belki öncekilerden daha bin beterdi. Bunların elinden postu tuzlatmadan kurtulabilmek, artık ancak bir mucizeye bakardı.

Ali Kemal, bunları şimşek hızıyla düşünerek, kimsenin yüzüne bakmaksızın kendi kendisiyle konuşur gibi şunları söyledi:

«İzmit'e... Anadolu'ya... Pek âlâ, gidelim! İyi olur. İsabet olur. Bu anlaşmazlık böyle sürüp gideceğine karşı karşıya müdafaamı yaparak derdimi, düşündüklerimi anlatabilirim. Bilerek, isteyerek hiçbir kötülük yapmadığımı da ispata imkân bulmuş olurum.»

Motor, İzmit İskelesi'ne yanaştığında orda toplanan binlerce kişi:

— Artin Kemal geliyor! Artin Kemal geliyor! diye bağırarak büyük bir gürültü koparmağa başladı. Halk Ali Kemal'i Kuvayı Milliye'ye karşı çalışmaya başladığı günden beri bir Ermeni adı olan Artin lakabıyla anarak aşağılamaya alışmıştı. Onun sözü geçince, hemen, herkes, «Artin Kemal mi?» diye sorardı. Şimdi, biraz da İzmit'teki Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın özel adamlarıyla kışkırttığı halk, köpürmüş bir öfke gibi iskelenin yöresinde kabarıp duruyordu. Ancak, Ali Kemal'in yakalanıp İzmit'e götürüldüğü haberini alan Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey de İzmit'e varır varmaz hemen Ankara'ya gönderilmesi için buyruk vermişti. Biraz da güdümlü olarak coşturulan halk, süngülü askerlere yol açarak Ali Kemal'in bu koridordan geçmesine ilişmedi. Şundan ki onu ilkin Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa bekliyordu. Ali Kemal, lâcivert bir giynek giymişti. İpekli ak gömleği dikkatle ütülenmiş, kırmızıya kaçan bir kravat takmıştı. Burundan tutturulmuş altın çerçeveli gözlüklerinin ardından halkın öfkesini, ürküntüyle umutsuzlukla seyrediyordu.

Halkın tiksintiyle, ilgiyle, düşmanlıkla parlayan bakışlarına erek ola ola askerlerin açtığı koridordan ilkin Merkez Komutanlığı'na götürülen, ordan da Ordu Komutanlığı'na doğru yürütülen Ali Kemal'in dizlerinin bağı çözülmüş gibiydi. Bütün yaşamı boyunca ilk kez kendisini böyle yabancı, düşman bir ülkede buluyordu. Bütün yüzler, kendisine karşı, sanki, tiksinti, düşmanlık püskürüyordu. Bu, daha burada böyleydi; ya Ankara'ya vardığında Mustafa Kemal'in gök gözleriyle büyülediği halk, mutlaka onu çiğ çiğ yiyecekti. Merdivenlerden çıkarken sanki robot gibi dışardan yönetiliyormuş gibiydi. İki kanatlı bir kapı açılıp da kendisini resimlerinden tanıdığı eski İzmir Vali ve Komutanı -şimdi İzmit Vali ve Komutanı'ydı- kırçıl sakallı, asık yüzlü Nurettin Paşa'nın karşısında bulunca irkildi.

Nurettin Paşa, büyük bir vatan haini olarak bildiği bu adamın o zamanki ününü de düşünerek bir ara duraklar gibi oldu; karşısında dikilen tombul politikacıyı tepeden tırnağa süzdü. Elindeki kalemi ters tutarak masanın üzerine hayali çizgiler çiziktirirken son kerte aşağılayıcı bir anlatımla sordu:

— Adın ne, senin?
— Ali Kemal!
— Hangi dinden, hangi mezheptensin?
— Müslüman.
— Müslüman mısın?
— Müslümanım!
— Artin Kemal denilen vatan haini sen değil misin?
— Hayır, tanımam!
— Onu maateessüf, bütün kâinat, bütün İslâm âlemi tanır. Siz esasen vatan ve milleti kurtarmak isteyenlere karşı yaptığınız hıyanetlerden dolayı ihanet ile mahkûmsunuz. Gıyaben verilen bu hüküm vicahen tetkik edilecektir. Kanun icabı olarak tekrar mahkemeden geçeceksiniz. O mahkemenin vereceği hükme tabi olacaksınız. Lâzım gelen hükmü mahkeme verecektir.

Nurettin Paşa, bu son sözleri söylerken bıyık altından gülüyordu. Karşısında dikilen Merkez Komutanı Yardımcısı'na:

— Alın bunu, iki numaralı Divanı Harbe götürün! diye buyurdu.

Nurettin Paşa'nın sözlüğünde iki numaralı Divanı Harbin karşılığında şöyle yazıyordu: «Alın bu herifi, güdümlü, kalabalığın merhametine teslim edin!»

Merkez Komutanı Yardımcısı ile süngülülerin gözcülüğünde alınıp götürülen Ali Kemal'in ardından Nurettin Paşa, bir sigara yakarak tüttürdü. Sonra, koltuğa yaslanarak şöyle düşündü: «Şifreyle bildirildi. Lozan Barış Konferansı'na gidecek kurul yarın trenle buradan İstanbul'a geçecek. Kurulun başında bulunan İsmet'e bir göz şöleni olsun, çekmeliyim. Ankara'dakilere Ali Kemal'in yüzünü göstermeyeceğim. Fethi Bey, boşuna beklesin. Ben, onu buradaki akbabalarıma yedireceğim.»

Sigarasını tüttürüp böyle düşünürken bir süreden beri vilayetin önünde birikmiş olan topluluğun çıkardığı uğultuyu işitti; keyifle gülümsedi.

Ali Kemal, gözcülerinin ortasında caddeye çıkıp da birkaç adım attığı sırada:

— Yufff, Artin Kemal!

— Ulan, vurun, vatan hainine!

— Allah'ını seven, şeytanı taşlasın, bir taş atmak sevaptır!

— Vurun, Artin gâvuruna, bire! diye bir kampanya başladı. Halkın içine Nurettin Paşa'nın saldığı kendi kışkırtıcıları böyle bağırıp halkı coşturduğu sırada birinin savurduğu kocaman bir taş Ali Kemal'in kafasına değerek yumruk gibi bir şiş yaptı. Süngülü gözcüler, halkın saldırısını durdurmak üzere bir yekindilerse de taşlar yağıp durdurduğundan kendilerine de değmesin diye kurbanın çevresini boşaltmak zorunda kaldılar. Bunun üzerine uzaktan taş atanlar, yerlerini sopalılara bıraktılar. Artık, Ali Kemal'in kırmızı fesi ayaklar altında çiğneniyor, saçları yandan ayrılmış büyük yuvarlak başına, omuzlarına, sırtına durmadan sopalar iniyor; gözleri dönmüş vurucular, arasıra sopaları birbirinin kafasına, gözöne indirip duruyorlardı. Nurettin Paşa'nın koyduğu kışkırtıcılar, bu kez kenara çekilmiş, yerlerini gerçekten gözleri dönmüş halka bırakmışlardı. Bu halk, Yunan zulmünün acılarını şimdi bile kemiklerinin içinde duyuyordu. Hemen hepsi sadist Yunan süngüleri altında bir nazlı akrabasını, çoluğunu, çocuğunu, evini barkını yitirmişti. Şimdi bile birçoğunun evi barkı yoktu. Onların külleri üzerinde oturup acı acı düşünüyorlardı. Önlerinde bir de kış vardı. İşte, bütün o korkunç zulmü yapan canavarların şakşakçıbaşısı, kışkırtıcıbaşısı hep bu Ali Kemal gibi hergelelerdi. Yunanlılar, bütün İzmit'i, öbür vilayetleri, bunların sayısız köylerini yakıp yıkarlarken bu duygusuz efendi tipleri İstanbul'da satılmış Padişah'ın dizi dibinde oturup Yunan gâvurunun Mustafa Kemal'i, onun arslan gibi ordusunu yeneceği günü iple çekiyorlardı. Kendi kellelerinin gitmemesi için bütün Türk Ulusu'nu feda etmeye hazırdılar.

— Vursun, ulan, vatanını, milletini seven, bu haine!

Sopalar, yumruklar, daha hızlı iniyor, tükrükler, balgamlar mahkûmun suratına, üstüne başına yağmur gibi yağıyordu. Ali Kemal, sarhoş gibi öteye beriye bir sendeledi, yalpaladı, sonra boylu boyunca yeni yağmur suları birikintisinin içine yuvarlan-

dı. Artık, onu koruyacak, savunacak hiçbir törensel ya da özel el yoktu. Bu coşmuş kalabalığın içinde ona bir tek kuru kuruya acıyan da çıkmadı. Güzel İzmit'i yakıp yıkan, on binlerce hemşehrisini öldüren Yunanlıların kefaretini şimdi onların övgücübaşısı olan bu Avrupa üniversitelerinde okumuş, ne yazık ki adam olamamış olan tombalak adam ödüyordu.

Yerde boylu boyunca uzanmış, yüzü kanlara bulanmış olan kurbanın böyle çabucak safdışı oluşu, halkı büsbütün kızdırdı. Onun biraz daha direnmesini, kendilerine kafa tutmasını istiyorlardı. Bu sırada birisi, adamın sağ ayağına bir ip bağlayıp kafasını taşlara çarpa çarpa sürüklemeğe başladı. Ölü mü, komada mı olduğu anlaşılmayan *Peyami Sabah Gazetesi* Başyazarı'nın yuvarlak kafası taşlara çarpıp dururken üzerine yine taşlar, tükürükler yağıyor, sopalar, demir çubuklar iniyordu. Başı ile yüzü çamurla kandan meydana gelmiş kara-kırmızı bir sıvı ile sıvanmıştı. Parlak İngiliz kumaşından pantolonunun paçaları yırtılmış, ceketinin yakaları açılmış, ipek ak gömleği, kırmızı kıravatı, sert kolalı yakası çamurla kan karması sıvı ile asıl rengini yitirmişti. Kafasına bir tekme yapıştıran orta yaşlı bir halk adamı:

— Yahu, bu herif gebermiş! dedi, ölüye de eza cefa yapmak dinimizde günahtır.

Halk bunun üzerine, onu bırakıp uzaklaşmaya başladı. Ancak Nurettin Paşa'nın adamlarından biri, birkaç kişinin yardımı ile ölüyü sürükleyip istasyona doğru götürünce, dağılmaya başlayan halk, yine ilgilendi. Sürüklenen ölünün her iki yanında yürüyen iki canlı duvar yarattı. Ölüyü sürükleyip götüren genç adam, hemen istasyonun demiryolunun karşısında genç bir çınar ağacının yüksekçe dallarından birini seçerek uzun ipin ucunu dala attı. Ucunu aşağı aldıktan sonra yanı başındaki birkaç kişiye:

— Haydin, arkadaşlar, şu leşi ağaca asalım! dedi,

Birkaç kişi ipin ucuna asılınca ağır, yağlı ölü, yavaş yavaş başaşağı yükselmeye başladı. Bu sırada halkın içinden bir okumuş kişi kahkaha atarak Namık Kemal'in şu dizelerini bütün kalabalığa işittirircesine yüksek sesle söyledi:

«Yüksel ki yerin bu yer değildir
Dünyaya geliş hüner değildir.»

Halk bir süre daha bu vatan haininin ölüsünü gözlerini yükseğe kaldırıp seyrettikten sonra çekilip gitti. Biraz sonra, ölü, büsbütün çınarların dökülmeye başlayan sarı yapraklarını hışıldatarak geçen güz rüzgârının eğlencesine kalmıştı. Ölünün geniş sırtına, göğsüne çarpan rüzgâr, onu ünlü ama mutsuz Fransız şairi Villon'un asılmış adamları gibi ipin ucunda döndürüp duruyordu.

Bu sırada Ankara'da birleşimde bulunan Büyük Millet Meclisi'nin kürsüsüne çıkan Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, bütün mebusları şaşırtan haberi şöyle verdi:

— Arkadaşlar, şu günlerde Ankara'ya getirilmesi beklenen Ali Kemal, namı diğer, Artin Kemal, İzmit'te karaya çıkarılıp Merkez Komutanlığı'na götürülürken halkın saldırısına uğrayıp linç edilmiş, ölüsü de bacağından bir ağaca asılarak halka gösterilmeye başlanmıştır.

Buna en çok üzülenlerden biri İstiklâl Mahkemesi'nin kodamanlarından biri olan Gaziantep Mebusu Kılıç Ali oldu. O, onu mahkemede karşısına alıp etlerini cımbızla çeker gibi inceden inceye, bayağı işkence edercesine sorguya çekecekti. Herhalde bu haini Başkumandan Mustafa Kemal de görüp ona bir acı söz olsun söylemek isteyecekti.

Şair Villon'un ölüleri gibi o gün akşama, gece de sabaha dek ipin ucunda rüzgârın hava ve hevesine göre, bir o yana, bir bu yana dönüp duran ölü, ertesi sabah bir başka serüven yaşadı:

5 Kasım 1922 günü sabahı trenle İzmit'e varan Lozan Delege Kurulu ile onun başındaki İsmet Paşa, ağaçta sallanıp duran korkunç kanlı yemişi görünce bir tuhaf oldu. İsmet Paşa, linç olayını daha Ankara'da işitmişti. Demek ki kendisinin de görebilmesi için Nurettin Paşa'ca mahsus dalda sallanır bırakılmıştı. Bu kanunsuz davranışa bayağı içerlemişti. Bunun, kaprisli bir

adam olan Nurettin Paşa'nın başının altından çıktığını çok iyi biliyordu. İşte, en sonra bu kanlı yemişi kendisine de gösterip isteğine ulaşmıştı.

— Bu ülkede artık savaş bitmiştir. Kanunsuz davranışlara bundan sonra müsaade edilemez. Ankara'ya gönderilip mahkemeye verilmesi gereken bu adamın burada linç edilmesine göz yumulmamalıydı. Hemen indirilsin ağaçtan. Ulus kanunsuz işlere alıştırılmasın! dediği işitildi.

Tren kalktı. Eski Batı Cephesi Komutanı, şimdi çiçeği burnunda Hariciye Vekili İsmet Paşa, son kez ölüye bir göz daha atıp yüzünü buruşturdu. Şimdi, Mudanya'da birkaç gün önce yendiği ejderhaların ağa babalarını yenmek üzere Lozan'a gidiyordu.

SONUNCU DÜŞMAN

«Egemenliğine sahip olan bu milletin başında bir dakika olsun bir sultan bırakmak caiz olabilir miydi?

Mustafa Kemal.»

30 Ekim 1922 Pazartesi günü saat on yedide bütün mebuslar, çok önemli işlerine koşan insanlar olarak kafalarında kurşun gibi ağır duman, kaygu yığınları, Büyük Millet Meclisi salonunun iki kapısından hızlı hızlı içeri giriyorlardı. Kendilerini çağıran zillerin sesi, sanki birer gonk gibi kafalarını dövüyordu. Hepsi de bugün Türk tarihinde demir uçlu kalemlerle yazılacak ünlü bir olayın tartışmasını yapacaktı. Öyle önemli bir konu üzerine tartışacaklardı ki bu sırada neler olup biteceğini ancak Tanrı bilirdi. Konuyu temelinden bilen Mustafa Kemal'in yakın adamlarıyla ötekiler arasında büyük bir gürültü kopacağı anlaşılıyordu. Onlar da durumun ağırlığını seziyorlardı. Mustafa Kemal'in karşısına geçip onun söylediklerinin tersini söylemeye çalışmak, hem çok zor hem de bir yüreklilik işiydi. Hem mebuslar, kendi kendileri-

ne olsalar, neyse neydi; dinleyici locaları, son kerte önemli konuyu dinlemek üzere gelen dinleyicilerle tıklım tıklım doluydu.

Mustafa Kemal, tarihin sayfaları arasında yürürcesine, dik, sessiz, ağır adımlarla başkanlık kürsüsüne doğru ilerledi. Koltuğa oturduktan sonra mebus sıralarıyla balkonlardaki dinleyici kalabalığı üzerinde bakışlarını etkili tonlarla gezdirdi. Sonra, önündeki çanı usulca çaldı. Salondaki konuşmalar, fısıltılar, tıkırtılar hemen bıçakla kesilir gibi kesildi. Şimdi, bütün gözler Gazi Mustafa Kemal'in mavi gözlerine dikilmişti. Bütün bakışları bir çekici merkez gibi toplamıştı. Şimdi, bütün kulaklar onun ağzından ilk çıkacak sözlerin, evet-hayır, payını karşılamak üzere yay gibi gerilmiş, sabırsızca bekliyordu. Mustafa Kemal, bu sabırsızlığı bir nokta gibi birdenbire kesip attı. Orta kalınlıkta bir sesle her yandan işitilmesine dikkat ederek konuşmaya başladı:

— Bu ayın yirmisinde İstanbul'da bulunan bir zatın aracılığıyla doğrudan doğruya şahsıma hitap eden bir mektup aldım. Onun üzerine doğrudan doğruya şahsım namına cevap verdim. Şimdi, okunacak telgrafname alakası olduğundan ve daha doğrusu bunun sizce bilinmesini yararlı gördüğümden şahsım namına gelen telgrafı aynen okuyacağım. Tevfik Paşa, oğlunu bendenize göndererek okuyacağım telgrafnameyi bana verdi. Meselenin çok gizli tutulmasıyla birlikte yapılan araştırmalara göre, İngilizler, konferansta ayrı ayrı cephe arzetmesinden yararlanarak, Hilâfet'in koruyucusu maskesini takmaya çalışacağından, meseleye gerektiği gibi önem verilmesini, Tevfik Paşa tarafından bana söyledi.

Mustafa Kemal, bu açıklamayı yaptıktan sonra Tevfik Paşa'dan gelen cevabı okudu:

«Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne:

Biavnihi taalâ ibraz olunan muzafferiyet, ba'de, ezin İstanbul ve Ankara arasında tahaddüs etmiş olan İhtilâf ve ikiliği kaldırmış ve vahdeti milliyemizi temin etmiş olup ancak düveli müttefika ile aramızda henüz müsalaha aktedilmemiş olmasından dolayı Avrupa şehirlerinden birisinde takriben inikadı derkar bulu-

nan sulh konferansına sabıkı veçhile her iki tarafın davet edileceği malûm bulunduğuna mebni selâmeti milliyemize müteallik mevadı mühimmenin evvelce beynimizde müzakere ve tesbiti zımnında istihzaratta bulunarak mezkûr konferansta müttehiden hukuku milleti müdafaaya sarfı mesai edilmesi nezdi alilerinden dahi rehini tasvip olacağına kanaati kâmile bulunduğundan olbapta tarafı senaverleri ile görüşüp anlaşmak üzere ahvale vakıf, emniyetinizi haiz bir zatın buraya gayet mahremane talimatı hamilen ve sürati mümkine ile ziamı mütemennadır efendim.

17 Ekim 1922.

Sadrazam Tevfik.»

«Cevaptır: Türkiye Devleti'nin aleyhinde her türlü teşebbüsü daima nazarı dikkatte tutan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, mukabil tedbirlerini düşünmüştür. Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile şekil ve mahiyeti taayyün eden Türkiye Devleti'nin tarihi teessüsünden beri Türkiye mukadderatına vaziulyed ve bundan mesul yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğu cihanca malûm ve hadisatı fiiliye ve muamelâtı siyasiye ile müyyet bulunmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının ihraz eylediği muzafferiyeti katiyenin neticei tabiiyesi olmak üzere vukuu karip olan konferansta Türkiye Devleti yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından temsil olunur. Bu hakayık karşısında gayrı meşru ve gayrı hukuki olduğu Meclisi Âlice mükerreren ifade ve ilân edilmiş olan heyetlerin veya bu gibi mensubinin şimdiye kadar defaatle vaki olduğu gibi bundan sonra da siyaseti devleti teşvişten mücanebet eylemleri hususunun ne derece azim mesuliyeti badi olacağı derkardır efendim.»

Mustafa Kemal, kendi yazdığı cevabı okuyup bitirdikten sonra:

— Cevabımdan on iki gün sonra Tevfik Paşa, Meclisi Âlinize aşağıdaki telgrafı göndermiştir, diyerek Sadrazam'ın telgrafını okumaya başladı:

«Konferansa Bab-ı âli de, Büyük Millet Meclisi de çağrıldı.

Bab-ı âli'nin katılmaması devletin altı yüz yılı aşkın bir zamandan beri kurulu ve korunmakta olan ve bütün İslâm dünyasını ilgilendiren tarihi hüviyetini (indirasa) mahkûm etmek, Büyük Millet Meclisi'nin katılmayışı da dünyanın dört gözle beklediği barışın olmasına engel olmaktır. Bu önemli sorumları, elbette, ne Bab-ı âli ne de Büyük Millet Meclisi üzerine alır ve yüklenir. Zaten Bab-ı âli ile Büyük Millet Meclisi arasında gerçek bir ikilik düşünülmediği ve her türlü diretme ve baskıya karşı Sevr Antlaşması'nın tasdik edilmemesinde direnme ve karşılaşılan büyük güçlüklerin giderilmesiyle yönetim işlerinin yürütülmesi ve işgalin kısaltılmasını etkilemek konusunda kader birliği ve bu arada oluşan başarının sağlanmasına elden geldiğince çalışan kurulumuz, ulusal egemenliği güçlendirmek ve belgelendirmek suretiyle yönetim birliğini sağlamak üzere görüşmeye hazır olduğu halde savaş çalışmalarının yararlı bir barış ile siyasal yemişlerini toplarken ulusun cihadından uzak kalmayı ve bu nedenle birleşilerek elde edilebilecek olan yurdun yüksek çıkarlarından en küçük bir parçasını dahi yitirmeyi doğru bulmaz. Ayrılık şöyle dursun en ufak bir muhalefeti dahi reva görmez. Hatta düşmanın ayaklarını keserek istilâ pisliğini yok etmek yolunda kılıcını çekerek can verircesine çalışanları ve tanrısını arayanları kendilerinden üstün tutar. Bu yüzden anlaşmazlık nedeniyle devlet ve ulusun başına, tanrı esirgesin, büyük bir felâket getirmek ve maddî ve manevî yardımlarını gördüğümüz İslâm dünyasını üzmektense, yurdun yüksek çıkarları uğrunda birliği sağlamak daha önce vacip ise bugün farz olmuştur. Şu halde, hem ülkenin geleceği, hem de yurdun savunulması hukuku üstüne görüşülmek üzere Büyük Millet Meclisi'nce atanacak bir kişinin özel direktiflerle hemen gönderilmesi özellikle rica ve bu şık uygun görülmezse kurulumuzdan Ziya Paşa Hazretleri'nin oraya gönderileceği bildirilir ve cevabının telgrafla bildirilmesi niyaz olunur.

Sadrazam Tevfik.»

Mustafa Kemal, Tevfik Paşa'nın telgrafını okuyarak başkan-

lık koltuğuna oturmadan önce konu üstüne söz alacakları saptadı. İlk sözü, Antalya Mebusu Hoca Rasih (Kaplan) aldı:

— Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk birleşiminde Milli Mîsak ile birlikte ilan ettiği bildiride İslâm dünyasına karşı İslâm'ın bayraktarlığını bırakmadığını ve Hilâfet'in tutsaklıkta olduğunu, tutsaklıktan kurtarılmasına dek savaşmasını sürdüreceğini dünyaya karşı ilan ettiğini acaba Tevfik Paşa okumadı mı? Bu mugalata ile acaba bize bir şey mi saptattırmak istiyor? Bilirsiniz ki Türkiye Büyük Millet Meclisi, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nu kabul etmekle Ve «makamı muallâyı hilâfete» ilişkin kabul ettiği bir madde ile eski Kanuni Esasi'nin buna ilişkin bir maddesindeki malikâne sayılan ve içerisinde oturanları da koyun sürüsü hükmünde tutan ondan ona verasetle geçirilen hükmünü ortadan kaldırmıştı. Bu kaldırılan maddenin ruhu, ülkenin başkanlık hakkının veraset yoluyla kazanıldığını saptıyordu. Bu madde, eski Avrupa'nın papalarına, eski krallarına özgü Kanuni Esasilerden olduğu gibi kopya edilmişti. Ne şer'i yargılarla ne hak ile ne de mantık ile ilgisi vardı. Çünkü aynı madde, başkanlığa gelecek kişinin kutsal ve sorumsuz olduğundan söz ediyordu. Oysa, şer'i yargılarımız her başkanın rai ve gözettiğinden sorumlu olduğunu kabul etmiştir.

Bunca görgüden sonra ve bunca felâketten sonra bu ulus yitmiş olan hakkını geri almak konusunda böyle sorumsuz ve kutsal sözcükleri altında kendisini ezdirmek istemiyor. Evet, düşünemiyorduk ki o makamı fuzuli olarak tufeyli olarak ve kanun gereğince işgal edenin cani ve hain olacağını bilemiyorduk. Evet, canidir! Çünkü onun adına izafe edilen Halife Ordusu'nun ülkenin her yanında yapmadığı zulüm kalmamıştı.

Ankara, Büyük Millet Meclisi değil, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Hükümeti, Türkiye'nin biricik temsilcisidir. Dayanağı Allah'a, Peygamber'e, bütün kutsallıklara inanan o azimli ulusun azimli milli meclisi. Onların da ve onlara ve onların dayandıkları güçlerin de yıkılıp gittiğini görecektir.

Söz sırası ikinci grubun liderlerinden Erzurum Mebusu Hüseyin Avni'ye gelmişti. Kararlı adımlarla kürsüye doğru ilerledi. Şöyle konuştu:

— Ulûmu şer'iye erbabına sorarım, sıfatı hilâfette mahkûmiyet var mıdır? Âlemi İslâm'ın kalbi, bizim onu kurtarmak için çalıştığımızdan rencide olmaz. Tevfik Paşa, yanılıyor, âlemi İslâm'ın kalbi Ankara'ya merbuttur. Manevî rabıta ile bizi deraǧuş ederek dua etmektedir. Fakat, bugün İstanbul'un himayesinde olduğunu ifade ettikleri âlemi İslâm, kendilerine işaret bile etmiyorlar. Kendileri Sevr Antlaşması'nı imza ederken Halife'nin hukukunun ne olduğunu okuyaydılar. Bacağı kırılsaydı da o Halife de lütfen ayağa kalkmasaydı. (...) Refet Paşa arkadaşımız İstanbul'a girerken İstanbul'un tekmil muhterem halkı öyle bir tezahürat yapmıştır ki İstanbul vilâyetini Adana, Konya vb., gibi mukaddes vilâyetlerimizden tanırız. Hilâfet perdesi altında saltanat cinayetlerine kadar kapı açmak, memleketi zirüzeber edecek bir hale getirecek ve onu o hallere getirecek gayrı meşru sıfatlar takınmalarına Büyük Millet Meclisi Hükümeti hiçbir vakit cevaz vermeyecektir. Onun vaz'ı şer'isi ne ise ve bunun rabıtasına da âlemi İslâm kitabı Şetta ile muahedelidir. Âlemi İslâm'ın muahedesi nedir? Onun muahedesi kitap ile mukayyettir. Onun vaz'ı hususu mübecceli ne ise onu tayin edecek o hakkı ehline ve evsafı lâzımeyi haiz olan insanlara verecek Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Bunlar, memleketimize fesat ilka için atılmış tohumlardır. Esasen kendisine vücut vermediğimiz insanlarla muhabereye bile lüzum görmeyiz. Reisimiz Paşa Hazretleri, kendilerine nezaket göstererek şahsen cevap vermişlerdir. Hatta bendenizce bunun cevaptan bile müstağni olması lâzım gelirdi.

Mustafa Kemal, bu sözler üzerine yerinde doğrularak Hüseyin Avni'nin sözlerine şu yanıtı verdi:

— İstanbul'dan gelen herhangi bir kâğıda cevap vermemişimdir. Delâlet eden adama, bunu deyiniz, dedim.

Nafia Vekili Feyzi kürsüye gelerek şunları söyledi:

— Bab-ı âli, milletin aleyhine olan Sevr Antlaşması'nı kabul etmekle kendi kendini artık böyle bir sulh konferansında milleti temsil etmek hakkından tamamıyla iskat etmiştir.

Sıhhiye Vekili Rıza Nur şöyle konuştu:

«İtilâf Devletleri, Türkiye'de iki hükümet mevcut olduğu kanaatindedirler. Asıl mesele bu oluyor. Eskiden beri iki hükümete hitap ediyorlar ve konferanslara iki hükümeti davet ediyorlar. Nitekim, bu defa da aynı tarika sülük etmişlerdir. Bunda tabii, düşmanlarımızın menfaati vardır. Türkiye Hükümeti, Ankara'dadır. Binaenaleyh, o eski Osmanlı İmparatorluğu, münkariz olmuştur. Yerine dinç ve millî bir Türkiye devleti doğmuştur ve bundan dolayı hâkimiyet ondadır. Binaenaleyh, İstanbul'da hâkimiyet sahibi bir hükümet yoktur. Vakıa orada, biz hükümetiz diye iddia eden bir hükümet heyeti vardır. Fakat hükümet olmak için lâzım gelen vesaite, evsaf ve mezayanın hiçbirisine hukukan sahip değildir. Her şeyden evvel ecnebiler elinde esir bulunuyor. Onun için bendeniz bu bapta bir takrir hazırladım, o takrir okunsun.

Riza Nur, sözünü bitirdikten sonra okunması için Meclis'e, içinde Mustafa Kemal'inki de bulunan seksen iki imzalı bir takrir sundu.

Riza Nur'dan sonra Mustafa Kemal'in en güvenilir arkadaşlarından biri olan Hakkari Mebusu söz alarak kısaca şöyle konuştu:

— Vaktiyle Londra Konferansı'nda, söz Büyük Millet Meclisi'nindir, diyen saldide ve tecrübedide bir vezir, bir sene sonra, Anadolu bütün mânâsiyle muzaffer olduktan sonra, konferansa biz de gideceğiz; yok biz gitmezsek Bab-ı âli indiras eder, cihan bilmem ne olur? diyor. Bu devlette kendisininde yeri varmış. Demek, bu vezir ateh getirmiş.

Ondan sonra Şark Cephesi Kumandanı, Edirne Mebusu Kâzım Karabekir Paşa, kürsüye çıktı. Mebusların doya doya görmeye fırsat bulamadıkları bu doğu cephemizdeki dev parçası, iri, biraz yuvarlak gövdesiyle komutanlık giyneği içinde görününce, mebuslar, yıllardır efsaneleşmiş kahramanı gösteriye kaçan tonlarda uzun uzun alkışladılar. Şimdiye dek Büyük Millet Meclisi'ne uğramağa zaman bulamamıştı. Doğudan gelir gelmez Mustafa Kemal'le birlikte Bursa'ya gitmiş, zaferin sonunda

beliren savaş tehlikesi oyunlarını ordan seyretmişti. Şimdiye dek Meclis'te böyle şiddetle alkışlanan iki üç kişiden biri de oydu. Mustafa Kemal, Çerkes Ethem, bir de o. Alkışların kesilmesini ağırbaşlı bir gülümseyişle bekledikten sonra şöyle konuştu:

— Şark Cephesi'nin ebedî ve lâyezal olan hürmetlerini muhterem Büyük Millet Meclisi'mize lisanen de arz etmekle büyük bir bahtiyarlık duyuyorum. Bugün, milletimizin birliğini temsil eden Meclisimizin yarattığı millî zaferlerle, şarkta ve garpta milletimizi saran esaret zincirleri nasıl parçalandı ise inşaallah son halkaları olan ve İstanbul üzerinde kalan bakiyeleri de pek yakında bu suretle parçalanacaktır. (...) Eğer Bab-ı âli gitmezse, İslâm âleminde büyük bir teessür yapacağı beyan ediliyor. Harbi umumide cihat ilân edilmişken maatteessüf birçok yerlerde Müslümanlarla karşı karşıya harbetmiştik. Halbuki bugün İstiklâl Harbi'ni yaparken aleyhimize bir cihat fetvası çıkarılmış iken şarkta İslâm kardeşlerimle en yakın temasta idim. Onlar, iki ellerini bize, Anadolu milletine uzatmışlar ve İstanbul Hükümeti'ni telin etmişlerdir. Demek oluyor ki çıkan cihadın değil milletin değil, milletin ruhundan doğan azminin kıymeti vardır. İşte, buna en güzel misal, İran, Afgan ve Azerbaycan gibi İslâm kardeşlerimizin Ankara'da bulunmasıdır.

Kâzım Karabekir'den sonra Muş Mebusu İlyas Sami söz alarak dedi ki:

— Vahdet çehresine bürünmekle beraber emin olunuz ki içinde açık bağıran bir fırka vardır. O da müthiş bir tefrikaya davettir. İstanbul'da maaşşükran buna aldanacak hiçbir Türk kalmamıştır.

İlyas Sami'den sonra kürsüye İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey çıktı:

— (...) Harbi umumi neticesinde ve mütareke akabinde düşman kuvvetlerinin İstanbul Limanı'na geldiği anda milleti unutarak düşman kuvvetlerine istinat ile beraber; hâkimiyeti milliyeti teslim eden yegâne teşkilâtı milliyi derhal ve kanunsuz feshettiler. Bu idraksizliği ve o hatayı yapan zat, bugün bu telgrafı keşi-

de eden zattır. Millet, Sıvas Kongresi'yle ittihat ederek İstanbul Hükümeti'ni yeniden intihaba mecbur ettiği vakit, milletin hissiyatı tahrik edildi ve demek istediler ki eğer siz İstanbul'daki meclisin toplanmasına mümanaat ederseniz, aynı tabirle altı yüz senelik hukukunun izalesine sebep olursunuz. Milleti menafii âlisinden uzaklaştırır, felâkete sevk edersiniz.

Aynı efendiler, teklif ettikleri gibi yine bir zatı gösterdiler. Hüsnü telâkki ettik, kendisiyle görüştük, her noktada birleştik. Meclis'in İstanbul'da içtimaının, bu milletin menafii ile gayrı kabil olduğunu kendisi de ifade etmek suretiyle teyit etti. Fakat bu zat döner dönmez kararlar tatbik edilemedi. Tekrar millet arasında, cihanı İslâm arasında memleketin, milletin istikbaline, İslâm'ın istikbaline muarız şekilde bir heyet olarak bizi âleme göstermeğe çalıştılar.

Teemmülden ve millet ve memleketin hakiki duygularını anladıktan sonra Kuvayı Milliyeyi Anadolu'da mahfuz bulundurarak ve cihana tehlikeyi fiilen gösterebilmek için cebredilen şekli kabul ederek İstanbul'da Meclis'in küşat edilmesine zaruret görülmüştür.

(...) Netice ne oldu? Sahibi meşruu olmak iddiasında bulunan bu millet, asırlardan beri kanıyla, canıyla mukaddesatı bilâ kayduşart ve hiçbir hukuku istiklâlden müstefit olmadıkları halde müdafaa etmiş ise, onlar da milletin istiklâlini ve İslâm'ın istiklâlini fiilen izaleye çalışmışlardır. Fakat, bu milletin hiçbir vakit esarete tahammül edemeyeceğini ve İslâm'ın esir olmak için nazil olmadığını cihana bir kere daha ilâna vesile olmuştu. Başka hiçbir şey yapamadılar. İşte, bu telgrafla da aynı hatayı irtikap ediyorlar. Bu telgrafla memleketimiz arasında yanlış fikirler neşrine çalışıyorlar. Fakat, hiç şüphesiz muvaffak olamayacaklardır. (...) Cihanı İslâm da, cihanı İslâm'ın hakiki muhafızlarının Türk Milleti, Türk halkı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu defaatla anlamıştır. Ankara'ya gelen mümessilleriyle dünyaya anlatmıştır. Onun için İstanbul'daki idarei mahalliye halinde içtima eden heyet ve bütün cihan bilmelidir ki, İslâmî ve

Türk Milleti esir olmayacaktır. İslâm ve Türkiye halkı iğfal edilemeyecektir. İslâm ve Türkiye halkı istiklâlini almıştır. Kimseye vermemiştir ve vermeyecektir. İcap ederse her türlü vesaite müracaat edecek ve en kısa zamanda istihsal etmiş olduğu istiklâlini bir kere daha cihana ispat edecektir.

Rauf Bey'den sonra kürsüye çıkan Ali Fuat Paşa, ölçülü sesiyle şunları söyledi:

— Millî mücadeleye bizi mecbur eden hadiseler içerisinde iki düşmanla karşılaşmıştık. Biri haricî düşmanlarımız, diğeri Padişah, Saray ve Bab-ı âli'dir. Osmanlı İmparatorluğu'nun müessis ve sahibi hakikisi olan Türk Milleti, Anadolu'da hem haricî düşmanlarına karşı ayaklanmış ve hem de o düşmanlarla birlik yapıp millet aleyhinde harekete geçmiş olan Padişah, Saray ve Bab-ı âli aleyhine mücadeleye girişmişti. Birçok kardeş kanı döküldükten sonra, Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplanmış ve onun hükümet ve orduları teşkil edilmişti. Cephelerdeki süngülerimiz, haricî düşmanlar üzerinde kati zaferler kazandığı halde hâlâ Saray ve Bab-ı âli'nin entrikası devam ediyor. Türk milleti Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun maddesiyle hâkimiyeti Padişah'tan alıp millete vermekle ve ikinci maddesiyle icraî ve teşriî kuvvetleri yine milletin kudretli eline vermesiyle çok isabetli karar almıştır. (...) Arkadaşlar, bu karardan sonra Osmanlı İmparatorluğu yıkılıp yerine yeni ve millî bir Türkiye Devleti, yine o zamandan beri Padişah ortadan kalkıp yerine Büyük Millet Meclisi geçmiştir. Mesele kendiliğinden halledilmiştir. Milletimizin bunca fedakârlık ve kahramanlığından sonra önümüzdeki sulh konferansında fitne çıkaracak ve ikilik ihdas edecek. Saray ve Hükümeti'nin Türk Milleti'nin üzerinde hiçbir vaziyeti kalmadığı hakkındaki kararımızı bütün cihana ilân edelim ve bu suretle düşmanlarımızın sonuncusu olan Saray ile Hükümeti'ni ortadan kaldıralım.

Ali Fuat Paşâ'dan sonra kürsüye ince uzun boylu, durgun yüzlü bir devrimci olan, Dahiliye Vekili Ali Fethi geldi:

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, üç seneden beri Türk Milleti'nin bütün mukadderatına yegâne vaziülyet olduğu

halde bunca müşkilât ve mezalime rağmen bir cihanı husumete karşı milletin gayei amalinden en mühim aksamını istihsal etmiş iken Sadrazam'ın telgrafını yazan zevat, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne karşı altı asırlık bir hüviyeti tarihiyesi olan Bab-ı âli'yi koymak işiyorlar. Ve diyorlar ki Türkiye Büyük Millet Meclisi davet olundu, fakat aynı zamanda Bab-ı âli de davet olundu. Ve ilâve ediyorlar ki eğer Bab-ı âli bu konferansa iştirak etmeyecek olursa altı asırlık hüviyeti tarihiyesi münkariz olacak. Millet hâkimiyetini eline aldıktan ve bilcümle mezalime karşı bu hâkimiyeti istimal ederek kurduğu bu muazzam hükümeti bu zevat henüz meşru bir hükümet olarak tanımamaktadır. Ve kendilerinde bu meşru hükümetin mukadderatını kontrol etmek daha doğrusu onlara nüfuz etmek salâhiyetini görüyorlar ve diyorlar ki evet, biz sizi vaktiyle idama mahkûm etmiştik, bir takım asi ve bağı heriflerdiniz, inayeti hakla Saray, Bab-ı âli ve Avrupa'ya ve bir cihanı husumete rağmen büyük bir muzafferiyet istihsal ettiniz. Fakat, bu muzafferiyetin semerelerini iktitaf etmek lâzım geldiği şu anda siz yalnız gitmeyiniz ve bizi de beraber götürünüz ve gitmeden beraber kararlaştıralım.

(...) Artık, Saray ve Bab-ı âli siyasetine lanetle, milletin mukadderatını doğrudan doğruya milletin hissiyatına tercüman olan vekillerine tevdi etmelidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Saray ve Bab-ı âli gibi bir takım teşkilâttan tamamiyle katiyen beri olduğunu ve bunların madum ve menfur bir takım teşkilâttan ibaret olduğunu ilân etmek lâzım geldiği kanaatindeyim. Bunu ilân etmeyecek olursanız, bu teklifi yaptıran, Bab-ı âli zihniyetini taşıyan adamlar değildir. Lloyd George zihniyetini taşıyan adamların teşviki de olmuştur. Eğer buna bir set çekmez ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka bir heyetin söz söylemeye hakkı olmadığını âleme kati bir sureta ilân etmeyecek olursanız, elbette, düşmanlarımız sizi sulh muahedesinde zayıf düşürmeye çalışacaklardır. Bu itibarla vazifei vataniye olarak Millet Meclisi bu akidesini ilân etmeli ve artık bu entrikalara set çekilmiş olduğu âleme bildirilmelidir.

1922 Kasım ayının birinci Çarşamba günü, Mustafa Kemal'in inanmış militanlarıyla Saltanat'a karşı girişilen saldırı, katıksız bir başarı ile sonuçlandı. Mustafa Kemal, fırtınanın patlama noktasına değen burçta altı yüz yıllık bir sömürü düzeni olan Osmanlı Saltanatı'nı yere seren bir son gürz nutkunu şöylece bütün karşıt dünyaya, düşüncelere karşı fırlattı:

— Arkadaşlar! İstanbul'da gayri meşru bir sıfatı şahsına atfeden Tevfik Paşa, evvelâ hususi ve mahrem olarak ordularımızın Başkumandanı'na müteakiben onu jurnal eder tarzda açık bir telgrafname ile Meclisi âlinize müracaatta bulundu. Dikkat buyurulursa, gelen telgrafname ile efkârı umumiyei İslâmiye teşvik edilmek isteniyor.

Bu telgrafnamedeki zihniyet, istiklâlimizi imhaya çalışan düşmanlarımıza karşı, mukaddes davamızı müdafaada fiilen ve hukukan muvaffakiyetlere mazhar olan hükümeti milliyemizi duçarı zaaf etmeğe matuftur. Mânâ ve mantıktan ari olan bu telgrafnamenin muhteviyatı, Meclisi Âlinizin mevcudiyetiyle tahakkuk eden bir şekli, bir hakikati tekrar mevzuubahis etmemizi istilzam eyledi. Şekli idaremizde mündemiç bulunan hakikat, Türkiye halkının mukadderatına bilfiil ve bizzat vaziülyet olması, hâkimiyeti milliyesini, saltanatı milliyesini üç seneden beri kendi elinde bulundurarak mukaddes davayı müdafaa etmekte bulunmasıdır.

Bu hakikatin tecellisi, bir batılın zevalini müeddi oldu. Bu batıl, gayri meşru, gayri makul olan şey, bir milletin hukuku hâkimiyeti, Saltanatı'nın bir şahıs üzerinde temsil edilmesi idi. Şu nokta üzerinde bütün milletin ve arzuyu millete tebaan milletvekillerinden terekküp eden heyeti celilenizin tabii surette vermiş olduğu kararı birçok defalar, birçok arkadaşlarımızın muhtelif vesilelerle ifade etmiş olmalarına rağmen, ben de bir arkadaşınız sıfatiyle bu kürsüden aynı şeyleri tekrar edeceğim. Beni beş on dakika daha dinlemek lütfunda bulunmanızı rica ediyorum.

Arkadaşlar! Tavzihi hakikat için hep beraber Türk tarihi ve İslâm tarihi üzerinde kısa ve seri bir hazar geçirmeğe muvafakat buyurur musunuz?»

(...) Selçuk Devleti'nin idaresinde teşettütü umumi hasıl olması üzerine Türkler, 699 tarihi Hicrîsinde Selçuk Devleti'nin yerine Osmanlı Devleti'ni tesis eylediler. Bu devletin ulularından Yavuz Hazretleri, 924 Hicrî tarihinde Mısır'ı zapteylediği zaman orada idam eylediği Mısır Hükümdarlarından başka unvanı Halife olan bir zat buldu. Halife sıfatının böyle aciz bir şahıs tarafından kullanılması, âlemi İslâm için bir şiyn olduğunda şüphe etmediğinden o sıfatı Türkiye Devleti'nin kuvasına istinat ettirerek, ihya ve ilâ eylemek üzere aldı.

Efendiler! Osmanlı Devleti ki, 699'da teessüs etmişti. Hilâfet'i aldığı 924 tarihinden ancak elli yıl sonrasına kadar tarihi cihanda devri itila azim ve mütevali muvaffakiyeterlerle mali olan takriben üç asırlık bir devir yaşadı. Ondan sonra, efendiler, inhitat başlıyor.

(...) Efendiler! Devri inhitatın her safhası Türkiye Devleti'nin hudutlarını biraz daha darlaştırıyor. Türk Milleti'nin maddî ve manevî kuvvetlerini biraz daha taksir ediyor. Devletin istikbalini darbeliyor, arazi, servet, nüfus, haysiyeti millet azami süratle mahvu heba oluyor. Nihayet Ali Osman'ın otuz altıncı ve sonuncu Padişahı Vahidettin'in devri saltanatında Türk milleti en derin hufrei esaretin önüne getiriliyor. Binlerce seneden beri istiklâl mefhumunun timsali aslisi olan Türk Milleti, bu hufrenin içine yuvarlanmak isteniyor. Fakat, bu tekmeyi vurdurmak için bir hain, bişuur, biidrak bir hain lâzımdı. Nasıl ki kanunen idamı lâzım gelenlerin bile ipini çekmek için kalp ve vicdanı ulviyeti insaniyeden mücerret bir mahlûk aranır, idam hükmünü verenlerin böyle adi bir vasıtaya ihtiyaçları vardır. O, kim olabilirdi? Türkiye Devleti'nin istiklâline hatime veren, Türkiye halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiye'nin idam kararını ayağa kalkarak bütün endamiyle kabul etmek istidadında kim olabilirdi?

Bu son sorunun sorulması üzerine mebuslardan bir bölüğü, coşarak şöyle bağırdılar:

— Allah kahretsin!

— Vahidettin! Vahidettin!

Bu sorunun yarattığı gürültüler dininceye dek bekleyen Mustafa Kemal, sonra, sözlerini şöyle sürdürdü:

— Maatteessüf bu milletin Hükümdar diye, Sultan diye, Padişah diye, Halife diye başında bulundurduğu Vahidettin, bu hareketi denaatkâranesi ile yalnız kendisinin lâyık olduğu bir muameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiçbir şey yapmış olmadı. Vahidettin, bu hareketle kendini öldürdü ve temsil eylediği şekli idarenin indirasını zaruri kıldı. Fakat, efendiler, millet, hiçbir vakit bu hareketi hıyanetkâranenin kurbanı olmaya razı olmadı. Çünkü, millet, icabı teamül olarak başında bulunanların mahiyeti hareketini suhuletle idrak edecek rüşt ve kabiliyette idi. Millet, tarihin vuzuhundan asırlardan beri duçar olduğu esbabını bir anda hulâsa edebilecek hassasiyet ve intibahta idi. Millet, şahısların saltanat hırsı, tahakküm hırsı, istilâ hırsından başlayarak temini menfaat ve rahat ve tevsii sefahet ve rezalet, iptizali israfat gibi haris maksatlar için vasıta ve kuvvet olmak yüzünden kendi benliğini unutacak mertebede geçirdiği gafletlerin elim neticelerini derhal hulâsa edebilecek rüşt ve kemalde idi. Artık, milletin en makul ve en meşru, en insanî salâhiyetini istimal etmek zamanı geldiğinde tereddüt kalmamıştı.

(...) Tarihi cihanda bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osmanlı Devleti tesis eden ve bunların hepsini hadisat ile tecrübe eyleyen Türk Milleti, bu defa doğrudan doğruya kendi nam ve sıfatına bir devlet tesis ederek bütün felâketlerin karşısında meftur olduğu kabiliyet ve kudretle ahzı mevki etti. Millet, mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve millî hâkimiyet ve saltanatı şahsında değil, bütün efradı tarafından müntehap vekillerden terekküp eden bir Meclisi alide temsil etti. İşte, o Meclis, Meclisi Âlinizdir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Milletin Saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir ve bu makamı hâkimiyetin Hükümeti'ne Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir heyeti hükümet yoktur ve olamaz.

Kendine sıfatı Hilâfet'i izafe eden bu mevki, şahsı münhedim

olunca Makamı Hilâfet ne olacaktır? Suali varidi hatır olur. Efendiler! Hulefayı Abbasiye devrinde ve ondan sonra Mısır'da Hilâfet makamının asırlarca müddet Saltanat makamı ile yan yana ve fakat, ayrı ayrı bulunduğunu gördük. Bugün dahi saltanat ve hâkimiyet makamı ile makamı Hilâfet'in yan yana bulunabilmesi en tabii hallerdendir. Şu farkla ki Bağdat'ta ve Mısır'ın Saltanat makamında bir şahıs oturuyordu. Türkiye'de o makamda asil olan milletin kendisi oturuyor. Makamı Hilâfet'te dahi Bağdat'ta ve Mısır'da olduğu gibi kudretsiz veya mülteci bir şahsı aciz değil, istinatgâhı Türkiye Devleti olan bir şahsı âli oturacaktır. Bu suretle bir taraftan Türkiye halkı asrî bir devleti mütemeddine halinde her gün daha rasin olacak, her gün daha mesut ve müreffeh olacak, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlayacak, eşhasın hıyanet tehlikesine kendini maruz bulundurmayacak, diğer taraftan makamı Hilâfet ve bütün âlemi İslâm'ın ruh ve vicdanının ve imanının noktai rabıtası, kulubu İslâmiye'nin bedii inşirahı olabilecek bir izzet ve ulviyette tecelli edecektir.

(...) Efendiler! Türkiye Devleti'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti mefhumlarının millet ve memleket için ne kadar kuvvet, feyiz, halâs ve saadet vaat ettiğini izaha lüzum göremem. Üç senelik tecrübe ve bunun semeratı mesudesi fikir ve kanaat verebilir itikadındayım, bundan sonra, makamı Hilâfet dahi Türkiye Devleti için, âlemi İslâm için ne kadar feyizkâr olacağını da istikbal bütün vuzuhu ile gösterecektir. Türk ve İslâm Türkiye Devleti, iki saadetin tecelli ve tezahürüne menba ve menşe olmakla dünyanın en bahtiyar bir devleti olacaktır. Bu maruzat ve izahata nihayet vermek için heyeti âliyenize şunu arzedeyim ki bütün rüfekamın mevzuubahis olan meselenin esasında tamamen müttehit ve müttefik olduğu büyük bir kanaati vicdaniye ve muhakemei fikriye ile beraber olduğunu görüyorum. Bu hal cidden millettimizin teşekkürünü mucip bir haldir. Heyeti celilenizin namütenahi takdirat ve tebrikatını istilzam eden bir hakkıdır. Deminden mufassal bir takrir okunmuştu. Şimdi okunan bir iki takrir daha var. Her üçünün muhteviyatı arzettiğim gibi noktai esasi-

yede birdir. Binaenaleyh yapılacak şey, bu üçünü daha sarih ve daha güzel bir tarzda tespit etmek ve heyeti celilenizin reyi katisine iktiran etmek ve bu sayede bütün düşmanlarımızın aleyhimizde aldıkları tedbirlere karşı mani olmaktır.

Konuşmasını bitiren Mustafa Kemal, bütün mebuslarca şiddetle alkışlandı. Osmanlı Saltanatı, bu nutukla, kocaman, karanlık mezarına itildi. Onun yerine kiraz çiçekleri gibi ak, taze, elden geldiğince halka yakın olmaya çalışan bir Türk Devleti, tarihin altın tahtlarından birine oturdu.

Mustafa Kemal'in kesin anlamlı nutkundan sonra, Meclis'teki kimi sarıklı mebuslar, Hilâfet'in Saltanat'tan ayrılamayacağı üzerinde epeyce direttilerse de inanmış militanların havasıyla sürüklenen çoğunlukla birlikte başta sarıklılar, onların direncini çökerttiler. Adliye, Kanuni Esasi, Şer'iye encümenlerine gönderilen takrirler, bu encümenlerdeki direnmeyi de kırdı, böylece Saltanat'ın kaldırılmasını öngören tasarı, Hoca Müfit Efendi'nin Başkanlığı'ndaki bu üç encümenin ortak çalışması sonunda ortaya çıktı. Görüşülmek üzere Meclis'e verilen tasarı şuydu:

«Birkaç asırdır Saray ve Bab-ı âli'nin cehalet ve sefaheti yüzünden devlet, azim felâketler içinde müthiş bir surette çalkalandıktan sonra nihayet tarihine intikal etmiş bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğu'nun müessis ve sahibi hakikisi olan Türk Milleti, Anadolu'da hem haricî düşmanlarına karşı kıyam etmiş, hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhine harekete gelmiş Saray ve Bab-ı âli aleyhine mücadeleye atılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümet ve ordularını bitteşkil haricî düşmanlar, Saray ve Bab-ı âli ile fiilen ve müsellehan ve malûm müşkilâtı şedide ve mahrumiyeti elime içinde cidale girişmiş ve bugünkü halâs gününe dahil olmuştur.

Türk Milleti, Saray ve Bab-ı âli'nin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nu isdar ederek onun birinci maddesiyle hâkimiyeti Padişah'tan alıp bizzat millete ve birinci maddesiyle icraî ve teşriî kuvvetleri onun yeddi kudretine ver-

miştir. Yedinci madde ile de harp ilânı, sulh akdi gibi bütün hukuku hükümraniyi milletin nefsinde cemeylemiştir. Binaenaleyh o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu münhedim olup yerine yeni ve millî bir Türkiye Devleti, yine o zamandanberi Padişahlık merfu olup yerine Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur. Yani, bugün İstanbul'da bulunan heyeti, mevcudiyetini usulen himaye edecek hiçbir meşru ve gayri ecnebi kuvvete ve müzahereti milliyeye malik olmayıp bir zılli zail halindedir.

Millet, şahsî hükümranlık ve Saray halkı ve etrafının sefahati esası üzerine müesses bir saltanat yerine halk kütlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden bir halk hükümeti tesis ve vazetmiştir.

Hal böyle iken İstanbul'da düşmanlarla teşriki mesai etmiş olanların el'an hukuku hilâfet ve saltanat ve hukuku hanedandan bahseylemelerini görmekle müstağrakı hayret bulunuyoruz. Tevfik Paşa'nın telgrafı kadar garip ve acaip bir hilafı maveka bir vesika tarihte nadir görülmüş şeylerdendir.

Tasarının sonunda 16 Mart 1336'dan başlayarak Padişahlığın tarihe karıştığı, yeni Türkiye Devleti'nin ise Hilâfet'in dayanağı olduğu bildirildi.

Meclis, bu tasarıyı olduğu gibi kabul etti.

SON ULUSAL GÖREV

«Lüzumuna kani olduğumuz bir
işi derhal yapmalıyız.

Mustafa Kemal.»

Savaş meydanlarında ayakları donarak, cepheden, ondan daha kötüsü ordudan, bölüğünün başından ayrılarak daha Yunanlılara son vuruş vurulmadan ayrılıp karaya vurmuş balığa dönen eski Bulgar Sadık, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ünlü Sadık Ba-

bası, yine İstanbul bölgesinin civcivli olayları içine düşmüş gibiydi. Henüz İngilizlerle onların ortakları İstanbul'u bırakıp gitmediklerinden çoluk çocuğunun yanında oturamıyor, yine eskisi gibi gizli devrimci, milliyetçi örgütlerin, kişilerin yanlarında vakit geçiriyordu. Saray'ın adamlarından biri olan (S.), Refet Paşa'nın girdiği, milliyetçiliğin şaha kalktığı İstanbul'da geçer akçe olduğunu bildirdiğinden olacak, çevrede vızır vızır işleyen türlü gizli grupların adamlarına Vahidettin'in Sarayı'ndan ilginç haberler uçuyordu. Ali Kemal'in gizli örgütlerin eliyle kaçırılıp İzmit'te, Nurettin Paşa'nın gözleri önünde linç edilmesinden sonra, Saray adamları, büyük bir korku içinde yüzüyorlardı. Hele Vahidettin, bütün anlamıyla bir korku küpüne dönmüştü. İngiliz İstihbaratı'nın tanınmış adamı Yüzbaşı Benett'le mektuplaşarak şimdiden sığınma olanaklarını, bunun koşullarını hazırlıyora benziyordu. (S.) aracılığıyla alınan haberlerde, Ali Kemal'in ölümünde kendi akıbetlerini de gören bütün Saray adamlarının, ilk fırsatta ülkeden kaçıp gitmeyi düşündükleri anlaşılıyordu. Vahidettin'in en içten adamlarından Yarbay Çerkes Zeki çok gizli işlerin üzerine parmak basmış bir adam olarak görünüyordu.

Vahidettin'in şer aygıtlarından biri olarak bilinen Çerkes Yarbay Zeki, (S.)'nin verdiği taze haberler üzerine birdenbire ön plana gelmiş, onun da gizli örgütler eliyle yakalanarak Anadolu'ya iletilmesi tasarlanmaya başlamıştı. Saray, olduğu gibi Büyük Britanya'nın buyruğuna girmeğe hazırlanıyordu. Cepheden döndükten sonra bir istihbaratçı olarak çalışmaya başlayan Sadık Baba, ayaklarının donarak sakatlanması yüzünden eski eylem adamı olduğu zamanları özlemle anıp duruyordu. Bir istihbaratçı olarak çalışmak, onun ruhunu hiç doyurmuyordu. O kafasıyla olduğu gibi bütün gövdesiyle, elleriyle de çalışmalıydı. Ayaklarının verdiği dayanılmaz acılara bakmadan bir eylem adamı olabilmek için olayları dört gözle izliyordu.

Bir gün, Saray'ın yeni kımıldamalarıyla yakından ilgilenen gizli örgütün en önemli adamlarından Diş Tabibi Esat Paşa, Sadık Baba'nın kendisine sözünü ettiği (S.)'yi görmek istedi. Sa-

dık Baba, bir gece (S.)'yi alarak Paşa'nın Feneryolu'ndaki köşküne götürdü.

Esat Paşa, (S.)'yi uzun uzun dinledikten sonra, daha önce aldığı haberlerin bunlara tıpatıp uyduğunu görerek yeni bir karara vardı.

O gece (S.)'den aldığı haberlerin sağlamlığına inanan Esat Paşa, Saray'da son kötülüklerin çarkını döndürdüğüne inandığı Çerkes Zeki'nin Ali Kemal gibi yakalanıp Anadolu'ya kaçırılmasını gerekli gördü, bu işi de Sadık Baba'ya verdi. Ancak, ertesi gün onunla birkaç yardımcısını da tanıştırdı. Bunlardan biri, belki de en gereklisi Nimet adlı bir Saraylı kadındı. Bu, Vahidettin'in Şehzadeliği zamanında Saray'da bulunmuştu. Tazeliği geçtikten sonra çırağ çıkarılmış, sonradan Selâmi adlı birisiyle evlenmişti, şimdi de onunla evliydi. Mutlu bir evliliği vardı. Ancak, Saray'a karşı olan eski hıncı onu milliyetçilerin yanına itmişti; şimdi de Saray'a girip çıktığından onların çok işine yarıyordu. Vahidettin, onu kendi çıkarına çalıştırıyorsa da Kuvayı Milliyecilere neler götürdüğünü elbette bilemezdi. Şu da bir gerçekti ki dışarı çıkardığı haberler, hep işe yarar türdendi. Saray'a götürdüklerininse Vahidettin'in işine yarayıp yaramadığını hiç kimse bilemezdi. Nimet, kocası Selâmi'nin Refet Paşa'nın karargâhında çalıştırılan bir sivil memur olduğunu söyleyerek Vahidettin'in gözüne girmiş, böylece Saray'ın güvenli kişilerinden biri olarak görülmeye başlamıştı. Saray'a kolayca girip çıkıyor, Padişah'a uydurma haberler taşıyıp duruyordu. Esat Paşa, Vahidettin'in hoşlanacağı haberler uyduruyor, o da onları polis olan kocasından öğrenmiş gibi Padişah'a götürüyordu. Yarbay Çerkes Zeki, onun götürdüğü haberlere çok önem veriyor, hemen her gün ondan bilgi bekliyordu.

Nimet, Sadık Baba ile tanıştırılmasından birkaç gün önce, Millicilerce izlenmek, yakalanmak belkisi olduğunu söyleyerek haber almak isteyen Çerkes Zeki'yi akşamları Beşiktaş'ta Abbasağa Mahallesi'nde bir evde beklemeye başlamıştı. Zeki, randevulaşılan eve her akşam geldiği gitti, yakalama tertibatı alındığı ak-

şam da gelecekti. Randevularını hiç kaçırmıyordu. Nimet, o akşam da Zeki'den randevu isteyecek, randevu saati iyice anlaşıldıktan sonra Sadık Baba ile arkadaşları, Abbasağa Mahallesi'ne gidip ordaki mezarlıkta sinerek bekleyeceklerdi. Zeki'yi ya eve gelirken ya da evden çıkarken yakalayacaklar, oracıkta bekletilen bir otomobile attıkları gibi kaçıracaklardı. Sadık Baba'nın arkadaşlarıyla hazırladığı tertibatı Esat Paşa da beğenmişti. Gülerek:

— Haydi, bakayım, elmaslarım; hepinize başarılar dilerim! dedi.

Akşama doğru Nimetin kocası Selâmi sevinç içinde çıkagelerek Zeki'nin akşam ezanından sonra eve geleceğini Sadık Baba'ya muştuladı. Esat Paşa, hemen kendi otomobilini Sadık baba ile adamlarının hizmetine verdi. Sadık Baba, Selâmi ile otomobile binerek Esat Paşa'nın evinden ayrıldı. Beşiktaş'a giderek tek başına bir saat Abbasağa Mahallesi'ni gezip dolaştı. Daha sonra yanına birlikte iş göreceği arkadaşlarından Taharri Komiseri Erzincanlı Şakir'le Esat Paşa'nın adamlarından Müştak'ı alarak Abbasağa Mahallesi'ne yollandı. Otomobili mezarlığın arka sokağındaki Hamidiye Suyu Çeşmesi'nin yanında durdurarak indiler. Üç kafadar, oynayacakları oyunun yerlerini iyice gezip görmek üzere yan yana ilerlediler. Sadık Baba, gündüzün gezip gördüğü gizlenilecek yerleri, Yıldız'dan gelen yolları bir kez de onlara gösterdi. Zeki'ye yapılacak saldırının evden çıktıktan sonra olmasını uzun uzun düşünerek daha uygun buldular. Otomobili bulundukları sokağın başına götürdüler. Alacakaranlık basarken Müştak'ı köşebaşında gözcü bırakarak Sadık Baba ile Komiser Şakir, hemen mezarlığa girip saklandılar.

Sadık Baba, yüzükoyun mezarların arasındaki otların üzerine uzanınca yapacağı yeni işin taze heyecanlarını bastıran çok eski gençlik günlerindeki anılara gitti. Makedonya dağlarının mis gibi çam, meşe kokan özgürlük yuvası sık ormanlarında geçen tedirgin yaşayışını düşündü. Hiçbir erek gözetmeden oralarda yaptığı komitacılığın aptallıktan başka bir şey olmadığını anladıktan sonra Türk vatanının yeni çocuğu olmak mutluluğuna kavuşmuşsa da

rahata hiçbir vakit kavuşmamıştı. Balkan Dağları'nda kendi hevesleri uğruna savurduğu bombalar, harcadığı zekâ dinamitleri, bu kez Osmanlı ülkesi ya da Türkiye uğrunda daha erekli eylemlerde harcandı. İttihat ve Terakkicilerin buyruğunda Rusya'nın en büyük savaş fabrikalarını uçurmuş, bırakışma döneminde bir kez daha dağa çıkarak Pontosçulara karşı sıkı bir savaşa girişmiş, gizli örgütlerin üstesinden gelemeyeceği en tehlikeli işleri başarmış, İstanbul-İzmit bölgesinden yavaş yavaş ayrılarak Anadolu'nun göbeğindeki çete savaşlarına katılmış, oradan düzenli ordunun safları arasına geçerek bölük komutanlığı yapmış, en sonra kış savaşlarında ayakları donarak onu yürümek olanağından yoksun bırakmıştı. Ordunun safları arasında öyle kardeşlikler edinmişti ki şimdi onlardan ayrılmak kendisine pek güç geliyordu.

Çolak İbrahim'in atlı çetecilerden meydana gelen atlı tümeni, düzenli ordunun kuruluş döneminde hızır gibi dört bir yana yetişerek büyük yararlıklar gösterdikten, iyice de yorulduktan sonra Sungurlu köyünde karargâh kurarak Menderes Köprüsü'nden Denizli'ye dek uzanan bir cephe çizgisini teslim almıştı. Başkumandanlık Savaşı'na dek İbrahim Bey'in Tümeni burda kalacaktı.

Bütün erat burda dinleniyor, yorgunluğunu çıkarıyor, bundan sonraki büyük savaşlar için güç biriktiriyordu. Ancak, Sadık Baba'nın donmuş ayaklarının sızıları, onu iyice kıvrandırmağa başlamıştı. Artık, acılara, sızılara dayanamayacak duruma gelmişti. Ufak tefek vücudu, büsbütün zayıflayıp kuş gibi kalmıştı, gittikçe de zayıflıyordu. Atın sırtından inip de yere ayak bastığı günden beri bir yerden bir yere gidebilmek gücünü yitirmişti. Ayakları üstüne dikilip birkaç adım atabilmek mutluluğunu dahi yitirmişti.

At sırtında yine ayaklarının acısına katlanarak öteye beriye gidip gelebiliyordu. Atın sırtından yere inince kötürüm bir zavallı olup çıkmıştı. Bunun korkunç sonuçlarına katlanmak düşüncesi onu son kerte üzüyordu. İşe yaramaz bir adam, eski bir bohça gibi bir yana atılıp unutulmak korkusu, yüreğinin üzerinde dayanılmaz bir ağırlık olarak kendini duyuruyordu. Tümende çok sevilen, olağanüstü serüvenleri dolayısıyla bir değerli hazi-

ne durumunda olan Sadık Baba'nın bu acıklı hali, kendisi gibi arkadaşlarını da, Komutan Çolak İbrahim'i de aynı biçimde üzüyordu. En sonra, onun orduda daha çok kalamayacağı anlaşıldığından tümenden ayrılmasında zorunluluk görüldü. Çolak İbrahim, yanına Bayram Çavuş adlı bir asker katarak onu Ankara'ya gönderdi. Ancak, orda tedavi görebilirdi. Sadık Baba, tümendeki arkadaşlarından gözyaşları içinde ayrılmıştı.

Ankara'ya varınca o sırada polis Müdürü olan Dilâver Bey'in evinde konuk edildi. Orda tedavisi için çalışılacaktı. Ne var ki cepheden ayrılıp da bir evin bir köşesinde yerinden kımıldanamaz bir et külçesi haline gelince yüreğine saldıran acılar, ayaklarının acısını bile unutturmaya başlamıştı. Gerçi ayakları donmuş, işlemez olmuşsa da ruhu kaynıyordu. At üstünde gezmeye, toprak üzerinde yatmaya alışkın gövdesi, saatlarca kılıç sallamaya, tüfek atmaya idmanlı kolları, düzgün bir evde pamuk döşekler içinde bütün dinçliğini, diriliğini yitirmiş gibiydi. Ruhu ise yine eski kanlı canlılığını koruyordu. Yumuşak yatakların üzerinde prangalı bir mahkûm gibi kımıldamaksızın uzanıp dururken bile, savaş meydanlarında, arslan gibi, savaşçı arkadaşlarının arasındaymış gibi düşler görüyor, ayaklarındaki korkunç acılarla ruhunu egemenliği altına almış yepyeni acıları böylece unutmaya çalışıyordu. Savaş meydanlarındaki subay ya da er arkadaşlarından düşte olsun ayrılmamak için gözlerini yumuyor, o kanlı, heyecanlı, tatlı günleri yine yaşamaya çalışıyordu. Her gün, saatlerce kımıltısız, sessiz bir ölü gibi uzanıyor, ancak yaşattığı düşlerle hem ruhunu hem de gövdesini dipdiri tutmayı beceriyordu. Ancak, böylece avunabiliyordu. Yoksa, bunlar olmasa, ölüm onun için en ateşli özlem yemişi olurdu. Ne yazık ki gövdesinin yıkıntısıyla ruhunun derin acılarını dindirmek uğruna yaptığı çabalamalar da onun için bambaşka bir acı kaynağı oluyordu.

Şu var ki çok umutsuz günler, yavaş yavaş, eski fırtına bulutları gibi, ufukta uzaklaşır gibi oluyordu: Donmuş ayaklarını kurtarmak uğruna süren tedavi, etkisini göstermeye, keçeleşen ayakları yumuşamaya başlamıştı. Artık, birazcık kıpırdanabiliyordu.

Yüzü gülmüştü. Sağlıklı olmak ne güzel şeydi. Bir aylık sağaltma süresi sonunda artık eline tutuşturulan bir bastonun yardımıyla evin içinde, bahçede güçlükle de olsa gezip dolaşabiliyordu. İçini kaplayan kapkara umutsuzluk dumanları, şimdi Ankara'nın masmavi havası içinde eriyip dağılıyor, yok oluyordu. Onun yerine dipdiri umut çiçeklerinin açtığı renk renk bahçeler ufuklarca uzayıp gitmeye başlamıştı. Ayaksız bir insan olmanın bütün korkunç ağırlığı yerini kanatlı bir kuşun özgür duygularına bırakmıştı. Ayakları olmanın, yürümenin ne büyük bir nimet olduğunu şu günlerde bütün derinliğiyle anlamıştı. Şimdi, yepyeni düşlerin çiçeklendiği günlere giriyordu. Yürümek umudunu bile öyle gerilerde bırakmıştı ki şimdi, yakın bir gelecekte yine orduda boş bıraktığı yerini alacağını, yine yüzbaşı olarak bölüğünün başına geçeceğini, bastonu yakıştırmadığı eliyle silahını kavrayacağını, özlemlerine dayanamadığı arkadaşlarına bir kez daha kavuşarak onlarla kucaklaşacağını umuyordu. İşte, bu yeni umut, onu eski yeni bütün üzüntülerin mapusanesinden kurtarmıştı.

Sadık Baba'nın başucundan eksik olmayan iki içten dostu gazeteci Akagündüz'le Polis Müdürü Dilâver'di. Fiziyolojik varlığının dostları da Operatör Emin'le Abidin Beylerdi. Ötekiler nasıl ruhunu sağlamağa çalışıyorlarsa, bu iki dost da gövdesini kurtarmak üzere var güçleriyle uğraşıyordu. Dilâver, görevden ayrılıp her akşam eve döndükçe ona ucunda yepyeni çiçekler açmış dallar uzatıyor, bunların güzel kokularıyla onu bir süre sarhoş ediyordu. İşte, o çiçekli dallardan biri:

— Müjde, Sadık! Yakın hem de çok yakın zamanda düşman yurttan atılacak. Hazırlıklar bitmek üzere. Bol ışıklı bir sabah güneşi hepimize gerçek sabahı, yurdun, ulusun kurtuluşunu müjdeleyecek. Uzak değil bu günler.

Bu gibi ilaç türleri ona sevgili dostlarının verdiği ilaçlardan daha çok şifalı geliyordu. Doktorların da etkisini yadsımayan Sadık Baba, Dilâver'in umutlu reçeteleriyle günden güne daha iyiye doğru gittiğini anlıyor, bastonsuz gezebilecek duruma geldiğini görerek sevinçten uçuyordu. Bu sevinç, ona kanat taktı, bir

gün her şeyi göze alarak Ankara'nın içine indi. Bu ona Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfetmesi gibi olağanüstü göründü. Ankara'da gezdi dolaştı denemezse de bir çok yerde oturup yöreyi seyretti; bir çok eşin dostun yüzünü görerek onlardan yepyeni haberler aldı. Ancak, bu dostlardan aldığı haberler, onu bir yıldırımın çarptığı çok yaşlı bir çınar gibi bir kez daha yere serdi. Eve döndüğünde yine ayakları sızlıyor, buna ruhunun yepyeni sızıları da katılıyordu. O gün kente indiğine bin pişman olmuştu. Ankara'da ne çok da karamsar kişi vardı. Onların hiçbiri Dilâver'e benzemiyordu. Hepsi, umutsuzluk dumanlarından yüzleri, gözleri, ruhları kapkara kesilmiş zavallı paçavralardı. Hiçbiri zafere inanmıyormuş gibi konuşuyordu. İnsan, gerçekçi de olsa bu kerte karamsarlık deposu haline gelemezdi. Sadık Baba, bu kenef ağızlı, şom ağızlı insanların saçtığı ağulu kokulardan ağulanmış, sersemlemiş olarak eve dönünce yine hastalanmış gibi kendini bir divanın üstüne atmış, Dilâver'in gelmesini bekliyordu. Ona verdikleri korkunç ağunun panzehirini ancak bu candan arkadaşı verebilirdi. Nasıl oluyordu da Ankara'nın göbeğinde, Mustafa Kemal'in yanı başında yaşayan bu adamlar, örgütlenmiş, vurucu bir güç niteliği kazanmış olan düzenli ordunun varlığına, onun düşmanı yurttan bir paçavra gibi tutup atacağına inanmıyor; güvenmiyorlardı. Tıpkı Dilâver gibi zaferin yakın, ulusun kurtulacağı günlerin sayılı olduğundan ateşli ateşli konuşunca bayağı gülmüş, onunla eğlenmişlerdi. Eğlenmeleri bir yana ona kızıp öfkelenmişlerdi de. Mustafa Kemal'in ülkeyi uçuruma sürüklediğini bilmeyen bu adam, ancak acınacak bir kişiydi. Dikkat etmişti: Kendileriyle dostça, ahbapça konuşmak için can attığı bu adamlar, ona bir çekingenlik, bir korku tülünün arkasından bakıyorlardı. Hemen bir çoğu, çok daha karanlık, felaketli günlerin kapıda olduğuna inanıyor, inanıyor değil de sanki bunu yediği ekmek gibi biliyordu. Sadık Baba, en sonra, gelmesini iple çektiği Dilâver'i ancak ertesi gün görebildi. Dilâver'in uykusuz geçirdiği anlaşılan bir geceden sonra bile yüzü bir çiçek bahçesi gibi ışıl ışıl yanıyordu. Gözlerinde zaferin yakın ışıkları parlıyor gibiydi.

Onun bu iyimserlik harikasına benzeyen yüzü, Sadık Baba'yı iyice şaşırtmıştı. Buna ne anlam vereceğini bilemiyordu. Şaşkın şaşkın onun yüzüne bakakalmıştı. Dilâver, onun meraktan çatladığını görerek en sonra baklayı ağzından çıkarmıştı:

— Sadık! Mustafa Kemal bu gece tuzlu çöl üzerinden Konya'ya gitti. Saldırının başladığı, hayır, saldırının başladığı değil, zafer çelenginin Mustafa Kemal'in eliyle ulusumuzun başına takıldığı haberini almak mutluluğuna kavuşmak üzereyiz!

Dilâver'in bir polis müdürü olarak böyle bir geceyi neden görev başında, uykusuz geçirdiği şimdi anlaşılıyor.

Sadık Baba, insanı sevinçten çılgına döndüren bu haberi alınca hemen bastonu elinden atarak tüfeğini kapmıştı. Doğru cepheye gidecekti. Artık iyileşmişti. Hiçbir şeyi kalmamıştı. Ne var ki cephedeki hesaplar, karamsar Türklerin de bütün dünya kamuoyunun da kestiremediği bir çabuklukla altüst olmuş, Mustafa Kemal'in Ordusu, Yunanlıları önüne kattığı gibi İzmir'e doğru kovalamaya başlamıştı. 26 Ağustos'ta başlayan Türk saldırısı, yıldırım hızıyla gelişmiş, dağlardan inen gizli yağmur selleri gibi birdenbire patlayarak, dostu da düşmanı da şaşkına çevirmişti. Şimdi, bu selin içinde yüz yıllık megalo idea ile birlikte Lloyd George'un düşleri de domuz yavruları gibi sürükleniyordu. Sadık Baba, toparlanıp cepheye gidinceye dek Türk Ordusu Yunan Ordusu'nu pestile çevirerek İzmir'e varmıştı bile. Sadık Baba, bu kez hastalığının verdiği müsaadeyle İstanbul'a gitmiş, çoluk çocuğu gördükten sonra yine eski gizli örgütlerdeki gözağrılarının yanına koşmuştu. Artık, ayakları büsbütün onun buyruğunda değilse de ağrıya sızlıya çokça aldırış etmeyerek eski düşlerinin verdiği hızla İngilizlere, İstanbul'daki hükümet müsveddesinin zararlı adamlarına karşı girişilen eylemlere katılmaya can atıyordu. Ancak, ona ayaklarının yetmezliği yüzünden küçük istihbarat işleri veriyorlardı. İşte, en sonra, eliyle, ellerinin on parmağıyla iş görebileceği bir işin arkasına takmışlardı onu. Deminden beri düşleri arasında öyle yitip gitmişti ki Komiser Şakir'in kolunu hissederek görerek kendine geldi. Yarbay

Zeki'nin randevusuna geldiğini bildiren sinyali, Muştak, korna çalarak vermişti. İki arkadaş, sindikleri yerden mezartaşlarını siper alarak birbiri ardınca sokağa indi. O sırada Sadık Baba'nın usuna önemli bir şey geldi. Her ikisi de Çerkes Zeki'yi yüzce tanımıyordu. Ancak, Muştak'la şoförün yanına giden Komiser Şakir, şoförün Zeki Bey'i pek iyi tanıdığını öğrendi. Yine öğrendiğine göre de şoför, biraz önce Yarbay Zeki'nin eve girdiğini görmüştü. Öyleyse işler yolundaydı. Şoför, Zeki'nin kapıdan çıkmasıyla birlikte yine korna ile sinyal vereceğine de söz vermişti. Böylece iş büsbütün sağlama, bağlanıyordu.

Bu kez mezarlık duvarının dibine büzülen Sadık Baba ile Komiser Şakir, kulakları kirişte bekliyorlardı. Gözleri köşebaşında, kulakları korna sesindeydi. Sadık Baba ile Komiser Şakir, eski dostlar, meslek arkadaşları olduklarından alçak sesle eski günlerde birlikte avladıkları zararlı avlardan söz ediyor, ara sıra eğlenceli yerleri gelince kikirdiyorlardı. Nimet'le Zeki'nin görüşmesi epeyce uzun sürmüş, iki arkadaş geçmişteki serüvenlerinin tatlı akışına iyice dalmıştı.

Kornanın anlamlı sesi, ikisini birden yerinden sıçrattı. «Büzüldükleri yerden koyun görmüş kurtlar gibi silkinerek kalktılar.» Hızlı adımlarla mezarlığın köşesine vardılar. Köşeyi dönecekleri sırada Muştak'ın izlediği bir adamla karşılaştılar. Muştak, işaret olarak kolunu kaldırınca Sadık Baba ile Komiser Şakir, Yarbay Zeki'nin üstüne atıldı. Ne var ki iki arkadaşı çok şaşırtan bir şey oldu: Çok yürekli bir adam olduğu söylenen Zeki, kendisine doğrultulan tabanca namluları karşısında birdenbire bayılarak Komiser Şakir'in kollarına düştü. Sadık Baba, hemen baygın avı kucaklayıp otomobile tıktı. O da arkasından otomobile binerek adama baktı. Yüzü kül gibi olmuştu. Kalbinin atışlarını yokladı; kalbi nerdeyse durdu duracaktı.

Bir saat sonra Boyacıköy'de Komiser Şakir'in evindeydiler. Av, şimdi bile baygın olarak minderin üzerinde uzanmış yatıyordu. Bu sırada bütün gövdesi titriyor, kıvranıyor, bir türlü kendine gelemiyordu. Adamcağızın savunmasız teslim olması karşı-

sında Sadık Baba bir tuhaf olmuştu. Hele böyle önemli bir militanın üzerinde silah bulunmayışı onu ayrıca düşündürüyor, üzüyordu. Bu üzüntüsü biraz da bu işe inanmadığından ileri geliyordu. Bu adamla Zeki Bey arasında dağlar gibi ayırım vardı. Bu kuzu gibi adam, o atak, kavgacı Zeki'nin gölgesi bile olamazdı.

Sadık Baba, böyle ikircikler içinde baygın yatan adamı gözden geçirirken, Komiser Şakir içeri girerek, Zeki'nin yakalandığını Esat Paşa'ya telefonla bildirmiş olduğunu, söyledi. Bunun üzerine Sadık Baba'nın kaygusu büsbütün arttı.

Geceyarısına doğru Sadık Baba'yla Şakir'in tutsağı, gözlerini açarak şaşkın şaşkın çevresine baktı. Gözleri yaşlıydı. Korkunun, adamcağızı kıskıvrak yakaladığı görülüyordu. İç çekerek bir ağlayışı vardı ki Sadık Baba'yı perişan ediyordu. Adamcağız, ara sıra Sadık Baba'nın yüzüne bakıyor, sanki onunla konuşmak istiyordu. Sadık Baba, bu işin bir ayak önce aydınlığa kavuşması için adamı biraz çekinerek hem de korkutmaya çalışarak yavaştan sorguya çekmeğe başladı:

— Arkadaş, adın ne senin?

Adamcağız, iniltiye benzeyen bir sesle:

— Benim mi? Abdürrahman!

Bunu işiten Sadık Baba, kendisi baygınlık geçirmek tehlikesiyle karşı karşıya geldi. Boğulur gibi:

— Abdürrahman mı? diye bağırdı.

Adamın adını öğrenir öğrenmez yaş tahtaya bastıklarını hemen anlamıştı. Hem Esat Paşa'ya, hem de bu zavallı adamcağıza ne diyeceklerdi şimdi? Evet, kendisini de, Şakir'i de bu işin sonunda bekleyen utançtan başka bir şey değildi. Bu utançtan nasıl kurtulacaklardı? Bu sırada tutsak:

— Ben, ben nerede bulunuyorum? Beni ne yapacaksınız? diye sordu.

Komiser Şakir, somurtkan yüzüyle adamın yüzüne bakmaksızın bu işin içinden nasıl çıkacaklarını düşünüyordu. Adamın sorusuna hiç aldırış etmedi. Kendi kendine homurdanıp duran Komiser Şakir'in öfkeyle içinden çıkılmaz bir davranışta bulunmasından korkan Sadık Baba, adama şöyle yanıt verdi:

— Ne olacağınızı sorularımıza vereceğiniz cevaplar belirleyecektir. Söyle, bakayım! Saray'da ne görevin var?

Adam, önüne baktı, çok alçak sesle:

— Kapıcıyım, dedi ama şimdi baltacılık yapıyorum.

— Baltacı ne demek?

— Sizin anlayacağınız, Saray uşaklığı.

Sadık Baba, bu son sözleri işitince utancından eriyecek duruma geldi, keşke, yer yarılsa da içine girseydi. Yakalaya yakalaya bir uşak yakalamışlardı. Bu beceriksizlik hiçbir vakit su götürmezdi. Keşke yakaladıkları adam uşaktan bir iki derece üstün bir görevli olsaydı. Ne gezer...

Adam, uşak olduğunu onlara söyleyerek bilmeden yaptıkları beceriksizliği yüzlerine çarpmamış mıydı?

Sadık Baba, yine de durumu kurtarmak kaygusuyla sorusuna bir önem, çalım vererek sordu:

— Bu gece geldiğiniz eve sizi kim gönderdi?

— Has Hademeler Kumandanı Zeki Bey.

— Ne görevle?

— O evde bulunan bir hanıma yazdığı mektuba cevap almak için.

Böyle diyerek cebinden çıkardığı mektubu Sadık Baba'ya uzattı. Sadık Baba, hemen zarfı yırtarak çıkardığı mektuba yer gibi bir göz attı. Mektup gerçekten Nimet'e yazılmıştı. Zeki'nin rahatsızlığı dolayısıyla randevusuna gelemeyeceği anlatıldıktan sonra Saray üstüne bir sürü uydurma haber veriliyordu.

Sadık Baba'nın anladığına göre Zeki'nin önemli bir işi çıkmıştı; bu yüzden Nimet'in vereceği haberleri bir mektuba yazarak göndermesini istiyordu. O da Şakir'le bir matah gibi bu uşağı yakalayarak bir çuval inciri berbat etmişti. Böylece de Esat Paşa'ya çok önemli bir elemanını yitirtmiş oluyorlardı. Oysa iş, hiç de Sadık Baba'nın düşündüğü gibi olmayabilirdi. Nimet, bütün gerçek anlamıyla Vahidettin'le Yarbay Zeki'ye bağlı olabilirdi. Zeki'ye durumu olduğu gibi anlattığından onlar da işin doğruluğunu anlamak üzere Nimet'e uşağı göndermişlerdi. Böy-

lece daha çok Nimet'i denemiş oluyorlardı. Nimet, evine her şeyden habersiz uşağı getirterek hem Esat Paşa'nın katında kendi durumunu, hem de Yarbay Zeki'yi kurtarmıştı.

Sadık Baba, işin başka yanı da olabileceğini hiç düşünmeyerek yaptıklarını sandıkları yanlışlığa son kerte üzülüyordu. Şimdi bu adamı bıraksalar Vahidettin'le Saray iyice kuşkulanacak, paniğe tutulacaktı. Salıvermeyecek olurlarsa ne yapacaklardı? Zavallı uşak, bir sorun olup çıkmıştı. Ancak, Sadık Baba'nın tasası uzun sürmedi. Bu sırada Esat Paşa'nın adamı olan Muştak eve geldi. Şakir'den durumu öğrenince hiç de onlar gibi önemsemedi. Sadık Baba, Şakir'i Abdürrahman'ın yanına bırakarak Muştak'ın yanına koştu. Muştak, onun asık yüzünü, çaresiz durumunu görünce:

— Tasalanma, Sadık Baba, dedi. Ben şimdi telefonla yapılan yanlışlığı ve buna da şoförün yol açtığını Esat Paşa'ya söylerim. Çok iyi yürekli bir adamdır; umarım ki işi anlayınca sizi suçlamaz.

Muştak'ın bu konuşması Sadık Baba'nın kaygularını dağıttı. Kendisini toparlamış, düşünebilecek duruma gelmişti. Ancak, yeni arkadaşı Muştak'ın Esat Paşa katında kendisi için şefaatta bulunma önerisine içerler gibi olmuştu. Yine de gülümsemeye çalışarak şöyle dedi:

— Evlât! Esat Paşa'ya işi anlatmak, affına sığınmak kolay. Bunu senin gibi ben de yapabilirim. Ama, bu adam ne olacak? Beni en çok düşündüren bu.

Onu başı önüne eğilmiş olarak dinleyen cin düşünceli memur, ona acıyormuşcasına bir tuhaf bakarak:

— Bu herif mi ne olacak, dediniz? Yarın memleketine göndeririz, olur biter!

Bu düşünce Sadık Baba'nın kafasına iyice yatmıştı. Bunda bir güçlüğü yenecek bir güç var gibiydi. Epeyce ferahlamıştı. Sordu:

— Bu adamın ortadan ansızın yok oluşu, Saraydakileri kaygulandırmaz mı?

Arkadaşı omuzlarını silkerek şöyle karşılık verdi:

— Onlar, alıştılar buna. Anadolu'da doğan güneşin saraya ışık vermeyeceğini anlayanlar birer birer kaçıp memleketlerinin yolunu tutuyorlar. Bu işi ayırt bile etmez onlar, Sadık Baba.

Konuşarak böylece anlaştıktan sonra, odaya girdiler. Ancak, onların dışarda fiskos etmesi Abdürrahman'ı epeyce tasalandırmışa benziyordu. Şimdi de üç kişi olmuşlardı. Acındırıcı tutumlar alıyor, hepsinin gözlerine acıklı acıklı bakıyor, sanki kendisine kıymamaları için bakışlarının, halinin diliyle yalvarıyordu. Sadık Baba, adamdaki çöküntüyü görerek onu biraz umutlandırmak üzere gülümsedi; ona karşı dostça bir tutum takındı. Sonra sordu:

— Abdürrahman, nerelisin, kaç yıldır Saray hizmetindesin?

— Konya'nın Aksaray kazası köylerindenim. Hacı Ali Paşa'nın Abdülhamit'e Başmabeyincilik ettiği zamandan beri Saray'da bulunuyorum.

— Sılaya gittin mi yakında?

— Tam on üç yıl oldu, çoluk çocuğumun yüzünü bile görmedim. Son günlerde niyetlendimdi. Tablakâr Ali ile gidecektik. Eşyalarımızı bile Saray'dan çıkarmış, Beşiktaş'ta bir hemşehrimin dükkânına bırakmıştık ama bu iş geldi işte başımıza, ne olacak bilmem.

Sadık Baba ile arkadaşları avlarını köyüne göndermeye karar vermekle birlikte, Saray üstüne ondan bir yığın bilgi almak için de davrandılar. Onu dostça deştiler, söylettiler; bu iş sabaha dek sürdü. O zaman, Abdürrahman'ın bir sır küpü olduğunu da anlayarak sevindiler. Hiç olmazsa bunca emekleri boşa gitmemişti. Tanyeri atarken Abdürrahman hâlâ konuşuyordu. O söyledikçe üç eski polis de bir yandan not tutuyordu. Baltacı Abdürrahman onlara öyle gizli şeyler fısıldadı, öyle uslarına, hayallerine gelmeyen şeyler anlattı ki şaşıp kaldılar. Saray uşağının polislere anlattığı en ilginç şeyler arasında şunlar da vardı:

«Padişah, son günlerde nelerle mi uğraşıyor, dediniz? diyeyim. Artık, Mabeyin Dairesi'ne çıktığı bile yok. Memleketten kaçmak için bildiğiniz hükümetten (İngilizlerden) yardım sözü-

nü işittik. Saray'da şimdiye dek kör olası gözüne ilişmemiş ne kadar genç, körpe cariye varsa, gider ayak hepsini yatağına alıyor. Gündüzleri çalgı ile içki, geceleri de kızlarla halvet âlemleri oluyor. Bir ay öncesine gelinceye dek pek bu kadar değildi. Saray'da göze çarpan, yürek karartan bir yas vardı. Herkes arpacı kumrusu gibi düşünüyordu. Yaver Paşa, Musahip Mazhar'la Hayrettin Ağalar, Esvapçıbaşı İbrahim, Berberbaşı Mahmut, Tütüncübaşı Şükrü, hademelerle Mızıkayı Hümayun Müdürü, Kaymakam Zeki gibi, Padişah'ın sadık bendeleri sayılanların da yüzleri birdenbire güldü son günlerde.

Bir vakitler, Saray'a sık sık gelen bir düşman subayının ayağı birden kesildi. Ne olduysa, o subayın son geldiği gün oldu. Herhalde, muştulu, beşaretli haber getirmiş olacak ki adlarını saydığım adamların hali birdenbire değişti. Gözyaşları durdu. Somurtkan yüzleri güldü. Şimdi, Harem Dairesi'nde eşya toplanıyor. Geçenlerde bir akşam, koca bir kamyonla tam elli yedi tane büyük bavul geldi Saray'a. Bunlarla gidiş hazırlığı yapıldığı söyleniyor. Saray'da ne kadar mücevherat, altın, gümüş süsler varsa hep bavullara girmiş. Görmedik ya, söylüyorlar işte!

Harem dairesinden dışarı sır çıkmasın diye kimseye izin vermiyorlar. Tımara, yani hava tebdiline izin bekleyen dört veremli cariyenin izinsizlik yüzünden eriyip gittiklerini, en sonra can verdiklerini işittik.

İki gün önce Vahidettin tarafından Avrupa'da bulunan Damat Ferit'e limanda bulunan zırhlılardan birinin telsizi ile bir telgraf çekildiğini de işittik. Dönen söylentilere bakılırsa bugünlerde Saray'ın kimi eşyaları gizlice çıkarılacak, İtalya şehirlerinden birine gönderilecekmiş. Damat Ferit'e çekilen telgrafla bu eşyaların yola çıkarılacağı bildirilmiş.»

Abdürrahman'ın hikâyelerinin üstüne sabah güneşi vururken Sadık Baba ile arkadaşları ona köyüne gönderileceğini muştuladılar. Bunu işiten adamcağızın sevinçten ağzı kulaklarına vardı.

Sadık Baba ile arkadaşlarının Esat Paşa'ya gönderdikleri rapor, görünüşe göre Yarbay Zeki'yi yakalama işinden daha

önemliydi. Bu raporda verilen bilgiler, onların beceriksizliğini birkaç kez bağışlatacak güçteydi.

Biraz sonra Beşiktaş Polis Merkez Memuru Mehmet'in odasındaydılar. Kurnazlıkla orda tablakâr Ali'yi de Saray'dan çağırttılar. Eşyaları koltukçu Ali'den aldırdılar. Yanlarına Komiser Şakir'i katarak Abdürrahman'la Ali'yi bir sandalla Haydarpaşa Tren İstasyonu'na doğru yola çıkardılar.

Sadık Baba, akşama doğru Esat Paşa'nın karşısındaydı. Paşa, onun yüzüne bakarak tatlı tatlı gülümsüyordu. Bir ara Sadık Baba'yla şakalaşmak isteyen Esat Paşa:

— Sadık Baba, yazık, tutamadık şu adamı, deyiverdi.

Sadık Baba'nın en duygulu yanına dokunmuştu. Bu sözün er geç söyleneceğini bilen Sadık Baba, böyle birdenbire balyoz gibi kafasına ineceğini de hiç beklemiyordu. Yüzünü ateş bastı, başını önüne eğdi. Yaşamının en büyük utançlarından birini duyuyordu. Utancından yerin dibine geçmişti. Yaşamı boyunca yaptığı bu tedbirsizliklerin sayısı birkaçı geçmezdi. İşte, bunlardan biri, en sonuncusuda buydu. Ötekiler unutulup gitmişse de bu sonuncunun acısı yüreğine çökmüştü. İşin savunulacak, su götürecek hiçbir yanı yoktu. Esat Paşa'nın gülümseyen iyi insan yüzü karşısında dili tutulmuş gibi bir şey söyleyemiyor, ancak acı acı düşünüyordu. Buna düşünme de denmezdi ya, acı acı bir şeyler duyuyor dersek, daha iyi olur. İnsan sarrafı olan Esat Paşa, Sadık Baba'nın yüzünde esen rüzgârdan içinde kopan fırtınayı anlayarak sözünün olumsuz etkisini hemen silmeye çalıştı. Tatlı bakışlarının yanı sıra ağzından dökülen şu sözler, Sadık Baba'nın içini yakan ateşi bir yağmur gibi söndürüverdi:

— Bununla birlikte, Zeki'nin hain kişiliğinden daha çok işimize yarayacak bilgi kazandık, değil mi? Zeki'yi ele geçirmiş olsaydık, öyle sanıyorum ki bu adamdan edindiğimiz haberlerin yüzde birini bile alamazdık o habisten.

Abdürrahman'ın daha çok Padişah'ın kaçma hazırlıkları üstüne verdiği haberler çok önemli gibi görünmüştü. Onun kaçıp gitmesi Ankara'ca beklendiği gibi kendi kendine kaçıp gitmesi-

nin daha hayırlı olacağı da düşünülüyordu Ancak, Ankara'nın bu düşüncesini ne Sadık Baba ne de Esat Paşa biliyordu. Bu yüzden onun kaçma belkisi üzerinde bir hazineye eğilir gibi önemle duruyorlardı.

Esat Paşa, durum üstüne Ankara'ya rapor verdiği gibi, oradan gelecek direktife değin bu konuda gereken tedbirlerin alınması için buyruk vermişti. Vahidettin'in kaçışını önlemek üzere bir sürü tedbir alınmıştı. Beşiktaş Merkez Memuru Mehmet Bey'e çok önemli görevler verilmişti. Sadık Baba'ya bu konuda verilen görev de şuydu: Tünel başındaki Hamsun Apartmanı'nda oturan bir İngiliz Subayı, Yıldız Sarayı ile çok sıkı ilişkilerde bulunuyor, haberleşiyordu. Bu yüzden bu Subay'ın davranışlarıyla birlikte Saray da uzaktan göz altına alınacak, bu iş çok kurnazca yapılacaktı. Saray'ın çevresini kuşatan ekipler, Beşiktaş Polis Merkezi'nin resmi polis kadrosuyla bunları güçlendirmek üzere başka yerlerden getirilen sivil memurlardan meydana geliyordu. Türlü kılıklara sokulmuş olan memurlar, Saray'ın işleyen, işlemeyen bütün kapılarını sıkı bir göz hapsine almıştı. Hamsun Apartmanı'nın karşısına kurulan bir simit tablasının başında bir sivil memur dikildiği gibi, biraz ötedeki bir kundura boya sandığının başında da bir başka memur oturuyordu. Apartmanın daha çok işleyen arka kapısıydı. Bu da göz önüne alınmış, bu kapının karşısına rastlayan bir başka evin alt katına da kiracı gibi sivil memurlar yerleştirilmişti. Böylece sürdürülen dört günlük gözetleme, baltacı Abdürrahman'la tablakâr Ali'nin yaptığı ihbarların doğruluğunu meydana çıkarmıştı. Saray da bu sıkı gözetlenmeyi anlamış olacak ki sandıklandığı söylenen pek çok değerli eşya dışarı çıkarılamamıştı. Ankara'nın artık İstanbul'da gizlenen her şeye el koymuş olması Saray kodamanlarının gücünü sıfıra indirdiği gibi küçük memurlarla hizmetlileri de bülbüle döndürmüştü. Saray'ın küçük adamları alabildiğine konuşuyor, son gizleri güz yaprakları gibi ilgili memurların, Kuvayı Milliyecilerin avuçlarına döküyorlardı. Muştak, her akşam, Saray hizmetlilerinden sızdırdığı defterler dolusu bilgiyle çıkageliyor, Sadık Baba'yı şaşırtıyordu. Bu sırada kaçırılmak için

hazırlanan eşya denklerinin açılarak yine yerlerine bırakıldığı, sandıkların kırıldığı haberi de gelmişti.

KATRAN KARASI

> *«Saltanatı şahsiyede her hususta tacidarların arzusu, iradesi ve emeli hâkimdir. Mevzuu bahis olan yalnız odur. Milletin emelleri, arzulamaktan çok uzaktır.*
>
> Mustafa Kemal.»

Sultan Vahidettin, Çit köşkündeki odasında oturmuş, eski Başkâtip Ali Fuat Bey'in yazdığı telgrafın okunmasını dinliyordu. Karşısındaki koltukta oturmuş, biraz da öne eğilmiş olarak okuyan eski Başkâtip, okumayı bitirince Padişah, burnundan tutturulmuş altın çerçeveli gözlüğünü çıkardı, hohlayıp sildi, yine taktı, sonra, telgraf müsveddesini alarak bir de kendisi heceleyerek okudu; sonra:

— Bir de Başkâtip'i çağırıp ona gösterelim, bakalım, ne diyecek, diyerek hemen onun gelmesini buyurdu.

Rebiülevvel ayının on ikinci gecesi olduğundan o gece Peygamber'in doğumu onuruna mevlût okunacaktı. Küçük Mabeyin'de okunacak mevlût için gereken hazırlıkların hepsine gözcülük eden Başkâtip, yatsı namazından sonra Küçük Mabeyinin kapısına vardığında bütün Harem Dairesi'ndeki kadınlarla Mabeyin ilgililerinin orada toplandıklarını gördü. Başimam Hafız Besim Efendi'nin seçtiği mevlût okuyucular da çoktan gelip yerlerini almışlardı. Kendisi gibi yatsı namazından çıkan Saray'ın önemli kişileri de birer birer gelip salondaki yerlerini alıyorlardı. Küçük Mabeyin'in dış kapısında kendisini karşılayan bir uşak:

— Zatı Hazreti Padişahı, Çit köşkündeki odasında sizin hemen gelmenizi ferman buyurdular, dedi.

— Yanlarında başka kimse var mı?

— Eski Başkâtip Ali Fuat Bey var, Efendim!

Başkâtip, Çit köşküne varıp huzura alındıkta Padişah'la eski Başkâtip'in karşılıklı oturduklarını, yanı başlarında boş bir sandalye bulunduğunu, Vahidettin'in de elinde bir kâğıt tuttuğunu gördü.

Başkâtip, henüz kapıdan içeri ilk adımını atarken, Vahidettin:

— Gel, gel, Başkâtip Bey, sen de şu sandalyeye otur! Al, şu kâğıdı, bir de sen oku, bakalım ne dersin?

Diyerek elindeki kâğıdı ona uzattı. Başkâtip, telgraf müsveddesini dikkatle okudu. Büyük zaferi kutlayan telgrafın sonunda İstanbul'daki Hükümet'le Anadolu arasında bir anlaşmaya varılma dileği ileri sürülüyordu.

Başkâtip'in okuyuşunu gözleriyle izleyen Padişah:

— Nasıl, iyi oldu mu? diye sordu.

Başkâtip, gözlerini kâğıttan kaldırarak:

— Evet, Efendim!

— Peki, bu yolda bir telgrafname yazılmasında mütalâan var mı? Sen ne fikirdesin?

— Velinimet Efendimizin kullarına göre, biraz vakit geçmiş olmakla beraber müsveddenin şimdilik ikinci fıkrası tayyolunarak yalnız birinci fıkrayı mübeşşir bir telgrafname öte tarafça ne suretle telâkki edileceği ve eğer bir teşekkür cevabı yazılacak olur ise, bunda ne biçim lisan istimal kılındığı anlaşıldıktan sonra ikinci fıkranın yazılıp yazılmaması o vakit düşünülmesi fikri perişanımca maslahata daha muvafık ve mülayim olur.

Yeni Başkâtip'in bu sözleri üzerine Ali Fuat Bey, ona karşı çıkarak yine kendi yazdığı müsveddedeki düşüncelerini şiddetle savundu. Bunun üzerine Başkâtip, eski Başkâtip'e söz söyletmemek için Padişah'a:

— Maruzat-ı kemteranemi tekrar ediyorum, Efendim; sırf mütalaayi zatiyemdir, Efendim. Tensip buyurulur ise, keyfiyet bir kere de Tevfik Paşa Hazretleri'nden sual buyurulsun, dedi.

Padişah, Başkâtip'in düşüncesini uygun buldu:

— Evet, iyi dediniz, dedi, öyle yapalım, daha muvafık olur. Şimdi, elinizdeki müsveddeyi Ali Fuat Bey'e veriniz.

Vahidettin, müsveddeyi alan Ali Fuat Bey'e:

— Bu müsveddeyi şimdi Tevfik Paşa Hazretleri'ne götür, okut; ne diyorlar ise gel söyle! Hadi, durma, hemen gidiniz! diye buyurdu. Sonra, Başkâtip'e ünledi:

— Siz de hemen mevlûda gidiniz! Ben de hemen geliyorum, çok bekletmeyelim.

Başkâtip, Padişah'ın yanından ayrılıp da dışarı yöneldiğinde Çit köşkünün dış kapısının önünde Fuat Bey'e rastladı; orada eğilmiş, ayakkabılarını giyiyordu. Birlikte yürüdüler. Hemen oracıkta yanaşıp Ali Fuat Bey'in kulağına şöyle fısıldadı:

— Aman, Beyefendi! Ne yapıyorsunuz? Atını alanın Üsküdar'ı geçtiği bu sırada, böyle bir telgraf yazılır ise ne cevap alınır, bu nasıl şey, Hazretim?

Ali Fuat Bey, Başkâtip'e pek kibarca görünen bir: «Evet!» çekerek ordan ayrıldı.

Padişah, salona girdikten biraz sonra mevlût okunmaya başlandı. Bu mevlût, Vahidettin'e çok anlamlı geldi. Onun saltanatının başına yıkıldığı bir sırada Süleyman Çelebi'nin şiiri nasıl da kalbine dokunuyordu. Bu güzel doğuş şiiri, sanki ona yazılmış bir ağıt gibiydi. Hafızlar öyle güzel, yanık okuyorlardı ki içine karanlık üzüntü bulutları saldırıyor, varlığını derinden derine adsız bir ateş sarıyordu. Osmanlı tahtının son padişahları hep felaketlerle karşılaşmıştı: Abdülaziz bileğini keserek kendini öldürmüş, ağabeyi Abdülhamit'in dediğine göre Mithat Paşa'nın düzenine kurban giderek öldürülmüş; Beşinci Murat delirmiş, Ağabeyi Abdülhamit, otuz üç yıl saltanat sürmekle birlikte sonu yine kötüye varmış, tahtından indirilerek Selânik'e sürülmüştü. Orada da az kalsın Yunanlılara tutsak düşüyordu. Sultan Reşad'a gelince: O, rahat yatağında ölmekle birlikte bunamış olarak Enver Paşa'yla Talât Paşa'nın ellerine geçmiş, onu hava ve heveslerine göre, evire çevire kullanmışlar, sonra da posasını mezarlığa götürmüşlerdi. Ya kendi yazgısı ne yazıyordu? Kim bilir, belki bu gidişle en kötüsü de kendi yazgısı olacaktı. Saplantı olarak kafasına takılmış olan İngiltere'ye sığınma düşüncesi, bir kurtuluş formülü olsa bile, tarihin en korkunç lekelerinden biri olarak

onun yazılacağı tarih sayfalarını katran gibi karartacaktı. Bunu kendi kendine bile söylemekten korkmakla birlikte alınyazısı sanki onu her gün biraz daha çok oraya doğru sürüklüyordu. Mustafa Kemal, onu mutlaka astırır, seyrine bakardı. Şimdi, şu telgraf oyunuyla Ankara'nın kendisi üstüne neler düşündüğünü anlamaya çalışacaktı. Yoksa, buna hiçbir zaman bel bağlayacak kerte budala değildi. O, şimdi, kendisini denize düşmüş, boğulmakta olan bir insan olarak görüyordu. Başkâtip'e yazdırdığı telgraf, olsa olsa denize düşen bir kişinin yılana sarılması biçiminde açıklanabilirdi. Dikkat ediyordu, salt kendisi için değil bütün Saray kadınları, Sarayı'nda kendisine bağlı görünen son kişiler de bu mevlûtte çınlayan yanık seslerde coşkunluktan çok bir ağıt havası duyuyor, coşacakları yerde somurtuyorlardı. Kendi usu şu sırada Tevfik Paşa'nın vereceği cevaptaydı. Sadrazam Tevfik Paşa, eski bir kurttu. Onun ağzından çıkacak söze değer vermek gerekiyordu.

Mevlût yarı olmuştu ki verilen haber üzerine Serkarin Yaver Paşa salondan dışarı çıkıp sonra yine içeri girdi. Ancak doğruca Padişah'ın yanına varıp eğilerek kulağına önemli olduğu anlaşılan bir şeyler fısıldadı. Başkâtip, bunun Ali Fuat Bey'in Tevfik Paşa'dan getirdiği telgraf haberi olduğunu hemen anlamıştı. İlgisi artmıştı. Acaba eski kurt ne demişti?

Mevlût bitmişti. Vahidettin, gitmek üzere iken orada oturan Başkâtip'e alçak sesle Çit Köşkü'ne gelmesini buyurdu. Başkâtip, Padişah'ın ardı sıra Çit Köşkü'ndeki aynı odaya girdiğinde Vahidettin ona şöyle dedi:

— Bak, Başkâtip Bey! Tevfik Paşa senden daha ileri giderek hiç telgraf yazılmamasını söylemiş.

Başkâtip, Tevfik Paşa'nın sözlerinden yüreklenerek:

— Evet, Efendimiz! En doğrusu budur. Şimdi, hiç sırası değildir, dedi.

— Vakıa öyle, sonra düşünelim, haydi, sen de istirahat et! diyen Padişah, içeri çekildi.

Bundan bir ay önce, Başkâtip, odasında otururken İngiltere El-

çiliği Baştercümanı Ryan ona uğrayarak kendisinden kimi haberler sızdırmak istemişti. Onunla Bab-ı âli'de görevli iken tanışıyordu. Biraz hoş beşten sonra Baştercüman, gözlerini Başkâtip'in gözlerine dikerek:

— Zatı Şahane nasıldırlar, afiyette midirler? Çünkü kendilerinin sıhhat ve rahatı sefaretçe gayet mültezem bulunuyor, demişti.

Bunu işiten Başkâtip, kendi kendine: «Bu, ne demek oluyor? Padişah'ın sıhhat ve rahatı ne için İngiltere sefaretince gayet mültezem oluyor? Daha dün harp bitti. İstanbul, halen işgal askeri altında, ortalık henüz karmakarışık. Böyle bir istifsarın tebliğini Mr. Ryan'ın bana söyleyeceği yerde Başkarin Paşa Hazretleri'ne söylemesi daha muvafık olurdu. Bu yolları Mr. Ryan bilmez bir zat değil. Acaba beni de bazıları gibi İngiliz muhiplerinden mi zannediyor?» diye düşünerek ona şöyle bir yanıt vermişti:

— Elhamdülillah: Taalâ, kemali afiyettedirler. Zaten kendilerinin devamı afiyetleri cümlemizin ehassi amilidir. Sefir Hazretleri'nin bu sali hayırhaneleri başkaca mucibi memnuniyettir. Keyfiyeti velinimet efendimize arzederim, demişti.

Ancak, bu dakikadan sonra, Saray'la İngiliz Elçiliği arasında yolunda olmayan bir şeylerin geçmekte olduğunu sezmeğe başlamışsa da bunun ne olabileceğini bir türlü anlayamamıştı. Başkâtip'in kafasında bir karanlık soru işareti bırakan bir şey de Cuma alaylarında Yıldız Camii'nde gördüğü Hintli bir subayın, ramazanda birkaç kez gözüne ilişmiş olmasıydı. Mabeyin kitaplığı hafızı kulüplerinden Afganistanlı Şeyh Ahmet Efendi, Başkâtip'in ahbabıydı. Her kitaplığa uğrayışta onunla oturup bir iki laf ediyor, o da ara sıra Başkâtip'in odasına uğruyor, şurdan burdan konuşuyorlardı. Başkâtip kafasına takılan o subayın kim olduğunu sorunca, Şeyh Ahmet ona şu bilgiyi vermişti: «Hint Müslümanlarındandır, İngiliz Kurmay Başkanlığı'ndan bir İngiliz Kurmay Subayı'dır. Bu Binbaşı, İngiliz Kurmay Subayları arasında tek olup bir istisnadır. İngiliz Harbiyesi'nde okumuştur. Oradan çıktıktan sonra olağanüstü zekâsına bakarak, onu Kurmay Akademi-

si'ne aldılar. Ordan da birinci derecede diploma almıştır. Türkiye'ye karşı büyük sevgisi vardır. Fars diliyle konuşur.» Şimdiye dek İngiliz Subayları arasında hiçbir Hintli Subay görülmediğine göre, demek ki bu Hintli subay, İngiliz çıkarlarını kendi çıkarları gibi görmekte olmalıdır ki İngilizler onu ayrıca kurmay kadrosuna da almışlardır. Bu Binbaşı eğer Halife'yi görmek istiyorsa, selamlık resminde, camiide bulunur, Padişah'la tanışır, belki de daha ileri giderek iftara kalabilir; yani, Serkarin Paşa Hazretleri'nin iftar sofrasında iftara otururdu. Onun gibi niceleri bu sofraların yemek zenginliği içinde güzel, unutulmaz akşamlar geçirmişti. Ancak, bu da bir kez olabilirdi. Daha çoğu görülmüş, alışılmış şeylerden değildi. Bu adamın birçok kez Saray'da görülmesi içtenliğinin aşırılığına mı verilecekti; yoksa bunun atlında olumsuz kimi şeyler mi aranacaktı? Bu olumsuz kuşkulara, bayağı kuruntudur denebilir miydi?

Saray'a en çok girip çıkan kişiler arasında önemli bir yabancı daha vardı ki bu adam Başkâtip'in gözüne diken gibi batmaktaydı. Saray dışında kimi içten dostlarından işittiğine göre İngiliz Papazı Frew, soy sopça İsveçliydi. İsveç'te rahiplik mesleğine girip okuyarak yetiştikten sonra İngiltere'ye gitmiş, orada İngiliz uyruğuna girmiş, rahiplik yaptığı sırada büyük bir suç işlemiş, cinayet suçuyla yargılanacağını anlayınca Hollanda'ya kaçmış; bir süre sonra bir punduna getirerek yine İngiltere'ye dönmüş, orada İngiltere'nin İstanbul Genel Konsolosluğu Rahipliği'ne atanmış, gelip İstanbul'a yerleşmiş çok kötü kişilerden biriydi. Her şeyden önce güler yüzlü maskesine, iyilikseverlik ününe aldanmamak gerekiyordu. Bu adamı Saray'a dadandıran da Kâzım Bey adlı İngilizsever bir adamdı. Bu, Vahidettin'in kız kardeşinin oğlu, yani onun yeğeniydi. Küçüklüğünde ya bir İngiliz mürebbiyesinin elinde yetişmiş ya da bir İngiliz öğretmenin eğitiminden geçmiş, ülkenin büsbütün yabancısı bir kişi olarak yetişmişti. Haftada en aşağı bir kez Saraya gelir, dayısı Vahidettin'le saatlerce konuşurdu. İşte Rahip Frew'yu Saray'a getiren kişi de bu Kâzım Bey'di. Başkâtip onun için, «Daima İngiliz kakası karıştırır bir kişi,» di-

yordu. Yine Başkâtip'e göre bu iki herif, Vahidettin'in Han'ın geleceği için uğursuz bir şeyler hazırlamaktaydılar.

Bu yeğen, dayısıyla yaptığı saatlerce süren konuşmalarda genellikle onu ürkütüp korkutacak türlü korkunç belkilerden söz ediyordu. Padişah için şurada burada söylenen olumsuz bütün haberler, onun ağzıyla Padişah'ın kulağına erişiyor, onu alabildiğine korkutuyordu. Bu iki herifin bu günlerde Vahidettin'in çevresindeki en sıkı halkalardan birini meydana getirmesini Başkâtip uğursuzluk işareti olarak görüyordu.

Vahidettin, Horace Rumbold'u son olarak huzura çağırmıştı. Rumbold Türkçe bilmediğinden İngiliz Elçiliği Tercümanı Ryan'ı da birlikte götürdü. Padişah, onları omuzları biraz daha çökmüş, kamburu biraz daha çıkmış olarak karşıladı. Son Osmanlı Padişahı'nın hali yürekler acısıydı. Padişah'ın çevresi iyice boşalmıştı. Kafilenin başını Damat Ferit çekmiş, Refet Paşa İstanbul'a yerleşip de bütün memurları Ankara Hükümeti'nin buyruğuna alınca Padişah'ın çevresi birdenbire hızla boşalmaya başlamıştı. İki yabancı, Mabeyin'de bu çöl ıssızlığını iyice ayırt etti. Vahidettin'in yanında ancak, bütün yazgısını onun yazgısına bağlayanlarla birkaç da Ankara Hükümeti'nin mahsustan Saray'a yerleştirmiş olduğu casus kalmıştı. Teşrifat Nazırı'nın da savuşup gittiğinden dert yanan Vahidettin, konuklarını kendisi karşıladı; onları iki buçuk saat boyunca başına geleceklerin korkusuyla avunmak üzere orada tuttu. Rumbold ile sonunun ne olacağı üstüne konuşurken Ryan tercümanlık yaptı. Ryan, Padişah'ı, bütün bu olan bitenler karşısında yine de ağırbaşlı, oturaklı buldu. Görüşme çok üzücüydü. Padişah, büyük acısını bu yabancılarla paylaşmak zorunda olduğundan cenderedeymişcesine sıkılıyor, pis bir sürü dert dinlemekten başka bir şey yapmayan diplomatlar da iyice sıkılıyorlardı. Bu arada en çok yorulan, sıkılan da Ryan oldu. Rumbold, Baştercümanı'yla İngiliz Elçiliği'ne döndüğünde, orasını Padişah'ın arkasından gitmiş olanlarla İngiliz Muhipleri Derneğinin kimi üyeleriyle tıklım tıklım dolu buldu. Padişah'ın bir sığınma görüşmesi yaptığını sezen bu lekeli kala-

balık, hemen üçer beşer Elçiliğe sığınmakta gecikmemişlerdi. Ankara'nın gazabı, bunları kıvrık, parlak şimşekler gibi kovalıyordu. Birkaç gün önce İzmit'te bir çınar ağacının dalına asılan Ali Kemal'in linç edilmiş ölüsü, hepsine durmadan uyarılarda bulunuyordu. Son günlere dek İngilizlerin İstanbul'u hiçbir zaman bırakmayacağını sanarak büyük umutlara kapılmışlardı. Tanca'da, Hongkong'da olduğu gibi serbest bir kent statüsüne kavuşursa, orada sonuna dek, yurdu bırakıp gitmek felâketinden uzak yaşayabilirlerdi. Ne yazık ki şair Riza Tevfik, daha bir yığın devlet, düşünce adamı Refik Halitler, Refi Cevatlar (Ulunay) Frenk ya da Arap ülkelerine savuşmuş, orada yurt bile tutmuşlardı. Vahidettin'e bel bağlayan bu son gruplar da bütün umutların kuş gibi uçup gittiğini, Padişah'ın da kaçmak üzere müttefik çevrelerini yoklamakta olduğunu anlayınca İstanbul'da kol gezen Millî Hükümet'in ajanlarından kurtulmak için Elçiliğe sığınmaktan başka çare bulamamışlardı. Elçilik'te bunları barındırmak da bir sorundu. Elçiliğin kadrosu zaten çok genişti. Büyük yapıda barındırılmazlardı. Onları balık istifi gibi bahçedeki bir kulübeye doldurdular. Bunlar, korunmalarını isteyerek ilk başvuran sığıntılar değildi. Önce birçok sığınan olduğu gibi durmadan sığınanlar, anlaşıldığına göre daha pek çok sığınacaklar da vardı. Ancak, şu var ki bu sığıntılardan epeycesi kapıldıkları ilk panik havasından kurtularak evlerine dönmüş, bir bölümü İngiliz işgali altında bulunan İstanbul kışlalarına yerleştirilmişti. Öyle ki bunların ne olacağı ancak daha sonra anlaşılacaktı. Şu sırada İngilizlerin bunlarla uğraşacak zamanı yoktu. Birçoğu da kısa zamanda yüksek komisyonla askeri yetkililerin ortaklaşa yardımlarıyla Türkiye'den dışarı çıkarılmıştı. Bu komisyonun o zaman sığıntıları gemilere yükleyerek dış ülkelere yollayabilecek yetkisi vardı.

Lord Curzon, Rumbold'u Lozan'da kendisiyle birlikte bütün bir yetki ile çalışmak üzere seçmişti. Kendisine bir kişiyi yanında götürebilme yetkisi verildiğinden o da giderken yanına Baştercüman Ryan'ı alacaktı. Her ikisi de çoluk çocuklarını yanlarına alarak 15 Kasım günü İsmet Paşa'yla görüşmek üzere

Lozan'a yollanacaklardı. Artık, İngiliz Elçiliği'ni dolduran sığıntılarla, kim uğraşırsa uğraşsındı.

Saray'ın Ankara'ya telgraf çekmek girişiminin Tevfik Paşa'nın işe karışmasiyle suya düşmesinden on beş gün sonra, Vahidettin, Mabeyin Başkâtipi'ni çağırttı. Küçük Mabeyin'in iç odalarından birinde oturmuş, efkârlı efkârlı sigarasını tüttürüyor, dağda yolunu şaşırmış bir yolcu gibi görünür görünmez bir şeylerden yardım bekliyordu. Başkâtip, kapıya varır varmaz her zaman olduğunun tersine hiç bekletilmeden, şaşırtıcı bir ivedilikle nöbetçi musahip ağalardan biri aracılığıyla koridorun yanındaki odalardan birinin kapısının önüne götürüldü. Musahip önde, o arkada odaya girdiğinde kendisine çok garip görünen bir görünüşle karşılaştı. Padişah, odanın sol yanındaki yaldızlı bir kanepede iğreti oturarak sigarasını tüttürüyor, sağ köşede de eski adamlarından İbrahim Bey kocaman bir bavulun üzerine tünemiş, yaşlı bir akbaba gibi tedirgin Padişah'ı süzüyordu. İbrahim Bey'in yanında içinin yeni doldurulmuş olduğu anlaşılan büyük bir bavul daha vardı. Başkâtip girince ikisi de başlarını kaldırarak ona baktılar. Vahidettin, üzgünlüğünü, kaygusunu saklamağa çalışıyorsa da bu Başkâtip'in görgülü gözünden kaçmadı. Vahidettin'in dalgın, kaygulu bakışlarının bir eşi olan İbrahim Bey'in bakışları da Başkâtip'in gözlerinden gizini saklayamadı. Bunların durumu olağan değildi. Bu hazırlanmış bavullarla, bu dalgın, üzgün bakışlı insanlar neyin nesiydi? Başkâtip şaşırmıştı. Padişah'ın karşısında durum alınca, o, ürkek, çekingen hali, titreyen sesiyle şöyle dedi:

— Bizim büyük Kerime Tevfik Paşazade İsmail Hakkı Bey'den iftirak edilecekmiş. Defteri mahsusunda mukayyet talâknamelerden bir suretini istiyormuş. Biliyorsun ki defter Murtaza Bey'dedir. Söyle, hemen bir suretini yazsın. Bugün mazrufen gönder.

Bu da Başkâtip'i şaşırtmaktan geri kalmadı. Bütün gariplikler bugün hep bir araya mı gelmişti? Padişah'a şöyle dedi:

— Malûmu Şahaneniz, bu talâknameler iki türlüdür, birbirinden hizmetçe farklıdır. Hangisi ferman buyuruluyor?

— Canım, neme lazım! Hangisini istiyorlarsa kendinden sor. Bir suretini yazdır, gönderiver.

Başkâtip bu bilmecenin içinden çıkabilecek güçte değildi. Ancak, şaşkınlığı daha çok artmıştı:

— Ferman buyurulur, Efendimiz! deyip işin içinden çıktı.

Döndüğünde şaşkınlığına şaşkınlıklar eklendi. Çıkış yolu üzerinde kapının yanındaki odalardan birinin yarı açık kapısından gördüğü şey gerçekten şaşırtıcıydı. Bir masanın başında oturan bir «hanımefendi», dirseklerini masaya dayamış, elleriyle başını tutmuş, çok dalgın bir halde düşünüyordu. Pek az zaman içinde gördüğü dalgın, kaygulu Saray insanlarının üçüncüsüydü bu. Bu kadın hangi «hanımefendi»ydi, bilmiyordu. Neden böyle derin derin düşünüyordu? Neydi bu garip hallerin nedeni? Bu garip hallere bir anlam veremeyerek odasına döndü. Orada da hem bu tuhaflıklar üstüne kafa yorup hem de Padişah'ın isteklerini yerine getirerek akşamleyin evine dönerken kendi kendine şöyle diyordu: «Bir faka basmamak için, bu garip haller üstüne hiç kimseye bir şey sormamak gerek.»

Vahidettin, son Cuma selâmlığı olacak olan 10 Kasım 1922 günü, Hamidiye Camii'nde son namazını kılarak (bunu ancak kendisi, bir de bir iki yakını biliyordu) kendi isteğiyle işgal güçleri Başkomutanı General Harrington'la camiinin mahfelinde bir görüşme yaptı. Tercümanlığı Padişah'ın yeni Yaverlerinden Deniz Subayı Yüzbaşı Fahri yapıyordu. (Rauf Bey'in de kahramanlık destanındaki ikinci adam.) General Harrington'la Padişah arasında neler konuşulduğunu gösteren hiçbir belge yoksa da Rumbold, Lozan'a giderken Padişah'ı General'e emanet ettiğinden, bu, Padişah'ın hesabına bunalımlı bir dertleşmeden başka bir şey değildi. Padişah, çevresinde gittikçe daralan cendereden kurtulmak umuduyla bu yeni vasisine dört elle sarılmıştı. Rumbold, İstanbul'dan ayrılmadan önce General'e Vahidettin'in ölümünden diriminden sorumlu olduğunu söylemişti. Vahidettin, başı son kerte dara gelince kendisine sonuna dek bağlı kalacak olan Mızıka Kumandanı aracılığıyla ona başvuracaktı. Mızıka Kumandanı, Padişah'ın kadınlarından birinin kardeşiydi.

Hamidiye kahramanı Rauf Bey, son Osmanlı Hükümetlerinden birinde Bahriye Nazırı olunca eski Seyir Subayı Fahri Bey'i çağırarak:

— Sizi Hamidiye'ye İkinci Kaptan atadım. İngilizler, Türk Donanması'ndan yalnız bir mektep gemisinin onarılmasına müsaade ettiler. Siz de Hamidiye'de görev alacaksınız, demiş, aradan biraz geçtikten sonra onu yine çağırarak:

— Sizi Vahidettin'in yanına Yaver veriyorum. Orada dikkatli çalışacaksınız ve İngiliz basınından bizim üstümüze yapılan yayınları Türkçe'ye çevirerek Padişah'a vereceksiniz, diye yeni görevini bildirdi.

Sonradan Millî Ordu'nun kadrosunda Amiral'liğe dek yükselecek olan Fahri (Engin), Vahidettin Türkiye'den kaçıp gidinceye dek bu görevde kaldı. Anadolu savaşı başladıktan sonra da Yıldız Sarayı'nda Anadolu'nun gizli adamı olarak çalıştı.

13 Kasım 1922 günü, General Harrington'un Harbiye Mektebi'ndeki karargâhından telefon edilerek Yaver Fahri'nin General Harrington'u gidip görmesi istendi. Yaver Fahri, Harbiye'ye vardığında General Harrington'u odasında yalnız başına oturur buldu. Çok iyi İngilizce bilen Fahri Bey, bir koltuğa oturarak General'in diyeceklerini dinlemeğe hazırlandı. Yeşil tonlarla karışık mavi gözlerini ona diken General, alçak sesle şöyle konuştu:

— Türkiye'de durum gittikçe kötüleşmektedir. Eğer Padişah arzu ederse kendisini Malaya Savaş Gemimizle Malta'ya ulaştırabiliriz. Durum düzelince, yine Türkiye'ye dönerler. Ancak, bu önerim çok gizlidir, bunu ancak Padişah'ın kendisine söyleyebilirsiniz.

Fahri Bey, General'in karargâhından ayrılarak Saray'a döndüğünde Başmabeyinci Yaver Paşa'nın odasına gitti. Harrington'dan getirdiği haberleri ancak Padişah'a söyleyebileceğini anlattı. Padişah, onu İç Mabeyin Dairesi'nde kabul etti. Son Padişah'ı, yeni durumun ışığında bir daha alıcı gözle süzdü. Şu sırada bir alçağın karşısında bulunduğunu duyuyor, yaptığı göreve, olumlu bir yanı olsa bile lanet ediyordu. Son Osmanlı

Padişah'ı, bir insan müsveddesinden başka bir şey değildi. Sırtında robdöşambr vardı. Yüzü traşsız, zayıf, kuru, üzgündü. Fahri Bey'in söylediklerini kılı kıpırdamadan, daha çok böyle görünmeye çalışarak dinledi. Ona, ancak:

— Gidebilirsiniz, demekle yetindi.

Genç Yaver, yaverler odasına döndüğünde elini şakağına koyup şöyle bir düşündü. Burada yapılacak gerçek bir görev vardı. Hemen onu yaptı: Rauf Bey, onu Yaverliğe atarken şunları demişti: «Memleket ve vatanın hayrına günü gelince iyi hizmetler yapmanı beklerim.» Aradan zaman geçmiş, Saray'ın çürümüş, kokmuş havasına dayanamayan genç subay, bu görevden alınması için Rauf Bey'e yalvarmışsa da «Göreviniz daha orada bitmemiştir,» cevabıyla karşılaşmıştı. Aradan biraz daha zaman geçmiş, bu kez Hamidiye'nin eski kahramanı Millî Hükümet'in Başkanı olmuştu. Hemen, Başbakan Rauf Bey'e bir mektup yazarak yakın akrabasından Niyazi eliyle Refet Paşa'ya gönderdi.

Fahri Bey'in, Millî Hükümet'in, Refet Paşa'nın adamı olduğu İngilizlerce olduğu gibi Sarayca da öğrenilmişe benziyordu. General, Padişah'ın kaçıp kaçmayacağı haberini Fahri Bey'le göndermişse de ondan sonraki haberleşmelerini Padişah'ın kayınbiraderi Zekî Bey aracılığıyla yapmayı daha uygun bulmuştu.

General Harrington, bir Çarşamba günü, konukları Korgeneral Hartings, Mc Hardy ve Anderson'la yemekte iken Vahidettin'in Yaveri'nin geldiğini bildirdiler. Bir yaver göndererek bu yaverin kim olduğunu öğrenmek istedi. Gelenin, Padişah'ın kayınbiraderi, Muzikayı Hümayun Komutanı Yarbay İbrahim Zeki olduğunu öğrendi. General, odasında karşısına aldığı adamı dinledi: Saray'da yıllarca Sultan'ın ekmeğini yiyen, en yakın adamlarından saydığı doktoru bile ötekiler gibi aleyhine dönmüştü. Vahidettin'in aldığı en yeni habere göre de Cuma Selamlığı'na çıktığında tıpkı ağabeyi Abdülhamit'e yapıldığı gibi ona da suikast yapılacaktı. Diriminin korunması için İngiliz Devleti'ne sığınmak istiyordu. General, Sultan'ı kaçırmakla suçlanmak istemediğinden bu sığınma isteğinin yazı ile yapılmasını, ancak böylece işi düşünebileceğini söyledi.

Zeki, Saray'a döndükten sonra hemen General'in istediği belgeyi Padişah'ın mührüyle mühürleterek götürdü. Sığınmasının kabul edilmesini dileyen Padişah, şöyle yazmıştı:

«Dersaadet İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Sir Harrington cenaplarına:

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden, İngiltere Devleti fahimesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahalli ahare naklimi talep ederim, Efendim.

16 Teşrinisani 1922.
Halifei Müslimin Mehmet Vahidettin.»

Buna Britanya fevkalâde Komiseri Nevil Henderson yanıt verdi. Bunda isteğinin kabul edildiği bildiriliyordu. 16 Kasım Perşembe akşamı gelen bu yanıt üzerine kaçış düşüncesi birdenbire kesinleşerek uygulanmaya geçildi. Vahidettin, dokuz yakın adamını toplantıya çağırdı. Ertesi sabah için hazırlanmalarını söyledi. Kaçma hazırlığı sıtmalı bir biçimde sürerken Vahidettin geceyarısı Malta Köşkü'ne gitti. Saray halkı her şeyden habersiz mışıl mışıl uyuyordu. Gökyüzü kapkara güz bulutlarıyla örtülüydü. Rüzgâr, Yıldız Korusu'nun ağaçlarını hışırdatıyordu. Bulutlar, sanki ıslak dev çarşaflar gibi ağaçlara sürtünerek geçiyordu. Vahidettin, Malta Köşkü'nün kapısından içeri girerken nerdeyse ağlayacaktı. Orada kendisini bekleyen dört güzel karısına veda edecek, onları General Harrington'a emanet etmek zorunda kalacaktı. Bunca kadını nereye götürebilirdi? Ancak Avrupa'ya yerleştikten sonra onları aldırabilecekti. Salona girdiğinde dört karısını orada kendisini bekler buldu. Onu görünce hüngür hüngür ağlamaya başladılar. Sonra, onları Harem'e yolladı.

Kaçış planını olduğu gibi General Harrington hazırlamıştı: Saray'a hiç kimse yanaşamadığından kaçışı uygulamak büyük güçlükler yaratıyordu. Planın hazırlanmasında Tuğgeneral Julian Steele ile Humbaracılar Komutanı Albay Volston da ona yardımcı olmuştu. Türkiye'nin son Sultanı sağ salim Türkiye'den

çıkarabilmek çok belâlı bir iş ise de bunu üzerlerine almayı kabullenmişlerdi. Üçünün hazırladığı plana göre Vahidettin'le oğlu Ertuğrul, birkaç da içten adamları Cuma sabahı gezmeye çıkacaklardı. Hemen o sıralarda da İngiliz muhafız humbaracılar, Saray'ın arka bahçesinde sözde eğitim yapacaklardı. Öyle kötü bir eğitim yapacaklardı ki ki hasta arabası kapının dışına sıkıştırılacak, belirli bir saatta Saray'ın kapısı zorlanacak, Vahidettin'le oğlu öndeki ambulansa, öbürleri de birkaç bavuluyla ikinci ambulansa bineceklerdi. Herhangi bir tehlikeye karşı kapı makineli tüfeklerle çevrilmişti. Harringon'un Yaveri'yle bir başka subay, dolu tabancalarıyla ambulansta bulunacaklardı. Alarm verilmesi tehlikesine karşı makineli tüfeklerle gereçlenmiş kamyonlar, Sarayların karşısına sıralanacaktı. Yüz kişilik bir güçlü denizci bölüğü görünürde eğitime çıkarılmış gibi Dolmabahçe'ye çıkarılacaktı. O Perşembe günü hazırlanan bu plan, son kerte gizli tutulmuştu. Yalnız, işi yönetecek subayların haberi vardı.

Vahidettin'in Türkiye'de son Cumasıydı. O da ancak birkaç saatini Türkiye'de yaşayacaktı. General Harrington'un deyimince bardaktan değil de kovalardan boşalırcasına bir güz yağmuru yağıyordu. Günlerdir boğaz bölgesinin üstünde inatla asılı kalmış olan kalın bulut katları, şimdi İstanbul'un üzerine alabildiğine yararsız bir yağmur boşaltıyordu. Bir yanda General Harrington, saat dört buçukta kalkıp janbonlu yumurtasını yerken bu berbat havada eratı nasıl eğitime çıkaracığını düşünüyor, öbür yanda bir şezlonga uzanarak geceyi geçiren Vahidettin, bu yağmurlu havaya bakarak, böyle berbat bir havada kaçmanın bir talihsizlik olduğunu düşünüyordu. Kendi Padişahlığı da böyle sağanaklar gibi felâket yağan bir döneme rastlamış, sonu da bir o kerte kötü olmuştu. Vahidettin önde, oğlu Ertuğrul arkada Malta Köşkü'nün merdivenlerinden inerek kapının önünde bir süre durakladılar. Sabahın karanlığı, kara yağmur bulutlarıyla şakır şakır yağan yağmurun yarattığı karanlığa karışıyor, ortalığı umutsuzluk aşılayan bir alacakaranlığa boğuyordu. Vahidettin'in ayakları bir türlü

sel gibi akan yağmur sularının içine girmek istemiyordu. Yukarıdan seller boşalıyor, sarı toprakta cıvıl cıvıl sular kaynaşıyor, aşağı doğru derecikler akıyordu. Koruyu döven yağmurla fırtına on binlerce ağaçtan türlü sesler çıkarıyor, havanın korkunçluğunu büsbütün arttırıyordu. Ne berbart hava bu, Yarabbi!.. Onu herkes gibi, ulusu gibi, nimetiyle beslediği binlerce nankör gibi, doğa da mı, Tanrı da mı unutmuştu? Dört beş yıllık Padişahlık, bu korkunç günlere gelip dayanmak için miydi? Neydi, bu başına gelen? Ağabeyi Abdülhamit, hiç olmazsa ülkeden dışarı atılmamış, öldürülmek istenmemiş, Selânik'te bir Saray'da, İstanbul'da Beylerbeyi Sarayı'nın bir odasında mücevheratıyla, kadınlarıyla başbaşa bırakılmış, kendi eceliyle ölünceye dek biraz sıkıntılı da olsa yine rahat bir ömür sürmüştü. Öldükten sonra da en büyük düşmanları olan Enver Paşa'yla Talât Paşa, cenazesini saygı ile kaldırmışlardı. Acaba bir gün yadellerde ölüp giderse kendi cenazesini de Mustafa Kemal Paşa'yla Refet Paşa mı kaldıracaktı?

Kafasının içi böyle bin bir türlü umutsuzluk aşılayan düşünceyle kaynaşan Vahidettin, «Ya bismillah!» deyip şemsiyesini açarak yağmura ayağını attı. Rugan ayakkabıları suların içine dalarken gergin şemsiyesini de yağmur damlaları trampet çalar gibi dövmeğe başladı. Yıldız Sarayı'nın arka kapısına Şişli-Kâğıthane yoluna bakan kapıya doğru yürüdü. Şemsiyesinin altına sokulmak isteyen Ertuğrul da onun koluna asıldığından sırtının kamburluğu bir kat daha meydana çıkmıştı. Korudan, ıslak, korkunç hışırtılar, ıslıklarla geçen sert rüzgâr, nerdeyse şemsiyesiyle birlikte onu uçuracak bir şiddet kazanıyordu. Birkaç kez uçma, yuvarlanma tehlikesi atlatarak en sonra kaçak yoldaşlarından Başmabeyinci Yaver Paşa'nın, Muzıkayı Hümayun Kumandanı Yarbay İbrahim Zeki'nin, Doktor Reşat Paşa'nın, Seccadecibaşının, Esvabçıbaşı İbrahim'iıı, Berberbaşı Mahmut'un, Tütüncübaşı Şükrü'nün, Haremağası Mazhar'ın, Haremağası Halim'in toplu olarak durduğu, umutsuz bir yığın yarattığı dış kapıya vardılar. Kapı ardına dek açıldı. Dışarıdaki meydanda İngiliz barakalarının önünde, yağmur altında, kuru havadaymış gibi,

umursamazlıkla dikilip duran İngiliz askerlerine, hemen kapının yanında arka arkaya duran kızılhaç işaretli iki ambulansa, yağmur altında bir su yaratığı gibi rahatça dolaşan İngiliz Subaylarına baktı. Bu, pek az zaman içinde olup bitmişti. Üstünden başından sular akan uzun boylu genç bir İngiliz Subayı, Padişah'a sokularak birinci hasta arabasını gösterdi:

— Majeste!

Vahidettin, kolay binilsin diye merdiven de konulmuş olan arabaya binerken şemsiyesini kapamayı unuttuğundan, şemsiye kapıya takılarak ters döndü.

İkinci ambulansa da kaçak adamları doluştu. İki hasta arabası, üstlerinden başlarından sular akarak eğitim alanında bir kamuflâj eğitimi yapmakta olan askerlerin arasından geçerek aşağıya doğru inmeye başladı. Bu İngiliz askerleri, eğer bu zavallı Padişah yıkıntısı yüzünden bu havada eğitime çıkarıldıklarını bilselerdi, mutlaka onu en kaba İngiliz sövgüleriyle bir güzel donatırlardı.

Üstü kapalı makam otomobiliyle Tophane'deki randevu yerine yetişmek üzere Tarabya'daki evinden çıkan General Harrington, yol boyunca, şuraya buraya, yerleştirdiği İngiliz Subaylarının yağmur altında dolaşıp durduklarını gördükçe, bu uğursuz işe bulaştığına üzülüyordu. Yolda Rumbold'un yerine İstanbul'a Elçilik Maslahatgüzarı olarak atanan Nevill Henderson'un arabasıyla karşılaştı. Bekleme yerine varıp da biraz bekledikten sonra bir ambulansın geldiğini gördüler. Bu, Saray adamlarını getiren ambulanstı. Padişah'ın bindiği araba, ortalıkta yoktu. İkisi de heyecana kapıldı. Yoksa, Refet Paşa'nın adamları, yarı yolda Padişah'ı yakalamışlar mıydı? Böyle bir aksilik olmuşsa, beceriksizliklerine herkesi güldüreceklerdi. General'le Henderson, birbirlerinin yüzüne tedirginlikle bakarken, bu fiyaskonun yarattığı panik havası içinde yüzüyorlardı. Neyse ki sonra haber geldi. Padişah, bindiği arabaya da uğursuzluk getirmiş, arabanın tekerleği patlamıştı. Gecikmenin bundan ileri gelişi, bekleyenlerin yüreklerine soğuk su serpti.

Biraz sonra, Padişah'ın bindiği araba göründü. Hep birlikte

rıhtımın ıssız bir köşesine yanaştılar. Orda bekleyen bir askeri motora atladılar. Biraz ilerde kül rengi bir ejderha gibi yatan, üzerinde kocaman harflerle Malaya yazılı zırhlıya yanaştılar, ilkin Vahidettin, şemsiyesini açmaya fırsat bulamadan merdivenleri tırmanmaya başladı. Arkasından pek genç, pek sevdiği oğlu Ertuğrul tırmanıyor, onları, kaçak Saray adamları kafilesi izliyordu. Geminin güvertesine çıktıklarında yağmura önem vermeksizin biraz dikildiler. Onları merdiven başında Amiral karşıladı. Padişah'ın elini sıktı. Bu İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı'ydı. General Harrington, Padişah'ı selamlayarak geçmiş olsun dedi, sonra şunları ekledi:

— Majesteleri, artık İngiliz toprağında, güvenlik içindesiniz!

Padişah'la adamlarını kamaraya ilettiler. Orda hepsine kahve sundular. İngiliz ev sahipleri, beş on dakika konuklarını ağırladıktan sonra salondan çekildiler. Ançak, Harrington, Padişah'la vedalaştığı sırada ondan bir hatıra olarak sigara tabakasını beklerken, o ona geride bırakmak zorunda kaldığı dört karısını emanet ederek sonradan gittiği yere göndermesini diledi. Harrington, bu dört kadının yüzünü hiçbir vakit göremeyecekti.

General Harrington gemiden ayrılmadan önce Padişah'ın sığınacağı yeri kesin olarak kararlaştırmak gerekiyordu. Malta'ya gitmesi uygun görüldü. Sonra oradan istenilen bir yere gidilebilirdi. Vahidettin, Doktor Reşat Paşa'ya, karılarına, kızlarına ünleyen bir mesaj yazdırdı. Reşat Paşa'nın yazarken yaptığı bir yanlışa çok içerledi. Doktoru yüksek sesle şöyle tersledi:

— Şaşkına dönmek salt benim hakkım iken, maiyetimdekilerin de şaşkınlığı necilik oluyor?

Törensel vedalaşmalar bitip de Harrington'la Henderson Malaya'dan ayrılınca, kaçaklar demir alan geminin pencerelerine üşüşüp bir daha ne zaman döneceklerini bilmedikleri yağmur altındaki İstanbul'a son kez gözleri, içleri yaşlı baktılar. Vahidettin, birkaç yıl önce Enver Paşa'yla Talât Paşa'nın kuzeye doğru kaçışlarını, arkalarından, yakalamak üzere bir torpido salışını andı. Şimdi, gerçi onun arkasından torpido gönderecek hiç kim-

se yoksa da alınyazıları ne kerte birbirlerine benzemişti. Onlardan, o azılı düşmanlarından artık hiçbiri yaşamıyordu. Kendisi altmışını geçtiği halde, kırkar yaşlarında gurbet ellerde Ermeni ya da Rus kurşunları altında can vermişlerdi. Bir kişi, yurdundan ayrı düşmeye görsündü. Talât Paşa, Berlin'de bir Ermeni terörcüsünün, Taleyran'ın kurşunları altında, Cemal Paşa Azerbaycan'da yine belki bir Ermeni terörcünün kurşunlarıyla, Enver Paşa Türkistan'da ham hayaller peşinde çetecilik yaparken Kızılordu'nun makineli tüfekleriyle can vermişti. İnsan «vatandan cüda» olunca çevresine karınca sürüleri gibi tehlikeler üşüşüyordu. Bunların elinden kurtulmak da artık ancak bir talih işiydi.

Malaya, boğazdan çıktı, Marmara'da ilerlemeye başladı. Yağmur hâlâ yağıyordu. Şimdi, İstanbul, bu korkunç yağmur altında, silik, kül rengi bir panorama olarak görünüyordu. Kaçaklar, pencerelerden çekilerek yumuşak koltuklara çöktüler. Üzgün üzgün birbirlerinin üzgünlüğünü süzmeye başladılar. Şimdi, Padişah'ta da artık bir büyüklük kalmamıştı. O da onlar gibiydi; o da onlardan biriydi artık. Padişah, İngiliz Subaylarının gösterdiği kamarasına girerken Tütüncübaşısına döndü:

— Gel, Şükrü! dedi.

Vahidettin'in kırk yıllık Tütüncübaşısı, Kayserili Şükrü, kamarasına giren Padişah'ın ardınca bezgin adımlarla yürüdü. Vahidettin, yorgun, uykusuz, bezgin bir kotluğa yığılırcasına çöktü. Titreyen bir sesle:

— Şükrü, dedi, Ertuğrul'un yeri ayrı, dikkat edin, çocuğu deniz falan tutarsa başından ayrılmayın.

— Merak buyurmayınız, Efendim! diye kekeleyen Tütüncübaşı: «Böyle nereye gidiyoruz, Allahaşkına?» diye dilinin ucuna gelmişken soramadı.

İçlerinde iki-üçünden başka hiçbiri nereye gittiklerini bilmiyordu. İngilizlerle imzalanan protokolün anlamından haberleri yoktu. Bu adamlar, buyruğuyla isteğini kıramayarak Padişah'ın arkasına takılmış gidiyorlardı. Bu, bir alışkanlığın sürümünden başka bir şey değildi. Kırk yıllık hizmet alışkanlığı onları almış,

engin bir denizde birer çöp gibi sürükleyip götürüyordu. Padişah, onlara nereye gittiklerini bile söylememişti, buna gerek görmemişti. Padişah'ın, içinde yüzdüğü üzgünlük, bu kerte büyük olmasaydı, yine nereye gittiklerini sormak yürekliliğini gösterebilirdi. Vahidettin, en sonra, Tütüncübaşı'nın düşüncelerini yüzünden okumuştu:

— Mukadderat! diye konuşmaya başladı, mukadderat, Şükrü! Şimdilik Malta'ya gidiyoruz. Öyle icap etti. Oradan sonra, bakalım, kısmet neresi ise. Sen şimdi çantaları aç, gecelikleri falan çıkar; sonra geminin mutfağını bul, kahvemle yine sen meşgul ol!

Şükrü, o gün Vahidettin'in yanından hiç ayrılmadı. Kahvelerini, sigaralarını sağlayarak üzgünlüğünün azalmasına çalıştı. İlk gün, akşama dek eski Padişah'ın altmış sigarayla sekiz fincan kahve içtiğine tanık oldu. Malaya, çok hızlı gittiğinden çabucak Marmara'dan, Türk Karasuları'ndan çıkmış, Adalar denizinde ilerliyordu. Vahidettin, ağzından ateşli dumanlar gibi çıkan sözler söylüyor, içinin ateşini söndürmeye çalışıyordu:

— Heyhat!.. Mukadderat!.. Böyle imiş.

Gemide mutfağın bir bölümü salt alaturka yemekler pişiriyor, özellikle et yemeyen eski Hünkâr'ın yiyebileceği türlü sebzeler, makarna, pilav, börek gibi yemekler yapılıyordu. Hemen her yemekte de sofrada muhallebi bulunuyordu. Bu, Vahidettin'in eskiden beri çok sevdiği bir yemekti. Yemeklerini hep sevgili oğlu Ertuğrul'la birlikte yiyordu. Yemekten sonra iki saat uzanıyor, sonra, entarisi sırtında, kamarada saatlerce, bir aşağı bir yukarı, mapusane voltası vuruyordu. Böyle ayağında terlikleri, bir aşağı bir yukarı, dolaşıp durdukça da sigaralarının birini yakıp birini söndürüyor, arada bir de Şükrü'nün yaptığı bol köpüklü kahveleri höpürdetiyordu.

Ancak, sabahları kahvaltıdan sonra giyinip güverteye çıkıyor, biraz gezinip oturuyor; Amiral'le işaretle falan bir iki laflıyor, sonra biraz da oturarak bırakıp kaçtığı Türk yurdunun ufuklarına bakıp dalıyor, ne düşündüğünü kimse bilmiyordu. Akdeniz'in bir diziye uzayıp giden kül rengi iri güz dalgalarına bak-

maktan bıkıyor, kamarasına kapanarak yitirdiği nimetlerin eşsiz güzelliklerini bir kez daha gözden geçiriyordu.

Kamaradaki çantalardan birinin içinde üç bin altın lira vardı. Vahidettin, bunları tütüncübaşıya göstererek:

— Vakıa emniyetteyiz ama ne olur ne olmaz, sen yine ihtiyatlı ve dikkatli bulun, dedi.

Bunu dinleyen Şükrü Bey, eski Padişah'ın paranın, iktisadın ne demek olduğunu hiç bilmediğini anladı. On bir kişilik bir kafileye bu para kaç gün yeterdi? Elinde olmayarak şu soruyu Padişah'ın yüzüne bir kirpi gibi fırlattı:

— Hepsi bu kadar mı, Efendimiz?

Tütüncübaşı'nın kaygulu durumu Vahidettin'in hoşuna gitmişti. İlk kez gülümsedi:

— Merak etme, Şükrü! dedi, yirmi bin İngiliz lirası da Londra bankasında var.

Bunu da yeter bulmayan Tütüncübaşı yine sordu:

— Başka yok mu, Efendimiz?

Vahidettin, şaşırmış gibi Şükrü Bey'in yüzüne baktı:

— Daha ne olsun, Şükrü? diye şaşkınlığını açığa vurmaktan kendini alamadı.

— Kalabalığız da, Efendimiz!

— İdare ederiz. Allah kerim!

— Efendimiz, Kur'anı Kerim de o çantada mı?

— Hangi Kur'anı Kerim'den bahsediyorsun?

— Hani, Hazreti Osman'ın yazısı.

Hünkâr, bu son soru üzerine öfkelendi. Kansız yüzü biraz daha kansızlaştı. Tütüncübaşı'ya hiçbir yanıt vermedi. Tütüncübaşı, bu paha biçilmez yazma Kur'an'ın da birlikte alınan, yükte hafif pahada ağır, eşya arasında bulunduğunu sanıyordu. Oysa, Padişah, her nasılsa dalgınlıkla onu yürütmeyi unutmuştu. Bunu akıl edemediğinden dolayı da yaşamının sonuna dek yanacaktı. Dört Halife'den Hazreti Osman'ın kendi eliyle yazdığı bu Kur'an, kaçışından hemen bir ay önce Topkapı Sarayı'ndan getirtmiş olan Hünkâr, bir süre kendi yanında alı koymuştu. Tütüncübaşı da bu yüzden onun da götürülen eşyalar arasında olduğu-

nu sanıyordu. Kur'anı Kerim'in kabı en değerli taşlarla süslüydü. Aslında paha biçilmez olduğu söylenen kitaba üstünkörü elli altın fiyat biçiliyordu. Vahidettin, son günlerde ne akla hizmetse bunu yine geriye, Topkapı'ya göndermişti.

Vahidettin'in ilk iki günlük yolculuğu oldukça durgun, sessiz geçtiyse de üçüncü gün, ah vah, etmeğe başladı. Şükrü Bey, Malta'ya yaklaşıldığı sırada, dördüncü yolculuk günü dolarken, Vahidettin'in ağzından çıkan, ahların, daha da ateşlendiğini gördü. Son gün, salt İstanbul'dan orada bırakmak zorunda kaldığı dört kadınefendiden, özellikle bunların içinde büyük bir aşkla sevdiği Nimet Sultan'dan söz etmeye başladı.

Bu, Vahidettin'in gerçekten delice sevdiği bir kadındı. Yaşı ilerlemiş olduğu halde onu bir delikanlı gibi seviyordu. Tütüncübaşı ile artık senli benli konuşuyor, gurbetin bu ilk adımında kendi dilinden anlayan bir yurttaşıyla karşı karşıya bulunduğundan da hoşnut görünüyordu. Aşk, gönül konularını tüketince işi biraz da siyasal dedikodulara getiriyor, Halifeliğe getirilen Abdülmecit Efendi'yi şöyle çekiştiriyordu:

— Bizim budala, demek, Saltanatsız Hilâfet'e razı! Yani, Tekke şeyhi olacak. Gerçi ona bu kadarı da çoktur, ya! Ben, onun bunca yıl önce yüzünü ilk gördüğüm gündenberi sana kaç defa demedim mi ki divanedir, bu biçare diye!

Tütüncübaşı, o gün ilk kez öğle yemeğinden sonra kendisinden kahve isteyince şaşarak Vahidettin'in yüzüne baktı. Şundan ki o, «dokunuyor», diye yemekten sonra hiç kahve içmiyordu. Onun sorucu mimiklerini anlayan Vahidettin:

— Zarar yok, Şükrü, dedi, bütün sıhhatim artık sarsılmış olduktan sonra, bir de midem bozulmuş, ne çıkar?

Dört günlük yolculuktan sonra Malaya Savaş Gemisi, Malta'nın önünde demir attı. Kaçaklar, eski Padişah başta, bir istimbota doluştular. Karaya ayak bastıklarında düş kırıklığına uğradılar. Ortalıkta kimsecikler yoktu. Çöl gibi bir adaya varmışlardı. Bu cennetten arafa düşmek gibi bir şeydi. Vahidettin başta, hepsinin suratı asıldı. Burda ancak, güzel İstanbul'dan beri içlerinde getirdikleri cennet yeşillikleriyle yaşayabileceklerdi. Başka türlü

yaşanamazdı. Yakıcı bir Akdeniz güneşi altında ak kayalıklardan meydana gelen bu adacık, birkaç yıl önce bütün Türk büyükleriyle Kuvayı Milliyecilerin sürüldüğü bir sürgün yeriydi. Şimdi, sıra Vahidettin'e gelmişti. Demek ki her şey sırayla idi.

Vahidettin'le adamları, orada bekleyen otomobillere binerek ıssız yollardan kendilerine ayrılan konağa gittiler.

Konakta aşçılar, hizmetçiler her şey hazırdı. Böyle olduğu halde Vahidettin ile bütün kaçaklar:

— Ne fena yer! diye yakınmaktan kendilerini alamadılar.

Padişah'la adamları bu adada otuz yedi gün konuk olacak, Vahidettin, hiçbir gün sokağa çıkmayacak, istediği öte beriyi Tütüncübaşı'ya aldıracaktı. Aldıracağı şeylerin başında da konyak gelecekti.

Odasına kapanan Vahidettin, ne kitap okuyacak, ne yazı yazacak, odasında tek başına mapusane voltası vurup derin düşüncelere dalacak, durmadan İstanbul'dan, General Harrington eliyle gönderdiği mektuplarına karşılık bekleyecekti. En çok haber beklediği kişiler arasında Nimet Sultan'la öbür iki karısı, bir de sevgili kızı Sabiha Sultan vardı. O, Faruk Efendi'yle evli olduğundan, Mecit Efendi'nin Sarayı'na yerleşecekti.

General Harrington'un Karargâhı, Vahidettin'i kaçırdıktan sonra şöyle bir bildiri yayımladı:

«Resmen bildirilir ki, Zatı Şahane, bugünkü durum sonucunda, özgürlük ve dirimini tehlikede gördüğünden, bütün İslâmların Halifesi olarak İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini istemiştir. Zatı Şahane'nin isteği bu sabah yerine getirilmiştir. Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin Başkumandanı General Sir Charles Harrington, Zatı Şahane'yi almaya giderek, bir İngiliz savaş gemisine dek kendisine eşlik etmiş ve Zatı Şahane, vapurda Akdeniz Filosu Genel Kumandanı Amiral Sir Dogrok'ça karşılanmıştır.»

General Harrington, birkaç gün önce Vahidettin'in İngilizlere sığınmasını açığa vurmuş, Rauf Bey'in adamı Deniz Yüzbaşısı da bunu hemen yemeden içmeden gidip Refet Paşa'ya yetiştir-

mişti. Şimdi, gerek Refet Paşa, gerekse ona bağlı açık-gizli bütün Kuvayı Milliyeci örgüt, kulağı kirişte kaçış gününü ya da saatini bekliyordu. Bütün sorun şuydu ki bu kokmuş Padişah'ın kaçışı hiçbir biçimde yeni bir siyasal ya da askeri «gaile» haline gelmemeliydi. Bundan dolayı Paşa, Padişah'ın kendi kendine, tereyağından kıl çeker gibi çekilip gitmesini candan istiyordu. Ancak, bilmek istediği bir şey daha vardı ki o da Hünkâr'ın, hiç olmazsa kaçış gününü ya da saatini iyice öğrenmenin gerekli olduğuydu. Bunu da bilse bilse, en iyi, Saray'da Yaverlik yapan Yüzbaşı Fahri bilebilirdi. Bu yüzden Yüzbaşı Fahri, Refet Paşa'nın buyruğunu göz önüne alarak kulağı kirişte bekliyordu. Anlaşılan, Vahidettin, ondan az da olsa kuşkulanmıştı ki, hazırlığını yaparken ona hiç sezdirmemeğe çalışmıştı.

Vahidettin'in kaçışı, Saray'da bir bomba gibi patlar patlamaz, Yüzbaşı Fahri, fena halde atlatıldığını anlayarak çılgına döndü. Şu Saray adamları arasında, Padişah da içlerinde olarak, hiç kimsenin kendisini atlatamayacağını sanmanın aptalca bir şey olduğunu anlar anlamaz, nerdeyse gecelik kılığıyla, ayağındaki şıpıdık terliklerle dışarı fırladı. Kaçak Vahidettin'le dokuz adamını ıslatan tufan gibi yağmur, onun başından aşağı da dökülmeye başladı. Yağmur altında, bir bucuk, iki kilometre koştu. Çılgınlar gibiydi. Dışarda ilaçlık insan yoktu. En sonra bir atlı arabaya rastladı, hemen durdurarak içine atladı:

— Çek, Bab-ı âli'ye! buyruğunu verdi. Arabacı onun bir Saray adamı olduğunu hemen anladıysa da bu yağmur altında terliklerle gezişine, sonra bu telaşlı haline hiçbir anlam veremedi. Yüzbaşı Fahri, arabadan atlayarak Refet Paşa'nın bekâr odasına girdiğinde Paşa onun yüzünün karmakarışıklığından durumu anlar gibi oldu:

— Kaçtı mı? diye sordu.

Bir yandan da Yüzbaşı'nın başından aşağı süzülen yağmur sularıyla ayaklarındaki terliklere şöyle bir göz atarak gülümsedi. Refet Paşa, başka kanallardan bugün Padişah'ın kaçacağını öğrenmişe benziyordu. Bu yüzden de Yüzbaşı'nın korkusuna hoşgörüyle gülümsemekten kendini alamamıştı:

— Üzülme! dedi, iş olacağına vardı. Şimdi, Gazi'ye bir telgraf çekerek, durumu bildirelim. Sen de git uyu. Ben de yatıp uyuyacağım. Bu iş de bir zamandan beri uykularımı kaçıran işler arasındaydı. Çok şükür, o da kendiliğinden halloldu gitti.

Hemen kaleme kâğıda sarılan Refet Paşa, Ankara'ya şu telgrafı yazdı:

«Vahidettin Efendi bu gece Saray'dan gaybubet eylemiştir. İstanbul Kumandanı'nı ve Polis Müdürü'nü tahkikat ve tedabiri lâzıme ittihazı için Saray'a gönderdim. Alacağım malûmatı ayrıca arzederim. Vahidettin, ağlebi ihtimal Başmabeyinci ve birkaç mukarribini ile ve İngilizlerin delâletiyle gaybubet eylemiştir. Emanatı mukaddesenin İngilizler tarafından herhangi bir surette alınması ihtimaline karşı dairedeki muhafaza ve tertibatı hazırasını hiç bozmaksızın emanatı emin bir mahalle kaldırtacağım.

Vahidettin'in firarına ve harekâtı muhtemeline karşı esasen kendisinin mahlu olduğunu ilân suretiyle mücadeye başlamağı pek lüzumlu görüyorum. Bu bapta iradel samilerine makina başında muntazırım.

Refet.»

Yüzbaşı Fahri, çıktıktan sonra, Refet Paşa, Kurmay Başkanı Abdürrahman Nafiz Bey'e (General) hemen Yıldız Sarayı'na koşup orasını teslim almasını buyurdu. Kurmay Başkanı, Yüzbaşı Fahri'yi de yanına alarak bir otomobille Yıldız'a koştu. Görevli subay arkadaşlarıyla Saray'ı baştan başa dolaşıp gözden geçirdi. Başta Fahri Bey olarak öteki yaverlere yaverlik kordonlarını söktürdü:

— Haydi, şimdi, evlerinize dönün! buyruğunu verdi.

Bütün subaylar, Padişah'ın bu davranışına parmak ısırdı. Bu şerefsiz kaçışa, pes, dediler.

Mabeyin Başkâtibi Rifat Bey, son Cuma günü evden çıktığında kovalardan boşalırcasına yağan yağmurun seller halinde aktığı caddeye ilk adımını atarken bu yağmur altında selamlığın nasıl

yapılacağını düşünmüştü. Selamlığın yapılması zamanı yaklaştığı halde hiç bir canlıya göz açtırmayan yağmur durmadan, ara vermeden yağıyordu. Elindeki şemsiye bu belalı yağmura karşı duracak durumda değildi. Biraz ötede bekleyen bir arabaya atladı.

Araba Dolmabahçe Meydanı'na vardığında Yaverlerden Tevfik Paşa'nın oğlu Ali Bey'i gördü. Gazhane yolunda inen Yaver, şemsiyesinin altında bile yağmurun şiddetinden sırsıklam olmuş gibiydi. Onu arabasına aldı. Tevfik Paşa'nın oğlu:

— Vakadan haberiniz var mı? diye sordu.

— Hayır ola, ne vakası?

— Bu sabah Hünkâr firar etmiş.

— Aman, Beyefendi! Sahi mi! böyle şey olur mu?

— Evet, biraz önce haber verdiler, peder ve cümlemiz şaştık.

Bunun üzerine şaşkınlıktan şaşkınlığa düşen Mabeyin Başkâtipi, kendi kendine şöyle düşündü: «Dünkü garip hallerin nedeni şimdi anlaşılıyor.» Sonra yine Tevfik Paşa'nın oğluna döndü:

— Nuri Beyefendi! Bu iş hiç haritada yazılı değildi.Vakıa, Hanedanı Osmaniyan arasında böyle iki firar vardı, biri Sultan Cem, diğeri Sultan Mustafa'dır (Kanunî'nin boğdurduğu oğlu). Fakat, bunlar henüz Şehzade iken firar ettiler ve akıbetleri ne kadar elîm oldu. Makamı Hükümdari'yi idrak etmiş selâtini salife bu yolda rehi narefteye sülûk etmediler. Aman, Beyefendi, ne kötü şey, bir Hükümdar, bahusus! Halife, bu zilleti nasıl irtikap eyler? Hayret, hayret! İngiliz dostlarımız buna da muvaffak oldular.

Böyle konuşa konuşa Yıldız Sarayı'na vardılar. Ali Nuri Bey, Yaverler Dairesi'ne gitmek üzere ayrıldı. Rıfat Bey de: «Hele bir yukarı çıkıp icap edenlerle görüşüp söyleşelim,» diyerek iç merdivenin önüne vardığı sırada «kurenadan Salim Beyefendi Hazretleri'yle İhsan Bey» karşısına çıktı. Kaçış olayını bir kez de onlardan dinledi. Salim Bey, işi işitir işitmez Polis Müdürlüğü ile Beyoğlu Mutasarrıflığı'na telefonla bildirmiş, hemen Saray'a gelmelerini söylemişti. Salim Bey, sözlerinin sonunu şöyle getirdi:

— Bunlar, hemen geldiler, evvelemirde icap eden bütün kapıları ve hattâ sizin, bizim odalarımızın kapılarını çıkıp mühürlettik.

— Aferin, Beyefendi, isabet buyurdunuz! O halde nafile yukarıyı boylamayalım.

— Evet, Polis Müdürü'yle Mutasarrıf Bey Yaveran Dairesi'nde oturuyorlar, biz de sizi bekliyorduk; haydi, oraya gidelim!

Üçü birlikte Yaverler Dairesi'ne indi.

Refet Paşa, her Pazartesi günü Harbiye Mektebi'nin Hünkâr Dairesi'nde İşgal Kuvvetleri Komutanlarıyla yapılan toplantıda bulunuyordu. Vahidettin'in kaçışını izleyen Pazartesi günü yapılan toplantıya da gitti. Daha çok işgal bölgesinin irili ufaklı sorunları üzerinde brifing yapıldı. Bu görüşmeler bittikten sonra, Harrington, arkasında ayakta dikilen tercümanı aracılığıyla inceden inceye, alay ederek Refet Paşa'ya şöyle ünledi:

— Haber vermeden Hünkâr'ı kaçırmış olduğumuz için Paşa'ya karşı mahcubum, dedi.

Refet Paşa da bunları alaycı bir gülümseyişle dinledi. Eldivenlerini giyerken, soğukkanlı, şunları söyledi:

— General'e, bizi bir yükten kurtarmış olduğu için ben de şimdi teşekkür edecektim.

Bunları işiten Harrington, sarsıldı, «nezaketi unutarak hızla kalkıp salonu terketti».

Deniz Yüzbaşısı Fahri (Engin), Vahidettin'in Sarayı'nda en iyi İngilizce bilen bir görevliydi. Padişah'la hiçbir özel ilişkisi yoktu. İngilizce'den başka dil bilmeyen yabancılarla konuştuğunda ona tercümanlık ederdi. Bunlar da genellikle gazetecilerdi. Padişah, bunların sorularına çok kısa yanıtlar verir, çokça konuşmaktan hoşlanmazdı. Başına bela açacak herhangi bir siyasal pot kırmaktan çekinirdi. Gazetecilere ülkeler üstüne çok az soru sorardı. Çok konuşmayı hiç sevmeyen Vahidettin, konuşmaların bir ayak önce bitmesine sanki can atardı. Padişah, Malaya Zırhlısı'yla Malta'ya doğru yol alırken gemideki İngilizlerle anlaşamadığından, gerek Zeki, gerekse Doktor Reşat Paşa iyi tercümanlık yapamıyordu. Yüzbaşı Fahri'yi anmış, hemen Filo Kumandanı'na durumu bildirerek onun gidilecek yere getirilmesini dilemişti. Telsizle İstanbul'daki İngiliz İşgal Komutanlığı'na ve-

rilen bilgi üzerine komutanlık telefonla Saray'dan Fahri Bey'i arattı, bulamayınca evinde arattı. Telefonla ona bildirilen öneri şuydu: Ayrı bir gemiyle hemen Malta'ya doğru yola çıkarılacak, yine eskisi gibi Vahidettin'in yanında kalacaktı.

Yüzbaşı Fahri, bu öneriye karşı duyduğu tiksintiyi saklayamadı, onlara karşılık bile vermedi.

Sonradan Yüzbaşı Fahri (Engin), Refet Paşa'nin yerini alacak olan Salâhattin Adil Paşa'nın bağlantı subayı olmuştu! Salâhattin Adil Paşa, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harrington'u ziyarete giderken Yüzbaşı Fahri'yi de Tercüman olarak yanına almıştı. Harrington, Paşa'nın yanında görünce, onun eskiden beri Kuvayı Milliyeci olduğunu anladığını gösteren anlamlı bir gülümseyişle gülümsedi. Belki de en baştan, iyi İngilizce bilen bir tercüman olarak onu karargâha çağırıp Padişah'ın kaçması işini çıtlattığında, tongaya bastığını anlayamamış, sonradan, işler daha çok kızışınca istihbaratçılar aracılığıyla onun durumunu anlamış olacaktı.

Eski Padişah, İstanbul'la ancak General Harrington aracılığıyla mektuplaşabiliyordu. Böyle olduğu halde, kendisine gelen giden mektupların açıldığı, gözden geçirildiği anlaşılıyordu. Harrington, kaçıştan beri aradan çok zaman geçmediği halde Vahidettin'den üçüncü mektubu almıştı. Sonuncu mektupta şöyle yazıyordu: «Ekselans, bana yapmış olduğunuz bir çok hizmetten sonra sizi tekrar rahatsız etmek zorunda kaldığımdan dolayı müteessirim! Kızım Sabiha Sultan'ın, Malta Hükümeti eliyle göndermek nezaketinde bulunduğunuz son mektubu, içinde bulunduğu zarfa dokunulmamış olmasına rağmen açılmış olduğu için sizden çok dikkatli davranmanızı rica etmek zorunda kalıyorum. Lütfen, hürmetlerimi ve teşekkürlerimi kabul edin!»

Vahidettin, son yerleşme yeri olarak San Remo'yu seçti. Zamanla züğürtledi. Vehip Paşa aracılığıyla, Mustafa Kemal'den harçlık istedi. Mustafa Kemal bir Kral olmadığından ona para gönderemedi, gönderemediğine de üzüldü. Onun parasızlığını gören İngiliz Kralı, San Remo'ya bir kişi göndererek Vahidet-

tin'e yardım önerisinde bulundu. Vahidettin, sağ elinin başparmağıyla fesini arkaya iterek tercümanlığını yapan Prens Sami'ye şöyle dedi:

— Bu zata söyle, ben dilenci değilim!

Bunu der demez de İngiliz'i orda sipsivri bırakarak salondan çıkıp gitti. Parasızlık çok sıkıştırınca, Vahidettin, Prens Sami'ye nişanlarını götürüp satmasını söyledi. Prens, bunları bir kuyumcuya götürdü. Kuyumcu, şöyle bir inceledikten sonra nişanlardaki bütün zümrütlerin sahte olduğunu, bunları ancak altın pahasına satın alabileceğini söyledi.

Vahidettin, nişanlardan alınan ufak parayı da yeyip bitirdiği gün 16 Mayıs 1926 günü, kaçışından dört yıl sonra, 65 yaşında öldü. Kalp hastalığından can çekişirken:

— Beni İslâm topraklarına gömünüz! dedi.

Cenazesini Müslümanlar kaldırdı. Şam'daki Sultan Selim Camii'nin mezarlığına gömüldü.

BİR BARDAK SUDA FIRTINA

«Halife olsun, unvanı ne olursa olsun, bu milletin mukadderatına ortaklık edemez.

Mustafa Kemal.»

18 Kasım 1922 Cumartesi günü öğleden sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi, çok önemli bir birleşim yaptı. Türk tarihinin can alacak dakikaları yaşanıyordu. Bütün mebuslar elektriklenmiş gibiydi. Duyguları, oklu kirpilerin saldırış anındaki gibi ayaktaydı. Devrimcilerle tutucular arasında kıyasıya bir savaş olacağı sanısını veren belirtiler vardı. Vahidettin'in kaçışı, devrimcilerin işini epeyce kolaylaştırmakla birlikte, başlarına yenilmesi gereken yeni sorunlar da çıkarmıştı. Salonu dolduran bütün mebuslar, gergin sinirleriyle birer yay gibi bir hasım üzerine boşanmaya hazır bekliyorlardı.

Birleşim, İkinci Başkan Doktor Adnan Beyce açıldı. Gazi Mustafa Kemal, Başvekil Rauf Bey, bütün İcra Vekilleri Kurulu da salondaki yerlerini almışlardı. Başvekil Rauf Bey, kürsüye çıktı. Bütün fısıltılar kesildi. Şimdi, bir sinek kanadını kımıldatsa vızıltısı işitilebilirdi. Herkes, Rauf Bey'in ağzından çıkacak sözleri bekliyordu. Şimdiye dek hiçbir vakit, onun sözleri, bu kerte önemle beklenmemişti. Herkes, kendini çok önemli işlerin arifesinde duyuyordu. Başvekil, şöyle konuştu:

— Efendim, dün akşam geç vakit, Hilâfet Makamı'nda bulunan Vahidettin Efendi'nin firar ettiğine dair bir haber aldık. Yeni bir durum doğmuştur. Bu durumun bir sonuca bağlanması elbette yüksek heyetinizce bir görüşme yapılarak olacaktır. Ancak bu konuda haberleşmeler gizli olmamakla, birlikte biz açıktan okumakta sakınca gördük. Uygun bulursanız bu baptaki bilgileri gizli olarak bildirelim.

İkinci başkan Doktor Adnan Bey, bunu oya koydu, görüşmelerin gizli birleşimde yapılmasına karar verildi. Gizli celsenin yönetimini de Adnan Bey aldı. Bütün ağızlardan birden:

— Söz isteriz! sözleri çıkıyordu.

Birleşimin çok hararetli geçeceği bundan anlaşılıyordu. Birçok mebus, ellerindeki kâğıtlara habire, söyleyeceği şeyler için not alıyordu. Sabırsızlık sanki Mecliste tepiniyordu. Kürsüye gelen Rauf Bey, dosyasını kürsünün üstüne açtı. Refet Paşa'nın kaçış üstüne çektiği telgrafları, General Harrington'un bildirisini, Ankara'nın Refet Paşa'ya yeni durum üstüne verdiği direktifleri, Abdülmecit Efendi'nin verdiği senedi birer birer okudu. Sonra şöylece konuştu:

— Efendiler, Hilâfet Makamı'nı işgal eden zatın şimdiye kadar bizce malûm ve muhakkak olan bir hıyaneti vardır. Sevr Antlaşması'nı tasdik etmekle Türkiye'nin idamını kabul etmiştir. Bu sefer yine İslâm'ın en kuvvetli düşmanı olan İngilizlere Halife unvanıyla müracaat ve iltica eylemiştir. Bu davranışını bütün İslâm âlemine ihanet etmesi şeklinde kabul edebiliriz. Türkiyemiz için ve necip milletimiz için ve âlemi İslâm için zehirli ve mü-

him bir insan olan Vahidettin'in kaçışından sonra münhal kalan İmameti İslâmiye'ye bir kişinin seçilmesi zorunludur.

Efendiler! Malûmu âlinizdir ki, necip milletimiz âlemdarı İslâm olarak Hilâfet Makamı'nı sinesi ile her türlü saldırışlara ve tehlikelere karşı korumuştur. Bununla övünen bir millettir. Böyle hıyanetler ve suikastlar Tanrı'nın yardımıyla hiçbir biçimde etkili olmayacaktır. Bundan dolayı her şeyden önce münhal kalan bir mevkii bir Halife seçerek inhilâlden kurtarmak gereğini yüksek kurulunuza bildiririm.

İcra Vekilleri Kurulu'nda kimileri Halife'nin Ankara'ya getirilmesini öneriyordu. Rauf Bey de onlarla yaptığı tartışmalarda Halife'nin İstanbul'da kalmasının daha doğru olacağını söylüyordu. Rauf Bey kürsüden, bunları da söyleyince, Mersin Mebusu Salâhattin Bey, Hükümet'in kimi seçtiğini sordu. Rauf Bey, seçim hakkının Hükümet'in değil, Meclis'in olduğunu söyledi.

Salâhattin Bey, diretince, şöyle konuştu:

— Kanaatimi soruyorsanız, her şeyin ehveni olmak üzere ve her şeyden önce zemin ve zamana da uygun Abdülmecit Efendi'nin seçimiyle birçok sakıncaların ortadan kalkacağı kanaatindeyim.

Çankırı Mebusu Tevfik Efendi, Hilâfet'in kaldırılması için meşihat fetvası gerektiği düşüncesini ileri sürdü:

— Şer'iye Vekâleti'nden Hilâfet'in Vahidettin Efendi'den alınması hakkında bir fetva alınmış mıdır? diye sözlerini bir soruyla bitirdi.

Rauf Bey, Şer'iye Vekili Vehbi Efendi'nin Hükümet'in sabahki toplantısına katıldığını, çoğunluğun oyuna katıldığını, bir Halife'nin seçilmesi gerektiğine inandığını bildirdiyse de Tevfik Efendi bunu yeter bulmadı. Mutlaka fetvanın yazılması için diretti. Bunun üzerine Şer'iye Vekilî Vehbi Efendi, kürsüye çıkmak zorunluluğunu duydu:

— Hilâfet Makamı'nda bulunan bir adam, yabancı bir düşmanın himayesine sığınarak, fiilen Hilâfet'ten feragat etmiştir, dedi. Bundan dolayı ikinci bir Halife'nin seçilmesi Müslimin

üzerine vaciptir. Yüksek Meclisiniz buna memurdur. Fitne ve fesada yol açmaması için her şeyden önce, bunu seçmeli.

Vehbi Efendi, bütün Müslümanlık âleminin gözlerini Büyük Millet Meclisi'ne diktiğini, ne yapılacağını beklediğini; bundan dolayı da fetva işinin doğru olduğunu söyleyerek elindeki hazır fetvayı kürsüden okunmak üzere Kâtip'e verdi. Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal, oturduğu yerden söze karışarak şunları söyledi:

— Bugün yaptığınız bu iş, kanun, yarın bir gelenek olacaktır. Bu yüzden fetva makamı, sizin makamınızdır. Bu, o makamdan okunur.

Fetva okundu. Çankırı Mebusu, söz alarak fetvanın güzel yazıldığını ancak, eksik olduğunu, «Hal'edilmiştir,» tümcesinin mutlaka eklenmesi gerektiğini söyledi. Ankara Mebusu Hoca Mustafa Efendi ise, seçilecek Halife'nin Ankara'ya ya da Bursa'ya getirilmesi gerektiğini, yoksa ancak böylece tutsaklıktan kurtulmuş olacağını söyledi:

— İstanbul'da bulunduğu halde, eğer İstanbul'da güvenlik varsa, bizzat ve bilvasıta seçimimizi yapar ve bildiririz, diye sözünü bitirdi.

Sonra, Halife'nin İstanbul'da kalmasının birçok sakıncası olabileceğini, saydı, döktü. Seçilecek Halife'nin mutlaka Ankara'ya getirilmesi gerekiyordu. Birkaç Mebus, yazılmış olan fetvanın şer'iye encümenince incelenmesini önerdi:

— Fetva orada görüşülürken biz de burada yeni seçim üstüne görüşlerimizi sürdürürüz, dediler.

Mustafa Kemal, fetvanın Encümen'de değil, Meclis'te incelenmesi gerektiğini söyledi. Şer'iye Vekili söz alarak şöyle dedi:

— Makamı Hilâfet'te bulunan adam kaçmıştır, meydanda yoktur. Bunun fiilen feragat ettiği malûm ve sabittir. Çünkü, makamını terk etmiştir. Fetvada fiilen terk ettiği zikrolunmuştur. Fakat madem ki o kelimenin konulmasında diretiliyor, ben razıyım.

Biraz daha tartışıldıktan sonra fetvanın Encümen'e gönderilmesine karar verildi. Bundan sonra Lazistan Mebusu Osman

Bey, seçilecek Halife'nin türlü entrikaların, dolapların döndüğü İstanbul'da kalmasına gönlünün razı olmadığını söyledi:

— Arkadaşlar! dedi, bunu kabul etmeyelim. Halife yanımıza gelsin, vatanımızda bulunsun, yalnız bırakmayalım.

İzmit Mebusu Sırrı Bey de bu öneriye katıldı. Halife, tutsaklık altında kalamazdı. Tunalı Hilmi Bey de onların düşüncelerini destekledi. Sözlerini şöyle bitirdi:

— Halife buraya gelmeli. Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına, şeriat hükümlerine yemin etmelidir. Bu kürsüden yemin etmesi kesin olarak gerekir. Halife'nin İstanbul'dan ayrılmasıyla İstanbul'un Hilâfet merkezi olması sarsılmaz. Çünkü, emaneti mukaddese nerede ise Makamı Hilâfet orasıdır. Biz emaneti mukaddeseyi değil, Halife'yi getiriyoruz. Bir Halife tutsaklık altında kalamaz, tutsak bir ortamda yaşayamaz.

Kütahya mebusu Ragıp Bey, ortaya ilginç bir düşünce attı:

— Hilâfet Makamı tutsaklıkta bulundukça Hilâfet sorunu bir süre askıda kalabilir, dedi.

Bu son sözler üzerine Meclis'te bir gürültüdür koptu. Hemen bütün mebuslar, bir ağızdan konuşuyordu. Ancak, herkes kendi söylüyor, kendi dinliyordu. Devrimci, tutucu, herkes, bir şey söylüyordu. Bu öneri hepsini birer yandan ilgilendiriyordu. Bu sırada, kalın, yüksek bir ses bütün bu gürültü patırtıyı bastırarak yükseldi:

— Namaz ne olacak, namaz?

Bağrı yanık mebus işittiremediğini sanarak, bar bar bağırıyor, bu sözü yineleyip duruyordu. Kürsüde konuşucu olarak bulunan Ragıp Bey'in sözleri, bu gürültü anaforunda yitip gidiyordu. Ragıp Bey, anlam olarak şöyle diyordu:

— 1 Kasım tarihinde yayımlanan bildiride, «Hilâfet Makamı'na Osmanlı Hanedanı'ndan en olgunu, en doğrusu olan Büyük Millet Meclisi'nce seçilecektir,» denilmektedir. Ne yazık ki bugün o Hanedan'dan bir tanesini dahi tanımıyorum.

Bu sözler de ortalığı karıştırdı. Mersin Mebusu Salâhattin Bey, biat sorunu üzerinde durarak çok şiddetli çözüm yolları ileri sürdü:

— Hükümet, hemen telgraf tellerini kessin, hiç kimseyi dışarı çıkarmayarak İstanbul'daki temsilcimiz aracılığıyla, Halife güvenli ve egemen olduğumuz bir yere getirilsin, Hilâfet hemen ilan olunsun!

Sözlerinin sonunu şöyle getirdi:

— Meclisi Millî'nin usulen ve şer'an biatı zorunludur. Biattan sonra Halife de iyi çalışacağına, İslâm dünyasına ve Türkiye Hükümeti'ne hizmet edeceğine ant içmelidir.

Gaziantep Mebusu Yasin Bey ise bambaşka türlü konuştu:

— Ben, benden önce konuşan arkadaşlar gibi düşünmüyorum. Halife İstanbul'da kalmalıdır. Hatta, ant içmek üzere Halife'nin Ankara'ya geçici olarak gelip gitmesi yanlısı da değilim.

Biz burada seçeriz. Seçmek, biat demektir. Halife'yi buraya getirmekle Hilâfet Makamı olarak tanıdığımız İstanbul'un durumu üzerinde, barış konferansı üzerinde etkisi olacaktır. Halife'nin herhalde İstanbul'da kalması daha doğrudur.

Üç saattir sürüp giden çok heyecanlı birleşime, başkan Doktor Adnan Bey kısa bir ara verdi.

Bir sigara içimi süren ara çabucak doldu. Ancak, bu soluklanma zamanı hiç de boşuna geçmedi. Hemen bütün mebuslar, düşüncelerine ortak oldukları mebuslara sokularak onları desteklediler. Kimin ne olduğu üç saatlik savaş boyunca anlaşıldığından, savaşçılar, şimdi daha dayanışmalı bir savaşa atılacaklardı.

Birleşim açılınca ilk sözü Bitlis Mebusu alarak bir kavga havası yarattı, bütün Meclis elektriklendi. Bu sırada Mustafa Kemal'le aralarında kimi tartışmalar oldu. Yusuf Ziya, şu anlamda konuştu:

— Vahidettin, baskı ve şiddet altında ihanet etti. Tutsaklık altında bulunan bir Halife'yi Şeriat, Halife olarak tanımaz. Şimdi de benzer yanlışlığa düşülmemelidir. İstanbul, şu sırada bir işgal bölgesidir.

Bilfiil egemenliğimiz altında bulunan bir bölgede Halife'yi seçmek şarttır. Biat tamam olmayınca seçim de tamam olmaz.

(...) Seçeceğimiz Halife'nin görevi nedir? İslâmiyet'in cum-

hur üzerine kurulmuş bir mahkeme egemenliği vardır. Bunun temeli şûra ile müdevverdir. Şûranın olağan başkanı, ancak Halife'-dir.

Bu sözler, Meclis'te fırtınalar kopardı. Sözlerin birçoğu gürültüye gitti. En çok Mustafa Kemal'in militanları, seslerini yükselterek, hatibin sözlerinin taşıdığı tehlikeyi ezmeye çalıştılar. Yusuf Ziya Bey bu gürültüler arasında yine de sesinin bütün hırçınlığını, gücünü kullanarak Mustafa Kemal'le militanlarını çileden çıkaran şu sözleri, fitili tutuşturulmuş bir dinamit demeti gibi ortaya atmaktan çekinmedi:

— O şûraya başkanlık edecek zat, herhalde Halife olacak zattır. Halife cismanî ve ruhanî sıfatları nefsinde toplar fakat yararlı olarak toplar. Onu kayıt altına alacak salt ümmet şûrasıdır.

Yusuf Ziya Bey, sonra anlamca şöyle laflar da etti:

— Şer'iye işleriyle ilgili mebuslar susmamalıdır. Eğer susarlarsa bu işin vebali, mahşer gününde boyunlarında olacaktır.

Sonra da Halife'nin yetkileriyle görevlerinin belirlenmesi gerektiği üzerinde direterek durdu.

Yusuf Ziya Bey'in bozguncu konuşmasının etkisini azaltmak ya da sıfıra indirmek düşüncesiyle Mustafa Kemal, yerinden fırladı. Kürsüye çıktığında yaşamının en heyecanlı dakikalarından birkaçını yaşadığı açıkça görülüyordu. Anlamca, aşağı yukarı, şöyle bir başlangıç yaptı:

— Her şeyden önce kaçak Vahidettin'i hal'etmek, onun yerine yeni bir Halife seçmek, bu seçimi kendisine bildirmek, sonra, Halife'nin nerede oturacağını düşünmek; en sonra da onun yetkileri söz konusu olmak gerekir. Bugün için bunların hepsini birden çözümlemeye elbette ki gücümüz yetmez.

Biraz dinlenip mebusları şöyle bir gözden geçirip sözlerinin etkisini anlamağa çalıştıktan sonra daha kararlı bir biçimde sözlerini şöylece sürdürdü:

— Bu Meclis, Türkiye Milleti'nin Meclisidir, Türkiye halkının Meclisidir. Bunun sıfat ve yetkisi yalnız Türkiye halkının ve devletinin duygularına, kararlarına aittir. Bu Meclis, kendisine,

bütün İslâm dünyasını kapsayan bir güç veremez. Bundan dolayı, bu Meclis'in başkanlığında bulunacak kişinin de olsa olsa temsil edeceği şey, yalnız Türkiye'ye ilişkin olabilir; bu sınırlı bir şeydir. Oysa yüksek Hilâfet Makamı, bütün İslâm dünyasını kapsayan bir kutsal makamdır. Türkiye Devleti'nin ve halkının din ve vicdan görevi, öbür İslâm dünyasının dahi aynı günün gelmesine dek bu yüksek makama dayanak olmaktır. Bütün kuvvetiyle bütün gücüyle onun gücünü, kudretini, onurunu, bütün İslâm dünyasının gözünde, İslâm olmayanların gözünde korumaktır. Yoksa, kendi varlığını Hilâfeti'nin eline veremez, vermeyecektir de. (...) Fetva, kaçak Halife üstüne yapılacak işlemi saptıyor. Seçilecek Halife üstüne de doğrusunu söylemek zorundayız ki hasbelicap ve hasbelhadisat tarih gereği olarak Osmanlı Hanedanı'nı kabul ve korumak zorundayız. Bu ailenin içinde bizim aradığımız nitelikleri bulmak bugün için biraz güçtür. Belki gençleri özel olarak yetiştirdikten sonra gerekli niteliklerle kişiliği taşıyan insanlara rastlanabilir. Ne var ki bugün, bu ciheti gerçekten inceleyerek analiz edecek olursak, pek güç durumda kalabiliriz. (...) Abdülmecit Efendi, kimi kötülükler ve yanlışlıklar yapmıştır ve yüksek meclisiniz de birçok tenkitlerde bulunmuştur. Böyle olduğu halde dün gece, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin mukarreatını ben kabul ediyorum, diyor. Bu yüzden bir kolaylık olmak üzere bu zat üzerinde düşünceleri toplamak uygun olur. Şimdi, Halife olacak kişinin İstanbul'da kalması ve buraya getirilmesi sorunu var ki bu nazik bir sorundur. Gerçi İstanbul henüz işgal güçlerinin işgali altındadır. Onların etkisi altındadır. Ne var ki bu etkinin derecesi dün ile bugün bir değildir. Bugün, biz İstanbul'da etki ve nüfuz sahibi olmaya başladık. Bunun geleceği nüfuz ve egemenliğin kurulmasına doğru gittiğini anlatır. (...) Bizim, dünyanın gözünde güç ve kuvvetimiz kendi biçim ve kendiliğimizdir. Hilâfet Makamı tutsaklık altında olabilir, Halife İngilizlere sığınabilir, onlarla birlikte kaçabilir; her şeyi yapabilir, ne var ki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yönetim biçimini, siyasetini ve gücünü sarsamazlar. Şöyle olacak, böyle ola-

cak, Halife'yi kaçıracaklar, diye kaygulanacak değiliz. Biraz da bütün İslâm dünyası kaygulansın. Onlar da bizimle birlikte çalışsınlar, ki Hilâfet Makamı'nı kurtaralım ve serbest olarak bütün yeryüzünü kapsayan bir Halife'yi oraya oturtalım.

(...) Türkiye halkı, kayıtsız şartsız egemenliğine sahip olmuştur. Egemenlik hiçbir biçimde, hiçbir anlam ve delâlette ortaklık kabul etmez. Halife olsun, unvanı ne olursa olsun, bu milletin yazgısına ortaklık edemez. Millet buna kesinlikle göz yumamaz. Bunu önerecek hiçbir milletvekili olduğunu sanmıyorum. Bütün davranışlarımız, bütün yazgılarımız bu bakımdan olabilir. Başka türlü kesin olanağı yoktur.

Mustafa Kemal'den sonra kürsüye Konya Mebusu Vehbi Efendi çıktı. Yusuf Ziya Bey'in sert bir biçimde ortaya attığı zihin karıştırıcı sorunlara Müslümanlığın bilimsel mantığına dayanarak susturucu karşılıklar verdi. Sonra, sözlerini şöylece toparladı:

— İslâmiyet'te müstebit bir hükümet yoktur. Hükümeti İslâmiye tamamen meşrutadır. Fakat, meşrutiyet, şeriatın ahkâmını icra suretiyle meşruttur. Ama, bu olabildi mi, olmadı mı? Evet, suistimaller oldu! Şeriata hiç yanaşmayanlar da oldu. Şeriat hükümlerinin haricine de çıkıldı. Fakat, Hilâfet Makamı'nda veyahut Hükümdarlık Makamı'nda bulunan adamların bu vazifeyi ifa etmelerinden dolayı bu vazife kendilerinden sakıt olmak lâzım gelir... Halife, İslâmlara ait bir unvandır ve Kur'an ile sabittir. Hilâfet'in mânâsı dünyayı vakti merhununa kadar imara çalışmaktır. Halife olan zat, şer'i şerifin hükümlerini icraya memur olması lâzımdır. Hilâfet, İslâmlara mahsus bir unvan dediğimin sebebi de budur. Çünkü İslâm riyasetinde bulunanlara Halife deniyor. Bu da ahkâmı şer'iyeyi icra ile memurdur. (...) Bu şartların ve meziyetlerin cemini bir şahısta bulmak imkânı var mıdır, yok mudur? Elcevap, yoktur. Yok olunca ne oluyor? Şer'an her umuru ehline tevdi ile taksimi amal kaidesini riayetle Hilâfet Makamı'nda bulunur. Bizim hali hazırımıza gelince; evet, biz bir Halife'ye biat ederiz. Bu, Müslümanlar için vaciptir; lâzımdır, tehiri de caiz değildir. Bu Halife de lâzım gelen va-

zifei şer'iyesini Meclis'e terk eder. Meclis vasıtasıyla icra ettirebilir. Bunun için cümlenizden rica ederim, evvelâ intihap meselesini bitirelim sonra, sıfatlarını düşünelim.

Vehbi Efendi'ce verilen Fetva, Evkaf ve Şer'iye Encümeni Başkanı Ankara Mebusu Mustafa Hoca'nın Başkanlığı'nda toplanan Encümen'de incelenerek ufak bir iki değişiklikle kabul edildi, yine Meclise gönderildi. Meclis Başkanı Encümen tutanağını oya koymuş, kabul edilmişti. İşin buraya dek olan bölümü, pek, öyle önemli değildi. İki önemli soru Meclisin içinde yuvarlak iki bomba gibi yuvarlanıp duruyordu. Her an bir yere çarpıp patlayabilirdi. Bunlardan biri, Halife'nin Anadolu'ya gelip gelmemesi sorunu, öbürü de İstanbul'da bırakılan Halife'ye uzaktan uzağa biatın doğru olup olmadığıydı.

Bu iki konu ortaya çıkınca birdenbire Meclis bir fırtınalar alanı kesildi. Özellikle Meclis'teki hoca mebuslar, yaşamlarının en büyük kavgasını verircesine ateş kesilmiş, birbirleriyle tartışıyor, çekişiyor, tozdan dumandan göz gözü görmüyordu. Derdini kürsüden anlatmaya fırsat bulamayacağını anlayan herkes, bu fırtınanın içinde soluk alıyor; alabildiğine bağırıyor, ses yüksekliğiyle ötekilere egemen olacağını sanıyordu. Bu sırada Malatya Mebusu Lütfü Bey, sesiyle bütün sesleri bastırarak şöyle bağırdı:

— Bizim burada intihap etmekliğimiz şer'i şerife muvafık değildir.

Şer'iye Vekili Vehbi Efendi de sesinin bütün gücüyle ona şu karşılığı verdi:

— Buradan şer'an biat caizdir. (...) Mağripte olan bir adama maşrıkta bulunan herhangi bir Müslüman biat edebilir, biatta hiçbir mani yoktur.

Mersin Mebusu Salâhattin Bey, diretti:

— İntihap şimdi yapılsın. Fakat, biat burada olsun.

Vehbi Efendi ona da şu karşılığı verdi:

— İntihap ile biat beyninde fark yoktur. İntihap demek, sen Müslim'in üzerine İmam'sın, demektir. Sen ona istersen intihap de, istersen başka bir tabir yap; hepsi birdir.

Erzurum Mebusu Salih Hoca'nın, bu konudaki düşüncelerini açıklarken âyetlerden yararlanması, bütün hocaları coşturmuştu. O, böyle konuşurken salt hocalar değil kimi başka mebuslar da bayağı coşarak, «Amin!» diyorlardı. Antalya Mebusu Rasih Hoca ile Diyarbakır Mebusu Hamdi Efendi'nin yaptığı tartışma bütün ötekileri bastıracak bir güç kazanmıştı. Diyarbakır Mebusu:

— Kütübü şer'iye biat demiyor; İmam'ın nasbi ve tayini vaciptir, deniyor. Biatı da nereden çıkarmışlar?

Şer'iye Vekili'nin kürsüden açıklamada bulunduğu bu sırada hemen bütün mebuslar ayağa kalkıp birbirleriyle ikişer üçer tartışma grupları kurduklarından söylediği sözlerin çoğu anlaşılmıyordu. Mebuslar, hem birbirleriyle tartışıyor, hem de kürsüde konuşan Şer'iye Vekili'ni soru yağmuruna tutuyorlardı. Kısacası bir disiplinsizlik, bir karmakarışıklıktır gidiyordu.

Vehbi Efendi, bunun üzerine:

— İşi uzatıyoruz. İntihap ve biatta, yani biat olunacak zatın huzuru şart değildir, diye kesin olarak konuştu.

Böyle olduğu halde gürültü patırdı yine kesilmedi. Mustafa Kemal Paşa, kürsüye gelerek şöyle bir çözüm yolu ileri sürdü:

— Heyeti celileniz, Halife'yi intihap eder ve bunun üzerine Meclis bir intihap kararnamesi ortaya çıkarır ve bu kararname üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi filân zatı Hilâfet'e, Makamı Hilâfet'e intihap ettiğine dair bir beyanname tertip eder. Aynı zamanda Hilâfet Makamı'na intihap edildiğini bütün âlemi İslâm'a tebliğ edecek bir beyanname olacaktır. Her iki beyanname dahi Meclis tarafından görüldükten sonra tesbit olunacaktır. Bu kararla beraber iki beyanname intihap olunan zata Meclisinizin tensip edeceği bir vasıta ile bildirilecektir. İntihap olunduğunu kendisi kabul ederse o beyanname imza ettirilecek ve âlemi İslâm'a gidecektir. Aynı zamanda Büyük Millet Meclisi'nin beyannamesi de âlemi İslâm'a gidecektir. Başka hiçbir muameleye lüzum yoktur.

Mustafa Kemal'den sonra Başkan Doktor Adnan Bey, görüşmelerin yeterliği üzerine verilen takrirlerden söz ederek bunu

Meclis'in müsaadesi olursa oya koyacağını bildirdi. Karahisar'ı Sahip Mebusu Şükrü Efendi, takrire karşı söz aldı.

— Sadede geliniz!

— Artık kâfi! sesleri arasında konuşmasını sürdüren hatip, İslâm tarihinden parçalar okumaya başladı. Gıyaben biat olamayacağında direterek, kitap böyle yazıyor, diye işi boğuntuya getirmek istedi. Bunun üzerine öfkeyle yerinden fırlayan Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi, kürsüye çıkarak şöyle konuştu:

— Bu hoca yanlış bellemiş, bizim orada hal ve akidde bulunacak birkaç mebusumuz vardır. Hocalardan bir tanesi alenen biat edecek olursa onunla da Halife olur. Ben bunun kitapta yerini gösteririm, deyince gürültü ayyuka çıktı.

Adnan Bey, işe karışmak zorunda kaldı:

— Susunuz, Efendiler! Gürültü etmeyiniz. Herkes ayakta, rica ediyorum, yerinize oturunuz. Kifayeti müzakere takririni reye koyacağım. Müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Müzakere kâfi görülmüştür.

— Mesele mühimdir, müzakere nasıl kâfi olur? diye bağıran Şükrü Efendi'yi Mustafa Kemal, susturmak zorunda kaldı:

— Sus artık, Hoca Efendi!

Sivas Mebusu Vasıf Bey'le yedi arkadaşının verdiği önerge ile on beş imza taşıyan bir başka önerge, şurada Başkan Adnan Bey'in elinin altında duruyordu. Bunların istemleri şunlardır: Halife'nin İstanbul'da işgal altında görev görmesi sakıncalıdır. Bundan dolayı seçilecek Halife'yi Ankara'ya getirip burda biat etmek, sonra işgal kalkıncaya dek de Ankara'da kalmasını sağlamak, bunun nedenlerini de bütün İslâm dünyasına bildirmek.

Başkan Adnan Bey:

— Bu mantıkî olarak Halife intihabından sonra halledilir. Bir kere Halife mevcut olsun, ondan sonra mesele hallolunur. Şimdi, intihap meselesini nasıl yapacağız, ne buyurursunuz? diye sordu.

Bunun üzerine İcra Vekilleri Kurulu Başkanı Rauf Bey, söz alarak vekiller kurulu adına şunları söyledi:

— Uzatmayalım, mesele çok naziktir, fesada son derece müsaittir. Her halde intihabın en kısa ve müsbet şeklini düşünün.

Mersin Mebusu Salâhattin Bey, anlam olarak şunları söyledi:

— Benim de imzalamış olduğum önerge oya konmazsa arkadaşlardan birçoğu oylamaya katılmayacak. Önergemiz mutlaka oya konmalıdır.

Bunun üzerine Rauf Bey, bir kez daha söz alarak oylamaya katılmamanın büyük sakıncaları olacağını, bunun vebalinin katılmayanların boynuna olacağını anlattı. Durumun, sanıldığından nazik olduğunu söyledi. Bu kısa, diretici öğesi bol tartışma her iki konuşmacıyı öfkeyle sürükleyip götürürken Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Efendi, ortaya şöyle yeni bir oklu kirpi atıverdi:

— Meclisi âli Halife intihabına malik değildir. Çünkü, Halife intihap etmek için kudreti Padişah ile olması lâzımdır. Ne vakit ki Halife bir makamı dini olmuştur. Bu Meclis Halife'yi intihap edemez ve hakkı yoktur.

Önerge sahiplerinin, önergelerinin oya konulması için şiddetle diretmeleri üzerine Rauf Bey şöyle konuştu:

— Burada herkes hürriyeti kelâma maliktir ve herkesin sözü muhteremdir. Fakat arkadaşlar, biraz insaf lâzımdır! Hepinizin reyi ile intihap edilen Şer'iye Vekili Efendi Hazretleri izahatta bulundular; ulemayı saire arkadaşlarımız da beyanatta bulundu. Şimdi, heyeti celilelerine tekrar ediyorum. Maslahatı ümmet bu işte müstaceliyeti emrettiğine benim kanaatim vardır. Bu işi bir an evvel neticeye iktiran ettirelim. Demin de arzettim. Zannederim ki heyeti celilenin efkârı umumiyesi de bu esas etrafında temerküz ediyor. Binaenaleyh Mecit Efendi hakkında beyanatta bulundu, bu nokta üzerinde biraz teemmül ettik.

Rauf Bey'den sonra birkaç mebus daha söz alarak konuştu. Bunlardan Amasya Mebusu Ömer Lütfü Bey:

— Bu takrir reye konur, kazanırsa Meclis'in kararıdır, kazanmazsa akalliyettedir; geri kalır. Ondan sonra intihabımızı müttefikan yaparız, dedi.

Mustafa Kemal, oturduğu yerden onu şöyle karşıladı:

— Müzakere mevzuu olan şey, Halife'nin intihabı meselesidir. Halife'nin buraya gelmesi meselesi ayrı bir meseledir. Binaenaleyh, onun üzerinde henüz müzakere cereyan etmiş değildir. Müzakere cereyan etmemiş bir mesele reye konmaz.

Mustafa Kemal'in kesin sözleri bile ateş almış mebusları yatıştıramadı. En sonra, Sinop Mebusu Hakkı Hamit Bey, yine bu konu üzerinde uzun bir konuşma yaptı. Önerge sahipleri onu hararetle desteklediler.

Bunun üzerine başkan Doktor Adnan Bey:

— Halife mevcut olmadan şurada burada olması müzakere noktai nazarında makbul ve mantıkî değildir. Şimdi, intihap meselesini bahis mevzuu edelim. İntihap deyince, hepiniz biliyorsunuz ki isimler okunur, reyler atılır. Bu alenî celse tekrar edilecektir. Hafî celsede reyi işarî ile yapalım, alenî celsede ise hafî rey ile arzederiz. Başka türlü olmaz.

Bitmez tükenmez tartışmalar yine başladı. İşi kestirmeden çözüm yoluna sokmak isteyen Adnan Bey, Rauf Bey'e ünleyerek Hükümet adına Halife olarak kimi önerdiğini sordu. Rauf Bey, Abdülmecit Efendi'nin adını bildirdi. Adnan Bey, hemen bu imdat işaretine sarıldı, bunu oya koyarken şöyle konuştu:

— Abdülmecit Efendi'yi teklif ediyorlar, celse aleniye geçince usulü veçhile intihap edilmek üzere Abdülmecit Efendi'nin Makamı Hilâfet'e isadını kabul edenler ellerini kaldırsınlar.

Bütün eller kalktı. Adnan Bey görünüşü gözden geçirdi.

— Ekseriyeti azime ile intihap edilmiştir, dedi.

Meclise şu sırada gerekli seçim usulleri üstüne birkaç açıklamada bulunduktan sonra şöyle konuştu:

— Bu sabah heyeti vekile arkadaşlarımla içtima ederek tetkik ettik. Telâkkimizi arzedeceğim. Tabii heyeti celilece ittihaz olunacak karar pek hassas olan bu vaziyet, inşaallah, milletimizin saadeti noktai nazarından âlemi İslâm'ın vifakı noktai nazarından ensep bir tarzda olacaktır. Beyannamede denilmiştir ki «vaziyeti hazırada Zatı Şahane kendisini emniyette görmediğinden.» Evet, vaziyeti hazırada bir tebeddül vardır. Fakat bu tebeddül de

İstanbul ahalisinin vicdanı millî ve dinîsinden feveran eden his ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne iltihak etmeleri hürriyet ve istiklâl talep etmeleridir. Demek ki Türk Milleti'nin, İslâm'ın esasatından olan hürriyete mazhariyeti Halife Makamı'nda bulunan zat için matlup değilmiş, hürriyeti kendisi için muzır addetmiş, bilmem başka bir tebeddül görülüyor mu?

Arkadaşlar! Senelerden beri istiklâl ve hürriyeti için çalışan milletimiz bu gayesine vasıl olmak üzere iken bu zat tavahhuş ediyor ve maalesef ve Hilâfeti İslâmiye'yi İngiliz himayesine terk edecek kadar tarihte vaki olmamış azim bir hıyanet irtikap ediyor. Aynı şahsiyet Sevr Muahedesi'ni kabul etmek suretiyle aziz vatanın Türk Milleti'nin inkısamını kabul etmiştir. Sabır olan, mütevekkil olan fakat istiklâl ve hürriyetini hiçbir vakit karşısındakine feda etmemiş ve etmeyecek olan milletimiz buna da tahammül etmiş, gayesine yürümüş ve tamamıyla muvaffak olmaya başladığı bir sırada, aynı şahsiyet bu defa da Hilâfeti uzmayı İslâmiye'nin kendi nefsine münhasır olduğunu farz edecek kadar belâhat göstererek, İngilizlerin himayesine tevdi ettim, diyecek kadar cüret göstermiştir.

Efendiler! İslâm müstakil olarak yaşamıştır. Müstakil olacaktır. İstiklâlini hiçbir kuvvet ihlâl edemeyecektir. Bu, hiçbir beşerin yedi iktidarında değildir. Nerde kaldı ki asırlardan beri Hanedan için, bu memleket için, bu vatan için kan döken bir millete ve bütün İslâmiyete ihaneti sabit olmuş, tahakkuk etmiş böyle bir şahsiyet tarafından ihlâl edilebilsin. İşte, Efendiler! Halife Makamı'nda bulunan şahsın arı firarı irtikap etmesi yani uhdesine mevdu olan vazifeyi terk ile düşman tarafına firar etmesi cihetiyle Hükümetimiz teemmülü neticesinde mevkii Hilâfet'in münhal olduğu kanaatine varmış ve yeni bir Halife'nin intihabının esasatı diniyemiz ve selâmeti milliyemiz noktai nazarından tahtı vücupta olduğunu görmüştür. Bu suretle noktai nazarımı arzettikten sonra sözü Şer'iye Vekili muhterem Vehbi Efendi Hazretleri'ne bırakıyorum.

Şer'iye Vekili kısaca şöyle konuştu:

— Heyeti Vekile Reisi Beyefendi'nin beyanatı veçhile Hilâfet

unvanını taşıyan zatın firarı tahakkuk etmiştir. Böyle milleti İslâmiye'nin reisi tanınan bir insanın ecnebi himayesi altına geçmesi ve bize düşman olan İngilizlerin vapuru ile firar etmesi, İslâmiyet namına zul ve ardır. Binaenaleyh, bu adam, fiilen Hilâfet Makamı'nı terk etmesi ile şer'an münhal addedilir. Yani, bugün şu saatte Hilâfet Makamı münhal olunca ammei Müslim'in üzerine bir imam intihabı ve biat vaciptir. Binaenaleyh, şer'an şu saatte üzerimize terettüp eden bir vücup vardır; o vücuba eda eylemekle mükellefiz. Onu eda, bir Halife intihap edilmekle hasıl olacağından Makamı Hilâfet'e bir Halife intihap edilmesini teklif eylerim.

Vehbi Efendi'nin bu sözleri biter bitmez, Mecliste top gibi bir gürültü patladı:

— Fetva isteriz!

— Bir fetva yazılmıştır, okunsun! diyerek elinde hazır tuttuğu fetvayı okunması için kâtibe uzattı. Kâtip, hal fetvasını tane tane şöyle okudu:

Firari Vahidettin'in hal'ine dair olan fetva şudur:

«İmamülmüslimin olan Zeyd, düşmanın umum Müslim'inin aleyhinde mucibi mahvolan tekalifi şedidesini bilâ zaruretin kabul ile hukuku İslâmiye'yi müdafaadan aczini izhar ve Müslimin müdafaai mücahidanelerine düşmana muvafakatle Müsliminin ihlâl ve itikasını mucip harekâta fiilen teşebbüs ve harekâtı ihtilâlkaranede devam ve ısrar badehu ecnebi himayesine iltica ederek Makamı Hilâfet'i terk ve firar ile Hilâfet'ten feragat etmekle şer'an münhal olur mu?

Elcevap: Olur.

Ketebehulfakir Mehmet Vehbi.»

«Bu suretle hukuk ve menafii İslâmiye'yi sıyaneten Makamı Hilâfet'e lâyık bir zata erbabı hallü akd tarafından biat olunmak vacip olur mu?

Elcevap: Allahu âlem olur.

Ketebehulfakir Mehmet Vehbi.»

Okunan fetvanın oya konması gerektiği üstüne kimi mırıltılar işitilince, Mustafa Kemal, yerinden kalkarak konuşmak zorunluluğunu duydu:

— Bu memleketi yıkmak için de fetva verilmiştir. Fetva behemehal Meclisi âlinin reyine vazedilmelidir.

Fetvanın oya konmasını gereksiz gören Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey:

— Fetvayı şerife bizim reyimizden yüksektir. Mademki fetva vardır, Vahidettin mahludur, dedi.

Doktor Adnan Bey, fetvayı yine de oya koydu:

— Fetvayı şerife mucibince inhilâl kabul edenler, lütfen ellerini kaldırsınlar.

Bütün ellerin kalktığı görüldü. Fetva, ittifakla kabul edilmişti. Kararın ilanı, sürekli, coşkun alkışlara yol açtı. Gizli oyla Halife'nin seçimine geçildiğinde hemen bütün mebuslar, yaşamlarının en önemli işlerinden birini yaptıklarına inanan bir ağırbaşlılık içine girmişti.

Başkan, sonucu bildirirken şunları söyledi:

— Makamı Hilâfeti İslâmiye için vuku bulan intihapta reye iştirak eden yüz altmış iki zattır. Muamele tamamdır. Yüz kırk sekiz zat Abdülmecit Efendi Hazretleri'ne, iki zat Abdürrahim Efendi'ye, üç zat Selim Efendi'ye, dokuz zat da müstenkif olarak rey vermiştir. Binaenaleyh, yüz kırksekiz rey ile Abdülmecit Efendi Hazretleri Makamı Muallayı Hilâfet'e intihap edilmiştir.

18 Kasım 1922 günü, Halife'nin seçildiği gün, Mustafa Kemal, Refet Paşa'ya şifreli bir telgraf göndererek şu direktifleri verdi:

— Abdülmecit Efendi, Halife-i Müslim'in unvanını kullanacaktır. Bu unvana başka sıfat ve kelime ilâve edilmeyecektir. Âlemi İslâm'a iblâğ olunmak üzere ihraz edeceği bir beyanname, delâletinizle, evvelâ şifre olarak bildirilecektir. Tasvip olunduktan sonra tekrar şifre ile delâletinizle kendisine bildirilecek, ondan sonra neşrolunacaktır. Bu beyannamenin metnini başlıca şu noktalar teşkil edecektir:

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini Hilâfet'e intihabından sarahaten beyanı memnuniyet olunacaktır.

Vahidettin Efendi'nin tarzı hareketi mufassalan takbih edilecektir.

Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun onuncu maddesine kadar olan mevadı muhteviyatı tarzı münasipte ve mühim mânâ ve müfadı aynen zikredilmek suretiyle Türkiye Devleti'nin ve Büyük Millet Meclisi'nin mahiyeti mahsusası ve usulü idaresinin Türkiye halkı ve bütün İslâm âlemi için enfa ve evkaf olduğu zikr ve tesbit kılınacaktır.

Türkiye Millî Halk Hükümeti'nin hidematı mesbuka ve mesaii meşkuresinden takdirkârane bir lisan ile bahsolunacaktır.

İşbu beyannamede nikatı mesrudeden mada, siyasî addedilebilecek bir nokta ve fikir dermeyan edilmeyecektir.

Mustafa Kemal, ertesi gün, yine Refet Paşa eliyle, ancak açık olarak bir telgraf çekti. Bunda şöyle diyordu:

«Hanedanı Âli Osman'dan Halife-i Müslimin Abdülmecid Efendi Hazretleri'ne:

Âmmei Müslimin için mucibi mahvolan düşman tekalifi şedidisini kabul ve Müslim'inin müdafaai mücahidanelerinde düşmana muvafakatle beynelmüslimin ikaı şer ve esat ve sefki dımaya fiilen teşebbüs ve bu harekâtında devamı ve ısrar ve binnihaye ecnebi himayesine tevdii nefsederek bir İngiliz gemisiyle makam ve Makamı Hilâfet'ten firar eden Vahidettin Efendi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'iye Vekâleti'nden verilen fetvayı şerife mucibince, hal'ine Meclis Heyeti Umumîyesi'nin 18 Teşrinisani tarihinde münakit 140., içtimainin beşinci celsesinde müttefikan karar verilmiştir.

Türkiye Devleti'nin hâkimiyetini bilâ kaydü şart milletin uhdesinde mahfuz tutan Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na tevfikan icra kudreti ve teşri salâhiyeti kendisinde mütecelli ve mütemerkiz bulunan milletin yegâne ve hakikî mümessillerinden mürekkep Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrinisani 1338 tarihinde

müttefikan kabul ettiği esbabı mucibe ve esasat dahilinde Meclisi Âlice 18 Teşrinisani 1338 tarihinde münakit celsede Makamı Muallâyı Hilâfet'e intihap buyrulmuş olduklarını hürmeti mahsusa ile Zatı Hazreti Hilâfetpenahileri'ne arzederim. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce âlemi İslâm'a ve Türkiye halkına iblâğ olunmuştur.

İntihabı vakıın âlemi İslâm için müteyemmen ve füyuzatbahş olmasını eltafı ilâhiyeden tazarru ve niyaz ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Gazi Mustafa Kemal.»

Hilâfet Alayı'nın İstanbul'da yapılmasına karar verildi. Günü de 24 Kasım 1922 Cuma olarak belirlendi. Hem bildirgeyi Halife'ye imza ettirmek hem de biat törenini yaptırmak üzere Meclis'ten İstanbul'a bir Mebuslar Kurulu gidecekti. Bu kurul için Meclis'ten kur'a ile on beş kişi seçildi. Seçilen mebuslar şunlardı:

Cebelibereket Mebusu Rasim Bey, Karahisarı Şarki Mebusu Mehmet Vasfi Efendi, Eskişehir Mabusu Halil İbrahim Efendi, Bursa Mebusu, Doktor Emin Bey, Erzurum Mebusu Durak Bey, Tokat Mebusu Hamdi Bey, Çankırı Mebusu Ziya Bey, Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri Bey, Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi, Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi, Yozgat Mebusu Feyyaz Ali Bey, Ardahan Mebusu Hilmi Bey, Erzincan Mebusu Hüseyin Bey, Sinop Mebusu Şerif Bey, Adana Mebusu Mehmet Efendi, Ardahan Mebusu Server Bey, Amasya Mebusu Mehmet Ragıp Bey.

Sonradan bunlara Kırşehir Mebusu Müfit Efendi ile Kâtip Hakkı ve Atıf Beyler, yönetim memurlarından Emir Paşa katıldı.

Bunların başında İstanbul'a giden bir kişi daha vardı ki o da Salâhattin Adil Paşa'ydı. Maiyetiyle birlikte Refet Paşa'yı değiştirmek üzere gidiyordu.

HALİFEİ MÜSLİMİN

«Milletlerin esareti üzerine kurulmuş müesseseler her taraftan yıkılmağa mahkûmdur.

Mustafa Kemal.»

Abdülmecit Efendi, 1868'de doğdu. Babası Sultan Aziz'di. Onun ikinci Şehzadesi'ydi. Annesi, Hayranıdil kadındı. Çocukluğu, babasının Padişahlığı zamanında Dolmabahçe Sarayı'nda geçti. On yedi yaşına bastığında ona Çamlıca'da büyük bir köşk armağan edildi. Ondan sonra hep bu güzel manzaralı köşkte yaşayacaktı. Mecit Efendi'den başka iki Şehzadesi daha bulunan Sultan Aziz, bunlar arasında en çok Yusuf İzzettin'e düşkündü. Onu, on iki yaşına bastığında teğmen rütbesiyle orduya yazdırmıştı. Yusuf İzzettin Efendi, böylece aradan çok geçmeden Cuma Selamlıklarında birer rütbe yükseltilerek Mareşallik rütbesine ulaşmış, Hassa Orduyu Hümâyûn rütbesine yükselmişti. Öbür iki kardeşi, onu çok kıskanıyordu. Ortada korkunç denecek kıskançlık nedenleri vardı. İki kardeş, Yusuf İzzettin'i zerrece sevmiyordu. Yusuf İzzettin Efendi gerek babasının gerekse çevresinin bu sonsuz okşayışları yüzünden şımarmış, gururlanmıştı. Öyle ki kendisini her şeyi bilen bir doğaüstü yaratık sanacak duruma geldi. Eğitimi için tutulan bir öğretmeni kibiri, gururu yüzünden yanına yanaştırmadı. Saray koşullarına göre her Şehzade'nin eğitimi zorunlu olduğu halde onu olduğu gibi bıraktılar. Bir Mareşal'in öğretmenlerden öğreneceği hiçbir şey olamazdı.

Yusuf İzzettin Efendi'nin öbür kardeşleri Mecit Efendi ile Seyfettin Efendi, onun şımarıklıklarını yaratan nedenler altında ezilmiş gibiydiler. Burnu havada olan kardeşlerinin tersine, onlar, Saray'ın dışında yaşayan halk yığınlarına karşı büyük bir ilgi duyuyorlardı. Mecit Efendi, oldukça iyi bir eğitim yapmıştı. Fransızca'ya, müziğe, resme hep birden ilgi duymuştu. Beylerbeyi

Sarayı'nı yaptıran Sultan Aziz, bunun süslenmesini yaptırmak üzere bir ressam getirtmişti. Bu Petrovski adlı Polonyalı bir ressamdı. Sultan Aziz, resim meraklısıydı. Kendisi de resim yapıyordu. Beylerbeyi Sarayı'nı süsleyen tabloların krokilerini hep o çizmişti. Petrovski, yaptığı resimleri hep Padişah'ın direktifleri altında yapmıştı. Mecit Efendi, gerek babasının gerekse Petrovski'nin resimle uğraşmalarını ilgiyle izlemiş, ilk resim çalışmalarında Petrovski'nin eğitici çabaları da rol oynamıştı. Petrovski, Rusya'ya dönünceye dek ona resim dersleri göstermiş, artık resimde bir yetenek olduğu anlaşılan Mecit Efendi'ye onun gidişinden sonra resim öğretmeni olarak ressam Sami Paşa atanmıştı. Mecit Efendi, birçok şeye merak sardırmakla birlikte resim üzerinde tutkuyla durmuş, beğenilecek birçok çalışmalar yapmıştı. Beğendiği tabloların birkaçını Saray'ın duvarlarına astırmıştı.

Paris'te uluslararası bir resim sergisi açılmıştı. Mecit Efendi, bu sergiye resimleriyle katılmak istediyse de Sultan Abdülhamit, bunu engellemişti. Hem de bunu şiddetli reaksiyon göstererek yapmıştı.

Mecit Efendi, Çamlıca'daki köşkünde oldukça düzgün bir yaşayış süregelmişti. Zamanlarını hep yararlı bulduğu şeyler arasında bölüşmüştü. Yüksek çevrelerde bir gelenek haline gelen Fransızca öğrenme işinden sonra siyasal baskı, gittikçe batıya, doğuya doğru yayılan Alman Ulusu'nun dilini zorluluğa benzer bir hevesle öğrenmeğe çalıştı. Alman Ordu Eksperleri, Osmanlı Ordusu'nun içinde, gelecek hesapların içinde fink atıp durmaktaydı. Geleceğin kültürlü Osmanlı Padişahı Abdülmecit Han, günün birinde Fransız Ordularını hallaç pamuğu gibi atıp Paris'e giren Alman İmparatoru'yla karşılaştığında, Almanca konuşmak şerefine erişecekti. İri, sağlam yapılı, mavi gözlü, ak tenli, yakışıklı bir adam olan Mecit Efendi'nin ilk günden beri Harem Dairesi'nde cins kısraklar gibi güzel kadınlar, cariyeler bulunuyordu. Her sabah saat onda Harem'den çıkan Mecit Efendi, bahçedeki çamlar arasında biraz dolaşıp hava alıyor, Bahçıvanbaşı'na buyruklar verip çalışma odasına çekiliyordu,

On ikide yemek yiyor, biraz öğle uykusu kestiriyor, sonra, güzel havalarda güzel cariyelerinin getirip köşkün yanı başında kocaman çamın altında yerleştirdikleri masanın başına geçip birkaç saat çalışıyordu. İkindi serinliği basınca güzel atlardan birine binerek, ya Bulgurlu'ya doğru bir geziye çıkıyor, ya da tüfeğini, köpeklerini alıp tavşan, bıldırcın, türlü av kuşları avlıyordu.

Mecit Efendi, sofraya her zaman Şehsüvar Hanım ve Dürrüşehvar'la oturuyordu. Beş vakit namazını da düzgünce kılıyordu. Cuma namazlarını türlü camiilerde halk arasında kılmaktan hoşlanıyordu. Bunun başlıca nedeni popüler olmak düşüncesiydi.

Mecit Efendi, alaturka müziğe büsbütün sırtını çevirmiş, bir batı müziği yanlısıydı. Kendisiyle, karısı, keman; ikinci karısı Hayrünnisa, viyolensel çalıyordu. Harem'deki kalfalardan ikisi de batı müziğiyle ilgiliydi. Bunların biri piyano, öbürü kontrbas çalıyordu. Böylece Mecit Efendi'nin köşkünde, içinde bir tek erkek olarak kendisinin bulunduğu bir batı müziği orkestrası kurulmuştu. Bu küçük orkestra, çoğu, akşam yemeklerinden sonra bir programa göre konserler veriyordu. Mecit Efendi, ayrıca, babasının gözdelerinden Feleksu adlı Saraylı'dan piyano dersleri de almıştı. Küçük yaşından beri alafranga müzikle öyle senli benli olmuştu ki artık alaturka müzikten bayağı tiksinecek hale gelmişti. Alaturka saz eserlerine, şarkılara kulaklarını tıkıyordu. Verdi'nin ya da Şopen'in eserlerini saatlerce çalıyor, dinliyor, hiç bir yorgunluk duymuyordu.

Türk halkını olduğu gibi Şehzadeleri de sarayların zindana döndürülen kapalı havasında özgürlüğe susatan Abdülhamit, tahtından indirilip de Selanik'teki Alâtini Köşkü'ne kapatıldıktan sonra, Şehzadeler, dışarı dökülerek halkın arasına karışmışlardı. Sultanlar, İstanbul'un caddelerinde sülünler gibi salınarak geziniyorlardı. Bu erkekli, kadınlı kişizade kalabalığı, özgürlüğün getirdiği yeni tatlardan tatmağa başladığı sırada Mecit Efendi de Beyoğlu konser, tiyatro salonlarında sık sık görünmeye başladı. Bütün alafranga konserlerde boy gösteriyordu. Konserleri dikkatle dinlerken, sanki önündeki bir piyanonun tuşlarına vuruyor-

muşçasına locanın kırmızı kadifeyle örtülmüş kenarına vurup tempo tutuyor, bu sırada gözlerini yumarak durup dinlenmeden, başını bir sağa bir sola sallıyordu. Mecit Efendi'nin bu durumu çokça göze çarpıyor, onunla alay edilmesine yol açıyordu.

Veliaht Yusuf İzzettin, kendini öldüreli aradan çok geçtiği halde, her nedense iktidardakiler Veliaht'ın kim olduğunu henüz bildirmemişlerdi. Demek ki İttihat ve Terakki Hükümeti, bunu elinde bir koz olarak saklıyordu. Günün birinde işine gelen bir Şehzade'yi Veliaht bildirip tahta çıkaracak, böylece Padişah'ı kontrolü altına almış olacaktı.

Bir gün Talât Paşa telefonla randevu alarak Talât Paşa Bağlarbaşı'ndaki köşke damlamış, Mecit Efendi'yle uzun boylu görüşmüştü. Talât Paşa çekilip gittikten sonra, Mecit Efendi, memurlarından İsmail Baykal'a şunları söyledi:

— Talât Paşa niçin geldi, biliyor musun? Beni Veliaht ilan etmek istiyorlarmış da bunu söylemeye gelmiş. Fakat ben katiyen kabul etmedim. «Hanedanımızın asırlardır sürüp gelmiş an'anesini bozmam,» cevabında bulundum. Vakıa Talât Paşa da haklı, bu adamdan. (Vahidettin'den) hiçbir zaman emin olamadıklarını söylüyor. Ama, dediğim gibi ben de haklıyım.

İsmail Baykal'a bir gün de şunları anlattı:

— Bakınız! Size bir şey anlatayım: Bu Zeki'nin (Mecit Efendi'nin memurlarından biri ve kayınbiraderi) neden sürgüne gittiğini biliyor musunuz? Herhalde size de anlatmıştır. Bu hâdise, tamamen Vahidettin'in yüzündendir. Benim Paris'ten getirttiğim *Temps* gazetelerini, Zeki Bey, postaneden bin müşkülâtla alır getirirdi. Bir gün Vahidettin'le görüşüyordum, bana, «Birader, şu sizin *Temps* gazetelerini lütfetseniz de bir kere gözden geçirsek,» dedi. Ben de kemali safiyetle, «Emir buyurursunuz!» diyerek yolladım. Aradan bir hafta geçti, Abdülhamit beni çağırdı, yanına gittim. Huzuru Şahane'de konuşurken Abdülhamit: «Yasak ettiğim gazeteleri niçin okursunuz?» dedi ve gazeteleri gösterdi. Bunlar, Mecit Efendi'nin güvenerek Vahidettin'e verdiği gazetelerdi.

Mecit Efendi, kuş meraklısıydı da. Bu yüzden Vahidettin'le aralarında bir olay geçmişti. Bir gün Dolmabahçe Sarayı'na giden Veliaht, güvercinlikte çok güzel kuşlar gördü. Bunlardan çok hoşlandı. Birkaç çift ayırtıp Bağlarbaşı'ndaki köşke götürdü. Birkaç gün sonra birkaç kuş daha ayırması için Kuşçubaşı'na bir mektup yazdı. İstediği kuşlar getirilip bahçede yaptırılan güvercinliğe yerleştirildi. Mecit Efendi'nin böyle kendi başına gidip Saray'dan kuş alması Vahidettin'i kızdırdı:

— Saray'dan ne istiyorsa önce bana bildirsin! dedi.

Mecit Efendi'nin, Veliaht olmadığı günlerde de birçok önemli dostları vardı. Payitaht'ın ileri gelenleri, onu sık sık ziyaret ederek ülkenin siyasal durumu üstüne aydınlatıyorlardı. Bunların arasında çok tanınmış şairler, ressamlar bulunmaktaydı. Bütün bu sanatçıların Mecit Efendi'nin katında özel bir yerleri vardı. Kendisi, kimi zaman Abdülhak Hamit'in Sıraselviler'deki evine giderek çağın büyük şairleriyle saatlerce söyleşirdi. Şairin, «*Finten*» adlı tiyatro yapıtını Şehir Tiyatrosu'nda özellikle görmeye gitmişti. «*Finten*»'in oynanması onuruna da Bağlarbaşı Köşkü'nde kırk kişilik bir şölen verdi. Bununla da kalmayarak özel olarak yaptırdığı «*Finten*» yazılı altın iğneleri sevgili kızı Dürrüşehvar eliyle konuklara armağan olarak dağıttırmıştı. Çallı İbrahim, Feyhaman, Hikmet, Binbaşı Sami, Namık İsmail gibi ünlü ressamlarımız, Mecit'in çok sevdiği sanat arkadaşlarıydı. Şehzade, onların yanında mümkün olduğu kadar demokratça bir tutum takınmaya çalışırdı. Onları sık sık yemeğe alıkor, beraberce yemek yerlerdi.

Mecit Efendi'nin oğlu Faruk Efendi, Viyana'da yaptığı eğitimi bitirip İstanbul'a döndüğünde öğretmen olarak Yaverliği'ne Binbaşı Sami Bey (General Kemalettin Sami) atandı, onunla birlikte Berlin'e gittiler. Faruk Efendi, orada da gerekli askerlik eğitimini bitirip İstanbula döndüğünde siyasal durum değişmişti. Anadolu'da Vahidettin'in ihanet sağanaklarıyla söndürmeye çalıştığı kutsal devrim ateşi yanıyor, kan gövdeyi götürüyordu. Mustafa Kemal, elinde bütün Anadolu dağlarını aydınlatan dev bir bağımsızlık meşalesi tutuyordu. Kemalettin Sami Bey, hemen Mecit'in,

Padişahlığın kaderini yüz üstü bırakıp Anadolu'ya geçmişti. Kemalettin Sami Bey'in yerine Mustafa Kemal'in adamı ve eski öğretmeni olan Naci Paşa atanmıştı. Naci Paşa'nın ayrılmasından sonra da Faruk Efendi'nin yanına Albay Aşım Gündüz Bey (General Asım Gündüz, Genelkurmay İkinci Başkanı) atandı.

Mecit Efendi de tıpkı Abdülhamit gibi, babası Abdülaziz'in ölümünü intihar olarak benimsemiyor, onu Mithat Paşa'nın öldürmüş olduğuna inanıyordu. Bir gün bahçede gezerlerken Başmemuru İsmail Baykal'a durup dururken şöyle bir konu açtı:

— İsmail Bey, pederin ölümü hakkında merhum Yusuf İzzettin Efendi birader ne fikirdeydi? Herhalde size bir şeyler söylemiştir?

İsmail Bey, kendini öldürmesinden önce Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin en yakın adamı olarak çalışıyordu. Mecit Efendi'nin bunu soruşu o yüzdendi. İsmail Bey, ona şöyle dedi:

— Efendimiz! Merhum biraderinizden müteaddit defalar işittiğime göre merhum pederi muhtereminiz katiyetle intihar etmiştir.

— Canım, iyi söylüyorsun ama bu işte yanılıyor, yanlış anlama, yalan söylüyor demek istemiyorum. Dediğim gibi yanılmıştır. Bizim eski kalfalardan biri vardı. Kuzguncuk'ta otururdu, daima geldiğinde bize anlatırdı: Pehlivan Mustafa'nın Fer'iye Sarayı'ndaki pederin oturduğu odaya atladığını dürbünle gördüğünü söylerdi. Hattâ geçende Ragıp Paşa geldiğinde (İkinci Abdülhamit'in Mabeyincisi) o da öldürüldüğünü söylemiştir ki biliyorsun ki bu katillerin muhakemesinde kendisi de memurdu.

İsmail Bey, Mecit Efendi'den bir çok kez bu öldürme iddiasını işitmişti. Bu kez de onun öfkeli konuşması karşısında susması gerekirken yine de kendini tutamayarak, üstüne üstüne, gitti:

— Efendimiz! Fahri kulunuz (Abdülaziz'in Mabeyincisi) pederi muhtereminizin sureti katiyede intihar ettiğini söylerdi. Hattâ intiharları gününden bir gece evvel odasının kapısında beklediği sırada birden yanına gelmişler ve dairenin sofasında duran sandığını açtırarak içinden palasıyla tırnak makasını al-

mışlar. Fahri Bey, «Efendimiz, bunları ne yapacaksınız?» dendiğinde, «Bunlar bana lâzım!» cevabında bulunmuştur. Yıldız Mahkemesi'nde bu yolda ifadesine karşı da «Sus, sen yalan söylüyorsun!» denilerek istedikleri şekilde malûmat vermesini temin için de iki koltuğu arasına kaynar sudan çıkarılmış yumurtaları koyduklarını da yana yakıla kulunuza anlatırdı.

— Canım, sen bırak şu Fahri Bey'i! Bir diziye bana onu söylersin, onlar suyun akıntısına giden âdemlerdir. Eğer katilde medhaldar olmasaydı, hiç onu Taife sürerler miydi? Senin aklın hep birader merhumun intiharına saplanıyor. Halbuki pederinki hiç de öyle değildir. Peder merhum aklı başında bir adamdı. Şuurlu bir insan intihar eder mi?

Bu tartışmada güç durumda kalan İsmail Bey'i küçük Dürrüşehvar'ın koşup gelerek babasına:

— Cici babacığım! İsmail Bey'le biraz bahçede dolaşalım mı? diye sorması güç durumdan kurtarmıştı.

Babasını Mithat Paşa'nın öldürttüğü saplantısını hiç kimse Mecit Efendi'nin kafasından çıkaramazdı.

Mecit Efendi, babasının ölümü söz konusu olunca her zaman bu gizemli ölümün arkasında büyük devlet adamlarından katiller arar, sonra duygulanarak kendi çocukluk günlerine geçer, bir destan ağzıyla bu her türlü olanağa sahip yaşayışı hayran hayran dinleyen bendeleriyle eşine dostuna keyiflenerek anlatırdı:

— Pederim Abdülaziz Han Hazretleri'nin Devri Saltanatlarında henüz dört yaşında olduğum halde Topçu Silki Askerisi'ne dahil oldum. Evvelâ, Halil Paşa, saniyen Belçika'da tahsil görmüş Sait Paşa ve Beyoğlu Kışlası Kumandanı ve aynı zamanda Avrupa'da tahsil görmüş bulunan Hüseyin Paşa'nın nezaretleri altında spor ve ata binme tahsillerini gördüm. Abdülhamit devrinde, Abdülaziz zamanında olduğu gibi spor âlemleri, yani binicilik unutulmuş gibiydi. İşte, bu devirde en iyi ata binen ve daha doğrusu, yalnız ata binen Osmanlılar içinde, İstanbul'da üç fert sayılabilir: Şerif Ali Haydar Bey (eski Mekke Şerifi Ali Haydar Paşa). Bu zat Arap usulünde biner; ikincisi ben; üçüncüsü Halit

Paşa'dır (Mecit Efendi'nin eniştesi). Hemen asakir müstesna olduğu halde gençler meyanında biz üç kişi, ata binmek, atta icrayı hüner etmek bize mahsustu. Mektepten (Şehzadeler Okulu) fırsat buldukça daima av ile meşgul olurdum. Pederim gayetle kuvvetli olduğundan spor oyunlarını sever, pehlivan güreşlerine çok rağbet eder ve evlâtlarını da gayetle kuvvetli olmasına itina edilmesini ferman ederdi. Bu suretle evlâtları arasında en kuvvetlilerinden biri de bendim. Gençliğimde bütün akranlarıma faik kuvvette idim. Ve yüz kilodan fazla olan insanları tek kolum üzerinde tutabilirdim. Sonraları tesadüf olarak bulduğum bir Avusturyalı zabitten eskrim öğrendim. Çokça da eskrim yaptım. At, kemali süratle giderken istediğim şeyi revolverle vururdum. Tüfek kurşunu ile otuz kırk adım mesafeden bir iki hata ile isim yazabilirdim. Denizde yüzmeyi de severdim. İşte, gördüğün şu kır atı (bu sırada seyis kır atını getirmiş bulunuyordu), vahşi derecede bulduğum halde binip terbiye ettim.

Pederim, evlâtlarını sevdiği halde en ziyade büyük biraderim üzerinde dururdu (Yusuf İzzettin Efendi). Bunun da sebebi rahmetli büyük valide idi (Pertevniyal Valide Sultan). Bizi sevdiği zaman daima ona göstermemeğe çalışırdı. Bir gece pederim beni huzuruna istedi. Gittim. Elimden tuttu, Dolmabahçe Sarayı'nın Harem Dairesi'nden Mabeyni Hümâyûn kısmına giderken merdiven dönemecinde büyük valideye rast geldik. «Ne o, yine koltuğunun altında bir şeyler var! Ne oluyor?» dediler. Pederim ise: «Bir şey yok, valideciğim!» demekle beraber beni de hırkasının arasına saklamıştı. Bunu da böyle geçirdik, Mabeyi'ne geldiğimizde odasının penceresini açtırdı. Lapa lapa kar yağıyordu, titriyorum, pederim ise hiç fütur etmeden nöbetçi askerlere bakıyor, bir aralık «Haydi, Mecit, Mabeyinci Fahri Bey'le git, nöbetçi askerlerimizin benim tarafımdan hatırlarını sor; üşüyorlar mı, şu ihsanımı da ver, gel!» emrini verdiler ve benim titrediğimi gördüğünde, «Ne titriyorsun, Mecit? Denizin kenarında bekleyen askerler de insandır, haydi bakayım!» emri üzerine titreyerek gidip emirlerini yerine getirdim. İşte, hayatımdan sana bir nebze bahsettim.

Mecit Efendi'nin kendi ağzından sözünü etmediği kimi huylarından da kısaca biz sözedelim: Mecit Efendi, vücudunun gürbüz yapısının gerektirdiğinde, kadına, şehvete düşkün bir adamdı. Elinde bir harem olanağı da bulunduğundan bu olanağı sonuna dek kullanmıştı. Eğer talih yardım etseydi de genç yaşında Padişah olsaydı, hareminde en zengin kadın koleksiyonlarından bir hazine barındırabilirdi. Salt Şehzadelik zamanında bile üçü nikâhlı, altısı nikâhsız (ikbal denilen türden) dokuz karısı vardı. Bunlarla da yetinmeyen Mecit Efendi, Sarayı'na sığınmış türlü körpe güzellerle de sevişirdi.

Mecit Efendi'nin nikâhlı karılarıyla ikballeri arasında didişme hiç eksik olmuyordu. Saray'da düzenlenen içkili şölenlere nikâhlılar alınmıyor, ikballerse orada, kafeslerin arkasından bakan nikâhlıların inadına boy gösteriyorlardı. Kafesli paravanlar arkasından bakan gözlerden kıskançlık ateşleri saçılıyordu. Mecit Efendi'nin sofrası çok zengindi. Boğazını çok seviyor, Rus havyarları, türlü balık yumurtaları, keklik ezmeleri, en güzel rakı çeşitleri sofrasından eksik olmuyordu. Hemen hemen sefahat içinde yaşayan Mecit Efendi'nin, hiç bir vakit iki yakası bir araya gelmiyordu. Her zaman borçlu idi. Aldığı aylık, daha ay başında uçup gidiyor, her zaman züğürt bir insanın sıkıntılı yaşayışını yaşıyordu. Bu yüzden de tutumlu kardeşlerinin zengin görünüşlerini fena halde kıskanıyordu.

Mecit Efendi, böyle doludizgin yaşayadursun, günün birinde Şehzadeliğin en parlak basamağına yükseliverdi. Sultan Reşat ölmüş, yerine Vahidettin, Osmanlı Tahtı'na çıkıyordu. Topkapı Sarayı'na çağırılmıştı. Gitti. Ağalar Kapısı önünde kurulan Tahtı Hümâyûn üzerine biat töreni yapılıyordu. Abdülmecit Efendi, Veliahtlara özgü yerde, tahtın sağında, yer aldı. Bu törenden sonra Mehmet Reşad'ın cenazesi Hırkai Saadet Dairesi önündeki binek taşından alınarak Ağalar Kapısı'ndan çıkıldı. Gerek yeni Padişah Vahidettin, gerekse yeni Veliaht Abdülmecit Efendi, tabutun arkasından gitmeye başladı. Biraz yol alınmıştı ki Vahidettin, Mecit Efendi'ye döndü:

— Birader, ben burada kalacağım, siz takip buyurursunuz! diyerek geri döndü.

Aradan çok geçmeden Bırakışmanın çok acı günleri birdenbire gelip çattı. İttihat ve Terakki Kabinesi çekilerek yerini ılımlı İzzet Paşa Kabinesi'ne bıraktı. İttihatçı kodamanlar, ülkeden kaçma hazırlığı içindeydiler. Bugünlerde bir gün eski Sadrazam Talât Paşa, Mecit Efendi'nin Bağlarbaşı'ndaki köşküne çıkageldi. Çok üzgün, görünüyordu. Talât Paşa, Vahidettin'in yerini almasını istediği, ne var ki kandıramadığı Mecit Efendi'yle uzun boylu konuşup helallaştıktan sonra çıkıp gitti. Gidiş o gidiş.

Bırakışmanın en kara günleri kapıdaydı. Ferit Paşa, Sadrazam olmuş, Şair Riza Tevfik, kaygusuz bir çocuk davranışıyla, Türkiye'yi cellâda teslim eden Sevr Antlaşması'nı gözle kaş arasında imzalayıvermişti.

Vahidettin, tahta çıktıktan pek az zaman sonra eski bir oyun yeniden ele alınarak sahneye konmak üzere hazırlığa girişildi. Abdülhamit, Mithat Paşa'yı yok etmek için nasıl Abdülaziz'in katili olarak suçlanmışsa, şimdi de kendini öldüren Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'ye bir katil aranmaya başlanmıştı. Bunun için bir yargılama mizanseni üzerinde durulduğu anlaşılıyordu. Bu haber, kulaktan kulağa, yayılıyordu.

Bugünlerde bir gün Abdülmecit Efendi, Esvapçıbaşısı İsmail Baykal'ı da yanına alarak Beşiktaş Sarayı'nda Padişah'la görüşmeye gitti. Veliaht, içeri girdikten pek az zaman sonra İsmail Bey de çağrıldı. Dolmabahçe Sarayı'nın Padişahlara özgü odasına girdiğinde, yeni Padişah'la yeni Veliaht'ın karşı karşıya oturduklarını gördü. O, içeri girer girmez Mecit Efendi hemen şöyle konuşmaya başladı:

— Efendimiz! Bendelerinizden İsmail Bey, merhum biraderin en yakın adamlarındandır.

Padişah, bunun üzerine, yeni gelene:

— Yanıma yaklaşınız! diye buyurdu.

Sonra masanın üzerinde duran bir kutuyu eline alarak açtı. İçinde kadife üzerine yatırılmış birçok nişan, madalya gibi şeyler vardı. İsmail Bey, bunlara dikkatle baktı. Padişah:

— Bu nişanlar, merhum Yusuf İzzettin Efendi biraderin nişanları mıdır? Siz tanırsınız, dedi.

İsmail Bey, nişanları dikkatle gözden geçirdikten sonra:

— Evet, Efendimiz; kendi nişanlarıdır! dedi.

Bunun üzerine Padişah:

— Şu halde bir mesele yoktur, tamamdır! dedi.

Sonra İsmail Bey'le Veliaht'a gidebileceklerini anlatmak isteyerek:

— Pek âlâ, memnun oldum! dedi.

Köşke döndüklerinde Veliaht, İsmail Bey'e:

— İsmail Bey, Zatı Şahane merhum birader hakkında bir şeyler kurcalamak istiyor ama doğrusu bir şey anlayamadım. Çünkü, biraderin ailesinde kalması lazım gelen bu nişanların Zatı Şahane'de ne işi var, maksadı nedir, bilmem? dedi.

— Evet, Efendimiz, kulunuz da bir şey anlayamadım!

Aradan aylar geçti. Yusuf İzzettin Efendi'nin öldürülme işi üstüne yayılan söylentiler gerçekleşmedi.

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçip kongreleri sıraladığı, batıda efelerin Yunan iştihasını hırpaladığı günlerdeydi. Veliaht, yanına çok güvendiği adamı İsmail Bey'i alarak Yıldız'a Padişah'ı görmeye gitti. Görüştükten sonra Bağlarbaşı'ndaki köşke dönmek üzere Beşiktaş Veliaht Dairesi Rıhtımı'ndan iki çifte bir sandala bindiler. Mecit Efendi, her zaman olduğu gibi İsmail Bey'i yanına oturttuktan sonra ona şu sözleri söyledi:

— Canım İsmail Bey! Bu ne biçim Padişah? Bana söylediği güzel fikirleri memleket hayrına hiç kullanmıyor. Ben, bu adamın karakterinden, doğrusu bir şey anlayamıyorum; hayret!

İsmail Bey, bu sözler üzerine heyecanlanmışsa da içini dökemedi. Padişah'a karşı bir şey söylemek her zaman tehlikeliydi. Ne de olsa bunlar kardeş çocuklarıydı. Ancak, bu çekingenliği uzun sürmedi. Burdaki asıl görevini anarak yüreklice şöyle konuştu:

— Efendimiz! Vahidettin Efendi'nin ne karakterde bir insan olduğunu evvelce kulunuza anlatmıştınız. Bir insan, kardeşinin aleyhinde hafiyelik ederse, o insandan millet ne hayır bekler?

Esasen kulunuz, bu adamdan hoşlanmam. Merhum biraderinize de neler yapmadı. Şimdi, Hükümdar oldu, şimdiye kadar yaptığı kötü işleri daha genişleterek millet aleyhine tatbike çalışıyor. Eğer Efendimiz, bu milleti seviyorsanız; ki şüphesizdir; bu adamın hainliğine engel olmanız lazımdır!

— Canım, ne yapabiliriz? Herif, gemi azıya almış.

Veliaht, bunu söylemekle yetindi. İki kişinin kürek çektiği sandal Kuzguncuk'a yanaşmak üzereydi. İsmail Bey, en sonra şunları söyleyebildi:

— Efendimiz'e fazla maruzatta bulunamayacağım. Bilirsiniz, kulunuz tab'an biraz yüksek konuşurum; heyecanlanıyorum. Karşımızda da iki kişi kürek çekiyor. Sonra arz ederim.

Konuşmayı kestiler. Ertesi gün, her zamanki gibi Bağlarbaşı'ndaki köşkün bahçesinde geziniyorlardı. Mecit Efendi'nin kayınbiraderi Zeki Bey de aralarındaydı. Bir ara kaskat köprünün üzerindelerken Veliaht eğilip akrabasının kulağına bir şeyler fısıldadı. Arkadan giden İsmail Bey, adımlarını ağırlaştırarak daha serbestçe konuşmalarına fırsat vermek istedi. Yavaşça da konuşsalar söyledikleri işitiliyordu. Veliaht:

— Zeki, haberin var mı, Mustafa Kemal Paşa dağa kaçmış, isyan etmiş! diyordu.

Bunları işiten İsmail Bey, beyninden vurulmuşa dönmüştü. «Bu nasıl söz? Ah, şu konuşmaya ben de katılsam ama çağırılmadan sokulmaklığıma da imkân yok!» diye içinden söylenerek dikkatlerini çekmek üzere biraz geri kaldı. Bunun üzerine Veliaht seslendi:

— İsmail Bey! Ne kaçıyorsun? Senden gizli bir şeyimiz yoktur.

İsmail Bey, geniş bir soluk alarak sokuldu. Veliaht, bu kez her ikisine birden ünledi:

— İsmail Bey! Haberin var mı? Mustafa Kemal Paşa dağa çıkmış, isyan halinde imiş.

— Aman, Efendimiz! Nasıl olur? Kendisinin Ordu Müfettişi olarak Samsun'a gitmiş olduğunu işitmiştik. Bu havadis, nereden çıktı böyle?

— Nereden olacak? Dün Saray'a gitmedik mi idi? Zatı Şahane söyledi.

Bu kez, İsmail Bey, daha çok sormayı kendine yediremeyerek ağzını açtı:

— Efendimiz, Mustafa Kemal Paşa, ne dağa çıkmıştır, ne de isyan halindedir! O, şimdi Sivas'tadır. Milleti başına toplayıp düşman çizmesi altında inleyen yurdumuzu kurtaracak.

— Bir avuç adamla bu iş başarılabilir mi? Ve hem sen ne biliyorsun da bunları bana söylüyorsun?

Veliaht, bunları söylerken kıpkırmızı olmuştu. Böyle bir süre düşündü. Yanında çalışan bu ortalama adamdan bunları işitmek onu şaşırtmıştı. O, bu gibi şeyleri ancak kendisi gibi, Padişah gibi adamların düşünebileceğini sanıyordu. Hem de salt kendi, düşündükleri gibi. Evet, Mustafa Kemal dağa çıkmıştı. Ancak, bir eşkıya olması gerekiyordu. Bu adam, Padişahlığın, Saltanat'ın yazgısıyla dayanabilirdi:

— Pek âlâ! Bu işin sonu neye varacak? diye sordu.

— Bu işin sonu hayırlı olacak inşaalah! Ya hayat, ya ölüm; bizim için hayat daha kıymetlidir.

İsmail Bey, Veliaht'ın inanmazcasına dinlediğine dikkat ederek ilk sözlerini şunlarla perçinledi:

— Efendimiz, biraz müsaade buyurursanız, aramızda kalmak suretiyle Sivas Kongreleri mukarreratının basma nüshalarını hemen günü gününe diyebileceğim bir tarzda takdim eder, Efendimizi aydınlatmağa çalışırım!

Bunun üzerine Mecit Efendi, birdenbire yeni bir şeyler sezinleyerek yanı başına dek gelmiş gizleri daha yakından koklamak için şöylece bir yiğitlendi:

— Sen bilmez misin ki biz Osmanlı Hanedanı, verdiğimiz sözü tutarız! İstediğini getir ve istediğini söyle, hiç çekinme, memnun olurum.

Bu sözlerden iyice yüreklenen Kuvayı Milliyeci İsmait Bey, biraz gülümseyerek işin önemini anlatmağa başladı. Veliaht, gıcık aldı:

— Ne gülüyorsun? diye sordu.

— Bir şey hatırıma geldi de Efendimiz!

— Yine nedir o?

— Efendimiz, ufaktan bir duyulursak şimdiden helâllaşmak icap ediyor da!

— Korkma, korkma! Kimseye bir şey söylemem; emin ol!

Konuşma burda bitmişti. Bundan sonraki bahçe gezintisini susarak, düşünerek geçirdiler. Böylece biraz daha dolaşıp köşke girdiklerinde, İsmail Bey'i kendi düşüncesine yatkın bulan Zeki Bey, onun yanına sokularak şöyle fısıldadı:

— İsmail, çok iyi yaptın, aşk olsun sana, diyerek onu kucaklayıp alnından öptü. Veliaht'ın karanlıkta bulunan kalfasına gerçeğin ilk ışıkları böylece serpilmişti. Veliaht'ın, Anadolu gerçeğinin başlangıçları üstüne hiç bir şey bildiği yoktu. Padişah'tan işittiği olumsuz şeylere dayanıyordu. Saray halkıyla bunlara yakın olan ortamlarda gerçeği ağıza almak son kerte tehlikeliydi. Bu yüzden herkes susuyor, salt Padişah'ın, çevresine yaydığı gerçeğe uymayan haberlerle yetiniyordu. İsmail Bey, Veliaht'ın yeni bilgilere nasıl tutkuyla atıldığını görerek sevinmişti. Onu aydınlatmak, Anadolu'nun kozu için kazanmak bir görevdi.

Böylece, Veliaht'ın eğitimi işi önemle başlamıştı. İsmail Bey, Anadolu ile sürekli ilişkisi olan Yüzbaşı Şevki Bey'le, Fransız Karargâhı Bağlantı Subayı olan Yüzbaşı Hikmet Bey'in çabasıyla getirilen kongre kararlarını, bildirilerini, basılmış olarak, hemen günü gününe Veliaht'a verip okutuyordu. Bundan sonra, Mecit Efendi, artık, Anadolu'da geçmekte olan destanın bir izleyicisi olmuştu. İsmail Bey'le öbür gizli Kuvayı Milliyeciler, işittikleri iyi haberleri hemen ona yetiştiriyorlar, o da bunlara onlar gibi seviniyor, kötü haberlere de onlar gibi üzülüyordu. Veliaht da artık bir Gizli Kuvayı Milliyeci olmuş, çıkmıştı. Şimdilik, Mecit Efendi'nin Sarayı'nda bilinen üç Kuvayı Milliyeci vardı: Birincisi İsmail Bey; ikincisi Zeki Bey, üçüncüsü Cevher Ağa (sonra Belediye Evrak Memuru Cevher Efendi) idi. Mecit Efendi'nin dışında şimdilik yalnız bu üç kişi devrimci düşünceler

üzerinde kafa yoruyor, Anadolu'nun kanlı yazgısını kendi yazgıları sayıyorlar, son kerte dikkatli davranarak Mecit Efendi'nin Sarayı'na İntelligence Service'in dadanmasına yol açmamaya çalışıyorlardı.

Bu üç Kuvayı Milliyeci, Veliaht'ın Yaverleri arasında zamanla bir yavuz Kuvayı Milliyeci daha keşfederek hem sevindi, hem de şaşırdı. Bu, Yaverlerden, Yüzbaşı Yümnü idi. Mustafa Kemal'in, bu saraya bu adda bir özel Kuvayı Milliyeci subay soktuğundan elbette haberleri yoktu. Onu da kendileri gibi hüdayınabit bir Millîci sanmışlardı. Yüzbaşı Yümnü (Üresin)'le çabucak bağdaşıp dost, sırdaş olmuşlardı. Zamanla Yümnü Üresin'in (Korgeneral) kendilerinden, daha ilerde haberleşme kaynaklarına sahip olduğunu anladılar. Genç Yaver, salt onlara, Veliaht'a güzel haberler vermekle kalmıyor, en son zafere olan inancıyla da onları etkiliyor, büyülüyordu. Mecit Efendi'nin Sarayı'nda bu genç subay, Anadolu'nun çelik imanından kopup gelmiş bir tılsımlı ateş parçası gibiydi. Saray'da kendiliğinden türemiş Kuvayı Milliyeciler, artık hep onun ağzına bakıyorlardı.

Veliaht, Bağlarbaşı'ndaki köşkünün doğu yanına bir kaskat yapmağa başlamıştı. Ustalığını kendisi yapıyor, taşları kendi beğenisine göre yerleştiriyordu. Bu sırada ilgiyle kendisini seyreden adamlarıyla da yarenlik ediyordu. Yine Sadrazamlığa getirilmiş olan Damat Ferit Paşa'yı çekiştiren Veliaht, başucunda dikilen İsmail Bey'e şöyle dedi:

— Bakalım, İsmail Bey, Damat Ferit, bizim kaskat bitinceye kadar dayanabilecek mi?

— Efendimiz, o, kış saatiyle yaz saati gibidir, bu saatlerin değişmesiyle o da değişir.

İsmail Bey'in bu sözü Mecit Efendi'nin çok hoşuna gittiğinden bir süre, katıla katıla, güldü.

Kaskatın yapılışı yavaş yavaş ilerliyordu. Bir gün yine taşları örmekte olan Mecit Efendi, İsmail Bey'e:

— Hakikaten yorulmuşum, gel, biraz çamın altına gidip dinlenelim, dedi.

Gittiler, Veliaht oturdu, İsmail Bey'e:

— Sen de otur, diye buyurdu.

Sonra şöyle konuştu?

— Kaskat bitiyor, ne dersin, bu hain sadaretten düşmeyecek mi acaba?

İsmail Bey, bunun üzerine birkaç gündür düşünüp de söyleyemediği bir düşüncesini söylemenin sırası geldiğini anlayarak bir temenna yaptı, sonra:

— Efendimiz, bir maruzatım var! dedi.

— Hayır ola! Nedir zorun?

— Efendimiz, cehaletime veriniz, şuracıkta aklıma bir şey geldi. Malûmu Devletiniz, herkes Efendimiz gibi akıllı olmaz ya, bizim gibileri de bulunur. Zatı Şahane'ye bir mektup yazarsanız, acaba bir tesiri olur da şu Ferit'i sadaretten azletmez mi?

— İsmail Bey, öyle çocukçasına sözler söylüyorsun ki geçen gün söylediğim gibi, herif gemi azıya almış, (herif dediği, Vahidettin'dir) bizi dinler mi?

— Efendimiz, siz lütuf buyurunuz da olursa olur; olmazsa, bu da vatana yapacağınız hizmetler arasına geçer. Malûmu Devletiniz, bu hain adam, Anadolu'daki çalışmalara engel olmak istiyor. Vakıa bunun bir kıymeti yok ama ne de olsa bir zarardır.

Bunları dinleyen Veliaht, biraz düşündükten sonra kalktı, birlikte yürüdüler. Veliaht salt düşünerek bıyıklarını çekiştiriyor, hiç konuşmuyordu. Düşünen herkes gibi hep yere bakıyordu. Birdenbire durarak İsmail Bey'e döndü:

— Peki, İsmail Bey, söz veriyorum! dedi, bu gece yazacağım.

Bunun üzerine Zeki Bey'le İsmail Bey, ona teşekkür ettiler.

Ertesi gün, Mecit Efendi, İsmail Bey'i yazı odasına çağırdı. İsmail Bey, odaya girdiğinde Veliaht şaka yollu şöyle konuştu:

— Gel bakalım! Nedimi has, emri âlileri üzere bir şeyler karaladım.

— Aman, Efendimiz; estağfurullah!

— Canım, edebiyatı bırak da beni dinle!

Veliaht, mektubu baştan başa okudu. Bunda bir sürü övgü,

dilek, ulusun kurtuluşundan söz eden tümceler vardı. Bunlarla bir giriş yaptıktan sonra Damat Ferit Paşa'nın sadaretten çekilmesini istiyordu. Son satırları okumak üzereyken birdenbire durdu, gözlerini İsmail Bey'e kaldırarak şöyle dedi:

— İyi kulak ver! Bak, ne yazdım!

İsmail Bey'in dikkatle dinlemesini istediği sözler şunlardı: «Yukarıdan beri serdettiğim maruzatı kemteranemin kabul buyurulmasını ecdadı izamımızın başı ve aziz ruhları hürmetine hakipayi seniyyelerinden rica ve istirham eylerim. Ol babta emri ferman Şevketmeap Efendimizindir.

Veliaht, son sözleri okuduktan sonra şöyle dedi:

— Görüyorsun ya, ecdadımız araya girince akar sular durur! Ben de bunu bildiğim için mektubun sonunu bucümlelerle bağladım. Hayırlısı Allah'tan.

Veliaht, sonra mektubu zarfa koydu, balmumu ile yapıştırıp mühürledi. Sonra, yine İsmail Bey'e:

— Haydi, bakalım, şimdi iş sana kaldı! dedi, hemen Yıldız Sarayı'na gider, Başmabeyinci Yaver Paşa'yı görüp selâmımı söylersin. Ve «Bu ariza benim yanımda musahip ağalarla Zatı Şahane'ye takdim edilmeden dönmemekliğimi emir buyurdular,» dersin. Dikkat et, bu mektup benim söylediğim tarzda verilmeden gelme!

İsmail Bey, Veliaht'ın buyruğu üzerine Yıldız Sarayı'na gidip Yaver Paşa'ya işi açtı. İstenildiği üzere mektubu Vahidettin'e verdikten sonra, İsmail Bey Yıldız'dan ayrıldı.

Garip bir rastlantı olarak, bu mektubun verilmesinden bir iki gün sonra, Damat Ferit Paşa sadaretten uzaklaştırıldı.

Aylar geçiyor, Anadolu devrimi türlü ilerlemeler, gerilemeler gösteriyordu. Yunan Ordusu, henüz düzenlenmeye başlayan Türk Ordusu'nun üzerine bütün modern araçlarla gereçlenmiş ayrıca üstün güçleriyle yüklenince Türk Ordusu, savaş kanunlarının sakınılmaz kurallarına uyarak Ankara'ya doğru çekilmeye başlamıştı. Mustafa Kemal'le birlikte bütün düşünen devrimci kafaların kanısına göre, Yunan Ordusu'nu yenebilmek için, işin

ucunda, gerekirse, Erzurum'a dek çekilmek de vardı. Gelgelelim, savaş kanunlarından anlamayan zayıf inançlı kişiler, bir de propaganda olsun diye, düşmanlar, bu çekilişi kötü kötü yorumluyor, çevrelerine ağulu bir sis yayıyorlardı. Yıldız Sarayı da bu kötü propaganda ile zayıf inanlıların, kötü niyetlilerin saflarına katılmıştı. İşte, bugünlerde Veliaht, bir başka iş için Padişah'ı görmeye giderken İsmail Bey'le, Yaver Yümnü (Üresin) Bey'i de yanına almıştı. Vahidettin, onları Çit Kasrı'nın bir odasında kabul etti. İşte, bu sırada Veliaht'ın Sarayı'nda barınan Kuvayı Milliyecileri hem çok üzen hem de tehlikeye düşüren bir olay geçti. Veliaht'ı biraz Anadolucu gibi gören Vahidettin'in adamları, ilk ağızda konukları şu sözlerle karşıladılar:

— Görüyorsunuz ya! Nasıl kaçıyorlar? diye ağızları kulaklarına vararak bir başlangıç yaptıktan sonra uzun boylu Türk Ordusu'nun yok edilmesi isteklerini kusup durdular. Berikiler, Veliaht başta olarak, dişlerini sıkmaktan başka bir şey yapamıyorlardı. Saray adamları, gerçekten deAnadolu'da olup bitenleri artık günü gününe izlemeye başlamışlardı. Ancak, Türk Ordusu'nun gösterdiği başarıları üzüntüyle karşılayıp Yunan Ordusu'nun en küçük kazancını zafer çığlıklarıyla kutluyorlardı. Yüzbaşı Yümnü, onların bu alçakça atıp tutmalarını, sevinçlerini o kerte iğrenç buldu ki daha çok dayanamadı; gençliğiyle inancının verdiği gürbüz bir güçle Saraylılara saldırdı. Özetle şunları söyledi:

— Kaçan maçan, yoktur! Yakın bir zamanda göreceksiniz, o kaçıyor dediğiniz Türk dilâverlerinin kılıcı, hepsinin kafasını kesecektir.

Bunu Saray adamlarına karşı yüksek, inançlı bir sesle söyledikten sonra İsmail Bey'e dönen genç Subay:

— Üzülme, İsmail Bey; zafer bizimdir! dedi. Haydi, şimdi, burdan uzaklaşalım!

Bunu söyleyerek yerinden fırlayan Yümnü Bey, küçümsemeyle dolu bir davranışla Saray adamlarının yanından uzaklaşmıştı.

Gerek Anadolu'da gerekse İstanbul'da işlerin son kerte kızış-

tığı günlerden bir gün, İsmail Bey, Veliaht'ın kulağına şöyle bir istek fısıldadı:

— Efendimiz, Anadolu'ya geçseniz nasıl olur?

Veliaht:

— İsterlerse şimdi giderim, diye karşılık verdi. Giderim ama Mustafa Kemal'den, Celâlettin Arif Bey'den, sonra Bekir Sami Bey'den davet mektubu gelirse.

İsmail Bey, bu işi Yümnü Bey'e de açmıştı. Ne var ki Yıldız Sarayı'nda meydana çıkan Yümnü Bey'in Kuvayı Milliyeciliği başına bela açmıştı. Haber çabucak Damat Ferit Paşa'nın kulağına gitmiş, Padişahçı Hükümet'in polisi onun arkasına düşmüştü. Yıldız Sarayı'nda Kuvayı Milliyeciliği'ni, Saray'ın Yunan Ordusu'nun gelecekteki yenilgisini haykıran genç subay, Nemrut Mustafa Paşa Divanı Harbi'nce bir süre aranmış, bulunamayınca arkasından idama mahkûm edilenlerin listesine katılmıştı. Nemrut Mustafa Paşa mahkemesinin ipinin ucunda sallanmak istemeyen Yümnü Bey, İstanbul'daki gizli Kuvayı Milliyeci örgütlerin yardımıyla İnebolu üzerinden Anadolu'ya savuştu.

Haziran 1920 başında İstanbul'dan gelen Altay Vapuru'ndan İnebolu İskelesi'ne üç genç subay çıktı. Mustafa Kemal'in ordusunda görev almak üzere bin türlü tehlikeyi göze alarak gelen genç subaylardan biri Veliaht Mecit Efendi'nin acar Yaveri Yümnü Bey, (sonraları Korgeneral, Bilecik Milletvekili), öbürleri de Üsteğmen İzzet (Orgeneral Aksalur) ile Üsteğmen Zeki, (Tümgeneral Erkmen) Beylerdi. İnebolu'daki görevlilere dertlerini anlatarak hemen Ankara'nın yolunu tuttular. Onların gelişleri şundan önemliydi ki İstanbul'dan Anadolu'ya geçmeye bir türlü cesaret edemeyen binlerce gerekli subayın öncüleri oldular; onlara cesaret verdiler. Üsteğmen Yümnü ile Üsteğmen İzzet, Üsteğmen Zeki, İstanbul'dan Anadolu'ya kaçmaya karar verdiklerinde bütün yolların işgal ordularınca tutulmuş olduğunu görmüşlerdi. Anadolu'ya geçmek üzere yolculuk belgesi almak bayağı olanaksızdı. Arnavut Hasan Tahsin'in polisleri, işgal casus örgütlerinin adamlarınca kovalanan Üsteğmen Yümnü, en sonra dostla-

rının birinin aracılığıyla Seyrisefain vapurlarından birinin kaptanına tanıştırıldı. Üç genç subay, kılık değiştirerek Tophane'den kalkacak vapura bindi. Kaptan, onları götürüp kamarasına kitledi. Ne var ki bir saat sonra heyecanla gelerek, onlara:

— Gemim İngiliz Kumandanlığı emrine girdi, bu dakikadan sonra onlardan emir alacağım; bunun için sizi götüremeyeceğim, dedi.

Bunun üzerine başka bir kaçış yolu aramak zorunda kaldılar. Altay Vapuru'nun Kaptanı İzzet'le tanıştılar. Geminin Kâtip'i de onları sempati ile karşıladı. İskelelerde polis kontrolleri çok sıkıydı. Altay Vapuru'na, ona yük veren bir mavnadan tırmanarak bindiler. Geminin Kaptanı onlardan yolculuk belgesi sordu. Belgeleri olmadığını söylediler. Bunun üzerine Kaptan'ın suratı asıldı:

— Ben, çoluk çocuk sahibiyim, korkarım, ben vesikanız olduğunu sanmıştım. Sizi götüremem, diye diretti.

Bu tartışma geçtiği sırada vapura işgal kontrol subayları girdiler. İş, bir oldubittiye gelmişti. İtalyan Subayı, Kaptan'a bir şeyler sordu. Yümnü Bey, İtalyan Subayı'nın sorusunu anlamıştı. Adam:

— Vapurda subay var mı? diye soruyordu.

İş, iyice, sarpa sarmıştı. Kaptan'ın korkarak yapacağı ufak bir gaf, üç genç subayı da işgal ordularının, oradan da Nemrut Mustafa Paşa Divanı Harbi'nin eline düşürecekti. Ne varki Kaptan, yiğit bir adam olduğunu göstermekte gecikmedi. İtalyan Subayı'nın sorusuna, «Yok!» deyiverdi. Kurtulmuşlardı. Kurul, dönüp gitti.

Kontrol kurulu çekilip gidince genç subaylar geniş bir soluk aldılar. Sonra, karşılarında dikilen vapurun kaptanına minnet dolu bakışlarla baktılar. Artık, hiçbir kontrola uğramayacaklarına güvenerek Kızkulesi önlerinden demir alıp boğaza doğru yol alan vapurun parmaklıklarına dayandılar. Güzel İstanbul, kartpostallardaki güzelliğiyle gözlerinin önünden yavaş yavaş geçerek gerilerde kaldı. Hele boğazdan çıkıp Karadeniz'e açıldıklarında artık kendilerini Anadolu'ya Mustafa Kemal'in yanına var-

mış sandılar. Oysa, Karadeniz'de Averof, Kılkış gibi Yunan ejderhaları geziyor, İnebolu'yu sık sık bombardıman ediyorlardı. Allah'tan ki böyle bir şeye rastlamadılar. Ancak, Karadeniz Ereğlisi'nde demir atan Altay Vapuru'na bir başka kontrol kurulu çıktı. Subaylar, önce biraz ürktülerse de onların durumunu anlayan komiser:

— Üzülmeyiniz, biz, Anadolu'nun memuruyuz! diyerek onların yüreklerine soğuk su serpti.

Karadeniz boyunca gemilerin Anadolu Hükümeti'nce denetlenişi genç subayları daha çok sevindirip umutlandırdı. Dalgaların tepesinde bir fındık kabuğu gibi oynayıp duran bir kayıkta İnebolu'ya çıktıklarında kutsal topraklara ayak basmış hacılar gibi sonsuz bir mutluluk duydular. Onlar, İstanbul'dan orduya katılmak üzere bu yoldan Anadolu'ya ilk geçen subay kafilesiydi. İstanbul'da kendilerini boğucu bir hava içinde duyan genç subaylar, burda kanı dostluk, yurtseverlik, insanlık ateşleriyle kanayan insanlar arasına düşünce, şimdiye dek davranmamakla çok gecikmiş olduklarını bile anladılar. Meramlarını ordaki Kuvayi Milliyeci görevlilere anlatarak Kastamonu'ya geçtiler. Orada da Anadolu'nun kutsal davasına bağlı insanlar buldular. Buradan türlü araçlarla Ankara'ya vardılar. Bu bakımsız, alçakgönüllü kentin havasında yüreği ateşten, genç, inanmış, aydın bir devrimci kuşağıyla karşılaştılar. Hemen Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti'ne başvurarak görev istediler.

Üçü de kurulmakta olan genç orduda görevlendirildi. Üsteğmen Yümnü Üresin, Harekât Şubesi'ne verildi. Bu şubenin de Garp Cephesi bölümünde çalışmaya başladı.

Vahidettin'in büsbütün katran gibi ihanet bataklığına gömülüşü, Yunanlılarla, İngilizlerin yüzünü güldürmüş, onun gölgesinde oynanan korkunç oyunlar yüzünden Mustafa Kemal'in Anadolu'su çok tehlikeli duruma düşmüştü.

Padişah'ın gölgesinde boy veren tehlikeli ayaklanışlar, Anadolu'yu kasıp kavuruyordu. Mustafa Kemal, bu sırada Saray'ın kutsal sayılan gücünü hiç olmazsa ikiye bölmek üzere bir siya-

sal oyun düşündü. Veliaht'ı Anadolu'ya geçirerek Padişah ordularının korkunç ağusuna karşı bir panzehir olarak kullanmak istiyordu. Mecit Efendi'nin baştan beri Kuvayı Milliye yanlısı gibi görünmesi, onu umutlandırmıştı. Mustafa Kemal'in bu düşüncesi en sonra, karar haline geldi. Bunun üzerine hemen usuna İstanbul'dan, Mecit Efendi'nin Yaverliği'nden gelmiş olan Üsteğmen Yümnü geldi. Çağırtarak onunla konuştu:

— İstanbul'da senin için bir tehlike var mı? diye sordu.

Kuvayı Milliyeciliği'ni meydana vurduktan sonra Vahidettin'in kendisine kızdığını, Damat Ferit'in de arattığını bilen Yümnü Bey, Mustafa Kemal'in bu sorusuna elinde olmayarak:

— Evet! diye karşılık verdi.

Mustafa Kemal'in yüzü birdenbire asılmış, kaşları çatılır gibi olmuştu. Bunu hemen kavrayan Yümnü Bey, sözünün gerisini şöyle getirdi:

— Paşam! Ben yalan söylememiş olmak için, evet, dedim; yoksa ben, askerim. Tehlike olan yerde de vazifem vardır. O vazifeye gitmek benim için memleket ve şeref borcudur. Tehlike diye arz ettiğim şey, sadece Ferit Paşa'nın beni aratmasından ibarettir. Yoksa, İstanbul'da benim için yapılacak bir iş ve vazife varsa beni oraya göndermenizi rica ederim. Nâçiz hizmetten beni mahrum etmemenizi dilerim.

Mustafa Kemal'in yüzündeki karanlık, birdenbire yerini dost, sarışın bir aydınlığa, candan mavi bakışlara bırakmıştı:

— Mecit Efendi Ankara'ya gelir mi, sen ne dersin? diye sordu.

Yümnü Bey, bunun üzerine Mecit Efendi'nin nasıl Kuvayı Milliye canlısı olduğunu her gün Saray'da, köşkte gördüğü, bildiği şeylere dayanarak Mustafa Kemal'e bütün ayrıntılarıyla anlattı. Bunun üzerine Veliaht'ın Ankara'ya gelebileceğinde karar kılan Mustafa Kemal, bu kararını Yümnü Bey'e şöylece bildirdi:

— Öyle ise, İstanbul'a gitmeğe hazırlan. Hiç kimseye bir şey söyleme. Yalnız, Hariciye Vekili Muhtar Bey'le, Maliye Vekili Ferit Bey'i, Dahiliye Vekili Bey'i gör. Ben Fevzi Paşa ve İsmet Bey'le görüşürüm.

Mustafa Kemal'den bu buyruğu alan Üsteğmen Yümnü Bey, doğruca Dahiliye Vekili'ne gitti. Vekil, işi biliyordu. Ona:

— Kastamonu üzerinden İnebolu'ya, oradan da İstanbul'a gideceğinize göre, size Kastamonu'dan bir nüfus kâğıdı çıkaralım ve Ankara'dan değil de Kastamonu'dan hareket etmiş olun. Sizin için daha ihtiyatlı bir hareket olur, dedikten sonra onu Maliye Vekili'ne gönderdi.

Yümnü Bey, bu Bakanlık'ta, İstanbul'daki gizli örgütlerin kiralayarak Mecit Efendi'yi gizlice bindirip İnebolu'ya gönderilmesini sağlayacak taşıtla, para işini görüştü. Bundan sonra yine Mustafa Kemal'i gören Yümnü Bey, ondan Mecit Efendi'ye götürülecek öneri mektubunu aldı. Daha sonra Heyeti Vekile Reisi imzalı bir başka öneri mektubu daha aldı. Sonra, bir Anadolu taciri kılığına girip İstanbul'a yollanmak üzere son gerekli evrakı sağlamak için Kastamonu'ya doğru yola çıktı. Kastamonu'da Vali Cemal Bey'le, Polis Müdürü Halil Bey'i ziyaret etti. Ankara'ca uyarılan Vali Cemal Bey, hemen Nüfus Müdürü'ne buyurarak İstanbul yolcusuna bir kimlik cüzdanı çıkarılmasını sağladı. Yümnü Bey, şimdi, 1920 Temmuz'unun ortasında Kastamonu tacirlerinden Hatipzade Mehmet Cemil olup çıkmıştı. Ona Kendir hanından sözde İstanbul'da göstermek üzere bir ölçek de örneklik kendir vererek İnebolu'ya doğru güvenle yola çıkmasını sağladılar. Bu kendirleri İstanbul'daki tacirlere göstererek, sözümona, sipariş alıp dönecekti.

Yümnü Bey'in Anadolu'ya geçişinden bir zaman sonra Veliaht'ın Esvapçıbaşısı İsmail Bey, Yümnü Bey'in gizlice İstanbul'a geldiğini, kendisini görmek istediğini öğrendi. Eski Yaver, gelip kendisini görmesini bildiriyordu. Aranma adresindeki ad (Munis Bey)'di. Hemen koşup Veliaht'a haber verdi. Akşamleyin geç vakit Saray'dan çıktı, evine gidiyormuş gibi yaparak Yümnü Bey'in evine gitti. Üsteğmen'in evinin çevresi, Anadolu'ya kaçtığından beri sivil polislerle abluka edilmiş durumdaydı. Bütün tehlikeyi göze alarak gidip onu buldu. Yümnü Bey, hem heyecan hem de sevinç içindeydi. Ulusal, önemli bir görev

yapmanın sevinci yüzünden taşıyordu. Büyük bir dostlukla İsmail Bey'i kucaklayarak şunları söyledi:

— Haydi, bakalım, sizleri almaya geldim, işte mektuplar! diyerek Mustafa Kemal'in, Meclis Başkanı'nın, Bekir Sami Bey'in mektuplarını çıkarıp ona uzattı:

— Bunları şimdi Efendi Hazretleri'ne götürünüz. Biri Mustafa Kemal Paşa'dan, biri Celâlettin Arif Bey'den, biri de Bekir Sami Bey'dendir. Bunlar Anadolu'ya davettir. Şunu da ilâve edeyim ki her şey hazırdır.

İsmail Bey, mektupları vücudunun türlü yerlerine yerleştirerek Saray'a döndü. Burada da son kerte dikkatli davranması gerekiyordu. Böyle geç saatlerde Saray'a girip çıkmalar kuşku uyandırabilirdi. Buna meydan vermemeye çalışarak, Harem Kapısı'ndan girip Veliaht'ın yazı odasına gitti. Veliaht dört gözle, korkuyla, heyecanla onu bekliyordu; Mektupları onun eline tutuşturarak yine bir gölge gibi Saray'dan ayrılıp evine gitti.

O geceyi büyük bir heyecanla geçiren, bu yüzden de kendisini uyku tutmayan İsmail Bey, Anadolu'ya gitmenin sevinci içinde yüzerek saraya vardı. Veliaht'ın katına çıkarken bu yolculuğun bütün heyecanı içinde işi içtenliğe vurarak:

— Efendimiz, kulunuz hazırım! dedi; emriniz ne gündür?

Mecit Efendi, hiç de sevinçli değildi. Tersine, arpacı kumrusu gibi düşünüyordu. Henüz elli yaşlarında olduğu halde pek erken ağarmış gür ak sakallarını sıvazlayarak, ağır ağır, tane tane, şunları söyledi:

— İsmail Bey, sen bu işi basit bir şey sanıyorsun! Dur bakalım, bizim eniştelerle (Damat Halit ile Şerif Paşalar) görüşelim de bir karar verelim, dedikten sonra sözünü şöyle sürdürdü:

— Ben Anadolu'ya geçersem, Avrupa ne der? Sonra hercümerç. Esasen son basamakta bulunuyorum.

İsmail Bey, Mecit Efendi'nin böyle bir kaçamak yapacağını usunun kıyısından geçirmiyordu. İlk öneride Anadolu'ya yollanacağını sanıyordu. Daha önceki konuşmalarında böyle umutlar vermişti. Çok üzülen İsmail Bey, kendini tutamayarak şöyle konuştu:

— Efendimiz, kulunuza daima teveccüh gösterir, iyi kötü her türlü maruzatıma müsaade buyurup darılmazsınız! Bu müsamahalarından cesaret alarak arzedeyim ki Vahidettin'in milletine karşı reva gördüğü hareketleri basamak mı bıraktı, bu tarzda bir Hükümdarlık bahis mevzuu olur mu? Yine, Efendimiz, bilirsiniz.

Bu konuşma, Beşiktaş Veliaht Dairesi üst katındaki kitaplık odasının kapısı önünde geçmişti. İsmail Bey, Veliaht'ın korkusundan anlıyordu ki onun vaktiyle Anadolu'ya geçme heveslerini iyi saklayamayışı başına iş açmak üzereydi. Oğlu Ömer Faruk'a açtığı bu olumlu düşüncelerini oğlu yemeden içmeden karısı Sabiha Sultan'a açmış, o da elbette Padişah babasına yetiştirmişti. Vahidettin, sevgili kızı Sabiha Sultan aracılığıyla Mecit Efendi'nin Sarayı'nı içerden fethetmiş durumdaydı. Bu gizlerin sezildiği kuşkusu, Veliaht'ı zamanla kuşkulu, korkak bir adam haline getirmişti. İstanbul, her güzel şeyi çürütüyordu. Vahidettin, Mecit Efendi'nin Anadolu'ya geçmek belkisini her zaman bir karadüş gibi düşünmüştü. Onun Anadolu'ya geçişi Padişahlığın yazgısı için Mustafa Kemal niteliğinde bir koskoca felâket açardı. Padişah, böyle düşündüğünden Veliaht'ı dört gözle gözetliyordu.

Veliaht Ankara'nın çağrısına kesin bir karşılık verebilmek uğruna birkaç gizli toplantı yaptı. Bunları en içten akrabalarıyla yapmıştı. Yümnü Bey, her an yakalanıp asılmak tehlikesi içinde İstanbul'da saklanarak Veliaht'ın vereceği karşılığı bekliyordu. Mecit Efendi'nin Anadolu'ya geçip geçmeyeceği üstüne bir karar vermek üzere son gizli toplantı Vahidettin'in sevgili güzel kızı, Faruk Efendi'nin karısı Sabiha Sultan'ın Nişantaşı'ndaki konağında yapıldı. Bu toplantıda Mustafa Kemal'in Ulağı Üsteğmen Yümnü Bey de bulundu. İki saat süren toplantıdan sonra Yümnü Bey'i bulan İsmail Bey, toplantıdan çıkanların yanında onun yüzüne baktığında, usulca:

— Maalesef, sonra görüşürüz! dediğini işitmiş, onunda umutları kırılmıştı.

İş, sonradan anlaşıldı: Anadolu'ya Veliaht'ı bırakmayanlar, enişteleri Halit Paşa ile Şerif Paşa'ydı. İşte, bu son toplantıdan

sonra Yümnü Bey elleri boş Anadolu'ya dönmüş, bir daha da Abdülmecit Efendi'nin Anadolu'ya geçmesinden Saray'da hiç söz edilmemişti.

Bir vapura atlayarak 1920 Temmuz'unun sonlarında İnebolu'ya elleri boş dönen Yümnü Bey, İnebolu Telgrafhanesi'nde Mustafa Kemal'e başarısızlık telgrafını çekti. Mustafa Kemal, makine başında kısaca şunları söyledi:

— Allah müstaklarını versin! Ne yapalım? Milletin kendi öz kuvvetinden başka bir şeye güvenmemek, inanmamak lâzım geldiğine bir daha kani olduk. Siz, hemen Ankara'ya geliniz.

Yümnü Bey, Ankara'ya varınca olanı biteni daha ayrıntılı anlatıp Mustafa Kemal'in merakını dağıttı.

Veliaht Abdülmecit Efendi'nin, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya çağrısına, red, cevabı verdiğinden beri aradan on ay gibi önemli bir zaman geçmişti. Anadolu Savaşı'nın en çetin günlerinden belki de umutsuz düştüğünden dolayı Mustafa Kemal'in çağrısına olumlu yanıt vermek yürekliliğini gösteremeyen Mecit Efendi, Anadolu'nun arslanlar gibi dayandığını, Yunanlılara kanlı terler döktürdüğünü görerek siyasal bir yatırım yapmak üzere oğlu Ömer Faruk Efendi'yi Mustafa Kemal'in yanına göndermek istedi. İstanbul'daki Kuvayı Milliye'nin yeraltı örgütleriyle ilişki kurarak oğlunu gizlice İnebolu'ya göndermek üzere tertibat aldı. Ömer Faruk Efendi, İstanbul'daki Felah Grubu'nun Başkanı Yüzbaşı Seyfettin (Tümgeneral Akkoç) Bey'le görüşmek istedi. Seyfettin Bey, Şehzade'nin çağırışına giderek onun Anadolu'ya geçmek isteğine şu karşılığı verdi:

— Siz, Ankara'ya çağrılmadıkça, bir hanedan olarak biz size belge veremeyiz. Ancak, size Anadolu'ya hizmet için giden subaylara verilen belgelere benzer bir belge verebiliriz.

Şehzade Faruk Efendi, bu sonuncu öneriyi benimsedi, bunun üzerine Felah Grubu ona Anadolu'ya geçme belgesi verdi. 1921 Mayısı'nın son günlerinden birinde Faruk Efendi, gizlice Karadeniz'e kalkan vapurlardan birine bindi. Deniz, 1919 yılı Mayıs'ında Mustafa Kemal'e davrandığından daha iyi davranmış,

Şehzade'yi hırpalamamıştı. Şehzade'nin İnebolu'ya gelişi, kentin bütün yaşlılarının ayranını kabartmıştı. Din duygularını coşturan saatler yaşadılar; ona parlak bir karşılama töreni yapmak istediler. Ne var ki genç bilinçli Kuvayı Milliyeciler, onlardan büsbütün ayrı düşünüyorlardı. Onların önlerine dikilerek bu budalaca isteklerinden onları zorla vazgeçirdiler. Yine de Şehzade Faruk Efendi, karaya ayak basarken İnebolu halkının sıcak konukseverliğiyle karşılandı. Hem Belediye Başkanı, hem de Müdafaayı Hukuk Derneği'nin Başkanı olan Hüseyin Kâşif Bey'in evinde konuk edildi. Bu sırada durum Ankara'ya bildirilmiş, sonuç merakla bekleniyordu.

İnebolu'da İstihbarat Subayı olan Nidai Bey, hemen durumu Ankara Genelkurmay Başkanlığı'na bildirmiş, bu makamda bulunan Fevzi Paşa, durumun Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmesini salıklamıştı. Yümnü Bey, hemen Mustafa Kemal'e gönderilmişti. O da bu konu üstüne en son kanısını, biraz da buyruğunu, şöylece bildirmişti:

— Ömer Faruk Efendi, bizim isteğimizle gelmemiştir. Onu biz çağırmadık. Şimdi ne ona, ne de babasına ihtiyacımız var. En çok ihtiyacımız olduğu bir zamanda gelmediler. Hemen onu yine geldiği yere, İstanbul'a gönderiniz.

Gerek Şehzade'yi karşılayıp konuk edenler, gerekse İstihbarat Subayı Yarbay Nidai Bey, Ankara'dan buyruk beklerken epey heyecanlı dakikalar geçirdiler. Mustafa Kemal'in kesin buyruğu gelince, Yarbay Nidai Bey, özürler dileyerek Faruk Efendi'ye, Ankara'nın buyruğuyla yine İstanbul'a geri gönderileceğini bildirdi. Genç, gururlu Şehzade'nin yüzü, hiç beklemediği bu durum karşısında allak bullak oldu. Ne diyeceğini bilemedi. Nidai Bey, sözde uğurlayıcı olarak yanına tüccar Kastamonulu Kâzım Atalay ile sivil inzibat memurlarından Devrekânili tüccar Numan Kulaksızoglu'nu takarak limanda kalkmak üzere bulunan Jan Vapuru'na gönderdi. Perişan bir durumda vapura binen Faruk Efendi, ağlayarak bu iki uğurlayıcısına şunları söyledi:

— Ben, vatanıma hizmet için gizlice kaçmıştım. Şimdi, İngilizler işitirse beni ne yaparlar?

Şehzade Faruk Efendi'yi Jan Vapuru'na uğurlayarak rıhtımda dikilen uzun boylu, orta yaşlı, sert asker yüzlü bir adam hâlâ olduğu yerde duruyor, vapurun dumanlar savurarak İstanbul'a doğru uzaklaşışına bakıyordu. Bu, Kurmay Albay Asım (Gündüz, Orgeneral) Bey'di. Şehzade Faruk Efendi ile birlikte aynı vapurla İstanbul'dan gelmişler, karaya birlikte çıkmışlardı. Ancak, Ankara Genelkurmay Başkanlığı'nca göreve çağrılan Albay Asım Gündüz Bey, kaçak olarak bindiği vapurda öğrencisi Ömer Faruk'un da saklı olarak Anadolu'ya gittiğini biliyorsa da Şehzade hemen uzun süre vapurda saklı kalmıştı. Asım Bey, Faruk Efendi'ye haftada bir gün tabiye dersine gidiyordu. Onun askerlik öğretmeniydi.

Albay Asım Bey, Ömer Faruk Efendi'nin kendi bindiği vapurda bulunduğunu, onu Ankara'ya yollayan Felah Grubu'nun bir üyesinden işitmişti. Ancak, vapur Şile açıklarını geçtikten sonra Şehzade saklandığı yerden çıkarak hocasının yanına gelmişti. Ondan sonra, Anadolu'da geçirecekleri günleri düşünüp bu konularda söyleşerek İnebolu'ya varmışlardı. Asım Bey, Şehzade'nin geri çevrileceğini hiç usundan geçirmemişti. Onun ulusal davanın bir kolunda kullanılabileceğini ummuştu. Demek ki Mustafa Kemal, bu Hanedan konusunda ondan ya da onlardan daha başka türlü düşünüyordu. Belki de bir çoğunun düşündüğü gibi bu konuda çok radikal düşünceleri vardı.

Anadolu'ya geçme şansını yitirdikten sonra, Veliaht Mecit Efendi de artık Vahidettin gibi işleri oluruna bırakmış, gününü gün etmeye çalışıyordu. Vahidettin'in Kiraz Hamdi Paşa Komutası'ndaki Kuvayi İnzibatiye güçleriyle, Anzavur Ahmet Paşa'nın gerici orduları, Çerkes Ethem Bey'in, Ali Fuat Paşa'nın ağırlığı altında ezilmiş, sahneden silinmişti. Şimdi, Padişah da, Veliaht da yazgılarını işgal ordularının yazgısına bağlamış, bezgin bekliyordu. Bunların bir tek umutları vardı; Yunan Ordusu'nun günün birinde, bir kaza eseri olarak, Mustafa Kemal'in Ordusu'nu yenmesi. Usu başında olanların bildiğine göre bu da boş bir umuttu.

Esvapçıbaşı İsmail Bey, yine Veliaht'ın Sarayı'nda belki Ku-

vayı Milliye'ye bir yararı olur, diye boş yere ömür tüketiyordu. Bir gün Dolmabahçe Sarayı'nın Veliaht Dairesi'nde Mecit Efendi ile otururken, İkinci Abdülhamit'in damadı Arif Hikmet Paşa çıkageldi. Kaygu içindeydi. Mecit Efendi'yle ivedi görüşmek istediğini, söyledi. İşin önemli olduğu anlaşılıyordu. Adam, randevu istemeye vakit bulamadan çıkagelmişti. İsmail Bey dışarı çıkarak onları başbaşa bıraktı. Arif Hikmet Paşa, çıkıp gittikten sonra, Veliaht İsmail Bey'i çağırdı. İsmail Bey baktı, bu kez onun yüzünde de Arif Hikmet Paşa'nın yüzündeki kayguyu gördü. Veliaht ona bir mektup uzattı.

İsmail Bey, en hızlı araçla mektubu Yıldız Sarayı'na götürdü. Mecit Efendi'nin huyunu bilen Başmabeyinci Yaver Paşa işi anlayınca hemen davrandı:

— Otur bakalım, İsmail Bey! Mektubu takdim edeyim de öyle gidersin! diyerek bir Musahip Ağa çağırdı, mektubu ona vererek hemen Padişah'a götürmesini söyledi.

Yıldız Sarayı'ndan daireye dönen İsmail Bey, on dakika sonra telefonda Veliaht'ın sevinçli sesini işitti:

— İsmail Bey, müjde! Şimdi, Zatı Şahane telefon etti; bizim Ebubekir Hazım Bey'i affetmiş. Sevinç içindeyim.

Trabzon Valisi, şair, (Fransızca da şiir yazabiliyordu) Ebubekir Hazım'ın kurtuluşu, salt Mecit Efendi'yi değil, daha bir çok aydınları da sevindirmişti.

Bir gün, Sadrazam Tevfik Paşa, Veliaht'ı ziyarete geldi. Yarım saat ancak görüşerek kalkıp gitti. Aralarında İsmail Bey'in de bulunduğu görevliler, Sadrazam'ı Saray'ın kapısına dek uğurladılar. İsmail Bey, uğurlamadan sonra daireye dönerken Mecit Efendi sofanın camını tıklatarak onun bahçeye gitmesi için işaret yaptı. Gittiğinde şu haberleri aldı:

— İsmail Bey, Tevfik Paşa niçin geldi, biliyor musun? Zatı Şahane seninle, Zeki Bey'i yanımdan uzaklaştırmaklığım için şu haberi yollamış: «Biradere söyleyiniz, bu çirkefleri Sarayı'ndan uzaklaştırsın!» Ben de cevaben, «Bu bendelerinin muzır bir hareketlerini görmediğim için böyle bir cezaya müstahak değiller-

dir, bu hususta Zatı Şahane'ye münasip bir fırsatta arzediniz!» dedim. Şu Tevfik Paşa o kadar olgunlukta bir adamdı ki güya vaziyeti siyasîye hakkında malûmat vermeye gelmiş de arada bir söyleyivermiş gibi davranmasına hayran oldum. Zaten hangi vaziyeti siyasîyeyi anlatacaktı ki?

İsmail Bey, ona teşekkür etti. Sonra:

— Efendimiz! Esasen Zeki Bey kulunuzla birlikte Merzifon'a sürülmekliğimizin mukarrer olduğunu işittik. Belki bunun içindir, diyerek ayrıldı.

Dairede nöbetçi olduğu bir gece, Veliaht, telefon ederek Zeki Bey'le ikisini kitaplık odasına çağırdı. Hemen gittiler. Kitaplıkta Mecit Efendi'yi Büyükhanımla karşılıklı oturmuş düşünür buldular. Hanımefendinin başında örtü, üzerinde maşlah vardı. İkisi de konuşacak hiçbir şeyleri yokmuş ya da konuşacak yığın yığın şeyleri varmışcasına susuyorlardı. Onlar, içeri girerken, Veliaht:

— Geliniz, bakalım! dedi, size bir müjdem var: Bizim Faruk bugün Anadolu'ya gitti.

Bunun üzerine Zeki Bey, hemen atılıp Mecit Efendi'nin ellerini öperek onu kutladı. İsmail Bey de Faruk Efendi'nin, başarısına dualar etmekle birlikte şaşkınlığını belli etmekten kendini alamadı. Bu, Veliaht'ın dikkatini çekti. Dikkatle yüzüne bakarak sordu:

— Ne var da böyle gülümsüyorsun? diye sordu.

— Hayırlar, Efendimiz! Acaba, Anadolu ile bir anlaşma yapılarak mı gittiler?

Mecit Efendi, bu söze öfkelenmekten kendini alamadı:

— Bu, ne demek? Bir şey anlayamadım! dedi.

— Şimdiye kadar Anadolu'ya geçenlerin hepsinin anlaşıp tezkiyeleri yapıldıktan sonra davet üzerine gittiklerini işitmiştim de onun için tereddüt ettim, Efendimiz.

— Bir Şehzade için böyle bir şey söz konusu olur mu? Gitti işte.

— Allah, muvaffakiyet versin.

İsmail Bey, ertesi gün akşam üzeri, Faruk Efendi'nin bahçede

dolaştığını görünce hiç de şaşmadı. Veliaht ise, dut yemiş bülbül gibi, susuyordu. Bu konu üstüne İsmail Bey'le bir tek sözcük bile konuşmaktan çekindi. İçinden ona hak verdiği belliydi.

Vahidettin, Mecit Efendi'nin Anadolu'ya geçmeyeceği üstüne verdiği kesin kararı bildiği halde, ona karşı köklü tedbirler almaya karar vermişti. Veliaht'ın Sarayı'nı sürekli bir gözetim altına aldırmıştı. Sivil memurlar oralardan kuş uçurtmuyordu.

Bir gün Veliaht ailece bir toplantı için Yıldız'a çağrıldı. İsmail Bey de birlikte gitti. Onlar Şale Köşkü'nde ailece toplandılar, İsmail Bey'le öbür görevliler köşkte kaldılar. Akşama doğru Beşiktaş Veliaht Dairesi'nden telefon edildi. İstanbul Komutanı, Mecit Efendi'yle görüşmek istiyordu.

İsmail Bey, Haremi Hümayûn'la birlikte bulunan Mecit Efendi'ye bir pusula yazarak durumu bildirdi. Musahip Ağalardan birinin götürdüğü pusulayı alır almaz koşup gelen Mecit Efendi, öfkeden küplere binmiş gibiydi. Hemen İsmail Bey'i bahçeye çağırdı:

— Bu ne cesaret, nasıl iş bu, beni ayağına nasıl çağırır? Şimdi, git; meseleyi anla, gel! Kim ise o zata söyle, ne istiyorsa size söylesin!

İsmail Bey, hemen Beşiktaş Veliaht Dairesi'ne koştu. Kiraz Hamdi Paşa orda oturmuş bekliyordu.

— Bir arzunuz mu var, Efendim?

— Veliaht Hazretleri'yle görüşmek istiyorum.

— Kendileri şimdi Yıldız Sarayı'ndadırlar. Arzularınızı bana emir buyurunuz. Kendilerine arz edeceğim.

— Hayır, kendilerini behemehal görmem lazımdır.

— Maalesef, bugün için imkânı yoktur!

Kiraz Hamdi Paşa, bunun üzerine hiçbir şey söylemeden çıktı gitti. İsmail Bey, bu kez de bir koşu Yıldız Sarayı'na gitti. İşi bir solukta Veliaht'a anlattı.

Akşamüstü, Veliaht'la adamları Yıldız'dan döndüklerinde şaşırdılar; bir manga inzibat askeri silahlı olarak, sözde korumak içinmiş gibi, dairenin can alacak noktalarında dikilmiş duruyor-

du. Bu durum, birkaç gün sürdü. Bir gece bir silah sesi işitildi. Sabahleyin öğrenildiğine göre inzibat erlerinden birinin kaza ile patlayan silahından çıkan kurşun Veliaht'ın yazı odasının penceresi önünden vızıldayarak geçmişti.

İsmail Bey, bir gece İstanbul'a geldiğini öğrendiği Yümnü Bey'i evinde görmeye, haberler almaya gitti. Zeki Bey'le birlikteydi. Geç vakitlere dek oturup konuştular; gerçekten de güzel haberler alarak döndüler. Zeki Bey doğruca Saray'a, İsmail Bey de evine gitti. Kapıdan içeri girmek üzereydi ki eline bir pusula tutuşturdular. Pusulada: «Çabuk saraya geliniz!» diye yazıyordu. Hemen döndü, hızlı hızlı yürüyerek, Akaretler'de Zeki Bey'e yetişti. Zeki Bey onu görünce şaşırmıştı. Saray'dan çağrıldığını söyledi. Birlikte yürüdüler. Dairenin kapısına yaklaştıklarında kapalı kapının önünde dört süngülü askerin beklediğini gördüler. İsmail Bey, onları görmemiş gibi davranarak kapıya doğru yürüyünce, nöbetçilerden biri gürledi:

— Yasaktır! Nereye gidiyorsunuz?

— Biz, yabancı değiliz.

Bunun üzerine İsmail Bey, Zeki Bey'e:

— Ne yapacağız? Haydi, Beşiktaş Karakolu'na başvuralım, belki bir çaresini bulup içeri gireriz, dedi.

Veliaht'ın içerde yalnız olduğunu biliyordu. Büsbütün yalnız da sayılmazdı. Yanında, İsmail Bey'le birlikte Yusuf İzzettin Efendi'nin Sarayı'nda çalıştığı eski arkadaşı, şimdi Mecit Efendi'nin adamı olan Şükrü Bey vardı. Dürrüşehvar Sultan ise boğmacaya yakalanmış, çok rahatsız günler geçiriyordu.

Zeki Bey'le birlikte Beşiktaş Karakolu'nun önüne vardıklarında, orada mahşer gibi bir kalabalık gördüler. Herhalde, önemli bir olay geçmiş olacaktı. Bir sürü otomobille birlikte, sivil, resmi polisler, her yanı geçilmez bir duruma getirmişti. Bu durumda karakoldan bir hayır olmadığını gördüler. Hemen kapanmak üzere olan bir dükkâna dalarak Mecit Efendi'nin Sarayı'na telefon ettiler. Telefona Mecit Efendi'nin kendisi çıkmıştı. Mecit Efendi:

— Kimsiniz? diye sordu.

— Kulunuz İsmail, Efendimiz!

Mecit Efendi'nin sesi son kerte öfkeliydi:

— Nerdesiniz, yahu? Başımıza gelenleri işitmediniz mi? O, Zeki nerede? Haydi, sen izinlisin, ona ne oluyor?

— Yanımdadır, Efendimiz.

— Ver, onu bana!

Mikrofonu Zeki Bey'in eline veren İsmail Bey, konuşmaları şöylece dinledi:

— Aferin, Zeki! Nerelerde geziyorsun?

— Efendimiz... diye konuşmaya başlayan Zeki Bey'in telefonu birden yüzüne kapatılmıştı.

Ne yapacaklarını şaşırmak üzereydiler ki uslarına Yıldız Sarayı'na başvurmak geldi. Hemen karar vererek zifir gibi karanlığa dalıp yürüdüler. Öyle koyu bir karanlık, ıssızlık, sessizlik vardı ki insanın bir içimlik suya benzeyen canı her an karanlıklardan çıkıverecek herhangi bir canavarın ağzından yitip gidebilirdi. İstanbul'u sanki bu korkunç karanlıklar bekliyordu. Polisi, jandarması, her şeyi buydu. Bu korkunç karanlıklar içinde ancak orman kanunu egemen olabilirdi. Ancak, kanunsuzluklar bu karanlıklar içinde sere serpe kollarını sallaya sallaya gezebilirdi. Her zaman sarayların güvenli, rahat ortamında yaşamış olan bu iki iyi niyetli adam, gerçekten korkarak Yıldız Sarayı'nın ıssız yollarını tükettiler. Yıldız Sarayı'nın Mabeyin Dairesi karşısındaki yolun dönemecinde eski İkinci Tümen Komutanlığı Dairesi'nde oturduğunu öğrendikleri Başmabeyinci Yaver Paşa'nın kapısını çaldılar. Yaver Paşa, kapıyı kendisi açtı. Onları karşısında görünce şaşırdıysa da belli etmeyerek işi babayaniliğe vurdu:

— Ooo, hayrola evlâtlar! Gece vakti böyle ikinizin birden burda ne işi var? Buyurun, bakalım! diyerek onları dairesine aldı.

İkisi de adamın elini öptü. Sonra, gösterilen yere oturdular.

Yaver Paşa'nın gizlemek için büyük çabalar harcadığı şaşkınlığı bakışlarından okunuyordu. «Evet, böyle geceyarısı Veliaht'ın iki adamının Padişah'ın Başmabeyincisi'nin yanında ne işi vardı?» Böyle düşündüğü belliydi. İsmail Bey, Yaver Paşa'yı

daha çok üzüntü içinde bırakmamak için soluk soluğa şunları söyledi:

— Paşa Hazretleri, biz, iki arkadaş, gece yarısı sokakta kaldık.

Sonra, akşamdan beri başlarından geçenleri, birer birer, anlattı. En gerekli işe geçti: «Veliaht Saray'da yalnız kalmıştı, Dürrüşehvar Sultan boğmacalıydı, Efendi Hazretleri heyecan içinde idi.» Yaver Paşa bu son söz üzerine yalanlarını yakalamış gibi:

— Siz buradasınız, Efendi Hazretleri'nin heyecanlı olduğunu nereden biliyorsunuz? diye anlamlı anlamlı sordu. İsmail Bey, onun heyecanlı olduğunu telefonla konuşurken anladığını söyledi. Böylece Yaver Paşa'nın kuşkusu dağıldı. İsmail Bey:

— Paşa Hazretleri, diye yalvardı, her ne pahasına olursa olsun, bu gece bizim Veliaht'ın Sarayı'na girmekliğimizin sağlanması için ne yapmak gerekirse yapmak lûtfunda bulununuz, gerekirse bu işi Padişah'a arzediniz.

— Siz, oturunuz, ben gidip keyfiyeti Zatı Şahane'ye arz edeyim; belki bir kolayını buluruz, diyerek kapıdan çıkarken durakladı:

— Demek, şimdi, Veliaht Hazretleri'nin Sarayı muhasara edilmiş, öyle mi? diyerek çıkıp gitti.

Saat yirmi üç buçuktu. Bir buçuk saat beklediler. En sonunda Paşa geldi. Büyük bir umutla Paşa'nın yüzüne baktılar. Ne yazık ki onun yüzü de gece gibi karanlık, umutsuzdu. Yaver Paşa, üzgün bir durumda işi açtı:

— Evlâtlarım, dedi, maalesef arzularınıza muvaffak olamadık! Keyfiyeti şevketmeap Efendimize arzettim. Canları sıkıldı. Hemen Sadrazam Paşa'ya bildirmekliğimi buyurdular, konaklarına telefon ettim. İstirahatte iradei seniyyeyi yaverleri vasıtasıyla tebliğ etti. Sadrazam Paşa yolladıkları cevapta «Zatı Şahane'ye arzediniz, bu işin içinde ecnebiler var; benim elimden bir şey gelmez, denize bakarlarsa işin ehemmiyetini anlarlar,» dediğini tekrar Zatı Şahane'ye arz ettim, «Bizim tarafımızdan kendilerine şöyleyiniz, bu geceyi böyle geçirsinler, sonra bir çaresine bakarız,» buyurdular.

Sadrazamın denize bakmalarını salıklaması, bir gerçeğe dikkatlerini çekmek içindi: İşgal Ordularının donanması, bütün toplarını saraylarla kente çevirmiş, parlak ışıklı projektörleriyle durmadan kentin karanlığını kara ekin tarlaları gibi biçiyorlardı. Yaver Paşa, Mecit Efendi'nin iki yakın adamına bunları anlattıktan sonra:

— Çocuklar, şimdi gece vakti nereye gideceksiniz? Burada kalınız, biliyorsunuz, yollar tehlikeli. Adam soyuyorlar, silahınız var mı? Durun, şuracıkta bir bastonum var, vereyim de yanınızda bulunsun, belki bir işe yarar.

Bastonu Zeki Bey'e verdi. İki arkadaş, Başmabeyinci'nin yanından ayrılarak uzaktan uzağa köpek sesleriyle çizilen karanlığa daldılar. Yine geldikleri yolların karanlıklarına basarak Beşiktaş'a indiler. Sabiha Sultan'la Faruk Efendi'nin Nişantaşı'ndaki konağına gitmeğe karar vermişlerdi. Gecenin saat üçünde konağa varıp kapısını çaldılar. Buradaki ev halkı da alarm halindeydi, herkes ayaktaydı. Şehzade ile Sultan, gecelik kılıklarıyla gözleri uykusuzluktan küçülmüş olarak hayaletler gibi konağın içinde dolaşıyorlardı. Konuklara babalarıyla sık sık telefonda konuştuklarını söylediler. Onlar da başlarından geçenleri anlattılar. İstanbul Merkez Komutanı Emin Paşa öteden beri Sabiha Sultan'ın öğretmeniydi. Veliaht Dairesi'nin kuşatılmasını da o yönetiyordu. Sabiha Sultan hemen hocasına telefon ederek babasının en yakın adamının geceleyin saraya girmeyerek sokakta kaldığını anlatınca Emin Paşa, hemen Saray'a girmeleri için buyruk vereceğini söyledi.

Bunun üzerine iki arkadaş, gecenin en tehlikeli saatlerinde bir kez daha yola düşerek Veliahtlık Dairesi'nin kapısına vardılar. Daireye yaklaştıkları sırada Haremağalarından Talha Ağa ile bir inzibat eri onları karşıladı. Birlikte Saray'a girdiler. Buraya böyle güçlükle giren iki arkadaşa daha büyük güçlükler çıkacaktı. Buradan ancak otuz sekiz gün sonra dışarı çıkabileceklerdi. Bu zaman içinde Veliaht'la birlikte burada mahpus kalacaklardı.

İsmail Bey'le Zeki Bey, içeri girdiklerinde her yanda korkutucu bir sessizlikle karşılaştılar. İsmail Bey, odasına çıktığında büsbütün şaşırdı. Sabahın saat dördünde biraz başını yastığa koyup şekerleme kestirmeyi düşünürken Merkez Komutanı Emin Paşa'yı arkadaşı Şükrü Bey'in yatağında giyinekleriyle yatmış, mışıl mışıl, uyur buldu. Demek, Merkez Komutanlığı, Veliahtlık Dairesi'ne taşınmıştı. Uyumak haram olmuştu, başka boş bir odaya giderek sabahı etmeye karar verdi. Emin Paşa, Sarayı, adamlarının başına geçerek kendisi kuşatmıştı. Komutası'nda Beyoğlu Bölge Komutanı Binbaşı Bahaettin, Beşiktaş Bölge Komutanı Yüzbaşı Nuri, Teğmen İhsan, Teğmen Celâl, Teğmen Enver Beylerle birlikte birkaç yüzbaşı, teğmen daha vardı. Saray'da sürekli komuta Binbaşı Bahaettin Bey'de idi. Bahaettin Bey'in Komutası'nda bu sayılanlardan başka elli askerle biraz da polis vardı. İsmail Bey, can sıkıntısıyla odada kıvranıp dururken Haremağalarından Cevher Ağa'nın bağırır gibi hızlıca konuştuğunu işiterek söylenenlere kulak verdi:

— Yahu, bu ne biçim iş? İşte, tabla içinde yemek var; bundan başka ne olabilir? Kadınların yanında sizin ne işiniz var? Giremezsiniz!

Dürrüşehvar'ın boğmacası sürüyordu. Ona, doktor, ilaç gerekiyordu. Bir gün sonra Mecit Efendi'nin özel doktoru Selâhattin Bey'le Saray Nazırı Cevat Paşa'nın Saray'a girip çıkmasına izin verildi. Ancak, inzibat komutanları memurların yanlarından hiç ayrılmıyordu. Veliaht'ın Dairesi'nde bir santral tertibatı vardı ki burdan Veliaht'ın odasından, Nazır Paşa'nın, yaverlerin, öbür görevlilerin odalarına fişlerle yol veriliyordu. İsmail Bey, bir gün Veliaht'tan telefonla bir iş için buyruk alıyordu. Konuşma bitince konuşmayı dinleyen Yüzbaşı Nuri, birdenbire ayağa fırlayarak:

— Siz, bu telefonla Ankara ile konuşuyorsunuz, bu hattı keseceğiz, dedi.

Buna son kerte içerleyen İsmail Bey:

— Rica ederim, Nuri Bey, siz, mektep medrese görmüş bir zabitsiniz! Bugün İstanbul'la Ankara arasında bir telefon tesisi olup olmadığını bilmez misiniz? Görüyorsunuz, İstanbul içinde

bile zorlukla konuşuluyor. Bir kere santral üzerindeki fişlerin yazılarını okuyunuz ve hangi kısma telefon etmek lazım gelirse kendiniz tecrübe ediniz. Bakalım, karşınıza kim çıkacak? Doğrusu, bu kadarı da günahtır, dedi.

Bunun üzerine Yüzbaşı öfkelendi:

— Biz, vazifemizi yapıyoruz; her şüphe ettiğimiz nokta üzerinde ehemmiyetle durmak mecburiyetindeyiz. Rica ederim, müdahale etmeyiniz! dedi.

Bu sertçe konuşmaya kulak misafiri olan Komutan Binbaşı Bahaettin Bey, bu sırada içeri girerek ne olduğunu sordu. İsmail Bey:

— Rica ederim, Baha Bey! Bu nasıl iş? Efendimizin yanına sokmuyorsunuz, bahçeye çıkarmıyorsunuz, bu defa da kendileriyle görüşmek için yegâne vasıta olan telefonu, güya Ankara ile konuşuyormuşuz diye, hatları keserek susturmak istiyorlar. Bu olur mu?

Bunun üzerine Baha Bey:

— Bırakınız, Nuri Bey, dokunmayınız! dedi. Ankara'ya henüz telefon tesisatı yapılmamıştır. Bir mahzuru yoktur.

Aradan günler geçti. Her zaman olduğu gibi, zaman, bir çok kayguları güve sürüleri gibi kemirdi. Kullanılmaz duruma getirdi. Böylece Abdülmecit'in Sarayı'na konulan kuşatma çemberi de gevşedi. Ancak, içerdekiler, kontrolün yetersiz de olsa sıkı bir biçimde sürdürülmek istendiğini dışarda sık sık işitilen motor seslerinden anlıyorlardı. Britanya İmparatorluğu'nun gözleri, kulakları, Osmanlı Veliahtı'nı pek çok ciddiye almış, hâlâ üzerinde duruyordu. Zamanla bendelerinin, Veliaht'ın yanına gitmesine müsaade edildi. Sonra, oda hapsinden çok bunalmış olan Veliaht'ın bahçede atla gezmesine göz yumuldu. Dürrüşehvar, günden güne iyileşmekle birlikte, açık, temiz havayı gereksiyordu. Bunun için onun daha havadar olan deniz kıyısındaki bahçede gezmesine müsaade edildi. Bundan, elbette, memurlar da yararlanıyordu. Ancak, bu deniz kıyısı gezintileri günün belli başlı saatlerinde yapılabiliyordu. Buyruk böyleydi.

Küçük Dürrüşehvar'a ise kır havası gerekliydi. Bunun için Mecit Efendi'nin yaptığı girişim olumlu sonuç verince, küçük Sultan, araba ile Hürriyeti Ebediye Tepesi'ne dek günün belli saatlerinde gezintiler yapmaya başladı. Bu gezintilerde İsmail Bey, hep küçük Sultan'ın yanında bulunuyordu.

Binbaşı Baha Bey, İsmail Bey'e yakınlık göstermeye başlamıştı. Bir gün odada yalnız bulunduğu bir sırada onun yanına sokuldu:

— İsmail Bey, size mahrem bir teklifim var, Veliaht Hazretleri eğer Anadolu'ya geçmek arzu buyuruyorlarsa kendilerine azamî kolaylığı gösterir, icap ederse, duvardan kaçırmak suretiyle bu hizmeti ifa ederim, dedi.

Binbaşı'nın bu içten gibi görünen önerisi, habisliğin bütün nedenini açığa vuruyordu. Çok geç kalmışlardı. Eğer Veliaht, Mustafa Kemal'in istediği gün kaçmak isteseydi, bunu ne Vahidettin'in, ne de İngiltere'nin ruhu duyacaktı. İsmail Bey, Binbaşı Bahaettin Bey'in önerisine şu karşılığı verdi:

— Bugüne kadar Veliaht Hazretleri'nin Anadolu'ya geçmesi hakkında bir tasavvurları olduğunu bilmiyorum. Böyle bir şey yoktur. Sonra bunlara şunları kattı:

— Baha Bey, siz, Efendi Hazretleri'ni kaçıracağınıza, kendiniz kaçıp silah arkadaşlarınızın yanında mevki alsanız daha iyi olur sanırım!

Binbaşı ona şöyle karşılık verdi:

— Canım, o iş başka! Bizim burada da işimiz var.

Kim bilir, belki de bu sözüyle gizli mim-mim gruplarından birinde görevli olduğunu anlatmak isteyerek, İsmail Bey'i avlamak istemişti. Binbaşı Bahaettin Bey, bu öneriyi İsmail Bey'e daha birkaç kez yineledi ise de onun ağzından bir şey alamadı.

İsmail Bey, bir gün bu öneriyi Veliaht'a açınca, o:

— Aman, İsmail Bey, uyanık bulununuz, bunlar iş çıkarmak istiyorlar! dedi.

Mecit Efendi, bu hapislik günlerini filozofça karşılıyordu. Saltanat davasında olan kişilerin başına tarihte neler geldiğini

yakından biliyor, bunu ucuz bir kötülük olarak benimsiyor, bu günlerin de geçeceğine inanıyordu. İsmail Bey'le bahçede yalnız dolaşırken:

— Şu Vahidettin Efendi'nin yaptığı işleri görüyorsun ya, en sonra başımıza bunu da getirdi! dedi.

Bu gözaltı günlerinden bir gün İstanbul'daki İngiliz istihbarat örgütünün en korkunç başı Yüzbaşı Bennett, Veliaht'ı ziyaret etmek istediğini telefonla bildirdi. Bunu ona bildirdiklerinde şu karşılığı verdi:

— Saraya girebilirlerse, buyursunlar.

Mustafa Kemal, Ankara'dan büyük bir dikkatle Mecit Efendi'nin davranışlarını gözetliyordu. Refet Paşa'dan aldığı telgrafa göre Halife'nin tuhaf kimi istekleri vardı ki bunlar simgesel olarak ele alınınca altından mini mini de olsa eski ejderha yumurtaları çıkıyordu. Demek ki Abdülmecit Efendi de birçok gizli Padişahçılar gibi düşünüyordu. Şimdilik, Halifeliği bir kez çantaya koyduktan sonra arkasından Padişahlık da düşünülebilirdi. Refet Paşa'nın Mecit Efendi'yle görüştükten sonra İstanbul'dan çektiği ayrıntılı telgrafta, onun gülünç isteklerinden de söz ediliyordu. Mecit Efendi, Cuma Selamlığı'nda Fatih Sultan Mehmet'inki gibi bir hil'at giyinerek onunki gibi bir sarık sarmak istiyordu. Bu, doğrudan doğruya Padişahlık kaprisinden başka bir şey değildi. Mustafa Kemal, Meclis'teki kendi odasında oturmuş, hem kahvesini içiyor, hem de alaylı alaylı gülüyordu. Bu sırada, Ali Fuat Paşa içeri girdi. Mustafa Kemal, onun gelişine sevindi. Bu yeni mizah konusunu ancak böyle eski bir arkadaşına açabilir, ancak onunla karşılıklı gülebilirdi. Hemen elinde evirip çevirdiği, birkaç kez okuduğu telgrafı ona uzattı:

— Ne dersin, Paşam! Halife Hazretleri, Fatih'in kılığına girmek istiyormuş; ne de yakışır ya, sevsinler! dedi.

Ali Fuat Paşa da gülerek şöyle dedi:

— Daha gülünç olmak isterse Yavuz Sultan Selim'in kılığına girsin.

Sonra, şöyle düşündü: «Ne gariptir şu insanlar. Tarihimizin en şanlı ve büyük kumandanlarından biri olan cennetmekân Fatih Sultan Mehmet Han nerede, bizim Halife Abdülmecit Efendi nerede?»

Ali Fuat Paşa, bu sırada yeri gelmişken Mustafa Kemal'e vaktiyle birisinden işittiği şu hikâyeyi anlattı:

— Sultan Reşat, merhum, Şehzadeliği'nde babası Abdülmecit Han'ı Ihlamur Köşkü kapısında karşılarken altındaki at ürkmüş, iki ayak üstüne şaha kalkmış. Bunu gören Padişah Abdülmecit, arabasından başını çıkararak:

— Yavuz Sultan Selim misin be mübarek? diye bağırmış.

Halife'nin istekleri üstüne Mustafa Kemal, Refet Paşa'ya telgrafla kesin direktif verdi. Halife Abdülmecit Efendi Halifei Müslim'in ile birlikte, hadimülharemeynişşerifeyn, deyimini de rahatça kullanabilecekti. Bunlardan başka deyimler kullanması yasaklanıyordu. Cuma Selamlığı'nda Fatih'in kılığına girmesi de gülünçtü. Bu sırada redingot ya da İstanbulin giyebilirdi. Hele asker üniforması giymeye hiç bir vakit özenmemesi gerekiyordu. Sonra, yeni Halife'nin yayımlayacağı bildiride adından sözedilemeyerek eski Halife'nin zamanında düşülen aşağılık durumdan mutlaka söz edilmeliydi. Bunda uyarmayı hiçe sayarak Mecit Efendi'nin yine kimi kaprislerini açığa vuran deyimler kullandığı görülecektir.

25 Kasım 1922 Cuma günü, Halife Abdülmecit Efendi, Beşiktaş Sarayı'ndan çıkarak dört atlı bir Saltanat arabasına bindi. Refet Paşa da onun ardınca arabaya binerek karşısına oturdu. Arabanın önünde, arkasında Maiyet Atlı Bölüğü vardı. Her iki yanda da yaverler at üzerinde yer almışlardı. Böylece düzenlenen Hilâfet Alayı, Beşiktaş'tan yola çıktı. Dolmabahçe, Tophane, Galata Köprüsü, Salkımsöğüt Park yoluyla Topkapı Sarayı'na vardı. Yol boylarınca onları coşkun halk yığınları karşılayarak alkışlamıştı. Yeni Halife'yi görmeye can atan halk, yol boylarınca sıralanmış, dükkânlarını kapamış, birkaç bin kişilik Darüleytamlı çocuk, önlerinde Beykoz Öksüzyurdu Bandosu,

Hilâfet Alayı'nın arkasınca gidiyor, halkı büsbütün coşturuyordu. Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısında Abdülmecit Efendi ile Refet Paşa'yı, Hazine Kethüdası Refik Bey, İstanbul Vali Vekili Esat Bey, Merkez Komutanı ile Polis Müdürü Vekili karşıladılar. Bu sırada bir asker birliği de onu selamlayarak içeri geçirdi.

Topkapı Sarayı'na giren Mecit Efendi, doğruca Bağdat Kasrı'na giderek biraz dinlendi. Bu sırada Kırşehir Mebusu Müfit Efendi Başkanlığı'ndaki Büyük Millet Meclisi Kurulu, Teşrifat Genel Müdürlüğü aracılığıyla kasra alındı. Refet Paşa, bütün mebusları Halife'yle tanıştırdı. Sonra, Müfit Efendi, kızıl atlas kese içindeki seçim tutanağını Halife'ye verdi. Kısa bir konuşma yaptı. Müfit Efendi'nin sözleri anlamca şöyleydi:

— Teşri ve icra güçlerini kendinde toplayan Büyük Millet Meclisi, Müslümanların en yüksek, en kutsal tanıdıkları yüksek Hilâfet Makamı'na Abdülmecit Efendi'yi seçmekle çok doğru davranmıştır. Böylece bütün İslâm dünyasının da Hilâfet Makamı'na karşı göstermiş olduğu sempati ile sevgi bundan sonra daha çok güçlenmiş olacaktır.

Bu sözlere karşılık veren Abdülmecit Efendi, anlamca şöyle sözler söyledi:

— Ben, bu yüksek makamı Tanrı'nın lütuf ve keremine, Peygamberimizin ruhaniyetine sığınarak kabul ettim. Onu şimdiye dek bulunduğu yüksek mevkiiden daha yükseklerde görmek istiyorum. Bunun için de her saat, her dakika canımı feda edercesine çalışacağım. Türk Ulusu, bunun bayraktarı olacaktır. Geçmişi, şerefli, parlak olan Türk Ulusu, gelecekte dahi bu görevi koruyarak bütün İslâm dünyasının ilerleyişiyle yükselişini sağlayacaktır.

Halife, bu konuşmadan sonra bir yığın da dua ederek bu işi bitirdi.

Bundan sonra, yanında Refet Paşa'yla, Büyük Millet Meclisi Kurulu olarak Hırkai Saadet Dairesi'ne gitti. Kutsal emanetler, bu dairedeydi. Burada Kırşehir Mebusu Müfit Efendi şöyle bir konuşma daha yaptı:

— Zatı Hilâfetpenahımız Efendi'miz! Emanatı mukaddesenin muhafazası Makamı Muallâyı Hilâfete aittir. Geçenlerde vukubulan hâdise dolayısıyla emanatı mukaddesemiz zapt ve tahrir edilerek temhir edilmiştir. Bu mevkii muallâya zatı Hilâfetpenahilerinin intihabı dolayısiyle bu emanatı mukaddeseyi sahibi olan zatı hazreti Hilâfetpenahilerine takdim ediyor ve Büyük Millet Meclisi namına hüsnü muhafazasını rica ve yine Millet Meclisi bu emanatı mukaddesenin anahtarlarını takdim etmekle kesbi şeref eyleriz.

Bu konuşma sırasında Refet Paşa'nın yanında kimi yönetim adamlarıyla Şehzadeler de bulunuyordu. Vahidettin'in kaçışının ertesi günü, Refet Paşa, İngilizler, kutsal emanetleri kaldırıp götürmesinler, diye daha güvenli bir yere kaldırmak istemişse de Mustafa Kemal'le Rauf Bey, bunun gereksiz olduğunu söylemişler, ancak, kutsal emanetlerin bulunduğu Hırkai Şerif Dairesi'nin kapısı mühürlenerek anahtarları teslim alınmış, bugün de Mecit Efendi'ye verilmişti. Hırkai Saadet Dairesi'nin yine de bir kazaya uğramaması için askerce tedbirler de alınmıştı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kurulu Başkanı Kırşehir Mebusu Müfit Efendi, kısa konuşmasını bitirince, Mecit Efendi, kutsal emanetlerin sayısı üstüne İstanbul Komutanlığı'nca düzenlenen tutanakla anahtarları saklayan zarfı yırttı, sonra kutsal emanetlerin içinde bulunduğu Sultan Aziz'ce yaptırılmış büyük altın çekmeceyi kendi eliyle açtı. Mecit Efendi, emanetleri tutanağa göre sayıp alınca, bu tören de sona erdi. Bununla birlikte öbür eşya sandıkları da kitlenerek mühürlendi.

Hırkai Saadet'in görülmesinden sonra ilkin Mebuslar Daire'den çıkarak Saray'ın Ağalar Kapısı'nda kurulan ünlü tahtın çevresine dizildiler. Şimdi, bîat töreni başlıyordu. Buraya mebuslardan başka, bilim adamları, askerler, adliyeciler, diplomatlar v.b., çağrılmıştı. Bunlardan başka yerli ve yabancı gazeteciler, foto muhabirleri, sinemacılar da üşüşmüştü. Tahtın çevresinde eski dönemin birçok devlet adamları da göze çarpıyordu. Saray'ın kapısı ile dış kapısı arasında Maiyet Piyade Bölüğü, biraz ileride

de Jandarma Birliği, saygı duruşunda duruyordu. Saray'ın dış kapısında ise mızraklı atlı bölüğü bekliyordu. Biraz sonra, Halife Abdülmecit efendiyle birlikte Osman Fuat, Ömer Faruk, Abdülhalim, Aziz, Tevhit adlı Şehzadeler de gelerek yerlerini aldılar. Bunlar, tahtın önüne dizilmişlerdi.

Nakibüleşraf Muhtar Bey'in okuduğu Hilâfet duası ayakta dinlendi. Bundan sonra kutlama töreni başladı. İlk önce Osmanlı Hanedanı Üyeleri, sonra, Büyük Millet Meclisi Kurulu Başkanı Müfit Efendi'yle mebuslar, Halife'yi kutladılar. Onlardan sonra askerler, mülkî âmirler, kutlamada bulundular.

Bîat töreni böylece bitti. Bundan sonra, tahtın önüne getirilen dört atlı bir saltanat arabasına ilkin Mecit Efendi bindi. Refet Paşa'yı arabaya binmeye çağırdı. Paşa, arabaya binerek Halife'nin karşısına oturdu.

Bîat töreni, öğleden önce saat on birde bitmişti. Selâmlık Alayı, hemen Topkapı Sarayı'ndan yola çıktı. Hilâfet Alayı'nın en önünde yaverlerin bindiği otomobiller gidiyordu. Bunları Maiyet Atlı Bölüğü ile alayı meydana getiren arabalar izliyordu. Alayda on üç araba vardı. Arabalardan sonra Harbiye Okulu öğrencileri, Maiyet Atlı Bölüğü, en sonra da dört atlı Hilâfet arabası geliyordu. Mızraklı atlılar, Hilâfet arabasının önünde gidiyorlardı. Şehzade arabaları arkadaydı. Topkapı Sarayı'ndan Fatih'e dek bütün cadde bayraklarla donanmıştı. Halk yığınları arasında Halife'nin arabasıyla Hilâfet Alayı birkaç damla su gibi kalıyordu. Hilâfet arabasında karşılıklı oturan Abdülmecit Efendi'yle Refet Paşa, bütün halkın gözleriyle arayıp durduğu iki ışıklı nokta gibiydi. Abdülmecit, erkenden ağarmış sakallarıyla çerçevelenmiş renkli yüzünün, iri mavi gözlerinin güzel görünüşüyle halkı bayağı büyülüyordu. Halife, ulusal duygularla din duygularını varlığında taşıyan bir çeşit odak gibi görünüyordu. Refet Paşa, yepyeni, gıcır gıcır general giyneği, şık Kuvayı Milliye kalpağı, ayna gibi parlayan çizmeleriyle Halife'nin karşısında kavgayı kazanmış, kendine güvenen bir «Anadolu» minyatürü gibi oturuyordu. Halk, bu iki büyük adamı kurtulmuş İslâm Di-

ni'yle kurtarılmış Türkiye olarak karşılıyor, onlara bir zerresini esirgemediği en içten sevgisiyle bakıyordu.

Halife Abdülmecit, insan denizinin ortasında böylece Fatih'e vardı. Fatih Camii'nin avlusunda bandonun çaldığı İstiklâl Marşı'yla karşılandı. Ulusal duygularla din duyguları, burada bir kez daha elele vererek yüreklerde lale bahçeleri gibi açtı. İstiklâl Marşı'nın bitiminde Halife, arkasında Hanedan'dan olanlar, Refet Paşa, Büyük Millet Meclisi Kurulu ile öbür askerler, siviller olarak mahfile girdi. Ancak, burda pek az kalarak özel merdivenlerle camiiye girdi. Mihrabın sağında, birinci safta namaza hazırlanarak yer aldı.

Kırşehir Mebusu Müfit Efendi, bu cuma namazında ilk kez Türkçe hutbe okudu. Hutbenin başlangıcı şöyleydi:

— Azamet ve celâl sahibi olan Cenabı Allah'a şükürler olsun ki Türk Milleti necibesini ve binnetice âmmei Müslimi'ni mahvetmek isteyenlere karşı milletimizin izzet zaferini ve düşmanlarımızın kahr ve tedmirini takdir buyurmuştur. Kendilerine karşı mütecaviz olanların tecavüzlerini defi hususunda sabır ve metanet gösterenleri Cenabı Hakk'ın mağfiret ve kaffei emellerine mazhar buyuracağı muhakkaktır.

Bu Türkçe hutbeyi büyük bir ilgiyle dinleyen Halife, namazdan sonra, Fatih Sultan Mehmet'le Yavuz Sultan Selim'in türbelerini ziyaret etti.

Halife Abdülmecit Efendi, Refet Paşa eliyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na şu teşekkür telgrafını çekti:

«Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine:

Ammei Müslimin için mucibi mahvolan düşman tekalifi şedidesini kabul ve Müslimi'nin müdafaai mücanidanelerinde düşmana muvaffakiyetle beynelmüslimin ikaı, şer ve fesat ve sefkî dimaya fiilen teşebbüs ve bu harekâtında devam ve ısrar eden Vahidettin Efendi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'iye Vekâleti'nden verilen fetvai şerife mucibince hal'ine, Meclis Heyeti Umumîyesi'nin 18 Teşrinisani 1338 tarihinde münakit yüz

kırkıncı içtimainin beşinci celsesinde müttefikan karar verildiği beyanı ile ve Türkiye Devleti'nin hâkimiyetini bilâ kaydü şart milletin uhdesinde mahfuz tutan Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na tevfikan icra kudreti ve teşri salâhiyeti kendisinde münceli ve mütemerkiz bulunan milletin yegâne ve hakikî mümessillerinden mürekkep Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrinisani 1338 tarihinde müttefiken kabul ettiği esbabı mucibe ve esasat dairesinde Meclisi âlice 18 Teşrinisani 1338 tarihinde münakit celsede Makamı Muallâyı Hilâfete intihap olunduğumun derciyle keyfiyetin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce âlemi İslâm ve Türkiye halkına iblâğ olunduğunu müş'ir 18 Teşrinisani 1338 tarihli telgrafnamei samilerini mahzuziyetle aldım.

Meclisi âlice bu suretle hakkımda ibraz olunan nişanei hürmet ve muhabbetten dolayı hassaten müftehir ve müteşekkirim. Hırzı can eylediğim bu vediatullahu menafii âliyeni İslâmiye'ye bihakkın hizmet suretiyle hüsnü muhafaza muvaffakiyetimi ve aleni İslâm'ın daima mazharı tevkifatı suphaniye olması barigâhı ehadiyetten tazarru ve niyaz eylerim.

4 Rebiulevvel 1341
Halifei Müslimin ve
hadimülharemeynişşerifeyn
Abdülmecit bin Abdülaziz Han.»

Bu teşekkür mektubu, verilen bir önergeye uyularak Meclis'te okunurken, bütün mebuslar ayakta dinleyerek, alkışladılar.

Abdülmecit Efendi, bu teşekkül telgrafından sonra bütün İslâm dünyasına ünleyen bir bildiriyi de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yine Refet Paşa eliyle gönderdi. O da şöyle diyordu:

«Allahü azimüşşanın iradei süphaniyesiyle inayeti kudsiyeti rabbaniye ve ruhaniyeti celilei nebeviyeye dehalet ederek muamelâtı nase ve ihtiyacatı zamana muvafık mukarreratı musibesiyle üç buçuk seneden beri rüşt ve kiyasetini ispat ve hâkimiyetini tekit eden Büyük Millet Meclisi'nin intihap ve mü-

zaheretine bilistinat Makamı Muallâyı Hilâfet'i İslâmiyeti maattazim işgal ediyorum.

Cenabı Hakk'ın inayet ve sıyaneti Peygamberi zişan Efendimizin imdat ve ruhaniyeti ve gaza erleriyle din fedailerinin gayret ve şecaati sayesinde ümmeti mübeşşirei Muhammediye hakkında ahiren tecelli eden muzafferiyatı müşaşaa ve hudapesendaneden dolayı kemali huzu ve huşu ile secdei şükrana kapanarak asırlardan beri Hilâfeti celilei İslâmiye'nin hadim ve müdafii olmakla müftehir ve mübahi bulunan Türk Milleti necibesinin ve Hanedanı Osmani'nin himematı fedakâranesini tebcilen âlemi İslâm'ın haklarından daima bilhassa şu son elem ve imtihan devresinde bir an ibraz ve ibzalinden fariğ olmadığı müzahereti ulviyei uhuvvetkâraneyi bir hissi amik ve iftihar ve mahmedetle yad ve tizkâr ve uluvvikader cenabiyle mütenasiben ve her bar mütezayiden naili rifat ve saadet eltafı celilei samedaniyeden tazarru ve niyaz eylerim. Ümmeti muazzamai İslâmiye'nin gayei amali kelâmı kudsiyet ittisamı ilâhinin ve şeriatı garrai ahmediyenin ebnai beşere vaat ve tebşir buyurdukları tekemmülâtı dünyevîye ve füyuzatı manevîyenin esbabı tecellisine müttehiden bezli makderetten ibarettir. Bu itibar ile Makamı Muallâyı Hilâfeti mahza vediatullah olan vazifei ulviye imamet ve delâletini hakkiyle ifa edebilmek ve uğruna bütün ömrümün muhassalai istihzarat ve mesaisini vakfettiğim hizmeti celilei İslâmiye'ye alâkaderülistitaa muvaffak olabilmek için cumhuru müslimin ve ülemayi dini mübinin irşadı meşveret ve inzimamı muavenetine hassaten arzı iftikâr ve müracaat ederim.

Hemen cenabı kadiri mutlak cümlemizi tevfikatı rabbaniyesine mazhar ve sulhu müsameleti cihanın ve rafahiyet ve saadeti umumiyetinin idrakiyle kamyap ve müyesser buyursun, amin!

Darülhilâfetülaliye, 4 Rebiülahır 1341.
Halifei Müslimin
hadimülharemeynişşerifeyn
Abdülmecit bin Abdülaziz Han.»

Halife Abdülmecit Efendi, ileride Mustafa Kemal'in kararıyla sınırdışı edileceği gün, ona Lafontaine'in kurdunun La Fontaine'in kuzusuna sorduğu biçimde bir soru yönelteceklerdir: «Abdülmecit bin Abdülaziz Han deyimini kullanman Padişah olmak istediğinin işaretidir. Biz, başımızda artık Padişah istemiyoruz; buyur dışarı!»

LOZAN'DA ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI

«Tam istiklâl denildiği zaman, tabii, siyasî, mali, adli, askeri, harsi v.b., her hususta tam istiklâl ve tam serbestlik kasdolunmaktadır. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrum olmak, hakiki mânâsiyle bütün istiklâllerden mahrum olmak demektir.

Mustafa Kemal.»

4 Kasım 1922 günü Ankara'dan ayrılan yeni Hariciye Vekili İsmet Paşa, 11 Kasım 1922 günü, Lozan Konferansı'nın toplanmasından iki gün önce oraya vardı. İstasyonda karşılayıcı olarak bulunan Fransa'nın Lozan Konsolosu, İsmet Paşa'nın kompartımanına girerek, gerek onu, gerekse yanındaki kalabalık Türk Delegelerini şaşırtan bir haber verdi:

— Konferans, 20 Kasım'a ertelenmiştir. Fransa Hükümeti, bundan yararlanarak yolculuğunuzu Paris'e dek uzatmanızı sizden rica ediyor.

İsmet Paşa, ev sahibi olarak kendisini çağıranlardan hiçbirinin istasyonda karşılayıcı olarak bulunmayışından son kerte alındı. Bu, ellerinde ateşten zafer gülleriyle gelen yeni Türk Devleti'nin delegesine karşı kasıtlı olarak yapılmış bir küçümse-

me, aşağılama davranışından başka neydi ki? Türk konukseverliğinin ölümsüz kurallarını ruhunda birer cennet erdemi gibi taşıyan Paşa, bu davranışa vereceği anlamı verdikten sonra tiksintiyle Batı'nın yüzüne tükürürcesine yere tükürdü. Bu tiksintide tek başına değildi; yanında Türkiye'den beri birlikte getirdiği bir yığın da yetişkin Türk aydını vardı. Onlar da yüzleri asık, sevimli Fransız Konsolosu'nun yüzüne bakıyorlardı. İsmet Paşa, arkadaşlarının yüzünü gözden geçirip biraz düşündükten sonra çabucak bir karara vardı. Müttefikler denen şımarıkları kıskandırıp birbirine düşürmek için Fransız Hükümeti'nin önerisini sevinçle kabul ettiğini Konsolos'a Fransızca olarak bildirdi:

— Şimdilik Lozan'da kalmak istiyoruz. Ancak, ilk fırsatta bu çok nazik çağrınıza cevap vererek Paris'e gideceğim.

Fransız Konsolosu çekilip gittikten sonra İsmet Paşa ile arkasındaki kalabalık müşavir topluluğu da onu izledi. Bu sırada peronda sıralanmış bir genç insan kalabalığı onları şiddetle alkışladı. Bunlar, Lozan'da eğitimde bulunan Türk-Müslüman üniversite öğrencileriydi. İsmet Paşa'yla delegeler, bu öğrencilerin çılgınca alkışları arasında Lozan Palas Oteli'ne gitti. Kalabalık müşavirler grupu ile öbür yardımcılar da başka bir otele yerleşti. Müşavirler kurulu şunlardan meydana geliyordu: Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Münir, eski Nafia Müsteşarı Muhtar, Burdur Mebusu Veli, Diyarbakır Mebusu Zülfü, Adana Mebusu Zekâi, İzmir Mebusu Mahmut Celâl, Maliye Teftiş Kurulu Başkanı Şefik, Evkaf Hukuk Müşaviri Seniyüddin, Bahriye Kaymakamı Şevket, Erkânıharp Kaymakamı Tevfik, Adliye Müsteşarı Tahir, Hariciye Vekâleti Hukuk Müşavirlerinden Nusret, Hariciye Vekâleti Siyasal İşler Müdürü Hikmet, Darülfünun Müderrislerinden Zühtü, Maliye Vekâleti Muhasebat Genel Müdürü Fuat, eski Nazırlardan Mustafa Şeref, Mülkiye Müfettişi Şükrü Kaya, Hilâli Ahmer İkinci Başkanı Hamit Hasancan, eski Maliye Nazırlarından Cavit, Mühendis Mektebi Fransızca Öğretmeni Naun Efendi, Adliye Vekâleti Mezhep İşleri Müdürü Baha, Basın Müşaviri Ruşen Eşref, Darülfünun Müderrislerinden Şair Yahya

Kemal, Genel Kâtip ve Müşavir Şûrayı Devlet Üyesi Saffet, Mütercim Robert Kolej İkinci Müdürü Hüseyin Beyler.

Ali Türkgeldi, Cevat Açıkalın, Atlı Binbaşısı Atıf Esenbel gibi Yaverler, Kâtipler de bu kalabalık müşavir topluluğu arasında yer alıyordu.

İsmet Paşa, Lozan Oteli'ne yerleşerek Batı devletlerinin bu aşağılamalarına, yukardan bakmalarına, yıldırma hırslarına ustupluca karşılıklar vermenin gerektiğini düşündü. O, ufak tefek varlığının, Batılı azgın diplomatların, gözünde nasıl kocaman göründüğünü biliyordu. Onlar, bu konuğu çağırıp da meydana çıkmama oyunuyla salt kendilerini aldatıyorlardı. İsmet Paşa'nın sırtında Mars'ın armağan ettiği psikolojik kurşunları geçirmeyen sağlam bir zırh parlıyordu. Pencereden dışarı bakan İsmet Paşa, balkonda dalgalanan Ay-Yıldızlı Türk Bayrağı'nın sokaktaki halk üzerinde nasıl saygılı bir etki yaptığını açıkça görüyordu. Bu, Anadolu'da kazanılan zaferin Türk Bayrağı'na vuran parıltısından başka bir şey değildi. Halk, topluluklar halinde gelip otelin önünde dikiliyor, Anadolu'da Trikopis'i tutsak etmiş olan ufak tefek Türk Generali'ni, onun yüzünde, kişiliğinde, Anadolu zaferinin korkunç güzelliğinde görmek istiyordu. Yırtıcı yabancıları ülkesinden sopalaya sopalaya sürüp dışarı atmış bir özgürlük düşkünü ulusun bu saygıdeğer temsilcisini görmek, İsviçrelilerde de vaktiyle kendi ülkelerinde geçmiş bir özgürlük kavgasının anılarını canlandırıyordu: Avusturya işgalindeki güzel İsviçre ülkesini kurtarmak uğruna savaşanların bir sembolü olan Giyom Tel en nazik bir noktaya, küçük oğlunun başına dikilen elmaya büyük bir yüreklilikle yayındaki oku fırlatıvermişti. Her özgürlük savaşçısı, sırasında elindeki silahı en sevgili varlıkların canına karşı çevirmek zorunda kalıyordu. Giyom Tel'in eli, biraz titreseydi, ok yön değiştirip belki de sevgili oğlunun canına kıyacaktı. Bu yüzden özgür İsviçreliler, müstevliye karşı kalkan silahların sırasında ne tehlikeli durumlar yarattığını, bu yüzden de özgürlük savaşlarının ne kerte kutsal, saygıdeğer olduğunu biliyorlardı. İsmet Paşa'nın ufacık bedeni, bu yüzden

onlara Lozan Oteli'nin kocaman çatısı altına sığmayacakmış gibi devlere benzer bir şey olarak görünüyordu. İsmet Paşa, otele indiğinden beri de onun yöresinde bir canlılık doğmuştu. Artık burası ikinci klâs bir yer, bir sokak değildi. Birdenbire yerden bitmişçesine peydahlanan bir kalabalık günün her saatinde buranın sürekli sakini haline gelmişti. İlgi, sempati dolu bakışlarını her dakika Türk Bayrağı'na, İsmet Paşa'nın penceresine kaldırıyorlardı. Onu buraya çağırıp da bir seçim bahanesiyle Londra'ya kaçıp giden Lord Curzon, Yunanlıları yenen gücün onların ağababalarını da yeneceğini bilmiyordu. İsmet Paşa, pencereden dışarı bakarken, böyle düşünüyor, üzgün üzgün gülümsüyordu. Fransızlar, Lord Curzon'un arkasından sürükleneceğe benzemiyorlardı. Onu Paris'e çağırmakla İngilizlerin aşağılamasına ortak olmadıklarını anlatmış olmuyorlar mıydı? O da bu arada kalkıp Paris'e gider, İngilizlerin ilk vuruşunu boşa çıkarırdı. İsmet Paşa, böyle düşünerek yaptıkları kancıklığı yüzlerine vurmak üzere müttefiklere birer nota göndermeye karar verdi. Bu devletlerin Hariciye Nazırlarına gönderilen nota şöyle diyordu:

«Barış Konferansı'nın toplanması üstüne Konferans'a, Fransa, İngiltere ve İtalya Hükümetlerince Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne resmen yapılan çağrı ve bu hususta alınıp verilen notalar üzerine Konferans'ın açılma tarihi 13 Kasım olarak kesin biçimde kararlaştığından, Lozan'a varan Türk Murahhas Kurulu'nun ortaklaşa kararlaştırılan yukarıda yazılı tarihte görüşmelere hazır olduğunu zatı asilânelerine bildirmekle, 'kesbi şeref eylerim'. Barışın geciktirilmesi, Türk Milleti için büyüklüğü takdir edilemeyecek fedakârlıkları ve zahmetleri uzatacak ve ortadan kaldırılması ancak bizim iyi niyetimize bağlı olmayan beklenmedik sonuçlar doğuracak bir nitelikte olduğunu benimle birlikte zatı asilâneleri de takdir edecektir. Bundan dolayı dünya barışının yararı adına Konferans'ın çabuk toplanması için beslediğim en hararetli dilekleri 'zatı asilânelerine' bildirerek 'yüksek saygılarımın teminine müsaraat ederim.'»

İsmet Paşa, toplantının 20 Kasım'a ertelendiğini kesin olarak öğrendikten sonra Fransız Hükümeti'nin çağrısına uyarak Paris'e yollandı. Yalnız değildi. Yanına Münir, Tevfik, Yaveri Atıf Beyleri de almıştı. Paris'e vardığında Mustafa Kemal'in dostu Franclin Bouillon'ca karşılandı... Franclin Bouillon, onu Başvekil Poincaré ile görüştürmek üzere aracılık etti. İsmet Paşa, güz yaprakları altın altın ışıldayan Paris'in havasında dost bir anlam buldu. Bütün Fransızlar, sanki dört yıl süren büyük savaşın bütün mayalanmış düşmanlıklarını unutmuş gibiydiler. Artık, hiç bir Türk'ün maskesi arkasında bir Wilhelm, bir Hindenburg görmüyorlardı. Belki, kendi uzun özgürlük kavgalarının anılarına saygıdan olacak, Anadolu Savaşı'nın bu kahramanlarına gizli bir saygıya benzer bir duyguyla bakıyorlardı. İsmet Paşa, Fransız Başvekili'yle konuşmalarında iyimser izlenimler edinmişti. Batının ejderhaları, herhalde Anadolu özgürlükçülerinin onları haritadan silip süpürmek niyetiyle değil, doğruların, yitik adalet yemişlerinin birlikte araştırılması için görüşme masasına oturacaklardı. İsmet Paşa, Paris'e giderken orda Lord Curzon'un haytalığına karşı oynayacağı değerli kozlar bulacağını seziyordu. Fransız basını, İngiliz sağırlığına karşı epeyce yaylım ateş yapacağa benziyordu. Fransız kamuoyu, bir zamandan beri Fransız basınının Anadolu zaferine sempati duyan güçlü etkisi altında İsmet Paşa'nın isteklerini anlayabilecek duruma gelmişti. İsmet Paşa'nın Paris'e gelişi, Anadolu'nun davasını bir kez daha hararetli dostluklarla hâlelendirmiş, onun çevresine bir yığın yeni dostlar toplamıştı. Bütün Fransız basını, İngilizlerin hırsını yok sayarak İsmet Paşa'nın temsil ettiği kutsal özgürlük zaferinin övgüsünü yapıyordu. İsmet Paşa, bu haktanır basın aracılığıyla uygar dünyanın iyi niyet sahibi bütün kamuoyuna yeni Türkiye'nin aradığı barış davasının gerçekten barışsever ilkelerini anlatabilmek olanağını buldu. Franclin Bouillon, İsmet Paşa'yı Fransız Harbiye Nazırı Paul Painleve ile tanıştırdı. Paşa, Fransız Harbiye Nazırı ile ilginç, aydınlatıcı görüşmeler yaptı.

Sonra, oturduğu Grillon Oteli'nde Londra'da yayımlanan *Müslim Standart* adlı gazetenin müdürü Abdülkayyum Malik'i 17 Kasım'da kabul ederek, onunla uzun, yararlı bir konuşma yaptı. Bunda yeni Türk Devleti'nin doğuşundan, Saltanat'ı kaldırışından, bu yeniliğin İslâm Dini'ne karşı yapılmış bir davranış olmadığından sözederek sözlerini şöylece bitirdi:

— Bu değişmeden gelen ilk kazancı belirlemezden önce size şunu söyleyeyim ki Arabistan halkı da milliyet duygusu denilen tarihi varlığını aklına getirip uyanmıştır. Biz, böyle uyanma ve gelişmeyi takdir ederiz. Bir birlik olduğunu duyup harekete gelmek isteyen ve bunun için kendi hal ve istikbalini kendi ellerinde tutup yaşamak yolunda ilerlemeye yetenek ve güç gösteren bir ulusu, biz, kim olursa olsun takdir ederiz. Biz, onlara, «Ceziretülarap bizimdir, siz Hilâfet Makamı'nı koruyanlara baş eğmekte devama mecbursunuz!» dersek ne onlar razı olurlar, ne de düşmanlarımız. Biz, dünyaya karşı temiz el ile ve temiz yürekle görünmek isterdik. Geçmişin siyasal geleneklerini yaşatmaya çalışsak Hilâfet bahanesiyle Türk olmayan uluslar üzerinde eski egemenliklerini sürdürmek istiyorlar, diyeceklerdir.

Biz, yeni rejimi öyle temeller üzerinde kurduk ki hakkımızda yapılması düşünülen isnatları kökünden çıkarıp atar. Benim kanaatim şudur ki birbirinin ulusal bağımsızlıklarına mutlak olarak karşılıklı riayet yolu tutulursa güçlü bir Müslüman ulusunun o kerte güçlü olmayan başka bir ulusa egemen olması yolundan çok Müslüman uluslar arasında isteyerek ve akla uygun bir birlik sağlanır. (...) Siz ve sizin aracılığınızla bütün Müslümanlara şunu söyleyeyim ki biz eskisi gibi bağımsız bir İslâm devletinin bütünlüğüne sarsılmaz bir inanla bağlı kalacağımız gibi, bunu yalnız söylemekle yetinmeyerek ileride bir tehlikeyle karşılaştığımız vakit bunu kanımızla savunmaya hazır bulunuyoruz. Türk ulusu, İslâmiyet'in kolu ve kılıcıdır. (...) Artık Hilâfet Makamı'nın dini olmayan amaç ve çıkarlarla kullanılmasına razı olmayacağız. Türk Ulusu yeni Anayasası'nı, savunmak sorumunu almış olduğundan, doğal olarak bekler ki yeryüzünün bütün İslâm dün-

yasına söyleyiniz ki bu ulusal karar ve antta ne bir kişisel çıkar, ne bir siyasal tutku ve ne de kişisel bir amaç gizlidir.

(...) Türkiye Anayasası, Hilâfet'in, yani özgür ve bağımsız bir İslâm devletinin çıkarlarını yürütmeye çalışacak ellere bütün savunma iktidarını vereceğini söylüyor. Bu halde Hilâfet'i maddi desteksiz nasıl bırakmış oluruz? Türkiye, Hilâfet'i tutup duruyor. Hilâfet, Türk Ulusu'na vediadır. Emanettir. Türk Ulusu, özgür ve bağımsızdır. Bundan dolayı Hilâfet de saldırıdan korunmuş bir güce sahiptir.

(...) Hilâfet'in bütün nitelikleri saklı ve güvendedir. Biz yaşadıkça kanımızın son damlasına dek Hilâfet'i tutup yaşatacağız. Ancak, tek bir adamın kişisel malı olmasına hiç bir vakit göz yumamayız. İşte, Türk Ulusu'nun kararı budur. (...) Biz öyle duyuyoruz ki Hilâfet bugün dahi Müslümanlar arasında daha büyük bir anlaşma ve yardımlaşma kaynağıdır. Yeryüzündeki din kardeşlerimizin bu sözlerimi dikkatle okumalarını isteriz ve sıkıntılı günlerimizde onların sürekli yardımlarını beklemekte olduğumuzu düşünerek bizi haklı görmelerini bekleriz. Bizim güç işlerimiz daha bitmemiştir. Sizin dert ortaklığınıza, yardımınıza ve manevi gücünüze muhtacız. Biz, büyük İslâm dünyasının üyelerindeniz. Bizi güçlendirmeniz, yüreklendirmeniz ve İslâmiyet'e yaptığımız âcizane hizmeti takdir eylemenizle, bizim İslâm'ın özgürlük ve bağımsızlığının savunucusu sayılmağa layık olduğumuzu ispat ettiniz. Türk, bu alçakgönüllü ve soylu ödevden dolayı övünür. Bizim kanaatimiz şudur ki: Hilâfet hakkı Türk Ulusu'nda saklıdır.

İsmet Paşa, birkaç gün daha Paris'in dost havasında siyasal propaganda olanaklarını avlayarak vakit geçirdi. *Müslim Standart Gazetesi*'ne verdiği bildirinin İslâm dünyasındaki olumlu yankılarını çok merak ederek güzel Paris'i arkada bıraktı. Giyom Tel'in oğlunun başına dikilen elmayı delerek özgürlüğe kavuşturduğu güzel dağlar, göller, özgürlükler ülkeciğine döndü. Lozan'a vardığında son Osmanlı Padişahı Vahidettin'in de Ma-

laya Zırhlısı'yla Malta'ya sığındığını öğrendi. *Müslim Standart Gazetesi*'ne Hilâfet üstüne verdiği bildiriyi andı. Gerçi Halife kaçmışsa da Hilâfet yine İstanbul'un, Türkiye'nin başı üzerinde elmas bir yıldız gibi parlıyor; başına konacağı bir başka adamı istekle bekliyordu.

Lozan Oteli'ndeki odasına kapanarak Paris'teki izlenimlerini bir kez daha gözlerinin önünden geçiren İsmet Paşa, iyimser bir biçimde gülümseyerek Mustafa Kemal'e bildireceği şeyleri not etti. Görüşme masasında herhalde Türkiye'yi anlayışla dinleyecekler, haklarımızı iyi niyetle karşılayacaklardı. Lord Curzon, biraz ters davransa bile Paris'e egemen olan iyi niyetli politikacılar, onu, güttüğü dâvada tek başına bırakarak yola getirebilirdi. Paris'te kendisine kesin olarak anlatılmak istenmişti ki azınlıkların değiştirilmesi işi, Türkiye'nin isteklerine göre çözümlenmeğe çalışılacaktı. Bu garantili haber, İsmet Paşa'ya çok güvenilir bir kaynaktan sızdırılmıştı. İsmet Paşa, bu izlenimlerini Ankara'ya bildirdikten sonra Lozan'a gelmeye başlayan politikacıların arkalarında sürükledikleri havaya dikkat etmeğe başladı. Lord Curzon, Lozan'a gelirken Paris'e uğramış, Fransız Başvekili Poincaré ile başbaşa görüşmüştü. Türk tezine karşı sempatik bulduğu Fransız politikasının, bu Londralı ejderhadan ağu almaması elde miydi? Mudanya Konferansı'nda biraz ayrılmışlarsa da burada yine kenetlenebilirlerdi. Batılı politikacıya güvenilemezdi.

Lord Curzon, Paris'te boş durmayarak Türklere vuracağı vuruşun sersemletici, yola getirici olmasını sağlamak üzere Fransız ortaklığını arama çabalarına girişmişti. Türkiye ile yapılacak barışın İngiliz görüşüne göre düzenlenmesi uğruna harcanacak çabalar, burda gözden geçirilmişti. Lord Curzon-Poincaré görüşmesi üstüne ajansın verdiği haberlere göre, bu görüşmelerin temel konusu, Türkiye'nin sınırları, boğazlar, Türk Ordusu'nun sınırlandırılması, boğazların silahtan arındırılması, kapitülasyonlardı. Bunlar üstüne yapılan görüşmelerde anlaşmaya varılmıştı. Bu arada Türkiye'ye yapılacak öneriler de saptanmışsa da gizli tutulmuştu.

İsmet Paşa, Paris'teyken kendisine gösterilen yumuşak havanın bu yeni havayla hiç bir ilgisi olmadığını görerek bir kez burkuldu. Fransa, eğilmez, bükülmez bir demir çubuğa benzeyen Lord Curzon'un yanı başında yer alırsa, çok çetin bir politika dövüşü başlayacağı açıktı. Batılının gülümsemesi, bir maskeden başka bir şey değildi, bunu böyle bilmeliydi.

19 Kasım akşamına dek bütün konferansa katılacak ulusların delegeleri Lozan'a gelmişti. İtalya'da faşizmi kuran Başvekil Mussolini de gelenler arasındaydı. «En sonra gelir bezme ekâbir,» deyimince Fransız Hariciye Nazırı Poincaré özel bir trenle yanına da Lord Curzon'u alarak 19 Kasım akşamı Lozan'a vardı. Onların böyle birlikte gelişi, İsmet Paşa'yı uzun uzun düşündürdü. Batı'nın iki büyük devi, demek ki kendisine karşı birlikte dövüşeceklerdi. Çanakkale olayı, bu iki Batılı devi birbirine yaklaştırmıştı. Konferansta Lord Curzon Başkanlık edecekti.

19 Kasım 1922 günü Lozan'a ulaşan Poincaré, birkaç saat dinlenerek yol yorgunluğunu aldıktan sonra kendisini dört gözle bekleyen Fransız gazetecilerini başına toplayarak törensel bir bildiri verdi. Buna göre müttefikler arasında bütün sorunlar dostça çözümlenecekti. Birçok karar alınmışsa da bunlar gizliydi; yayımlanamazdı. Bundan dolayı şimdilik bununla yetinmeleri gerekiyordu.

20 Kasım sabahı, Beau Rivage Oteli'nde gösterişli bir toplantı yapıldı. Burda Poincaré, Lord Curzon, Mussolini sıkı bir dayanışma havası içinde yer aldılar. Uzun, gizli görüşmeler yaptılar. Ne konuşulduğu dışarı sızdırılmadıysa da Türkiye'nin karşısında kurt-kuzu oyununa hazırlandıkları anlaşılıyordu. Osmanlı Devleti'nden uzun yüzyıllar koparıp durdukları yağlı lokmaları yine sürdürmek üzere düzen alıyorlardı. Bu üç yağlı enseli kurt, dişlerini İsmet Paşa kuzusunun ufak tefek, cılız gövdesi için biliyordu. Üç büyük devlet temsilcisinin temel sorunlarda birlik sağladıkları, ancak ayrıntılarda takıştıkları anlaşılıyordu. Bunlar da söylentiden ileri geçmiyordu. Her şey bundan sonra acılan savaş meydanlarında anlaşılacaktı.

Lozan, konferans dolayısıyla bir panayır yerine dönmüştü. Buraya yeryüzünün her yanından konferansla ilgili kişiler akın etmişti. Bunlar arasında birçok ulusun konferansa katılacak delegesi, yığınla gazeteci, ajans muhabiri yardı. Ajans muhabirleriyle gazeteciler, İngiliz, Fransız, İtalyan Delegelerinin, özellikle Türk Delegelerinin kaldığı otellerin yöresinde mekik dokuyorlardı. Küçük Asya'da düşmanlarına kıyak bir dayak atan bu savaşçı ulusun, Lozan'da benzer biçimde savaşıp savaşamayacaklarını merak ediyorlardı. Bunların çoğu buraya daha çok bir boğa güreşi seyircisi heyecanıyla gelmişlerdi. Bırakışma, savaş yılları boyunca İstanbul'da sürtüp durmuş, sonra da Mustafa Kemal için daha çok olumsuza kaçan bir kitap yazacak olan Armstrong da bu boğa dövüşünü seyretmeye gelenler arasındaydı. Daha trenden iner inmez Türk Delegelerinin indiği oteli öğrenip hemen oraya damlamıştı. Düşündüğü gibi orada gördüğü şeylerden şaşırmamıştı. Türk toreador ya da matadorlarının oturduğu otelin önüne varınca kendisinden daha önce kendisini de heyecana getiren ilgiyle buraya gelmiş, Lozan Palas'ın pencerelerini, balkonunu gözetleyen bir yığın meraklı seyirci ile karşılaştı. Üzerinde Türk Bayrağı dalgalanan Lozan Oteli, küçük bir Türk vatanıymış gibi ilgi, daha çok sempati uyandırıyordu. Armstrong, Türk Bayrağı'yla birlikte ara sıra balkonda boy gösteren ufak tefek Türk Generali'ne gösterilen ilginin, daha çok sevgi, en hafifi ile, sempati ile anlatılabileceğini görüyordu. Armstrong, sezdiği şeylere güvenmeyerek orada oturan İsviçrelilere, bu kalabalığın, tıkanıklığın nedenini sordu. Bir İsviçreli, ona şöyle yanıt verdi:

— Bu sokak, Türkler gelinceye dek ikinci sınıf bir sokaktı. Türkler geldikten sonra böyle kalabalıklaştı, şimdi trafik tıkanıyor.

Armstrong, bir grup Türk Delegesi'nin Lozan Palas'tan çıkıp şöyle bir dolaşmak üzere uzaklaştıklarını gördü. Bu kalpaklı, fesli insanları gören halk, her iki yanlarını iki insan duvarı gibi çevirerek onlarla birlikte yürümeye, onları alkışlamaya başladı. İsviçreliler, avuçlarına hiç acımaksızın sokaktan gecen Türkleri

görünce avuçları çatlayıncaya dek alkışlıyorlardı. İsviçreli hemşehriler, onların kişiliklerinde bağımsızlık savaşının kutsal simgesini görüyor, daha çok bunu alkışlıyorlardı. Türk kahramanlığı üç yıl boyunca bütün yeryüzü uluslarına kölelikten, düşman boyunduruğundan kurtulma dersleri vermişti. İsviçrelilerin tarihleri de bu derslerle dolu olduğundan Türklerin verdiği dersler onlarda büyük ilgiyle birlikte sevgi de uyandırmıştı. Şimdi, sırasıyken bunu göstermekten çekinmiyorlardı. Armstrong, Türkleri alkışlayan İsviçreli halk yığınlarına bakarak şöyle düşünmek zorunda kalmıştı:

— Bu kurul, ülkenin bağımsızlığı için canını dişine takabilmiş, düşmanını yenmiş bir ülkeyi temsil ediyordu.Türkler, Batılılara pek benzemeyen kılıkları içinde çok naziktiler.

Armstrong, bir gün yine Lozan Palas'takilerin büyüsüne kapılarak oralarda dolaşırken otelin karşısındaki yaya kaldırımında iki genç İsviçreli ressamın paletlerini almış, yağlı boya resim yaptıklarını gördü. Ne yaptıklarını merak ederek, yanlarına yaklaştı. İkisi de Lozan Palas'ın balkonunda dalgalanan Türk Bayrağı'nın resmini yapıyordu. Bir bayrakta ilgilenecek ne gibi şeyler olduğunu sorunca, ressamlardan biri ona şu karşılığı verdi:

— Bayraklarını gökte dalgalanan ay ve yıldız olarak benimsemek bir ulusun gururunu anlatır. Türkler üstüne bize çok şey söylediler. Ne var ki ben bunların çoğunun yanlış olduğunu dün tanıştığım Türk İkinci Delegesi'nin nazik ve bilgili açıklamalarından anladım. Bu adam, Türk Hükümeti'nde sağlık işlerine bakan kişiymiş. Çok güzel ve mantıklı konuşuyordu. Tarih bilgisine hayran oldum. Bir Lozonlı ve İsviçreli olarak kendilerini ülkemizde konuk etmekten zevk duyuyorum ve İngilizlere daha hoşgörür ve haktanır olmalarını salıklamak istiyorum.

Armstrong'un Lozan Palas yöresinde gözüne çarpan bir şey daha vardı: İsviçre'de güvenlik güçleri, Türk Delegasyonu'nun güvenliğini korumak üzere tedbir almıştı. Gazette de Lausan'da bu konu ile ilgili şu yazıyı Türk Delegeleri minnetle okudular:

«Masanın bir yanında Türkler, öbür yanında bütün müttefikler oturacaktır. Bu dengesizliği düzeltecek kimi önemli öğelere Türkler sahip bulunmaktadırlar. Bunlar arasında başta geleni, Türklerin kazandığı zaferdir. Türkler, delegasyon kurullarına bu yengiyi kazanan cephe komutanlarından birisini atayarak karşılarındakilere yengilerinin verdiği yetkiye dayandıklarını anlatmak istiyorlar. Biz İsviçrelilerin özgürlük ve bağımsızlıkları uğruna şerefli bir savaş yapmış olan Türklere sempati duyduğumuza hiç kuşku yoktur. Ne var ki bizim kaygumuz, Türk Delegasyon Kurulu'nun kişiliğine yöneltilmiş kötü niyetli kimselerin sınırlarımızdan sızmış olmak, belkileridir. Böyle bir belkiyi, kimi Türk devlet adamlarının (eskiden) uğradıkları suikastları anarak olağan görmekteyiz. İsviçre güvenlik makamları, elbette bütün güvenlik tedbirlerini almış bulunacaklardır. Özellikle Orta Doğu'da barış ve sükunu sağlayacak olan Konferans'ın huzur içinde geçmesini içtenlikle istiyoruz.»

20 Kasım 1922 sayılı günü, Konferans Mont Benon Gazinosu'nda açıldı. Öğleden sonra saat üç buçuktu. Salon delegelerle tıklım tıklım dolmuştu. İsviçre'nin bütün ileri gelen kişileri, kordiplomatik, çok kalabalık basın temsilcileri, salonda yer almıştı. Türk gazetecilerinden *Tanin* sahip ve Başyazarı Hüseyin Cahit, *Vakit Gazetesi* yazarı Ahmet Şükrü (Esmer), *İkdam Gazetesi* sahibi Ahmet Cevdet, Ali Naci (Karacan) göze çarpıyordu.

Gazinonun kapısıyla yöresi halk yığınlarıyla arı oğulları gibi kaynaşıyordu. Bütün dışarda toplanan halkla birlikte salonu dolduran görevliler, üç batılı devin temsilcisiyle doğulu bağımsızlık şampiyonu ufak tefek Türk Generali'ni dört gözle bekliyordu. En sonra halk yığınları, İsmet Paşa'yla Lord Curzon'u kapının önünde görerek alkışlamaya başladı. Salondakiler de matadorların geldiğini anladılar. Biraz sonra, Lord Curzon'la İsmet Paşa birlikte içeri girdiler. Saat dörtte herkes yerini alıp karşılıklı birbirini süzmekteyken, İsviçre Cumhurbaşkanı Hab, kapıdan ağır ağır içeri girdi. Bu sırada bütün salondakiler ayağa kalktı. Konferansın açı-

lış törenine Hab Başkanlık edecekti. Kendisi için özel olarak hazırlanan koltuğa oturmadan önce saygı ile ayağa kalkan bütün salondakileri gülümseyerek içtenlikle selamladı. Koltuğuna oturup biraz soluk aldıktan sonra doğruldu; şu açılış nutkunu söyledi:

— Efendiler!

Burada seçkin delegelerini selamlamakla onur bulduğumuz devletler, yakın doğu anlaşmazlıklarına son verecek olan barış konferansının açılış toplantısını, yansız İsviçre vatanlarından birinin açma isteğini, lütfen, bildirmişlerdir.

Görevinizin tarihçe büyük önemini anlamış olan İsviçre Federal Meclisi, bütün İsviçreliler için övüncü gerektiren bu işi, Konfederasyon Başkanı'na verdi. Bunu benimserken, heyecana kapılmaktan kendimi alamıyorum. Bu ödevi yapmaya salt zorunluluğumdan dolayı değil, çalışmalarımızın başarıyla taçlanmasını görmek yolunda duyduğum ateşli istek nedeniyle de çağırılmış olduğumu sanıyorum.

İsviçre Federal Kurulu adına Yüksek Meclisinize, sıcak ve içten, «Hoşgeldiniz!» derim. İsviçre Hükümeti ile halkı, kendilerine gösterilen güven sayesinde, bu ülkenin bağrında, manevi ve iktisadi acılar yükü altında ezilmiş olan insanlığa daha iyi bir gelecek umudu vermeye yarayacak bir barışın geliştiğini görürlerse, çok mutlu olacaklardır.

Uluslararası bir antlaşma yapılmasını kolaylaştırmak ya da kimi anlaşmazlıkları barış yoluyla düzeltmek sorunu, ne zaman ve ne gibi durumlar ve koşullar altında söz konusu olmuşsa, İsviçre, ne kerte küçük olursa olsun, buna yardım etmeyi bir ödev, soylu bir borç olarak benimsemiştir. Konferans'a, toplantı yeri olarak bir İsviçre kentini seçmekle, devletlerinizin bizim için kutsal bir gelenek olan bir iş ve siyaset üstüne, takdir duygularını göstermek istediklerini sanıyoruz.

Bütün insanlığın, bitmesini Konferansımızdan beklediği son savaşın geçtiği alan, tarihte dahi büyük bir rol oynamış olan, eski dünyanın iki kıtasının değinim noktasında bulunuyor, çok şiddetli savaşlara sahne olan bu bölge, eski kahramanlık çağları öy-

külerinin, eski zaman rivayetlerinin ve ortaçağ öykülerinin bildirdikleri kerte kanlı ve pek çok kavgalara sahne olmuştur. Zamanımızda bu geleneksel ya da tarihçil olgular, ulusların yazgısı üzerinde uzun etkilerini gösteriyor.

Bunca kahraman görmüş olan bu yerler, daha son günlere gelinceye dek, bizi eski zaman tarihini incelediğimizde şaşkına çeviren ve heyecan veren kahramanlık nitelikleri birtakım savaşlarla kana boyanıyordu.

Canlarını, vatan ideali uğruna duraksamadan veren bu kahramanların mezarı önünde saygı ve takdirle eğiliyoruz. Şan ve onur, onların anılarına! Onlar ki yurtları uğruna can verecek kerte sadık olmuşlardır.

Umarım ki Türk-Yunan Savaşı, on yıldan beri Avrupa'yı ve Asya'nın bir bölümünü yakıp yıkan ve uğursuz sonuçları gelecek kuşaklar üzerinde, gerek yenenlerde gerekse yenilenlerde etkisini duyuran korkunç dramın son perdesidir. İşte bunun içindir ki dünya Cenevre Gölü kıyılarına, içinde güçlü bir umut ışığı parlayan, kaygulu bakışlarla bakmaktadır. Hikmet ve tedbirinizin savaşan devletlere ve dolayısıyla artık düşünce ve ekonomi mutluluklarının fethine doğru yürüyebilecek olan insanlığa barış ve huzur sağlaması dileğiyle yanan bütün yürekler aynı biçimde çarpıyor.

Bir takım ülkelerle güçlerin talihi, sizin elinizde bulunuyor. Göreviniz nazik olduğu gibi geniştir de.

Yeryüzünün minnettarlığı ve insanlığın mutluluğu uğruna çalışmış olmaktan doğan sevinç verici kanı, her yüksek amaca ulaşmak için çok gerekli bir koşul olan anlaşma ve ılımlılığın ödülü olacaktır.

Dünkü düşmanların inançlarına beşik ve uygarlıklarına besin olan iki büyük din, insanlara en büyük erdemlerin, anlaşma ve barış içinde yaşama olduğunu öğretmek kanısı üzerinde birleşmiştir.

Efendiler!

Birkaç hafta sonra Noel Yortularını kutlayacağız. Bütün kal-

bimle dilerim ve kuşkusuz milyonlarca insan aynı dileğe ortak olur ki çalışmalarınız sayesinde şu büyük söz o mutlu günde gerçekleşmiş olsun:

«Yeryüzünde iyi niyetli kişilere selâm!»

Konfederasyon Başkanı'nın nutku şiddetle, sempatiyle alkışlandı. Ondan sonra, Lord Curzon ayağa kalkarak redingotunun düğmesini ilikledi. Elindeki bastonuyla masaya doğru ilerledi. İsviçre Cumhurbaşkanı gibi cebinden çıkardığı yazılı nutku okumaya başladı.

Lord Curzon, on dakika süren nutkunda İsviçre Cumhurbaşkanı'na teşekkürle başlayarak şimdiye dek birçok kentlerde toplanan konferanslara katıldığından, şimdiki konferansın yansız bir devlet olan İsviçre'de yapılmasının anlaşmayı kolaylaştırma şansı tanıdığından, savaş dramlarının, acılarının artık unutulması gerektiğinden söz ettikten sonra sözlerini şöyle bitirdi:

— Eğer delegelerin hepsi aynı uzlaşıcı ruh ile çalışırsa, masa üzerine gelecek her türlü sorunu çözümlemek ve barış yapmak dileğiyle davranırsa, amaca varmak kolaylaşacaktır.

Lord Curzon'un nutku on dakika sürdü. Bu nutuktan sonra açılış törenini bittiğini sanan delegeler, Anadolu'da Yunanlıları darmadağın eden buğday benizli, ufak tefek genç bir General'in; İsmet Paşa'nın, kapkara sivil tören giyneğiyle masaya doğru ilerlediğini görerek şaşırdılar. Başkan, onu delegelere tanıttı:

— İsmet Paşa!

Bu tanıtmadan sonra İsmet Paşa da Lord Curzon gibi nutkunu elindeki kâğıttan okumak üzere, dinleyicileri sert asker bakışlarıyla süzdü:

Paşa'nın okuyacağı nutkun hikâyesini kısaca anlatmadan geçmeyelim: Konferans'ın açılış töreninde Lord Curzon'un bir nutuk çekeceğini öğrenen İsmet Paşa, bir nutuk da kendisinin söylemesi gerektiğine karar vermişti. Söyleyeceği nutukla Anadolu'nun bağımsızlık davasını bütün yeryüzü uluslarına daha yakından anlatacaktı.

Fransız Başbakanı Poincaré, İsmet Paşa'nın da nutuk söylemek istediğini işitince tedirgin olmuş, Paşa'nın bu işten vazgeçmesini rica yollu bildirmişti. İsmet Paşa da ona şu karşılığı vermişti:

— Lord Curzon nutuk söylemekten vazgeçerse, ben de geçerim.

Bunun üzerine yazılı nutku bir de Poincaré görmek istemiş, okuduktan sonra da nutkun kimi yerlerinin düzeltilmesini rica etmişti. Bu ricayı benimseyen Paşa, yalnız bir tek sözcüğü değiştirip nutku olduğu gibi korudu. İsmet Paşa, kendi teşekkürlerini, tercümansız, Fransızca kendisi yaparak aşağıdaki nutku okumaya başladı:

— Dört seneden ziyadedir. Wilson esası ve imanı üzerine kurulmuş bir mütareke, Osmanlı İmparatorluğu'nun girişmiş olduğu muhasematı resmi surette tatil etmişti. Sulhun nimetlerinden daima mahrum kalan Türk Milleti, o tarihten beri hak ve adaletin istihsali için yaptığı mükerrer sulh teşebbüslerinin kifayetsizliğini ve faydasızlığını idrak ederek, artık hiç bir kurtuluş ümidi kalmadığını anlayarak, varlığını korumaya ve maddi-manevi kendi vasıtalariyle istiklâlini sağlamağa muvaffak oldu. Bu yolda birçok ıstıraplara katlandı. Hadsiz hesapsız fedakârlıklara rıza gösterdi.

Hür milletler, bu hale teveccühlü bir gözle şahit olmuşlardır. Her yaşta ve her mevkiideki Türkler, kadın ve çocuk, bu müdafaa harbine iştirak ettiler. 1918 tarihinden sonra Türk Milleti'nin maruz kaldığı sonsuz hücumları ve ıstırapları, burada hatırlatmaktan kendimi alamıyorum. Gerek bu hücumları ve ıstırapları ve hiç bir askeri mecburiyet olmaksızın Türkiye topraklarının en zengin ve en mamur kısımlarında münhasıran mahvetmek ve yıkmak fikriyle muntazam yapılmış tahribatı, hiç bir veçhile mazur göstermek kabil değildir.

Hâlâ bu dakikada bile bir milyondan ziyade masum Türk'ün Küçük Asya ovalarında, yaylalarında, evsiz ve ekmeksiz, serseri gibi dolaştıklarını da hatırlatmak isterim. Türk Milleti bu insan

takati üstündeki fedakârlıklara katlanmak suretiyle medeni insanlık arasında derin bir hayat kuvvetine malik milletlere has olan mevcudiyet ve istiklâl hakkı ile sulh ve sükuna çalışmak unsuru olmak üzere büyük bir mevkii kazanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, kati gayesi, bu mevkii muhafaza ve tahkim etmekten ibarettir. Son senelerin hadiseleri beşeriyetin vicdanında umumi sulh ve sükunun devletler tarafından birbirlerinin haklarına ve hürriyetlerine saygı gösterilmedikçe gerçekleşmeyeceği hakikatini bir akide haline koyduğu cihetle bu vakaların hatırası istikbal için bir sulh ve sükun teminatı teşkil edeceğini ümit eylerim.

Tasavvuru kabil olan azami derecede hüsnüniyetle mütehassis Türk Heyeti Murahhası'nın sair murahhaslarda da aynı veçhile bir hüsnüniyete tesadüf edeceği ve bu suretle konferans mesaisinin memnuniyetbahş bir neticeye iktiran edeceği ümidini besliyorum.

Reis Efendi! Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına, İsviçre Cumhuriyeti'ne, Konferansımızın burada toplanmasını kabul etmek suretiyle, lütfen, göstermiş olduğunuz misafirperverlikten dolayı teşekkür ederek sözlerime nihayet vereceğim. Tarihi şanlı ve necip bir milletin kendi istiklâline ne kadar büyük bir kıymet atfettiğini inkâr edemez bir surette gösteren bu memleketin Konferans'a toplanma yeri olarak intihap edilmesinden dolayı kendimi tebrike şayan görüyorum.

İsmet Paşa'nın nutku bittikten sonra Başkan ayağa kalkarak Lord Curzon'la İsmet Paşa'ya nutuklarından dolayı teşekkür etti. Konferans için Uşi'deki Şato Salonu'nun ayrıldığını, ilk birleşimin ertesi gün saat on birde yapılacağını bildirerek:

— Toplantıya son veriyorum! dedi.

İsmet Paşa, Gazino'dan dışarı çıktığında bütün fotoğraf objektiflerinin kendi üzerine çevrildiğini gördü. Konferans Salonu'ndan boşalan delege kalabalığı içinde en ilginç kişinin onun olduğu anlaşılıyordu. Kendisine gülümseyen iki insan duvarı arasından o da ağırbaşlı gülümseyişiyle geçerek otomobiline

doğru yürüdü. Lozan Palas'a vardığında dört yanında renk renk umut kelebekleri uçuşuyordu.

Fransız Başbakanı Poincaré ile İtalya'da demir gibi bir faşist diktatörlük kurmuş olan Mussolini, İsmet Paşa'nın sözlerini hoşnutsuzlukla, yüzlerini buruşturarak dinlemek zorunda kaldıkları gibi, onların, daha çok Lord Curzon'un etkisinde sürüklenen öbür ulusların delegeleri de hoşnutsuzluklarını gösterir tutumlar takındılar. Hele Fransız Başkanvekili ile İtalyan Başvekili, bu çıkışı belki de kendi varlıklarına karşı bir saygısızlık, olarak nitelemişlerdi. Fransız gözlemcilerine göre Başdelegemizin söylediği sert nutuk, öbür ulusların delegeleri üzerinde hiç de iyi izlenim bırakmamıştı. Bu yaratılan olumsuz hava Konferans'ın gidişini Türkler için olumsuz olarak etkileyebilirdi. Türklerin her zaman dünya barışını bozucu davranışlarda bulunduğunu yayan kötü kişilerle çevrelerin yaptıkları propagandalar, kulaktan kulağa fısıldanarak Türkiye'nin hakları şimdiden gizlice mahkûm edilmeye çalışılıyordu. Lord Curzon, kalabalık delegasyon, gözlemci yığınları, gazeteciler arasında esen bu ağulu rüzgârdan pek hoşlanmıştı. Sarı gagalı diplomat, İsmet Paşa'yı nasıl yerden yere vuracağını düşünerek, kıskıs gülüyordu. Bu zamansız ataklık İngiltere'nin ekmeğine yağ sürmüştü. Yeryüzü uluslarının delegasyonları bu açılıştan sonra Chateau d'ouchy(Uşi şatosu)'de başlayacak olan arena boğa dövüşlerine hazırlanmak üzere dinlenmeye çekildiler.

21 Kasım 1922 Çarşamba günü öğleden önce saat on birde Chateau d'ouchy Oteli'nin büyük salonunda ilk birleşim açıldı. Şatonun kulesine kırmızı-beyaz İsviçre Bayrağı çekilmişti. Saat on birde delegelerin otomobilleri şatonun kapısında sıralanmaya başladı. İlk gelen Yunan Delegesi Venizelos'la arkadaşı Kaklamanos oldu. Onlar, dün de herkesten önce gelmişlerdi. Onları Japonlar, İtalyanlar, Fransızlar izledi. En sonra Lord Curzon geldi.

Otelin kapısından palmiyelerle süslü bir avluya giriliyordu. Burası renkli camlarla süslüydü. Renk renk çiçekler, buraya kış ortasında ufak bir huzur bahçesi görünüşü veriyordu. Bu çiçek-

ler arasına serpiştirilmiş hasır koltuklarda her ulustan bir yığın gazeteci oturmuş bekliyordu.

Geçici başkan olan Lord Curzon, gündemdeki maddelere geçmeden önce İsviçre Hükümeti'ne, Vaud Kantonu'na, Lozan'ın memurlarına konferans adına ayrı ayrı teşekkür etti. Konferans'ta törensel ola.'ak Fransızca, İngilizce, İtalyanca konuşulacaktı. Ancak, daha çok bilinen Fransızcanın konuşulmasına karar verildi. Böylece zaman kazanılmış olacaktı.

Başkan İngiltere Hariciye Nazırı Lord Curzon'du. İsmet Paşa, birkaç günden beri görüşmelerde gerekli teknik görevlerde Türk delegelerinin de bolca yer almasını sağlayacak kimi istekler hazırlamıştı. Görüşme açılınca bu istekler ileri sürülmüşse de benimsenmedi. Örneğin, belli başlı komisyonlardan birinde istediğimiz başkanlık kabul edilmedi. Lord Curzon, bunun patronların, yani, çağrıyı yapan devletlerin delegelerine verileceğini söyleyerek kabaca önerimizi geri çevirdi. Bir Türk Delegesi'nin Genel Sekreter Yardımcılığı'na getirilmesi için yaptığımız öneri de geri çevrildi. Türk Delegelerinin sayısının ikiden üçe çıkarılmasını istedik, o da öteki isteklerin akıbetine uğratıldı. Görüşmelere çağırılan delegelerden başkalarının salona alınmaması için İsmet Paşa'nın ileri sürdüğü istek de geri çevrildi. Lord Curzon kıyasıya bir savaş açmıştı. Görünüşe göre de salonu dolduran bütün Hıristiyan dünyasının delegeleri, patronun indirdiği meç vuruşlarını ağızları bir karış açık zevkle karşılıyorlardı. Yunanistan'ın ünlü Venizelos'u, masanın başında yenmiş bir ordunun Başkomutanı gibi oturuyor, boğanın ufak tefek boğa güreşçisi İsmet Paşa'ya attığı boynuz vuruşlarını kendinden geçercesine seyrediyordu.

Lozan'daki arenayı heyecanla seyreden gözlemcilerin hepsi de Lord Curzon'un dümen suyunda kulaç atan bağnaz Türk düşmanları değildi. İşte, pek az da olsa bu yansız gözlemciler, güçlü bir düşmanı daha yeni tepelemiş bir ulusun delegelerine burada layık oldukları saygının gösterilmediğini görerek, bunu kendi ülkelerinin kamuoyuna yansıtmaya başlamışlardı. Türklere karşı eskiden beri mayalanmış bir Hıristiyanlık kininin burada yine

ağulu dikenlerle kaplı iğrenç çiçekleri açıyordu. Bunları koklayarak mest olan batılı delege kalabalığı, Anadolu ovalarında Yunanlıları alabildiğine pataklayan Mustafa Kemal'in bu adamlarını onlar da ayaklarına dek gelmişken burda bir güzel pataklamak istiyorlardı. Lord Curzon boğasının İsmet Paşa'ya savurduğu ilk boynuz vuruşlarını bu yüzden büyük heyecanla karşılamışlardı. Oysa, İsmet Paşa, ne çok umutlara kapılmıştı: Paris'teki Fransız kodamanları, onu Lozan'da tek başına görünce çağırmış, onunla dostça konuşmuş, ona Lozan görüşmelerinin dostça çözümlenebileceği üstüne tatlı umutlar vermişlerdi. Geleneksel Fransız dostluğu, bu işte büyük, hayırlı bir rol oynayacağa benziyordu. Fransızlar, Mudanya Bırakışması'nda İngilizleri nasıl tek başlarına bırakmışlarsa, burda da böyle davranacaklarını sezdiren gizli dostluk ışıkları yakmışlardı. Hele Lozan kentinde ilk günden beri Türk Delegasyonu'na karşı gösterilen sempati, baştan başa yalan mıydı? Mustafa Kemal'le İzmir'de ilişki kurmaya koşan Fransız politikacılarıyla askerlerin erekleri hep iğrenç politika gereklerine göre düşünülmüş Makyavelistçe iblislikler miydi? İşte, daha ilk birleşimde, batı, sağır bir Hıristiyanlık duvarı gibi Türk Delegasyonu'nun karşısına dikilmişti. Bunun temel nedenleri epeyce derinde olmakla birlikte en göze görünür nedeni Lord Curzon gibi çok ünlü, konuşkan, politikada iyice piçleşmiş, insanlık insanlarına yan çizmiş bir politikacının Konferans'ta Başkan olarak bulunmasıydı. Sağduyu, bunun böyle olduğunu söylüyordu. Lord Curzon, İngiliz, belki de bütün batı emperyalizminin heykelleşmiş, konuşan bir savunucusu durumundaydı. Emperyalizme daha birkaç ay önce kanlı bir kötek atmış olan bir ordunun, bir ulusun askeri olan, bu kötek işinde en büyük sorumluluklardan birini yüklenmiş bulunan adamına karşı elbette yırtıcı bir allerji gösterilmesi olağandı. Küçük Asya'da yenilmiş olan son kerte bilgiç batı politikası, şimdi engizisyon inceliklerine sahip ustalıklarıyla genç Türk direnişini çökertip öç almak peşindeydi.

Konferans, salt Türk gerçeğini görüşmek üzere toplandığı halde, kurulan ihtisas komisyonlarından hiç birinde Türk Dele-

gasyonu'na yer verilmemişti. Topraklara, askerliğe, boğazlara ilişkin işler komisyonuna Lord Curzon, Türkiye'de azınlıkların tabi olacağı yöntem komisyonuna İtalya Başdelegesi Marki Garroni, mali, ekonomik, hukuk işleri komisyonuna Fransız Başdelegesi Camille Barére Başkanlık edecekti.

Bu komisyonlar da türlü ayrıntılı komisyonlara ayrıldığı halde, bunların hiç birinde de Türk Delegasyonu'na bir yer verilmedi. İsmet Paşa, ilk birleşimden sonra, arkadaşlarıyla Lozan Palas'a döndüğünde başını iki eli arasına alıp derin derin soluduktan sonra kara kara düşünmeye başladı. Evet, Anadolu'da yengiyi yitirmiş olanlar, onu burda devşirmeye hevesleniyorlardı. Durum çok zordu. Bütün batı onu yere vurmak üzere birleşmişti. Batı Cephesi Komutanı olmak kolay değilmiş meğer. Batının silahlı bölümünü yenen genç Komutan, şimdi onların ardından yecuç mecuç sürüleri gibi başkalarının çıktığını görüyordu. Bunlar, silahlarla değil de dilleriyle, kötü niyetleriyle, kotakomplardan arta kalmış karanlıklarıyla, arkalarında yatan potansiyeli sezdiren tehdit edici davranışlarıyla geliyorlardı.

İsmet Paşa, ilk günün olumsuz izlenimlerini kafasında evirip çevirirken, delege arkadaşları birer ikişer çevresini alarak bu izlenimlere ortak olmak istediler. Lozan halkının, Türk Delegasyonu'yla buraya getirdikleri düşüncelere saygısı hiç eksilmediyse de Uşi'nin görüşme salonundaki hava onlara karşı zehir zenberekti. Türk aydınlarının alınlarında derin çizgiler çizen düşünceler, odadaki sigara dumanlarıyla birbirine karışıp daha da kararırken bütün dünya gazetecileriyle birlikte Lozan'da bulunan Türk gazetecilerinden Ali Naci (Karacan) heyecanla içeri girdi:

— Paşam! Sizinle beş dakika yalnız görüşebilir miyim?

Paşa, genç gazetecinin gözlerinde kıvılcımlanan heyecanı ayırt ederek öbür arkadaşların dışarı çıkmasını bekledi.

— Eh, anlat bakalım, Aliş Naci! Bir şey mi var? Seni böyle heyecanlandıran ne olabilir?

Ali Naci, bir iki yutkunduktan sonra şöyle anlattı:

— Paşam! Biliyorsunuz, bütün dünya gazetelerinin muhabir-

leri, sahipleri, Lozan'da haber avcılığına çıkmış bulunuyorlar. Ben de Türkiye'de *Akşam Gazetesi*'nin sahiplerinden olduğumdan Belçikalı *Le Soire* (Akşam) *Gazetesi*'nin özel muhabiri J. Pindaye benimle ahbaplık kurdu. Batılı gazetecilerin bütün Türk gazetecilerini doğru haber sızdırmak üzere paylaştıklarını biliyorsunuzdur. Ben de J. Pindaye'nin payına düşmüş olacağım. Daha tanışır tanışmaz, beni yemeğe çağırdı. Lozan'ın yazlık semtlerinden Triche'de bir pansiyonda yemek yedik. Oradan bir kafeşantana gittik. Burada oturup konuşur, eğlenenleri seyrederken gözüme korkunç olması gereken bir kişi çarptı. Ben, bu adamı tanıyordum ama nerden?

Kafamı uzun uzadıya yormak gerekmedi. Belleğim, bu adamı bana bütün geçmişiyle ayna gibi gösterdi. İşgal yıllarında İngilizlere tercümanlık yapan Ermenilerden biriydi bu. Agopyan Hanı'ndaki dramların yaratıcılarından biri olduğu gibi, daha sonra işgal güçleri buyruğunda sivil komiserlik de yapmıştı. Onu yakından tanıyanlar, onun Taşnak Komitesi'nden olduğunu, birkaç suikast işine karıştığını söylemişlerdi. Kurtuluştan sonra ortadan yitmişti.

Ben onu gördüğüm gibi o da cin gibi gözleriyle beni görmüş, hemen tanımıştı. Adamın beni görünce, benim kendisini tanıdığımı anlayınca, allak bullak, olduğunu gördüm. Hemen yanındaki arkadaşlarının kulaklarına bir şeyler fısıldayarak oradan uzaklaştığını gördüm. Bu sırada ilk usuma gelen, siz oldunuz, Paşam! Çünkü ilk günden beri sizin de bildiğiniz gibi her yerde, «Ermeniler, İsmet Paşa'ya suikast yapacakları,» sözleri işitiliyor. O gece yatağımda uyku tutmadı. Sabahleyin gözlerimi açar açmaz koşarak durumu size bildirmeye karar verdim. Paşam, Agopyan Hanı'ndaki muhafızın burada bulunması bir rastlantı mıdır?

Deminden beri İsmet Paşa'nın yanında bulunan Hasan (Saka) Bey işi ciddiye almış, heyecanla dinliyordu. İsmet Paşa, Ali Naci'nin getirdiği haberi hiç renk vermeden dinledi, gülümseyerek:

— İsviçre Hükümeti kendisine düşen tedbirleri, herhalde, almıştır, ne yapabiliriz? dedi.

Konferans sürerken İsviçre Hükümeti de kulağına çalınan kimi haberleri değerlendirerek güvenlik tedbirleri almışsa da bunların ne kerte etkili olduğu elbette bilinemezdi. Bu haberler, salt kulaktan kulağa dolaşan türden değildi. Gazete sayfalarında da görünmeye başlamıştı. Türk gazeteleri, bunları daha çok önemle sayfalarına aktarmışlardı. Akşam, Sabah gazeteleri, hep bu haberlerle çalkanıyordu. En sonra, Ahmet Emin (Yalman) Federal İsviçre Polis Enspektörlüğü'yle yaptığı bir konuşmayı *Vatan Gazetesi*'ne aktararak bir sansasyon yarattı. Törensel İsviçre ağzı şöyle diyordu:

«Bu genel tedbirler, bir tehlikenin ya da melun amaçlı hazırlıkların gerçekten var olduğu anlamına gelmez. Ancak, uluslararası toplantıların yapıldığı yerlerde yönetim ve inzibat makamlarına düşen ödevler de vardır. İsviçre Makamları bu ödevleri duyarlıkla yerine getirmişlerdir. Bu arada birçok delegasyon için güvenlik tedbirleri alınmış, salıklarda bulunulmuştur.»

Ahmet Emin'in gazetesinde bildirdiğine göre kendilerine özel bir biçimde salıklarda bulunmuş delegasyonlar arasında Türk Delegasyonu'nun da bulunduğunu bildiriyordu. Bu suikast haberlerinin hızlandığı günlerde Ankara'daki *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*'nde bu konuya ilişkin bir yazı çıktı. Yazının altındaki not, tehdit edici bir anlam taşıyordu:

«Murahhas heyetimize vaki olacak menfur bir suikast ya da tecavüz, istisnasız bütün Türk Ulusu'nun dirim ve şerefine yöneltilmiş bir kötülük olarak telâkki edilecektir ve sonucu vahim olacaktır.»

Suikast söylentisinin, söylentiden ileri bir tehlike yükü taşıdığı belliydi. Türk kamuoyu, daha yakın zamanlarda gurbet ellere düşmüş bir zamanki kendi büyük devlet adamlarının bütün suikastlarla ortadan kaldırıldıklarını biliyordu. Talât Paşa, sığınmış olduğu Berlin'de Teleyran adlı Ermeni terörcüsü eliyle öldürülmüş, kanı bile sorulmamıştı. Bir zamanların Sadrazamı Sait Halim Paşa, Roma'da öldürülmüştü. Cemal Paşa, Kafkasya'da karanlık bir gecede karanlık ellerce öldürülmüştü. Bahaettin Şakir

de yine o yıllarda bu biçimde siyasal kurşunlarla öldürülenler arasındaydı. Mustafa Kemal'inse özgürlük için ortaya atıldığı günden beri, kaç kez ölümden kurtulduğu yakından biliniyordu. Türkiye'ye gönderilen siyasal katillerden biri de Lord Curzon'un yönettiği emperyalizm dünyasının adamlarından biri olan, Hintli Casus Mustafa Sağir'di. Ankara'nın göbeğinde yırtılmış bir emperyalizm bayrağı gibi sallandırılmıştı. Yine onlara benzer, kirli, kara eller, karanlıklarda kurşunlarını, bıçaklarını yağlayıp bileyerek Ulusal Kurtuluş Savaşımızın en yiğit başlarıııdan birini yemeye hazırlanıyordu.

Konferans'ın en civcivli zamanında Sovyet Rusya Başdelegesi Çiçerin kalabalık yardımcılarıyla Lozan'a vardı. Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar, Sovyetler'in gelişini çok kötü karşıladılar. Onların, buraya bir hayırlı iş görmek için değil de salt Bolşeviklik propagandası yapmaya geldiklerini söylüyorlardı. Çiçerin Delegasyonu'nun Lozan'a gelir gelmez İsmet Paşa'yla görüşmesi, sonra aynı İsmet Paşa'nın kalkıp Lord Curzon'la baş başa görüşmeye gitmesi, bir zamandan beri genel Konferans'ın gizli bir konferansa döneceği söylentisini iyice hızlandırmıştı.

İşte, İsmet Paşa'nın Lord Curzon'la görüşmesi, ondan sonra da Amerikan Delegesi Child'ın, İsmet Paşa'yla ayrı bir görüşme yapması, havayı büsbütün karıştırmıştı.

İsmet Paşa, Lozan'a varan Çiçerin'e telefon ederek kendisiyle görüşmek istediğini bildirmiş, Çiçerin de aynı düşüncede olduğunu söyleyerek çağrıya olumlu karşılık vermişti. Çiçerin'in odasında görüşmüşlerdi. İsmet Paşa'nın yanında Yaveri, Süvari Binbaşısı Atıf'tan başka hiç kimse yoktu. İsmet Paşa'nın Türkçe konuşmasını, Binbaşı Atıf çeviriyordu.

İsmet Paşa, Sovyetler'in, Konferans'ta, Türkiye'yi destekleyip desteklemeyeceğini, sordu. Çiçerin, bu açık yürekli soruya olumlu karşılık verdi. Ancak, kimi sorunlar üzerinde serbestçe davranmak istediğini sözlerine ekledi.

İsmet Paşa:

— Örneğin, boğazlar sorunu mu? diye sordu.

Çiçerin buna açıkça karşılık veremeyeceğini söyledi. İsmet Paşa, Sovyetler'in, boğazlar üzerinde Türkiye'yi bütünüyle desteklemeyeceği anlamını çıkardı. Bunun üzerinde de daha çok durmadı.

Konferans'ın ilk haftası törensel toplantılar, kulis görüşmeleriyle yüklü geçmişti. Bunlar, çok yoğun çalışma günleriydi. Bu sırada en çok düşünmek zorunda kalan, bu yüzden de en çok yorulan iki diplomattan biri İsmet Paşa, öbürü de Lord Curzon'du. Gerçekte bütün dövüş bu iki kişi arasında geçiyordu. Geçmek zorundaydı da. İsmet Paşa, bir haftalık geceli gündüzlü çalışmaya ancak cephelerde yorgunluğun, uykusuzluğun daniskasını tadan pişkin bir asker olduğundan dayanabildi. Yine de kafası patlıyordu. Pazar günü yapılan paydosta, okul avlusuna tatile çıkan çocukların sevinciyle çıktı. Arkadaşlarıyla Lozan'da, Leman Gölü'nün kıyısında, mavi suların güzelliğinde, gözlerini, sinirlerini yıkayarak dolaştı.

İkinci haftanın başında Türkiye'nin güney sınırları, Suriye, Musul sorunları görüşülecekti. Musul'daki petrol kaynakları, İngilizlerden sonra Fransızlarla Amerikalıları da ilgilendirdiğinden Lord Curzon onların desteğini de alarak İsmet Paşa'ya bütün gücüyle çullanacağa benziyordu. Başta İngiliz gazeteleri olarak bütün Avrupa gazeteleri, bir pankreasa benzeyecek olan bu kıran kırana dövüşün bekleme sırasındaki heyecanıyla dolup taşıyordu.

Ancak, birleşim başlayınca bu konular başka zamana bırakıldı. Kaynayan süt de puf! diye söndü.

Avrupalıların dev şövalyesi Lord Curzon'un karşısında oldukça cılız bir dövüşçü gibi görünen İsmet Paşa'nın arkasında kılıcını kuşanmış bir başka dövüşçü daha belirmişti. Bu, Sovyet Delegasyonu'ydu. Bunun Sözcüsü Rakovski, şöyle konuşarak karşıdakilere gözdağı verdi:

— Biz, elbette Türklerin yardımcısıyız. Ancak, çıkarlarımız birleştiğinde birlik olacağız, çıkarlarımız ayrıldığında ayrılacağız.

Büyük güreş geriye bırakılarak İsmet Paşa'nın karşısına daha

önemsiz güreşçiler çıkarıldı. Osmanlı borçları, Yunan tahribatı, işgal borçları konularını, Fransız Delegasyonu Başkanı Barére, yem olarak ortaya attı. İsmet Paşa, görüşülecek konuların başında gelen Düyunu Umumiye konusunu ele alarak Anadolu Hükümeti'nin görüşünü şöylece belirtti:

— Düyunu Umumiye'nin eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarına varis olan devletler arasında bölüştürülmesini istiyoruz. Madem ki Osmanlı Saltanatı bölüştürülmüştür, o Saltanat'ın borçları da bölüştürülmelidir. Yeni Türkiye Hükümeti, eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarından bir bölümüne varis olduğundan borçlarının da yalnız bir bölümünü benimseyebilir.

İşgal giderleri üstüne de şunları ileri sürdü:

— Türkiye'den askeri işgal gideri istenemez. Şundan ki, Türkiye hiç kimseyi, «Gel, bizi işgal et!» diye çağırmamıştır. Türk Hükümeti için işgal giderleri diye bir şey yoktur. Böyle bir sorundan söz edilmesine bile katlanamam.

Barére, bu iki görüşe karşı büsbütün düşmanca bir tutum takındı. Bunların büsbütün tersini savundu. İsmet Paşa yine eski görüşleri üzerinde direterek şiddetle karşı koydu. Türkiye'nin Lozan'daki durumunun, Mudanya Antlaşması'na dayandığını, Mondros Bırakışması'yla karıştırılmamasını söyleyerek, Fransız Başdelegesi'nin düşüncelerini düzeltmesini diledi.

Yunanlıların yakıp yıktıkları Anadolu'nun onarılması sorununu İsmet Paşa şöyle savundu:

— İzmir'in işgalinden doğan savaşta Türkiye büyük zararlara, yıkıntılara uğramıştı. Türkiye, bu zararların onarılmasını, yani zarar ve ziyan ister.

Venizelos, taşın, kendi başına düştüğünü gördü. Kendisini savunmak üzere şöyle konuştu:

— Yunan Ordusu kendi girişimiyle değil, müttefiklerin çağrısı üzerine ve ortak çıkar adına, İzmir'e çıkmıştır.

Onun için de hiç olmazsa 21 Haziran 1921 tarihine dek Yunanistan'ın yüklendiği işgal giderleri, ileri sürülen yıkıntıları fazlasıyla karşılayacak ölçüye varmaktadır. Anadolu ile Türki-

ye'den kaçan yüzbinlerce Rum'un yedirilip içirilme, taşınma, geriye götürülme giderleri ise askeri hareket alanında yapılmış zararların karşılığını çok aşar. Bu nedenlerden dolayı şu kanıdayım ki 1916 Eylül'ünden beri savaş durumunda bulunan Yunanistan için tazminat ödenmesi, maddeten olanaksızdır.

İsmet Paşa, Venizelos'a şu güçlü karşılığı verdi:

— Mösyö Venizelos Cenapları, iddia ediyor ki Yunanistan devletlerin çağrısından sonra savaşı sürdürmüştür. Ne var ki o çağrı olmayıp da sorumun kendisine düşeceği anlatılmamış dahi olmasaydı, Yunanistan, yine tazminat vermek zorunda olacaktı. Şundan ki Müttefik Devletler, Yunanistan'a işgal için vekâlet vermişler, ancak tahrip için, zulüm için hiçbir vekâlet buyruğu vermemişlerdir. Hayır, sizi Anadolu'ya kim çağırmış olursa olsun, Yunanistan'ın yaptığı yıkımlar, devletlerin buyruklarına, öğütlerine, dileklerine aykırı olarak yapılmıştır. Mösyö Venizelos, Yunanistan'ın yalnız tek bir çekilme yolu üzerinde yıkım yapıldığını söylüyor; oysa iki yüz bin kişilik bir ordunun kapladığı alan ne kerte büyükse çekiliş yolları da o kerte çeşitlidir. Yunan Orduları, bu geniş çekiliş yolları üzerinde ne bir köy ne de bir kent bırakmışlardır. Gerçekten de Mösyö Venizelos'un dediği gibi, Yunan çekilişi son kerte düzensiz olmuştur. Generaller, subaylar, erler, her şeyi atarak birbirini tanımaz bir halde kaçtılar. Savaşanlar cepheden kaçtı, yıkım yapanlar, bu yıkım ve yangın görevini sonuna dek yapmak uğruna yerlerinde kaldılar. Çekiliş, düzensiz oldu. Ancak, yıkım usulü dairesinde düzgünce yapıldı. Yıkımla görevlendirilen subaylar, görevleri bitmedikçe çekilmediler.

Büyük rütbedeki kumandanları, subayları, erleri sorguya çektim. Generalleriniz iddia ettiler ki yapılan yıkımlar ve yangınlar, kendilerinin haberi olmadan yalnız askerce zorunluklar dolayısıyla Yunan Ordusu'na alınan kimi serserilerce yapılmıştır. Subayları, alt rütbedekileri sorguya çektim; dediler ki Generallerinin verdikleri komutaları harfi harfine yerine getirmek zorunda kalmışlardır.

İnsanlık adaleti adına dilerim ki bu zarar ve ziyan sorunu üstüne bir karar verilsin. Savaş, kutsal bir şeydir. Artık şimdiden sonra askeri harekâta girişecek ordular, yıkımlara el atamasın. Yıkımlara kalkacak ordular, bilsinler ki yıktıkları yerleri onarmak, yaptıkları zararları ödemek zorundadırlar. Elinde silah bulunan herhangi bir güç, mutlaka yıkıcı olmamalıdır.

Bu konuşma, bayağı büyük bir saygıyla dinlenmişti. Savaş cephesinden gelen bir generalin ağzından çıkan sözler, makineli tüfek, top mermileri gibi etkiliydi. Parlak gözlüklerinin arkasına saklanan ak bıyıklı Venizelos birçok yerinden isabet olarak sersemlemişti.

Osmanlı borçlarının bölüştürülmesi üzerinde bir karara varıldıktan sonra, İsmet Paşa, Avrupa'nın tutucu, klasik diplomatlarından İtalyan Marki Garroni'nin Başkanlığı'ndaki Kapitülasyonlar Komisyonu'nda savaşa girdi. Karşısında çok dişli silahşorler vardı. Marki Garroni Komisyondaki bütün büyük devletlerin delegelerine sırtını vererek okşayıcı bir dille şöyle konuştu:

— Efendiler! Görüşmeye başlamadan önce şunu söyleyeyim ki Kapitülasyon adı verilen eski andlaşma ve imtiyazlar, başlangıçta Türkiye'ce kendi dileğiyle yabancılara verilmiştir. Türkiye Hükümeti, yabancıları Osmanlı İmparatorluğu içine çekmek ve ülkenin kaynaklarını geliştirmek için yabancılara diledikleri birtakım teminat ve alışkanlıkları içinde yaşamak olanağını vermek istemiştir. Şunu da ekleyeyim ki bu Kapitülasyonlardan doğan imtiyazlar, o dönemin gereksinimlerine, gerek yabancıların gerekse Türkiye'nin çıkarlarına o kerte uygundu ki Kapitülasyonlar sonradan birçok kez, birçok antlaşmalarla güçlendirildi. Ancak, şunu da doğrulamak gerekir ki Kapitülasyon yöntemi, bağımsız ve özgür bir devletin egemenlik gücünü azaltacak bir biçimde görülmekte ve Türkiye Hükümeti'nin artık eskimiş olan bu Kapitülasyonları kaldırmak hususundaki dileği kolaylıkla anlaşılabilmektedir. Müttefikler, Büyük Millet Meclisi'nin bu meşru dileğini tatmin etmeye esas itibarıyla hazırdırlar. Yalnız şunu da teslim etmek gerekir ki Türkiye'ye yerleşmiş ve orada önemli kuru-

luşlar gerçekleştirmiş yabancılar bu girişimlere birtakım antlaşmaların bağışladığı garantiye güvenerek girişmişlerdi. Onun için yabancılara özgü birtakım haklar vardır ki bunları korumak zorunludur. Bu yönden kaldırılmasını görmek dileğinde Kapitülasyon yöntemi yerine, herkese güven vermek üzere bir kanunlar manzumesi ve bir adalet örgütü yapılmasını hiç kuşkusuz Türkiye Hükümeti daha çok istemelidir. Görüşmeyi açıyorum!

Garroni, böylece bir sürü yırtıcı hayvanın kapatıldığı tehlikeli bir zindanın kapısını açmış oldu.

İsmet Paşa, hemen söz alarak, «Kapitülasyon», sözcüğüne bir yırtıcı kaplana saldırırcasına saldırarak bunun, bağımsızlık, deyiminin en korkunç düşmanı olduğunu anlattı. Sonra, sözlerini şöylece sürdürdü:

— Evet, sizin de söylediğiniz gibi, Kapitülasyonlar, özgür ve bağımsız yaşamak isteyen ve böyle yaşamaya kararlı olan bir ulusun hukukuyla hiçbir biçimde uzlaştırılamaz. Marki Garroni'nin nutkundan Kapitülasyonların bir ulusun bağımsızlık hakkı ve varlığı uğruna beslemesi gereken düşünceye uygun bir biçim olmadığı, anlamını çıkarıyorum ve temele ilişkin bu güçlendirmeyi senet olarak eliyorum. Türkiye bağımsız yaşamak isteyen ve gücünü ispatlayan bir ulustur. Biz, yıllardan beri bu uğurda çalıştık. Birçok sınavlar geçirdik ve anladık ki Kapitülasyonlar, ulusal varlığımızın gelişmesine engeldir. Ancak, şurasını da açıkça söyleyeyim ki biz Kapitülasyonları benimsemediğimiz gibi, ad ve biçim olarak aynı şey demek olan, herhangi bir yöntemi de benimseyemeyiz. Esasen Türkiye, pek çok yıllardan beri hukuk alanında olduğu gibi eylem alanında da Kapitülasyon'suz yaşamanın mümkün olduğunu ispatlamıştır. Nitekim, bugün, Türkiye'de Kapitülasyon rejimi yoktur. Ermenilerin hakları, Türklerin hakları gibi korunmuştur. Yabancıların mallarıyla mülkleri, yabancı hakları Türkiye'nin genel kanunlarıyla garanti altındadır. Bundan dolayı, Türkiye'nin ilgili devletlerle geleceğe değin ilişkilerinin Kapitülasyon yöntemine bağlı olmayan devletler arasındaki ilişkiler temellerine göre düzenlenmesini isterim.

Barére, Lord Curzon'a bakarak şöyle dedi:

— Mademki kaldırılması isteniyor, demek Kapitülasyonlar vardır. Var olmasaydı burada görüşmesini yapmazdık. Biz, Türkiye'de Kapitülasyonların yeni bir biçime girmesi, düzeltilmesi yanlısıyız. Konferans'ın ödevi, eski görüşe göre konmuş Kapitülasyonlar yerine modern gereksinime daha iyi uyacak yeni bir düzen bulmaktır. Bunlar yerine başka bir yönetim biçimi konmasını tartışmaya hazırız.

Lord Curzon, kısa konuşmasıyla kendinden önce konuşan her iki Avrupalı kurt diplomatın sözlerine katıldığını anlattı. Sonra, doğrudan doğruya İsmet Paşa'ya ünleyerek sözlerini şöyle bütünledi:

— Eğer Kapitülasyon sözcüğü hoş gelmiyor ve Türklerin izzeti-nefsini kırıyorsa buna yeni bir biçim vermeye hazırız.

İsmet Paşa, kurt diplomatlara herhangi bir sözcük oyunundan uzak şu sözlerle karşılık verdi:

— Bütün söylenen sözler, Kapitülasyonların, bağımsız bir devlet haklarıyla bağdaştırılmayacağı noktasında herkesin birlik olduğunu göstermiştir. Bundan şu sonucu çıkarıyorum: Bağımsız bir devlet için Kapitülasyon besin olarak kabul edilemez. Kapitülasyonlar yerine yeni bir yöntemin konulmasına gelince, bizim davamız kesin olarak bu gibi kayıtlara gelemez. Biz, bağımsızlığımızı, özgürlüğümüzü istiyoruz. Hiçbir kayıt, hiçbir biçim, hiçbir ayrıcalık kabul edemeyiz. Onun için bu komisyon ancak bu esas dairesinde görüşmeyi sürdürürse katılırız.

Japon Delegesi Hayaşi, Paşa sözlerini bitirir bitirmez ayağa fırladı. Japonya'nın da uzun uzadıya Kapitülasyonlarla yönetildiğini anlattıktan sonra Japonya'nın bu konuda Türkiye'yi iyi anlayabileceğini söyledi. Ancak, Kapitülasyonların öyle rastgele kaldırılıp atılamayacağından, daha adliye örgütlerini, kanunları, bütünledikten sonra bu işin yapılabileceğinden söz etti. Örnek olarak Japonya'nın da böyle yaptığını söyledi.

— Ancak bütün örgütlerimizi bütünledikten sonradır ki devletler Kapitülasyonları kaldırmaya razı oldular. İsmet Paşa'ya da aynı şeyi salıklarım.

Amerikan Delegesi de Kapitülasyonlar konusunda öbür devletlerle aynı düşüncede olduğunu bildirdi. Sözünü şöyle bitirdi:

— Bütün devletlerin, üzerinde bütünüyle uyuşmuş oldukları tek sorun.

Fransa'nın İkinci Delegesi Bompard ayağa kalktı. Bu Abdülhamit döneminde Türkiye'de uzun uzadıya Büyükelçilik etmiş, Kapitülasyonların altın çağını yaşamıştı. Kapitülasyonları savunan uzun bir nutuk çektikten sonra sözünün sonunu şu gülünç cümleyle getirdi:

— Adli Kapitülasyonlar olmadıkça Osmanlı İmparatorluğu'nda oturulamaz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çoktan yitiklere karıştığını dahi bilmeyen Bompard'ın bu gülünç yargısı elbette batılı diplomatların yüzünü kızartmıştı. Kapitülasyonları savunmak uğruna nerdeyse mezardan adamlar çıkarıp getireceklerdi.

İsmet Paşa, bağımsızlığa, sağduyuya karşı sağır bir duvar gibi yükselen batılı diplomatlara karşı yirmi dakika süren bir inceleme okuduktan sonra, parola gibi ortaya şunları fırlattı:

— Yunanistan'da Balkan devletlerinde bile bulunmayan birtakım kayıtları bağımsız, özgür Türkiye hiçbir biçimde kabul etmeyecektir.

Garroni, yine eski yaveler üzerinde, kem-küm edince, İsmet Paşa şöyle haykırdı:

— Bir daha söylüyorum: Türkiye, Kapitülasyonlar yerine hiçbir biçim, hiçbir kayıt, hiçbir ayrıcalık kabul etmez; etmeyecektir.

Kapitülasyonlar konusu, ağulu dikenlerle dolu bir yokuşta yapılan yolculuk gibi bütün delegeleri umutsuz düşürecek bir çetinlik almıştı. Batılı müttefikler yangından mal kaçırmak ister gibi yeni Türkiye'den, ne koparırlarsa kâr sayacak, bir düşünce içindeydiler. İsmet Paşa da Kapitülasyon, sözcüğünün her türlü görünüşünde Türk Ulusu'nun bağımsızlığına bir suikast anlamı gördüğünden tek başına görüşmeleri adil bir kıyıya ulaştırmak üzere direniyordu.

Lozan'a üşüşmüş olan, görevli görevsiz, bütün batı dünyasının adamları, İsmet Paşa'nın ulusal inadını bayağı bir tek kişinin inadı sayarak bu yüzden Konferans'ın başarısızlığa uğrayacağı üstüne alabildiğine tartışıyor, söylentiler yayıyorlardı.

Konferans, bir arpa boyu ilerlememişti. En önemli konular, komisyonların yatağında mışıl mışıl uyumaya bırakılmıştı.

Ancak, bu sırada Sovyet Delegasyonu'nun boğazlar sorununun görüşülmesinde ilk kez arenaya girmek üzere davranması, birdenbire ortalığı canlandırdı. Arenada İngiliz-Sovyet gladyatörleri karşılaşacağa benziyordu. Sovyetler'le İngilizlerin boğazlar sorunu üzerinde birbirine büsbütün aykırı tezlere sahip oldukları biliniyordu. Türk tezi de apayrı bir temel üzerine kurulduğundan boğazlar sorunu, arenanın en çetin boğuşmalarına yol açacak gibi görünüyordu. Sonra, «o zamana dek yalnız İsmet Paşa'yla uğraşan» Lord Curzon'un karşısına bu sefer Çiçerin gibi Bolşeviklerin uluslararası politika alanında yetiştirdikleri en cüretli, en iyi konuşan, kültürü en güçlü ve gözü pek bir diplomatının da çıkmasına meydan veriyordu. Bundan sonra, Konferans boyunca Lord Curzon'u en çok sinirlendirip çileden çıkaracak olan Çiçerin'in sahneye adım atması, can sıkıntısından bütün diplomatlarla, gazetecileri uyandırmış, alarma geçirmişti. Ciçerin'in katıldığı bütün konferanslarla türlü süprizlerin meydana geldiğini bilenler, boğazlar döğüşünde de böyle süprizlerle karşılaşmağa hazırlandılar.

Sovyetler'in Hariciye Komiseri olan Ciçerin, herkesin kanısına göre çok yakışıklı bir adamdı. Yalnız sesi çirkindi. Düdük gibi bir sesi vardı ve bu tiz sesi ile biraz çokça sinirli olan İngiliz Lordu'nu çileden çıkarmaktaydı. Çiçerin'in ikinci büyük yeteneği, büyük çapta bir türlü politika canbazı olmasıydı. Herkesin düşüncesi şu idi ki daha ilk toplantıda İngiliz Başdelegesi'ne bütün azı dişleriyle görünmekte geç kalmayacaktı. Konferans'a Türk Delegasyonu'nun yanı başında böyle güçlü bir yardımcı grubun gelmesi, hemen ilk etkilerini yaratıverdi. Hemen büyüklerde bir türlü toparlanma, küçüklerde ise bir türlü sinme davranışları başgösterdi.

Boğazlar üzerine dövüşecek gladyatörler, 4 Aralık'ta arenaya çıktığında Lord Curzon'a, «Ole!» diye bağıracak coşkun bir seyirci kalabalığı soluğunu tutmuş sonsuz bir heyecanla bekliyordu. Salon, tıklım tıklımdı, insan almıyordu. Birçok kişi ayakta kalmıştı.

Lord Curzon, bu fırsatı kaçırmayarak Sovyet Delegeleri'ne ilk sataşmayı yaptı. Rus ve Bulgar kurullarının çok kalabalık olduğunu, bundan dolayı oturacaklara yer kalmadığını, gelecek toplantılara salt delegelerle, danışmanların katılması gerektiğini söyledi. Bulgaristan'da İngilizci bir politika yürüten Bulgar Başbakanı İstanbuliski bu sırada saygı olsun diye ayağa kalkınca, Lord Curzon, sınıfta bir öğrencisini azarlarcasına ona:

— Otur! diye bağırdı.

O da süklüm püklüm oturdu.

İsmet Paşa, Konferans'a çok ufak bir kurulla gelmişti. Lord Curzon, oturumu, İsmet Paşa'ya yumuşak bakışlarla bakarak şu sözlerle açtı:

— Bugün boğazlar sorunu görüşülecektir. Bu sorun üstüne önce Türklerin görüşünü almak istiyoruz.

Bütün öbür kurulların düşüncelerinin sonra sırayla dinleneceğini sözlerine ekledi.

İsmet Paşa, şimdiye dek sürüp gelen birleşimlerde hep ilk kez konuşturulmuş, sonraki tartışmalar, hep bu konuşmalar sömürülerek yapılmıştı. Bundan dolayı burada yine ilk kez bütün düşüncelerini açıklayarak tuzağa düşmek istemiyordu. İlk önce, batılıların konuşması gerekliydi. Yine de kendisine söz verildiğinden, suya sabuna dokunmadan, bir konuşma yapmasının gerekli olduğunu anladı. Boğazlar üzerinde ilk kez öbür kurulların konuşmasını beklediğinden, Sovyet Delegasyonu'nun boğazlar sorununun tartışılmasına katılmasına çok sevindiğinden söz ettikten sonra, Millî Misak'ın boğazlara ilişkin dördüncü maddesini okudu; sonra şöyle konuştu:

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 4 Kasım 1922 tarihinde Müttefik Devletler'e vermekle şerefyap olduğu notada

boğazlar sorununun ancak Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın katılmasıyla tartışılıp düzenlenebileceğini bildirmişti.

Bu renksiz konuşma bitince Lord Curzon, bunun bütün söylenecekleri kapsayan bir konuşma olmadığını, eğer salt bu söylenenlerle yetinilecek olursa bütün konuşmaların sonuçsuz kalacağını söyledi. İsmet Paşa da şimdilik bütün söyleyeceklerinin bunlar olduğunu söyledi. Lord Curzon, bunun üzerine sözü Çiçerin'e vermek zorunda kaldı.

Çicerin, elindeki kâğıttan nutkunu şöylece okudu:

— «...» Boğaziçi'nde, Marmara Denizi'nde, Çanakkale Boğazı'nda ticaret gezisiyle ulaşımların tam serbestliği, kesin olarak, kayıtsız ve şartsız güven altına alınmalıdır.

İstanbul'un güveniyle Yakın Doğu'nun ve Karadeniz kıyılarının dokunulmazlığının korunmuş kalması, bozulmaz biçimde sağlanmalıdır. Yani Çanakkale ve Boğaziçi, barış ve savaş zamanlarında savaş gemilerine ve öbür savaş araçlarıyla uçaklara kapalı olmalı ve bu hususta yalnız Türkiye müstesna tutulmalıdır. Bu sularda gidiş geliş, serbestliğinin fiilen yürürlükte olabilmesi için savaş gemileriyle silahlı vapurlara, boğazlar, herhalde, kapalı kalmalıdır. Çanakkale ile Boğaziçi'nin herhalde, Türkiye'ye ait olduğu haziyesine dayanarak, Rusya Hükümeti'yle müttefikler, başka ulusların egemenlik haklarını saydıkları için, Türk Ulusu'nun da bütün toprak ve sularında egemenlik hakkının kurulmasını istemekte diretirler. Yine anlatır ve diretirler ki Türkiye boğazlarda Karadeniz kıyılarını güçlendirmek hakkına sahip olmadıkça ve bir savaş donanmasına ve yeni savaş araçlarının lüzum gösterdiği aygıtlara sahip bulunmadıkça kendisini savunamaz. Zaten gösterdiğimiz bu sistem geçmişte şu Meclis'te hazır bulunan devletlerce kabul olunmuş ve birbirine karşıt çıkarların tek çözüm yolu olarak görülmüştür. Rus Sovyet Hükümeti, İstanbul'un Ruslara verilmesine ilişkin antlaşmaları, hiçbir çıkar karşılığında olmaksızın ortadan kaldırdığı ve böylece Türkiye'ye varlığını koruma yolunu açtığı ve Akdeniz havzası çevresindeki devletlerin Çarlık tutkularından kurtulmalarını sağladığından dolayı boğazlar sorununun çözümünde de bu ulusların

güvenini bozucu bir düzenleme biçiminin benimsenmesine müsaade edemez.

Lord Curzon, Çiçerin'in nutkundan birçok yerleri İngilizce'ye çevirtti.

Sovyet Delegesi'nden sonra başlıca delegeler söz alıp kısaca konuştular. En sonra, Başkan olarak konuşma sırası yine Lord Curzon'a geldi: Konuşmaları şöyle özetledi:

— Türk Kurulu, görüşünü genel olarak anlattı ve tafsilât vermekten kaçındı. Romanya, Bulgaristan, görüşlerini söylediler. Ruslara gelince, Türkiye çıkarlarını savunan asıl programı onlar bize verdiler. O kadar ki Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ı temsil eden Mösyö Çiçerin, aynı zamanda Türkiye'yi de temsil eder, göründü. Hatta, bir an, İsmet Paşa'nın kalpağını Mösyö Çiçerin giymiş sandım.

Kalpak sözcüğüne takılan İsmet Paşa, şöyle karşılık verdi:

— Rus görüşü, ileri sürülen müddealar arasında bizim isteklerimize en yakın olanıdır. Ancak, Bulgarlar, Meriç ağzında bir mahreçten söz ettiler. Önce Bulgarların isteklerinde böyle bir şey yoktu. Bu hususta açıklama isterim. Romanya'nın önerileri birtakım takyidatı muhtevidir. Bizim için muzırdır. Kabul edemeyiz.

Lord Curzon:

— Ben, dedi, türlü delegasyonların önerilerinden hangisinin daha çok Türk görüşüne uyup uymadığını sormadım. Sorduğum şudur: Çiçerin'in anlatımını, Türk görüşü, diye mi benimseyelim, yoksa Türkler ayrıca iddialarını söyleyecekler mi?

Curzon'un İngilizce sorusunu Türkçe'ye çevirterek okuyan İsmet Paşa, onu şu sözlerle karşıladı:

— Boğazlar, Türk topraklarındadır ve oralarda bizim varlığımız ve egemenliğimiz söz konusudur. Ordan serbestçe gidip gelmek isteyen bütün devletlerin görüşlerini önce anlamak gerekir. Bu bizim hakkımızdır. Şimdilik cevap gerekmez, sanırım. Gerekince, bu sorun üstüne görüşürüm.

Lord Curzon:

— İsmet Paşa Hazretleri'nin sözlerini şu biçimde yorumluyorum, dedi. Türkiye Başdelegesi, düşüncelerini tartışmanın bu

aşamasında söylemek istemiyorlar. Türkiye Başdelegesi, yalnız Rusların iddiasının Türk görüşüne uyduğunu söylemekle kalmaktadır. Ne var ki bu Konferans'la oynamak, Konferans'ı küçümsemek demektir. Biz, kaç gündür burada barışı yapmaya çalışıyoruz, İsmet Paşa ise bu sorun üstüne konuşmuyor; konuşmak bile istemiyor. Türkiye Kurulu'nun bu davranışı, Konferans'a layık olduğu saygıyı göstermemektedir. Bu davranışı dünya işitirse kötü etki yapacak ve bunun sorumu da Türkiye'nin olacaktır. Ancak şunu haber vereyim ki durum böyle sürüp gidemez. Mademki konuşmak istemiyorlar, o halde toplantı bitmiştir.

Çiçerin ayağa kalkarak:

— Söz isterim! dedi.

Bütün salondakiler, kulak kesilmişti. Çiçerin, İsmet Paşa'nın ağzından konuşurcasına şunları söyledi:

— Bize, konuşunuz, dediniz, konuştuk. Görüşümüzü anlattık. (Curzon'a) Ne var ki siz, Büyük Britanya Hükümeti'nin Delegesi, boğazlar üstüne devletinizin görüşünü neden söylemiyorsunuz? Ya Fransa, ya İtalya? Onlar, neden görüşlerini söylemiyorlar? Sizlerin görüşleriniz var mıdır, yok mudur? Biz, burada eşit devletler olarak oturuyoruz. Bu büyük devletler, bu sorunda yansız mıdırlar? Yoksa, kendilerini hakem durumunda mı görüyorlar?

Çiçerin'in sözleri Lord Curzon'u afallattı. Çiçerin, yine ayağa kalkarak ilk sözlerinin çarpıcı etkisini şu sözleriyle daha çok güçlendirdi:

— Efendiler! Yine söylüyorum. Boğazlar sorununda Türkiye ve Rusya'nın görüşlerine karşıt herhangi bir çözüm, dünya barışını tehlikeye koyar.

Lord Curzon:

— Herkesin düşüncesini anlayalım ki ondan sonra müttefiklerin görüşünü bildirelim, dedi.

Birleşim bitmişti. Salon boşalıyordu. Lord Curzon, İsmet Paşa'ya sokularak Türkiye'nin görüşünü ne zaman açıklayacağını, sordu.

Konferans'ta İngiliz, Sovyet çekişmesi eylem olarak başlamıştı. Çiçerin, Sovyet görüşünü kesin olarak formüller halinde bildirmişti: İstanbul ve Çanakkale boğazlarından her türlü ticaret gemisi geçebilmeli; yakın doğunun sürekli bir barış içinde bulunabilmesi için gerek savaş gerekse barış zamanında boğazlar bütün savaş gemilerine kapalı olmalıydı.

Çiçerin'in şu sözleri Türkleri sevindirecek doğrulukta, güzellikteydi:

— İstanbul'un Rusya'ya verilmesine ilişkin bütün antlaşmaları hiçbir taviz karşılığında olmaksızın kaldırmak ve bu sayede Türkiye'ye varlığının güçlüce savunma olanağını vermek, bütün Akdeniz havzası devletlerini Çarlığın yüzyıllardan kalma tutkularının eski tehditlerinden kurtarmakla, Sovyet Rusya, boğazlar sorununa kendi güvenliğine karşı bir biçim verilmesine, evet, demeyi hiçbir zaman usundan geçirmemiştir.

Lord Curzon, 6.12.1922 günü İngiltere'nin görüşünü şöylece açıkladı:

— Mösyö Çiçerin'ce bugün savunulan siyasetin Ondokuzuncu Yüzyıl'da batılı hükümetlerce her zaman izlendiği doğru ise de Rusya'nın bu siyasete aynı derecede direnişle karşı koymuş olduğu da doğrudur. Geçmişte Karadeniz'de, yalnız bir Rusya, bir de Türkiye vardı. Ne var ki şimdi, Karadeniz havzasında başka devletler ortaya çıktı. Onların geçiş serbestliğini ve çıkarlarını da göz önüne almak zorundayız. (...) Türkler, hatırlasınlar; Mehmet Ali zamanında Rus Donanması Hünkâr İskelesi Antlaşması'na yol açtı. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında, büyük savaş sırasında boğazların kapanması, dünya ticaretine halel getirdi. Rusların istekleri, uluslararası hukuka aykırıdır. Boğazlar açılırsa Bolşeviklere göre bahriyesi en güçlü devlet galip gelir. Ne var ki kapanırsa Karadeniz'deki birçok devlet Rusya'nın egemenliği altına girecektir ve yalnız Karadeniz'de iki devlet güçlenecektir: Rusya, Türkiye. Mösyö Çiçerin'in yalnız bir amacı var: Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek. Bu gölün sadık bekçisi de Türkler olacaktır. Uluslar arasında hukukça eşitlik kuramına ve

insanlığın barış ve mutluluğuna Rus Kurulu'nun iki gün önce getirdiği yardım, işte, budur.

Curzon, bundan sonra müttefiklerin görüşünü birkaç maddede açıkladı: Gerek savaşta gerekse barışta -Türkiye'nin yansız olması halinde- boğazlar bütün ticaret gemilerine açık olacak; eğer yansız değilse yine bu geçiş silah kaçakçılığı yapmayan ticaret gemilerine açık olacaktır.

Karadeniz'deki en büyük filonun gücünü aşmamak koşuluyla savaş gemileri Boğaz'dan geçebilecekti. Türkiye, yansız olduğu sürece, savaşta da barışta da boğazlardan bütün savaş gemilerinin geçişi serbest olacaktı. Türkiye yan tutuyorsa, ancak yansız devletlerin gemileri geçecekti.

Müttefiklerce kurulacak bir kurul, boğazların tahkimattan, silahtan arınmasını kontrol edecekti. Bu kurulun başkanlığı da Türkiye'ye verilecekti.

İstanbul'un korunması için de garanti verilecekti.

Müttefiklerle birlikte kimi küçük Avrupa devletleri de bu taslağı desteklediler. Amerikan Delegesi de şöyle konuştu:

— Amerika uyruklusu bulunan her yere, Amerikan savaş gemilerinin girebilmesi gerekir.

Lord Curzon, İsmet Paşa'ya:

— Türk Delegasyonu'nun düşüncesini öğrenebilir miyiz? diye sordu.

İsmet Paşa, buna, evet, dedi; ancak, bütün bu konuda düşüncesini söylemiş olan devletlerin ne demek istediklerini incelemek üzere bir zaman gerekti.

— O halde, yarın mı?

Çiçerin, araya girdi:

— Müttefikler, kendi görüşlerini açıklamak uğruna iki gün çalıştılar. Nasıl olur da Türkler ve Ruslar bir gün içinde cevap verebilirler?

Birleşimin sonuna doğru söz alan Çiçerin, geniş bir açıklama yapmaya çalıştı:

— Daha ayrıntılı cevabı sonra bildirmek hakkını koruyarak,

bugün genel kimi mülâhazalarda bulunmak istiyoruz. Başkan Hazretleri'nin, «Batı devletleriyle Rusya'nın boğazlardaki rolü tersine dönmüştür,» demekte hakkı vardır. İlk önce bizim Türkiye'yi ve bundan dolayı barışı tehdit eden ve saldırış tutkuları olan bir Çarlık Rusyamız vardı. Şimdi, her türlü emperyalist görüşlerden sıyrılmış, doğu ulusları üstüne kardeşlik duygularından esinlenen bir Sovyet Rusyamız vardır. Vaktiyle Asya'da Rus hululûnden söz edilirdi. Şimdi, Avrupa'da İngiliz hululûnden söz etmek zamanı değil midir? İngiliz tutuculuğunun en iyi geleneği, Rusya-Britanya nüfuz daireleri arasına bir ara duvar yapmaktı. Bizim de Türk Ulusu'nun egemenlik ve özgürlüğüne dayanarak yapılan önerimiz, işte, budur. Rusya, İstanbul Boğazı üzerindeki isteklerinden vazgeçmiş olduğundan iki çözüm biçimi de mümkündür. Birincisi, boğazların savaş gemilerine kapanması ve Türkiye'nin egemenliği, yani ara duvar. İkincisi, bütün dünyanın rekabetlerini ve tutkularını bu bölge üzerine çekecek uluslararası bir çözüm.

Boğazlarda uluslararası bir düzen yaratmaya gelince; bu, ancak barış yerine karışıklığın uzatılması demektir. Biz, savaş sırasında olan şeyleri açıklayacak önerileri incelemeye hazırız. Yalnız savaş gemilerine boğazların kapanması esası benimsenirse.

Yakın Doğu'da barış halinin sürekli olabilecek tek temeli, Türkiye'nin egemenliği ve özgürlüğüdür. Uluslararası hukuk formüllerinden söz edildi. Acaba, neden, şimdiye dek boğazların kapalı tutulması esası bu haklara uygun sayıldı? Ancak, rekabetleri birbirinden ayıracak ve barışla birlikte Türkiye'ye bağımsız bir varlık sağlayacak şey, işte yalnız bu ara duvardır. Başkan'ı dinlerken bende o duygu doğdu ki bildirisine egemen düşünce, Rusya'ya karşı çevrilmiş bir sistem gerçekleştirmektir. Biz, size barışı öneriyoruz; siz, bize karşı kavgayı sürdürüyorsunuz. Rus devrimi, Rus halkından bir ulus oluşturmuştur ki bütün gücü kendi gövdesi içinde, tarihte şimdiye dek hiçbir zaman olmamış bir biçimde, yoğunlaşmış ve toplanmıştır. Eğer kavgaya zorlanırsa, Rusya, boyun eğmeyecektir.

(Lord Curzon'a) Belki Pamir Tepeleri'nde atlılarımızın yine meydana çıkmış olmasından ürkersiniz ve karşınızda 1895'te size Hindukuş Dağı'nı bırakan Paris ile Çar'ı artık göremeyeceğinizden dolayı kaygulanabilirsiniz. Ne var ki biz size kavgayı değil, barışı öneriyoruz.

Lord Curzon:

— Meydana koymak istediğim şey, Rus önerisinin Karadeniz'de Rusya'ya üstünlük verdiği ve Türkiye'yi bağımlılığa zorlayacak bir duruma sürükleyebileceğidir.

9 Aralık 1922 günü açılan birleşimde İsmet Paşa Türk görüşünü şöylece ortaya koydu:

— Türk Delegasyonu, türlü kurulların bildirileriyle Lord Curzon Cenapları'nca yapılan açıklamaları dikkatle dinlemiştir. Türk Delegasyonu, aynı zamanda müttefiklerce verilen boğazlar yönetimine ilişkin tasviye biçimi projesini de incelemiştir. Bu incelemeler sonucunda Türkiye Delegeler Kurulu aşağıdaki görüşleri ileri sürmekle şeref duyar:

Beş yüz yıldan beri, ellerindeki bütün araçlarla güçlendirip savundukları boğazlara egemendirler. Türklerin, boğazların bekçileri olması olayı, birbiriyle savaş halinde oldukları sırada, Karadeniz ve Akdeniz devletlerinin ilişkileri üzerinde türlü biçimlerde etkiler yaratmıştır. Örneğin, böylece bu türlü etkiler, 1833'de Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla Rusya lehine kimi hakların tanınmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum, bir savaşa yol açmamıştır.

Daha sonra 1856'da Türkiye, Çarlık Rusya'sına karşı müttefikleriyle birlikte savaşmak için, bu devletlerin savaş gemilerini Boğaz'dan geçirmiştir. Ve daha pek yakın zamanlarda, 1914'te, bir yandan Rusya, öbür yandan bu devletlerin müttefikleri olan batıdaki devletler arasında kalan Türkiye, birleşen iki yana karşı boğazları kapamış ve savunmuştur. Bu sırada Türklerin boğazlar üstüne uluslararası antlaşmalar hükümlerine karşıt hiçbir davranışta bulunmadıkları ve ne düşmanların ne de dostların bu antlaşmalarda düşünülmemiş hiç bir durum karşısında bulundurmadıkları yadsınamaz.

Bundan şu sonuç çıkıyor ki boğazların şu ya da bu biçimde kullanılması ya da savunulması hususunda herhangi bir yakınış varsa, bu yakınış, ancak boğazlar üstüne konan uluslararası hükümlere çevrilmiş olmak gerekir. Yoksa, hiç bir biçimde, boğazların Türklerce savunulmuş olması olayına çevrilemez. Eğer boğazlar silahtan arınmış olsaydı bu onların savunma halinde olması gibi, türlü biçimlerle, patlayacak türlü darbelerde, devletler arasında o sıralarda var olan anlaşmazlıkların üzerinde yine etkisini gösterecek, bu sistemin uygulanmasından her yan türlü biçimlerde ya çıkar ya da zarar görecekti.

Onun için boğazların uluslararası ilişkiler üzerindeki nüfuzu, bunların savunma haline konulup konulmaması bakımından değil, ancak boğazlarda savaş gemilerinin yönetimini düzenleyecek antlaşmalarla çözümlenmelidir.

Öbür yandan boğazlar savunması demek, aynı zamanda Türkiye'nin Başkenti ile Marmara Denizi ve Doğu Trakya'nın savunması demektir.

Boğazları savunmamak demek, Türkiye'nin en önemli, en duyarlı bölgesini, silahsız ve herhangi apansız yeni bir saldırışa uğratmak demektir. Konferans'ta temsil edilen devletlerden hiçbiri, kendi Başkenti'ni savunmak hakkından yoksun edilmiş değildir. Türkiye ise, tersine, Başkenti'nin bir yabancı devlete mensup bir filoca bir atılımda yıkılmasına ya da herhangi bir devlet birliklerince işgal olunmasına, her an açık bulunacaktır. Başka bir nokta daha var ki genel barışın çıkarı adına bundan da söz edeceğim:

Boğazların stratejik önemlerine göre bunların bir Akdeniz ya da Karadeniz devletince fethedilmesi, bir savaş başlangıcında hemen bir üstünlük sağlar. Bundan dolayı, tabiidir ki Karadeniz kıyısındaki devletlerden herhangi biriyle bir Akdeniz devleti arasında bir savaş olasılığı çıkar çıkmaz; her iki yan da öbüründen bir ayak önce boğazlara el koymaya bakacaktır. Bu girişimin ilk sonucu, silahlara başvurmadan başka bir biçimde çözümlenebilecek bir anlaşmazlık için ani bir savaşın çıkmasına yol açması; ikinci sonucu ise, Türkiye'nin söz konusu anlaşmazlıkta hiçbir

biçimde ilgili olmasa dahi salt saldırışa uğraması dolayısıyla bu savaşa girmesine yol açılması işidir. Bu düşünceler, boğazları güçlendirmelerden arındırmaktan doğan hal ve durumun, bir yandan Karadeniz ve Akdeniz devletleriyle öbür yandan Türkiye arasında barışı hayal haline getirdiğini göstermektedir. Bu nedenlerle Boğaziçi'yle, boğazlar ve İstanbul, gerek karadan gerek denizden gelebilecek saldırışlara açık bırakılmamalıdır.

İmdi, bu güven, şimdiye dek edinilen tecrübelerimize göre, ancak güçlendirme ve savunma ile elde edilebilir. Bu bölge apansız çıkabilecek olaylara karşı korunmuş bulununca, uluslararası kayıtlara karşı gelecek herhangi bir devletin ansızın bir başarı sağlaması mümkün olmayacağı gibi devletlerin de durumun gerektirdiği tedbirleri almalarına olanak sağlamış olacaktır.

Türkiye'ye gelince, hiç kuşku yoktur ki bu devlet de öbür devletlerle ortaklaşa kendisi için belirlediği davranışa boyun eğecektir. Bir devletin bütün dünyaya karşı yaptığı sözleşmelerini yerine getirmeyeceğini sanmak güç bir iştir. Herhalde bu hiçbir biçimde gerçekleşmesi olanağı olmayan bir olasılıktır. Müttefik Devletler'in projesi, Türkiye'nin kendisini eldeki her araçla savunmamasını esas olarak koyduğundan, Türkiye'nin antlaşmalarını yerine getirmemesi korkusu da olamaz. Bundan dolayı, bu korku, Müttefik Devletler bakımından, sorunun çözümlenmesi sırasında büsbütün ihmal edilmiş bir öğe olmaktan ileri geçemez.

Türk boğazlarının güveni, fazla olarak boğazlardan geçecek savaş gemilerinin iki boğazlar arasındaki bölgenin önemini bozabilecek bir güç sağlayamamasını da gerektirmektedir. Türkiye, Konferans'ta temsil edilen devletlerle, ticaret gemilerinin gece, gündüz geçme ve geçiş serbestliği hususunda bütünüyle müttefiktir.

Ticaret gemilerinin geçiş hususlarını Tuna Komisyonu'na benzer bir komisyon düzenleyebilir. Türkiye'nin yansız kaldığı savaşlarda olduğu gibi, gireceği savaşlarda da gemilerin serbest gidip gelmeleri, bu yolda söz konusu uluslararası çıkarla uzlaştırılabilir.

İsmet Paşa'dan sonra, Çiçerin konuştu:

— Bizden önceki diplomatlarımız, İzvolskiler, bir zamanlar boğazları açıp kapamakta uğraşırlardı. O zaman Çarlık Rusya'sı bir istilâ siyaseti güdüyordu. Oysa, şimdi Rusya, başkalarına karşı, kendisini savunmadan başka bir amaç düşünmez. Boğazlarda uygulanması istenilen yönetim yöntemi, Rusya ile uyuşma değil bir savaş kapısı açmaktadır. Ne var ki Rusya, öyle bir yönteme hiçbir zaman boyun eğmeyecektir. Burada bugün siyasetlerini tek bir ağızla anlatan devletler, yarın Karadeniz'de tek bir kütle halinde bulunacaklardır. Bunlardan her biri yalnız ellişer bin tonluk bir gemi gönderirlerse Karadeniz'e bütünüyle egemen olurlar. Oysa Karadeniz'de kıyısı olan başka devletler büsbütün silahsızdır. Boğazlarda silahsız bir Türkiye, büyük devletler elinde bir oyuncak olur. Boğaz kıyılarında Türkiye'nin demiryolları, limanları yoktur. Kendisine buralarda askerce davranışlar yasaklanıyor. Karadeniz'le Akdeniz arasındaki ara duvar ortadan kaldırılıyor. Oysa, dünya barışı için bu orta duvar olmalı ve Karadeniz kapalı kalmalıdır. Boğazlarda egemen bir Türkiye, barışın temeli olur. Dilenir ki doğuda yeni Türkiye'nin yeri ve durumu İsviçre ve Belçika'nın durumuna benzesin ve Türkiye doğuda aynı barış rolünü oynasın.

İsmet Paşa Hazretleri'nin boğazlar üstüne bildirisine gelince, bu istemler ve bu bildiri bizim için büsbütün yenidir. Bunları inceleyerek cevap verebiliriz.

İsmet Paşa'nın Lord Curzon'la yaptığı verimsiz tartışmalar sürüp giderken Lozan'da bir «İsviçre-Türkiye Dostları Derneği» kuruldu. Orada okuyan Türk öğrencileri bir balo verdiler. O gece Lozan'da gerçek bir Türk gecesi oluştu. Salonlar, hiçbir otelde, hiçbir baloda görülmeyen bir halkla dolmuştu. İsmet Paşa, Fransız Kurulu'nun şerefine verdiği şölene çağrılmıştı. Geceyarısı şölenden çıkarak balonun verildiği salonlara girdiğinde bir alkış tufanı koptu. Bütün bayanlar, Türk Komutanı'nın üstüne çiçekler attılar. Paşa'nın güler yüzlü, mertliğin timsali olan gözleri hazır bulunanların sevgisini, saygısını kazandı. İsmet Paşa'yı yakından

görmemiş olan birçok Lozanlı kadın-erkek onu ilk görüşte sevdi. Başdelegemiz, bir gece içinde siyaset dışındaki Lozan çevresinin de en sevimli, en ünlü siması oldu. Bütün kadınlar, ellerindeki kâğıtlara, kutulara, Paşa'nın imza atmasını rica ediyorlardı. İsmet Paşa, hiçbir bayanın hatırını kırmadı ve yüzlerce imza attı. Oturduğu masanın üstü ve çevresi beş on dakika içinde renk renk serpantinlerle doldu. Üç yıldan beri Anadolu'nun çetin sahnelerinde savaşan Yunan Ordusu'nu on beş günde yenerek İzmir'i ve Türk bağımsızlığını kurtaran bu büyük Türk Kumandanı'nın, böyle sade, şen, güler yüzle serpantinler arasında dansı seyretmesi, onların bir Türk askerinden beklemedikleri bir davranıştı. İsmet Paşa, o gece Lozan'ın kibar âlemini de büyüledi.

O akşam İsviçreli Albay Fonjella'nın Başkanlığı'nda toplanan İsviçre-Türkiye Dostları Derneği de Lozan Palas'da bir suare verdi. Dernek Mustafa Kemal Paşa'yla, İsmet Paşa'ya birer altın madalya verdi.

Beşibiryerde altından daha büyük çapta olan bu madalyaların bir yanında «İsviçre-Türkiye Dostları Derneği» ve 1922 tarihi yazılı ve yan yana İsviçre ve Türkiye Bayrakları bulunmaktaydı. Birinin arka yanında «Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne», öbürünkünde de «İsmet Paşa Hazretleri» yazıyordu. Salonda İsviçre'nin her yanından gelen birçok kişi toplanmıştı. Bunlar arasında Lozan Valisi, Lozan Merkez Komutanı, Polis Müdürü, İsviçre Meclisi Üyeleri, Nazırlar, Üniversite Profesörleri, İsviçre ticaretine, endüstrisine mensup kişiler, gazeteciler bulunmaktaydı. Özel olarak getirilen bir bando, Türk Marşı'nı çaldı. Saat dokuz buçukta İsmet Paşa salona geldi ve oradakilerle tanıştırıldı.

Albay Fonjella Türkiye'ye karşı dostlukla, sempatiyle dolup taşan bir nutuk söyledi. Halk arasında konuşmak, propaganda yapmak fırsatını yakalayan İsmet Paşa, Fonjella'ya çok teşekkür ederek konuşmasını şöyle sürdürdü:

— Türk Ulusu kutsal davasının hayat dolu timsali olan Başkanı'na karşı gösterilen saygı ve takdirden dolayı övünç duymaktadır. Bana gelince, lütfen verdiğiniz madalyayı, şerefli İs-

viçrelilerin ruh yüksekliğinin bir hatırası olarak övünçle saklayacağım. Nazikçe, kabulünüzden dolayı teşekkür ettiğim sırada giriştiğim barış çalışmalarının şimdiki durumunun ne merkezde olduğunu İsviçreli dostlarımıza bildirmeyi manevi bir borç sayarım. (...) Ulusal ayaklanmamızın kesin ve mutlu sonucundan sonra bağımsızlığımızı savunma uğrunda katlandığımız sonsuz fedakârlıklara ve memleketimizin sahne olduğu munzam yıkımlara rağmen barış koşullarımız tarihimizin en karanlık günlerinde söz edilen bırakılması imkânsız asgari koşulların bütünüyle aynıdır. Durumların bize elverişli görünmesinden yararlanarak aşırı ya da haksız istemlerde bulunmaya kalkışmadık. İlk istediğimiz şey Türklerin ezici bir çoğunlukla doldurdukları topraklarımızın mülki bütünlüğüdür. Bu noktada her ne biçim, ad ve bahane altında olursa olsun zerrece fedakârlığa muvafakat edemeyiz. Türkiye'de kalmış azınlıklara Avrupa'da son zamanlarda imzalanan antlaşmalardaki bütün yararları uygulamağa hazırız. Başkaca istisnai tedbirlerin kabulü egemenlik hakkımıza kabul edilmeyecek biçimde halel getirir. Türlü unsurların yaşayış koşullarını bozar ve devlet içinde devlet örgütü vücuda getirerek Türk Hükümeti'nin nüfusunu azaltır. Hiçbir Türk Hükümeti bu gibi müdahaleleri kabul edemez. Saltanat'ın kaldırılması, Türklerin yüzyılın gereklerine uygun bir varlık sağlamak uğruna eskiden beri kökleşmiş ve köhne engellerden kurtulmak hususunda besledikleri kesin direncin yadsınmaz belgesidir.

Türk Ulusu siyasal, adli, iktisadi, hukuki ilişkileri uluslararası kurallara ve mukabelebilmisil esasına göre kesin olarak belirlemeye karar vermiştir. Hiç kimse bu istemlerin aşırı olduğunu ve istemleri ileri sürmeye hakkımız olmadığını iddia edemez. Bunlar, bütün yeryüzü uluslarının itiraf ve tecrübeleriyle saptanmış olduğu gibi bir ulusun varlığı ve gelişmesi için vazgeçilmesi imkân olmayan koşullardır. Bu sözlerimin soylu ve kahraman İsviçrelilerin yüreğinde bir yankı bulduğunu işitmekle mutluyum. Yurttaşlarıma karşı gösterdiğiniz ilgiden ve iyi duygulardan dolayı sizlere bir daha teşekkür ederim.

Bu nutuk, iyi yürekli İsviçrelilerin açtığı pencereden bütün yeryüzü uluslarına yapılan bir ünlemeydi.

«İsviçre-Türkiye Dostları Derneği»'nin yaptığı güzel gecenin sabahındaki birleşimde yeni bir fırtına patladı. Konu yine boğazlara ilişkindi. İsmet Paşa, boğazlar tahkim edilmedikçe Türkiye'nin Başkenti'nin sürekli bir tehdit altında bulunacağını anlattı. Müttefikler, bu konuda epeyce yumuşama göstermişlerse de bu yeterli değildi. İsmet Paşa'yla Lord Curzon sürekli söz düellosu yaptı. Lord Curzon:

— Hayır! Bir an önce barışın yapılmasını istiyoruz. Herkes barış istiyor. Siz de barış istediğinizi söylüyorsunuz. O halde çabuk ve son kez yarın toplanalım, dedi.

İsmet Paşa, Türk istemlerinin Türk egemenliğiyle ilgili olduğunu, bunların hiçbirinden vazgeçilemeyeceğini söyledi.

Çiçerin'in önerileri, olduğu yerde duruyordu. Karadeniz devletleri bunları hiç benimsememişti. Lord Curzon, İsmet Paşa'nın istemlerinden ancak pek azını benimsemişti. Bu Konferans'ın bir arpa boyu bile ilerlemediğini gösteriyordu:

— Önerilen Türk istemlerini benimsersek müttefiklerin projesi hiçe iner.

İşte, Curzon'un son düşüncesi buydu. Türkiye, bağımsızlığı, egemenliği için çarpışırken, onlar, prestij, kapris arkasındaydılar. İsmet Paşa, bu sağır havaya karşı son bir püskürtme verdi:

— Yıllardan beri gerçekleşmesini istediğimiz ilkelerimizin uygulanmasından başka bir şey istemiyoruz. Bu ilkeler İstanbul'un ve Marmara'nın güvenliğini korumak koşuluyla boğazların dünya ticaretine açılmasıdır ki herkesçe doğrulanmıştır.

Boğazların uluslararası ulaşıma açık olması, tahkimatsız olmalarını gerektirmez. Boğazların güçlendirilmiş olmasını benimseyerek aynı zamanda gemilerin ticari ve insancıl görevler yapmak uğruna bir denizden öbür denize geçmesi, bir antlaşmayla sağlanabilir. Kimi bölgelerin savunmasından vazgeçtik. Başka ulusları hoşnut etmek uğruna savunma araçlarından vazgeçen Türkiye'yi tarihin nasıl yargılayacağını bilmiyorum. As-

kerlikten arındırma adı altında benimsediğimiz fedakârlıkların, gerçek dokunulmazlığımızı ağırca baltaladığını görüyorum. Askerden arınmış bölgeler karşısında bulunan adalarda Yunanlıların asker olmasına ve askerlerin adaların birinde ya da öbüründe toplanmasına ve Yunan Donanması'nın güçlendirilmemiş boğaz karşısına getirilmesine de göz yumuluyor. Türk Donanması'nın Marmara'da ya da Başkenti önünde bulunması salt savunma uğruna iken Yunan Donanması'nın Çanakkale açıklarında bulunması saldırış amacına kolaylıkla atfolunabilir. Acaba yeryüzü barışı adına ve bütün ulusların çıkarı uğruna benimsediğimiz fedakârlıklar, Yunanistan'a saldırış kolaylıkları vermek için midir? Öte yandan, boğazların parçalarından olan, İmroz, Bozcaada, Semadirek Adalarının, güçlendirilmemiş boğazları savunmak üzere Türkiye'ye ne kerte gerekli olduğunu anlatmak gereksizdir. Adalar sorununun birkaç kez söz konusu edilmiş olması bizi o soruna dönmekten alı koyamaz. Zaten hiçbir şey henüz karara bağlanmış olmadığından kesin kararın verilmesi zamanı geldiğinde, bu sorun elbette yine konuşulacaktır.

Gelibolu Yarımadası'nın her türlü ani saldırıştan korunması uğruna orada bir asker gücünün bulunmasını istedik. Eğer beş bin kişiyi çok görüyorsanız başka bir sayı önermenizi kabul ederim. Bir Türk gücünün bulunması uğruna ileri sürdüğümüz teknik nedenlerin itelenmesi olanaksızdır. Bu güç, serbestliği önleyemez, tersine, olası asker çıkarmayı önler. Asker sayısının tutarını müttefiklere bırakmakla, Türkiye bir kez daha fedakârlık etmektedir. Ticaret gemilerinin geçmesi üstüne aramızda hiçbir anlaşmazlık yoktur. Savaş gemilerine gelince, İtilâf Devletleri'nin barış zamanı için gösterdikleri sınırlamalar yetersizdir. Savaş zamanı için savaş gemilerinin belirlenmemiş bir sayıda boğazdan geçmesini istemek yansız bir Türkiye için ağır sakıncalar doğurur. Boğazların serbestliği projesi, savaş gemilerinin boğaza girmeden önce Türkiye'ce gösterilecek bir yere güçlerinin tutarını «nezaket için» bildirilmesinden söz ediyor. Buna bir zorunluluk biçimi vermek ve antlaşmanın gücünü arttırmak üzere

«nezaket için» deyiminin kaldırılması gerekir. Bir Boğazlar Komisyonu'nun kurulmasına karar verildiği takdirde ulusal egemenliğe, iç yönetime, Türkiye'nin varlığına bu komisyonca halel verilmemelidir. Boğazların serbestliği projesinde sözü geçen ve savaş gemilerinin geçmesiyle ilgili koşullardan başka yetkilere, komisyonun sahip olmasını isteriz. Seyrüseferi ilgilendiren tedbirler, özellikle fenerler. Böyle sorunlarda Komisyon'un kontrolünü benimsemek olabilir mi? Böyle bir Komisyon'ca askerlikten arındırma işine ilişkin tedbirlerin kontrol edilmesi de benimsenemez. Bu mülâhazalardan şu sonucu çıkarıyorum ki askerden arındırma sağlam bir temel üzerine yapılacak ve savunaklar yıkılmakla birlikte Türkiye'nin bir daha böyle savunaklar yapmaması taahhüt edilecektir. Umarım ki bu anlatım Türk Kurulu'nun yeni bir fedakârlığı olarak benimsenecektir.

İtilâf Devletleri ne istiyor? Boğazların askerden arındırılması, boğazların serbestliğine ilişkin projede yazıldığı gibi ticaret ve savaş gemilerinin geçmesi değil mi? İşte, biz onları bütün benimsiyoruz. Ne var ki bu benimseyiş işiyle Yunan Ordusu'nun bize üstün durumda kalmasını benimseyemeyiz. Bir de Gelibolu'da bir asker gücü istiyoruz ve sayısını müttefiklere bırakıyoruz. En sonra Boğazlar Komisyonu'nun yetkisinin yalnız geçecek gemilere özgü olmasını istiyoruz.

Siyasal garantiye gelince, şimdiye dek bu konuda bir şey almadık. Türkiye, savaş gemilerinin geçmesini benimsedikten sonra, kuşku yok ki boğazlardan geçecek gemilerin kendisine karşı düşmanca davranışlarda bulunmayacağı üstüne garanti istemekte haklıdır. İleri süreceğimiz son mülâhazalar bunlardır.

Lord Curzon buna karşılık vermek üzere şöyle konuştu:

— İsmet Paşa'nın şimdi söylediği nutuk ılımlı üsluptadır. Bu nutka benim de karşılığım öyle olacaktır. Büyük devletler, boğazlara ilişkin ılımlı öneride bulunmuşlardı. İsmet Paşa, Türkiye'nin fedakârlık ettiğini söylüyor. İsmet Paşa, ne zaman bir iddiasından vazgeçerse bunu Türkiye'ce yapılmış büyük bir fedakârlık diye göstermektedir. Ne var ki burada hazır bulunan

büyük devletler delegeleri de fedakârlık ettiklerini farz etmektedirler. Sorunun gerçeği de budur. Şimdi, ikisinin arasını bulmaya çalışacağız. Devletlerin, boğazların serbestliğine ilişkin önerilerini İsmet Paşa'nın benimsediğini görmekle mutluyum. Ancak, bu sorunda esasla bu esasın uygulanması noktasında anlaşmazlığımız vardır. İsmet Paşa'nın, sözünü ettiği son nokta, en önemlisidir. Yani Boğazlar Komisyonu'nun yetkisinin sınırı. Bu yetkinin usal biçimde olması uğruna anlaşmak mümkündür.

Son bir söz daha söylemek istiyorum: İsmet Paşa'nın sözlerinden söz ediyorum ki Türk Kurulu her zaman, Türk ulusal egemenliğine bir darbe vurulmak kuşkusu altında bulunuyor. Biz, Türk egemenliğine bir darbe vurmak istemiyoruz. İsmet Paşa, bu kuşkusunu büsbütün yok edebilir. Biz, burada en barışçıl biçimde bir uzlaşma yolu bulmaktan başka şey gütmüyoruz.

Bu konuşmalar, Konferans'a pembe çiçekler açmış bir bahar havası getirmişti. Ne var ki bu bir kara Mart havasıydı; güvenmemeliydi, her dakika kışlayabilirdi.

Nitekim de öyle oldu. Bu çakırdikenliğinde yolculuk iyi gitmiyordu. Lord Curzon da hastalanmıştı. Bir ayak önce barışı yapıp Londra'ya kaçmak istiyordu. Ancak, fedakârlıkların hep İsmet Paşa'nın sırtından yapılmasını istiyordu. Bir yandan hastalık, bir yandan da İsmet Paşa'nın direnişi sabrını tüketiyor:

— Mezara girinceye dek hep burda mı kalacağız? diye bağırıyordu.

Lozan'ın havası, bacaklarındaki eklem ağrılarına iyi gelmiyor, bir ayak önce Konferans'ı bitirerek Londra'ya dönmek istiyordu. Zaman zaman gösterdiği öfkelerde fizik yapısına ilişkin anormalliklerin etkisi az değildi. İstanbuliski'yi haşladıktan sonra, müttefiki Fransa Devleti'nin Başdelegesi Mösyö Barére'i de bir gün daha az sert olmayan bir çıkışla fena halde bozmaktan kaçınmamıştı.

O konuştuğu sırada Barére kendi danışmanlarıyla biraz konuşunca Lord Curzon masaya bir yumruk indirerek şöyle bağırmıştı:

— Ben konuşurken, hiç kimse konuşamaz.

Barére bu kaba davranış karşısında utancından girecek delik aramıştı:

Azınlıklar sorunu görüşülüyordu. Lord Curzon'un yumruğu, yine masayı, güm güm, öttürdü.

— O halde Lozan'ı pek yakında, belki yarın bırakıp gidebiliriz.

Bu öfke, elbette, İsmet Paşa'ya karşıydı. İsmet Paşa da aynı şiddetle davrandı. Konferans, kesildi kesilecek, derken Curzon'un yelkenleri suya indirdiği görüldü. Bu yüzden görüşmeler, kör topal, birkaç gün daha sürdü.

Noel de kapıda olduğundan bütün Hıristiyan diplomatlar, bunu çoluk çocuklarının yanında kutlamak istiyor, bu yüzden sabırsızlanıyor; her şeyi sinirli görünmekle çözümlemek istiyorlardı.

Boğazlar sorunu görüşülürken müttefiklerin ikide bir sakız gibi çiğnedikleri, «Kontrol», sözcüğü de İsmet Paşa'yı sinirlendiriyordu. Bu sözcüğü hiç işitmek istemiyordu.

Barére bu sıralarda müttefikler adına İsmet Paşa'yı odasında görmeye geldi. Elinde bir son öneri vardı.

İsmet Paşa, kontrol sözcüğünü son olarak tekmeledi. Bunun üzerine Barére:

— O halde, uzlaşmak zordur, dedi.

— Zor mu diyorsunuz? İmkânsızdır. İmkânsız, sözcüğünü kullanırsanız, hemen bu akşam Lozan'dan ayrılırım. Çantalarımız hazırdır. Ankara'ya sormak da gerekmez.

Noel başladı, bitti. Yine bütün sorunlar askıdaydı. Ocak ayının altıncı günü yine çetin tartışmalar sürüp gitti. İsmet Paşa, kendisini çok üzen patavatsızca konuşmaları yüreklice karşılamaktan geri kalmıyordu:

— Türk ulusal egemenliğinden çok söz edişimizden yakınılıyor. Biz, burada bağımsızlığın ne olduğunu bilen ve adalet temeline dayalı bir barış yapmak isteyen bir ulusun delegeleri olarak bulunuyoruz. Konferans'a eşit işlem göreceğimiz garantisi üzerine geldik. Eğer egemenliğimizden sık sık söz etmeyi gerekli gör-

düysek, egemenliğimize dokunacak nitelikte yapılan önerilerle buna mecbur edildik. Bağımsız hiçbir devlet, hattâ Yunanistan dahi bu yolda önerilerle karşılaşmamıştır. Türk Ulusu her şeyden önce başka bağımsız devletler gibi işlem görmeye haklıdır, layıktır. Eğer temin edildiği gibi Konferans'taki bütün işlerde egemenliğimize ve yaşamak hakkımıza saygı duyularak bize tam eşitlik dairesinde işlem yapılması benimsenirse, barışın yapılmasına hiçbir engel kalmaz; o zaman barış olmuş demektir. Görüyorsunuz ki barışın anahtarı sizin elinizdedir.

Fransız, İtalyan Delegeleri, yine söyleyecek söz buldular. İsmet Paşa bunları da güçlü bir konuşmayla karşıladı.

Yılbaşı tatili başlamıştı. Lord Curzon Paris'e gitmiş, müttefikler Alman sorunlarıyla uğraşmaya başlamışlardı. Konferans görüşmeleri ölgün bir noktada kör bir kandil gibi, pır pır, ediyordu. Lozan'a pervaneler gibi üşüşmüş olan bütün gazeteciler, Alman sorunlarının ısınması üzerine Ruhr Havzası'na akın etmişlerdi.

Yeni mıknatıslı bölge şimdi Essen'di.

1923 yılı Ocak'ının ortalarında Lozan Konferans'ı büsbütün işlemez oldu. Törensel alandaki sürekli başarısızlıklar, Konferans'ın militanlarını özel arenalara çekmişti. Kulislerde görüşülüyor, tartışılıyordu. Lord Curzon, yanına Amerikan Delegesi Child'ı takarak bir gün kalkıp İsmet Paşa'nın Lozan'daki odasının kapısını çaldı. Rus Delegasyonu geldiği günlerde, o da aynı şeyi İsmet Paşa ona yapmıştı. Hep Osmanlı borçları, Kapitülasyonlar konuşuldu.

Konferans'ın ölü noktasında Musul sorunu ateş almış bir petrol kuyusu gibi parladı. Lozan'ın karlı gecesini bir süre kızıl ışıklarla aydınlattı. Müttefikler, gittikçe makineleşen savaşların canını petrolde görmeye başladıktan sonra, Musul'un petrol yatakları altın madenlerinden daha değerli görünmeye başlamıştı. İsmet Paşa, konuşma sırası kendisine gelince şunları söyledi:

— Hiçbir ulus için mandaterlik hakkını tanımamış olduğumuzu açıkça söylemeyi ödevden sayarım. Millet Meclisi'ndeki mebuslarımız da aynı biçimde seçilmiştir, öneriye gelelim. Ka-

muoyunda uygulanması olanaksız noktalar yoktur. Göçebeler için araç ve inzibat tedbirleri kolaylıkla bulunabilir. Musul'u hakeme havale etmek önerisine katılmayacağım. Musul gibi bir sorunda ne kerte haklı olduğumuzu bütün dünya doğrular. Bütün dünya bu hususta bize hak verir. Biz, burada barış için bulunuyoruz. Yeryüzü barışının Musul yüzünden tehlikeye düşmesini kimse doğru bulmayacaktır. Burada aylardan beri yeryüzü barışı için ne büyük niyetler ve fedakârlıklar gösterdik. Konferans'ın başlangıcında değiliz. Yeryüzü kamuoyu için izlediğimiz davanın ne kerte haklı ve adil olduğu artık anlaşılmıştır. Büyük Britanya Kurulu'ndan rica ederim. Musul'un Türkiye'ye geri verilmesini kabul etsin.

Görünüşe göre, İsmet Paşa'nın Musul'u istemesi bardağı taşırmıştı. Lord Curzon, ayağa kalkarak şöyle konuştu:

— Sonuç olarak yalnız şunu söyleyeceğim: Son kerte üzgünüm. Türkiye, kendisine Mösyö Bompard, Marki Garroni, Baron Ayaşi'ce verilen öğütleri dinlemediğine kendisi de şaşacaktır. Dünyanın, bu sorunu nasıl gördüğünü anlayacaktır. Ben kendi hesabıma ilk önce söylediğim gibi, tutumumun ne olduğunu belirledim ve bunu çekinmeden uygulayacağım. (Genel Sekretere ünleyerek):

— Törensel bildiriyi okuyunuz!

Konferans'ın başı üzerinde ilk kez tehlike çanları çalmaya başlamıştı.

Lord Curzon, salonu bir öfke ve sinir fırtınası içinde bırakıp gitti.

Lord Curzon'un diplomatik fırtınası çok uzun sürmedi. Ertesi birleşimde usun ağırlığına yaslanarak konuştu:

— Türklere Çarşamba günü antlaşmanın verileceği haberi, devletlerin Lozan Konferansı'nı kesintiye uğratmaya karar verdikleri sanısını uyandırmıştır. Hal, böyle değildir. Türk Kurulu'nun bu antlaşmayı imzalamak durumunda bulunacağını ummakla birlikte, eğer Türkler bu hususta düşünmek için yeni mühlet isterlerse bu mühlet kendilerine verilecek, Konferans

birleşimlerini başka zamana bırakacaktır. Aynı zamanda müttefikler kurulları Lozan'dan ayrılacaklardır. Ne var ki başlıca delegeler, çalışmaların sona erdiğine ilişkin Türklerden garanti aldıkları anda, yine hemen, Lozan'a dönmeye hazır olacaklardır.

Lozan Konferansı üstüne bu günlerde İsmet Paşa'yı deştiklerinde şöyle diyordu:

— Hangisini söyleyeyim? En önemli beş sorun varki bunların hiçbirinde fedakârlık yapmak bizim için elde değildir. Herhalde böyle bir barışı imza edecek ben değilim. Musul sorunu, adli Kapitülasyonlar, zararlar ve tazminat sorunu, Yunanistan'dan istediğimiz onarım bedeli, Karaağaç sorunu. Bize hâlâ eşit devlet işlemi yapmaya razı olamıyorlar. Bunun için mi dört yıl kan döktük?

Curzon'un Lozan'dan ayrılacağı söylentisi için İsmet Paşa şöyle dedi:

— Lord Curzon buradan giderse, ben de aynı gün Lozan'ı terk ederim. Evet, aynı gün.

— Onlar, burada teması korumak üzere bir memur bırakacaklarmış.

— Ben de bir memur bırakırım.

— Size bir proje verecekler. Bunun cevabını vermek gerek. Olumlu ya da olumsuz, cevap vermeniz için burada kalmanız gerekmez mi?

— Gittiğim yerden cevabımı veririm. (Gülerek:) Ankara'dan cevabi bir telgraf çekerim.

Müttefikler, antlaşma taslağını 30 Ocak'ta İsmet Paşa'ya verdiler. Yüz elli sayfa tutuyordu. İçinde yüz altmış madde ve dokuz bağlı proje vardı. Eğer bu proje İsmet Paşa'ca bir antlaşma belgesi olarak imzalansaydı, Türkiye'nin bütün egemenlik haklarıyla birlikte bağımsızlığı da masal olacaktı. Bu projeyi ancak Sevr'i imzalayan şair Rıza Tevfik imzalayabilirdi. Bu da ancak alışkanlık dolayısıyla olurdu.

Bu projeyi gözden geçiren İsmet Paşa, Lozan'daki Türk gazetecilerine, odasında, bir aşağı bir yukarı, gezinerek şöyle diyordu:

— Antlaşma projesi üstüne fikir yürütmenin gereği yoktur. Uzun uzadıya incelemeden diyebilirim ki müttefikler bunu bize vermekle barışın imza edilmemesini istiyorlar. Burada geçirdiğimiz iki buçuk ay, bütün o tartışma ve görüşmeler bir komedyadan başka bir şey değilmiş. En sonra, bize Konferans'tan daha önce hazırlamış oldukları önerileri sunuyorlar. Lozan Konferansı, 13 Kasım'da toplanacaktı. Müttefikler Lozan Konferansı'ndan önce Paris'te bir toplantı yaptılar ve bu toplantının sonunda birbildiri yayımlayarak doğu barışının bütün maddelerinde anlaşmış ve birleşmiş olduklarını ilan ettilerdi. Burada uzun uzadıya öneriler, tartışmalar yapıldı. Bütün bunların bir sahne oyunundan başka bir şey olmadığını şimdi anladım. Çünkü, verdikleri bu antlaşma ile Lozan Konferansı'nın görüşmeleri arasında büyük bir ilişki yoktur. Komisyonlarda hiç görüşülmemiş birçok maddelerin antlaşmaya konduğunu görüyorum. Aramızda kararlaştırılmış, belirlenmiş birçok sorunlar antlaşmada şiddetlendirilmiştir. Bu koşullar içinde barış nasıl imzalanır? Trakya'da bulunduracağımız güçlerin sayısı belirlenmişti. Antlaşmada bu sayı bize hiç sorulmadan eksiltilmiştir. Düyunu Umumiye yönetimi sanki Türkiye Devleti içinde başka bir devlet haline konmak isteniyor. Anlaşılıyor ki iki buçuk ay önce İngiltere ve Fransa arasında kararlaştırılmış birtakım koşullara müttefikler Konferans süsü vermek istediler. Artık, her şey anlaşıldı.

Evet barışın şimdi olmasını istemiyorlar. Belki kendileri için daha çıkarlı başka durumların oluşmasını bekliyorlar. Ne var ki dünya kamuoyu karşısında bunun sorumu bizim değildir.

31 Ocak 1923 günü Uşi Şatosu'nda açılan son birleşimde İngiliz Hariciye Nazırı Lord Curzon şu nutku söyledi:

— Efendiler! On haftayı aşkın bir zamandan beri süregelen çalışmalarımızın sonuna artık vardık. Konferans üyeleri üç günden beri şimdi verdiğimiz barış antlaşması metnini ellerinde bulunduruyorlar. Burada hazır bulunan devletlerin hepsini antlaşmayı imzalamaya çağırıyoruz. Antlaşmanın amaçları şunlardır: Sekiz yıl süren yıkıcı bir savaşı sona erdirerek barışı yap-

mak, müttefiklere yenilmiş ve Yunanistan'ı yenmiş olan Türkiye'ye güçlü bir devlet olarak Avrupa'da ve Asya'da yerini aldırmak, Türkiye ile batı devletleri arasında her türlü ilişkileri yeniden kurmak.

Antlaşmanın biçimine ve veriliş biçimine gelince, gerek arkadaşlarımın, gerek kendimin tutumları üstüne de birkaç söz eklemek isterim. İçimizde hiç kimse yoktur ki ilgililerin hepsince bütün maddeleri ve fıkraları kabule değer görülecek ve hemen imza olunuverecek bir antlaşma önermek istemesin. Bunun olanaklı olmamasında bir etken zamandır.

Çalışmalarımız öyle uzadı ki hemen hemen üç ayı geçti. Hep bu biçimde devam etmiş olsak, daha üç ay burada kalmamız gerekecekti. Belki antlaşma kabul edilinceye dek daha uzun bir zaman gerekecektir. Ne var ki işi bu kerte uzatmak mümkün olamazdı. Avrupa ve kuşkusuz ki bütün dünya daha çok görüşme değil, sonuç bekliyor. İçimizden çoğunun başka yerlerde önemli görevleri vardır. Bu görevleri ussal olmayacak biçimde asanlarımız olmuştur. Bundan dolayı umduğum gibi herkesin rızasıyla görüşmelerimizin bir sona erdirilmesinin hepimizin çıkarı gereğinden olacağını düşündüm.

Hepimizin bu antlaşmayı tehdit ya da baskı çerçevesine sokmaya değil, uzlaşma ve görüşme yöntemleriyle çevrelemeye çalıştık. Müttefikler, hep bir arada şu sonuca vardılar ki komisyonların ve ikinci derecede komisyonların daha çok toplanmalarından hiçbir sonuç çıkması olanağı yoktur. Bundan dolayı genel ve şerefli bir barışa temel olabilecek olan bütün asli koşulları kesin bir antlaşma biçimi altında topladık. İşte, bugün Konferans'a verdiğimiz anlaşma budur.

Türklerden birtakımının bu Konferans'ı kesintiye uğratmak isteğinde olduğumuza ilişkin bir kanı beslediklerini, hatta içlerinden kimisinin yine savaş çıkmasından hoşnut olacaklarını işittim. Bu, çılgınca bir düşüncedir. İnanıyorum ki Lozan'daki Türk Delegeler Kurulu'nda bulunan kişilerden hiçbiri buna katılmamaktadır.

Avrupa'da, hatta Asya'da tek bir adam var mıdır ki yine savaşa başlamakla bir şey kazanabileceğini sansın? Savaşa başlamakla birçok kişi daha ölecek, birçok yerler yakılıp yıkılacak, birçok felâketler daha olacaktır. Yalnız barışın değil, Türkiye'nin de geleceği daha uzaklara doğru çekilip gidecektir. Savaşı herhangi bir mecnun yapabilir. Ancak, devlet adamının işi savaş yapmak değil; savaşı sonuca götürmektir.

Artık, benim için başkanlık kürsüsünü antlaşmanın ne yolda bir benimsenişe mazhar olacağı üstüne düşüncelerini söylemeleri için arkadaşlara bırakmaktan başka yapacak iş kalmıyor. Kamuoyunca antlaşmanın nasıl karşılanacağı üstüne hiçbir ikirciğim yoktur. Elde ettiği şeylerden dolayı övülmekten çok verdiği şeylerden dolayı yerilmesi umulur. Ne var ki hiç kimse bu antlaşmayı baskı ve şiddet üzerine kurulmuş bulmayacaktır. Tersine âlicenaplık ve uzlaşma yolunda büyük bir çaba örneği gösterecektir.

İsmet Paşa Hazretleri'nin bu hususta ileri sürecekleri mütalâayı şimdiden kestiremem. Antlaşmayı doğrudan doğruya kabul edeceğini, böylece hem çalışmamıza, hem Türkiye ile Türkiye'nin dostu olanlar arasında süregelen fiili düşmanlığa çabuk bir son vereceğini ummak isterim. İsmet Paşa, bu salonda ve başka yerlerde bana barışı içten istediğini çok söyledi. Bu güzel sözlerine inandım, inanmayı şimdi de sürdürüyorum. Sanırım ki kendileri de bana ve bu salondaki arkadaşlara karşı aynı kanıyı beslemektedirler. Kurtulmuş, yeniden kurulmuş, dokunulmaz ve güvenli bir Türkiye'nin, Hükümetimden, memleketimden dostluk, yardım göreceğini kendilerine söyledim. Bunların kolay kolay bir yana atılmayacak çıkarlar ve iyilikler olduğunu söyleyecek olursam, bağışlanacağımı sanırım. Başka birşey daha var ki İsmet Paşa'nın tercih etmeyeceğini umarım. Bu antlaşmayı İsmet Paşa itelemeyecektir. Şundan ki bu davranış şimdiye dek ileri sürdüğü teminat ile uzlaştırılmaz olmakla kalmayacak, haklarını savunma hususunda o kerte müthiş bir mücahid olduğu vatanının çıkarına da uymayacaktır. Öbür yandan kesin cevabını vermeden önce önerilerimizi genel heyetiyle az bir süre daha düşünmek isteği gösterirse, bu, itelemeyeceğim bir istem ola-

caktır. Ancak umarım ki bu takdirde İsmet Paşa Hazretleri bütün görüşmelere yine başlamak isteğinde olduğumuza kapılmayacak, daha çok tartışma ve görüşme ile geçen üç ayın çalışmalarını sonuçsuz bırakabileceğine, ya buraya ya da başka bir yanda yeni bir konferansa başlanabileceğine ihtimal vermeyecektir. Herhalde öyle bir konferansa ben katılamam. Biz, burada ömrümüzün sonuna dek pazarlık etmek için bulunmuyoruz. Bir şeye karar verip bitirmek için bulunuyoruz. Bir doğu çarşısında halı alıp satmıyoruz. Ulusların yazgıları, insanların yaşayışıyla uğraşıyoruz. Eğer İsmet Paşa, düşünceleri bütünlendiğinde yine buraya gelmek ve bu antlaşmayı imza etmek isterse, isteğini hoşnutlukla benimseyeceğim. Arkadaşlarımın da ne kerte uzakta olurlarsa olsunlar, geleceklerine inanıyorum.

Akıllı bir adamın, «hiçbir zaman iyi bir öneriyi itelememiş adam», diye belirlendiğini vaktiyle işitmiştim. Bu güzel sözü Türk Başdelegesi'ne salıklayarak mütalâalarıma son veriyorum.

Lord Curzon İngiltere Hariciye Nazırı olarak, işlerinin başına dönmek üzere olduğunu söyledi. İsmet Paşa'yi bir oldu-bittiye getirmek istiyordu.

İsmet Paşa, antlaşma metnini incelemek üzere Lord Curzon'dan sekiz gün mühlet istedi. O da buna razı oldu. Şimdi, ne olacaksa sekiz gün sonra olacaktı.

1 Şubat'ta boğazlar toplantısı yapıldı. İsmet Paşa, Lord Curzon'a antlaşmadaki benimsemeyeceği maddeleri işaret eden bir muhtıra verdi.

Curzon, bunun en iyi niyetlerle inceleneceğini söyledi. İsmet Paşa antlaşmanın 26 noktasına karşı olduğunu bildirmişti.

İsmet Paşa, aldığı sekiz günlük süre içinde bütün delegasyon üyelerini davrandırmış, geceli gündüzlü, çalışarak Türk görüşlerini içerecek Türk karşı projesini hazırlamıştı. 3 Şubat sabahı Lozan'ın karlı dağları üzerinde tanyeri atarken Türk karşı projesi müttefik delegelerine sunulmak üzere hazırdı.

Müttefikler, evete benzer bir cevap beklerken karşılarına yine şahlanmış egemenlik, bağımsızlık marşlarıyla dikilen İsmet Paşa karşısında irkilmişlerdi. Telefonlarda şöyle sözler uçuşuyordu:

— İsmet Paşa, Türk ulusal egemenliğine aykırı hiç bir kaydı kabul ekmeyeceğini söyleyerek, müttefiklerin istemlerini iteledi.

İsmet Paşa, o gün Lozan Oteli'ne döndüğünde çevresini bir yığın gazeteci aldı.

— Ne oldu, Paşam?

— Ne olacak, hiç! Tutsaklık altına girmeyi kabul etmedik.

Bompard, müttefiklerin son önerilerini İsmet Paşa'nın odasına getirdi. Child ile Amiral Bristol de geldi.

Onlar da arabuluculuk etmek istediler. Bompard bir kez daha Lord Curzon'a gidip İsmet Paşa'nın odasına geldi. Lord Curzon, bu gidiş gelişleri kalkmak üzere olan trende izliyordu. Kimi istemlerden vazgeçmişler, iş bir arpa boyu ilerlemişti.

Ne var ki, cellat baltasıyla giyotinin bıçağı Türk bağımsızlığının üzerinde hâlâ bütün korkunçluğuyla inmeye hazır duruyordu. Bompard'ın perondaki insan kalabalığını yararak Lord Curzon'a götürdüğü en son söz şuydu:

— Türkler, son önerileri de itelediler.

Tren, dokuz buçukta kalktı. Artık, Lozan'da bir Lord Curzon yoktu.

Lord Curzon'un Lozan'dan ayrılmasından sonra, İsmet Paşa, dünya gazetecilerini Lozan Palas Oteli'ne kabul ederek dünya kamuoyunu aydınlatmak kaygusuyla şöyle konuştu:

— Konferans üstüne size ne söyleyeyim. Konferans'ın başlangıcında da böyle oldu. Bizi buraya çağırdılar, geldik. Ne var ki karşımızda hiç kimseyi bulamadık. Yalnız kaldım. Bu sefer de bana hiç haber vermeden, bir şey söylemeden, gidiyorlarmış. Yine burada yalnız kalıyorum; insana bir haber olsun verilmez mi?

Bütün Konferans boyunca biz, diplomatların uluslara karşı üzerlerine aldıkları büyük sorun duygusuyla çalıştık. Bu çalışmalardan sonra sadece, «evet», ya da, «hayır», demek kolaydır. Ne var ki birçok masum insanların kanı, bir çok ulusların yazgısı söz konusu olduğu bir sırada işi bu kerte kolay düşünmek mümkün müdür? İnsanların yazgısı oyuncak mıdır? Ben, bütün konferans boyunca bu ağır sorunun yükü altında çalıştım. Şimdi,

olaylar üstüne hüküm vermeyi ulusların vicdanına bırakıyorum. Eğer dünyada tek kişi çıkıp da bana: «Daha yapılacak fedakârlıklar vardı!», «Şu kararı almalıydınız!» diyebilirse onları yapmaya razı olurum. Ben, fedakârlığı son kertesine vardırdım. Toprak sorunlarımızın hepsi çözümlendi. Bu sorunlarda kendi zararımıza ve müttefiklerin lehine kararlar aldık. Azınlıklar sorununu müttefiklerin dilediği gibi çözümledik. Adli Kapitülasyonlar sorununda anlaştık. Kapitülasyon rejiminin haksız olduğunu, kaldırılması gerektiğini herkes teslim etti. Oysa, müttefikler son zamana dek bu Kapitülasyonları biçimce kaldırarak yerlerine yeni kayıtlar koymaya çalıştılar. En sonra, bu sorunda da her usu başında insanın yeterli sayacağı bir çözümü benimsedik. İktisat sorunlarında adil, meşru olan her şeyi benimsedik. Biz, namuslu borçlularız. Düyunu Umumiye yönetiminin çalışmasının sürmesine razı olduk. İktisadi ve mali sorunlardan çoğunu müttefiklerin lehine çözümledik. Bu sorunlardan birkaçı kalıyor. Bunları benimsemedim. Örneğin bana diyorlar ki: «Sizin haberiniz olmadan başkalarının yaptığı sözleşmeleri imza ediniz! Haberiniz olmadan başkalarının verdiği imtiyazları şimdiden kabul ediniz!» Hangi imtiyazları; hangi sözleşmeleri? Bunları kim vermiş; bilmiyorum ki imza edeyim? «Bunları bana gösteriniz, inceleyelim!» dedim. «Hayır, şimdiden, görmeden, bilmeden, anlamadan imza ediniz!» dediler. Bağımsızlık savaşı sırasında İstanbul işgal altında iken müttefikler birtakım sözleşmeler yapmışlar, birtakım imtiyazlar almışlarsa, bunlar bizim için meçhuldür. «İmza ediniz!» Niçin? İteledim.

Sonra, ülkemizde birçok şirketler var. Osmanlı kanunlarına göre kurulmuştur. Şimdi, bunları yabancı şirketi saymak istiyorlar. Böyle olunca yabancı olarak ülkemize gelecek girişim sahiplerine bundan sonra tüccar işlemi değil, elçi işlemi yapmak gerekecek. Bu hal, hem bize hem de onlara zararlıydı. Bunu da iteledim.

Bütün fedakârlıkları yaptım, her şeyi kabul ettim; ne var ki ülkenin iktisadi tutsaklığını iteledim.

Konferans'ı kesintiye uğratanlar, eğer kesinti varsa, hem kendi ülkelerine karşı, hem de dünyaya karşı sorumlu olacaklardır. Uluslar, korkunçtur. Konferans'ın kesintiye uğradığını söylemek yetmez, niçin kesildiğini söylemek, nedenlerini açıklamak gerekir. Ne diyecekler?

— «Türkiye'nin iktisadi yaşayışını yok etmek istedik, onun için barış olmadı,» mı diyecekler? Benim vicdanım rahat. Hem ülkem karşısında, hem de dünya karşısında sorumdan kurtulmuşum. Anlaşılıyor ki yalnız bir yanın en iyi niyeti bile tek başına barışı yapmaya yetmiyor.

Bir Amerikalı gazeteci sordu:

— Paşa Hazretleri, şimdi ne yapacaksınız? Savaş başlayacak mı?

— Mudanya Sözleşmesi, bırakışmaya Konferans'ın süresince uyulacağını söyler. Bana henüz Konferans'ın bittiği, henüz törensel olarak bildirilmemiştir. Bu bildiri yapılınca, elbette, bırakışma bitecek, her yan davranışlarının serbestliğini alacaktır. Şu ana dek böyle bir bildiri almadım. Konferans'ın kesintiye uğradığını bildirmek ağır bir sorumdur.

— Müttefikler, Konferans'ın kesintiye uğradığını size bildirinceye dek burada kalacak mısınız?

— Hayır, çok bekleyemem. Koca bir orduyu beslemek masraflıdır. Bu işi bitirmek gerekir. Eğer onlar bana bildirmezlerse Konferans'ın bitip bitmediğini ben onlara sorarım.

— Ne zaman? Buradan mı soracaksınız?

— Buradan sormak zorunlu değil. Bakalım, Konferans'ın bittiğini, yani bırakışmanın sona erdiğini söylemek sorumunu kim üzerine alacak?

Barére'le Bompard da 5 Şubat Pazartesi günü Paris'e döndüler.

5-6 Şubat gecesi, Konferans'ın Genel Sekreteri Massigli, İsmet Paşa'ya geldi. Kendisine dikte edildiği hemen anlaşılan şu sözleri kendisininmiş gibi Paşa'nın kulağına fısıldadı:

— Paşa Hazretleri, ayrılışlarını geciktirir, Poincaré'ye dostça

bir nota gönderir, askıda kalan birkaç sorunu yeniden görüşmeye hazır olduğunuzu bildirirseniz, umarım ki Fransa buraya delege gönderir.

Paşa ona şöyle sordu:

— Konferans bitmiş midir?

— Hayır, yalnız askıya alınmıştır.

— O halde, bundan yararlanarak ben de gidiyorum. Zamanı gelince beni çağırırsınız.

6-7 Şubat gecesi Lozan Palas'ın döner camlı kapısından girenler şu görünüşle karşılaştılar: Çantalar, bavullar, sandıklar iniyor, otelin kapısında arabalara yerleşiyor, sekreterler, danışmanlar gidip geliyor, hesaplar görülüyor, Bükreş'e dek çokça vagon takılması için Paris'e telefon ediliyor, Türk Delegasyonu Lozan'dan ayrılmaya hazırlanıyordu. Artık, hiç kuşku götürmeyen bu ayrılış hazırlığı karşısında yabancı muhabirler, bu kerte ilerlemiş bir Konferans'ın birdenbire dağılışını bir türlü anlayamayarak şaşkın şaşkın bakıyorlardı. İsmet Paşa'nın davranışını hâlâ bir tehdit blöfü sananlar vardı.

Gece saat yirmi ikide, Genel Sekreter, İsmet Paşa'yı otelde aradıysa da bulamadı. O sırada İsviçre Ordusu Komutanlarından Albay Von Gellas'ın yemeğinde bulunuyordu. Massigli, hemen oraya koştu.

Lozan'daki Türk Delegasyonu bu sırada Paris Havas Ajansı'nın yayımladığı şu haberi aldı:

«Mösyö Poincaré, İsmet Paşa'ya bir telgraf göndermiş, iktisadi sorunlar hariç kalmak ve sonra görüşülmek üzere barış antlaşmasının imzasına Türk Kurulu hazır olduğunu bildirirse, hemen Lozan'a hareket edeceklerini haber vermiştir.»

Massigli'nin Paşa'ya götürdüğü telgraf, Havas Ajansı'nda sözü geçen telgraftı.

İnce uzun boylu, zayıf yüzlü, gözlüklü bir adam olan Genel Sekreter, kararını bildirmek üzere kendisini odasına çağıran Paşa'nın yanından ayrıldıktan sonra başına üşüşen gazetecilere şunları söyledi:

— İsmet Paşa düşüncesini değiştirmiyor.

Massigli'nin ayrılmasından beş dakika sonra bütün gazete muhabirlerini odasına çağıran İsmet Paşa, kırmızı abajurlu bir elektrik lambasının altında, şölenden döndüğü kılıkta, elinde bir kâğıt, ayakta duruyordu. Gazeteciler büyük masanın çevresini aldılar.

Paşa, ağır ağır şunları söyledi:

— Efendiler! Barış yapmak uğruna 11 Kasım'da Lozan'a herkesten önce geldik. Bütün Konferans süresince en büyük fedakârlıkları yaptık. Dünya kamuoyu bunları doğrulayacaktır. Müttefiklerin önerilerine karşı cevabi önerilerimizi bildirdik. Bunlara yazıyla cevap almadık. Bugün görüyorum ki bütün delegeler başkentlerine gitmişlerdir. Konferans'ın kesildiğine ilişkin hiç bir yandan bildiri almadım. Tersine, Konferans Genel Sekreteri, Konferans'ın kesilmiş sayılmadığını, yalnız başka zamana bırakıldığını söylüyor. Bu durum karşısında ben de Konferans'ı kesilmiş saymıyorum. Yalnız fırsattan yararlanarak, başka delegelerin yaptığı gibi, bütün delegelerden sonra, Ankara'ya gidiyorum. Öbürleri gibi ben de Hükümetimle görüşmek ihtiyacındayım. Durum budur.

İsmet Paşa ile arkadaşları, 6-7 Şubat sabahı trenle Lozan'dan ayrıldı. Avrupa'da büyük bir kara kış vardı. Bükreş-Köstence derken bu sonuncu kentin limanında bekleyen Gülcemal Vapuru, İsmet Paşa'yla arkadaşlarını Karadeniz'in korkunç fırtınaları içinden geçirerek Türkiye'ye götürdü.

İsmet Paşa, Şubat'ın on altısında İstanbul'a ayak basmıştı.

RUMELİ'NİN SON ACIKLI TÜRKÜSÜ

«Bu ulus çocuklarının fedakârlıkları, kahramanlıkları için ölçü bulunmaz.

Mustafa Kemal.»

Binbaşı Fuat, Bektaşlar köyündeki eski karargâhına döndüğünden beri yıpratıcı bir sabırsızlık içindeydi. Bulgaristan'ın Kırcali kasabasının Bektaşlar köyündeki bu karargâh çok civcivli günler yaşamıştı. Şu sırada burada yalnız saklanıyor, Anadolu'dan gelecek en yeni haberleri bekliyordu. Buna göre komitacılık işlerine yeni bir düzen verecekti. Karargâhın önünde bir kütüğün üzerine oturmuş, filintasını bir çocuk gibi dizlerinin üzerine yatırmış okşuyor, uzaklardaki masmavi dağlara, yöredeki ağaçlıklara alıcı gözlerle bakıyor; her komitacı gibi korunma içgüdüsünün atak psikolojisi içinde yüzüyordu. Nöbetçi, bir kuş sesiyle gelen olduğunu bildirince içeri girdi. Gelen, bir ulaktı. Birkaç dakika sonra, Erkânı Harbiyeyi Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın (Mareşal), şu 10 Eylül 1338 (1922) tarihli muştu çiçekleri serpen telgrafını eline tutuşturdular:

«Fuat Bey'e!

Anadolu'da düşmanı mağlûp ve perişan ettik. Bursa istikametinde umumi saldırımız sürüyor. Yunanistan'ın yıkılması için önce size yazdığım gibi büyük eyleme geçmeniz gereklidir. Ağustos tahsisatınız da içinde olarak bütün tahsisatınızı gönderdim. Hemen Batı Trakya'da ve Makedonya'da, her yanda düşmanın demiryollarına, birliklerine saldırılara, baskınlara ve en büyük çalışmalara başlayınız. Ve şimdiye dek neler yaptınız ve neler yapmak üzeresiniz; ivedi bildiriniz. Sonra çalışmalarınızdan günü gününe ayrıntılı bilgi isterim.»

Binbaşı Fuat, şimdiye dek buralarda Anadolu savaşını desteklemek uğruna yaptığı bütün komitacılık işlerini yazıp raporunu hazırladığı sırada, ulak, onun eline şu paha biçilmez 10 Eylül tarihli ikinci telgrafı tutuşturdu:

«Fuat Bey'e!

Madde 1- 9 Eylül Cumartesi saat 4.5'da atlılarımızın İzmir'i geri aldıklarını müjdelerim. Bursa ve Mudanya da geri alınmak üzeredir.

Madde 2- Trakya'da toplanmış olan Yunan kuvvetleri Midye-İnoz çizgisinin batısına çekilmektedir.»

Binbaşı Fuat, eldeki müfrezeyi toplayarak Mareşal Fevzi Çakmak'ın verdiği muştuyu onlara da okudu. Zafer haberinin sevinci, eskimiş şarap gibi hepsinin başına vurdu. Bir avuç insan, nerdeyse Yunanistan'ı işgal etmek üzere atılacaklardı. Binbaşı Fuat, elindeki adamlarını yeniden örgütlendirdiği gibi geçici olarak terhis edip evlerine gönderdiği adamlarına da haber salarak hepsinin karargâhta bulunmalarını bildirdi. Sonra, oturup bütün yaşamının destanı olan raporunu yazmayı sürdürdü:

Balkan Savaşı yenilgimizle sonuçlanmış, Türk Ordusu'nun kalıntıları Çatalca müstahkem savunaklarının arkasına çekilmiş, biraz soluk almıştı. Enver Paşa, eldeki bütün ordu kalıntılarını toplayarak Edirne'yi Bulgarlardan geri almak üzere saldırıya geçmiş; dostun, düşmanın şaşkın bakışları altında bu büyük sınır kentimizi geri almıştı. Enver Paşa, bununla da kalmamış ilk Türk gerilla birliğini kurarak Bulgaristan'ın içerilerine saldırtmıştı. Bu gerilla birliğinin başları Eşref Kuşçubaşı, onun kardeşi Sami Kuşçubaşı, genç Çerkes Ethem, onun ağabeyi Reşit'ti. Birkaç yüz atlıdan oluşan bu akıncı gerilla birliği, Bulgaristan'da Mustafapaşa ile Habipçe'yi ele geçirdi, Koşikavak kasabasında karşılaştığı bir Bulgar Taburu'nu yok etti. Akıncılar, orada korkunç bir gerçekle karşılaştılar: Oranın bütün Türkleri Bulgarlarca zorla Hıristiyanlaştırılmıştı. Vaftiz edilip adları değiştirilen Türkle-

rin sayısı az-buz değil, üç yüz bindi. Bağnaz Bulgar yöneticileri, bütün bu Türk, Müslüman köylerinin meydanlarına birer de kilise çanı yerleştirmişlerdi. Gerilla Birliği, Bulgaristan'ın içinde böyle hızlı bir akın yapıp geri döndüğünde durumu orduya bildirdi. Fahri Paşa Kolordusu'nun Kurmay Başkanları Ali Fethi ile Mustafa Kemal bu Hıristiyanlaştırılmış Türkleri kurtarmak üzere çabucak kurulan Kurtarma Gerilla Birliği'nin başına Süleyman Askeri'yi geçirdiler. Ordudan ayrılıp çeteci kılığına giren birçok gönüllü erle subay, bu yeni akıncı birliğe katıldı. İşte, Süleyman Askeri'nin Komutası'nda Batı Trakya'ya akın eden bu birliğe Teğmen Fuat (Balkan) adlı gencecik bir asker de katılmıştı. Komitacılara karşı ancak komitacılıkla savaşılacağına inanan bu savaşçılar, bizim ilk komitacılarımızdı. Türkler, Bulgarlarla bir antlaşma yapmıştı: Elele Yunanlılarla Sırplara karşı çalışacaklardı. Birinci Dünya Savaşı kapıyı çalmaya başlamışsa da Bulgarlar da, Sırplar da buna katılmayı uslarının kıyısından bile geçirmiyorlardı. Türkiye ise Enver Paşa'yla cermanofil arkadaşlarının çabasıyla savaşa katılmış, Alman Ordularının yanında yer almıştı. Türkiye savaşa katılma kararını verip de ilk silahları patlattığı sırada Teğmen Fuat, Batı Trakya'nın İskeçe kentinde bulunuyordu. Burda yaptığı ilk iş, Batı Trakya Hükümeti'nden kalıp da Bulgarlarca saklanan silahlarla cephaneleri sıkıca kontrol altına alıp yavaş yavaş güvenilir Türklere dağıtmak, büyük olaylara karşı hazırlanmak oldu. Bu işlerin son kerte dikkatli yapılması gerekiyordu. Yunan Hükümeti, tetikteydi. Türkiye'nin katıldığı devletlerden çok karşı yana katılması bekleniyordu. Bundan dolayı da silahlandırılmış Türk azınlıklarına karşı çok hırçın davranabilirdi; böyle tüyük olanaklar daha başlangıçta elden gidebilirdi. Bu sırada İstanbul'da Envef Paşa ile arkadaşları bir karşı casusluk ya da casusluk örgütü olan, «Teşkilâtı Mahsusa»'yı kurup başına da Süleyman Askeri'yi getirdiler. Böylece Bulgar Hükümeti'nin de rızasıyla Bulgaristan'ın Yunanistan'la Sırbistan'ın sınır boylarında sabotajlar yapmak üzere Türkiye'den birçok kaptanla gerillacı gönderildi. İstanbul'da İttihatçıların Hükü-

meti'yle Bulgarların Makedonya Komitesi arasında yapılan anlaşmaya göre bu Türk gerillaları, Bulgarlarla elele çalışacaklardı. İngilizler, Fransızlar, Ruslar, Bulgarlara bir sürü büyük lokmalar için söz verdilerse de Bulgar Hükümeti Türklerle olan tutumunu değiştirmedi. Bütün Makedonya'yı kendilerine bağışlayacaklarını söylemeleri bile Bulgarları kandıramadı. Böylece, gerek Sırbistan, gerekse Yunan, sınırları boyunca etkili bir Türk-Bulgar işbirliği kuruldu. Bulgarların bizimle işbirliğinde bulunması, Çanakkale'de sürüp giden kesin sonuçlu savaşlarımızı arkadan destekliyordu. Eğer bunun tersi olsaydı, Anafartalar'ı Mustafa Kemal'in asker dehası bile güç kurtarırdı.

Bu sırada Ruslar, Odesa Tersanesi'nde yapıp bitirdikleri otuz bin tonluk İmparatoriçe adlı zırhlının İngiltere'ye ısmarladıkları büyük toplarını bekliyorlardı. Bu otuz beşlik ağır topların Selanik Limanı'na geldiği, Sırbistan-Romanya üzerinden gönderileceği haber alınmıştı. Çolak İbrahim'le onun buyruğundaki sabotajcılar topluluğunun Bulgaristan'a gönderilmesi de daha çok bu topların Rusya'ya geçmesini önlemek içindi. Yahya Kaptan çetesinin Valandova Köprüsü'nü nasıl havaya uçurup bir tabur Sırp askerini yok ettiğini daha önce görmüştük. İtilâf Devletleri'nin Bulgaristan Elçileri, Valandova olayı dolayısıyla Bulgaristan'a sorumluların cezalandırılması için direttilerse de Bulgaristan, bu büyük sabotajda hiçbir sorum kabul etmedi. Bunun üzerine İtilâf Devletleri'nin Elçileri Sofya'dan ayrılmak zorunda kaldılar. Rus Donanması, Bulgaristan'ın kıyı kentlerini topa tutarak bunun acısını almak istediyse de hem otuz beşlik toplardan, hem de Bulgaristan'ın savaş ortaklığından yoksun kalmanın acısına katlanmaktan başka bir şey yapamadı. Valandova Demiryolu Köprüsü'nün yıkılışı Karadeniz'de bir egemenlik kurmuş olan Yavuz Zırhlısı'nı İmparatoriçe gibi korkunç bir düşmandan kurtarmış oldu.

Bu sırada hâlâ İskeçe'de bulunan Teğmen Fuat, Rusya'nın Bulgaristan'a savaş açmasına çok sevinmişse de bir türlü yönünü belirtmeyen Yunanlıları kuşku içinde bekliyordu. Yunanlıların İtilâf Devletleri'ne eğilimli oldukları seziliyorsa da henüz bir

karara varamadıkları da görülüyordu. Ufak bir rüzgâr, onların yelkenini de Londra'ya doğru şişirebilirdi. Teğmen Fuat, hep bu belkileri hesaplayarak, İskeçe'de kendisiyle birlikte çalışan Makedonya Komitacılarıyla doğacak durumu kolluyordu. Yunanlılar, bize karşı savaşa girer girmez onları arkadan vurmak üzere davranacaktı. Drama'nın Sarışaban kasabasında Teğmen Fuat'ın Makedonya Komitesi'nin yöntemiyle kurulmuş örgütleri vardı. Her üç köyden birinde güvenilir bir adamı vardı. Örneğin: Çaylayık köyünden İsmail Ağa, Mincinos köyünden Ferhat Ağa, Darıovası köyünden Çanbaz Hüseyin Ağa gibi.

Atıcılıkta üstlerine olmayan bu adamlar, o yörenin bütün dağını taşını, bütün insanlarını avuçlarının içi gibi tanıyor, biliyorlardı. İlerde bütünleyeceği müfrezenin çekirdeği olarak bu üç kişiyi yanına katan Teğmen Fuat, Sarışaban kasabasının bütün köylerini bir bir dolaştı. Bütün yöredeki Türklerin tanıyıp saydığı bu üç kişilik müfreze, köylerden katılan güvenilir kişilerle büyüdü. Genç Teğmen'in ünü, sağlam bir biçimde bütün yöreye yayıldı. Öyle ki mahkemelik bütün işleri halk onun katında çözümlemeye başladı. Kasabadaki Sulh Yargıcı'nın görevi onun sırtına yüklendi. Birçok uyuşmazlıkların giderilmesi için köylüler hep ona başvurur oldular.

Süleyman Askeri ile birlikte ordudan ayrılıp Sokullu yoluyla Dedeağaç'tan geçerek Gümülcine'ye giden Teğmen Fuat, oralı Hoca Salih Başkanlığı'nda Batı Trakya Hükümeti'nin kurulmasında rol aldı. Bu, bağımsız bir Türk Hükümeti'ydi. Bayrağı, posta pulu vardı. Hemen çalışmaya başlandı. İlk iş olarak dinleri zorla değiştirilmiş üç yüz bin kişinin eski dinlerine dönmelerini sağlamak üzere birçok kurul kuruldu; bütün zulüm görmüş bölgelere gönderildi. Hocaların önünde kelimei şehadet getiren yüz binlerce kişi, yine eski dinlerine dönerek köy meydanlarındaki çanları indirdi. Şahin köyündeki çan, İstanbul'daki askeri müzeye gönderildi. Batı Trakya Hükümeti, bundan sonra seferberlik ilan etti. Bütün eli silah tutanlar silahlandırıldı. Bulgar sınırı kapatılarak milisler orada sipere girdiler. Üç yüz bin Türk'ü işkenceyle Hıris-

tiyan yapan Bulgar köylülerinin köylerine karşı bir misillemeye girişildi. Yüzbaşı İlmi Bey'in Komutası'ndaki yıkım birliği bütün suçlu Bulgar köylerini baştanbaşa yakıp yıkarak zulüm gören Türklerin öcünü aldı. Teğmen Fuat, gerillanın bir başka deyimi olan komitacılığa, bu eylemde aldığı görevle başladı

Süleyman Askeri'nin, Hıristiyanlaştırma olayını böyle şiddetle bastırışı Bulgarları kızdırdı. Bulgar Ordusu, hemen Tunçef Komutası'ndaki mürettep tümeni Batı Trakya Türk Hükümeti'nin üstüne yürüterek devrimi bastırmak istedi. Tunçef'in şiddetli saldırısı, Süleyman Askeri'nin Komutası'ndaki milislerin göğüslerinde kırıldı. Bu davranış, dost olmak zorunda olan Türk-Bulgar Hükümetlerini uyardı, İstanbul'da bir antlaşma yaptılar. Buna göre, Bulgar Hükümeti Midye-Enez çizgisinden vazgeçecek, Dimetoka ile birlikte Edirne'yi de bize bırakacaktı. Böylece Türk-Bulgar sınırında barış havası esmeye başladı.

Sınırlar saptandıktan sonra İttihat ve Terakki Hükümeti, bu bölgedeki didişmeye son verilmesine karar verdi. Hıristiyanlaştırma olayı yüzünden bu bölgede patlak veren kargaşa, yeni zulüm dalgalarıyla bastırılamayacak biçimde olduğundan Bulgar eksperi General Savof, İttihat ve Terakki Hükümeti'ne başvurarak bu işin Cemal Bey'in (Paşa) aracılığıyla çözümlenmesini istedi. Cemal Bey, bu işle görevlendirildi. Bütün dava, Edirne'yi kurtarmaktı. Bulgarların isteği hoşgörü ile karşılandı. Cemal Bey, sürtüşme bölgesine gitti. İlkin Gümülcine'ye uğradı. Ordan devrimin merkezi olan İskeçe'ye geçti. Geçici Türk Hükümeti'nin buyruğundaki bütün subaylarla eratın Türkiye'ye dönmesini buyurdu. Başlarında Süleyman Askeri'nin bulunduğu büyük bir grup subayla erat Türkiye'ye döndü. Yalnız, beş subay, Bulgar-Türk anlaşmazlığının son kırıntılarını ortadan kaldırmak göreviyle orada bırakıldı. İşte, bu beş subaydan biri de Teğmen Fuat Balkan'dı. İskeçe ile yöresini Bulgarlara teslim etmek gibi acı bir görevi de yerine getiren o oldu. Ancak, daha sonra, Bulgarlar, bu beş subayı sınır dışı etmekte gecikmediler.

O sıralarda Bulgaristan'ın çok sözü geçen bir siyasal örgütü

olan Makedonya Komitası, Türk azınlığının da düşmanlığını kazanmış olduğundan o yörede gerek Yunanlılara gerekse Sırplara karşı açtığı gerilla savaşını iyi yürütemiyordu. Bundan dolayı Türklerin düşmanlığını ortadan kaldırarak salt öbür iki düşmanla savaşmayı düşünen Makedonya Komitası, İstanbul'daki İttihat ve Terakki Hükümeti'ne bir kurul gönderip Yunanlılarla Sırplara karşı ortak bir savaş cephesi kurulmasını önerdi. Türk Hükümeti bu öneriyi yerinde bularak komitacılık işlerinde Türk gerillasının da çalışması hazırlıklarına koyuldu. Teğmen Fuat Balkan, bu yeni durumun gereklerine göre yine İskeçe'de kaldı. Yardımcılığına da Makedonya Komitacılarından Pavliştaf verildi.

İşte bu sıradaydı ki gerillacı Yarbay Çolak İbrahim Bey'le yanındaki bir sürü Türk Komitacısı, sabotajcısı, bunların başında en önemlisi, biraz sonra Valandova Demiryolu Köprüsü'nü uçuracak olan Yahya Kaptan'la adamları, Bulgaristan'ın merkezi Sofya'ya sökün ettiler. Çolak İbrahim Bey, yardımcılığına verilen Bulgar Komitacılarından Cavukef'le Nevrekop'a yerleşti. İbrahim Bey bir yandan, Teğmen Fuat Balkan öbür yandan işe giriştiler. Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan biraz sonraya dek sürecek olan komitacılık serüvenlerinde genç subay Fuat Balkan'ın anıları şöyle zincirleniyordu:

İskeçe'deki Türk-Bulgar işbirliği uzun sürmedi. Bulgarlar, Türklerin, Bulgaristan'ı Türkiye'ye katmak üzere bir gizli örgüt kurdukları kuruntusuna kapılarak Fuat Balkan'a karşı düşmanca davranışa geçtiler. Makedonya Komitesi, silahını Türklere çevirerek teröre başladı. Fuat Balkan, bu durumu Teşkilâtı Mahsusa'ya bildirdi, örgütün Yunan topraklarına götürülmesinin gerekliliğini anlattı. Yunan Makedonyasında bulunan Mehmet Ali Paşa'nın eski kenti Kavala'da Konsolos Kâtipliği'ne verilmesini önerdi. Türk Kurmaybaşkanlığı'nın bir buyruğuyla Kavala Konsolos Kâtipliği'ne atanması hemen yapıldı. Gerek zamanın Hariciye Nazırı Halil (Menteş), gerekse Yunanistan'daki Türk Elçisi Galip Kemali Söylemezoğlu, onun görevi üstüne hiçbir bilgiye sahip değildiler.

Fuat Balkan, gizli örgütünü Yunan dağlarına gizleyerek Kavala Konsolosluğu'na vardığında garip bir durumla karşılaştı: Konsolos Fazıl, Yunanistan'daki Konsolosların en eskisi olduğu gibi çok da nazik, kibar bir adamdı. Ancak, bütün işleri Fransız soyundan karısının ellerine bırakmıştı. Türklüğe hiç ısınmamış olduğunu gördüğü bu kadının çok zararlı işler çevirebileceğini de hemen kestirdi. Yunanistan'ın, büyük savaşın başlaması dolayısıyla, eğilimini, durumunu öğrenmek isteyen İstanbul Hariciye Nazırlığı'na kadının etkisiyle olacak şöyle bir karşılık vermişti:

— Kavala'ya her çeşit silah ve mühimmat çıkaran Yunan gemilerini Konsoloshane'nin deniz kıyısında ve limana yakın olması dolayısıyla görüyorum. Buyurduğunuz bilgileri vermek üzere çıkan bu malzemeyi iyice inceleyecek güçlü bir dürbünün gönderilmesini rica ederim.

Bu gülünç karşılığın karşısında genç Teğmen, gülmek mi ağlamak mı gerektiğini kestiremedi. Bu garip karı-kocayı sıkı bir göz hapsine alırken bir yandan da Darıova, Çaylayık, Mincinos köylülerinin yardımıyla kurduğu örgütü ele alıp güçlendirme işine girişti. Fuat Balkan, Kavala'ya varmadan önce, Elçi Galip Kemali Söylemezoğlu, o yöredeki Türk azınlığının Türkiye'ye göç etmesi için propaganda yapmış, buna kapılan bir yığın halk, Türkiye'ye gitmek üzere Kavala'ya toplanmıştı. Bunu gören genç Teğmen, şaşırmıştı. Bütün Türkler, anayurda gidecek olursa, o, örgütünü kiminle yapacak, Türkiye'ye kiminle yararlı olacaktı? Koskoca bir dünya savaşına girmiş olan Türkiye'ye bu yörede yararlı olabilmek için bu Türk azınlığının burada kalması gerekliydi. Buna karar vererek Elçi'nin Kavala'ya topladığı bütün Türkleri yine köylerine gönderdi. Buna içerleyen Galip Kemali, İstanbul'daki Hariciye Nazırı Halil Menteş'e şöyle bir soru sormak zorunda kaldı: «Siz Kavala Konsoloshanesi'ne Kâtip mi gönderdiniz, yoksa Yunanistan'a Elçi mi?»

Zamanın Genelkurmay Başkanlığı, Fuat Balkan'ın davranışını doğru bularak göçü durdurdu. Bu sırada Yunanistan, henüz savaşan devlet gruplarından hangisinin yanında yer alacağını belli

etmemişti. Venizelos'la Kral arasında kıyasıya bir çekişmedir gidiyordu. Bu çekişmenin en şiddetli zamanında Fuat Balkan, Teşkilâtı Mahsusa Genel Karargâhı'ndan şöyle bir buyruk aldı:

«Yunanistan içinde iki parti birbirleriyle çekişme halindedir. Bunların bu mücadelesini daha şiddetli bir hale getirmek için Doğu Makedonya'da İngiliz ve Fransızların eylem gösterdiği alan içinde birçok suikastlar yaparak Venizelist ve Kral partileri arasındaki çekişmenin şiddetlenmesini düzenlemeyi düşündük. Bu işleri başarıyla yapacak yetenekte olduğuna inandığımız İstanbul'da Sultanhamamı'nda elbise ticareti ile uğraşan Karakaş İbrahim Bey'i görevlendirdik. (Sakallı Karakaş İbrahim). Size-İskece yoluyla göndereceğimiz dinamitleri Kavala'da sakladıktan sonra Selanik'te bulunan İbrahim Bey'le bağlantınızı sağlayarak bu mühimmatı Selânik'e göndermek görevi verilmiştir. İbrahim Bey'in Selanik'teki adresini bildiriyoruz. Onunla ilişki kurarak işbirliği yapmanız istenir.»

Genç Teğmen, örgütün aracılığıyla pille ateşlenecek bütün patlayıcı maddeleri dağdan dağa Kavala'ya getirtti. İskeçe'de Alman İstihbarat Örgütü'nün yardımıyla, perukselin denilen dinamit hamuru, kapsül, saatli bomba gibi, sabotaj, suikast maddeleri kolayca hazırlanabilecekti. Selanik'teki İbrahim Bey'le bağlantı kuran Fuat Balkan, onun güvendiği bir arkadaşın Kavala'ya gönderilmesini sağladı.

Selanik de Makedonya da İngiliz işgali altındaydı. Yunanistan'ın bütün trafiği İngiliz Konsoloshanesi'nin vizesine bağlıydı. Böylece, Kavala da onların kontrolü altındaydı. Fuat Balkan, dinamitleri Selânik'e göndermek için İngiliz kontrolünden geçirmek sorunuyla karşı karşıyaydı. Bir düzen düşündü. Dinamitin anası olan, perukselin, hamur biçiminde olduğundan bunları kimi ev eşyası içinde yola çıkarabilirdi. Birçok ev eşyası satın aldı. Perukselinleri sözde Selânik'e taşınan bir ailenin eşyalarından bir karyolanın demir borularına, bir gaz sobasının aynasının arkasına güzelce yerleştirdi. Bu iş olup bittikten sonra, ev eşyasıyla yüklü arabayı Kahveci Hafız Raif'e vererek vize edilmesi

için İngiliz Elçiliği'ne gönderdi. Sözde bu araba Selânik'e taşınan bir kadıncağızın eşyalarıyla yüklüydü.

Kahveci Hafız Raif, Fuat Balkan'ın gizli örgütüne bağlı üyelerin her zaman oturduğu kahvenin sahibiydi. Ancak, çok iyi bir adam olan kahveci, arabadaki eşyanın arasında böyle cehennem maddelerinin bulunduğunu bilseydi, bu görevi hiçbir zaman üzerine almazdı. Adamcağız, bilmeden bu koskoca tehlikeyi İngiliz Konsoloshane'sine götürüp müsaadesini almış, kendi elceğiziyle de Selânik'e' kalkacak vapura yüklemişti. Zavallı bir kadının işini gördüğünden dolayı da bir hayır işlediğine inanarak kahvesine dönmüştü. Ne var ki İbrahim Bey'in Selanik'ten Fuat Balkan'a yolladığı kurye, Hafız Raif'i adım adım izlemiş, eşyanın bindirildiği yeri görüp belleyerek yolda kontrol altına almak olanağını bulmuştu.

Selanik'te eşyayı alabilmek üzere kuryeye gereken kâğıtlar verildiği gibi, kapsül, fitil vb., de bir ayrı paket halinde verilmişti. Vapur Kavala Limanı'ndan kalkıncaya dek, genç Teğmen, heyecan içinde, kendini yedi durdu. Bunların yakalanması belkisi, onun uykularını kaçıracak önemdeydi. Bu korkuyla, hemen o gün, eşya gittikten sonra, durumu kendisine anlatacak kahveci Hafız Raif'i Balkanlar'da yuvalanmış müfrezelerinden birinin yanına gönderdi. Sabotaj maddelerinin, İbrahim Bey'in eline geçtiği haberi geldikten pek az zaman sonra, Selanik yöresinde atlı güçleri için yığınlanmış büyük bir ot deposunun, Fransızlara özgü postanenin, Sırplara özgü büyük bir erzak deposunun dinamitlenip yok edildiği işitildi. İbrahim Bey, bütün bu sabotaj işlerinde çalıştırdığı kişilerin giderlerini de kendi kesesinden ödemişti.

Bundan sonra, Fuat Balkan'a İstanbul'dan yeni bir iş geldi: «Selanik'te yerleşmiş olan İngiliz ve Fransız güçlerinin, hangi birliklerinin hangi noktalarda bulunduğunun harita üzerinde saptanıp bildirilmesi,» buyuruluyordu. Fuat Balkan, bu işle Selanik'te yayımlanan *Yeni Asır Gazetesi* yazarlarından Kemalettin'i görevlendirdi. O, Yunan Parlamentosu'nda Mebus olduğu gibi Türk Mebuslar Grubu'nun da lideriydi.

Kısa zaman içinde Selânik'in düzgün bir krokisiyle bunun üzerinde İngiliz, Fransız, Sırp güçlerinin dağılım yerlerini gösteren güzel bir plan hazırlanarak İstanbul'a gönderilirken, bunun bir kopyası da Alman Orduları Başkomutanı Mareşal Makenzen'e gönderildi. Türk-Alman Genel Karargâhlarına gönderilen bu bilgi üzerine Alman hava güçleri davrandı: Kocaman altı Zeplin balonunun oluşturduğu bir filo bir sabah erkenden Selânik'in üzerinde göründü. Ağır bombardıman uçaklarının görevlerini yapan bu balonlar, kentin üzerinde dolaşarak haritada gösterilen erekleri uzun uzun bombaladı. Zeplinlerin bombaladığı yerler, salt düşman savaş birliklerinin yuvalandığı bölgeler değildi. Kentin, savaş potansiyelini artıran bütün olanaklar, Zeplinlerin şerrine uğramıştı. «Fransızların tahkimat yaptıkları Gülbaba, Yunanlıların Jandarma Okulu yaptıkları İttihat ve Terakki okulu, Yunan karakolu ve otomobil bölüğü merkezi haline getirilmiş olan Mithat Paşa Sanayi Mektebi, Fransız Konsoloshanesi, İngiliz depoları, Fransız Generali'nin oturduğu yer, İngiliz Telsiz-Telgraf İstasyonu, Yunan Kralına Saray yapılan eski ordu köşkü, Sırp Konsoloshanesi, elektrik fabrikası bunlar arasındaydı.

Mesta-İstroma Irmakları arasına düşen Bulgar sınırında savunaklar yapmaya başlayan Yunan Hükümeti, bu ağır işlerde salt Türkleri angaryaya sürüyordu. Savunaklar, hep betonarme yapılıyordu. Angaryada çalışan Türklerin başlarıyla ilişki kuran Teğmen Fuat, bütün bu savunakların gizli planlarını elde etti: Konsoloshane'nin bodrum katına bir kum tabakası döşemişti. Her hafta, işbaşıları gelip ona yapımı ilerleyen savunakların yeni vardığı noktaları bildiriyor, o da bu çalışmayı kum üzerine çiziyordu. Bu krokide cephanelikler vb., olduğu gibi gösteriliyordu. Bu savunaklar ancak on buçukluk toplara dayanabilecek güçteydi. Teğmen Fuat, bu savunak sistemini böylece yavaş yavaş elde ederek Türk-Alman Kurmay Başkanlıklarına bildirdi.

Yunanlılar, henüz İtilâf Devletleri'nin yanında savaşa girmediklerinden, İngilizler, Yunanlıları ittifaklarına almış gibi davranıyorlardı. Selanik bölgesinde her gün biraz daha artan İngiliz

güçleri, buradaki Yunan egemenliğini görmezlikten gelerek serbestçe davranıyorlardı. Ancak, burdaki Alman Kolonisi'ne karşı son kerte tetikteydiler. Onların hiçbir davranışını sektirmiyorlardı. Mesta-İstroma Irmakları arasındaki bölgede büyük bir casus şebekesinin eyleminden kuşkulanıyorlar, bunun da Serez'deki Alman Konsolosluğu'nca yönetildiğini sanıyorlardı. Teğmen Fuat'ın kurduğu istihbarat ağı, böylece kuşkulu gözlerden uzakta yararlı çalışmasını sürdürüyordu.

İngilizler, Serez'de yuvalandığını sandıkları Alman istihbaratını yok etmek düşüncesiyle günün birinde Drama'ya kalkan Yunan trenini bir atlı bölüğüyle durdurup içinde bulunan Alman konsolosunu tutukladılar. Atlı bölüğü, Selânik-Serez demiryolunun geçtiği İstroma Köprüsü'nü de yıkıp kullanılamayacak duruma getirdi. Bunun üzerine hemen Serez'e koşan Fuat Balkan, Türk Konsolosu Sabri ile anlaşıp yıkılan köprünün türlü yanlarından resimlerini çektirdi. Bunlar da Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın yolunu tuttu.

Venizelos-Kral çekişmesi, son kerteye geldiğinde her iki yan da bunun ancak bir seçim sonucunda dineceğini anlayarak buna karar verdiler. Fuat Balkan, hemen bu seçim kampanyasından yararlanarak bir şeyler yapmayı düşündü. Kralcılarla ilişki kurarak gizlice görüşmelere, pazarlığa başladı. Drama, Selanik kentleriyle Makedonya'da kefenin gözünde ağırlık yapacak bir Türk azınlığı vardı. Kavala'ya gelen Bahriye Nazırı Amiral Gudas ile yapılan pazarlıkta, bütün Türklerin Kralcılara oy vermesi, buna karşılık önerilen on dört Türk Mebus adayının, Kralcıların listesine konması kararlaştırıldı. Türk azınlığının Kralcıların partisine oy vermesi sonucunda bu parti kazandı. Böylece, gerektiğinde azınlıkların dışarıdan yönetilerek bir ülkenin siyasetinde söz sahibi olabileceği anlaşılmıştı. Bu başarısı üzerine Fuat Balkan, Konsolos Kâtipliği'nden, Konsolos Kançılarlığı'na yükseltildi. Kavala'da Alman soyundan Topal Madmazel adlı bir kadın, lüks bir otel işletiyordu. Burası bütün yabancıların uğrağı olduğundan istihbarat örgütü burdan çok yararlanıyordu. Annesi Yu-

nanlı olan Knote burdaki istihbaratın başına geçirilmiş, ancak burda hep Türkler oturduğundan Knote, buyruğunda çalıştıracak eleman bulamamış, şaşkınca işler çevirmeye kalktığında Yunan istihbaratçılarının gözüne çarpmış, en sonunda tutuklanmıştı. Bunu öğrenen genç Teğmen, İskeçe'deki Bulgar Ordusu katında tanınmış bir istihbaratçı olan Alman Schmiedt'e bir raporla başvurdu. Knote özgürlüğüne kavuşuncaya dek onun görevini yerine getirebileceğini bildirdi. Ondan sonra da Makenzen Genel Kurmayı'nın bir adamı olarak çalışmaya başladı. Almanlar, o zamana dek Sofya'da iyi bir istihbarat örgütü kuramamışlardı. Bu Balkanlar'ın son kerte karmaşık bir bölge oluşundan ileri geliyordu. Sofya'daki Alman Ordusu İstihbarat Şefi Kavala Alman Konsolosluğu'na başvurarak Fuat Balkan'ın kendi istihbarat örgütlerine alınmasını önerdi. Bunun üzerine Alman Konsolosu, bir gün Fuat Balkan'ı çağırarak ona şöyle dedi:

— Türk ve Alman Ulusları, artık müttefikler; her iki yan Konsolosluklarında çalışmak da aynı amaca çalışmaktır. Size Türk Konsolosluğu'ndan aldığınız aylığın bir kat üstününü veririz; istihbarat işlerinde bize yararlı olmağa çalışınız.

— Hay hay! Çalışırım!

Onun bu tehlikeli görevi böyle gözleri kapalı benimseyişi, karşısındaki Alman İstihbaratçısı'nı şaşırtır gibi oldu. Bunu gören genç Teğmen şöyle dedi:

— Ben, bir Türk Subayı'yım. Bu sıfatla, elbette kader birliği etmiş olduğumuz müttefiklerimize de yararlı olmayı bir ödev bilirim. Hay hay, deyişim bundandır. Şimdi, bir de Türk Genel Karargâhı'na danışarak beni resmen oradan istemeniz gerekmektedir. Orası, beni Alman İstihbaratı'na verdiği dakikadan sonra her zaman, her yerde buyruğunuzda görev görmekten geri durmayacağım kuşkusuzdur.

Konsolos'un yanından ayrılan Fuat Balkan, hemen Genel Karargâh'a bir şifre çekerek bu bölgede istihbarat işlerinin yararsız, yavan bir duruma geldiğini, kendisinin Alman İstihbarat Örgütü'ne girmesiyle işlerin canlanacağını, bunun zamanının geldiğini, belki de geçtiğini bildirdi.

Hemen bu sıralarda genç Teğmen'in komitacı arkadaşlarından birçoğunu Bulgarlar tutuklamışlardı. Bunun da nedeni şuydu: Bulgarlar Fuat Balkan'ın başında bulunduğu örgütün Batı Trakya'yı Türkiye'ye katmak uğruna kurulduğunu ileri sürüyor, otuzu aşkın Türk militanını İskeçe Askeri Mahkemesi önünde terletiyorlardı. Genç Teğmen'in, bir ayak önce Alman İstihbaratı'na geçmek isteyişinin en önemli nedeni de böylece bu arkadaşlarını Bulgarların elinden daha kolay kurtarabileceği umuduydu. Genel Karargâh Fuat Balkan'ın isteğini benimsedi. Sofya İstihbarat Bürosu buyruğuna verildi. İskeçe Alman İstihbarat Başkanı da yeni görevi üstüne direktif vermek üzere onu oraya çağırdı. O da eski Türk Subayı üniformasıyla oraya gitti. Ne var ki oradaki kimi Bulgarlar, onun gelişini kötü karşıladılar. Onun, Bulgarların iç işlerine karıştığını, Radoslavof partisini yıkmak üzere Batı Trakya Türklerini ayaklandırmak istediğini öne sürdüler. Bunda başka bu öfkeli partizanlar, oradaki yerli Bulgarları da Türklere karşı kışkırtıyor, Türk-Bulgar Hükümetlerinin arasını açmaya çalışıyorlardı. Bu yüzden çok karamsar günler geçiren İskeçe Türkleri, Fuat Balkan'ın, subay üniformasıyla, kendi eviymiş gibi rahatça Alman İstihbarat Merkezi'ne girişini sevinçle karşıladılar. Tersine, Bulgarlar de buna bir anlam veremediler. Fuat Balkan'ın bu göreve atandığını öğrenen Bulgar Komutanlığı, Makenzen'e başvurarak onun bu göreve atanmasına karşı durdu. Makenzen, Bulgarlara şu karşılığı verdi:

— Asıl davamızın kazanılmasında rolü olan bir kişiyi, kişisel düşüncelerle feda edemem. Fuat Bey, benim karargâhımın adamıdır. Ona dokunulamaz!

Makenzen'in bu karşılığı Bulgar Komutanlığı'nı uyardı; İskeçe Cezaevi'nde yatan otuzu aşkın Türk komitacı da birkaç gün sonra salıverildi. Ancak bunlar geçici olarak serbest bırakılmışlardı. Savaş biter bitmez, Trakya'yı Türkiye'ye katmak üzere gizli bir örgüt kurduklarından dolayı, yine yargılanacaklardı. Bu militanların kurtuluşları, Batı Trakya Türklerinin Fuat Balkan'a gönülden bağlanmalarına yardım etti.

Alman İstihbarat Örgütü, Fuat Balkan'a ilk deneme görevini

şöylece verdi; İngiliz Atlı Bölüğünün Serez Alman Konsolosu'nu tutuklayıp Selânik'e gönderilmesine karşılık da Kavala İngiliz Konsolosu'nu dağa kaldıracaktı. İngiliz Konsolosluğu deniz kıyısında, Türk Konsolosluğu'nun yüz metre ötesindeydi. Fuat Balkan, İngiliz Konsolosu'nun Konsolosluk'ta bulunduğunu kestirdiği bir gece baskın yaptı; içeri girdiğinde her yanı bomboş buldu, içerde cinler cirit oynuyordu. Yalnız, İngiliz Bayrağı sahipsizce orada dalgalanıyordu. Konsolos da adamları da demek ki kuşkuda olduklarından zamanında sıvışmışlardı. Girdiği Konsolosluk'tan elleri boş dönmeyi kendine yediremeyen genç Teğmen, İngiliz Bayrağı'nı gönderden indirerek katlayıp koltuğunun altına aldı. (Bu bayrak belki de yaşamının sonuna dek onun yanında bir anı olarak kalacaktı.)

Fuat Balkan, bu olaydan sonra, artık hep İskeçe'de kaldı. Büyük savaş dalgası, bu sırada Balkanlar'a çarpmaya başlamıştı. Avusturya Orduları, Sırbistan üzerinden bir silindir gibi geçmişti. Yunanistan cephesine çıkan İngiliz ve Fransız güçleri, Makenzen Ordularının saldırısına uğruyordu. Bulgar Ordusu da onun yanı başında yer almıştı.

Drama'daki dördüncü Yunan Kolordusu'nu safdışı bırakmak işi, İskeçe Bulgar Tugay Komutanı Bulmof'a verilmişti. Onun Kurmay Kurulu ile Alman Haber Alma Örgütü arasında bu konu üzerinde görüşmeler başlamıştı. Alman Asker Delegesi Puntkamer, Yunanistan'daki gizli örgütünden bilgi almak düşüncesiyle Fuat Balkan'ın da bu görüşmelere katılmasını önerdi. General Bulmof, genç Teğmen'i çağırttı. O da böyle yapılacak operasyonun görüşülmesine katıldı.

— Darıovası, Çaylayık, Minconos köyleri halkından kurulmuş, her biri 70-80 tüfekli, dört bölüklü üç taburum yalçın, sarp dağlarda buyruğa hazır beklemektedir, dedi. Sonra, kurulan Yunan Ordusu'nun dağılımı üstüne bilgi verdi. Onun düşüncelerini benimseyerek ne gibi gereksinimleri olduğunu sordular. O da Türkçe konuşan erlerden oluşan bir Bulgar atlı takımının kendi komutasına verilmesini önerdi. Bu da benimsendi.

Fuat Balkan, Komutası'ndaki otuz atlı ile hemen o gece yola çıkıp İskeçe'nin on beş kilometre batısından Mesta-Karasu Irmağı'nın İnceğiz noktasından sınırı geçti; tanyeri ağarırken Çaylayık köyüne vardı. O, köye vardığında Bulgar Alayı da arkasından o yöne yürüyüş buyruğu almıştı. Fuat Balkan'ın otuz Türk savaşçısıyla gelişi Çaylayık'ta büyük sevinçle karşılandı. Hemen öbür köylere de ulaklar gönderilerek, «Toplan!» buyruğu verildi. İnceğiz sınır kulesindeki Yunan nöbetçileri Türklerden oluşan bir Bulgar atlı takımının sınırı aştığını işitince bütün sınır boyundaki kuleler şaşkına dönmüştü. Bir takımlık atlı gücü, büyüye büyüye, az zamanda bir alaya çıkmıştı. Bu yöredeki dağınık Yunan eratı, dostluğuna güvendikleri yerli Türklerin acımasına sığınarak çabucak toz olmuşlardı.

Sarışaban kasabasındaki Yunan memurları, jandarma örgütü de az zamanda yitiklere karışmıştı. Böylece meydanı boş bulan öbür Türk köylerinin eli silah tutanları da ana güce katılmak üzere davrandılar. Balkan Savaşı'nın korkunç, acımasız katliamlarından geçmiş olan bura Türkleri, kurtuluş gününün geldiğine inanarak Fuat Balkan'ın açtığı bayrağın altına toplanıyorlardı. Hacılar, hocalar da genç Teğmen'in açtığı özgürlük bayrağının altına koşmaktan geri kalmadılar. Çaylayık köyünün en saygıdeğer, en sözü geçerli adamı olan Müderris İdris Efendi, yığın yığın koşup gelenlere yurtseverlik aşısı aşılayan çok güzel sözler söyledikten sonra, yurt, ulus için dualar etti. Ondan sonra, Fuat Balkan, köyün meydanında dizilen taburları besmele çekerek birer birer denetledi. Alay'ın silahlarının tutarlı olmayışı genç komutanın en büyük üzüntüsüydü. Kara martinden tutun da mavzerden Bulgar manliherine, Yunan mavzerine, eski Yunan grasına, av tüfeklerine dek türlü silahlar vardı. Alay'ın Rumeli kuşakları arasına kama, yatağan vb., gibi türlü kesici, dürtücü silahlar da yerleştirilmişti.

Genç Komutan'ın Alayı, gerçi sivil giyimli bir milis gücü ise de bu yöre köylülerinin hep bir örnek giyinmeleri dolayısıyla bir tutarlılık gösteriyordu. Çarıklar, dolaklar, aba, potur, bele sarılan

keçi derisinden kuşaklar, hep, bir örnekti. Halkın gelenekten giyinişi, şimdi bir özel üniforma görünüşü almıştı.

Çaylayık köyünden yürüyüşe geçen Alay, Naipli yönünde ilerlemeye başladı. Alay ilerledikçe bir sel suyu gibi kabarıyordu. Fuat Balkan, Kavala köyünden gelebilecek bir Yunan baskısına karşı, Darıova Alayı'nı eski Kavala, Zikoş köyü sırtlarında mevzilendirdi. Sonra, Taburu'nu Kuruçay bataklığını dolaştırarak Drama yönünde yürüttü. Minconos Taburu'nu Kavala-Drama yolu üzerinde Rahça köyü ile kalesi yöresinde Asballı bölgesine kademeli olarak yerleştirdi. Çaylayık Taburu'na Drama'yı güneyden kuşattırdı. Bu tabur, Doksat, Poyran, Kalambak köyleri yönünde siperlendi. Drama ile yöresinde ancak yetmiş bin Yunanlı vardı. Oysa bu yörede iki yüz on bin Türk yaşıyordu. Çevrelerinin böylece sarıldığını gören Drama'daki dördüncü Yunan Kolordusu askerleri, Yunan Kralı'nın Almanlara karşı savaş açmadığını da bahane ederek kaçmağa başladılar.

— Mademki Kralımız Bulgarlarla savaşa girmemiştir, o halde biz neye duralım? diyerek sırtına birer sivil giynek geçirip kaçmaya başlayan askerlerinin karşısında umutsuz düşen Kolordu Komutanı da acı bir karara vardı. Bulgar Ordusu katındaki Putkamer'e başvurarak Almanya'dan sığınma hakkı istedi. Salt kendisi için değil, elinde kalan bütün askerleriyle sığınacaktı. Putkamer, bir askeri kurulla Drama'ya gitti. Kolordu Komutanı'yla görüştü. Anlaşmaya varıldı. Dedeağaç-Gümülcine Demiryolu üzerinden üç Yunan Tümeni en kısa zamanda Almanya'ya doğru yola çıkarıldı. Dördüncü Yunan Kolordusu'nun Anka Kuşu'na dönmesiyle bu bölgedeki Yunan egemenliği temelli silinmiş oldu.

Yunan yönetiminin büsbütün kalktığı bu bölgenin, kimin yönetimine verileceği sorunu ortaya çıkınca, Bulgar Komutanı, Alman Asker Delegesi, bir de Fuat Balkan başbaşa verip görüştüler. Genç Teğmen, burada Türkler üçte iki çoğunlukta bulunduğundan yönetimin onlarda olması gerektiğini savundu. Alman Delegesi de bu düşünceyi paylaşınca, Bulgar Komutanı oldu bittiyi benimsemek zorunda kaldı. İşte, böylece bütün bu bölgenin yönetimi ister istemez Fuat Balkan'ın eline geçmiş oldu. Genç

Komutan, hemen davranarak üç taburluk asker gücünü üç alaya çıkarmaya çalıştı. Bu orana ulaşmak için on sınıf eratı silah altına çağırmaya karar verdi. Olaylar öyle hızlı gelişiyordu ki bunlar için genel merkeze danışmasına, zaman, olanak yoktu. Bundan dolayı hep kendi başına düşünüp karar vermesi gerekiyordu. Bütün kararlarını uyguladıktan sonra biraz soluk alacak zaman bulunca hemen Teşkilâtı Mahsusa Genel Karargâhı'na uzun bir raporla hepsini bildirdi: «Eğer yaptıklarımda ülke çıkarlarına uymayan yanlar varsa, yirmi dört saat içinde yaptıklarımı ortadan kaldırıp durumu eski biçimine sokabilirim,» diye ekledi.

Genç adam, bunun karşılığını gerçekten çok büyük sabırsızlıkla, heyecanla bekledi. Gerek Teşkilâtı Mahsusa Genel Karargâhı'ndan gerekse Sofya'da Bulgar Ordusu katındaki Türk Asker Delegesi'nden gelen karşılıklar, onun yaptıklarını bütünüyle doğruluyor, destekliyordu. Bundan başka Fuat Balkan'ı bundan sonra yapacağı işlerde de büsbütün serbest bırakıyorlardı. Fuat Balkan, bunun üzerine, Bulgar-Alman Güçleri Komutanlarına birer yazı yazarak Mesta-İstroma Irmakları arasına düşen iki yüz seksen bin nüfuslu Türk bölgesinin, Ulusal Güçler Komutanı, olduğunu bildirdi. Alman Komutanı ona verdiği karşılıkta şöyle dedi:

— Biz savaşı yitirir de İngilizler seni bizden isterlerse, çaresiz teslim ederiz.

Alman Komutanı'nın verdiği karşılık genç askeri büsbütün şaşırtmıştı. Daha savaşın kime güler yüz göstereceği bilinmeyen böyle bir zamanda, kendisini İngilizlere teslim etme düşüncesi nerden geliyordu? Alman Komutanlığı'nın şaşkınlıkla verdiği bu karşılık, Fuat Balkan'ı da şaşırtmaktan geri kalmamıştı. Buna birçok anlamlar veriyorsa da hiçbirine de kesin olarak bel bağlamıyordu. Daha savaşın başında böyle düşünebilmek, bütün anlamıyla bir ihanetti. Dördüncü Yunan Kolordusu'nun yaptığı ihanetten nitelikçe daha üstün bir anlam da taşınmadığı açıktı.

Bu sözde Müttefik Komutanı'na şu beş sözcüklü karşılığı verdi:

— Beni ele geçirebilirseniz, teslimde gecikmeyiniz.

Fuat Balkan, bölgesini dokuz askerce bölüme ayırdı. En güvendiği militanları, müfettiş olarak atadı. Bütün eski Yunan yönetimi muhtarlarını da işe yaradıklarından dolayı yerlerinde bıraktı. Öyle ki bütün bölge, dokuz bölüme ayrıldığı halde, ha deyince, bir gövde olarak ayağa kalkabilecekti. Kurulan mekanizma şaşmadan işlemeye, on kura eratı, genç Milis Komutanı'nın bayrağı altına koşmaya başladı. Köy içi örgütleri de güçlendirilmişti. On sekiz yaşından yirmi dört yaşına dek her erkek, köy jandarması adı altında Komutanlığı buyruğunda görev görüyordu. Bütün asker gücünün köyden geldiğini bilen genç Komutan, köy örgütlerini sımsıkı bir disiplin altında kurmaya çalıştı.

Fuat Balkan'ın bütün bu çalışmalarına karşı bölgede hiçbir karşı durma olmamış, yalnız Kavala'nın içinde iki İmam:

— Burası Yunanistan'dır. Fuat Bey de kim oluyor; bizi nasıl askere alabilir? diye seslerini yükseltmişti.

Fuat Balkan'ın ulusal hışmı, bu iki kişiyi çarpmakta gecikmedi. Her ikisi de yakalanarak Kavala İslâm Cemaati yapısı önünde bütün kent eşrafı, din adamları, halk yığınlarının karşısında din giynekleri sırtlarından alınarak meydan dayağına yatırıldılar. Bundan sonra da Sarışaban kasabasında İngilizlere karşı yapılan savunaklarda angaryacı olarak çalıştırılmaya gönderildiler.

Fuat Balkan, Komutan olarak çalışmaya başladıktan sonra, başını kaşıyacak zaman bulamadı. Hemen birçok değerli yardımcıyı yönetime katılmaya çağırdı. Selanik'te *Balkan Gazetesi*'ni çıkaranlardan, Yunan Parlamentosu'nda Türk Grubu Mebuslarından Kemalettin (İren)'i, İskeçe eşrafından Belediye Başkanyardımcısı Hasan'ı Ulusal Güçler Komutan Yardımcılığı'na getirdi. Karargâh kadrosunu da Kavalalı, İskeçeli eşraftan aklı başında, namuslu kişilerden oluşturdu. Böylece bütün Türkler birbirine kenetlenerek, kentlisi köylüsü, dava uğruna çalışmaya başladı.

Yunan Dördüncü Kolordusu'nun Almanlara teslim oluşundan sonra da Kral partisi savaşa katılmamakta diretiyordu. İngilizci Venizelos ise paçaları sıvamış, yangına körükle gidiyordu. Fuat Balkan'ı taklit ederek o da Girit Odası'ndaki kendi partizanların-

dan bir milis gücü kurdu. Bunların başında İngilizlerin işgalleri altında bulunan Selânik'e vardı. Oradaki İngiliz birliklerini destekleyerek onların da gücüne dayanarak Cumhuriyet'i ilan etti. Böylece, Yunanistan, Kral partizanlarının, Venizelos'un, bir de Fuat Balkan'ın egemen olduğu üç bölgeye ayrılmış oldu.

Fuat Balkan, Yunanistan'ın içişlerini ilgilendiren bu olaylarla çokça ilgilenmedi. Seferberlik ilan etti. Bu, bir haftada sonuçlandı. İlk ya da ortaokulu bitirenleri astsubay olarak yetiştirmek üzere Drama ile Kavala'da birer kurs açtı. Türk Ordusu'nda astsubaylık ya da çavuşluk yapmış olanları, bölük, tabur komutanı olarak atadı. Pravişte kasabasında bulunan Yunanlılara özgü bando aygıtlarına el koyarak bunlarla bir milis bandosu kurdu. Köy köy, kasaba kasaba dolaşan bu mızıka takımı ulusu büsbütün coşturmaya başladı.

Fuat Balkan, Almanya'ya gönderilen dördüncü Yunan Kolordusu'ndan kalan yığınlarla Yunan asker şapkalarına da el koyarak bunlardan Enveriye, kabalak denen başlıklar yaptırıp eratına giydirdi. Bu şapkaları Enveriye biçimine sokanlar, Dramalı Türk kadınlarıydı.

Bu sırada Çanakkale Savaşı, İngilizlerle Anzakların yenilgisiyle sona ermişti. Alman, Bulgar Ordularının İstroma kıyılarındaki İngiliz ve Fransız birliklerine karşı yapacakları saldırıda Fuat Balkan'ın Batı Trakya Ordusu'nun katkısı bekleniyordu. Fuat Balkan, hazırlık bitince başa bandoyu geçirerek Müderris İdris Efendi'nin hayır duasını aldıktan sonra Drama halkının coşkun gösterileri arasında Drama Taburu'nu Istroma Cephesi'ne yürüttü. Bu taburu cephedeki Radalyos köyüne yerleştiren genç Komutan, sonra küçük aralıklarla Kobalişta, Ravika, Keç, Hüseyinköy Taburlarını da hazırlayıp cepheye gönderdi.

1916 yılı Eylül ayında Yarbay Şükrü Naili Komutası'ndaki Ellinci Tümen'le birlikte Türkiye'den gelip karargâhını milislerin yanı başına, Radalyos köyüne kurdu. Fuat Balkan'ın milisleri de böylece Ellinci Tümen Komutası'na verildi. Genç Teğmen de, Şükrü Naili'nin Komutası'na girdi. Şükrü Naili de ora-

daki Bulgar Komutanlığı'nın Komutası altına girmişti. Bu sırada, Drama Milis Taburu'ndan kaçan iki kişi, bir Rum köyünü basarak zengin bir ailenin bütün bireylerini vahşice öldürdü. Bunu işiten Fuat Balkan, bu iki asker kaçağının arkasına izleyici çıkarıp yakalattı. Kurdurduğu bir asker mahkemesinde yargılanan katiller, ölüm cezasına çarptırıldı. Çalıştığı bölgelerde hiçbir din, milliyet ayrımı gözetmeyerek adaletle iş görmek prensibini güden genç Teğmen, bu olaya çok üzülmüştü. Bu iki kişinin yaptığı cinayetler, bütün milis örgütlerinin bilincini bulandırabilirdi. Yeni eğitilmekte olan milislere bir gözdağı vermek üzere, iki ölüm hükümlüsünü eğitim meydanında bu eratın karşısında kurşuna dizdirmeyi uygun buldu. Üç milis taburunu alana toplayarak onlara şunları söyledi:

— Her şeyimizi feda ile din ve ulus uğrunda silaha sarılıp vatanı kurtarmak gibi kutsal bir amaçla savaş meydanına atıldık. Böyle kutsal bir amaçla elimize verilen silahı bir vatandaşı öldürüp soymak gibi bir cinayete alet etmeye hakkımız yoktur. Böylece kanuna, insanlığa aykırı canavarca bir davranışın cezası da ölümdür. Bu gibi sahnelerin tekrarlanmaması için, bu, etkili bir ders olsun, diye karşınızda infaz edilecektir. Allah, her kulunu bu biçim çok kötü sonuçlara düşmekten korusun; amin!

Konuşma bittikten sonra, bir manga asker iki katil soyguncuyu kurşuna dizdi.

Bu kurşuna dizme olayı, gerek Türk, gerekse Bulgar askerleri üzerinde çok etkili oldu. Altıncı Tümen Komutanı Şükrü Naili, Fuat Balkan'a telefonda şöyle dedi:

— Doğrusu çok yerinde bir iş yapmış oldun. Milis güçlerinin üzerindeki etkisini bilmiyorum ama benim güçlerim üzerindeki etkisi gözle görülecek kertededir.

1916 Ekim ayının dokuzuncu günü Kavala Limanı'na gelen bir İngiliz Filosu halka epeyce korkulu saatler yaşattıysa da filodan ayrılan ak bayraklı bir motorun kıyıya doğru yol alması, bu kayguları dindirdi. Motordan çıkanlar; Kavala halkını iyice şaşırtmıştı. Gelenler, Yunanistan'daki Alman Avusturya-Macaristan, Türk Elçilik personeliyle bunların çoluk çocuğuydu. Yunan

Hükümeti, bunları sakıncalı sayıp en yakın yoldan sınır dışı etmişti. Fuat Balkan, hemen iskelede Türk elçisi Galip Kemali'ye yaklaşarak:

— Hoşgeldiniz, Beyefendi! dedi, Atina'da bulunduğunuz zaman ben de Kavala Konsolosluğu Kâtipi'ydim. Her şeye karışıyor, diye hakkımda Hariciye Nezaretine yakınmıştınız. Oradan hatırlarsınız. Şimdi, burada bütün Türk Milis Güçleri Komutanı'yım.

Galip Kemali, kuşkuyla biraz sağına soluna göz gezdirerek:

— Kavala'daki görevinizin iç yüzünü şimdi anlamış bulunuyorum. Meğer, o zaman da siz haklı imişsiniz! dedi.

Bu hak veriş, geç de olsa genç adamın adalet duygularını okşayarak onu sevindirdi. Gerek Türk, gerekse öbür Elçilikler Personeli trenle Türkiye'ye doğru yola çıktı.

En baştan çekirdeğini Fuat Balkan'ın kurduğu cephe, gittikçe önemini arttırıyordu. Şükrü Naili'nin arkasında Albay Mahmut Nedim'in Kırk Altıncı Tümeni, onun ardından Yirminci Kolordu Komutanı, takım taklavatıyla Drama'ya çıka geldi. Yirminci Kolordu Zilohova, Kırkaltıncı Tümen de Voznik köyünde karargâh kurdu. Pravişte, Drama, Geç, Rahovika Milis Taburları Kırkaltıncı Tümen Komutası'na geçti.

Şimdiye dek Makenzen Ordusu'nun Sofya merkezindeki İstihbarat Örgütü'ndeki Binbaşı'ya bağlı olarak görev gören genç Teğmen, bundan böyle Yirminci Kolordu Komutası'nda çalışmak üzere atandı. O da yeni görevini İstroma Irmağı'nın sağına yerleşen İngiliz ve Fransız birliklerinin gerilerine gönderdiği adamlarıyla yeni görevini yapmaya başladı. Rize Komutası'ndaki gizli müfreze, savaşın sonuna dek İngiliz cephesinin arkasından bilgi toplayıp beriye ulaştıracaktı. Onun Kolordusu'nun yerleştiği yöre halkının çoğunluğu da Yunanlı olduğundan İngilizler, durmadan cephelerinin arkasına uçakla casus indiriyordu. Fuat Balkan'ın gözcü müfrezelerinden biri, İngilizlerin bir güvercin kafesi içinde indirdikleri bir Yunanlı casusu yakalayıp karargâha götürdü. Fuat Balkan, hemen onu Yirminci Kolordu Karargâhı'na gönderdi.

Fuat Balkan'ın milis örgütü, kolordunun dayanağı olmuştu. Abdülkerim Paşa'nın istediği yüz elli mekkare katırını ya da atı az zaman içinde bütün gereçleriyle hazırlatıp kolorduya gönderdi. Sonra, iki yüz mekkare daha istendi, bunlar da hemen gereçleriyle birlikte kolordunun buyruğuna gönderildi. Halk, bunları can ve gönülden veriyordu.

Bu sırada İstanbul'daki Genel Levazım Başkanı İsmail Hakkı Paşa'dan bir yazı aldı. Paşa bunda:

«Türk Ordularının tütün gereksinimini karşılamak üzere Drama'ya bir satın alma kurulu göndermek istiyorum,» diyordu.

Buradaki Alman ve Bulgar Ordularının gözleri de yöre tütün ürününün üzerinde olduğundan Türk Tütün Alma Kurulu'nun buraya gelişi, bu iki yabancı ordunun da isteklerde bulunmasına yol açacaktı. Bu işin hiçbir sızıltıya meydan verilmeden yapılması gerekiyordu. Fuat Balkan, Levazım Başkanı İsmail Hakkı Paşa'ya şöyle bir öneride bulundu:

— Burada bütün Türkler, tütün yetiştiricisidir. «Yetiştirdiğiniz tütünlerden yüzde onunu Türk Ordusu'na armağan ediniz!» dersem, bütün üreticilerin bu fedakârlığı sevinçle benimseyeceğine güvenim var. Drama'da Almanya ve Bulgaristan hesabına tütün satın alan başlıca tüccar Kâzım Emin ve Hasan Akif Beylerle Bulgar Gustoğlu Şirketi'dir. Bu iki Türk tüccar, Almanya ve Bulgaristan hesabına aldıkları tütünleri depolarına yığarlarken Türk Ordusu'na armağan edilen tütünleri de ambarlarına alırlar. Bu işlem, hic kimse hiçbir şey sezmeden ve hiçbir harcamaya katlanılmadan yapılabilir. Bu tüccarlar esasen Türkiye'den de her yıl -yüz bin kilodan aşağı olmamak üzere- tütün satın aldıklarından bir trampa işlemiyle, Drama'daki tütünlere karşılık, Türkiye'deki depolarından bize belli ölçekteki tütünü kolayca verebilirler.

İsmail Hakkı Paşa, bu öneriyi benimseyerek, Fuat Balkan'a şu karşılığı verdi:

— Drama halkının değiştirmek istediği tütün türlerinin aynı olup olmamasında bir sakınca yoktur. Bildirdiğiniz üzere, ora-

dan ne ölçek verilirse, buradan aynen teslim edilmek koşuluyla değiştirilmesi uygundur.

Böylece yüz bin kilo tütün halkın armağanı olarak Kâzım Emin ve Hasan Akif Beylerin aracılığıyla Türk Ordusu'na sunuldu. Bunu ne Almanların, ne de Bulgarların ruhu duydu.

Kolordu Komutanlığı, 145 Alayı'nın güçlendirilmesi için Fuat Balkan'dan dört milis taburu istedi. Buyruk, hemen yerine getirildi. On gün sonra, yine kolordu, ondan biner kişilik üç milis taburu istedi. Bu sırada Genel Levazım Başkanlığı milis birliklerinde görev gören komutanlara maaş bağladı. Tabur komutanlarına kıdemsiz yüzbaşı, bölük komutanlarına üsteğmen, takım komutanlarına teğmen maaşı verilmeye başlandı. Bu tarihe dek milis komutanları pir aşkına çalışıyorlardı. Ancak, bu sırada. 1917 yılının Nisan ayının dördüncü günü, Genel Karargâh'tan Fuat Balkan'ın eline kendisini kara kara düşündüren bir buyruk geldi. Galiçya'ya gönderilen Türk Kolordusu'nun ikmal işleri anavatandan yapılamıyordu. Bundan dolayı bunun sağlanması Fuat Balkan'dan isteniyordu. Silah altına alınacaklardan üç bini Galiçya Depo Alayı'na, üç bini Romanya'da Kalas'ta Depo Alayı'na, iki bini Drama On Altıncı Depo Alayı'na, geri kalanı da İstanbul'a gönderilecekti. Bu, İstanbul'da bütün anlamıyla masa başında verilmiş bir buyruktu. Fuat Balkan, bu buyruğu yerine getirebileceğini de düşündüyse de bunun kendine bel bağlamış, bunca acı çekmiş insana açıklanması bile, çok önemli bir sorundu. Bunu nasıl yapabilirdi? Bu yörede mevziilenmiş Türk Ordusu birlikleriyle milis güçleri otuz bin tüfekliydi. Bu yüzden bu yöre halkı, burasını ana yurdun kurtulmuş bir parçası sayıyordu. Fuat Balkan, kendisine minnet duyguları besleyen halktan ne istediyse almıştı. Ancak, İstanbul'da sıcak bir masa başında yazılarak buraya gönderilen buyruk, içinden çıkılacak gibi değildi. Bu sevimli halk, buna ne derdi? Onlara:

«Sizi Galiçya'ya, Romanya'ya gönderiyorum!» nasıl derdi?

Onlar, hep bu yörenin kurtulması uğruna davranmış, buna göre ayarlanmışlardı. Fuat Balkan, bunun bir yükümlülük olmadığını düşünerek, herkesin gönlüne başvurmaya karar verdi. Bü-

tün milis komutanlarıyla, halk liderleriyle, halkla, gençlerle görüşerek uzun uzadıya nabız yokladı. En sonra, Türk düşmanlarını her başkaldırdıkları yerde bastırmak üzere hazır olduklarını söyleyen fedakâr insan yığınları, Fuat Balkan'ın kara düşlerini dağıttılar. Genç Komutan, bunun üzerine dokuz sınıf askeri silah altına çağırdı. Bunların arasında jandarma olarak kullandığı 20-24 yaşları arasındaki dört sınıf asker de vardı. Daha önce kurulan müfettişlikler sayesinde silah altına çağrılan bütün sınıflar, hiç vakit geçirmeden Drama Depo Alayı'nda toplandı. Bunlar, buradan Galiçya ve Romanya Depo Alaylarına gönderildiler. Arta kalanlar da Drama Depo Alayı'na verildi.

Bu sıralardaydı ki Genel Karargâh, Yirminci Kolordu'nun ana vatana dönmesi buyruğunu verdi. Onlar, Drama'dan ayrılınca Kırk Altıncı Tümen Komutası'ndaki Milis Taburları da onlarla birlikte gitmek zorunda kaldı.

Birleşik Amerika, bu sırada İtilâf Devletleri'nin yanında savaşa katıldığından birdenbire iyi gider gibi görünen işler bozulmaya, terazinin öbür kefesi ağır basmaya başlamıştı. Bulgarlar, bir kez daha Türklere yan bakmaya, kıtlık günlerinin ucu görünmeye başladı. Üç kilo mısırın bir altına satılması, durumun ağırlığını gösteriyordu. Doğu Makedonya Türkleri birdenbire dört yandan düşmanla çevrilmiş bir kalede kuşatılmış gibi oldular. Bir kilo tuz almak isteyen köylüler, bir kilo tereyağı vermek zorunda kalıyorlardı. Tuz bulamayan halk, ekmeğini deniz suyuyla pişirmeye başladı.

İktisadi durum son kerte kötüleşmekle birlikte askerlikten vazgeçmek de düşünülemezdi. Asker örgütünün yaşaması gerekti. Bundan dolayı Fuat Balkan, bütün tütün şirketlerinin personelini askere almayarak yalnız her sabah milis güçlerini hesap, büro işlerinde ikişer saat çalışmakla görevlendirdi. Bu arada tohumluk buğdayları da Türkiye'den getirten Fuat Balkan, askerlik dolayısıyla köyünden, memleketinden uzaklaşmış olanların tarlalarına, bağlarına, bahçelerine bakılmasını sağlamaya çalıştı. Salt tütünle uğraşan Drama halkının zenginleri, çok sayıda

koyun, keçi de beslerdi. Bunların gübresi, tütün tarlalarını güçlendirmek üzere kullanılırdı. Siyasal, iktisadi durum birdenbire olağanüstü bir gidiş gösterince bütün yoksul köylüler dara düşmüş, acı çekmeye başlamıştı. Bunu gören Fuat Balkan, bütün zenginlerin koyunlarıyla keçilerinin onda birini kendi köyünün yoksul halkına armağan etmesini buyurdu. Ancak, bunu halkla uzun uzun konuşup anlaştıktan sonra yaptı. Sürü sahiplerinin gönderdiği koyunlar, keçiler, köylerde kurulan kolektif mutfaklarda, dördüncü Yunan Kolordusu'ndan kalan kazanlarda pişirilip aç halka dağıtıldı. Aşçılarla, kasaplık sürüleri güden çobanları da yine Fuat Balkan, milis eratı arasından seçmişti. Gerek ekonomik gerekse siyasal durumun, teker meker, aşağılara doğru yuvarlandığı bu zamanda, Doğu Makedonya köylerini saran umutsuzluk birdenbire dağıldı. Halk, toplum ruhunun bir anababa gibi üzerlerine titrediğini görünce, huzur içinde çalışıp yine değerli tütününü yetiştirmeye koyuldu. Fuat Balkan, halkın gözünde kendisine karşı duyulan güvenle birlikte minnet duygularını okurken gençlik günlerinin en güzellerini yaşıyordu.

1917 yılı Mayıs'ının yirminci günü, bir İngiliz Filosu'nun Kavala'yı bombardıman edişi, savaşın bir dönüm noktasına gelip dayandığını gösteriyordu. On dokuz can gitmiş, birçok ev yıkılmış, birçok da yaralı verilmişti. Bu, Doğu Makedonya Türklerine bir uyarmaydı. Bu sırada Drama'daki Ellinci Türk Tümeni, arkasına oradaki beş bin milisle Onaltıncı Depo Alayı'nı da alarak Türkiye'ye yollandı.

Türk güçleri çekilip gidince yöredeki Bulgarların durumu birdenbire Türklere karşı sertleşti; düşmanca bir görünüş aldı. Bu günlerde Drama'daki Bulgar birliklerini denetlemeye gelen Bulgar Kralı Ferdinand, kentte çok yoğun bir Türk varlığı görünce şaşırmıştı. Burda her adımda rastladığı Türklüğün nedenini de bulur gibi olmuştu. Bütün bu iş Fuat Balkan denen, genç Türk Subayı'nın başının altından çıkıyordu. Bundan dolayı onu Makedonya sınırlarından dışarı atmalıydı. Fuat Balkan, Bulgar Kralı Ferdinand'ın kendi üstüne verdiği bu olumsuz kararı bir söylenti olarak işittikten biraz sonra Onuncu Bulgar Tümen Kurmaybaş-

kanı'nın imzasıyla bir yazı aldı. 14 Ağustos 1917 tarihli yazıda, ondan Bulgar cephesinde angaryacı olarak çalıştırılmak üzere, yüzer kişilik kafilelerle, sekiz bin asker isteniyordu. Fuat Balkan, bu isteme olumlu karşılık verecek durumda değildi. Bu yöreden on yedi-on sekiz bin kişiyi silah altına alıp cepheye göndermişti. Burada, elinde, kala kala üç tabur asker kalmıştı; sonra, sekiz bin Türk askerinin Bulgar Ordusu'nun elinde angarya olarak çalıştırılması düşüncesi genç adamı iyice tedirgin ediyordu. Bu, yapılacak bir iş değildi. Birkaç gün içinden çıkılmaz düşüncelerle bocalayan genç adam en sonunda elinde kalan son üç taburu arkasına takıp Türkiye'nin yolunu tutmayı düşündü. Bu kararını Bulgar Komutanı'na bildirmekten de geri kalmadı.

— Türk Hükümeti, elimdeki üç taburumla beni memlekete çağırıyor. Elden geldiğince çabuk yollanabilmem için gerekli trenin hazırlanmasını rica ederim.

Fuat Balkan'ın böyle kolayca Drama'dan ayrılıp gitmesi, Bulgar Komutanlığı'nı bayağı sevindirdi. Hemen olumlu karşılık verildi. Bulgar Komutanı, yalnız, erattaki Yunan tüfeklerinin burada bırakılmasını istedi. Fuat Balkan, Alman tüfeklerini götürmekte diretti.

Genel Karargâh, bu üç yabancı uyruklu Türk Taburu'nu bir bayram havası içinde benimsedi. Taburlar 1917 Eylül'ünün 17'nci günü ana yurda götürülerek Sultan Reşat'a gösterildi. Yeni baştan örgütlenen Makedonya Taburları, yeni subaylarının komutasında asker kaçaklarını izlemek üzere, İzmit, Adapazarı ve Bolu Dağlarına gönderildi. Daha önce alınıp götürülenler Arabistan çöllerinde yanıp kavrularak savaşmakta; ölmekteydiler.

1918 yılında Fransız Komutanı Franchet Desperey, Bulgar Cephesi'ni yardı. Bu sırada Çiftçi Partisi'nin Başkanı Rayko Daskolof, arkasına taktığı ayaklanıcı güçlerle Bulgar Karargâhı'nı kuşattı; Kral Ferdinand'ı alaşağı etmeye hazırlandı. Ancak, hem Makedonya Komitesi'nin başı, hem de İaşe Nazırı olan General Protagerof, Makedonyalı güçlerle Harbiye öğrencilerini Komutası'na alıp Sofya'yı ayaklanıcı güçlere karşı korudu. An-

cak, bu sırada yüksek yöneticilerle Ferdinand, Almanya'ya kaçtı. Savaşın başından beri cezaevinde bulunan savaş düşmanı Çiftçi Partisi Başkanı İstanbuliski ile Komünist Partisi Lideri Dimitrof, serbest bırakılarak ayaklanan askerlerin yatıştırılmasıyla görevlendirildiler. Bulgar Cephesi'nin yarılması İstanbul'u tehlikeye düşürüyordu, İngilizler, Fransızlarca kışkırtılarak, Yunanlılarla Bulgarlar, Doğu Trakya serüvenine girişebilirlerdi. Bunun üzerine bu olabileceği düşünülen zararlı durumları vaktinde haber alıp ona göre davranmak kararına varan genel merkez, Fuat Balkan'ı yuvalanmak üzere Uzunköprü'ye gönderdi. Bu sırada, işler de son kerteye gelmişti. Almanya, birdenbire silahları bırakıp teslim oldu. Onun ardından Osmanlı İmparatorluğu korkunç çatırtılarla yıkıldı. Bütün İttihatçı kodamanlar, Almanya'ya kaçtı. Örgütler darmadağın oldu; insana parmak ısırtan kahramanlıklarla birlikte bütün kahramanlar birer avuç ak buğu gibi dağılıp gitti.

Venizelos, Yunanistan'da iktidara geldi. Ancak, bütün düşünülenlere aykırı olarak savaş boyunca Yunanistan'a karşı çalışan Batı Trakya Türklerine karşı hiçbir misillemede bulunulmadı. Savaş sonrasında geçen bütün olaylar için af çıkartan Venizelos, kangren olacak bir yarayı, geçici olarak da olsa, öldürücü olmaktan kurtardı.

Yüzbaşı Fuat Balkan, darmadağın olan Türk Ordusu'nun küskün bir adamı olarak uzun yıllardır semtine uğramadığı Karamürsel'deki çiftliğine çekilmişti. Ancak, felek onun çiftçi olmasını istemiyordu. 1919 yılı Mayıs'ında Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtikten sonra çiftliğine Batı Trakya'dan Nişli Hasanbeyoğlu Kemal Başkanlığı'nda bir kurul geldi. Daha önceki savaş yıllarında olduğu gibi yine başlarına geçmesini, yurt için her türlü çalışmaya hazır olduklarını söylediler. O da onlara ulusal işlerde tek başına karar veremeyeceğini, kimi önemli yurtsever kişilerle görüşmesi gerektiğini, söyledi. Sonra konuklarını alıp İstanbul'a götürdü. Tek başına Süleymaniye'deki Albay İsmet'in (İnönü) evine uğradı. Batı Trakyalıların başvurusunu anlattıktan sonra, orada yine örgüt kurarak Türklük ideali uğruna çalışmak

istediğini bildirdi. İsmet Bey, ona üç gün sonra Osmanbey'deki Albay Kara Vasıf'ın evinde bulunmasını söyledi. Albay Kara Vasıf'ın evine vardığında, orada, beş önemli, ünlü albayla karşılaştı. Bunlardan biri, büyük savaşta milis komutanlığı zamanında milisleri denetlemeğe geldiğinde tanıdığı On Dokuzuncu Tümen Komutanı Albay Çolak Kemal (Kemalettin Sami Paşa), ikincisi Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Albay Galatalı Şevket, üçüncüsü Genel Karargâh İstihbarat İkinci Şube Müdürü Albay Seyfi, dördüncüsü Albay İsmet, beşincisi de ev sahibi Albay Kara Vasıftı. Fuat Balkan şimdi, Türk Ordusu'nun beş tanınmış albayı arasında, bir yüzbaşı idi. Böyle bir araya gelip ulusal işler için konuştuklarına göre gizli gizli Türklük uğruna çalışıyorlardı, demek. Bunu anlayınca, umutlandı, sevindi. İsmet Bey, Fuat Balkan'ı öbür albaylara tanıştırınca Albay Seyfi, Fuat Balkan'ı çok iyi tanıdığını söyleyerek, sözünü şöylece sürdürdü:

— Dünya Savaşı süresince Teşkilâtı Mahsusa'da hep benim Komutamda çalıştı. Batı Trakya'da düşman ordusuna indirdiği darbelerle yurda büyük yardımlarda bulunmuştur. (Fuat Balkan'ın bütün işlerini bir bir saydı.) Şimdi de burada boş yere tutulmayarak hemen Batı Trakya'da yapılacak işler olduğuna göre elden geldiğince çabuk gönderilsin, dedikten sonra İsmet Bey'e döndü:

— Para sıkıntınız olamaz. Teşkilâtı Mahsusa'nın mesture paralarını olduğu gibi size devrettim. Bir ayak önce göreve gönderilmesi gerekir.

Albay Kemalettin Sami, şöyle konuştu:

— Fuat'ı İkinci Bulgar Ordusu Karargâhı'nda Türk Delegesi bulunduğum sırada Drama gezimde tanımış, onun orada neler yaptığını hayranlıkla görmüştüm.

Onun üzerine yapılan övgüleri dinleyen Kara Vasıf'la Galatalı Şevket de onun, adını sanını, daha önceden işittiklerini, yaptıklarını, bildiklerini halleriyle anlatıyorlardı. Hepsi bir karara vararak yapılacak işlemi İsmet Bey'e bıraktılar. Albay İsmet, İstihzaratı Sulhiye, denen barışa hazırlık komisyonunun işleriyle

uğraşıyor, başını kaşıyacak zaman bulamıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları arasında görev görmeye çalışıyordu. Yine de Yüzbaşı Fuat'ın işlerini hazırlamak üzere zaman bularak, ona şöyle dedi:

— İtilâf Hükümetleri, İngiltere, Fransa, İtalya, Bulgarlarla Nöyyi Antlaşması'nı görüşürlerken, Bulgarlara, Batı Trakya'yı bırakmaya zorlayacak biçimde baskı yapacaklardır. Bizi Sevres'e çağırdıklarında karşımızda, «Batı Trakya'yı kolayca ele geçirip Edirne sınırımızın karşısına yerleşmiş bir Yunanistan istemiyoruz». Kendi hallerine bırakırsak Bulgarlar Yunanlılara boyun eğerek bize böyle bir sonuç hazırlayabilirler. Bu nedenle Batı Trakya'da örgüt yapıp Bulgarlarla işbirliği halinde halkı Yunanlılara karşı kışkırtmak zorunluluğu vardır. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Fuat Balkan, şu karşılığı verdi:

— Komitacılık tekniğinde yapılacak her türlü çalışma, özellikle ikmal için ilk önce bir üsse sahip olmak gerekir. Bu olmadıkça hiçbir yerde hiçbir halk kütlesi yerinden kımıldatılamaz. Benim şimdiki görevim için bu üssün, ya Türkiye'de ya da Bulgaristan'da olması gerekir. Bulgaristan'da kurulursa bundan Bulgarlar yararlanmaya kalkarlar ki bunu elbette biz de istemeyiz. Bu nedenle üssümüz için en uygun yer, Edirne'dir. Bugüne dek Teşkilâtı Mahsusa buyruğundaydım. Onun dağılması üzerine On Yedinci Kolordu buyruğuna verildim. Şimdi üs, Edirne'de bulunacağına göre, benim de Birinci Kolordu buyruğunda görünmem gerekir. Naklimi bu biçimde yaparsınız. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'in beni Yunan sınırındaki tabura vermesini sağlarsınız. Ben orada bulacağım işe yarar eratla silahı alarak Bulgar topraklarına geçeceğim. Dağlık Mehirkoz yöresine yerleşerek eski örgütümden kalan elemanlarla silahlardan yararlanarak yeniden örgütümü kurmaya başlarım. Doğu Trakya ile Drama yöresindeki silahlı adamlarımı da Batı Trakya'ya aktararak, vereceğiniz her türlü görevi yapabilirim.

Biraz düşündükten sonra, Albay İsmet'e şunları da söyledi:

— Aynı zamanda Bulgar Mebusluğu yapmış Türklerle İskeçe ve Gümülcine'nin aydın katından Anadolu'da kurulmaya başlayan örneklerine benzer Batı Trakya Müdafaayı Hukuk Dernekleri kurabilirim. Bu dernekle Avrupa kamuoyuna Yunanlılar aleyhinde propaganda yapabilirim. Gerekirse, bir Batı Trakya Geçici Hükümeti de kurabilirim.

Yüzbaşı Fuat'ın konuşmaları beş albayca heyecanla dinlendi. Bu çalışma programını oybirliğiyle doğruladılar. Müdafaayı Hukuk Derneği başta olmak üzere, bütün örgütün yapılması için mesture tahsisatından o günün parasıyla dört bin liranın kendisine verilmesini kararlaştırdılar.

Bu para, İstanbul Hükümeti'nin Harbiye Nazırlığı'na getirilen Fevzi Paşa'nın yardımıyla alınacaktı. İsmet Bey, Cafer Tayyar Bey'e özel bir mektup yazarak durumu anlatmayı üzerine aldı.

Ertesi gün, Harbiye Nezareti'ne giden Yüzbaşı Fuat'ın işlemini Zat İşleri Müdürü Yarbay Mustafa Muğlalı (General) çabucak yapıp bitirdi. Cafer Tayyar'a verilecek mektubu alan Fuat Balkan, Edirne'ye yollanmak üzereyken onu İstanbul'da bularak mektubu verdi. Albay Cafer Tayyar:

— Sen, bundan önce Batı Trakya'da kurulan geçici hükümette Silahlı Güçler Komutanı olan Fuat değil misin? diye sordu.

Albay Cafer Tayyar, ilk sorusundan sonra, Fuat Balkan'ı şaşırtan şu sözü de söyledi:

— İsmet Bey'e söyle, benim Kolordumda senin gibi yüzlerce subay var. Onlar dururken seni göndermeleri gerekmez. Bunu kendisine özellikle söyle. Bu kesin buyruğuma bakmadan gelirsen, seni tutuklarım.

Cafer Tayyar'ın bu kapkara sözleri Fuat Balkan'ı epeyce üzdüyse de kafasına saldıran yığınla susturucu karşılığı onun suratına tükürük gibi fırlatamadı. Aradaki rütbe ayrımı bütün tartışmaların yolunu kahpece kesiyordu.

Cafer Tayyar'ın yanından ayrılan Yüzbaşı Fuat, doğruca Albay İsmet'e giderek, durumu olduğu gibi anlattı. Albay İsmet iki gün sonra Kara Vasıf'ın evine gelmesini söyledi. Söylenen saatte oraya vardığında, bütün albayları yine toplanmış buldu. Albay

Cafer Tayyar'ın durumunu görüşeceklerdi. Hepsi, durumu ilk kez ondan dinlemek istedi. Bunun üzerine Yüzbaşı Fuat şöyle konuştu:

— Cafer Tayyar Bey'in bu biçimde davranışı, bir türlü; (benim bölgemde bir şey yapılacaksa ancak ben yapmalıyım, onun şerefi yalnız benim olmalıdır)dan, başka bir şey değildir. Bu da bayağı bir kıskançlıktan başka bir şey değildir. Bence, bu iş önemli değildir. Şundan ki ben, Cafer Tayyar Bey'in Kolordu Komutanı olarak egemenliği altında bulundurduğu bölgede dahi onun haberi olmadan amaca ulaşacak biçimde çalışabileceğimi hesaplamış bulunuyorum. Bunun için, ordudan ayrılarak Trakya'daki arkadaşlarımdan silah, cephane sağlayacağım; bir müfreze ile Meriç'i geçip verdiğiniz görevi, harfi harfine, yerine getireceğim. Ne var ki Cafer Tayyar Bey'in engel olması dolayısıyla üssümü Türkiye sınırları içinde kuramayacağım. Bu yüzden de gereği gibi çalışamayacağım. Ancak, göreceksiniz ki Yunanlıları bir hayli sarsıp şaşırtarak önemli biçimde zayıflatmayı başaracağız. Buna güveniniz.

Albaylar, onun konuşmasını, baştan başa, doğrulayarak ordudan ayrılış işleminin yapılması için ertesi gün Harbiye Nezareti'nde İsmet Bey'in bürosuna başvurmasını, kendisine ellerinden gelen her türlü yardımı yapacaklarını söylediler.

Cafer Tayyar'la arası açık sayılan Yüzbaşı Fuat, onun egemen olduğu bölgede serbestçe dolaşabilmek, örgüt yapabilmek için geçerli bir belgeye sahip olmalıydı. Uzun uzun düşündükten sonra bunun da yolunu buldu: İttihat ve Terakki döneminde İttihatçı düşmanı Gümülcineli İsmail adlı bir Mebus vardı. İttihatçılarca vatan haini bile sayılıyordu. Bu garip adam, nasıl etmişse etmiş, Gümülcine'de Cemaati İslâmiye Başkanlığı'nı ele geçirmişti. Yüzbaşı Fuat, davasının kutsallığına dayanarak, adama bir mektup yazdı. Türkiye'de Cemaati İslâmiye Delegeliği'ni kendisine vermesini istedi. İsmail, bütün Batı Trakya halkının Yüzbaşı Fuat'ı sevip saydığını bildiğinden, hiç ikirciklenmeden ona şu belgeyi verdi:

— Gümülcine İslâm toplumunun Türkiye'de her türlü gereksinimlerinin izlenmesi işi Fuat Bey'e verilmiş olduğundan, her başvurusunda Türk makamlarınca kendisine gereken yardımın yapılmasını rica ederim.

Yüzbaşı Fuat, bu belgeyi İsmet Bey'e götürdü. Onun yardımıyla o zaman İstanbul Mevkii Komutanı olan Ali Sait Paşa, bu belgenin altına şunları yazdı:

«Gümülcine İslâm cemaatinin Türkiye Delegesi olan Fuat Bey, orduca güvene değer bir kişi olduğundan başvurması halinde her istediğinin yerine getirilmesi istenir.»

Ali Sait Paşa'nın da imzasını taşıyan bu belge, artık pek çok kapıyı açacak sihirli bir anahtar haline gelmişti. Yüzbaşı Fuat, sevinç içinde belgeyi cebine indirdikten sonra, ilk iş olarak bütün Anadolu'da kurulanları örnek alıp bir Batı Trakya Müdafaayı Hukuk Derneği kurdu. Eski Bulgaristan Sobraya -Millet Meclisi- Üyelerinden Peştreli Tevfik'i bu örgütün başına getirdi. Tevfik, yönetim kurulu arkadaşlarıyla hemen işe başlamak üzere davrandı. Aldığı dört bin liranın yarısını örgüt işleri için Tevfik'e verip gerisini öbür örgüt işlerinde kullanmak üzere kendi yanında alı koydu. Bununla silahlı güçleri hazırlayacaktı. Bunu bildirmek üzere son kez Albay İsmet'in Süleymaniye'deki evine uğradı. İlerde işe yarar düşüncesiyle kardeşi Enver'i de yanında götüren Yüzbaşı Fuat, mutlu bir olayla karşılaştı. O gün evin ilk çocuğu doğmuştu. Bunun şerbetini içmek bile nasip oldu. Genç yüzbaşı, Albay İsmet'le ancak ayaküstü birkaç söz edebildi. Veda ederek doğru Beşiktaş Jimnastik Kulübü'ne gitti. Onlara Batı Trakya'nın kurtuluşu için kurduğu Müdafaayı Hukuk Derneği'yle kuracağı müfrezeden söz etti. Asıl sporcuların bu işe atılmalarının gerektiğini söylediyse de müfrezeye eski sporcu arkadaşlarından ancak üç kişi katıldı. Savaş, düşman topraklarında verilecekti. Müfrezeye girmeyi benimseyen üç kişiden biri, Fuat'ın kardeşi Hikmet Balkan, ötekiler de Güreş Federasyonu Başkanı Ahmet Fetgeri'nin küçük kardeşi Ali Fetgeri ile Ankara Çocuk Esirgeme Kurumu Beden Terbiyesi Öğretmeni Mehmet'ti.

Yüzbaşı Fuat, İstanbul'da bulabildiği bu üç milisiyle ertesi gün Kırklareli'ne yollandı. Orda eski can ciğer arkadaşı Belediye Başkanı Dingiloğlu Şevket'e konuk oldu. Dingiloğlu, ona birkaç saat içinde on üç mavzerle iki sandık da mermi buldu. Kırklareli'ndeki Tümen Komutanı Şükrü Naili, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri Fuat'ı tanıyordu. O bunalımlı günlerde Drama'da tanışmışlardı. Hemen bu yiğit Tümen Komutanı'na başvurarak durumu anlattı; silahla gereç istedi.

Şükrü Naili, ona şöyle karşılık verdi:

— Amacının ne kerte yüksek olduğunu biliyorum. Gelgelelim, bir Tümen Komutanı olarak depo memuruma sana silah vermesi için buyruk veremeyeceğimi anlarsın. Ancak gereksediğin gereçleri depodan çıkartıp istediğin yere göndertirim. Sen bana yalnız gereksediğin şeylerin listesini ver.

Matara, ekmek torbası, fişeklik gibi gereçler gerekliydi. Şükrü Naili, bunlardan yirmişer tane Belediye'ye göndererek sözünde duran bir asker olduğunu göstermiş oldu. Ertesi gece bu gereçler, iki araba ile Belediye'den alınarak Uzunköprü'nün Saraylı köyünde, Rauf Paşa çiftliğine taşındı. Böylece ilk müfreze Sarayköy'de kuruldu. Erata Rumeli kılığı olarak, aba, potur, kırmızı kuşak, başlık olarak da Edirne'den getirilen keçe külahlar dağıtıldı. Sınır birlikleriyle kule eratına görünmemeye çalışarak Subaşı köyünde Ramazan Pehlivan'ın evinde bütün eksiklerini bütünleyen müfreze, Ramazan Pehlivanla, damadı Ahmet'in kılavuzluğuyla Eneköy'de Meriç Irmağı'nın geçitinden geçmeye başladı. Meriç'in bu geçiti, geceleyin hayli tehlikeliydi. Bütün gereçleriyle geçmeye çalışan müfreze, her an durmadan yer değiştiren topuk denilen çukurlara yuvarlanabilirdi. Burada kılavuzların bilgisi de beş para etmezdi. Yüzbaşı Fuat, cephane, yiyecek, silah, fotoğraf malzemesi gibi değerli şeylerin ıslanmaması için kendisi tedbir alarak postanın başına geçip bunları karşıya geçirdi. Elindeki uzun değnekle suyun dibini yoklayarak postayı geçirdikten sonra, geriye dönüp ikinci, üçüncü postaları da geçirdi. Bu geçiş, üç saatte yapılabilmişti. Bütün müfreze sı-

rılsıklamdı. Ancak Meriç kıyısından bir ayak önce uzaklaşmak gerekiyordu. Sofulu'nun güneyinden demiryolunu aşıp dikenli fundalıklar arasında on beş kilometre yol alarak, ilk erek olan Adatepe'ye gün doğarken vardılar. Burası, gerçekten, kuş uçmaz kervan geçmez, bir yerdi; dört bir yana egemen bir durumu vardı. İnsan ayağı değmemiş, ıssız bir yer oluşu gerilla için biçilmiş kaftandı. Haziran güneşinde giynekleriyle çamaşırlarını kurutup biraz dinlenen gerillalar, akşam karanlığıyla birlikte yine kılavuzlarının arkasında yola düşerek Şeytan Deresi-Ahlat Gediği yönünde yürüyüşe geçti. Issız bir ormanlıkta Hasan Kâhya adlı kılavuzlarının kulübesine vardıklarında bütün anlamıyla köpek gibi yorulmuşlardı. Aşılan dağlar, tepeler, onları bitirmişti. Mihrikoz denen bu yerdeki yeni kılavuzları onlara tereyağlı bol bulgur pilavıyla erik hoşafını sununca aç kurt gibi saldırdılar. Bu, bütün yaşamları boyunca konacakları şölenlerin en tatlılarından biri olmuştu. Yüzbaşı Fuat, biraz dinlenip soluk aldıktan sonra, Hasan Kâhya'nın oğlunu Müdafaayı Hukuk Derneği'nin Başkanı Peştreli Tevfik'e gönderdi. Gerilla iki gün dinlendikten sonra Gümülcine'ye doğru yola çıkacaktı.

İyice dinlenen gerilla, yola çıkarak Gümülcine'nin kuzeyinde Sendilli köyünün yöresindeki vahşi kayalıklarla, mağaralarla kaplı bir yere vararak karargâh kurdu. Fuat Balkan, yerli Rumeli kılığıyla bir arkadaşını da yanına alarak, Gümülcine'ye indi. Burada henüz Bulgar yönetiminin egemen olduğunu gördü. Fransız Komutanı Charpy de Komutası'ndaki bir Senegalli birliğiyle kentin sokaklarını kabartmakta, ne yaptığını, ne yapacağını da bilememekteydi.

Gümülcine'deki işgal güçlerinin bu şaşkın durumu, Yüzbaşı Fuat'ı yüreklendirdi. Hemen İstanbul'da kurulan Batı Trakya Müdafaayı Hukuk Derneği'nin eksiklerini bütünleyerek çalışmaya koyuldular. Yüzbaşı Fuat, hiç de iyi bir adam olmayan İslâm Toplumu Başkanı İsmail'i de politik amaçlarına yardımcı olur, kanısıyla Müdafaayı Hukuk Derneği'ne aldı. İsmail'i, General Charpy de, Damat Ferit de çok seviyordu. Üstelik, herif

azılı bir Mustafa Kemal düşmanıydı da. Onunla birlikte Gümülcine Müftüsü Bekir Sıtkı, Lise Müdürü Halim, eşraftan Hakkı ile daha birçok Gümülcineli Müdafaayı Hukuk Derneği'ne girmekten geri durmadılar. Böylece dernek, genç yüzbaşının elinde bir araç durumuna gelmişti.

Dünya Savaşı'nda Yunanlılara karşı savaşmış bütün Batı Trakyalıların liderleri, bırakışma sonucunda canlarını kurtarmak üzere Bulgar bölgesine sığınmıştı. Fuat Balkan, bunları orada bulunca çok sevindi. Hemen Çaylayık köylü İsmail Ağa ile, Darıova köylü Canbaz Hüseyin Ağa'yı birer yeni silahlı örgüt kurmakla görevlendirdi. Bulgar bölgesine sığınmış olan bu adamlar, zaten silahlıydılar. Az zamanda iki silahlı örgüt kurdular. Fuat Balkan'ın birlikte getirdiği gerilla çekirdeğiyle üç örgüt olmuşlardı. Halk, bu yörenin Türkiye'ye katılması işine pek inanmamakla birlikte hiç olmazsa bağımsız olacağına inanıyordu; ya da daha çok buna inanmak istiyordu. Bu da ancak, ortadaki bütün engellere karşı savaşmakla olabilirdi. Bütün bura Türkleri, Fuat Balkan yine meydana çıktıktan sonra bu güzel düşünceyle sarmaş dolaş olmaya başlamıştı. Bu düşünce, Bulgarların da işine geldiğinden onlar da ellerinden geldiğince bunun propagandasını yapmaya, bunu desteklemeye başlamışlardı. Bulgar Hükümeti, Türk-Bulgar ortak davasına istemeyerek de olsa boyun eğmek zorunda kaldı. Fuat Balkan için işler, İstanbul'da umduğundan daha elverişli olarak gelişiyordu. Mustafa Kemal'in yürüttüğü davayı burada da köklü olarak yaymak üzere Müdafaayı Hukuk Derneği'ne buranın birçok ileri geleninin alınmasını sağladı. Bunlar arasında Gümülcine'nin Avret köyünden Hafız, Karacaoğlu köyünden Mustafa Bey'le Recep Ağa, İskeçe eşrafından Hasan, Fehmi, Süleyman Nutku, tüccar Tahir, Avukat Aziz, tütün işçisi Bekir Sıtkı vardı. Derneğe daha geniş propaganda olanakları sağlamak, daha geniş çalışma alanları açmak amacıyla yeni bir atılım yapıldı. Böylece, gerek Türkiye çapında, gerekse Avrupa'da derneğin haklı amaçları üzerinde propaganda yapılabilecek, yapılan çalışmanın haklı temellere dayandığı dosta düşmana

anlatılmış olacaktı. İşte, bu amaçla İstanbul'da da derneğin bir dalının açılması kararlaştırıldı. Gümülcineli Avukat Arif, İskeçeli Arif, tütün tüccarı Hüseyin Sabri, Doktor Tevfik, Doktor Hikmet (Kıvılcımlı), Gümülcineli eski Göçmenler Genel Müdürü, Tokat Mebusu Doktor Ali Galip bu yardımcı örgütün elemanlarındandı.

Böylece siyasal örgütler kurulurken asker örgütleri de buna paralel olarak yürütülmekteydi. Bu sırada gerillaların sayısı da yediye çıkarılmıştı. Müfrezeler Gümülcine'nin içinde dışında savunmaya girmişti. Fransızların işgali altında bulunan bölgede onları kuşkulandıracak herhangi bir davranıştan dikkatle sakınılıyordu. İsmail Ağa, Canbaz Hüseyin Ağa, Meto, Motoş, Topal Osman, Salih Çavuş, Ömer Çavuş, Fuat Balkan'ın asker örgütlerinin komutanlarıydı. Bunların hemen hepsi kara cahilse de Yunanlılarla yapılan savaşlarda pişmiş, görgülü, yurt sevgisiyle dopdolu kişilerdi. Fuat Balkan, İstanbul'dan birlikte getirdiği sporcu Ali Fetgeri ile Mehmet'i oralı Nermi'yi üç kılavuzla birlikte köylere propagandaya gönderdi. Eskiden beri Türk düşmanlığı gibi garip bir yola sapmış olan İslâm Toplumu Başkanı İsmail'i gizli örgüte aldığına pişman olup duruyor, bu düşünce, karadüş gibi kendisini tedirgin ediyordu. Nasıl olmuştu da bu herifi bu davaya karıştırmıştı? Kontrol etmek üzere vakitli vakitsiz evine gidiyor, herhangi bir ihanetini yakalamak üzere gözünü dört açıyordu. Gümülcineli İsmail, eğer Yunanlılar buraları işgal ederlerse hemen milise katılacağını söylüyordu. Bunun için hazırlık bile yapmıştı. Sandığının bir köşesinde milislerin giydiği bir kat aba, potur, kuşak, keçe, külah saklıyordu. Bunları Yüzbaşı Fuat'a da göstermişti. Ancak, Fuat Balkan ona bir türlü güvenemiyordu. Yunanlılar zamanında Bursa Valiliği yapan İsmail, orada buyruğunda çalıştırdığı belalı Komiseri İhsan'ı da birlikte getirmiş, şimdi, Giritli olan bu herifi İslâm Toplumu Derneği'nde tercüman olarak kullanıyordu. Talât Paşa ile birlikte bütün İttihatçı kodamanlara da kafa tutmuş olan İsmail, haklı olarak Fuat Balkan'ı kuşkulandırıyordu. Bir oyuna gelmek, bütün örgütün yok olması, korkunç bir fiyasko demekti. Bu yüz-

den İsmail'i çok sıkı bir göz hapsine almıştı. Böyle bir adamı işe yarar bir biçimde yönetebilmek, bütün anlamıyla bir sorundu. Bunu vaktiyle Talât Paşa gibi bir adam bile yapamamıştı. Nöyyi Antlaşması, Batı Trakya'nın kara yazgısını belirlemişti. Burası, artık Yunan topraklarının bir parçası olacaktı. Batı Trakya Türkleri için en kara günler gelip çatmıştı. Fransız işgalinde bulunan bu mutsuz topraklar, yine onların salığıyla Yunanlılara tatlı tatlı verilecek, böylece Türklerin tepkilerine yol açılmamış olacaktı. Yunanlılar, sözüm ona, buraya kurtarıcı gibi gireceklerdi. Müdafaayı Hukukçular İskeçe'de Yunan işgaline karşı direnmeye karar vermişti. Bunu öğrenen Yunanlılar, ilkin İskeçe'nin doğusundaki Boru Gölü bölgesini işgal ettiler. Böylece basamak basamak ilerleyeceklerdi.

Fuat Balkan, hemen Danovalı Meto ile Doksatlı Motoş gerillalarını İskeçe yöresindeki Otmanören Balkanlarına gönderdi. Ayrıca Otmanköy Muhtarı Halil Çavuş'la bağlantı kurarak Çaylayık köylü İsmail Ağa, Marıovalı Canbaz Hüseyin Çavuş müfrezelerinin de kentin içinde yerleşmesini buyurdu. Bundan sonra, Mehmet Çavuş Müfrezesi'ni Komutası'na alarak Gümülcine-Narlı yolunun ortasındaki Narlı köyüne yollandı; öbür müfrezelere, Gümülcine yöresindeki bölgeye çekilerek buyruk beklemelerini söylemişti.

Örgütten Hasanbeyoğlu İskeçeli Kemal'le başka iki kişiyi yanına almıştı. Silah olarak yalnız tabanca taşıyorlardı. Türklere de Fransızlara da görünmeden İskeçe'ye girdiler. Kemal'in akrabası Avukat Aziz'in evini merkez yapıp Müdafaayı Hukuk Derneği'ni topladılar; yapılacak işler üstüne uzun uzun konuşup kararlar verdiler. Bu kararların başlıcası şuydu: Kentin içinde denize dek bütün bölgedeki evler, Yunan işgali başlar başlamaz kara bayraklar asacaktı. Eğer bunlar, Fransızlarca toplatılırsa yenileri asılacaktı. Hiçbir Türk merak ederek caddelere çıkmayacaktı. Her ev yiyeceklerini daha önceden biriktirecek, bütün evler, birbirleriyle arka bahçelerinde göze batmadan bağlantı kuracak, bir buyruk verilirse yine haberleşmeyi bu yoldan sağlayacaktı. Ge-

nel caddeler üzerindeki bütün evler, geceleri ışıklarını ya söndürecek ya da maskeleyecekti.

Kentin kuzeyindeki Emirler, Keçili, Koyunlu çizgisi üzerindeki sınırı geçmek isteyen bütün Yunan birliklerine de ateş edilecekti. Bu görevi buralarda pusuya yatmış olan Meto, Motoş silahlı örgütleri yapacaktı. Yunanlılar, Türklerin direnme hazırlıklarını sezmiş, bunu kırmak üzere birtakım hazırlıklara girişmişlerdi. Bunu öğrenen Fuat Balkan, Aziz Bey'in evinde bir toplantı yaptı. Müdafaayı Hukuk üyelerinden Tahir, Hasan Fehmi, Fahri, Fehmi, Cafer, Türklerin morallerini yükseltmek üzere kararlar verdiler. Bulgar Millet Meclisi'ndeki -Sobranya- Türk Mebusları listesine vaktiyle Süleyman Askeri'nin salığıyla konmuş, buradaki on iki Türk Mebus'tan biri olarak seçilmiş olan Kavalalı İsmail Hakkı, şimdi, Türk azınlığının başına bela kesilmişti. Baştan beri kendisi için beslenen güzel duyguların tersine bütün anlamıyla bir Yunancı olup çıkmıştı. Venizelos'un en güvenilir adamlarından biri haline gelen İsmail Hakkı, yaratılmaya çalışılan direnişi yıkmak uğruna elinden geleni ardına koymuyordu. Şu sırada salt kötü propaganda yapmak amacıyla İskeçe'ye gelmişti. Yunan Dışişleri Memurlarından biriyle İskeçe'de bir otele yerleşen İsmail Hakkı, Venizelos'un direktiflerini uygulamak üzere davranmıştı.

Fuat Balkan, hemen ona şöyle bir mektup gönderdi:

«Türklüğe karşı davranışlarınızın cezasını göreceğiniz bir sırada, İstanbul'un Yunan Bandıralı Kılkış Zırhlısı'yla kaçıp kurtuluşunuz ve Paris'te Venizelos kuruluyla işbirliği ile de aynı melanetleri sürdürerek gösterdiğiniz çabayı yeter görmeyerek, şimdi, İskeçe'de giriştiğiniz melunca davranışınızı diriminizle ödemek istemezseniz iki saat içinde burayı bırakıp gitmeniz gerekir. Benim, söylediğim sözü uygulamadaki hoşgörü bilmez kararlılığımı size hatırlatmayı gerekli görmüyorum.»

Bu mektup, İsmail Hakkı ile Yunanlı arkadaşını yıldırım gibi çarptı. Onu alır almaz bir otomobile atlayıp İskeçe'den sıvıştılar.

Ancak, 7 Kasım 1919 günü bir Yunan birliği Mesta Irmağı'nı aşarak İskeçe'ye girmeye başladı. Bu Yunan birliği, pencereleri-

ne kara bayraklar asılmış köy evlerinin önünden çekine çekine geçerek geldi. Sokaklarda kedilerle köpeklerden başka hiçbir canlı varlık yoktu. Bu birlik, salt düz deniz kıyısı bölgesine yerleşerek Balkanlar'ın başladığı sarp bölgelere uzanmadı. Fuat Balkan, bir hafta sonra, gece karanlığında İskeçe'den ayrıldı. Narlıköy'deki silahlı örgütünü alarak Gümülcine'ye vardı.

Bu sırada Anadolu'da Mustafa Kemal'in başlattığı Ulusal Kurtuluş Savaşı'na umut bağlamayan Trakya-Paşaili Derneği Üyelerinden Nevrekoplu Celâl'le Edirne Mebusu Faik Kaltakkıran, Doğu-Batı Trakyalıların birleşmesiyle bir (Trakya Cumhuriyeti) kurulmasına ön ayak oldular. Bunların koruyucuları da Franchet D'ésperey olacaktı. Fransız İşgal Komutanı'nın Yunanlılarla Türkleri sözüm ona uyuşturan sözlerine kananlardan Faik Kaltakkıran (Trakya Cumhuriyeti) diye bir de mühür bastırdı. Böylece Fransız İşgal Komutanı'nın sözlerine kanan birçok sığıntı, İstanbul'dan İskeçe ve Gümülcine'ye döndü.

Fransızların sözlerine kanan Türklerin bir bölümü, Gümülcine Fransız Güçleri Komutanı General Charpy'nin müsaadesiyle kentin çarşısındaki eski camiide genel bir toplantı yapmak üzere davrandı. Umulduğundan daha büyük bir kalabalık toplandı. Bütün hatipler, Franchet D'ésperey'ye verilen söze göre başlayan Yunan işgalinin olaysız bir biçimde geçmesini salıkladılar. Yunan işgali, bir zorunluluktu. Buna katlanmaktan başka çıkar yol yoktu. Yunan işgali, Türk çıkarlarını koruyucu biçimde uygulanacaktı. Telaşa, kaygıya kapılmak boşunaydı. «Özellikle direnme gibi, zarar verici herhangi bir davranışın akla dahi getirilmemesine çok dikkat edilmeliydi.»

Yıllardır, söylenen, yapılan işlerin büsbütün tersini dinleyen halk şaşkına dönerek camiiden ayrıldı.

Fuat Balkan, olup bitenleri Gümülcineli İsmail'den dinleyince, o da halkın birçoğu gibi şaşırmaktan kendini alamadı. İsmail, olanları ona uzun bir mektupla bildirmiş, hemen tedbir almasını istemişti.

Sendilliköy yöresindeki mağaralarda yuvalanmış olan Fuat Balkan, mektubu alır almaz atladığı gibi Gümülcine'nin yolunu tuttu. Oraya varır varmaz, militan arkadaşlarıyla görüşerek Fransızların oyununa gelen işbirlikçi kurul üyelerinin Peştreli Tevfik Bey'in evinde toplanmasını istedi. Akşam karanlığıyla birlikte kurulun kaldığı oteli de müfrezesiyle kuşattı. Toplantı için uygun gördüğü Tevfik Bey'in evi, Fransız Karargâhı'nın hemen yanı başında bulunduğundan daha güvenliydi. Fuat Balkan, yatsı ezanı okunduktan sonra, eline içinde çifte mum yanan bir fener alarak Tevfik Bey'in evine yollandı. Yanına aldığı iki muhafıza sözde yol gösteriyormuş gibi, evin kapısını çalıp içeri daldı. Hiç kuşkulu bir kişi, eline fener alır da Fransız Karargâhı'nın burnu dibindeki bir eve gider miydi? İşte, genç Yüzbaşı da bu psikolojiden yararlanmıştı. «*Faust*» çeviricisi Galip Bahtiyar, Avukat Şeref, Mebus Faik, Nevrekoplu Celâl, daha önce gelmiş, onu bekliyorlardı. Oturuldu; kahveler içildi. Trakya Cumhuriyeti şampiyonları, birer birer düşüncelerini yinelediler. En sonunda, Fuat Balkan şöyle konuştu:

— Efendiler, yanlış yoldasınız! Biliyorsunuz ki İstanbul'da Albay Kara Vasıf, Albay İsmet gibi yüksek rütbeli subaylarla daha başka kumandanlardan oluşan bir yurtseverler kurulunun bütün Türkiye'nin, özellikle Trakya'nın yazgısını ilgilendiren programları vardır. Beni de buraya bu programı uygulamaya göndermişlerdir. Bu görevle görevlendirilmiş bulunuyorum. Oysa, şimdi, siz burada Fransız İşgal Gücü Komutanı'yla ilişki kurup onunla birtakım kararlar vererek bu programın büsbütün karşıtını uygulamaya kalkışıyorsunuz. Bu işleri yaparken İstanbul'da sözü geçen bu albaylar kuruluyla ilişki kurup onların düşüncesini sordunuz mu? Ve gelirken, bana onlardan yeni direktif getirdiniz mi?

Trakya Paşaili Derneği Üyeleri şu karşılığı verdiler:

— Hayır, sözünü ettiğiniz İstanbul'daki Komutanlar Kurulu'yla ilişki kurmuş, onlardan direktif almış değiliz. Biz, bu işleri Paşaili Derneği adına yaptık.

Bunun üzerine Fuat Balkan, onlara şu sertçe karşılığı vermek zorunluluğunu duydu:

— Trakya Paşaili Derneği'nin burada ne işi var? Burası, Batı Trakya'dır. Buranın kendi adını taşıyan Müdafaayı Hukuk Derneği vardır. O varken, üstüne düşen ödevi de pek güzel yapmaya çalışmaktayken, siz ne sıfatla ve yetkiyle buraya gelip onlara özgü işlere karışarak Batı Trakya'yı Yunan'a peşkeş çekiyorsunuz. Durumunuz öylesine gayri meşrudur ki burada bir dakika daha durmamanızı gerektirir. Bu nedenle en çok yarın sabah Dedeağaç'a kalkacak ilk trenle Gümülcine'den çıkıp gideceksiniz! Eğer gitmezseniz, hepinizi muhafaza altında dağa kaldırıp oradan Türkiye'ye göndereceğim. Şimdi, karar sizindir. Ben, evden ayrıldıktan yarım saat sonra, siz de çıkmakta serbestsiniz. Bunlardan başka söyleyeceğim yoktur.

Fuat Balkan, bunları söyledikten sonra hemen kalkıp evden çıktı. Doğruca müfrezesinin yanına döndü. Kentte Bulgar yönetimi kalktığından beri, güvenlik görevini Fransız sömürge askerlerinden Senegalli zenci askerler yapmaktaydı. Kentin içinde, hele dışında güvenlik görevi büsbütün Fuat Balkan'ın silahlı örgütünün elindeydi. Fuat Balkan, Trakya Paşaili Derneği Üyelerinin, kendilerine verilen süreyi geçirirlerse hemen birer birer yakalanıp mağaralardaki karargâha götürülmeleri için buyruk verdi. Oysa, bütün bu kaygılar boşunaydı. 25 Ekim 1919 sabahı, daha tanyeri atarken Fransız kaşığıyla Yunan kakası yemeğe hazırlanan kişiler, ilk trenle Dedeağaç'a sıvışmışlardı.

İşin hem korkunç hem de gülünç yanı şuydu ki olanaksızları yüzünden bu heriflerin yapmak istediği melanet, İstanbul'a ya da Ankara'ya vaktinde bildirilmediğinden, Ankara, Edirne'ye kaçak olarak sığınan bu adamları Edirne Mebusu olarak seçmek gafletine düşmüştü. Bunu işiten genç komitacı ile çevresindeki gözü pek militanlar şaşkınlıktan küçük dillerini yutacaktılar.

Trakya'da olup bitenlerden hiçbir şey bilmeyen Mustafa Kemal, Trakya Paşaili Derneği'yle Birinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'dan Ankara Mebuslarının hemen Ankara'ya gönderilmesini istedi. Fuat Balkan'ın işlerinden, oldum olası, bilgisiz olan Cafer Tayyar, Yunancı kaçakları buraların biricik militanları olarak tutup Ankara'ya gönderdi. Onlar da orada bü-

tün işleri büsbütün ters anlatarak kendilerini kurtarmaya çalıştılar. Sözde Trakya Cumhuriyeti safsatasını Paşaili Derneği üyeleri değil de Fransızlar kabul ettirmeye çalışmışlar, onlar da buna karşı direnmişlerdi. Bu sırada Amasya'da bulunan Mustafa Kemal, Birinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar'a, 23 Ekim 1920 tarihli şöyle bir şifre gönderdi:

«Batı Trakya'nın yazgısı üstüne yabancılarla olabilecek ilişkilerde uyanık davranılması gereklidir. Esas olarak Osmanlı Devleti'nin 1914'teki sınırını bölünemez olarak benimsemek ve Batı Trakya'nın kısmen ya da bütünüyle Osmanlı Devleti'ne katılması söz konusu edilmesi gerekir. Batı Trakya'da bağımsız bir İslâm Hükümeti kurulması vaadiyle Meriç doğusunda bir bölümün, örneğin Midye-İnoz çizgisine dek olan bölümün dahi buna katılması önerisine aldanmak doğru değildir. Böyle bir İslâm Hükümeti düşünülmüş olsa dahi bunun Bulgarlarla aramızda bir etat tampon (tampon devlet) olarak ne var ki Fransız ya da İngiliz sömürgesi halinde örgütlenebileceği göz önünde tutulmalıdır. Bu konuya ilişkin şimdiye dek işitilir gibi olmuş yabancı düşüncelerin ve üstünüze bırakılmış Batı Trakya bölümünün son durumunun bildirilmesini rica ederim.»

İskeçe'nin Kuruçay yöresinde Yunan işgaline uğrayan yerlerdeki bütün Türk evleri, kara yas bayrakları asmıştı. Yunan yöneticileri, bunları toplatıyor, hemen yerlerine yenileri asılıyordu. Yunan birlikleri, bir çatışmayı göze alamadıklarından, deniz kıyısı bölgesindeki Türklere de çok nazik, anlayışlı davranır gibi görünüyorlardı.

Fuat Balkan'ın silahlı örgütlerinde yeterince silah varsa da cephaneyle el bombası eksikti. Bunların eksikliği çok şiddetle duyuluyordu. Bundan dolayı Komutan bir kez Edirne'ye uğramak istiyordu. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar, genç Yüzbaşı'ya, onun çalışmalarına pir aşkına düşmandı. Bu yüzden, genç gerillacı, Edirne'ye giderken bile sanki Selânik'e gider gibi gizlice gitmek zorundaydı. Darıovalı Canbaz Hüseyin Müfrezesi'ni salt tabancayla gereçlendirerek 10 Mayıs 1920 akşamı karanlık ba-

sarken bunların başında Edirne'ye doğru yola çıktı. Bütün gece, bütün gün yürüyen müfreze, Mandıra'daki eski terk edilmiş sınır kulesinde geceyi geçirip birkaç parçaya bölünerek Dimetoka'ya girdi. Eşraftan Hasan'ın evinde konuk oldu; geceleyin de Hebil köyü yöresinde bir kayıkla Türk toprağına, Edirne kırına geçtiler. Bir düşman toprağındaymış gibi burada saklanarak çalışmak Fuat Balkan'ın çok gücüne gidiyor, Cafer Tayyar'ın vurdumduymazlığına içinden lanet edip duruyordu. Türk sınır karakollarına görünmemek kaygusuyla bataklıklara batıp çıkarken Kolordu Komutanı'na yönelen sövüntüler daha çok şiddetleniyor, genelleşiyordu. Uzunköprü'ye bin bir güçlükle vardıklarında artık içleri rahattı. Jandarma Komutanı Faik'le anlaşmış bulunuyorlardı.

Fuat Balkan, arkadaşlarını orada bırakarak tek başına Edirne'ye gitti. Orada gizlice Batı Trakya Müdafaayı Hukuk Derneği Üyelerinden Ali Galip, Hasan Tahsin adlı kişilerle buluşarak, geliş amacını anlattı. Onlardan dört sandık cephane, iki sandık el bombası, on da mavzer edindi. Bunları sağlayanlar, Ali Galip'le Tabur Komutanı Tahsin'di. Uzunköprü'ye dönen Fuat Balkan, bir balıkçı kayığı ile yine Batı Trakya'ya geçti. Sınır üzerinde bulunan Sofili köyünde Bulgar Yüzbaşısı Bayançiyef, Doktor Nitçef, sonra Sofilili Yorguyef'le buluşup görüştü. Onlar da Edirne'den Cafer Tayyar'la görüşmekten dönmüşlerdi. Fuat Balkan'ı dinleyince onunla birlikte savaşacaklarına söz verdiler. Ertesi gün Fuat Balkan'ın silahlı örgütüne birçok değerli kişi katılıverdi. Bunların çoğu subaydı. Yedeksubay Mithat Cemil, Yedeksubay Hasan Basri, Yüzbaşı Salih, Üsteğmen Sedat, Teğmen Fahri (Özdilek, Millî Birlik Komitesi'nden), Yedeksubay Edirneli Necmi, Gümülcineli Ali Galip, Hüsnü, Dimetokalı Sıtkı bunlar arasındaydı. Varsın, Kolordu Komutanı Cafer Tayyar, uykusunu sürdürsündü. Fuat Balkan'ın Sofili'den Gümülcine'ye dek yayılan silahlı örgütü, Bulgar Ordusu'nun yardımıyla büsbütün güçlenmeye başladı.

İtilâf Devletleri'yle yaptıkları Nöyyi Antlaşması yüzünden Batı Trakya'yı Yunanlılara bırakmak zorunda kalan Bulgarlar,

sonsuz bir küskünlük içindeydiler. Bu yüzden de Yunanlılara karşı çıkacak her türlü güce yardıma hazırdılar. Yunanlılar, bugün yarın Gümülcine'yi işgal etmek üzereydiler. Gümülcine'deki Müdafaayı Hukuk Derneği, ivedi bir toplantı yaparak gelecek Yunan güçlerine karşı İskeçe'de olduğu gibi pasif değil etkin bir direnme göstermeye karar verdi. Hemen bütün üyeler, silahların konuşturulmasından yanaydı. Bu yüzde yüz Türk topraklarını Yunana bırakanlar, bu direnme kararından utanmayacak mıydı?

Yunan Ordusu'nun, bütün Türk azınlığının yaşadığı yerleri işgali sonucunda çalışma taktiğini değiştirmek zorunda kalan Fuat Balkan, silahlı örgütünü çok küçük parçalara bölerek saklanabilmelerini kolaylaştırmak istedi. Bu yörede yapılacak en önemli iş, Yunan haberleşme örgütlerini sürekli sabotajlarla işleyemez duruma getirmekti. Ancak, yiyecek sağlanması için Batı Trakya'nın Bulgaristan'da kalan bölümüne geçmek gerekiyordu. Oraya silahlı bir örgüt olarak geçmek de Bulgarları kuşkulandıracağından, Fuat Balkan'la arkadaşları, silahlarını Bulgar sınırına yakın bir yerde saklayarak küçük topluluklarla kollarını sallayarak birer sığıntı gibi sınırı geçtiler. Geceyi geçirecek yer bulduktan sonra, Teğmen Fahri (Özdilek, Tabii Senatör) adamlarıyla geceleyin gidip silahları getirdi. Bu yörede çok fedakâr Türkler yaşıyorsa da herhangi bir örgüte bağlı değillerdi. Fuat Balkan, ilk önce elindeki silahlı örgütü barındırmak amacıyla Fındıcık, Çakal, Arabacı köylerinden katılan gözü pek kişilerle Keskin Mustafa'nın Başkanlığı'nda bir örgüt kurdu. Bu, daha çok geri hizmette çalışacak bir ikmal örgütüydü.

Bulgaristan'a geçtikten sonra, Kırcaali'ye giden Fuat Balkan, doğruca Mutasarrıf'ın bürosuna uğradı. Mutasarrıf, vaktiyle birlikte çalıştığı Makedonyalı Pavli Şatef'ti. Onu büyük bir içtenlikle karşılayarak kendi oturduğu evde konuk etti. Kendisine her türlü yardıma hazır olduğunu söyledi. Ancak, Yunanlılarca, izlenerek Bulgar topraklarına silahlı olarak giren Albay Cafer Tayyar'ın kurup Yunanistan'a soktuğu Binbaşı Rüştü gerillasının durumunun tehlikeli olduğunu da anlattı. Şimdi, Bulgar Başba-

kanı olan Çiftçi Partisi Başkanı İstanbuliski, İtilâf Devletleri'nin buyruğunda çalıştığında silahlı Türk Müfrezesi'nin Bulgaristan sınırları içinde bulunmasını istemiyordu. Fuat Balkan: «Ah, diye düşündü, vaktiyle bağlantı kurulup da bu müfreze küçük gruplar halinde Batı Trakya'nın dağlık bölgelerine dağıtılsaydı, ne iyi olurdu! Şimdi, bütün silahlarıyla elden çıkıyor, yok oluyor!»

Fuat Balkan, Pavli Satef'den Hasköy'e gönderilmesini istedi. O da onu Mutasarrıflık faytonuna bindirerek yola çıkardı. Oradan da trene binen Fuat Balkan, Filibe'ye yollandı. Ordu, Rüştü Bey örgütündeki subayları bir otelde buldu. Müfreze darmadağın olmuş, gelecek kaygusuyla ne yapacağını düşünüyordu. Umutsuz düşmüş bu askerler, ağızlarını arayan Fuat Balkan'a hemen birlikte çalışmaya hazır olduklarını söylediler. Hiçbir yardımcı örgüt kurulmadan bu yüz kişilik silahlı örgüt, bir düşman ülkesinde gerilla çalışmaları yapmaya gönderilmişti. Bu, çok acı bir sınavdı. Ancak, şu sırada bunların burada sığıntı olarak kalacakları üstüne Bulgar Hükümeti'ni aldatabilmek gerekiyordu.

Fuat Balkan, bunlardan kendi örgütüne katılanları şimdilik geçimlerini sağlamak, göz önünden uzaklaştırmak üzere Hasköy'de türlü işlere yerleştirirken Edirne'de büyük bir felâket oldu. Birinci Kolordu'nun çalımlı Komutanı Cafer Tayyar Paşa, Yunan Ordusu'nun saldırısına uğrayarak darmadağın olan birliklerinin döküntüleri arasında kılık değiştirip Doğu Trakya ovalarında kaçıp kurtulmaya çalışırken ele geçti, Atina'ya götürülerek Parapigmata Cezaevi'ne atıldı. Onu yakalayıp Yunan Komutanlığı'na teslim edenler, Türk köylüleriydi. Parapigmata Cezaevi'nde onunla birlikte hapsedilmiş olan Zeynel Besim, köylülerin bu ihanetini hatırlatarak ona şöyle sormuştu:

— Zafer, şüphesiz ki bizimdir! İnşaallah, günün birinde vatana döneceğiz! Sizi tutarak Yunanlılara teslim eden köye de elbette bir uğrayacaksınız. Onlara ne diyeceğinizi merak ediyorum.

— Hiçbir şey söylemeyeceğim. Sadece intikam alacağım.

— Ne gibi?

— Çok basit. O köyde bir okul açtıracağım. Daha ne istersiniz? Eğer cahil olmasalardı, bir kumandanı tutup kendi elleriyle düşmana teslim ederler miydi?

Birinci Kolordu'dan kurtulabilenler hep Bulgaristan'a sığınmışlardı. Kolordu Kurmay Başkanı Abdürrahman Nafiz, Tümen Komutanları Alâettin Cemil, Şükrü Naili de sığıntılar arasındaydı. Bütün subaylarla erat Bulgaristan'ın türlü kentlerine, köylerine dağılmışlardı. İktidardaki Çiftçi Partisi, Yunanlılara karşı duyduğu düşmanlık yüzünden sığınan Türklere büyük konukseverlik göstermişti. Sığınanlar, Bulgaristan'ın içinde gidecekleri yerlere her türlü araçla parasız götürüldüler. Türk doktorlar Bulgaristan'da serbestçe çalışabiliyor, isteyenler Türk köylerinde öğretmen olabiliyorlardı. Ayrıca, Anadolu'da bütün şiddetiyle süren Ulusal Kurtuluş Savaşı'na katılmak isteyen eratla subaylara da her türlü kolaylık gösteriliyordu. Abdürrahman Nafiz, Şükrü Naili, Cemil, Alâettin Beyler de Anadolu'ya geçmek isteyince Makedonya Komitası'nın en dişli üyelerinden olan Dimitri Çekof, Sofya'daki İtalyan Elçiliği'ne başvurarak Rodos Adası'nda doğmuş gösterip hepsine birer, «*laisser passer*», sağladı.

23 Nisan 1920'de Ankara'nın bağımsız yönetimi kurulunca İttihatçıların döküntüsü olan Albay Kara Vasıf'la arkadaşlarının kurduğu Karakol Örgütü artık büsbütün iflâs etmişti. Oysa, Fuat Balkan'ı Batı Trakya'da görevlendiren örgüt, buydu. Genç gerillacı şimdiye dek Mustafa Kemal'in örgütleriyle de ilişki kuramadığından birdenbire kendisini boşlukta buldu. Ankara'yla ilişki kurmaya karar verdi. Yola çıkmak üzereyken Filibe'ye bir Hint Mihracesi'nin geldiğini işitti. Adam, Anadolu'ya geçmek, davaya yardım etmek istediğini söylüyordu. Bulgaristan'a sığınmış olan Subaylarımızdan Ali Rıza (Artunkal, İnönü döneminde Sıkıyönetim Komutanı), Filibe'de bir toplantı düzenleyerek Hintli'ye yardım etmek istiyordu. Hintli, Ali Rıza'yla İstanbul'da Bekirağa Bölüğü Mahpushanesi'nde birlikte yattıkları günlerden tanışıyorlardı. İngilizler, sonradan foyası açığa çıkan bu korkunç casusun, pek çok Türk büyüğünün tıkıldığı Bekirağa

Bölüğü'ne bir suçlu gibi sokarak birçok Türk milliyetçisini avlamak, ilerde bu ajanlarına böylece önemli işler gördürmek istemişlerdi. Doğuş yeri Filibe olan Ali Rıza, bu adamın gerçek kimliğini ancak Ankara'da asıldığı gün görecekti. Profesyonel İngiliz casusu Mustafa Sağir, Mustafa Kemal'i öldürme planını böylece karnının en pis, en karanlık bir yanında taşıyarak hiçbir şeyden kuşkulanmayan Ali Rıza'nın kılavuzluğundan Bulgaristan Türkleri arasında baş tacı edilmişti. Türk milliyetçilerinin yanı sıra Mustafa Kemal'in dostu olan Makedonya Komitesi Anadolu'ya yararlı olmak düşüncesiyle Mustafa Sağir'e elinden gelen yardımı yapıyordu. Türk-Bulgar örgütlerinin iyi niyetlerinden sonuna dek yararlanmasını bilen Mustafa Sağir, en sonra ünlü tütün tüccarı Salim Nuri'nin kiraladığı bir Bulgar motoruyla Anadolu'ya geçme işini yoluna kor gibi oldu. Ataşemiliterlik zamanından Mustafa Kemal'in iyi dostu olan Dimitri Açkof da Bulgar Hükümeti katında etki yaparak motorun Anadolu'ya doğru yol almasını sağladı. Motor, Burgaz Limanı'ndan. İnebolu'ya varmak üzere yola çıktı. Karadeniz'in ünlü fırtınalarından biri Mustafa Sağir'in motorunu İğneada açıklarında iyice bocalattı. Yunan Donanması, motora el koydu. Yunanlılar, İngiliz casusunun kimliğini bilmediklerinden tutup hapsettiler. Durumu öğrenen İngilizler, hemen onu Yunanlıların elinden kurtararak yeni oyunlar oynatmak üzere İstanbul'da yine piyasaya sürdüler.

Mustafa Sağir, Hindistan'ın Peşaver kentinde doğmuş çok yoksul bir ailenin çocuğuydu. Bir gün bir İngiliz İstihbarat Subayı olan Wright onu görerek ilgilenmiş, İngiltere hesabına okutmak üzere yanına almıştı. İntelligence Service, artık, kendi malı olan bu çocuğu, kendi düşüncelerine, amaçlarına göre yetiştirecekti. İlkin Bombay'da eğitilen Mustafa Sağir, sonra Londra'ya gönderilerek Kembriç Üniversitesi'ni bitirmesi sağlanmıştı. Bu zeki Hintli gencini Orta Doğu işlerinde kullanmaya karar veren Intelligence Service; ona Farsça, Arapça ve Türkçe dillerini öğretmişti. Türkiye'ye gelmeden önce Afganistan'da İngilizlerin hesabına çok önemli bir iş çevirmiş, Afganistan

Emiri'ni öldürtmüş, bu yüzden de cebine çok sayıda İngiliz altını akmıştı. Anadolu serüvenini de başarıyla sona erdirirse -bunda Mustafa Kemal'e suikast da vardı- bir milyon İngiliz lirasına konacaktı. Ne var ki Türklerin zekâsı, onunkinden baskın çıkacak, Ankara'da casus olarak tutuklanacak; İngilizlerin bütün tehditlerine aldırış edilmeyerek ipe çekilecekti.

Mustafa Sağir'i Anadolu'ya aşırtmak üzere büyük fedakârlık yapmış olan Sobranya'nın Türk Mebuslarından, tütün tüccarı Salim Nuri, Anadolu'ya geçebilmesi için Fuat Balkan'a da bir olanak sağladı. Bir başka tütün tüccarı Kâzım Emin, Bulgaristan'dan satın aldığı bir parti tütünü Almanya'ya göndermek üzere Burgaz Limanı'nda bir İtalyan vapuruna yüklüyordu. Salim Nuri, bu vapurun Üçüncü Kaptanı'nı parayla yola getirdi. Fuat Balkan, böylece bir tütün yükleme işçisi olarak gemiyle İstanbul'a gidecekti. Ambarda saklanarak İstanbul'a varan Fuat Balkan, kontrol edilmeyen İtalyan Bandralı vapurdan akşam karanlığında karaya çıkmak üzere bekledi. Geceleyin vapurun sandalıyla karaya çıkan genç subay, bu kez burada kendisini bayağı düşman bir ülkedeymiş gibi yapayalnız buldu. Şimdi, buradan Anadolu'ya gitmek bütün anlamıyla çetin bir işti. Deniz yollarında işleyen bütün araçlar, İngilizlerin şiddetli kontrolü altındaydı. Düşündü taşındı; eski subay arkadaşlarından olup şu sırada Polis Müdürlüğü'nde Anadolu'nun gizli adamı olan çalışan Razi Yalkın'ı bulmaya gitti. (Bu Subay, Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Mim Sıfır takma adıyla birçok belgesel yazılar yazacaktı.) Onun aracılığıyla balıkçı Ali diye bir yurttaşla tanıştı. O da ona son kerte güvenilir bir sandalcı tanıttı. Bu sandalcı iki çifte bir sandalla, beş para almadan, Fuat Balkan'ı 5 Haziran 1921 akşamı sular kararırken Cankurtaran'dan alıp Haydarpaşa'ya doğru açıldı. Kendi de kürek çeken Fuat Balkan, uzun bir yolculuktan sonra Topağaçlar'da karaya ayak bastı. Karamürsel'e gidip Askeri Polis Örgütü'ne kimliğini bildirdi. Eskişehir'deki Garp Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'i aradığını söyledi. Garp Cephesi Komutanı'ndan gelen karşılık üzerine İz-

nik-Yenişehir-Bilecik üzerinden Küplü İstasyonu'na vardı. Oradan da trene binerek, Eskişehir'e yollandı.

Karargâhta bulduğu İsmet Bey'e, Albaylarca Batı Trakya'ya gönderildiğinden beri başından geçenleri, onların serüvenlerini, bir bir, anlattı. En sonra içinde korkunç bir yara gibi işleyen Cafer Tayyar sorununu da açmaktan kendini alamadı:

— Kendisine yazdığı tavsiye mektubuna bakmadan bana bir tüfek dahi vermeyen Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar neden sonra Garbi Trakya'da akıncı hareketi yapılması gerektiğini anlayarak örgütlendirdiği üç yüz silahlıdan oluşan büyük bir gücün başına haberim olmadan beni de Kumandan Yardımcısı olarak almış ise de iş işten geçtikten sonra yapılan bu davranıştan hiçbir sonuç alınamamış, böylece harcanan bütün çabalarla paralar da boşa gitmiştir.

Bu açıklamayı dikkatle dinleyen Albay İsmet:

— Şimdi vereceğim bir mektupla, Ankara'ya, Fevzi Paşa'ya gideceksin! O sana gereken direktifi verecektir, dedi.

Garp Cephesi Komutanı, bundan sonra ona kapalı bir zarf vererek:

— Senin paran da yoktur. İaşe Subayı Binbaşı Tahsin Bey'i gör; yol paranı al! dedi.

Kırk lira yol parasını alan Fuat Balkan, Ankara'ya yollandı. Ziraat Mektebi'ndeki Genel Kurmay Başkanlığı'nda bu makamın vekâletini yapan Fevzi Paşa (Çakmak) ile görüştü, İsmet Paşa'nın mektubunu verdi. O, Fevzi Paşa'yla daha önceden tanışıyordu. Paşa'nın, Damat Ferit Paşa Kabinesi'nde Harbiye Nazırı bulunduğu günlerdeydi. Batı Trakya'da komitacılık yapmak üzere Karakol Örgütün'ce görevlendirildiğinde örtülü ödenekten gerekli parayı Paşa'nın elinden almıştı. Fevzi Paşa, o günleri anınca, hemen ondan oralarda neler olup bittiğini sordu. O da hepsini anlattı. Bundan sonra da Batı Trakya'da çalışılması gerektiğini söyleyen Paşa, ona yapılacak çalışmaların ana çizgileri üzerinde kimi direktifler verdi. Asıl bundan sonra Yunanlıları geri planda uğraştırmak üzere büyük çabalar göstermek gereki-

yordu. Fevzi Paşa, Fuat Balkan'dan aldığı bilgi üzerine bütün gece çalışarak Batı Trakya'da yapılacak çalışmaların Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce onaylanacak programını hazırladı. Artık, Fuat Balkan, doğrudan doğruya Genel Kurmay Başkanlığı'na bağlanıyor, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın cephe gerisinde, özellikle Yunan toprakları içinde yapacağı istihbarat, sabotaj, örgütlendirme işlerinde eksper eleman olarak görevlendiriliyordu. Genel Kurmay Başkanlığı, Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerine dayanarak yeni bir Trakya Kurulu kurmuştu. Bunun Yüksek Başları, Cevat Abbas, Şakir Kesebir (sonra Bakan), Fuat Balkan'dı. Cevat Abbas, daha çok törensel bir kişi olarak Bulgaristan'da bulunacak, Bulgar memurları, milliyetçileri, aydınlarıyla ilişki kurarak Bulgar kamuoyunu, Bulgar dış politikasını Anadolu'ya sempatik kılacaktı. Yine o, bütün Türk çıkarlarını Bulgar Hükümeti katında korumaya, savunmaya çalışacaktı. Cevat Abbas, kuruldaki öbür iki arkadaşıyla hiçbir türlü ilişki kurar görünmeyecekti. Onun Fuat Balkan'la ilişkisini Şakir Kesebir sağlayacaktı. Şakir Kesebir'in en önemli görevi de bu iki militanın Ankara Hükümeti'yle olan ilişkilerini sağlamaktı. Şakir Kesebir, bundan başka, Doğu Trakya bölgesindeki halkın bilincini sürekli olarak, uyanık bilenik, tutmaya çalışacaktı.

Fuat Balkan'a gelince, Batı Trakya'daki silahlı ayaklanmaları, örgütleri bağımsız olarak yönetecekti. Trakya Kurulu'na ayrılan örtülü ödeneğin en büyük bölümü Fuat Balkan'ın yönettiği örgütlere verilecekti. Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu üç kişilik kurulun başaracağı işlerden birçok yararlar bekliyordu: Elden geldiğince çok sayıda Yunan güçlerini Anadolu'nun savaş alanlarının dışında tutmak, Millî Misak (Ulusal Ant) sınırları içinde bulunan Doğu Trakya'nın, savaş sonunda teslim alınırken kolaylık olması için buna yardımcı olacak örgütleri hazırlamak, Yunanlılara karşı olan bir bölüm Bulgar kamuoyunun Yunanlılara karşı sabotajlar yapmak üzere, çeteler, silahlı örgütler kurarak tedirgin edici sürekli olaylar çıkarılmasına çalışmak; kurulacak örgütlerin doğrudan doğruya Yunanlılara karşı olup Bulgar çı-

karlarıyla paralel olduğu üstüne propaganda yapmak. Kısaca gerek Batı, gerekse Doğu Trakya'da Yunan işgal yönetimini durmaksızın uğraştırarak, oralarda önemli asker birliklerinin bulundurulmasını sağlamaktı. Bir tek Yunan askerinin dahi buralarda saplanıp kalması, Anadolu'nun yükünü yeğnikleştirebilirdi.

Fevzi Paşa'nın imzasını taşıyan bu uzun direktifler Fuat Balkan'a devler gibi çalışmak üzere hem parlak bir moral, hem de sonsuz olanaklar sağlıyordu. Artık, düşman içinde çalışırken arkasında koskoca Türk Ulusu'nun varlığını duyacaktı. Batı Trakya'daki görevine giderken şu sırada Yunan mapusanesinde bulunan Cafer Tayyar Paşa'nın kendisine yaptığı düşmanlığı, haksızlığı da Fevzi Paşa'nın karşısında açıklamak olanağına kavuşan Fuat Balkan, Cafer Tayyar'ın baskısıyla 1920 Mayıs'ında ordudan ayrılmasından sonraki birikmiş aylıklarına da kavuşarak sevindi. Fevzi Paşa'nın buyruğuyla ayrıca Trakya'daki gerilla çalışmaları için örtülü ödenekten beş bin lira daha aldı. Ancak, büyük parası bulunmadığından, Osmanlı Bankası, ona, bir yığın yirmi beş kuruşluk saydı. Bankadan ayrılırken tıka-basa dolu bir koca bavul taşıyordu.

Ankara'dan ayrılıp yeni bir güçle Batı Trakya'ya doğru yola çıkacağı sırada İstiklâl Mahkemeleri'nin güçlü adamı Kılıç Ali'ce çağırılarak kendisine koskoca bir dosya verildi. Bu, hemen o günlerde Ankara'da asılan İngiliz casusu Mustafa Sağir'in dosyasıydı. Öbür dünyaya yolcu edilmiş olan bu tehlikeli adamın zararlı serüvenini, en sonra Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ateşleri içinde yanan bir ulusun elinde haklı olarak can verişini anlatan bu dosya çok ilginçti. Fuat Balkan, bu herifin Bulgaristan Türklerini aldatarak nasıl bir motorla Türkiye'ye doğru yola çıktığını, durumu bilmeyen Yunan Donanması'nca nasıl yakalandığını biliyorsa da hikâyenin gerisini öğrenmeye zaman bulamamıştı. Avrupa kamuoyuna açıklanacak olan bu serüveni otele kapanıp bir lambanın sarı ışığında şaşkınlıklar içinde okuyup bitirince, bütün anlamıyla bir tarih olayının karşısında bulunduğunu anladı. Eğer herif, Mustafa Kemal'i öldürmüş olsaydı, kim bilir, Türk tarihi ne yana doğru yol alacaktı?

Mustafa Sağir, Bulgaristan tüccarlarından Salim Nuri'nin kendisine sağladığı motorla İnebolu'ya kaçarken Yunan savaş gemilerince yakalanıp hapse atılmıştı. İngilizler, ajanlarının yanlışlıkla ele geçirildiğini anlayınca hemen onu Yunanlıların elinden almışlar, bir başka tertiple İstanbul'a sokmuşlardı. İşte, o hikâye şöyleydi:

1920 sonları, İngiliz Elçiliği'nden güzel bir otomobil Galata Rıhtımı'nda durdu. İçinden ince uzun boylu, gamzeli bir İngiliz subayı çıktı. Bu İstanbul'un pek iyi tanıdığı korkunç Kuvayı Milliye avcısı Yüzbaşı Bennett'ti. İki direkli, iki bacalı, kül rengi bir deniz ejderhası olan İron Duke Dritnotu Sarayburnu'nda görününce gözlerini ona dikti; ellerini ceplerine sokarak beklemeye başladı. Zırhlıdan ayrılan bir motor, rıhtıma yanaşınca, içinden şişmanca, kısa boylu, esmer, sarı bir yağmurluk giymiş, gözlüklü bir adam çıktı. Yüzbaşı Bennett, elini sıkarak Mustafa Sağir'i kendi otomobiline götürdü. Tepebaşı'ndaki İngiliz Elçiliği'nde, «Birinci sınıf adamımızdır, Sir unvanını taşır,» diye İngiliz Harbiye Nezareti'nin şifrelediği adam, eteklenerek içeri alındı. Yüzbaşı Bennett'le konuğunu Elçilik Başkâtip'i Ryan karşıladı. Uzun süredir Ortadoğu'da çalışan Ryan, Mustafa Sağir'i çok iyi tanıyordu. Yakınlarda Afganistan Emiri'ni öldürüp oraları birbirine katan ünlü suikastçı, demek bu tombul, kısa boylu, esmer adamdı? Ne var ki kara Hintlinin gözlerinde yaman bir ışık parlıyordu. Afganistan Emiri'ni haklayan şu adam, demek şimdi de Mustafa Kemal'i öbür dünyaya göndermek üzere buraya gönderilmişti. Eh, öbürünü yapan, bunu da becerirdi. General Harrington onu bekliyordu. Ryan, Mustafa Sağir'i, onun beklediği odaya buyur etti.

— Tam zamanında geldiniz, Sir, sizi çok gereksiyorduk.

General Harrington, ufak tefek hoş-beşten sonra temel konuya girdi:

— Dünya olaylarını izlemekte olmanız olağandır; uzun boylu sözünü etmek gereksiz. Biliyorsunuz ki büyük savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nu yenmiş bulunuyoruz. İtilâf Devletleri'yle bu Hükümet arasında bir barış antlaşması yapılmıştır. Ne var ki bu

antlaşma, şimdi ancak, görünürde vardır. Her ne kadar, İstanbul, boğazlar, Trakya, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarının en önemli bölgeleri İtilâf Güçleri'nin işgali altındaysa da Anadolu'da ulusal bir uyanışın olduğu da açıktır. Bu kımıltı da öyle birkaç serüvencinin geçici başkaldırısına benzemiyor. Onlar, Anadolu'ya gönderdiğimiz Yunan Ordularını bile durdurmuş bulunuyorlar. Öyle görünüyor ki Yunan Ordusu bugünkü durumda bunların üstesinden gelemeyecektir. Bugün Anadolu'ya başka ordular çıkararak işi çözümlemek olanaksız görünmektedir. Düşmanı içinden vurup çökertmeyi yeğ gördük; böylece davrandık, şu sırada Anadolu'ya yüzlerce adam salmış bulunuyoruz. Ne var ki bütün bunlar, sizin gibi üstün bir kişinin yanında bir değer taşımamaktadırlar. Harbiye Nezareti'ne başvurdum. Sizi salıkladılar. Bu işte, başarı sağlayacağınıza güveniyorum, Sir! Hakkınızda en büyük referanslara sahibim. Bütün işgal güçleri, hep buyruğunuzdayız. Rahat, serbest çalışabilmeniz için her türlü gereksiniminiz yerine getirilecektir.

Mustafa Sağir, kendisine birkaç Türk çalışma arkadaşı tanıtılmasını istedi. Yüzbaşı Bennett, bu adamları kendisine sağlayacağını bildirdi.

Öğleden sonra sivil giyinen Yüzbaşı Bennett, yanında kısa boylu, satrançlı bir giynek giymiş, hasır şapkalı, kırmızı yüzlü, kızıl sakallı bir adam gezdiriyordu. Bu, Mustafa Sağir'den başkası değildi. Yüzbaşı Bennett, kendisiyle tanıştıracağı üç Türk'ün adını vermişti. Bunlar, Hasan Tahsin, Cavit, İhsan'dı. İlkin, kendilerini Tokatlıyan'da bekleyen Tahsin'i görmeye gittiler. Mustafa Sağir, kendisini karşısındakine domuz tüccarı Robertson diye tanıttı. Bir Ermeni tercüman, bunları Türkçe'ye çevirdi.

Mustafa Sağir, İngiltere'yle Kanada'nın en büyük domuz ticareti tröstünün temsilcisi olduğunu, İstanbul'da büyük domuz kasapları açmak istediklerini, ancak Müslümanlar domuz eti yemediklerinden, Türk Müslüman semtlerini iyice tanımak istediğini söyledi. Hasan Tahsin, bu bayağı iş için böyle önemli kişilerin çaba harcamasına şaştı. Mustafa Sağir, bir not defteri çıka-

rarak Müslümanlarla Hıristiyanların yoğun olarak oturdukları bölgeleri not etti. Sonra, küçük yorgunluğuna karşılık, Hasan Tahsin'e üzerinde on sayısı yazılı bir kâğıt İngiliz parası uzattı.

Bundan sonra, Perapalas'ta bekleyen Cavit'i, «Löbon»'da bekleyen İhsan'ı gidip gördüler. Mustafa Sağir, bu iki adama da Hasan Tahsin'e sorduğu bayağı soruları sorarak, onlara da birinci kişiye verdiği okkalı bahşişi verdi.

Bu üçlü görüşme bittikten sonra Mustafa Sağir, Yüzbaşı Bennett'le birlikte bir gezi yapmak istediğini söyledi.

Hemen bir taksi çevirerek bindiler. Üç kişinin söylediği semtleri şöyle bir dolaşıp yakından görmek gerekiyordu. Bennett, onun isteğine uymak zorunda kalmıştı. Otomobil, Türk semtlerine doğru hızla yol alırken Mustafa Sağir'i şaşırtan şu bilgiyi verdi:

— Tokatlıyan'da bize bilgi veren kişi, yani Hasan Tahsin Bey, İstanbul Polis Müdürü'dür. Kendisi emrimizde çalışıyor. Cavit, gazetecidir. *İleri Gazetesi*'nin yazarlarından. Çok açıkgöz bir gençtir. Kulağı çok deliktir. Yabancı dil de bilir. İhsan'a gelince, kendisi eski ünlü bir jurnalcidir. Abdülhamit'e yıllarca hafiyelik etmiştir.

Mustafa Sağir, eski arkadaşı olan Albay Nelson'u görmek istediğini söyledi. Albay Nelson İntelligence Service'in Yakın Doğu Şefi'ydi. Bu büyük istihbarat örgütünün de en parlak elemanlarından sayılıyordu. Mustafa Sağir İstanbul'a gönderilirken Albay Nelson'un buyruğunda çalışacağı bildirilmişti. Afganistan Emiri'ni Nelson'la birlikte öldürmüşlerdi. Yüzbaşı Bennett, Albay'ın, kendisinin bugün İstanbul'a geldiğinden haberli olduğunu, kendisini mutlaka arayacağını söyledi.

Yüzbaşı Bennett'le Mustafa Sağir, İstanbul'un bütün Türk semtlerini gezip gördükten sonra akşamüstü Elçiliğe döndüğünde Albay Nelson'dan (Ramiz) kendisine bir mektup geldiğini bildirdiler. «Tokatlıyan»'ın otuz yedi numaralı odasında kendisini bekliyordu. Mustafa Sağir, bir İngiliz, Papazı kılığında gidip onu buldu. Nelson, Elçiliğe gitmeyi sakıncalı bulduğundan, ora-

ya hiç uğramadığını, bu yüzden de kendisini gelip göremediğini söyledi. Mustafa Sağir, Nelson'un şimdiye dek ne gibi çalışmalar yapmış olduğunu öğrenmek istediyse de öteki ona beceri imiş parlak işleri bulup söyleyemedi. Türkiye'de şimdilik yapılacak en önemli işin Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmak olduğunu, bunun için, de hiçbir örgüt kurulmadığını anlattı. Sonra, eğer Mustafa Kemal öldürülecek olursa ulusal kurtuluş davranışının kendiliğinden darmadağın olabileceği umudundan söz etti. Mustafa Sağir, şimdiye dek bu iş için hiçbir girişimde bulunup bulunmadıklarını sordu.

Şimdiye dek birkaç kişi Mustafa Kemal'i öldürebileceğini söyleyerek birkaç kuruş avans da alıp gittiyse de sonunda hiçbir şey olmadı. Albay Nelson, bu fiyaskodan sonra merkeze yazarak güçlü bir arkadaş istediğini, hele bu Mustafa Sağir olursa, çok sevineceğini bildirdiğini anlattı.

Mustafa Sağir, Türkiye'ye yollanmadan önce Türkiye üstüne birçok kitap okumuş, İntelligence Service kitaplıklarında Türkiye ile ilgili birçok dosya karıştırmıştı. Bundan da şu dersi çıkarmıştı: Türkiye'de Hint Hilâfet Komitesi'nin olağanüstü delegesi rolünü oynamak gerekiyordu. Böylece hem Ankara'ya gidebilir, hem de Türk militan milliyetçileriyle, Mustafa Kemal'in kendisiyle karşılaşıp görüşmek olanağını bulabilirdi.

İki adam arasında bu karara varıldıktan sonra, Mustafa Sağir, hemen Elçilik'ten ayrılıp Türk semtlerinde yeni kimliğiyle görünecek, Nelson'un Türklerden kullandığı güvercinler de Sağir'in yeni kimliği üstüne gerekli çevrelerde onun propagandasını yapacaklardı. Ancak, Nelson'un adamları dahi Sağir üstüne bilgi sahibi olmayacaklardı.

Nelson'un Sirkeci'de bir yazıhanesi vardı, orada bayağı bir yurttaş gibi çalışır görünmekteydi. Randevu yeri olarak da burayı uygun gördüler. Rahip Wiliams olarak «Tokatlıyan»'dan ayrılan Mustafa Sağir, ertesi gün bir Hintli Müslüman olarak meydana çıkacaktı. Mustafa Sağir, Türk-Müslüman çevrelerinde sempatiyle karşılanmak uğruna gerekenleri yaptı. Saçlarıyla

kaşlarını oksijenle yıkayarak sararttı. Başına güzel bir kalıplı fes geçirdi. Hamala taşıttığı iki bavuluyla Sirkeci'deki otellerden birine inince müşterilerin yazıldığı deftere şu adı yazdırdı: Hint Hilâfet Komitesi Üyelerinden Mustafa Sağir Han.

İlk etkisini önüne gelene bol bol bahşiş dağıtmakla yaptı. Yine kendisine bol bahşiş verdiği bir Türk, isteğine uyarak onu Beyazıt Camii'ne götürdü. Burayla Süleymaniye Camii'ni görmek istediğini söylemişti. Bu sırada Türkiye'deki milliyetçi örgütlere milyonlarca lira yardım parası getirmiş olan Hint Hilâfet Komitesi Üyesi'nin ünü de gizliden gizliye gerekli çevrelerde fısıldanmağa başlamıştı.

Beyazıt Camii'nin çevresinde biraz dolaşıp yapıyı hayran hayran seyreder gibi görünen Sağir, sonra yorulmuş gibi yaparak camiinin karşısındaki kahvehanelerden birinin iskemlelerinden birine çöktü. Bir kahveyle bir de nargile ısmarlayarak biraz sonra bir yandan kahvesini höpürdetip bir yandan da nargilesini fokurdatmaya başladı. Sağir'le Beyazıt'a gelen kılavuz, onun nememnem kişi olduğunu garsonun kulağına fısıldamış, o da kahvehanedeki müşterilere aktarmış, böylece yarım saat içinde Sağir kahvede herkesin kendisine sevgiyle baktığı bir adam olup çıkmıştı. Bu sırada ak sakallı bir hoca, Mustafa Sağir'in yanına seğirterek ellerini öpmeye davrandı. Bu, Albay Nelson'un, ta, kendisiydi. Oturup başbaşa biraz çene çaldılar. Sağir, onu Kuvayı Milliye'ye yardım için geldiğini, yakında fırsat bulursa Ankara'ya da gidip Hint Müslümanlarının selamlarıyla bağışladıkları paraları da götüreceğini söyledi. Sözde sır veriyormuş gibi yaparak, yanı başlarında oturanlara işittirmeye çalışıyordu. İşgalcilerin zulmünden, illallah, diyen İstanbul Türkleri, ulusal kurtuluş ayaklanışına üç yüz milyon Hintlinin selamıyla yardım parasını getirdiği söylentisini sonsuz bir şükranla karşıladılar. Mustafa Sağir, ünlü Türklerin çevrelerinde eller üstünde tutulmaya başlandı. Sağir'in bütün dikkati, Anadolu'ya subay, silah, yardım kaçıran gizli örgütlerin varlığı üzerinde toplanmıştı. Bunların çevrelerine bir sokulabilse o yoldan kolayca Ankara'ya ulaşabilirdi. Sağir'in ilk sokulduğu çevrede emekli Türk Subayları bulunuyordu.

Sağir, genel durumu bir kez daha görüşmek üzere Albay Nelson'un Sirkeci'deki bürosuna gitti. Büroda Albay Nelson'dan başka Yüzbaşı Bennett, Papaz Frew, Kont Simsak, Papazyan adlı Ermeni casusu vardı. Sağir, bir haftalık incelemelerinin sonucunu şöylece özetledi:

— Ankara Hükümeti'nin yıkılması için bir tek yol vardır: Bunun kurucusu olan Mustafa Kemal'i öldürmek. Bunu çabucak yapmayacak olursak çok geç kalabiliriz. Sonra, sezdiğime göre İstanbul Hükümeti'yle Ankara'dakiler arasındaki ulusal bağlar hiçbir zaman büsbütün kopmuş değildir; İşgal Güçleri, bunu bütünüyle önlemeyi başaramamıştır.

İntelligence Service'in doğu işlerindeki en önemli üyelerinden Kont Simsak de Sağir'in düşüncesinde olduğunu söyledi. Çok hızlı davranmalıydı. İstanbul'dan gönderilecek becerikli suikastçılar aracılığıyla Mustafa Kemal belası ortadan kaldırılırsa Anadolu serüveni de bitebilirdi. Ancak, suikast için Papazyan'ın gönderilmesini istiyordu.

Bunu ayırt eden Papazyan şöyle dedi:

— Bugün Anadolu'ya bir Ermeni, ne ad altında olursa olsun giremez. Bir Ermeni'nin Türkçe'si hemen anlaşılır. Bir Ermeni'nin Kuvayı Milliyecilerin arasına sokulabilmesi hiçbir biçimde düşünülmez.

Papaz Frew, Papazyan'ın yardımına koştu:

— Papazyan doğru söylüyor. İlkin orada örgüt kurmak gerekiyor. Mustafa Kemal'in yanına sokulmak olanağını bulmadan yapılacak bütün işler boşunadır.

Albay Nelson söz aldı:

— İşte, biz de bunu düşünerek Mustafa Sağir'i çağırmış bulunuyoruz. Mustafa Sağir, Ankara'ya giderek bize gereken olanağı sağlayacaktır. Yeni Ankara Hükümeti, bizce şimdi bile bir gizdir. Oraya giremedik. Yunan Ordusu'nun böyle bocalaması da bu yüzden değil mi? Onlara gerekli bilgileri bir türlü veremedik. Elde ettiğimiz bütün altın pahası istihbaratın fos çıktığını gördük. Eğer Ankara'ya güçlü bir adamımızı sokabilirsek, bu başarısız gidişe bir son verebileceğiz.

Son sözü Mustafa Sağir aldı. Britanya İmparatorluğu'nun yüksek çıkarlarını savunmak uğruna her türlü tehlikeyi göze alan kişiler olduklarını, bu işi mutlaka başarmaya çalışacağını, Ankara'dakilerin arasına katılmak üzere yakında yola çıkacağını söyledi.

Hemen bu sırada gazeteci Cavit gelerek Albay Nelson'a bir rapor sundu. Bunda İstanbul'a zengin bir Hint Müslümanı'nın geldiği, zararlı Türk çevreleriyle ilişki kurmaya çalıştığı anlatılıyordu. Cebine bir yüz liralık indirilen genç gazeteci, Hintli Müslümanı izlemek üzere hevesle uzaklaştı. Sonra, bütün İngiliz casusları, Cavit'in arkasından uzun uzun güldüler.

Mustafa Sağir'in İngilizler için yaptığı şiddetli konuşmaları dinleyenler arasında Anadolucu bir Türk Subayı, Riza onunla ilgilendi. Onunla Eyüp Sultan Camii'nde buluşmak üzere randevulaştılar. Rıza, oraya yalnız başına gitmeyip yanına bir başka arkadaşını da aldı. Onun adı, Şevket'ti. Mustafa Sağir, onlara Hindistan'daki seksen milyon Müslüman'ın delegesi olduğunu, orda kurulan gizli örgüt aracılığıyla Anadolu ayaklanışı için ilk yardım kampanyasında birkaç milyon İngiliz lirasının toplandığını, ancak bunun hangi yolla, ya da örgütle Ankara'ya ulaştırılacağının henüz bir bilmece olduğunu, ballandıra ballandıra, anlattı. Genç subaylar, ağa düşmüş gibiydiler. Sağir, Hindistan'da olduğu gibi İstanbul'da da bir Türk-Hint yardımlaşma örgütü kurulmasını savunuyordu. Rıza, en sonra, Sağir'e Anadolucu gizli militanlardan birini tanıtmaya karar verdi. Rıza, Sağir'in isteğine uyarak ona Aksaray'ın Horhor semtinde bir ev kiraladı.

Rıza, Sağir'i Yarbay emeklisi Aziz'e tanıtmayı düşünmüştü. Yarbay Aziz, Anadolu'ya kaçırılan silah, cephane, subay gibi değerli her türlü savaş aracında parmağı bulunan fedakâr kişilerden biriydi. Yarbay Aziz, Kasımpaşa'da Rıza ile yaptığı görüşmede Sağir üstüne bütün işittikleriyle düşündüklerini anlattı. Ancak, Aziz, gizli bir örgütün adamı olarak ilk ödevinin bu gibi adamlardan kuşkulanmak olduğu gereği üzerinde durdu. Bunun bir casus olması belkisi vardı. Çok dikkatli olmalıydı.

Mustafa Sağir'e Beyazıt kahvehanelerinden birinde verilen randevuya büyük ikircikler, kuşkular içinde giden Yarbay Aziz, en sonra onunla tanışmaya karar verdi. Anadolu için sağlanacak birkaç milyon İngiliz lirası, gerçekten çok büyük bir girişim demekti. Bununla orda ne büyük işler yapılabilirdi. Orası parasızlıktan kırılıyordu. İnönü'nde düşmanı yenen Mehmetçiklerin tüfekleri, kayış yerine iple tutturulmuştu. Orduya üç beş kuruş bulabilmek uğruna her türlü fedakârlığı göze almak, biricik yurt ödeviydi.

Yarbay Aziz, Mustafa Sağir'in Horhor'da tuttuğu kafesli bir Türk evinde onunla ilk görüşmeyi yaptı. Sağir'e terletici, zekice sorular sordu. Ne de olsa çalıştığı alanın gereğince, ilk iş olarak karşısındaki adamdan casus olarak kuşkulanmalıydı. Yarbay Aziz'le Rıza, Sağir'in kâğıtlarıyla belgelerini gözden geçirdikten sonra ondan kuşkulandıklarına üzüldüler; bu üzüntülerini de ona söylediler. Hemen ilk iş olarak bir Hint-Türk derneği kurmaya karar verdiler. Hemen bir yönetmelik hazırlayıp bunun kuruluşundan Ankara'ya da bilgi vereceklerdi. Rıza ile sık sık görüşen Sağir, bir yönetmelik hazırlatarak gizlice bir basımevinde bastırdı. Sözde bu yönetmeliği bir ayak önce Hindistan'a gönderecek, böylece orda yeniden yardım paraları toplanarak eski toplanmış altı-yedi milyon İngiliz Lirası'nın üzerine yeni milyonlar eklenecekti. Sağir'le elele çalışan subaylar, yoksul Anadolu Ordusu'na bir yığın para bulacaklarından dolayı sevinçten uçuyorlardı. Rıza ile Yarbay Aziz, başbaşa vererek Hint-Türk Derneği'ne alınacak üyeleri seçtiler; durumu da bütün ayrıntılarıyla Ankara'ya bildirdiler. Türk-Hint Derneği'nin kurulmasından sonra ilk toplantı Rıza'nın evinde yapıldı. Görevler bölüşüldü. Aziz, Başkanlığa seçildi. Mustafa Sağir, dernekte görev alanların ilk aylıklarının verilmesini önerince hepsi şaşırdı. Böyle fedailerce kurulmuş derneklerde aylık almak göreneği olduğunu bilmiyorlardı. Sağir, Müslüman Hint Derneği'nin çok zengin olduğundan, kendisine dahi bol tahsisat verdiğinden söz ederek paralı çalışmanın daha verimli olacağı üzerinde durdu.

Türk-Hint Derneği'nin kuruluşunu *İleri Gazetesi*'nden Cavit, hemen haber almış, basılmış yönetmelikten bir tane de elde ederek Albay Nelson'a koşmuştu. Bu haber, Albay için yeniydi. Cavit'e bir yığın para verip başından savdı. Ancak, bu derneğin neden kurulduğunu bir türlü anlayamadı. Albay Nelson'un yanından çıkan Cavit, hemen Fransız İşgal Güçleri Komutanı General Pellé'nin Karargâhı'na seğirtti. İngiliz Haber Alma Sorumlusu'na verdiği haberi Pellé'ye de veren Cavit, ondan da bir yığın para alarak çıkıp gitti. Ancak, Cavit'in öncülüğüyle gizli dernek basılacak, bütün militanlar yakalanacak, genç gazeteci, bunun için de General Pellé'den bir yığın para daha alacaktı. General, İngiliz İstihbaratı'nın atladığı bu işte bir olay yaratmayı kuruyordu. Yapılacak baskında ele geçirilecek suçlular İngiliz İstihbarat Servisi'nin prestiji üzerine katrana bulanmış birer leş gibi fırlatılacaktı.

General Pellé, İstanbul Polis Müdürü Hasan Tahsin'e telefon ederek Mustafa Sağir adlı bir Hintlinin Türk Subaylarıyla el ele vererek Kuvayı Milliye çıkarları için bir gizli örgüt kurduğunu, şu sırada da toplantıda bulunduklarını, hemen bir çok polisle birlikte yapılacak baskına katılmasını bildirdi. Hasan Tahsin, İngiliz çıkarları için çalışan bütün anlamıyla satılık bir herifti. Alabildiğine de Kuvayı Milliye düşmanıydı. General Pellé, onun İngilizci olduğunu bildiğinden dolayı onlara bilgi vermesini önlemek üzere hazırlanan polis ekipleriyle birlikte onu alıp baskın yerine koştu. Gazeteci Cavit de yanındaydı. Genç gazeteci, yapılacak baskını Albay Nelson'a bildirip ondan da bir yığın para almak olanağını bulamamıştı. Bu belkiyi düşünen Pellé, baskın yapılıncaya dek onu yanında alı koymuş, sıkı bir göz hapsine almıştı.

General Pellé ile Polis Müdürü Hasan Tahsin'in adamları, Horhor'daki evi basarak Mustafa Sağir'le birlikte Kuvayı Milliyeci Subayları alıp götürdüler. Hepsini Türk Merkez Komutanlığı'na teslim ettiler. Mustafa Sağir, zararlı bir oyuna geldiklerini anlayarak bir İngiliz uyruklusunun tutuklanamayacağını bağırıp çağırarak söylemeye başlamış, uyanan ilgi üzerine gece yarısı General Harrington'a telefon edilmiş. General, Sağir'in hemen

salıverilmesini buyurmuş, Merkez Komutanlığı sorumluları onun yanı sıra tutuklu Türk Subaylarını da salıvererek garip kokular çıkaran bu işten yakasını sıyırmak istemişti.

Bu ilk tehlikeyi atlatan Türk-Hint Derneği Üyeleri, Mustafa Sağir'in Başkanlığı'nda yeni bir toplantı yaparak gerek İşgal güçlerinin gerekse Türk polisinin şerrinden İstanbul'da çalışılamayacağından yana yakıla söz ettiler. Bu tehlikeli koşullar altında Hindistan'da toplanan milyonlarca lira kolay kolay Anadolu'ya ulaştırılamazdı. En iyisi, kendisinin bir ayak önce Ankara'ya geçerek paraları getirmenin yollarını orda araştırmalıydı. Ancak, Anadolu'ya hangi yolla geçecekti? Bütün yollar, İngiliz, biraz da Yunan kontrolü altındaydı. En iyisi, Bulgaristan'ın Burgaz Limanı'ndan bir motor kiralayıp ya da satın alarak bununla İnebolu'ya geçmekti. Bu sırada Aziz'le arkadaşları hemen Ankara'ya haber salıp büyük Hintlinin gelmek üzere olduğunu bildirdiler. Çoktan beri Ankara, Mustafa Sağir adlı iyiliksever Hintli Müslüman'ın ünüyle çalkalanıyordu. Kuvayı Milliye'nin başları, onun adını biliyor, ondan çok şeyler umuyorlardı.

Albay Nelson'la Sofya'ya birlikte yolculuk yapan Mustafa Sağir, orda Anadolu Hükümeti'ne kaçak silah satan Ariyetti adlı bir İtalyan tüccarını öldürdü. O, trenle Burgaz'a savuşurken Albay Nelson, cinayetin izlerini bin İngiliz Lirası'yla silip temizlemiş, cinayete kolayca bir intihar süsü verilmişti. Mustafa Sağir, Burgaz'da Anadolu için çalışan militan subaylardan Mehmet'in yardımıyla birkaç bin liraya Karadeniz'e dayanıklı bir motor satın aldı. Motoruna Anadolu'ya geçecek birkaç yurtsever daha alan Sağir, güzel bir havada limandan ayrıldı. Gecenin karanlığında yol alan motor, birdenbire bir ışık demetinin ak köpükleri içinde kaldı. Bunun bir Yunan savaş gemisinin projektöründen fışkırdığını anlayan kaptan, motoru baştan kara ederek bütün hızıyla kıyıya doğru kaçmaya başladı. Biraz sonra, Yunan torpidosunun burnu yanı başlarında belirdi. Torpidonun yardığı sular motordakilerin üstünü başını sırsıklam etmişti. Motor, ister istemez yolunu kesti. Bütün motordakiler savaş tutsağı olarak alınıp

torpidoya aktarıldı. Tutsaklar, Atina'ya götürülüp hapsedildilerse de Mustafa Sağir, İngiliz Elçiliği'ne başvurarak kimliğini ispatlamış, hemen kurtulup yine İstanbul'a doğru yola çıkmıştı. Ne olduysa, onunla birlikte Anadolu'ya geçmek isteyen Türk Subaylarına olmuştu. Onlar, savaşın sonuna dek eğer öldürülmezlerse Atina Hapishanesi'nde çile dolduracaklardı.

Mustafa Sağir'in Yunan savaş gemisince yakalanıp yine kurtuluşu, gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'da bir destan havası yaratmıştı. Hele İstanbul'da militanlar, onu coşkunlukla karşılayıp bağırlarına bastılar.

Ancak, Mustafa Sağir'in Türkler katında daha çok güven kazanması için bir kez de İngilizlerce tutuklanması numarası yapılmalıydı. Mustafa Sağir bunu İstanbul'daki İntelligence Servi-ce Şefi'yle kararlaştırdı. General Pellé de gizli bir raporla Mustafa Sağir'in hemen tutuklanıp sınır dışı edilmesini istiyordu.

Bir gün Mustafa Sağir, Kuvayı Milliyeci Subaylarla Beyazıt kahvehanelerinden birinde otururken birdenbire İngiliz polisleri baskın yapıp orayı kuşattılar. Herkes, kimlik kâğıdını gösterecekti. Araştırma sonucunda Sağir tutuklanarak siyasilerin inledikleri Arapyan Hanı'nın zindanlarından birine hapsedilmeye götürüldü. Sağir, burada on yedi gün kalarak, gerek Albay Nelson, gerekse Yüzbaşı Bennett'le başbaşa saatler geçirmiş; yemiş, içmiş, yapılacak işler üzerinde yeni bilgiler edinmişti. Sağir, Ankara'ya varıp orda çalışmaya başladıktan sonra, Albay Nelson'la mektuplaşmak üzere gazeteci Cavit'in adresini kullanacak, Nelson'un adını da Ramiz, olarak yazacaktı. Mektuplar, fasa-fiso ile doldurulup aralarına gizli mürekkeple gerekli haberler sıkıştırılacaktı. Yanına yirmi bin İngiliz Lirası'yla gizli mürekkebi de alan Sağir, Arapyan Hanı'ndan ayrıldı. Bu seferki tutuklanması, yapacağı en yüksek, en verimli etkiyi yapmıştı. Artık, ona hem İstanbul, hem de Ankara inanıyordu. Arapyan Hanı'ndan kurtuluşu, herkesi sevindirmişti. Ankara, Sağir'i bir ayak önce oraya bekliyordu. İstanbul Kuvayı Milliyecileri, Sağir'in, İnebolu'ya gitmesi için Hikmet Kaptan yönetimindeki Bahricedit Vapuru'nu sağ-

ladılar. Kaptan, konuğu, boğazdan çıkıncaya dek kazan dairesinde sakladı. Sağir, orda kendisi gibi gizlice Anadolu'ya giden genç bir Deniz Subayı ile karşılaştı. Sağir, kendi kimliğini açıkladı. Genç subay, onun ününü işitmişti. Sağir, Ankara'ya birlikte gitmelerini istedi. deniz subayı Mehmet Ali, İnebolu'da görevli Kuvayı Milliyeciler, Sağir'i sevgiyle karşıladılar. Sağir, o biçim karşılana karşılana Ankara'ya vardı.

«Hürriyet Oteli»'ne inen Mustafa Sağir'i burada türlü sürprizler bekliyordu. Bilenmiş Türk Kuvayı Milliyecilerinin zekâları karşısında korkunç bir sınav vermek zorundaydı. Dahiliye Vekili Doktor Adnan, Hindistan'da bulunmuş, Hint Hilâfet Komitesi'nden kimi üyelerle tanışmıştı. Hele bu Komite'nin Başkanı Mehmet Ali Han'la yakından tanışıyordu. Bundan dolayı Sağir'i sigaya çekmeye hazırlanıyordu. Adnan Bey, Sağir'i Büyük Millet Meclisi Başkanlık Odası'nda kabul etti. Otelde meraklı birçok mebus Sağir'i ziyaret etti. *Yeni Gün Gazetesi* sahibi ünlü gazeteci Yunus Nadi de bunlar arasındaydı.

Sağir, mebuslarla, Yunus Nadi ile görüştükten sonra geceleyin eczalı mürekkebini çıkararak ilk gizli mektubunu yazdı. Mektubu Adnan Bey'e verdi. O da gereken adrese gizlice ulaştıracaktı. Sağir'in İngiliz casusu olduğu bilgisi İstanbul'da çalışan başka bir Kuvayı Milliyeci grupça çoktan Ankara'ya bildirilmişti. Bunu Mustafa Kemal bile öğrenmişti. Şimdi, Sağir, bilmeden korkunç ölüm sınavını geçiriyordu. Doktor Adnan, Sağir'e gelecek gidecek mektupların hep kendisine gösterilmesi için posta müdürüne buyruk verdikten sonra polis müdürü aracılığıyla de Hürriyet Oteli'ni çok sıkı bir göz hapsine aldırdı.

Ankara'nın başı olan kurtlar, Sağir'den yüzde yüz kuşkulanıyorsa da gazeteci Yunus Nadi henüz bu bilgiyi alamamıştı. *Yeni Gün Gazetesi*'nin 109-489 sayılı baskısında Mustafa Sağir'in aşağıdaki mektubunun yayımlanışı bunu gösteriyordu:

«Muhterem, Beyefendi!

Seksen milyon ehli İslâm'ın mümessili olan mensup oldu-

ğum Hindistan Hilâfet Cemiyeti'nin, kahraman Türk Milleti muhteremesine karşı beslediği hissi hürmet ve aşk derecesindeki muhabbetin inkişafı ve bu hissin daha maddi ve fiili bir sahaya intikali için iki milleti birbirine daha yakından tanıtacak vesaitin ihzarı hakkında cemiyetimizin tasavvur ettiği esasatın münasebet düştükçe ceridei muhteremeleriyle derç ve neşrine müsaadei aliyelerini temenni ederim.

Beyefendi!

Asırlardan beri bedbaht vatanımı, insanı en basit hukuktan tecrit eden barbar siyasetin gaddar ve öldürücü idaresi dindaş vatandaşlarımı asrın değil kurunu ulanın bile idrak edemediği bir derekei cehl ve nadani içinde boğmuş ve bütün âli ve insani hislerini öldürerek onları kanmak bilmez akur ihtirasata gayri müdrik ve kör bir âlet haline getirmiş idi. Böyle olmakla beraber din hususundaki taassupları dolayısıyla bütün ahalii İslâmiye kendilerinin bir makamı mukaddesin yegâne muhafız ve mücahidi olan kahraman milletin tesirat bahşasiyle husul bulabileceğini de kendilerine bir akide olarak kabul ediyorlardı. Ona binaendir ki Makamı Hilâfet'in leh ve aleyhinde vuku bulabilecek en küçük bir hadise onları mustarip ve müteheyyiç ediyordu. Ancak, onlardan herhangi bir hareket imkânını nez'eden kaatil pençe, onlara her türlü müzaheret fırsatını bahşetmekten pek uzaktı. Çok şükür ki zaman bize bazı elde edilebilecek vesaiti ihzara mehmaemken müsait bulundu. Kendimizi, milletimizi, seksen milyon ehli İslâm'ın gördüğü zulmü ve bu zulümden tahlisi nefis ve hariçteki kardeşlerimizle tevhidi mesai için ne hal ve ne şerait dahilinde hareket olunmak lâzım geleceğini takdir ve idrak edebilecek nimete mazhar etti. Bu nimetten azami derecede istifade edebilmek için bütün mevcudiyet ve hayatını tehlikeye bırakan birçok fedakâr vatandaşlarımız meydana atıldı. Hindistan'ın münevver tabakasını teşkil eden bu zevat bütün azim ye inatlariyle bu uğurda sarfı himmet etmekte ve bu hedefe vusul için icap eden vesaiti ihzar ve ikmal, herhangi bir müşkülâtı iktihamdan geri durmamaktadırlar. Ancak, bu sahada faali-

yeti sebkat etmeyen Hindistanlılar, bu hususta kendilerine rehber ve rehakâr olarak İslâmiyet'in erşed evlâdı ve bin senelik yegâne müdafii olan Türk Milleti muazzamasını tanıdığı için o milletin bu lâyezal hazinei felâilinden istianeyi kendisine üssülesası hareket olarak kabul etmiş ve bu fedakâr ve kahraman milletle tesisi münasebete başlamıştı. Bu münasebeti daha metin bir şekle ifrağ için elyevm bütün Hindistan mekteplerinde Türk lisanının tahsilini mecburiyet altına almıştır. İngilizlerin, bu iki millet arasına soktuğu fesatlara ve Hindistan'da tatbik ettiği şiddete rağmen Hindistanlıların bu esası kabul ve tatbik etmeleri büyük bir mecburiyet ve muhabbetin eseridir.

Binaenaleyh bu muhabbet ve merbutiyete karşı bir cemile olmak ve aynı zamanda iki milleti birbirine daha yakından tanıtmağa vasıta olmak üzere Ankara'da Hindistan'ın ve bilhassa Hint Müslümanlarının lisanı umumisi olan Ordu lisanını öğretecek bir mektebin küşadına himmet buyrulursa perestişkârı olduğu milletin kendisine karşı teveccühkâr bir mukabelede bulunduğunu anlamakla bütün Hindistan İslâmları dilşad olacak ve iki millet arasındaki, manevi rabıtalar daha metin ve esaslı bir şekle ifrağ edilmiş olacaktır. Bu münasebetle ihtiramatı faikamın kabulünü rica ederim, muhterem sermuharrir!

Hint Hilâfet Cemiyeti
Murahhası Mustafa Sağir.»

Mustafa Kemal, Mustafa Sağir üstüne gereken bilgiyi çoktan almış, ancak, bu korkunç cambazı bir de kendi gözleriyle görmek istemişti. Sağir, kendisini Mustafa Kemal'in katında bulunca ona da her Kuvayı Milliyeci'ye okuduğu mavalları okumaya başlamıştı. Ne var ki onun Türkiye için Hindistan'da toplanmış beş milyon İngiliz Lirası tutarındaki yardım parası, Mustafa Kemal'in kılını bile kıpırdatmadı. Sağir, beklediği övgüleri Mustafa Kemal'den göremeyince çok şaşırdı. Paşa'nın parlak, delici bakışları karşısında ne biçim davranacağını bilemeyen Sağir, hâlâ ne gibi cehennemi bir tuzağın içine düştüğünü ayırt edemeden

gizli mürekkeple Albay Nelson'a bir başarı mektubu daha yazdı. Mustafa Kemal'in yanı başına dek sokulmuştu. Bu, kesin başarının muştusu değil de neydi? Mektuplarını hep vapurda tanıştığı genç Deniz Subayı Mehmet Ali'nin eliyle postalatıyordu. Mektuplar, hep Dahiliye Vekili Doktor Adnan'a gidiyordu. Ancak, bugünlerde Mustafa Sağir'i gizli bir karadüş gibi inceden inceye iğneleyen bir kara düşünce her adımda izliyordu. İstanbul'daki Ramiz (Nelson) adresine bunca mektup attığı halde bir tek karşılık alamamıştı. Bu, neyin nesiydi? Oysa, İstanbul'dan gelen karşılıklar, hep Dahiliye Vekili'nin kasasında birikiyordu.

Bugünlerde Mustafa Sağir, Yunus Nadi'nin matbaasına giderek kendisinden şimdi bile hiçbir biçimde kuşkulanmamış olan iyi niyetli gazeteciye eski önerilerini yineledi. Ordu diliyle Ankara'da çıkarılacak bir gazete için yirmi bin İngiliz Liralık bir para elde edebileceğinden söz etti. Her gün düzgünce basılacak olan gazete, gizli yollardan Hindistan'a gönderilecek, orada da ayaklanışlara yol açılacaktı.

Bu konuşmadan sonra, Yunus Nadi, Mustafa Kemal'i gidip görerek konuşulanları anlattı. Mustafa Sağir, onca bir bilmeceydi. Bunun çözümlenmesi için Paşa'dan yardım istedi. Bütün konuşulanları durgunca dinleyen Mustafa Kemal en sonunda patladı:

— Casustur, casus!

— Ne dediniz, anlayamadım, Paşam! Casus mu?

— Evet, yalnız bundan kimseye söz etme. Hakkında gizli araştırma yapılıyor. Gerçek, yakında meydana çıkacak.

Yunus Nadi, Mustafa Sağir'in baştan beri şuna buna önemsizce sorduğu birçok soruları şöyle ölçüye vurunca bütün bunların bilgi toplamak uğruna yapılan kurnazca bir çabadan başka bir şey olmadığını anladı.

Sağir, kuşkular içinde kıvranmaya başlamıştı. Neden İstanbul'dan şimdiye dek bir tek mektup gelmemişti? Yoksa, ak yazgısı birdenbire kara yazgıya dönmek üzere miydi? Afganistan Emiri'nin ahı mı tutmuştu yoksa? Mustafa Kemal'i de onun yanına göndereceğini düşündüğü bu mutlu olması gereken günler-

de bu korkunç cehennem senfonisini kulağının dibinde çalan kimdi? Çevresinde birdenbire duymaya başladığı bu buz gibi hava, neyin nesiydi? Efsanevi bir güce sahip olan İntelligence Service, Mustafa Kemal'in gizli örgütü karşısında, pes mi demişti? Can korkusu içinde bir engerek gibi kıvranmaya başlayan Sağir, yiğitliğin on koşulundan, dokuzunun kaçmak, birinin de hiç görünmemek, olduğunu öğrenir gibi olmuştu. Bir cehennem tuzağının içine düştüğünü, çevresinin yavaş yavaş bir ateş çemberiyle çevrilmeye başladığını sezer gibi olmuştu. Albay Nelson'un yitiklere karıştığı bir işte mutlaka doğal olmayan bir yan vardı. Ankara'dan kaçmaya karar veren Sağir, bunu bayağı yollardan yapmak üzere Dahiliye Vekili Adnan'a başvurdu. Adnan Bey'in buz gibi bakışları karşısında büyük bir şaşkınlığa uğradı. Sırtında ilk kez soğuk ölüm rüzgârları estiğini duydu. Bunu bütün yaşamı boyunca ilk kez duyuyordu.

— Efendi Hazretleri! Müsaadenizle artık Hindistan'a dönmek istiyorum. Bunun için izninizi almaya geldim.

— Ne zaman dönmek istiyorsunuz?

— Olabilirse, hemen, yarın.

— Peki, siz otelinize dönebilirsiniz.

— Demek ki hemen yarın ayrılabileceğim?

— Bunu yarın düşünürüz.

Adnan Bey'in bu son karşılığı, öldürücü, nakavt edici bir vuruştu. Sağir, bütün anlamıyla yıkılmıştı. Doktorun yanından ayrıldığında bir robot gibiydi. Giden, gelen bütün mektupların, Mustafa Kemal'le adamlarının elinde deşifre edilmiş bir halde bulunduğu belkisi, keskin bir şimşek gibi kafasının içindeki karanlıkları biçerek geçti. Evet, bundan daha korkunç bir, belki, olamazdı. Gizli mürekkeple yazılan mektuplar, onu apaçık ölüme götürecekti. Bir tek umut kalıyordu. İngiliz İmparatorluğu, bu işi bir onur sorunu yapar da dayatırsa belki ölümden kurtulabilirdi. Ne var ki ondan sonra parlak casusluk işine de paydos demek zorunda kalacaktı. Acaba, Türkler, gizli mürekkep işine akıl erdirecek kerte ileri bir casusluk tekniğinin inceliklerine ulaşmışlar mıydı?

Doktor Adnan'ın yanından ayrılıp otele döndükten sonra, bütün suç öğelerini yok etti. Ancak, demirden bir cendere içinde sıkışmış olduğu duygusu, her dakika biraz daha güçleniyordu. Şimdi, döşemenin, duvarların, tavanın bile kulakları olduğunu düşünüyordu. Çevresinde kımıldayan bütün insan gölgeleri, kendisini avlamaya çalışan karşı casuslardan, polislerden başkası olamazdı.

Bütün gece karadüşlerle boğuşan Sağir, sabahleyin yatağından fırlayınca kendisini Dahiliye Vekili'nin bürosunda buldu. Karşısına Özel Kalem Müdürü İmadettin çıktı:

— Biraz beklemenizi rica ederim, Adnan Bey'in işi var! dedi.

— Acaba Beyefendi'nin yanında kimler var?

— Polis Müdürüyle, Savcı.

On beş dakika sonra, İmadettin Bey, Mustafa Sağir'i içeri aldı.

Odada dört kişi vardı. Dahiliye Vekili, Polis Müdürü Dilâver, Savcı, bir de Kimyager Refik.

Sağir, son bir atılım yaparak Antalya yoluyla Hindistan'a dönmek istediğini söyledi. Adnan Bey, bunu işitmezlikten gelerek:

— Ankara'ya gelişinizin gerçek nedenini lütfen söyler misiniz? diye sordu.

— Sorunuzu anlayamadım, Beyefendi!

— İtalya'da Emir Ali adına bir telgraf çekmişsiniz.

— Evet, Beyefendi!

— Kimdir, bu adam?

— Komite'nin üyelerinden biri.

— Doğru söylemiyorsunuz. Emir Ali'nin Hilâfet Komitesi'yle hiçbir ilgisi yoktur.

— Emir Ali Âğa Han'ın adamıdır. Bu vasıta ile bize bağlıdır.

— Ya! Öyle mi?

— Evet, Beyefendi!

— Peki, şu sizin yazdığınız mektuplarla İstanbul'dan adınıza gelenlere ne dersiniz?

Mustafa Sağir, doktorun kendisine uzattığı mektuplara faltaşı

gibi açılmış gözlerle baktı. Gizli mürekkeple yazılmış bütün satırlar bir başka ecza kullanılarak olduğu gibi açığa çıkarılmıştı. Ölüm meleğinin demir kanatlarının yüzüne çarparak geçtiğini duyar gibi oldu. Nirvana'ya doğru başlayacak o sonsuz yolculuğa hazırlanmalıydı. Başı önüne düşmüştü. Evet, her şey bitmişti. Üzerinde cambazlık yapacağı ipi seçememişti. İp, yarı yolda kopmuştu.

Doktor Adnan'ın sesi, bu sırada derinlerden gelir gibi kulağına çarptı:

— Sizi dinliyorum! Ankara'ya gelişinizin gerçek amacını söyler misiniz?

— Sorunuza yazı ile karşılık vermeme müsaade etmenizi rica ederim. Şu sırada kafam yerinde değil.

— O halde, size şu saniyeden itibaren casusluk suçuyla tutuklu olduğunuzu bildiririm.

Sağir, iki sivil polisin ortasında Cebeci Cezaevi'ne gönderilip tek başına bir hücreye kapatıldı. Adnan Bey, Anadolu Ajansı'na olayı şöyle bildirdi:

— Bir süreden beri Ankara'da konuk olarak bulunan Hint Hilâfet Komitesi Delegesi Mustafa Sağir Han Hazretleri, dün akşam Antalya yoluyla memleketine dönmek üzere Ankara'dan ayrılmışlardır.

Yarım saat sonra, Polis Müdürü Dilâver, Dahiliye Vekili Adnan'a şöyle telefon etti:

— Gazeteci Cavit de Ankara'ya geldi.

Kimyager Refik, Sağir'in mektuplarındaki gizli mürekkep işini çözümledikten sonra, Cavit'i de İstanbul'dan Ankara'ya gürültüsüzce getirmenin yolları düşünülmüş, ona Mustafa Sağir'in ağzından bir mektup yazılmıştı. Bunda, ivedi, Ankara'ya gelmesi isteniyordu. Cavit, kolayca bu tuzağa düşerek kendi ayağıyla, tıpış tıpış, darağacına doğru yürümüştü. Doktor Adnan, onu sorguya çekince, her şeyi bülbül gibi söylemişti.

O, vatan hainliği, Sağir de casusluk suçlarından, İstiklâl Mahkemesi'ne verildi.

Ankara Cinayet Mahkemesi Salonu'nda kurulan İstiklâl Mahkemesi'nin Yargıçlar Kurulu şunlardan oluşuyordu: Kütahya Mebusu Cevdet İzrap, Elazığ Mebusu Hüseyin, Cebeli Bereket Mebusu İhsan, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali.

Beş altı oturum süren yargılama sırasında Mustafa Sağir, belgelerin güçlülüğü karşısında bülbül gibi konuşmaktan başka yol bulamadı: Yargılama sonucunda gıyabında olarak Sağir ölümle, gazeteci Ferit Cavit de müebbet kürek cezasıyla cezalandırıldı. Ölüm yargısının, gıyabında verilmesi yüzünden Sağir, İngiliz İmparatorluğu'nun koruyucu gücüne Tanrı'ya dayanır gibi dayanarak, Ankara Hükümeti'nin kendisini hiçbir zaman ipe çekemeyeceğine inanıyordu. Belki mapushanelerde biraz sürünürse de günün birinde yine özgürlüğüne kavuşurdu. Türkler, öyle önemli bir devletin böyle önemli bir adamını nasıl ipe çekmek yürekliliğini gösterebilirlerdi?

Mustafa Sağir, o gece, yatağında böyle sudan umutlarla kendisini aldatadursun Karaoğlan Çarşısı'nda darağacı kurulmuş, onun asılacağını öğrenen bütün Ankara halkı meydana toplanmış; casusun son dakikalarını görmek için sabırsızlanıyordu.

Sabahın saat dördünde İstiklâl Mahkemesi Başkâtip'i Rıza, İkinci Kâtip Refik, birkaç Jandarma Subayı, Cebeci'deki cezaevine gitti. Müdürle Başgardiyan, gelenleri karşılayıp korkunç ölüm mahkûmunu onlara teslime hazırlandılar. Sağir, derin uykusundan uyandırıldı. Gardiyanların yanında, mahkemede görmeye alıştığı İkinci Kâtip Refik'i gören Sağir, birdenbire durumun ağırlığını anladı. Azrailin demir kanatları hücrenin demir kapısına çarpıp duruyor, ancak cehennemden gelebilecek korkunç bir müzik çıkarıyordu.

— Demek, son saatimiz geldi?

Bunu söyledikten sonra mahkûmun gövdesi zangır zangır titremeye başladı. Bir türlü pijamasını çıkarıp giyneğini giyemiyordu. En sonunda, gardiyanların yardımıyla giyindi. Her ölüm mahkûmu, ölüme yollanacağı en son dakikaya, belki saniyeye dek yitik umutlardan kurtuluş bekler. Sağir'in de bu boş umut-

lardan birinin kanadına takıldığı anlaşılıyordu. Kendini yaralayarak ölüm anını uzatmak; böylece kazanılacak zamandan yararlanmak istiyordu. Hastaları, yaralıları iyileştirdikten sonra ölüme gönderen hukuk geleneklerinin boşluklarından yararlanmayı usuna koymuştu. İngilizler, bu büyük casuslarını nasıl olsa bozkurta yedirmiyeceklerdi. Yerin altından, yerin üstünden mutlaka yardımına koşacaklardı. Bu olanağa kavuşmak için de elden geldiğince sağ kalmak gerekiyordu. Çıkmayan canda umut vardı. İlkin kendisini yaralamalı, biraz zaman kazanmalıydı. Yanında taşıdığı bir küçük makası kaşla göz arasında cebine koydu. Helada kendisini yaralayacaktı. Ancak, evdeki pazar çarşıya uymadı. Helaya gideceğini söyleyince, Başgardiyan, üstünü başını arayacağını, söyledi. Hela işinin suya düşeceğini anlayan Sağir, hemen elini cebine atarak makası kavradı. Ne var ki onu sıkı gözaltında tutan bir sorumlunun elleri, onun elini yakalayarak makası elinden aldı. Onu kendisine verirlerse hepsini zengin edeceğini söyledi. Ötekiler, buna gülüp geçerek, onu Müdür'ün odasına götürdüler. Orada Başkâtip Rıza, casusa ölüme hüküm giydiğini, hükmün de hemen yerine getirileceğini, söyleyeceği herhangi bir şey varsa, hemen söylemesini, söyledi. Sağir, bir kalem kâğıt aldı, İngiliz sorumlularına bir mektup yazdı. Burada şu sırada asılmaya götürülmek üzere bulunduğunu, yargılama sırasında İngiliz Devleti'ne ilişkin hiçbir giz vermediğini, İngiltere Kralı'yla Hindistan İmparatoru'na karşı bütün bir sadakat gösterdiğini, okuldaki kardeşine iyi bakılmasının son isteği olduğunu, yazarak mektubuna son verdi.

Tövbe ve istiğfar edip etmeyeceğini soran hocaya, Meryem Suresi'ni okuttu. Bunu da sonuna dek dinleyemedi. Mahkemedeki üç yüz liranın hocaya verilmesini, tövbe ve istiğfar etmek istemediğini, bunun Tanrı'yla kul arasında bir iş olduğunu söyledi.

Gardiyanlar, ölüm gömleğini casusa bayağı zorla giydirdiler. Mustafa Sağir, gardiyanların kollarına yaslanarak, Müdür'ün odasından çıktı. Yürüyemiyordu. Sağir'i avluda jandarmalar teslim aldı. Bileklerine kelepçe takılan Sağir. kol saatini çıkarıp

jandarmalardan birine armağan etti. Sağir'in elleri, arkadan kelepçelendi. Sonra, jandarma mangasanın arasında Karaoğlan'a doğru yola çıkıldı. İki jandarmanın kollarında sürüklenerek giden Sağir'i görmek isteyen halk, Ankara caddelerinde sel gibi akıyordu. Hele Karaoğlan'daki darağacının çevresinde, iğne atsan yere düşmeyecek, biçimde bir kalabalık vardı. Meydanı aydınlatan güçlü lüks lambalarının ışıkları, korkunç casusun yüzünü aydınlatınca, halk büyülenmişçesine bakakaldı.

Darağacının çevresi, sıkı bir jandarma kordonu altına alınmıştı. İstiklâl Mahkemesi Başkâtip'i, kararı yüksek sesle halka okudu. Bunda, Sağir'in ne gibi melunca düşüncelerle Ankara'ya geldiği, anlatılıyordu. Halk, kararı sonsuz bir dikkatle dinledi. Çıt çıkmıyordu. Sonra Refik Bey, hazırlanmış olan yaftayı çengelliiğneyle casusun göğsüne astı. Sağir, darağacının altındaki masaya çıkarıldı. Cellat, ona bir zeytin tanesi uzattı. Sağir, bunun ne olduğunu, yoksa afyon mu olduğunu sordu.

— Hayır, zeytin tanesi, diye yanıtladı, Cellat.

— Peki, ne olacak?

— Yutarsanız zahmet çekmezsiniz.

— İstemez! Böyle daha iyi.

Sağir, önceki uyuşukluğundan birdenbire kurtulmuş, canlanmıştı. Boynuna geçirilen yağlı iple birlikte gözlerini yummuş, heykel gibi duruyordu. Kendi kendine bir şeyler mırıldandığı görülüyordu. Çingene cellât, Jandarma Komutanı'ndan aldığı komutla masaya şiddetli bir tekme savurdu. Masa devrilince Mustafa Sağir'in bir hayaleti andıran aklar içindeki tombul gövdesi, lüks lambalarının ışığında dönerek sallanmaya başladı. Çingene, çokça debelenen mahkûmun ayaklarına asılarak aşağı çekti. Saat dördü on dokuz geçe, Sağir, artık, yaşayanların listesinden silinmişti. Kuvayı Miiliye'nin kalbine dek sokulmayı beceren gizil cellât Mustafa Sağir, artık, kara bir addan başka bir şey değildi.

Fuat Balkan, o günlerde Mustafa Sağir'in asılacağını biliyordu. Ne var ki böyle ölümleri artık kanıksamış bir subay olarak

sabahın karanlığında darağacının çevresinde halktan biri olarak dikilip beklemeyi usundan geçirmemişti. Ancak, bir sabah uyanıp da sokağa çıktığında, onun çoktan tahtalı köyü boyladığını öğrenmişti. O zaman Sofya'da bu yaman düşmanın nasıl yaman fırıldaklar çevirerek çevresini aldattığını bir daha düşündü. Şimdi, Kılıç Ali Bey'in kendisine emanet ettiği İstiklâl Mahkemesi soruşturmasıyla, kararı, götürüp Sofya'da yayımlayacak, İngilizlerin korkunç oyunlarını batıya açıklayacaktı. Yirmi beş kuruşluklarla tıka basa doldurduğu bavulla bu çok önemli dosyayı yüklenen Fuat Balkan, batıya doğru yol alacak olan trende yerini aldı. Şimdi, onun için daha civcivli yepyeni bir serüven başlıyordu. Şimdi, onun arkasında bu yanık bozkırlar kentinin ortasında bir kale gibi yükselen, bağımsızlık, özgürlük inanışının yüce başı Mustafa Kemal vardı. Anadolu'da dövüşenlerin işlerini kolaylaştırmak uğruna kanının son damlasına dek dövüşecekti. Tren, karanlık bozkırlardan puflayarak batıya doğru ilerlerken genç subay, bu kara trenin ışıktan bir umut treni gibi karanlığı yardığını görüyor, kendisini yeryüzünün yeni özgürlük fatihlerinden biri yerine koyuyordu.

Küplü İstasyonu'na varınca indi. Bir atın sırtında Bilecik-İznik üzerinden Karamürsel'e gitti. O zamanlar, İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan, silah, cephane kaçakçılığının en önemli yollarından biri Karamürsel'di. Bu iskeleden Anadolu'ya sayısız silah, cephane kaçırmış olan Sağır Murat adlı yiğit Subay'ın motoru o gün yine değerli yükünü boşaltmış, İstanbul'a kalkmak üzere bekliyordu. Motor, içi koyun yüklü üç yelkenliyi de arkasına takmıştı. Fuat Balkan, bu motordan daha güvenli bir deniz aracı bulamayacağını anlayarak değerli yüküyle içine atladı. Motor on yolcusuyla öğle üzeri yola çıktı.

Dil İskelesi'ne vardıklarında motorun yanı başında bitiveren bir Yunan torpidosu önünü kesti. Meğer, Sağır Murat'ın motoru Yunanlıların kara listesinde değil miymiş? Torpido, yedekteki yelkenlileri ayırıp kendi başlarına bıraktıktan sonra attığı çıma ile motoru kendisine bağladı. Fuat Balkan, tehlikenin, burnunun

dibine dek geldiğini anladı. Bir bavul dolusu parayla Mustafa Sağir dosyası onu da en yakın darağaçlarından birinin altına sürükleyebilirdi. Yedeğinden ayrılan üç yelkenli, manevra yapmak üzere motorun çevresinde dönüp dururken hızlı bir karar verdi. Hemen yelkenlilerden birine atlamak üzereyken bir bavul dolusu parayla Mustafa Sağir dosyası ayaklarına bağ oldu. Bunların yok edilmesi gerekliydi. Bu kez kendisi de motorda kalıp bu işi el çabukluğuyla yapmaya karar verdi. Torpidodan motora hiç kimse inmediğinden, yanındaki bütün suçlayıcı şeyleri, yazılı direktifleri, evrakı, Mustafa Sağir dosyasını, tabancayı, dürbünü bir ağırlığa bağlayarak, kaşla göz arasında, motorun kenarından denize bırakıverdi. Ancak, içinde beş bin lira bulunan o alâmet bavul üstüne bir karara varamadı. Kendi kendisiyle çekiştikten sonra bavulu korumaya karar verdi.

Torpido, motoru alıp İzmit yönünde uzaklaştı. Karamürsel İskelesi'ne bayağı sürtünerek geçerken, Fuat Balkan, orada bulunan iki kardeşine görünmek istedi. Halk toplanmış motorun, motordakilerin başına gelenleri seyrediyordu. Fuat Balkan'ın iki kardeşi de bunlar arasındaydı. Yunan Torpidosu, motoru kıçına bağlamış İzmit Körfezi'nde bir aşağı bir yukarı, devriye gezip durdu. Güneş battıktan sonra İzmit'e giderek orada yatan dev Kılkış Zırhlısı'nla yanı başında demirledi. Sağır Murat'ın motoru da kayık iskelesine çekildi. Bir Yunan Subayı, bütün motordakileri Gümrük Dairesi'ne götürdü. Burada On Birinci Yunan Tümeni'nin İstihbarat Örgütü bulunuyordu. İstihbarat Şefi:

— En değerli bilgiyi senden alacağız, diyerek Fuat Balkan'ın karşısına dikiliverdi.

Ona bunaltıcı sorular sormağa başladı. Genç subay soğukkanlılığını korumaya çalışarak:

— Kuvayı Milliye'den kaçmak için torpidonuzun korumasında olduğunu bildiğim motora bindim, Karamürsel'de kalamazdım. Çünkü Kemalistler beni askere alacaklardı. Bense oraya ticaret amacıyla gitmiştim. Bütün paramda motordaki bavulumdadır, dedi.

İstihbaratçılar fena halde şaşırdılar. Bavul İstihbarat Dairesi'ne getirildi. Paralar sayıldı, beş bin lira olduğu saptanarak, tutanak tutuldu. Fuat Balkan'ı bunun üzerine iskele yanındaki cezaevine gönderdiler. Fuat Balkan, burada bir eski tanıdıkla karşılaştı. Bu, İzmit Cezaevi Müdürlüğü zamanında Rumlara kötü davranmakla suçlanan eski Çarkçı Subayı Beşiktaş Kulübü'nden Pehlivan İrfan'dı.

Fuat Balkan, Pehlivan İrfan dolayısıyla hapishanede yataksız, yorgansız kalmaktan kurtuldu. Ancak, buraya atıldığı dakikadan sonra hemen kaçmanın yollarını aramaya başladı. Yunanlıların elinde tutsak kalmak, er geç, kırk katırla kırk satırdan, biriyle bitecek bir serüvene boyun eğmekti. En sonra, kaçacağı uygun yeri buldu. Kenefin Derince'ye bakan duvarının altında bir tek Yunan nöbetçisi bekliyordu. Ordan denize ancak kırk-elli metrelik bir aralık vardı. Nöbetçinin kafasına ağır bir şeyle vurup bayılttıktan sonra yarım dakikaya varmaz denize ulaşabilirdi. Elbette, bu işi gecenin karanlığında yapmak gerekiyordu. Kaçış planını tasarlayıp uygulamaya geçeceği sırada Yunan Divanı Harbi'ne götürüldü. Savcı, ona karşı çok tehlikeli bir çıkış yaptı:

— Bavulun içinde ele geçen bu ufak paralar, ancak Karamürsel köylerinde halktan toplanmış olabilir. Şu halde yardım biçiminde toplanan bu para ile bize karşı savaşmak üzere İstanbul'a silah ve cephane almaya giderken yakalandığın anlaşılıyor.

— Hayır, bu suçlamayı kesin olarak kabul etmiyorum. Sonra, Karamürsel'de uçan kuştan bile bilgisi olacak durumda egemen ve uyanık bulunan Yunan Makamlarının, ileri sürdüğünüz gibi bir yardım toplanması işi olsaydı, bunu haber alamaması olmayacak bir şeydir. İsterseniz Karamürsel'le köylerinden sordurunuz, salt silah için değil her ne amaç için olursa olsun, herhangi bir kişiden bir tek kuruş aldığımı söyleyen bulunursa, bavulumdaki bütün paraların toplanmış olduğunu ve bana yüklenen suçu da kabul ederim. Oysa, böyle bir şey yoktur. Bavulumdaki bu beş bin lirayı İstanbul'da Kâzım Emin Kumpanyası'ndan ödünç aldım. İstanbul'un et ihtiyacı öteden beri Karamürsel'den sağlandığından, buraya koyun almaya geldim. Köylüye alımda

çok para verir görünmek için böyle ufak para getirdim. Karamürsel'deki Kemalistler, beni askere almaya kalktılar. Ben de onların şerrinden kurtulmak için, ticareti micareti, bırakarak Karamürsel'den uzaklaşmak için kendimi motora dar attım. Torpidonuzun Karamürsel yöresinde dolaştığını gördüğümden, bu biçimde korumanız altında bulunan motorla gitmeyi kendim için güvenli saydım. Ben, ticaretle uğraşır bir adamım. Bu sözlerime inanmazsanız, araştırmanız bitinceye dek bavulumla paralarım sizde kalsın. Sözlerimin doğruluğu anlaşılınca paralarımı geri verirsiniz. Yoksa, ben paramı yitirmiş olurum.

Fuat Balkan, bu kurnazca konuşmasının, gerekli etkiyi yaptığını mahkeme kurulunun durumundan hemen anladı. Tercümanlık yapan Yunanlı er, kurulun kararını şöyle bildirdi:

— Paralar burada kalmak koşuluyla sizi serbest bırakacağız, kabul ediyor musunuz?

— Evet, hay hay! Mahkeme kuruluna sonsuz güvenim vardır.

Yargılama akşama dek sürmüştü. Fuat Balkan'ı cezaevine göndermeyerek bir inzibat onbaşısıyla erinin korumasında doğruca iskeleye gönderdiler. Hiç kimseyle görüşmesin diye sabahleyin kalkacak bir motora akşamdan bindirilecekti. İskele yolunda inzibat onbaşısı, şaşkın bakışlarla Fuat Balkan'ı süzüyor, bir şeyler, çok önemli bir şeyler anmak üzere belleğini cehennem gibi çalıştırıp duruyordu. Fuat Balkan, onun bu şaşkın bakışlarının altından bir domuzluk çıkacak mı diye kuşkulanıp dururken, onbaşı, birdenbire durup dik dik onun yüzüne bakarak şu korkunç sözleri söylemesin mi:

— Sen, Drama'da bütün Türkleri silahlandırarak Rumların canına okuyan Fuat değil misin?

Bundan daha doğru, daha korkunç bir suçlama olamazdı. Fuat Balkan birdenbire paniğe kapılır gibi oldu. Dişlerini gıcırdatarak konuşan onbaşının ağzından her suçlama ağulu bir yılan tükürüğü gibi fışkırıyordu:

— Evet, sen, işte, o Fuat'sın! Şimdi, elimize geçtin. Bakalım, nasıl kurtulacaksın!?

Bu onbaşıyla er, Fuat Balkan cezaevinde bulunduğu sırada buraya getirilen Drama Tümeni'nin Otuz Yedinci, Otuz Sekizinci Piyade Alaylarındandılar. Fuat Balkan'ı, Dünya Savaşı sırasında Drama ile yöresinde yaptığı çalışmalardan tanıyorlardı. Fuat Balkan içinden: «Tut, kelin perçeminden!» diye söylendi. Bundan daha kötü rastlantı can sağlığıydı. İskeleye yaklaştıklarında güneş; batı ufkunu nar bahçeleri gibi kızartıp güzelleştirerek batıyordu. Bu güzelliği seyredecek hal mi kalmıştı? Onbaşı eğilip eğilip onun yüzüne bakıyor; başını sallıyor, dişlerini gıcırdatıyordu. İskeleye varınca Fuat Balkan'ı oradaki motorun anbarına tıktılar.

— Sen, motoru da tutuşturursun, diyerek üstünü başını bir güzel aradılar.

Kuşkulandıkları şeyleri bulamayarak kapıyı arkasından kapayıp uzaklaştılar.

Fuat Balkan, biraz sonra, kendisine mahkemede iyi davranmış olan tercüman eri motorun penceresinden görerek çağırdı. Bir iftirayla kurtuluş yolu aramaktan başka çıkar yol yoktu. Ona şu yalanı uydurdu:

— Beni buraya getiren onbaşı benden para istedi. Biliyorsunuz, bütün param Divanı Harp'te duruyor. Kendisine param olmadığını söyleyince kızdı; ben sana gösteririm, diye tehditlerde bulundu. Bu onbaşının bana kötülük yapmasından korkarım...

Tercüman er:

— Boş ver! Buranın kumandanı biziz. Sana hiç kimse dokunamaz, dedi.

Genç Subay, bütün gece gözünü kırpmadı. Her dakika gelip kendisini götürmelerini bekledi. Bundan daha korkunç bir gece güç yaşanırdı. Tanyeri atarken uzaktan piyade tüfekleriyle makineli tüfek sesleri gelmeye başladı. Sesler, gittikçe artarak yaklaştı. Fuat Balkan, Kuvayı Milliyetçilerin Bahçecik ile Yuvacılar köylerine baskın yaparak Yunanlılarla çarpıştıkları belkisi üzerinde durdu. Bu sırada iskeleye gelen bir Yunan Subayı, motorun boşaltılmasını buyurdu. Boşaltılan motorla Simen İskelesi'ne

ivedi yardım götürülecekti. Bu arada Fuat Balkan da motordan dışarı fırladı. Herkes, bu kargaşalıkta başının çaresine baktığından Fuat Balkan, hemen yeni bir kurtuluş yolu aramak üzere şimşek gibi düşündü. Baktı, biraz ötede İstanbul'a kalkmak üzere sığır yüklü bir römorkör duruyordu. Kaşla göz arasında kendisini bunun içinde buldu. Silah sesleri yaklaştıkça şaşkınlık artmıştı. Römorkördeki hayvan götürücüler de Fuat Balkan'ı ayırt edecek durumda değildiler. Römorkör, bir ayak önce bu tehlikeli bölgeden uzaklaşmak amacıyla hemen kalkmış, olay yerinden hızla uzaklaşıyordu. Fuat Balkan, son kerte işkilliydi. Onu hatırlayıp römorkörü izleyeceklerinden haklı olarak çok korkuyor, gözlerini dikmiş, hep gerileri kolluyordu. Yol da bir türlü, bitmek, tükenmek bilmiyordu. En sonra, insanı yeyip bitiren bu korkunç kuşku fırtınası, ayağını İstanbul toprağına bastıktan sonra birdenbire diniverdi. Dramalı Rum delikanlısına avuçlarını yalamaktan başka yapacak iş kalmıyordu.

Galata Rıhtımı'na ayak bastıktan sonra yüzde yüz bir ölümden kurtuluşun sonsuz sevincine kapıldı. Bundan sonra daha hızlı çalışmaya karar verdi. Ne var ki Ankara'dan getirdiği çok önemli kimi evrakla Mustafa Sağir dosyasını, bir de beş bin lirayı bir daha ele geçmemek üzere yitirmişti. Epeyce sersemlemişti. Yeni bir çıkış yolu buluncaya dek biraz bocalayacaktı. Bu sırada İstanbul'un Kuvayı Milliyeci Polis Müdürü Albay Esat'ın kendisini arattığını işitti. O zaman, torpidonun tutsak aldığı motorda birçok evrakla birlikte denize attığı Mustafa Kemal'den Polis Müdürü Esat Bey'e getirdiği gizli mektupla direktifleri andı. Hemen kendisini arattığını öğrendiği Albay Esat'ı Polis Müdüriyeti'nde gidip gördü. Albay Esat, onu böyle sağ salim karşısında görünce çok sevindi. Ankara, Fuat Balkan'ın Yunanlılarca tutsak edildiği haberini hemen almıştı. Mustafa Kemal'le Fevzi Paşa'nın verdiği direktiflerin, Polis Müdürü'ne giden evrakın ele geçmiş olması belkisi Ankara'da haklı bir heyecan uyandırmıştı. Albay Esat, hemen paralardan başka bütün evrakını Yunanlıların eline geçmeden yok edilmiş olduğunu telgrafla Ankara'ya bildirdi. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'dan gelen karşılık çok sevindiriciydi.

Fuat Balkan'a İstanbul'da saklanmasını, parayla direktiflerin yeniden yola çıkarıldığını, bunları alır almaz hiç vakit yitirmeden hemen yeni görevinin başına koşup işe başlamasını buyuruyordu.

Fuat Balkan, Ankara'dan gelecek yeni direktiflerle parayı bekleye dursun, bir yandan da oturup Ankara'dan ayrıldıktan sonra başından geçenlerin hepsini bir rapor olarak yazdı. Muharip Grup eliyle Ankara'ya gönderdi. Bu sırada Albay Esat'ın polis kadrosunda çalışan Kuvayı Milliyeci Subaylardan arkadaşı Razi Yalkın'a serüvenlerini anlatarak paraları ele geçirip geçiremeyeceklerini sordu. Razi Yalkın, bu iş için çalışacağını söyledi. Çalışacağını söylerken de usu İngiliz İstihbaratı'nda çalışan ünlü Ermeni Casusu Pandikyan'ı anmıştı. Pandikyan, İngilizler hesabına Bulgaristan'la Türkiye'de çalışmaktaydı. Mim-Mim gruplarına da ara sıra göz kırpıyor, Türk dostu görünerek kimi istihbarat işlerinde bizimkilerin önüne birkaç kırıntı atıyordu. Bunlar dahi hesaplıydı, onun şeflerince biliniyordu. Daha doğrusu, bütün bu dostluk gösterileri İngilizler hesabına yaptığı dev çalışmaları maskelemek uğrunaydı. Razi Yalkın, Pandikyan'a başvurarak, onun Türk dostu görünmek taktiğinden yararlanacaktı. Yunanlıların ele geçirdiği beş bin lira Pandikyan'dan ödünç alınmış bir para olarak bildirilecekti. Razi Yalkın, gerçekten de Pandikyan'a başvurdu; onun yardımını diledi. Pandikyan, hemen İstanbul'daki Yunan Komutanı'yla görüştü. Pazarlık sonucunda beş bin liranın bin lirası Komutan'ın Yaveri'ne verilmek üzere anlaşmaya varıldı. İzmit'teki On Birinci Yunan Tümeni'nin iaşesi İstanbul'dan yönetiliyordu. Yaver, Fuat Balkan'ın dört bin liralık alacağını Tümen'in iaşe hesabından kestirdi. Pandikyan, bu işin hiçbir biçimde sızıltıya meydan verilmeden yapılması için, etekleri zil çalarak öteye beriye koşar, göründü.

Fuat Balkan, ele geçirdikleri beş bin lirayı geri vermek üzere İzmit'teki Yunan Tümeni'nin istediği dilekçeyi yazıp İstanbul'daki Yunan Komutanlığı'na bıraktı. Ancak, İzmit'teki Yunan Tümeni'nde bu sırada çok önemli şeyler geçmişti. Fuat Balkan'ı iskeleye götürürken onun Makedonya'yı birbirine katan adam olduğunu tanıyan Dramalı Yunan Onbaşısı, kaçış olayı üzerine teh-

likeli gürültüler koparmış, bunlar da yankı yapmaktan uzak kalmamıştı. Fuat Balkan'ı para yiyerek serbest bıraktılar, diye Tümen Karargâhı Subaylarından birkaçı tutuklanmış, Divanı Harb'e verilmişti. Bu sırada İstanbul'da saklanan Fuat Balkan'ın tutuklanması için de oradaki Yunan Komutanlığı'na buyruk verilmişti. Fuat Balkan, parasını geri almak üzere dilekçe verdiği gün, İzmit'teki Yunan makamlarından onun tutuklanması buyruğu İstanbul Yunan Komutanlığı'na erişmişti. Komutanlık, avın, ayağına gelmesi için, Yaver'le Fuat Balkan'ı çağırmaya gönderdi. Hiçbir şeyden haberi olmayan Yaver, gidip Pandikyan'ı buldu. Pandikyan da Razi Yalkın'ı buldu:

— Çabuk, Fuat'ı bul, gidip parayı alacağız; bekliyorlar! dedi.

Razi Yalkın, Fuat Balkan'ı sporcu Vildan Aşir'in babası Hafız Aşir Efendi'nin Sirkeci'deki dükkânında buldu:

— Pandikyan seni bekliyor, para hazırmış; haydi, almaya gideceksiniz! dedi.

Bu söz birdenbire Fuat Balkan'ı şimşek gibi uyardı. Razi Yalkın'a:

— Yahu! Sabahleyin verdiğim dilekçe öğleye dek nasıl tekemmül edebilir ki para verilsin? Mutlaka İzmit olayı İstanbul'a yansımıştır. Varsın para mara onların olsun, diyerek gitmekten vazgeçti. Tehlikenin çemberini daraltarak kendisine yaklaştığını, tehlikeler içinde yaşayan bir adam olarak iyice sezmişti. Şimdi, yapılacak iş, bir güzel saklanmaktı. O da tehlikenin kendisine buyurduğu bu işi yapmak için hemen davrandı.

Onun kendi ayağıyla tıpış tıpış Komutanlığa gelmesini bekleyen Yunanlılar, gelmediğini görünce şöyle bir yazı ile İngiliz İşgal Komutanlığı'na başvurdular:

«Balkan Savaşı'ndan sonra ve genel savaş sırasında Batı Trakya'da son olaylarda, Edirne'de Cafer Tayyar'ın Komutası'nda birçok olumsuz eylemlerde bulunarak Trakya Devrim Komitesi'yle ilişki kurduğu esasen saptanan ve Balkan Savaşı'ndan sonra yine uğursuz eylemini sürdürmek üzere İttihat ve Terakki Hükümeti'nin buyruk ve tensibiyle askerlikten istifa etmiş gibi gösterilerek, Kavala Osmanlı Konsolosluğu Kâtipliği'ne atanan

ve genel savaş içinde Türk ve Alman Genel Karargâhları nam ve hesabına geniş yetki ile Makedonya Cephesi'ndeki örgüt ile eylemde bulunan ve o sıradaki çalışmalarına ödül olarak Başkumandan Vekili Enver Paşa'ca İhtiyat Binbaşılığı'na terfi ettirilen ve daha önce örgütlenen Trakya Geçici Hükümeti işlerinde pek önemli rolleri görülen ve Batı Trakya'daki tüyleri ürpertecek davranışları ile tanınmış bulunan Fuat Bey'in, Ankara Hükümeti'nce Trakya'da yapılması istenen ayaklanma ve sabotaj işleri üstüne görüşmek üzere bir ay önce Ankara'ya çağırıldığı ve yine yapılan çağrı üzerine Bulgar Mebuslarından Gorgiyef ile Yüzbaşı Atanasof'un Ankara'ya gittikleri ve gereken düzenler kararlaştırıldıktan sonra adı geçen Fuat Bey'in, geniş yetki ve önemli ölçekte parayı alarak Karamürsel yoluyla İstanbul'a gelirken devriye gezen Yunan Torpidosu'nca yakalanıp İzmit'e götürüldüğü, ne var ki İzmit'te birkaç gün tutuklu kaldıktan sonra On Birinci Tümen Karargâhı Subaylarından Yüzbaşı Anastiyadis ile Üsteğmen Petrakis'e beş bin Osmanlı lirası verip kurtulmayı başararak üzerindeki on altı bin lira ile İstanbul'a kaçtığı haber alınmıştır. Doğu ve Batı İslâmları üzerindeki büyük etkisinin önemi beyandan müstağni olan Fuat Bey'in, Trakya'ya girmesine göz yummak, Elenizm çıkarına uymayacağı gibi, aylardan beri bir türlü gerçekleştirilemeyen doğu barışının büsbütün uzamasına yol açacaktır. Bundan dolayı Fuat Bey'in yakalanması için çalışmakta olan Yunan makamlarına eylemce yardımda bulunulması gereğinin gerekenlere buyurulması...»

Fuat Balkan, bu bildirideki para konusundan başka her şeyin doğru olduğunu gördü. Bu bildiri, çok tehlikeliydi. Şimdi, Damat Ferit Hükümeti'nin Polis Örgütü, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin adamları, İstanbul'da ağını kurmuş olan Yunan İstihbaratı, İngiliz İşgal Güçleri'nin en tehlikeli adamı Albay Ballar, hepsi onun arkasına düşecekti. Terslik şurdaydı ki beş bin lirayı ele geçiren Yunanlılar, onu beş parasız bırakmışlardı. İnsan avcılarının elinden kurtulmak uğruna köşe bucak kaçarak saklanabilme olanakları arayan Binbaşı Fuat, Sofya eski Belediye Başkanı

Radek'in kendisini aradığını öğrendi. Eski Bulgar Başvekili Radoslavof Almanya'ya kaçmış, birçok adamı da İstanbul'a sığınmıştı. Radek de işte, bunlardan biriydi. Onunla buluşunca eski günleri andılar. Radek'le arkadaşları, Üsküdar'da Paşalimanı'nda bir evde oturuyorlardı. Radek, onu bulmasının onuruna yalıda bir şölen verdi. Yalıya o gece pek çok Bulgar toplandı. Bu da işgalcilerin dikkatini çekmekten uzak kalmadı. Şölenin en hararetli bir saatinde Türk Polisi'ni de desteğine alan İtalyan Polisleri, baskın yaptılar. Binbaşı Fuat, yağmurdan kaçarken doluya tutulduğunu görerek gerçekten heyecanlı dakikalar geçirdi. Bu kapana kendi ayağıyla gitmişti. Ne var ki bu baskın tehlikesizce atlatıldı. İtalyan Polisleri, orda toplananların çoğunun Bulgar olduğunu görerek baskını yarıda bıraktılar. Bulgarlara karşı sempati beslediklerinden, birkaç Bulgarla birkaç Türk'ün bir araya gelip eğlenmesinde bir sakınca görmeyerek, çekip gittiler.

Fuat Balkan, bu tehlikeyi atlattıktan sonra daha dikkatli olmaya çalışarak Polis Müdürlüğü'nde çalışan emekli subay arkadaşı Razi Yalkın'ın evine yerleşti. Yakın akrabasından Yusuf Ziya ile içli dışlı olan Razi Yalkın, hem onun, hem de Ankara'nın adamı olan Polis Müdürü Albay Esat'ın salığıyla bu büyük tehlikeyi canla başla, benimsemişti. Ne var ki birinci sınıf İngiliz casusu Pandikyan, bir sabah Razi Yalkın'ı bularak ona şunları söyledi:

— Kroker Oteli'ndeki İngiliz Karargâhı'na Üsküdarlı terzi Mehmet Ali başvurarak Fuat'ın senin evinde saklı olduğunu haber verdi. Bu gece senin evini aramaya gelecekler. Şimdiden tedbir al! Çok dikkatli ol!

Razi, bunun olmayacak bir iş olduğunu söyleyerek Pandikyan'dan ayrıldı. Ancak, bunu Fuat Balkan'a anlatmaktan da kendini alamadı. Fuat Balkan, bu haberi önemli bir tehlike işareti sayarak, hemen o gün arkadaşının Nuh Kuyusu'ndaki evinden ayrılıp kendi akrabalarından İbrahim'in Selimiye'deki evine yerleşti. Gerçekten de o gece, Razi Yalkın'ın evi İngiliz ve Yunan Polislerince basılıp arandı. Türk soyundan İngiliz casusları, bu sırada gemi azıya alarak Fuat Balkan üstüne bir sürü yeni ihbarda

bulundular. Hele Fevzi Robenson adlı hafiyenin verdiği haber ilginçti: Fuat Balkan Sirkeci'de bir otelde gizleniyordu. Komutasında da bir müfreze vardı. İnsan avı böyle bir şiddet alınca, arkadaşları Fuat Balkan'ı gözden daha ırak bir yere saklamayı kararlaştırdılar. Kocamustafapaşa ile Samatya arasındaki Hafız Aşir Efendi'nin bostanı bu iş için biçilmiş kaftandı. Burada sebzelerin yeşilliği arasında tek başına dikilen kulübe Fuat Balkan'ı daha çok ürküttü:

— Bu gibi gözden uzak, ıssız yerler, bence daha tehlikelidir, diyerek oraya gitmek istemedi. Bu sırada Albay Ballar, bütün gücüyle davranmış, av köpeklerinin hepsini birden ortalığa salmış, onu aramaya başlamıştı. Polis Müdürü'yle Şube Müdürlerinden Hidayet'i de yanına çağırarak Fuat Balkan'ın çoğaltılmış fotoğraflarını gösterip şiddetle izlenmesi, buyruğunu verdi. Durumu yakından kollayan Pandikyan, hemen Razı Yalkın'a bildirdi. Bu habere göre Albay Ballar, Fuat Balkan'ın ele geçirilmesi için Şube Müdürü Hidayet'i sıkıştırmaya başlamıştı. Oysa, Hidayet (Demircan), Anadolu'nun en güvenilir adamlarından biriydi.

Razi Yalkın, çok içten arkadaşı olan Polis Müdürlüğü Sicil Kalemi Mümeyyizi Macit'le onun çok içten arkadaşı olan Hidayet'in kardeşi Ethem'le anlaştı, ufak bir sürpriz hazırladı: Macit'le Ethem, Hidayet'i kendilerine bir akşam yemeği vermesi için zorladılar. Onlar giderken Razi Yalkın'ı da konuğunun konuğu, olarak götürdüler. Bu arada Razi Yalkın da kendi konuğu olan Fuat Balkan'ı, konuğun konuğunun konuğu, olarak alıp akşam yemeğine götürdü. İçlerinde bir iki de çağrısız konuk bulunan konukları Hidayet çok hoş, dostça karşıladı. Hidayet'e ilkin Razi Yalkın'ı tanıttılar. Sonra, Fuat Balkan'ı tanıtmayarak, onu kendisinin tanımasını söylediler. Hidayet, kem-küm ettiyse de tanıyamayacağını söyledi. En sonra Macit:

— Kolonel Ballar'ın yakalanması için fotoğrafını verdiği Fuat Bey'dir, diye tanıtınca Hidayet'in gözleri faltaşı gibi açıldı; büyük bir dostluk gösterisiyle onun boynuna sarıldı.

Fuat Balkan o gece Hidayet'in evinde yattı.

Hidayet, Fuat Balkan'ın izlenmesinin hızını kesmek üzere onun Ankara'ya kaçtığı söylentisini çıkardı, iyi bir rastlantı olarak bu sırada Ankara'dan beklenen direktifle para da gelmişti. Hemen akrabasından Yüzbaşı Yusuf Ziya'yı Harbiye Mektebi Komutanı Filibeli Binbaşı Rüştü'ye gönderdi. Harbiye Okulu'nu İngiliz İşgal Komutanlığı işgal ettiğinden okul geçici olarak üç beş öğrencisiyle Maçka Silahhanesi yanındaki küçük kışlaya sığınmıştı. Komutan Filibeli Kurmay Binbaşı Rüştü ise, eski Birinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'nın akıncı müfrezesinin başında Batı Trakya'ya gönderdiği, oradan da Bulgaristan'a sığınmak zorunda kalan kişiydi. Rüştü, Fuat Balkan'ın Harbiye'den sınıf arkadaşıydı.

Fuat Balkan'ın dileğini götüren Yüzbaşı Yusuf Ziya'ya:

— Hay hay, memnuniyetle! Buyursun, gelsin! karşılığını verdi.

Hidayet, sırtına bir asker giyneği giydirdiği Fuat Balkan'ı Salacak'tan bir sandala bindirip Dolmabahçe'ye doğru yolcu etti. Bu, onun için çok tehlikeli bir yoldu. Bunu tehlikesizce kestirerek eski Jandarma Okulu, şimdi de Harbiye olan, bir muhafız İngiliz birliğinin de barındığı kışlaya vardı. Fuat Balkan, okulun bir bölümünün İngiliz askerlerince tutulmakta oluşuna bir yandan da sevindi. Böyle bir yerde bir Kuvayı Milliyeci'nin saklanabileceği hiç kimsenin usuna gelmezdi. Bulgaristan'a geçeceği güne dek burada saklanabilmesinde hiç bir sakınca görmüyordu. Evet, bu durumda İngilizler onun da koruyucusu sayılırdı. Şimdi, Ankara'dan gelen yeni direktifle parayı almak için Mim-Mim Grubu Şefi Kurmay Albay Seyfi'yi bulması gerekiyordu. Randevulaşarak Ihlamur'dan Yıldız'a giden ıssız yolda buluştular. Yeni bir beş bin lira ile denize attığı direktiflerin kopyasını alarak Harbiye'ye döndü. Yine randevulaşarak Kaptan Angelof'la Taşlık denen ıssız yerde buluştu. Bulgaristan yolculuğunu bütün ayrıntılarıyla planladılar. Bulgar dostu ile orada görüşürken sırtında bir kat asker giyneği, elinde de bir küçük çanta vardı. Oradaki kocaman kocaman cami temel taşları arasında, An-

gelof'un getirdiği bir kat denizci giyneğini giyerek kılık değiştirdi. Başına da şapkayı geçirdikten sonra sıradan bir Avrupalı denizci kılığında Kaptan Angelof'la yan yana Dolmabahçe'ye yollandı. Rıhtımda Ferdinand Vapuru'nun Üçüncü Kaptanı'nın filikasıyla kendilerini beklediğini gördüler. Fuat Balkan, Kaptan Angelof'a çok teşekkür ederek filikaya atladı. Üçüncü Kaptan, altı yüz metre açıkta demirlemiş olan vapura ulaşmak üzere küreklere asıldı. Fuat Balkan'ı kaçıran bu Bulgarlar, bu işi salt bir iyilik olmak üzere beş parasız yapıyorlardı. Fuat Balkan, Üçüncü Kaptan'ın kamarasına yerleşti. Angelof'un giyneklerini de geri gönderdi.

Ertesi gün, kalkan «Ferdinand», hiçbir engele rastlamaksızın, Türk sularını geride bıraktı. Ancak, Varna'ya varıldığında, limanda sağlık kontrolü duvarıyla karşılaştılar. Üçüncü Kaptan, bunun için de bir çıkar yol buldu. Onu, çıkış merdivenine en yakın kamaraya kapadı. Geceleyin, merdiven başında nöbet bekleyen sıhhiyecileri ayak üstü birer kadeh konyak atmak üzere içeri salona çağırdı. Fuat Balkan da kararlaştırıldığı gibi bu sırada kamaradan fırlayarak bütün hızıyla merdivenleri indi. Ayaklarını rıhtımın taşları üzerinde duyar duymaz bu belalı yerden koşarak uzaklaştı.

Bütün milliyetçi Bulgar Subayları, İstanbuliski'nin Çiftçi Partisi'ne dirsek çevirmişti. Bunlar, Bulgar silahlarıyla cephanesinin İngilizlere teslim edilmesini korkunç bir öfkeyle karşılıyorlardı. Pek az da olsa ellerine geçirebildikleri silahları gömerek saklamaya çalışıyorlardı. Açkof, Fuat Balkan'ı Subaylar Derneği Başkanı General Lazarof'la tanıştırdı. Generalin evinde yapılan bu görüşmede Fuat Balkan, Yunanlılara indirilecek her vuruşun Türkiye'ye olduğu gibi Bulgaristan'a da yararlı olacağını, yoksa çökertilmiş bir Türkiye'den sonra Yunanlıların Bulgarlardan ne gibi istemlerde bulunacağını, ancak Tanrı bilirdi.

General Lazarof, bütün çalışmalarında kendisine her türlü yardımı yapacağına söz verdi. Bu yardımlar, silah ve cephane bulmakta olduğu gibi sınır boylarındaki gerilla trafiğinde de ola-

caktı. General Lazarof, ayrıntılar üzerinde görüşmek üzere Filibe Bulgar Subayları Komitesi Başkanı Albay Likomanof'a direktif vereceğini de söyledi.

Fuat Balkan, en önemli iş olarak Makedonya Komitesi'yle anlaşmak gerektiğini düşünüyordu. Makedonya Komitesi, şimdi bile Bulgaristan'a egemen bir güç olarak görünüyordu. Neuilly Antlaşması Bulgaristan'ın kolunu kanadını kırmıştı. Silah altında ancak simgesel bir güç olarak on bin asker bulunduruyordu. Bu asker azlığı yüzünden Hükümet'in borusu her yanda ötmüyordu. Bunun sonucu olarak da Makedonya Komitesi, daha çok Köstendil, Ustrumca, Petriç, Cumayi Bala, Nevrokop bölgelerinde egemen durumdaydı.

Fuat Balkan, Dimitri Açkof aracılığıyla Makedonya Komitesi Başkanı Todor Aleksandrof'la Cumayi Bala'daki Karargâhı'nda görüştü. Onunla gerek Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, gerekse bu savaş içinde ortak çalışmıştı. Fuat Balkan, Karargâh'a Komite Üyelerinden Perlipeli Marko Tomof'la birlikte gitmişti. Makedonya Komitesi'nin çalışma alanları Bulgaristan'ın sınırlarından dışarı taşıyordu. Bulgaristan'ın yakın komşularıyla olan bütün anlaşmazlıklarında, toprak istemlerinde komitanın parmağı vardı. Bu yüzden Fuat Balkan, görüşmede ancak komita yönetmeliğindeki kendi işine yarayan maddeleri ele aldı. Elbette o, komitanın bunca geniş alanlardaki çalışmalarına katılamazdı. Bunları düşünerek, Todor Aleksandrof'a şunları söyledi:

— Türklerin size yardımını bekliyorsanız, çalışma bölgenizi açık olarak gösteriniz. Çalışma alanınıza Trakya girerse, hiçbir Türk size yardımdan kaçınmaz. Eski Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde Makedonya üç vilayete ayrılmıştır (Selânik-Manastır-Kosova). Bugün de bu temel benimsenerek Trakya'yı Trakyalılardan kurulacak bir komitanın yönetimine bırakmalı ve bu ilkeler sizin aracılığınızla hemen Trakyalılara bildirilmelidîr.

— Evet, bunun böyle olması, pek doğrudur.

Fuat Balkan, bu önerisinin benimsendiğini görerek Köstendil bölgesindeki yoğun Türk kalabalığının, komitanın buyruğunda

çalışmaya hazır olduğunu söyledi. Batı Trakya Makedonyasında bulunan Makedonyalıların da kendisiyle çalışmalarına müsaade edilmesi dileğinde bulundu. Komita Başkanı, bunu benimseyerek Karacali'deki delegesi Boris Muncef'e direktif vereceğini söyledi. Fuat Balkan yine Komite'nin salığıyla Sofya yöresindeki Budefski'nin imalâthanesinden patlayıcı maddeler edinebilecekti.

Başkan, Fuat Balkan'a Makedonya Komitası'nın Türk Hükümeti katında temsil yetkisi veren bir belge verdi. Bu belge, bir bez parçası üzerine yazılmış, buna fotoğrafı da yapıştırılmıştı. Belgenin bir kenarında da şunlar yazılıydı: «Her Makedonyalı bana yardımla yükümlüdür.»

Fuat Balkan, işi bittikten sonra kalkıp ayrılacağı sırada Komita Başkanı şöyle konuştu:

— Bak, Fuat Bey; seninle ne çabuk, ne güzel anlaştık! Oysa, senden önce Hırvat Lideri Maçek, delege olarak, bizimle görüşmeye Ante Pavliç'i göndermişti. Onu inandırıncaya dek günlerce dil dökmek, çene çalmak zorunda kaldık. Biz, Sırplarla ne kerte düşmansak, Hırvatların da tıpkı bizim gibi, onlardan yakınıcı, onlara düşman olmaları gerekir ki bağımsızlıklarına kavuşabilsinler. Yoksa, silah kullanmadan, hak ve hukuktan, adaletten, kanundan söz ederek uygar savaş yoluyla bağımsızlık arkasında koşarak hiçbir şey elde edilemeyeceğine kendilerini güçlükle inandırabildim. Suikastlar hazırlamak üzere yetişmiş Bulgar elemanlar vereceğimiz gibi, silah vb., işinde de her türlü yardımda bulunacağıma da söz vermiştim.

Makedonya Komitası Başkanı'yla böylece görüşüp anlaşan Fuat Balkan, birlikte geldiği Perlepeli Marko Tomof'un kılavuzluğuyla Cumayi Balâ'dan Sofya'ya döndü. Doğruca Dimitri Açkof'un yanına vardı. Görüşmenin sonucunu anlattı. O da buna çok sevindi.

Ancak, bu sırada Komita'nın içinde görüş ayrılıkları belirmeye, bunlar kanlı bir renk almağa başladı. Komita'nın içinde komünistler de büyük rol oynuyordu. En sonra, Komita'nın eylemce ikiye ayrıldığı görüldü. Eski Komita Üyeleri birbirlerini

temizlemeye başladılar. Komünistlerin Komita içinde kurmaya çalıştığı hegemonya, Subaylar Derneği'nin Mihailof'u tutması sonucunda suya düştü, hepsi Viyana'ya kaçmak zorunda kaldı. Sarafof'u öldüren Paviç de komünist grubunu destekleyenlerin başı olarak onlarla birlikte canını kurtarmak üzere Viyana'ya kaçtı. Sofya'dan ayrılan Fuat Balkan da bu kanlı boğuşmanın ötesinde kendi işlerine başlamak üzere Türklerin yoğun olarak yaşandığı Filibe'ye döndü. Silahlı terör çalışmalarına başlayacaktı. İlk püskürtmeyi Yunan Meclisi'ne giren Türk-Rum mebusları vermeyi düşündü. Doğu Trakya'yı işgal eden Yunanlılar, burada bir seçim yaparak Türklerle Rumlardan birkaç Mebus çıkarıp Yunan Meclisi'ne göndermişlerdi. Böylece buraları da Yunanistan'a katılmış sayıyorlardı.

Fuat Balkan, Hasköy'deki Çamurluhan'da arkadaşlarını bularak bunlara Rumca-Türkçe bildiriler hazırlattı. Bu bildirilerde Edirne'nin hiçbir zaman Yunan egemenliği altına girmeyeceğinden, buna çalışanların, suçlarının cezasını kanlarıyla ödeyeceklerinden söz ediliyordu. Bu bildiriler türlü ellerle yazılmıştı. Fuat Balkan, Edirne Yedeksubay Polis Komiseri Çolak Sabri'nin kılavuzluğunda bunları taşıyan dört kişiyi gizlice Meriç'ten geçirip Edirne'ye yolladı. Gidenler, Sabri'nin oradaki akrabalarından birinin evinde saklandılar. Güvenilir çarşaflı kadınlar eliyle zarflanmış, adreslenmiş olan bildiriler, hep birden türlü posta kutularına atıldı. Gidenler, yine gece yarısı Bulgar toprağına dönüp Gandahuv köyünde silahlarıla gereçlerini sakladılar. Sonra, Koşikavak, Kırcali, Hasköy üzerinden çıkış yerleri olan Filibe'ye vardılar. Bu ilk başarılı eylem, Fuat Balkan'ı daha çok umutlandırmıştı. On dokuz bin kilometrekarelik bir bölgede çalışması gerekiyordu. Buralarda beş yüz bin Türk, yüz yirmi bin Rum, bir o sayıda da Bulgar yaşıyordu. Yunanlılar, buraya kene gibi yapışmışlardı. Makedonya Komitesi, Bulgar Subayları Derneği gibi değerli yardımcılarla bile burada başarılı bir çalışma yapılamayacağını anlayan Fuat Balkan, kendisine daha büyük işbirlikçileri aramayı düşündü. İstanbuliski'nin İngilizci Çiftçi Hükümeti

onun Bulgaristan sınırları içindeki çalışmalarını engelleyip duruyordu. Meşrutiyet döneminde Doğu Trakya'nın köylük bölgelerinde yaşayan bütün Bulgarlar sınır dışı edilmiş, Edirne'den uzaklaştırılmış, sınır bölgelerine yerleştirilmişlerdi. Bu yüzden hepsi de koyu Türk düşmanıydı. Onlarla işbirliği yapmak çok zordu. Batı Trakya'da yaşayan Yunanistan Bulgarları, Fuat Balkan'ın düşüncelerine ortak oldular. Onlar da geleceklerinden güvenli değildiler. Fuat Balkan, alttan alta iskandil ederek Doğu ve Batı Trakyalıların bir toplantı yapmalarının gerekliliği üzerinde bir düşünce birliği yarattı. Delegelerin ortak kararıyla Filibe'deki «Otel Moller»'de gizli olarak yapılan kongreye çok ünlü kişiler katıldı. Ünlü Bulgar devrimcisi Gurcikof, çete reisi Tane Nikolof, eski Bulgar Elçilerinden Mihalçef, tütün tüccarı Gavril Volef, eski Mebuslardan Yani Paltof, Yorgi Minikof, bunlar arasındaydı. Kongreye yüz kişi katılmıştı. Türk Delegesi olarak yalnız Fuat Balkan'la İskeçeli Kemal vardı. Eski Elçi Mihalçef Başkan seçildi. Başkan, ilk sözü Fuat Balkan'a verdi:

— Buyurunuz, Fuat Bey, söz sizindir! Durumu lütfen açıklayınız! Öneriniz neyse, söyleyiniz!

Kongredeki Bulgarların hemen hepsi iyi Türkçe bildiğinden hatip doğrudan doğruya Türkçe konuşmaya başladı:

— Dönem dönem acılar çekmiş mutsuz Trakya halkının delegelerisiniz. Uzun boylu konuşup bildiğiniz şeyleri yineleyerek zamanınızı çarçur etmek istemem. Geçmişi bırakarak, bugün ne haldeyiz ve ne olacağız, diyecek durumdayız. Çatalca-Kabakça çizgisine dek bütün Trakya'yı işgal eden Yunanlılar, bu işgali bütün uygar dünyaya da kabul ettirmek amacıyla seçim yaptırarak Trakya'dan çıkarttığı mebusları Atina Parlamentosu'na gönderdi. Anadolu'nun önemli bir bölümünü, bildiğiniz gibi ele geçirip İzmir'le dolaylarını ilhak arzusunda olduktan başka Trakya ile de doymayan Yunan emperyalizminin, evvel Allah, hakkından yine Türkiye'nin geleceğinden ve pek kısa bir zamanda İngilizleri de yaptıklarına, ettiklerine pişman ederek, Yunanlıları bütün hülyalarıyla birlikte Anadolu'dan da, Trakya'dan da deni-

ze döküp yok edeceğinden hiç kuşkunuz olmasın! Esasen Yunanistan denen ülkeyle Türkiye denen ülkenin tarihlerini ve bugünkü durumlarını iyice inceleyen her aklı başında asker, bunun böyle olacağını ve başka türlü olamayacağını benden iyi bilir. Şimdi, yaklaştığını görür gibi olduğum, bizim gibi, siz Bulgarlar için de o mutlu günün gerçekleşeceği ana dek ne yapmamızın gerektiğini düşünmeliyiz. Evet, bugünkü koşullar altında ortak çıkarlarımızın gereğine uyularak yapılması gereken nedir? Batı ve Doğu Trakya'yı hatta Bulgar yönetimindeki Batı Trakya bölümünü de bunlara ekleyerek özerk bir Trakya yaratmaktan başka çıkar yol var mıdır? Yunanlılar, bugün, olanca güçleriyle Anadolu'ya yüklenmiş olduklarından bu yanlarda uğraşacak durumda değildirler. Bundan dolayı onların burada en zayıf bulundukları andan yararlanarak haklarından gelmek, en uygun davranış olmaz mı? Yunanlılar, Türkleri barış yapmaya zorlar da bu savaştan güçlü çıkarlarsa, biz, hatta siz, onlarla burada didişmeyi bırakıp her buyruklarının kulu olmaktan başka ne yapabiliriz? Allah, bizim önümüze, Yunanlılara Trakya'da istemlerimize boyun eğdirecek en büyük olanağı ve fırsatı vermiş bulunuyor. Bu fırsattan yararlanmasını bilemezsek, bizi ne uluslarımız ne de tarih bağışlar. İyi düşünelim, yitirecek zamanımız yoktur!

Bütün delegeler, Fuat Balkan'ın konuşmasını çok sempatik karşıladılar. Bundan sonra Yunanlılara karşı yapılacak savaşın biçimi üstüne görüşmeye geçtiler. Gurcikof Doğu Trakya, Fuat Balkan da Batı Trakya Komutanı seçildi. «Trakya, Trakyalılarındır!» parolasını taşıyan bir de bayrak yapıldı. Yunanlıların silah altına aldığı Bulgarların ordudan kaçması sağlanacak, bunun için de Bulgarca bildiriler hazırlanacaktı. Bütün o bölgelerdeki Bulgar voyvodolarıyla Bulgar çeteleri, Fuat Balkan'la, onun yardımcısı Tane Nikolof'un Komutası'na verilecekti. Hazırlanacak güçleri, Türk-Bulgar halkı besleyip giydirecekti. Bununla da doğrudan doğruya Fuat Balkan uğraşacaktı.

Kongre, böylece başarılı bir sonuca erdirilmiş, İngilizci İstanbuliski iktidarının ruhu bile duymamıştı.

Kongre'nin bitiminden hemen sonra, Gerek Türkler, gerekse Bulgarlar, Yunanlılara karşı acımasızca bir kavgaya giriştiler. Bu kavga, Anadolu'daki Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sonuna dek yiğitçe sürdü. Bulgar çeteleri, Fuat Balkan'ın çeteleri yanı sıra Dedeağaç-Kuleli, Burgaz-Karaağaç arasındaki demiryolları ulaşımını, köprüleri atarak, telgraf ve telefon tellerini kesip yok ederek sonuna dek canlarını dişlerine takarak çalıştılar. Bu arada sık sık yapılan çarpışmalarda da canlarını vermekten geri durmadılar.

Fuat Balkan'ın bütün Türk gerilla güçleri, altı yüz tüfek üzerinden kurulmuştu. Gerilla güçlerinin komutanları şunlardı: Teğmen Abdülgani, Üsteğmen Sabri (Çolak Sabri), Edirneli Kara Bekir, Edirneli Ali Çavuş, Tekirdağlı Osman, İskeçeli Ömer Çavuş, İskeçeli Küçük İsmail, Darıdereli İbrahim Çavuş, Ankaralı İsmail Çavuş, Dramalı Mustafa Çavuş, Sarışabanlı İsmail Çavuş, Meto, Dramalı Topal Osman, Pomak Adem Ağa.

Fuat Balkan, Yardımcısı Tane Nikolof'la birlikte Kırcaali şosesi boyunda, ancak, yoldan iki kilometre ötedeki Bektaşlar köyünü Genel Karargâh olarak benimsedi. Burası, Bulgaristan sınırları içinde, Yunanistan sınırının da yanı başındaydı. Hem Bulgar, hem de Yunan Hükümeti'nin istemediği bu adamlar, hemen iki gün içinde bu köye iki yüz silahlı topladılar. Bütün silahlı güçleri üç postaya ayıran Gerilla Komutanlığı, birinci postayı Yunan toprakları içinde sabotaja yolluyor, yirmi gün orda görev yaparak geri dönen bu postanın yerine, ikinci, sonra da üçüncü postayı gönderiyordu. Ötekiler, bu süre içinde dinleniyor, yeni hazırlıklar yapıyorlardı. Gerilla güçleri, çok iyi kamufle edilmişti. Hemen hepsi, tütün fabrikalarında işçi olarak çalışıyordu. Böylece hem ordan gündeliklerini alıyor, hem de kentte serbestçe gezip dolaşabiliyorlardı. Burdaki bütün tütün fabrikalarını eskiden beri bu gerilla yöntemine sokan Makedonya Komitesi'ydi. Fuat Balkan da bunu elverişli bulduğundan Türk çetelerini bu düzene sokarak gözden yitirmişti. Tütün işçisi olarak yazılı olmayan gerilla eratı da inşaat vb., işlerinde çalışır görünüyordu.

Fuat Balkan, silah ve cephane gereksinimini şöyle böyle bü-

tünledikten sonra, patlayıcı madde sağlanması için Makedonya Komitası'na başvurdu. Sofya yöresinde patlayıcı maddeler yapan Makedonyalı Budevski kendisine salıklandı. Eski Sobranya'daki Türk Mebuslarından Zümrezade Şakir'in aracılığıyla gerektiğince patlayıcı madde elde edildi.

Fuat Balkan, bu işi de bitirdikten sonra, sınır boyunda sıralanan bütün Yunan Karakollarına şu bildiriyi yayımladı: «En aşağı onar kilometre aralıkla dağıtılmış yedişer erlik bu sınır kulesini yok etmeyi bir başarı saymıyorum. Size hiç ilişmeyeceğim. Ancak, bir müfrezeme ateş açarsanız misilleme, olarak hiçbirinizi sağ bırakmam!»

Yunanca yazılmış olan bu bildirilerden sonra, Yunan-Türk savaşı boyunca hiçbir sınır kulesinden Yunan topraklarına giren Türk çetelerine bir tek kez bile ateş edilmemiştir. Yunan nöbetçileri, ayrıca ellerindeki kurt köpeklerini de geceleri kulelere kapayarak bir olay çıkmamasını sağlamışlardır.

Fuat Balkan, İstanbul Muharip Grubu kanalıyla Ankara'dan ancak, bin beş yüz lira para almaktaydı. Oysa, dev gibi çalışmalar, örgütler, usa gelmeyecek paralar yutuyordu. Yunan yönetimi altındaki Türkler, gerilla güçlerinin ekmeğini sırtlarına vurup bedava olarak getiriyordu. Burdaki halk, zulüm gördüğü ulusun egemenliğinden kurtulmak uğruna, dört yıl, olanaksızlıkları yenerek böyle fedakârlıklar yaptı.

Bektaşlar köyü karargâhında bütün hazırlığını bitiren Fuat Balkan, ilk gerilla birliğini yola çıkardı: Türklerle Bulgarlardan oluşan takım, Edirneli Karabekir'in Komutası'ndaydı. Kuleburgaz-Karaağaç arasındaki köprüden geçilerek Yunan treni havaya uçurulacaktı. Gerilla birliği, Koşikvak-Balcıyok-Galaşlı-Akalan-Bulgarlar köylerinden geçerek Yunan topraklarına girdi... Gerilla Komutanı Karabekir, araziyi çok iyi biliyordu. Onun kılavuzluğunda Ahırköy yönünde Meriç'e doğru ilerleyen gerilla birliği, dinamit kalıplarını gerekli yerlere yerleştirdi. Tren, Emirler Deresi üstündeki köprüye otuz kırk metre yaklaştığı sırada on kiloluk bir dinamit grubunu ateşledi. Bir lokomotifle sekiz

vagon dereye uçtu, köprü de yıkıldı. Bu arada o yöredeki bütün telgraf tellerini de koparan çete, sağ salim karargâha döndü. Ankara'nın direktifiyle yapılan bu sabotaj, Fuat Balkan, Ankara'dan döndükten iki ay sonra yapılabilmişti. Takvim, 1 Ekim 1921'i gösteriyordu.

Fuat Balkan, bu ilk sabotajın başarılı geçmesinden esinlenerek daha geniş bir sabotaj planı üzerinde kafa yormaya başladı: Makedonya-İskeçe-Drama-Serez bölgesini kapsayan geniş alandaki bütün telgraf, telefon, demiryolu, köprü, tünel gibi ulaşım olanaklarını ortadan kaldırmaya karar verdi.

1 Ekim 1921 günü, Sarışabanlı İsmail Çavuş'la Adem Ağa Komutası'ndaki gerilla birliğini Mesta-Karasu Irmağı'na dökülen dereler üzerinde kurulmuş demiryolu köprüsünü atmaya gönderdi. Birlik, sekiz metrelik köprüyü atıp o yöredeki bütün telgraf ve telefon tellerini keserek sapasağlam üssüne döndü.

10 Ekim'de yola çıkan Dramalı Topal Osman Komutası'ndaki gerilla birliği, Drama-Nusretli köyü arasındaki demiryolu köprüsüyle telgraf ulaşımını yok etti. Yine Ekim ayının yirmi beşinde Adem Ağa Komutası'ndaki çete, Mesta-Karasu Irmağı üzerindeki demiryolunun birinci tünelini dinamitle yıktı. Dedeağaç-Sofulu bölgesindeki ulaşım sistemini yok etmek üzere davranan Fuat Balkan, buraya Bulgarların çok iyi bildiği bir arazi olduğundan Türk-Bulgar karması bir gerilla birliği gönderdi. Birliğin başında, Edirneli Karabekir'le Kaptan Marof vardı.

Fuat Balkan, sabotaj bölgelerini daha etkili biçimde vurmak amacıyla Koşikvak'ın güneyinde, buraya otuz kilometre çeken Çukurköy'le Yunanistan sınırı içindeki Kütüklü köyünü merkez olarak kullanmaya karar verdi. Burdaki örgütün başına Teğmen Sabri'yi koydu. Fuat Balkan, bu yeni planında şu amacı da güdüyordu: Bulgar köylerine yakın yerlerde yapılacak sabotajlar, hep Makedonya Komitası'na yüklenerek Yunanlıları çok korkutacak, hem de böylece Yunanistan içindeki Türk köylüleri Yunan Hükümeti'nce tedirgin edilmeyecekti.

Ancak, Trakya-Makedonya bölgesinde başlayan bu bir sıra eylem, Fuat Balkan'ın izini İstanbul'da yitiren Yunanlılarla İngilizleri uyardı. İngilizler, kendi kuklaları saydıkları Bulgar Başvekili İstanbuliski'yi sıkıştırmaya başladılar. Bunun üzerine o da Fuat Balkan'ın, Bulgaristan'ın neresinde görülürse görülsün, hemen, tutuklanmasını buyurdu.

Bu sıralarda Fuat Balkan, özellikle sabotajlar için son kerte gerekli olan patlayıcı maddeleri elde etmek uğruna, durmadan tehlikeli olabilecek yolculuklar yapmak zorunda kalıyordu.

Sabotajlarla, patlayıcı maddelerle en çok uğraştığı bugünlerde bu maddelerden Yunanlıları heyecana düşürecek biçimlerde yararlanmayı düşündü. Bulgar ziraatında ekinleri yok eden dolu bulutlarını dağıtmaya yarayan Bulgar tekniğini savaş için kullanmayı denedi. Bulgarlar, hasar verici dolu bulutlarını, her zaman olduğu gibi bin metreye inince hava fişeklerinin içine dinamit kalıpları koyup o yükseklikte patlatıyor, zararlı bulutları darmadağın ediyorlardı. Birer ikişer kiloluk dinamit taşıyan uzun kuyruklu hava fişekleri bu kez, Fuat Balkan'ın elinde yatay olarak Yunan köylerine doğru uçmaya, gürültüsüyle ortalığı allak bullak etmeye başladı. Fuat Balkan, her zaman olduğu gibi bunun malzemesini Şakir Zümre aracılığıyla sağladı. Rilo Balkanındaki cephane fabrikası sahibi Ganço Budefski'ye yaptırdı. Bu kuyruklu hava fişekleri herhangi bir eve rastlayınca yıkıyor, daha çok yıkım için değil de köylerin üzerinde patlayarak halkın moralini bozmak üzere kullanılıyordu.

2 Kasım 1921'de Türk-Bulgar karması bir gerilla birliği, Kuleburgaz yöresinde sekiz on metre boyunda bir demiryolu köprüsünü attı, telgraf tellerini yok etti; Yunan birliklerinin iaşe kollarını dağıttı. Telefon tellerinin de birçok yerde kesip iç haberleşmeyi felce uğratan bu güçlü gerilla birliği, dinamitli hava fişekleriyle o yöredeki düşman köylerine çok heyecanlı, bunalımlı günler yaşattı. Yunan Hükümeti hemen bu bölgeye güçlü asker birlikleri gönderdi. Köy halkı, geceleri, ellerinde fenerlerle köy sokaklarında devriye gezmeye başladı. Köylerde elverişsiz bir durum alan gerilla çalışmaları, kasabalara kaydırıldı. Buraların

yörelerindeki telefon ve telgraf telleri kesilip kırıldığı gibi, karayolları ulaşımı da engellenmeye başladı.

Demiryolu sabotajlarına bir süre ara veren Fuat Balkan 29 Ocak 1922'de Mesta Irmağı üzerinde, İskeçe'nin batısında Okçular'la Hüseyinköy arasındaki demiryolu köprüsünü attırdı; o yöredeki bütün telefon ve telgraf tellerini parçalattı. Bu sabotaj, Yunanistan'da önemli bir heyecan dalgası yarattı. Bütün bu bilinçli, hesaplı sabotajların, Ankara'nın adamı olan Fuat Balkan'ın başının altından çıktığını anlayan Yunan Hükümeti, onun kellesine armağan koydu. Bunu her yana bildirdiler. Bu bildiri, İstanbul gazetelerinde bile çıktı.

Bir gerilla birliği daha 19 Mart 1922'de bir kez daha Mesta Irmağı üzerindeki bir demiryolu köprüsünü attı. Telgraf ulaşımını altüst etti. Demiryolu ulaşımını felce uğratmayı erek alan sabotajlar, ertesi gün, Drama ile Nusretliköy arasındaki demiryolu köprüsünü yıktığı gibi, 6 Haziran 1922'de de Drama ile Bük İstasyonu arasındaki demiryolu köprüsünü kullanılmaz duruma getirdi. Sürekli sabotajlarla Yunan güçlerini bu bölgeye çeken Fuat Balkan, çalışmalarını Batı Trakya'ya götürdü. 4 Ağustos 1922'de Badume-Kösemescit arasında giden bir asker trenine tüfekle ateş açtırdı. Ufak bir köprü yıktırıldı; telgraf telleri koparıldı. 15 Ağustos 1922'de Otmaören Balkanında bir Yunan izleme birliği pusuya düşürüldü; dört er öldürülüp sekiz mekkare hayvanı ele geçirildi.

Fuat Balkan'ın bu sürekli sabotaj çalışmaları, Yunanlıları iyice tedirgin ettiğinden, onların yanı sıra Sırplar, İngilizler, Bulgaristan'da iktidarda bulunan Çiftçi Partisi Hükümeti'ni adamakıllı sıkıştırarak Fuat Balkan işine bir son vermesini istediler. Onun Bulgaristan topraklarından, buranın siyasal örgütlerinden yararlandığı artık iyice anlaşılmıştı. Bu baskı, salt İstanbuliski iktidarı üzerinde değil, Fuat Balkan'ın İstanbul'daki aile çevresi üzerinde de sürdürülmeye başlamıştı. Yine bu sıralarda, sözde İzmit'te Fuat Balkan'dan para alarak onu kaçırdıkları bahanesiyle II. Yunan Tümeni Subaylarından Yüzbaşı Anastiyadis ile Teğmen

Petrakis, asker mahkemesince kurşuna dizilmişti. İngilizlerin baskısıyla Bulgar Hükümeti, Fuat Balkan'ı köşe bucak kovalamaya başladı. Hele başına para konmuş olması, bütün haşeratı canlandırdı. Artık, Türk'ten özge bütün yerli ulus, halk döküntülerinden birçok kişi, armağanı elde etmek üzere, Fuat Balkan'ın arkasındaydı. Gerilla birliklerinin içine sızan muhbirler de büyük tehlikeler yaratıyordu. İngilizler, Fuat Balkan'ın İstanbul'da Beşiktaş'ta oturan aile yuvasına bile ispiyon sokmuş, onun mektuplarını, bulunduğu yeri öğrenmeye çalışıyordu. Filistin savaşlarında kendi isteğiyle düşmana teslim olmuş bir yedek subay öğretmen A., para yetiremediği içkisine bir kaynak bulmak üzere bir kez daha İngilizlerle elele verip Fuat Balkan'ın aile çevresine sokuldu; onun eve adressiz olarak gönderdiği mektupları elde ederek Kroker Oteli'ndeki İngiliz İstihbarat Örgütü Merkezi'ne koştu. İstihbarat Örgütü Başkanı Albay Ballar, mektupları alıp baktığında bunlarda açık bir adres görememişse de bunların Filibe ya da Varna kentlerindeki bilinmeyen adreslerle ilişkili olduğunu görmüştü. Ballar, hemen buyruklarında çalışan Sırp Ataşemiliterini, Pandikyan'ı, bir de İngiliz Muhipleri Derneği Üyelerinden yüzü benli bir Türk avukatı Sofya'ya saldı. İngiliz casusları, Fuat Balkan'ın izi üzerinde olduklarını, hemen yakalanması için emir verilmesini, tertibat alınmasını isteyerek, Başvekil İstanbuliski'ye başvurdular. O da onlara şunları söyledi:

— Fuat Bey'in yakalanması uğruna alacağınız düzen üstüne ne istiyorsanız hepsi yapılacaktır. Buna güveniniz. Ancak, şunu da iyi biliniz ki Fuat gibi birçoklarına kendini sevdirmiş, bundan dolayı geniş ölçüde korunmakta olan, kendisi de o kerte kurnazca davranan bir komiteci az bulunur. Adam, cıva gibidir. Yakaladım sandığınız sırada bir de bakarsınız, eliniz boştur. O, bir anda sır olmuştur. Size daha garibini söyleyeyim: Bugün, burada bütün telefonlardaki konuşmalar, hemen Fuat'ın kulağındadır. Onun üstüne telefonla bir buyruk verin, o dakikada o buyruğu alanla birlikte Fuat da işitir. Bundan dolayı, sizin buyruğunuza Emniyet Genel Müdürü'nü vereceğim. Birlikte gidin, alınacak düzeni, birlikte, yerinde alın.

Bulgar Emniyet Genel Müdürü'nü yedekleyen İngiliz casusları, trene atlayarak, sabahleyin gün ışırken, Filibe'ye vardılar. Tersliğe bakınız ki bu sırada Fuat Balkan gerçekten de Filibe'de bulunmuyor muydu? Orda bir Yahudi ailesinin yanında pansiyoner bir tüccar olarak oturmaktaydı. Bundan başka, onu bu kentte biri bağımsız, biri de Bulgar komitacılarından birine özgü olan iki evi daha vardı. Bunlar, yedek evlerdi. Sabahın tatlı uykusunda birdenbire sanki birinin eliyle dürtülen Fuat Balkan, bir tehlike sinyali almışçasına yerinden fırladı. Hemen, üzerindeki kâğıtları, ivedi ve şöyle bir gözden geçirdi. Tehlikelilerin hemen hepsini buruşturup lavabonun kirli suyuna attı. Çabucak giyindi; sokağa fırlamak üzere hazırlanmıştı ki Filibe'deki en yakın sırdaşı, eski Konsolosuk Başkâtiplerinden Ahmet Şazi onunla burun buruna geldi:

— Şimdi, Filibe'nin merkezi olduğunu bildiğiniz Cuma Kahvehanesi'nden çıkarken yanıma biri geldi. Türkçe olarak, «Fuat Bey'i görmek istiyoruz, nerde bulunur acaba?» dedi. Ben de «Bilmiyorum!» karşılığını verdim. Başka bir şey söylemeden gitti.

— Niye izlemediniz? İyi Türkçe konuştuğuna göre sakın Makedonya Komitası'ndan olmasın? Git, izlettir! Bana da haber getir!

Aradan on dakika geçmemişti ki Şazi'nin kardeşi heyecan içinde çıka geldi:

— Durum kötü. Sabahtan beri seni arıyorlar. Ele geçirdikleri bütün Türkleri tutuklayıp hapsediyorlar. Beni de yakaladılar. Karakolun penceresinden atlayarak kaçtım.

Fuat Balkan için artık düşünecek zaman da yoktu. Hemen çantasını kaptığı gibi biraz ötedeki bir evin kapısını çalarken kapıya çıkan adama: «Size konuk geldim!» dedi.

Burası, Filibe'deki Makedonya Komitası'nın Reisi Köprülülü Anko Popof'un eviydi. Karşısındaki adam da Anko Popof'un, ta, kendisiydi. Bu ev, Fuat Balkan için Konsolosluk kertesinde güvenliydi. Bulgar Emniyet Makamları, Fuat Balkan'ın oturduğu pansiyonu öğrenmiş, Şazi'yi de hırpalayarak oraya götürmüştü.

Kapıyı pansiyon sahibi kadın açmıştı. Evi inceden inceye arayıp tarayan polisler, Fuat Balkan'ın buruşturarak lavabodaki suyun içine attığı kâğıtları buldularsa da artık işe yaramayacaklarını görünce kızıp köpürdüler. Hepsinin hıncını Şazi'den aldılar. Filibe'deki bütün Türk evlerini arayıp tarayarak hepsini tedirgin ettiler. Bu sırada Fuat Balkan'ın İstanbul'daki çoluk çocuğu da İngilizlerce her gün Galata'daki İngiliz Karargâhı'nda sorguya çekilerek tedirgin edilmekteydi. Bundan bıkıp usanan kadıncağız, en sonra kocasının eski arkadaşı Bulgar Kaptan Angelof'a başvurarak, kendilerini Bulgaristan'a kaçırmasını istedi. Angelof, hemen davranarak onu çocuğuyla birlikte Bulgaristan'ın Burgaz kentine kaçırdı. Fuat Balkan'ın, Anko Popof'un evinde saklı olduğu bunalımlı bir zamanda Burgaz'a çıkan kadınla çocuğu yeni bir sorun yaratmıştı. Fuat Balkan, haberleşmelerine aracılık eden tüccar Kalyanof'tan şu şaşırtıcı telgrafı aldı:

«Burgaz'da Balkan Oteli'ndeyiz. Acele, Filibe'ye aldırınız!»

Bunun üzerine hemen bir adamına şunları söyleyerek ivedi Burgaz'a gönderdi:

— Hemen Burgaz'a «Balkan Oteli»'ne gidecek, karımla çocuğuma Filibe'ye gelmelerindeki tehlikeyi uygun biçimde anlatacaksınız. Mutlaka geri dönmelidirler. Bu konuda onları kandır! Dönsünler. İleride durumun alacağı biçime göre ben kendilerine bilgi veririm.

Ne var ki eşi, Faik'in dediklerini dinlemeyerek, kocasının uyarısına şu karşılığı verdi:

— İstanbul'da İngilizlerin sıkıştırmalarından öyle tedirgin oldum ki burda ne olursa olsun, katlanırım.

Kadıncağız, böyle diyerek, Faik'in yanına katılıp Filibe'ye vardı.

Fuat Balkan, bu oldubittiyi benimsemek zorunda kalarak onları yedek evine yerleştirdi. Sonra, hemen Sofya'daki Dimitri Açkof'a bir haber uçurarak durumun nazikliğini anlattı: Karısının, çocuğunun, hizmetçisinin İngilizlerin elinden kurtulmak üzere Filibe'ye geldiklerini, burda ise tehlike içinde bulunduklarını; Sofya'da çoluk çocuk hep birlikte oturmalarını sağlayacak

bir yer bulmalarını bildirdi. Sofya'ya gidebilmeleri için de güvenilir bir araç istedi. Dimitri Açkof, hemen ertesi gün, oğlu İlya Açkof'u otomobiliyle Filibe'ye göndererek onları aldırdı. Fuat Balkan, çoluk çocuğuyla birlikte, Sofya'da Dimitri Açkof'un damadı Hristo İstafen'in apartmanına yerleşti. Hristo İstafen, Bulgar Yedeksubaylar Derneği Temsilcisi'ydi. Bulgar dostları, bu sırada İngilizlerle ortaklarının Bulgar Hükümeti üzerine yaptıkları baskının azaltılmasını sağlamak düşüncesiyle, Fuat Balkan'a Yunanistan'daki sabotajlara bir süre ara vermesini salıkladılar. Fuat Balkan, dostlarının salıklarına uyarak baskınlarını geçici olarak durdurdu. Hemen bundan yararlanarak gelecek baskınlar için patlayıcı maddeler sağlanması işine girişti. Bu sırada oturduğu yeri değiştirerek Sofya'nın banliyösünden Kınazova'da bir köşke taşındı. Böylece göz önünden de biraz uzaklaşmak istedi. Burda köşkün sahibi altta, kendisi de çoluk çocuğuyla üst katta oturmaya başladı. Zümrezade Şakir, burada da yardımlarına koşarak onlara, yatacak kalkacak, yiyecek içecek için gereken eşyayı sağladı. Ancak, Fuat Balkan, kendisini burada da güvende bulmayarak, Bulgar Meclisi Mebuslarından Salim Nuri'nin evine taşındı. Bulgar Hükümeti'nin kendisine karşı açtığı şiddetli kampanyanın hızını kesmenin yollarını aramaya başladı. Makedonya Komitası, Fuat Balkan'ın arkasına düşen Genel Emniyet Müdürü'nün Makedonyalı oluşundan yararlanarak bu konuda onun kulağını büktü. Böylece, Fuat Balkan'ın üzerindeki baskı oldukça azaldı; o da biraz soluk aldı. Bu sırada Avrupa'da bir geziye çıkmış olan Türk Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek, Salim Nuri Bey'in evinde onuruna verilen şölene geldi. Bu şölende yer alan Fuat Balkan, birçok gerekli konuda Yusuf Kemal'den bilgi aldı. İşler, hâlâ bitmemişti. Paçaları sıvayıp yeni yeni savaş alanlarının ateşleri içine atılmak gerekiyordu. Yunanlılarla İngilizler, hâlâ dipdiri birer düşman olarak karşılarında yer alıyordu.

Makedonya Komitası'nın arabuluculuğu etkisini göstermişti. Fuat Balkan, biraz soluk aldı; bu sırada müttefiklerin, Bulgar Hükümeti üzerindeki baskısının azalması için de bir program

değişikliği yaptı. Eski Sobranya Meclisi'nde Mebus olan Sabri'nin Kuzey Bulgaristan'da Pravida'daki evine taşındı. Bir süre sonra ordan kaçıp Şakir Zümre'nin Varna'daki akrabalarının evine yerleşti. Böylece onu izleyen güvenlik güçlerinin çalışma alanı son kerte genişlemiş bulunuyordu. Oradan da gizlice Filibe yoluyla Kırcaali'ye geçti. Yine Bektaşlar Karargâhı'na yerleşti. İşte, orada, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'dan doğrudan doğruya kendine ünleyen şu sevinçli telgrafı aldı:

«10 Eylül 1338. Anadolu'da düşmanı mağlûp ve perişan ettik. Bursa yönünde genel saldırımız sürüyor. Yunanistan'ın yıkılması için daha önce size yazdığım gibi aşırı çalışmaya geçmemiz gereklidir. Ağustos tahsisatınız da içinde olarak, bütün tahsisatınızı gönderdim. Hemen, Batı Trakya'da ve Makedonya'da her yanda düşmanın demiryollarına, birliklerine saldırılara, baskınlara ve aşırı çalışmaya başlayınız. Ve şimdiye dek neler yaptınız, neler yapmak üzeresiniz; hemen, bildiriniz! Bundan sonra, çalışmalarınızdan günü gününe ayrıntılı bilgi isterim!»

10 Eylül 1922 tarihinde yine Fevzi Paşa'dan gelen şu telgraf, Fuat Balkan'ı sevinçten çıldırma kertelerine getirdi:

«Fuat Bey'e!

Madde 1- 9 Eylül Cumartesi saat 4.5'da atlılarımızın İzmir'i ele geçirdiklerini muştularım. Bursa ve Mudanya geri alınmak üzeredir.

Madde 2- Trakya'da toplanmış olan Yunan güçleri Midye-İnoz çizgisinin batısına çekilmektedir.»

Fuat Balkan, çevresini alan gerilla eratına bu telgrafı okuyunca çılgınca sevinç naraları atıldı. Bu bir avuç insan, Yunanlıları bir kaşık suda boğmak hırsıyla ileri atılmak üzere silkindi. Başlarındaki Komutan da onlar kertesinde çılgınca zafer hülyalarına kapılarak ivedi hazırlık buyruğunu verdi. Bütün dinlenmekte olan

eratı da çağırtarak küçük gerilla birlikleri haline getirip basılacak yerlere doğru yola çıkardı. Sofulu-Dedeağaç-Gümülcine-İskeçe-Bük-Nusretli-Drama bölgelerinden düşman içlerine saldığı küçük gerilla grupları, ulaşım sistemine saldırdılar; o bölgedeki Yunanlıların moralini paçavraya çeviren bir terör havası yarattılar. Fuat Balkan, bu sırada bir başka iş daha yaptı: Türk Ordusu'nun Anadolu'da kazandığı paha biçilmez yengiyi anlatan, Yunan Ordusu'nda askerlik eden Makedonyalı Bulgarların ordudan kaçmalarını salıklayan güzel bir Bulgarca bildiri yayımladı. Bu bildiriyi okuyan bütün Bulgarlar, Yunan Ordu saflarından silahlarıyla birlikte kaçmaya başladılar. Fuat Balkan, bu tür propaganda çalışmasını Eylül'ün on beşinden Ekim ayının sonuna dek bütün şiddetiyle sürdürdü. Bu sırada çalışma alanını daha da genişleterek, gerilla güçlerini daha büyük birlikler olarak saldırıya kaldırmak üzere hazırlandı. Sonra, Balkan Savaşı'ndan beri Bulgar yönetimine boyun eğmeyerek dağlarda dolaşan bütün Türkleri çevresine toplamaya çalıştı. Koşikvak'ta Topal Kadir, Eğridere'de Kopuk Sait, Paşmaklı'da Kara Cehennem adıyla yıllardır dağlarda dolaşan üç önemli çete grubunu, dolaştıkları dağlara giderek kendi örgütüne bağladı. Her türlü hükümet gücüne karşı başkaldırmış olan bu adamlar, Türk Ulusu'nun kurtuluşu uğruna çarpışmak söz konusu olunca, hemen bütün varlıklarıyla bu uğurda savaşmaya hazır olduklarını söylediler: «Vatana canımız kurban!»

Fuat Balka'nın Yunanlılara karşı yürüttüğü savaşa amatörce katılmak isteyen Bulgar aydınları da eksik değildi. Onun saflarında dövüşmek istenilerden biri de Filibe Polis Müdürü'nün oğlu Kazan Lif'ti. Son kesin sonuçlu savaşın başlayacağını anlayan Fuat Balkan, bu Bulgar gençlerini de akınlara katılmaya çağırdı. Onlar da silahlarını, gereçlerini kuşanıp onun komutasına girdiler. Küçük Dere köyünde Teğmen Abdulgani Komutası'nda iki yüz kişilik bir gerilla birliği, İpdere köyünde Fuat Balkan Komutası'nda yüz kişilik bir gerilla birliği üç eşkıya çetesi, İskeçe kuzeyinde Şahinköy-Çalapedi yönünde gerekince yürüyüşe geçmek üzere örgütlendi.

İki birlik, 21 Kasım 1922 gecesi yürüyüşe geçti. Tanyeri atarken, Şahin, Mahkova, Çalapedi köyleri sarıldı, Üçüncü Tümen'in Altıncı Alayı'nın üslendiği bölge, basıldı. Şahin köyünde yüzü aşkın Yunan askeri öldürülüp kışla olarak kullanılan barakalar yakıldı. Mahkova ve Ilıca köylerinde subaylarla birlikte altı er yakalandı. Çalapedi köyündeki bütün bölük yok edildi. Köyün, çevresi sıkıca kuşatıldığından hiçbiri kaçamadı. Köyde mevziilenmiş Yunan bölüğünün bir evin penceresinden ateş eden makineli tüfeği, Ömer Çavuş'la İskeçeli İsmail, pencerenin dibine sokularak el bombalarıyla yok ettiler. Yok edilen Yunan bölüğünün iki hoçkis makineli tüfeğiyle cephanesi, bir bomba tüfeği, piyade tüfekleri, on altı mekkaresi, bütün savaş malzemesi, ganimet olarak alınıp hayvanlara yüklendi. Ancak, çarpışma sırasında Teğmen Abdülgani ile eşkıya çetelerinden birinin reisi olan Topal Kadir vurularak şehit düştü. Bunların yanı sıra, on da er şehit oldu.

Çarpışmadan sonra, birlik ordan ayrılmak üzereyken dere içinden silahlı bir adamın geldiği görüldü. Yakalandığında:

— Size yardıma geldim; bir buyruğunuz var mı? diye sordu.

Adam sarhoştu, silahını alıp üstünü aradıklarında bir casus olduğu anlaşıldı. Üzerinde Yunan Alay Komutanı'ndan Bölük Komutanı'na gönderilmiş bir yazı çıktı. Bunda:

«Çarpışarak geri çekilin, yardım güçleri yola çıkarılmıştır!» diye yazıyordu.

Casus, sorguya çekildi: Yunan Ordusu buyruğunda çalışan Sadık Çetesi'nden biri olduğu anlaşıldı. Verdiği bilgiye göre, İskeçe'de ulusal güçlere karşı çarpışmak üzere üç müfreze örgütlendirilmişti. Bunlardan biri Sadık Çetesi, ötekiler de Usturalılar'la Kafalı Çeteleriydi. Bunları örgütlendiren kişi de Pomak Hakkı idi.

Kendisinden öğrenilecekler öğrenildikten sonra, casus, hemen oracıkta kurşuna dizilip ölüsü olduğu yerde bırakıldı. Bu sırada, on vatan şehidi köyün mezarlığına gömüldü.

Akşama dek köyde kalan gerilla birliği, karanlıkta ganimetleri mekkarelere yükleyerek, üssüne dönmek üzere yola dizildi.

Yunanlılarla elele veren Pomak Hakkı alçağı, Fuat Balkan'ın kafasına fena takılmıştı. Onun, ulusal çetelere karşı kurmakta olduğu çeteleri, kendisiyle birlikte yok etmek gerekiyordu. İskeçeli Pomak Hakkı, Cemaatı İslâmiye Başkanı Hamdi'nin, icra aracı olarak kullandığı aşağılık bir adamdı. Onunla onun gibileri Türklüğe karşı kullanan Hakkı ise, İskeçe eşrafındandı. İstanbul Sultanisi'nde eğitim yapmış, sonra, İskeçe'ye dönerek Cemaatı İslâmiye Başkanlığı'nı elde edip Türklerin Yunanistan'daki hukukunu, Yunan Hükümeti'nin çıkarlarına göre yönetmeye başlamıştı. İşte, bu adamın buyruğunda çalışan Pomak Hakkı, Mustafa Kemal'in Millî Misak'la çizdiği sınırları Yunanlıların çıkarlarına göre çürütmek uğruna, var gücüyle, çalışıyordu. Batı Trakya'da plebisit yapılmasına karşı çıkıyor, düşmandan daha düşmanca Türk çıkarlarını baltalıyordu. Fuat Balkan, Ankara'ya da danışarak bu zararlı adamı ortadan kaldırmaya karar verdi. Ancak, Pomak Hakkı, göğsündeki çapraz fişekliklerle, mavzeriyle kentin sokaklarında çalım satıyor, ordan dışarı adım atmıyor; bu yüzden de ölüm hükmü yerine getirilemiyordu.

Pomak Hakkı ile Cemaatı İslâmiye Başkanı Hamdi'nin başka marifetleri de vardı: Batı Trakya ile Doğu Makedonya bölgesinde yaşayan üç yüz bin Pomak Türk'ü, Balkan Savaşı'nda Bulgar milliyetçilerinin korkunç baskısına uğramış, Hıristiyanlığa geçirilerek dinlerini değiştirmek zorunda bırakılmışlardı. Ancak, Balkan Savaşı sonunda geçici bir Batı Trakya Hükümeti kurulmuş, zorla Hiristiyanlığa sokulan yüz binlerce insan, yine Müslümanlığa dönmüştü. Daha sonra Yunan yönetimine geçen bu bölge halkı, bu kez de başlarında Pomak Hakkı ile Hamdi'nin ekşidiğini gördüler. Bulgarların, Bulgardan dönme olarak kabul ettikleri bu halkı, bu kez Yunanlılara şöyle tanıtmaya kalkıştılar:

«- Pomaklar, Türk olmadıkları gibi Bulgar ırkından da değildiler. Yunan Irkı'nın Ağriyen dalından gelmektedirler.»

Sonra da bu iddialarını ispatlamak üzere; Yunan politikacılarının yanına katılarak New York'a gidip Birleşmiş Milletler katında tezlerini savunmaya çalışmışlardı.

İşte Yunan Hükümeti, Batı Trakya'daki sabotajları yapan Türk gerilla güçleriyle başa çıkamayacağını anlayınca, bu iki adama başvurarak onlara karşı hain çete grupları kurulmasına çalıştı. Pomak Hakkı'nın kurduğu bu çeteler, yukarda da anlattığımız gibi Azılı Sadık Usturalılar ve Kafalılar'dı.

Bu çetelerin kuruluşunu öğrenen Fuat Balkan, hemen ünlü Darıdereli İbrahim Çavuş, Mahkovalı Resuloğlu Kadir, Kahyaoğlu Şevket Komutası'nda görevlendirdiği gerilla birliğini onların üzerine yürüttü. Azılı Sadık Çetesini bütünüyle yok eden gerillacılar, Sadık'ın kulağını da keserek Genel Komutan'a gönderdiler. Sonra, Kafalılarla Usturalıları da Şeremetoğulları adlı üç kardeşten oluşan küçük gerilla birliğini yok etmekte gecikmedi.

Düşmanın cephe gerisinde sabotaj, terör yoluyla tedirginlik yaratarak düzeni bozmak üzere çalışmasını sürdüren Fuat Balkan, bugünkü balistik füzelerin bebek biçimi olan, dinamitli yatay hava fişekleriyle bir zaman Yunan köylerini korkuttuysa da sonradan etkisini yitiren bu yöntemin yerine daha etkilisini düşünmek zorunda kaldı. Acaba, bu alanda uzun atışlı gemi topları kullanılamaz mıydı? Hem uzaklara dek terör saçar, hem de taşınması kolay olurdu. Bu düşüncesini gerçekleştirmek üzere hemen davrandı. Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya isteğini bildirdi. Fevzi Paşa'dan gelen karşılık şuydu:

— Gemi topları karada kullanılmaz. Boşuna istiyorsun.

Fuat Balkan, geniş geniş alanları ateş altında bulundurabilecek güçte olan bu toplardan ikisinin, karada kullanılabilecek biçimde değiştirilerek kendisine gönderilmesini diledi. Onun direterek istediği topları Fevzi Paşa göndermekten geri durmadı. İstanbul'dan Anadolu'ya silahla cephane gönderme işini yöneten Albay Eyüp Durukan'a Fevzi Paşa'dan şöyle bir buyruk geldi:

— İki tane hızlı ateşli, uzun çaplı 3.7 gemi toplarından 900 mermiyle karada kullanılacak biçimde ambalaj yapılarak hazırlandığını Fuat'a bildirin. O kendi örgütüyle Bulgaristan yoluyla Yunanistan'daki müfrezelerine aldırsın.

Toplar, eski Ahırkapı, şimdiki Cankurtaran asker depolarında hazırlanmış, Fuat Balkan'ı bekliyordu. Albay Eyüp'ten alınan haber bunu bildiriyordu. Fuat Balkan, topların Kırcaali'ye taşınması için Bulgar Subayları Derneği Başkanı Lazarof'la Makedonya Komitesi Başkanlığı'na başvurdu. General Lazarof, topların Bulgaristan'dan güvenle geçirilmesi için bütün tedbirleri aldırdı. Sınır Komutanı Yarbay Todef'in Yaveri Yüzbaşı Hristof, bu işi üzerine aldı. Fuat Balkan, uğruna bütün ayrıntıları saptadılar.

Üsteğmen Hayri, topları, Ahırkapı'dan bir motora yükleyerek Silivri'ye götürdü. Ordan dört öküz arabasına yükleyerek Edirne'ye doğru yola düştü. Her gün araba değiştirerek birkaç gün sonra Edirne'ye vardı. En sonra, sınırı geçen toplar Bulgaristan içindeki Mustafapaşa İstasyonu'na vardı. Doğu Trakya boyunca arabalarını veren hiçbir Türk köylüsü bunun için para almaya yanaşmamıştı. Bu hal, Fuat Balkan'ın gözlerini yaşarttı. Toplar, Bulgaristan sınırları içinde de güvenle yolculuk ederek en sonra Kırcaali Karargâhı'na ulaştı.

Karargâhta ilk atışı sevinç içinde yapan Komutan, bir vızıltıyla çıkıp giden merminin nereye gittiğini bile anlayamadı. O zaman Fevzi Paşa'ya hak verir gibi olduysa da topların kuruluş sisteminde kimi değişiklikler yaparak bunları işe yarar duruma getirebileceğini düşündü, bunları yaptı. Sonra, uzak Yunan köylerine nerden geldiğini bir türlü anlayamayacakları ilk mermilerini savurmaya başladı.

Fuat Balkan'ın gerilla güçleri, 6 Aralık 1922'de Drama'nın kuzeyindeki Delibaş köyünde yerleşen Yunan birliklerine başarılı baskınlar yaparak, telefon ve telgraf tellerini altüst etti. Hemen o günlerde Dedeağaç-Gümülcine Demiryolu üzerindeki Demirbeyli İstasyonu'na ağır bir baskın yapılarak oradaki jandarma birliği yok edildi. 15 Aralık 1922'de Dedeağaç bölgesinde Baduma-Hırka demiryolu üzerindeki Demiryolu muhafızlarına baskın yapılarak gelen tren üzerine de ateş edildi. Fuat Balkan'ın gerilla güçleri, Batı Trakya'da Yunanlıları uğraştırırken Makedonya Komitesi Komutası'ndaki Cafer Tayyar Kolordusu'ndan Bulgaristan'a sığınmış Yüzbaşı Eczacı Nuri'nin gerilla

birliği de Serez bölgesindeki Yunan birliklerini şiddetle tedirgin ediyordu. Öteki gerilla birliği de genellikle ulaşım sistemini baltalamaya çalışıyordu. Yunanistan'a karşı yapılan bu ardı arkası kesilmeyen sabotajlar, Yunanistan'ı bir kez daha İngilizlerin ayağına düşürdü. İngilizler de bir kez daha Bulgar Başvekili İstanbuliski'ye gözdağı vermeye başladılar.

İstanbuliski, bu baskı sonucunda Bulgaristan'a sığınmış bulunan Sırbistan ve Makedonya Komitesi Üyelerini sözü geçen devlete teslim etmeyi benimsedi. Dahiliye Nazırı Dimitrof, bu işle görevli olarak davrandığı sırada Makedonya Komitesi'nce ölüme mahkûm edildi; otomobiliyle Petriç'e giderken şoförüyle birlikte öldürüldü. Makedonya Komitesi'nin kurallarına göre bir Bulgar yurttaşını yabancı bir devletin mahkemelerinde yargılatmaya kalkışan bir devlet memuru, ölüme hüküm giymiş demekti. Böylece Bulgar Hükümeti sorumluları, Makedonya Komitesi'nin terörü karşısında pıstı. Fuat Balkan da bu olumlu terörün demir kanatları altında rahat bir soluk aldı.

Fuat Balkan'ın gerilla savaşları, İngiliz Avam Kamarası'nda bile yankılanıyordu. İngiltere Dışişleri Müsteşarı, bir sözlü soruya şu karşılığı vermişti:

— Batı Trakya'da bir ayaklanış çıktığına ve bir geçici hükümet kurulduğuna ilişkin Türk kaynaklarından verilen haberler abartmalıdır. Yunan Hükümeti, Türk Subaylarının yönetimi altındaki birtakım gerillaları, Bulgaristan'a kaçmak zorunda bıraktığını ileri sürmüştür. Gerilla örgütleriyle ün salmış olan Fuat Bey de bu aradadır. Müttefiklerin istemi üzerine Bulgaristan, Fuat Bey'i sınır dışı etmişse de yine Bulgaristan'a geldiği söylenmektedir. Bizim Trakya'da temsilcimiz yoktur. Ancak, İstanbul, Sofya ve Atina'daki temsilcilerimiz aracılığıyla olayları izliyoruz.

Bu sırada Fuat Balkan'ı Bulgaristan'da bir başka sürpriz daha bekliyordu. Türk Ordusu, Anadolu'da Yunan Ordusu'na öldürücü vuruşu vurduktan sonra, Fuat Balkan'ın gerilla birlikleriyle birlikte Yunanlılara karşı savaşan Doğu Trakyalı Bulgar örgütü, artık Doğu Trakya'nın temelli Türklerin eline düşeceğini

anlayarak, ona karşı cephe aldı. Doğu Trakya Bulgarları, Balkan Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'a göç etmek zorunda bırakılmış eski Doğu Trakyalı Türk yurttaşlarıydı. Şimdi, eski yurtlarının sonrasız yitirilişi belkisi, yine birdenbire eski hınçlarının tepmesine yolaçmıştı. Batı Trakyalı Bulgarlarsa, hâlâ Fuat Balkan'ın örgütlerinde çalışmayı sürdürüyorlardı.

Fuat Balkan, bugünlerde Türk gerilla örgütlerinin topluca bulundukları bir yer olan Hasköy'de ve Çamurluhan'da bulunduğu sırada Kâzım Emin tütün kumpanyasında eksper Boz Salih'in evinde saklanıyordu. Bir gün, Doğu Trakyalı Bulgar Örgütü'nden iki delegenin kendisiyle görüşmek istediği bildirildi. Ne var ki o, yalnız başına değildi. Yanında komitacı Nikolof'la Doğan Hisarlı, son kerte kendisine bağlı bir komitacı olan İstoyan Kalyanof da vardı. Kosti Yorgiyef'le Yüzbaşı Lazarof, Fuat Balkan'la konuşmak istemeyerek evdeki Batı Trakyalı komitacıların delegeleri olan Tane Nikolof'la Kalyanof'u alarak başka bir odaya çekildiler. Orda saatlarca gürültülü patırtılı konuşmalar yaptılar. Onların ileri sürdüğüne göre, Fuat Balkan, yapılan büyük kongreden beri Bulgarları aldatmaktaydı. Türklerle yapılan bu anlaşma, Bulgarlara salt zarar vermekteydi. Buna bir son vermek üzere «Bu dava, bu gece çözülmeliydi». Öbür odada, sinirden titreyerek oturup bu çekişmeye kulak veren Fuat Balkan, en sonra işin silaha döküldüğünü de görerek üzüldü. Tane Nikolof'la Kalyanof, Fuat Balkan'ın kendilerine teslim edilmesini isteyen öbür delegeleri, tabancalarının namlularıyla yol göstererek evden uzaklaştırdılar.

Geç vakit, Doğu Trakyalıları savarak Fuat Balkan'ın yanına dönen Nikolof şunları söyledi:

— Konuşmamızdaki gürültüyü herhalde işitmişsinizdir. Bulgarlık adına seni kendileriyle başbaşa bırakmamızı istediler. Bunun olmayacağını anlatmaya çalıştık. Bu biçimde bozuşarak ayrıldık. Haydi, şimdi, kendi işimize bakalım!

Oradan ayrılarak, Kırcaali yoluyla karargâha döndüler.

Anadolu'daki Türk yengisi sonucunda Doğu Trakya Rumları, Batı Trakya'ya kaçmaya başlamış, burası bayağı tıkanmıştı.

Düşman insan yoğunluğu birdenbire artmış; bundan, gerek Batı Trakyalı Türkler gerekse Bulgarlar, kayguya düşmüşlerdi. Meriç cephesinin çok önem kazanması üzerine Fuat Balkan, çevreye korku salan gemi toplarını da birlikte alarak Kütükler'deki yeni karargâhına gitti. Topları, yüz tüfekli gerilla gücünün Komutanı Üsteğmen Hayri'ye vererek onu Dedeağaç yönünde yola çıkardı. Toplar, ovalara indirilmeyip dağlık bölgelerde kullanılacak, rastgelinen bütün düşman köylerine ateş edilerek korku salınacak, panik yaratılacaktı. Sonra toplar, ayrılan bir güçle karargâha gönderilecek ana gerilla gücü, Dedeağaç'a sokulup moral kırıcı baskınlar yapacaktı.

10 Ocak 1923 günü, buyruk gereğince dağlarda korku yaratarak Dedeağaç'a dek sokulmuş, ordaki çadırlı asker kampına, sonra giden bir trene ateş açılarak birçok yitik verdirilmişti. Bu sırada paniğe kapılmış olan Doğu Trakya Rumları, akın akın Yunanistan'a kaçıyor, Batı Trakya ile Yunanistan Makedonya'sına yığılıyordu. Buralardaki yoğun Bulgar halkı, kendi köylerini kaplayan bu insan seli karşısında, davrandı; yeni gelenlere karşı dikildi. Böylece, Türk-Yunan çekişmesi az zamanda Bulgar-Yunan çekişmesine döndü.

15 Ocak 1923'de Fuat Balkan'ın gönderdiği Türk-Bulgar karması gerilla birliği, Dedeağaç yöresindeki Durmuşlu köyüne baskın yaparak buraya yerleşmeye çalışan Rumları kaçmaya zorladı. 24 Ocak 1923 günü de Gümülcine Bademliköy yöresindeki asker barakalarına yapılan baskında, bu barakalar yıkıldığı gibi birçok asker öldürüldü. Yine o gece, bir başka gerilla birliği, Kara kasabasındaki On İkinci Yunan Tümeni Karargâhı'na el bombalarıyla saldırarak karışıklıklar çıkardı. Yine bu ayın 28'inde de Demirbeyli İstasyonu yöresindeki bütün telefon, telgraf telleri kesildi.

Bu arada, Refet Paşa Komutası'ndaki sembolik jandarma gücüyle Tekirdağı'na yerleşmiş bulunuyordu. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'dan bir buyruk geldi. Buna göre Fuat Balkan, bundan sonra, Ankara'ya gidecek raporları Refet

Paşa'ya göndermek zorundaydı. Fevzi Paşa'nın bildirdiğine göre, Edirne Valiliğine de Şakir (Kesebir) atanmıştı.

Refet Paşa'dan Fuat Balkan'a şöyle bir buyruk geldi:

«10 Şubat 1923.

Fuat Bey'e!

İskeçe ile Drama bölgesinde toplanan üçüncü Yunan Kolordusu'na bağlı 4'üncü ve 9'uncu Yunan Piyade Tümenleriyle Atlı Tümen'in 5 Şubat 1923'de doğuya doğru yürüyüşe başladıkları haber alınmıştır. Bu davranış, Yunan Ordusu'nun Meriç bölgesindeki genel yığınağının başlangıcı olabilir. Bu bakımdan, bir an önce, bir bölüm güçlerle Batı Trakya'da eyleme geçmek ve eylem alanını yavaş yavaş Meriç bölgesine yaklaştırmak gerekiyor. Batı Trakya'da bulunan Üçüncü ile Onuncu Tümenlerin de doğuya doğru yürüyüşe başlayıp başlamadıklarının yeniden saptanması gerekmektedir. Bir ayak önce eyleme geçilmekle birlikte en azdan haftada bir kez rapor gönderilmesi işinin de sağlanmasını rica ederim.

Refet.»

Fuat Balkan, Refet Paşa'dan on gün sonra şöyle bir buyruk daha aldı:

«20 Şubat 1923.

Fuat Bey'e!

Selanik-Serez-Drama-İskeçe-Gümülcine'de bulunan Yunan birliklerinin, son günlerde Meriç batısına yaklaştırılmakta olduğu üstüne türlü haberler alınmaktadır. Yunan asker hareketlerinin en yüksek dönemi olan bu günlerde bu birliklerin davranışlarıyla örgütleri üstüne temelli bilgi edinme, öbür eylem girişimlerinden daha çok, doğru, yararlı ve değerlidir. Durumun ivedi incelettirilerek az zamanda bilgi verilmesine çalışılmasını rica ederim.

Refet.»

Bunun üzerine davranan Fuat Balkan, bütün gerilla birliklerine zora gelmedikçe silah patlatmamalarını, Meriç bölgesine yığılan birliklerin üstüne bilgi almalarını, bu konuda asker kaçaklarından yararlanabilecekleri gibi, birliklerden tutsak avına da çıkılarak sağlam bilgiler edinilmesini bildirdi. Ayrıca, Doğu Trakya'dan göçen Rum halkının Türk köylerine yerleşmelerine engel olunması üstüne şiddetli uyarıda bulundu. Türk köylerinde göçmenleri barındırmak üzere yapılan bütün yapıların hemen yıktırılması için verilen buyruk da bu aradaydı.

DÜNYA EVİNE DOĞRU

«Ey kahraman Türk kadını, sen yerde sürünmeye değil, eller üzerinde göklere yükselmeye lâyıksın.
Mustafa Kemal.»

Anglosakson gazeteci kadın, Çankaya Köşkü'nün küçük salonunda Mustafa Kemal'in karşısına oturmuş, hem tarihe birkaç ay önce çizmelerinin demir izlerini bırakmış olan yakışıklı adamı biraz da kadın olarak seyrediyor, hem onun konuşmasını dinliyor, hem de yepyeni kahramanlık havalarının soluk aldığı bu odada gözlerini dolaştırarak ilginç kimi noktalar araştırıyordu. En sonra, bunu da bulmuştu: Konsolun üzerinde ak başörtülü, gözlüklü, altmışını aşkın güzel yüzlü bir kadın resmi duruyordu. İşin ilginç yanı, bu resim bir İngiliz ya da Alman sarışınlığını taşıyan karşısındaki genç Başkomutan'a son kerte benziyordu. Biraz da bunu sezen Grace Ellison, yeni bir güzellik keşfetmiş bir araştırmacı gibi:

— Ne güzel yüz! diye haykırdı.

— Anam!

Grace Ellison, bir süre ana ile oğulu araştırıcı gözlerle süzdükten sonra sordu:

— Onu görmenin büyük sevincine varabilir miyim?

— Çok hastadır. Doktorlar, gece gündüz yanındadır. Ne yazık! Korkuyorum ki artık iyi olmayacak.

Merdivenlerden yukarı çıkıp Zübeyde'nin yatak odasına vardıklarında onu divanın üzerinde kaba yastıklara dayanmış, kendilerini bekler buldular. Fikriye, daha önce aldığı haber üzerine onu hazırlamış, yataktan kaldırıp divana oturtmuştu. Zübeyde, yabancı bir Avrupalı kadın bir yana, oğlunun kendisini ziyaretinden önce de böyle törensel bir hazırlıkta bulunur; giyinir, kuşanırdı. Mustafa Kemal, alçak sesle, Grace Ellison'a:

— Onun acı çekmesi hep benim yüzümdendir, dedi; benim sürgün kaldığım yıllarda çektiği acının, döktüğü gözyaşlarının hesabını şimdi veriyor.

Mustafa Kemal, gazeteci kadını annesiyle tanıştırdı. Onun karşısında oturan Ellison, şöyle konuştu:

— Şimdi, siz de oğlunuzun zaferine ortak olabilirsiniz. Oğlunuzla kim bilir, ne kadar övünüyorsunuzdur. Yaptıkları olağanüstüdür. Ben, salt onun eserlerini görmüş olmak, onunla konuşmuş olmakla övünüyorum.

Bu sözler, Zübeyde'yi coşturmuş, duygulandırmıştı. Gazeteci kadına teşekkür ettikten sonra şunları söyledi:

— Tanrı'nın bana bu oğlu vatanı kurtarmak için gönderdiğine inanıyorum. Oğlum, bana karşı her zaman şefkatli davranmıştır.

Yaşı altmışın epey üstünde olan Zübeyde, gerçekten yaşamının en bunalımlı günlerini geçiriyordu. Oğluyla gazeteci kadını çekilip gittikten sonra, göğsünde yükselen korkunç ağırlığa bakmadan tatlı rüyalara daldı. Tanrı, oğlunun mürüvvetini göstermeden canını almayacaktı. Oğlu, o, Fikriye karısıyla evlenecek diye ne kahırlı düşüncelerle boğuşmuş, ne yıpratıcı günler, geceler geçirmişti. Çok şükür ki oğlu, sağduyusuyla kendisine çok iyi bir eş adayı seçmişti de onu da Makbule'yi de o kahırlı düşüncelerinden kurtarmıştı. Güzel İzmir kızı Lâtife, Fikriye şırfıntısının pabucunu kesin olarak dama atmıştı. Oğlunun yatağında birkaç yıl yatıp kalkmış olması, onun neyine yetmiyordu. Da-

vul bile, dengi dengine, vururdu. Hiç, bir Mısırlı Arap zenginin dulu olan Fikriye, oğluna eş olacak kıratta mıydı? Bunu nasıl düşünmüş, nasıl yapmış; İstanbul'dan erkek giyneği giyerek nasıl kaçıp Ankara'ya gitmiş; en sonunda oğlunun yatağına girmiş, Çankaya Köşkü'nün bile sahibi kesilmişti? Ama, o saltanatın yerinde şimdi, yeller esiyordu. Uşşakizade Muammer'in, güzel, bakire, okumuş kızı, Paşa'nın aklını çeldi çeleli, Fikriye şırfıntısı, odasının karanlığına çekilip nasıl sabahlara dek gözyaşı dökmeye başlamıştı. Bir insan, dengine el atmadı mı sonu elbette böyle olacaktı.

Zübeyde Hanım, böyle düşünerek, yıllarca kendisini, kızını üzmüş olan Fikriye'den bayağı öç alıyordu. Mustafa Kemal, gazeteci kadınla odadan çıkıp aşağı inince, Fikriye, yine Zübeyde'yi tören kılığından soyarak yatağına yatırdı. Sonra, odasına çekilerek, küçük, güzel burnunu çeke çeke yine ağlamaya başladı.

O, bir zamandır hep odasında yalnız kaldıkça, böyle ağlıyordu. Mustafa Kemal, İzmir kızı Lâtife'yle evlenmeye karar verdiği günden beri, aileden serpme verem belası, akciğerlerinde cirit oynamaya başlamıştı. Sultanahmet'teki evlerinde güzel kız kardeşi Jülide de bu uğursuz hastalıktan öksüre öksüre geçip gitmişti. Şimdi, yine o kız kardeşinin kanlı katili ince hastalık, kendisini de onun yanına götürmek üzere işe girişmişti. Sık sık, kesik kesik öksürerek köşkün sessiz havasını çın çın öttürürken, göğsünün altındaki hasta ciğerlerini kendi elleriyle söküp atacağı geliyordu. O, artık eski sağlıklı genç kadın olmadıktan başka, Paşa da onun yatağını ziyaret etmez olmuştu. Köşkte herkes ona artık dalından düşmüş bir sarı güz yaprağına bakar gibi, acıyarak bakıyordu. Fikriye, bunu sezdikçe daha derinden üzülüyor, kahroluyordu. O, direksiyon yapısındaki yaşamından beri Başkomutan Mustafa Kemal'in karısıydı. Bir süre, en kahırlı günlerde Çankaya Köşkü'nün de biricik kadın egemeni olmuştu. Ne yazık ki Türkiye'nin kurtuluşunu sağlayan büyük yengi, onun mutluluğuna son vermişti. Mustafa Kemal'in otomobilinin önüne yatan, güzel, kültürlü İzmir kızı, onun mavi gözlü «Tanrı»sını

elinden almıştı. Köşkten hiç kimse kendisine bir şey söylememekle birlikte o, her şeyi anlıyordu. Mustafa Kemal'le Lâtife'nin evlenmeleri artık gün sorunuydu. Onların törenle evlenecekleri gün, artık, nasıl yaşayacağını düşünüyor, bir türlü bunun içinden çıkamıyordu. Keşke, uzaktan uzağa özlemini çekip dursaydı da Ankara'ya hiç gelmese, bu çetrefil gönül işinin derinliklerine böyle batmasaydı. Uzun geceler, gözünü kırpmadan ağlayarak düşünüyor, bu evlilik karşısında ne durum takınacağını, buna nasıl katlanacağını bir türlü kestiremiyordu. Keşke birkaç yıl önce İstanbul'da aşkının ateşinde bir mum gibi eriyip gitseydi de Mithat Bey kendisini alıp Ankara'ya getirmeseydi! Mustafa Kemal'in de, onun da akrabasından Mithat, Ankara'yla İstanbul'u komşu kapısı yapanlardan biriydi. Bir gün, Sultanahmet'teki evlerine geldiğinde, ona, kendisini mutluluğun ışıklı göklerine uçuran bir muştu getirmişti: Onu alıp Ankara'ya, Mustafa Kemal'in yanına götürecekti. Yaşamının en büyük muştusu bu olmuştu. Mithat, haberi evdekilere şöyle bildirmişti:

— Mustafa Kemal Paşa, çok iyi. Ancak, tam bir bekâr yaşayışı sürüyor. Sıvas'tan beri kendisine bakan bir emireri var: Bekir Çavuş. Mustafa Kemal Paşa ile evi, bayağı Bekir Çavuş'un elinde. Bekir Çavuş, çok iyi adam; çok sadık adam, çok vefalı adam ama köşkte bir kadının bulunmadığı, her şeyden, her köşeden belli. Bu işe bir çıkar yol bulmalıyız.

Mithat, bu konuda birçok kez konuşmuş, en sonra da anlatmak istediklerini şu sözlerle açığa vurmuştu:

— Ben, Fikriye'yi Ankara'ya göndermeyi düşünüyorum, Mustafa Kemal Paşa'nın yanına.

Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçtiği günden beri korkunç bir özlem içinde yaşayan genç kadın, bu sözler karşısında ne diyeceğini şaşırmış, kanatlanıp bir an önce Ankara'ya uçmak istemişti. Bu düşünce, hiç de Mithat'ın düşüncesi değildi. Onu onun kafasına sokan, güzel Paşa'nın ta kendisiydi. Demek ki kendisine verdiği sözü tutuyordu. Anadolu'da işler biraz düzelir düzelmez, kendisini yanına aldırmak üzere verdiği sözü tutuyordu.

Mithat, muştuyu verdikten sonra da şöyle konuşmuştu:

— Biliyorum, bu çok zor iş, erkeklerin bile Anadolu'ya geçmelerinin tehlikelerle dolu olduğu bir zamanda...

Buna da bir çıkar yol bulunmuş, ufak-tefek, fındık kurdu gibi bir kadın olan Fikriye, bir genç erkek kılığına girerek Ankara'ya doğru Mithat'la birlikte yola çıkmıştı. Yolda iki kez ölüm tehlikesi atlatmış, zar zor kendisini Ankara'ya atmıştı. Mustafa Kemal'in karşısına yakışıklı bir delikanlı kılığında çıkan Fikriye, Paşa'yı epeyce güldürmüş, eğlendirmişti.

Mustafa Kemal, o günlerde Ziraat Mektebi'ndeki bekâr odasını boşaltarak istasyon yapısının yanı başındaki güzel kagir Direksiyon yapısına taşınmıştı. Burası, Ankara'nın öbür evlerine göre bütün anlamıyla sağlam, güzel bir konaktı. Bunun bir adı da villâydı. Fikriye, burda güzel Paşasıyla karşılaştığı sırada yirmi dört yaşındaydı. Paşa da kırkını sürüyordu. Fikriye, Direksiyon'da kendisine ayrılan bir odada yatıp kalkıyordu. Ancak, burada büsbütün de yalnız sayılmazdı. Gazeteci Ruşen Eşrefin karısı Saliha ile İstanbul'dan Ankara'ya sığınmış olan Salih Fansa'nın karısı Madam Fansa, onu sık sık ziyaret ediyor, birlikte kentin içinde, atlı arabalı gezintiler yapıyorlardı. Ancak Direksiyon Konağı'nın bir kötü yanı vardı: Düşman uçakları istasyondaki asker trenlerini bombalamak üzere ara sıra buraya akınlar yapıyor, trenlere atılan bombaların gürültüsüyie yanan vagonların acıklı durumu, sinirlerini bozuyordu. Anadolu'nun yazgısı üzerinde zarların atıldığı korkunç günler yaşanıyordu. Yunan Orduları, Kral Konstantin'in itişiyle Türk Ordusu'nun zayıf döküntülerini izleyerek Sakarya Irmağı'na doğru ilerliyor, birçok yerden bunu geçerek Haymana Ovası'nda Ankara'yı alma hazırlıklarına girişiyordu. Böyle de olsa Fikriye, Paşasıyla kaçamak maçamak, mutlu saatler yaşamaktan uzak kalmıyordu. Fikriye'yi burada mutlu eden şeylerden biri de salonun bir köşesinde bir eski piyanonun bulunuşuydu. Vaktiyle, ilk genç kızlık çağlarında piyano dersi almış olan Fikriye, piyanonun tuşlarıyla eski arkadaşlığını sürdürmek fırsatını yine elde edince, çok sevinmişti. Ancak, o

zamana dek salt alafranga müzik üzerine eğilen genç kadın, artık, konağın akşamlarını, şöyle, alaturka Rumeli türküleri, şarkılarıyla büyülemeye başlamıştı. Bunun da bir tek nedeni vardı: Bunlar, Paşa'nın sevdiği türküler, şarkılardı.

«Pencere açıldı Bilâl oğlan, piştof patladı! Varın bakın, Bilâl oğlan, yine kimi hakladı?»

Bundan başka:

«Manastırın ortasında var bir havuz.»

«Vardar ovası.»

«Canan, rakibi handan edersin.»

«Bir perişan halin gördüm unuttum ahvalini.»

«Kimseye etmem şikâyet.»

«Mani oluyor halimi takrire hicabım.» gibi alaturka şarkılar, eski piyanonun tuşlarından geçerek kimbilir nice batı müziği parçalarını konuk etmiş telleri, uzun uzun, inletiyordu. Piyano, eski alafranga geleneğinden ayrılıp böyle üzgün aşk şarkılarıyla inlerken, Fikriye'nin çevresinde çoğu zaman Selma Fansa ile Ruşen Eşref'in eşi Saliha, birer dost dinleyici olarak yer alıyordu. Bu iki aile, hemen, istasyon yöresinde bir yerde oturuyordu. Ancak, konağın bu seçkin konukları gibi, Fikriye de buranın çok dar olduğundan yakınıyordu. İlk katta özel kalemle kâtipler yer almıştı. Yukarı salonun altındaki odalarından biri Paşa'nın yemek odası olarak ayrılmıştı.

Evin darlığı üzerine, sık sık, yakınılıp durulduğu, sıralardaydı. Bir gün, Ankara'nın yöresini gezip dolaşan Ruşen Eşref'in eşi Saliha, o akşam Fikriye'nin piyanosunun başında toplanıldığı sırada bombayı patlattı: Çankaya denen karşı tepede çok güzel bir köşk vardı. Hemen tutulmalıydı. Buna çok sevinen Paşa, Saliha'ya:

— Zahmet olmazsa, yarın lütfetseniz de Fikriye Hanım'la birlikte bahis buyurduğunuz köşkü bir gezseniz! demiş, hepsini çok sevindirmişti.

Ertesi gün, Yaver Salih (Bozok) üstü açık faytonu koşturdu.

Ankara'da yalnız iki fayton vardı. Bunlardan biri Paşa'nındı. Yaver Salih'in eşliğinde Ankara'nın yöresinde yapılan fayton gezisinde arabayı genellikle Ruşen Eşrefin eşi Saliha sürüyordu.

Çankaya'da Papazın Bağı denen yerdeki köşke vardıklarında Ankara'da böyle güzel bir yerin bulunmasına şaştılar. Köşkün büyük salonunun ortasında, sekiz köşeli mermer bir havuz vardı.

Fikriye:

— Burası ne kadar güzel düzenlenir, süslenir! dedi.

Havuzun üst yanında keşfettikleri şey de bir hayli güzeldi. Tavanı, tıpkı havuzun biçimine oyulmuş bir sundurma, insanı oturup dinlenmeye, hülya kurmağa çağırıyordu. Sundurmaya çıkıp havuzla fışkıran suların üzerinden salonu gözden geçirdiler. Sundurmanın merdivenlerinden çıkarken, kendisini bir masal ülkesinin güzellikleri içinde geziyor sanan Fikriye, havuzun tepesinde ellerini çırparak şöyle demişti:

— Kendimi, bayram günü kayık salıncağına binmiş sanıyorum!

İşin ilgine olan yanı şuydu ki bu bağla bu köşk, İstanbul'da Şişli'de Mustafa Kemal'in bırakışma yıllarında kiralayarak annesi ve kız kardeşiyle oturduğu, içinde devrim planlarını yaptığı evin sahibi Madam Kasapyan'ındı. (Madam Kasapyan, sonradan bu bağı Mustafa Kemal'e armağan edecektir.)

O gece, Direksiyon'un yemek salonunda toplanan Mustafa Kemal'le bu yakın insan grubu, köşkün keşfi dolayısıyla tatlı saatler yaşadılar. Savaş, felaket gürültüleri arasında bir masal cenneti gibi yükselen köşkle yöresini, şiir okur gibi uzun boylu anlatıp durdular. Tren gürültülerinden, istasyonun, vagonlar üzerine düşen düşman bombalarından artık temelli kurtulacaklardı. Yaşamının en bunalımlı günlerini sürdüren Mustafa Kemal de çevresinin bu sevimli insanları gibi biraz kafasını dinlendirmek olanağına kavuşacağını düşünerek, seviniyordu. Bunun onuruna kıyıda köşede önemli günler için titizlikle saklanan şampanya şişelerinden birini açtı. O gece tadılan şampanya, Mustafa Kemal'in de konuklarının da kafasından, bir iki saatçik olsun,

uğursuz savaş gürültülerini kovmuş, düşüncelerinin altına yemyeşil bir cennet çayırı sermişti.

Ancak şu var ki Yunanlıların doludizgin ilerlemesi sonucu, Ankara'nın dahi boşaltılması, Hükümet Dairelerinin Kayseri'ye taşınması düşünülmüş, şimdiden Kayseri yolu, bir göç ırmağı haline gelmişti. Ankara Mahpusanesi'nin yüzlerce mahpusu, zincire vurularak göç kafilelerinin arasına katılmıştı. Bu göç havası, çevrede pek çok umutsuzluk uyandırdıysa da Mustafa Kemal'le çevresi, öyle düşünmüyordu. Savaş dalgaları, karşılıklı uzar, çekilirdi. Erzurum'daki en son kayanın üstünde Kâzım Karabekir'le, omuz omuza verip dövüşmeye ant içen bir Mustafa Kemal için şu sırada ancak Türk-Yunan savaşının bir aşaması yaşanıyordu. Bu yüzden, herkesin gözü Anadolu'nun daha içerilerine kaçmaktayken, Mustafa Kemal, köşkün kiralanmasına karar verdi. Köşkte yapılan genel temizlikten sonra, oraya taşınmakta ivedi davrandılar. Fikriye, buranın, ölümsüz aşkına adanmış bir cennet bağı olduğuna inandığından hamaratça işe girişerek köşkü oturulacak duruma getirmeye, süsleyip püslemeye çalıştı. Fotoğraf Subayı Esat Nedim, köşkte ilk resimleri çekti. Kimi anıları ölümsüzleştirdi. Fikriye, Kayseri'ye gönderilmeyerek Direksiyon'da bırakılan güzel karacayı da köşke aldırıp bahçede rahat bir köşeye yerleştirdi. Albay Arif'in ayısı ise çoktan bir atlı arabanın üzerinde homurdana homurdana Kayseri'yi boylamıştı.

Fikriye, köşke taşındıklarının ilk günü, köşktekilerle içten komşularına bir şölen verdi. Güz güneşinin parlattığı çimenler üzerine büyük bir halı serdirerek yemeğin bunun üstünde yenmesini istedi. Etli yağlı yemeklerin arkasından, tabaklara irmik helvasını kendi elleriyle dağıtırken yüzünden mutluluk ışıkları saçılıyordu.

Fikriye, Çankaya'ya yerleştikten sonra, artık, yolun yüzde seksenini kestirdiğini, genel yengiden sonra, Paşa'yla bir tören yapılarak evleneceğini düşünüyordu. Ancak, onun büyük bir korkusu vardı: Paşa'nın annesi Zübeyde ile kız kardeşi Makbule de günün birinde (nikâh yapılmadan önce) buraya gelip yerleşe-

cek olurlarsa, bütün işler suya düşebilirdi. Şimdilik, İstanbul'dan kımıldamayan bu iki kadın, bayağı onun yazgısını ellerinde tutuyor gibiydiler. Onların kendisine düşman gibi davranışı, Paşa'yı ister istemez etkiliyordu. Fikriye'ye, ne olduysa, o gece oldu: Yemekten sonra büyük salonda toplanıp gevezelik eden, savaş işlerinden konuşan konuklar arasında, İstanbul'dan en taze haberlerle yüklü gelen Mustafa Kemal'in yakınlarından biri, Zübeyde'nin Ankara'ya gelmek istediği haberini getirmişti. Bu haber, periler padişahının köşküne taşındığı bir sırada zavallı genç kadının kafasına bir yıldırım gibi düştü. Zübeyde, Ankara'ya gelirse, mutlaka ne edip edecek, Paşa'yla arasına dikenli teller, kara kediler sokacaktı.

Yaşlı kadın, kendisinin Mustafa Kemal'le evlenmemesi uğruna, elinden geleni ardına koymayacaktı.

Fikriye'nin, bayağı bir serüven yaşarcasına kalkıp Mithat'la Ankara'ya, Mustafa Kemal'in'yanına gidişi, hâlâ Akaretler'deki 76 Numara'lı evlerinde oturan Zübeyde ile Makbule'yi çok kaygulandırmıştı. Bu kadın, en sonra Paşa'yı ellerinden çekip alacak mıydı? Fikriye, Ankara'ya gittikten sonra, gerek Zübeyde, gerekse kızı İstanbul'a sığamamaya, durmadan Ankara'nın sözünü etmeye başlamışlardı. Bunda biraz da İstanbul'daki İşgal Güçleri'nin kendilerine karşı oynayıp durduğu tedirgin edici oyunların da etkisi vardı.

Zübeyde, damadı Mustafa Mecdi'nin kulağına değen haberleri aldıktan sonra büsbütün İstanbul'da duramaz olmuştu. Kadının, bir oldu bittiye getirerek Paşa'yla evlenmesi belkisi, onu çileden çıkarıyordu. İstanbul'dan Ankara'ya giderken yolunun üstündeki Kastamonu'ya da uğrayan Mustafa Mecdi, konuğu olduğu ora Posta Telgraf Müdürü'nden ilginç haberler almıştı. Ankara'ya giderken Mithat'la Fikriye de Posta Telgraf Müdürü'nün evinde konuk edilmişlerdi. Bu sırada da Fikriye, açıkça kimi laflar etmişti:

— Ben, Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa ile evlenmeye gidiyorum, demişti.

Mustafa Mecdi, bu haberi, hemen, Zübeyde'ye yetiştirince,

zaten hasta olan kadıncağızı ateşler içine atmıştı. Hele Fikriye'nin şu sözleri, Zübeyde Hanım'la kızını çileden çıkarmıştı:

— Paşa'yla evlenmeme annesiyle kızı her ne kadar karşı duruyorlarsa da artık, şerlerinden kurtuldum. Ne olursa olsun, Paşa'yla evleneceğim.

Mustafa Mecdi, Posta Telgraf Müdürü'ne şöyle demişti:

— Fikriye, gerçekten böyle söylemişse, kendi kendine gelin güvey olmak, hevesine kapılmış demektir. Herhalde, aklından zoru olmalıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın hele bu zamanda evlenmek aklının köşesinden bile geçmez. Böyle bir şey yok! Sizden de rica ederim, bana bu sözleri söylememiş olun. Hiç kimseye de bunun sözünü etmeyin.

Bu tehlikeli sözleri dinleyerek Ankara'ya varan Mustafa Mecdi, köşkte Mustafa Kemal'e konuk olmuş. Fikriye ile Paşa'nın ilişkilerini incelemiş, aralarında bir aralık olduğunu görmüştü. Mustafa Mecdi, kaçak savaş malzemesi edinerek taşıyan kişilerden biriydi. Bu kez de Çankaya'dan ayrılarak Mersin'e gitmişti. Orada iş arkasında koşup-durduğu sırada Mustafa Kemal'den bir telgraf almıştı. Paşa, kendisini ivedi Ankara'ya çağırıyordu. Hemen Ankara'ya koştu. Mustafa Kemal, bu sırada Claude Farrére'le görüşmek üzere İzmit'e gitmeğe hazırlanıyordu. Eniştesine ayak üzeri denilebilecek biçimde şunları söyledi:

— Mustafa, valide ile hemşireyi buraya getirmeye karar verdim. Hep birlikte oturalım artık. Sen, hemen İstanbul'a git; onları al, İzmit'e getir! Claude Farrére ile görüştükten sonra hep birlikte buraya geliriz.

Mustafa Mecdi, Mustafa Kemal'in bu isteğine uymak istemediğini anlatmak üzere, mırın kırın, edip onu bundan vazgeçirmeye çalışmıştı. Ana-kız, İstanbul'dan Ankara'ya geldiklerinde mutlaka Fikriye ile aralarında bir çıngar çıkacak, hepsinin ayrı ayrı başı ağrıyacaktı. Eniştesinin dilinin altında bir şeyler saklamaya çalıştığını anlayan Mustafa Kemal, düşüncesini açıklamasını istedi. Bunun üzerine eniştesi şunları söyledi:

— Validenizle hemşireniz, herhalde, siz de sezmiş olacaksı-

nız ki Fikriye'ye karşı çekingen, güceniktirler. Buraya hep birlikte gelirsek, rahatınız kaçar. İsterseniz, yalnız Valide Hanım'ı getireyim.

— Emrediyorum, dediğim gibi yapacaksınız!

— Valide ve Hemşire Hanımlar hakkındaki emrinizi yerine getirir, onları alır Ankara'ya getiririm. Ancak, müsaade buyurursanız, bendeniz, İstanbul'da kalırım.

— Yorgun görünüyorsun, içmişsin; haydi, şimdi dinlen, bunu sonra görüşürüz!

O gece odasına çekilip yatan Mustafa Mecdi, işlerinin çokluğu yüzünden üst üste birkaç gün yemeğe gelemedi. Bir gece saat ikide gürültüyle uyandırıldı:

— Kalk, Paşa seni istiyor.

Yaver Siirtli Mahmut, Yaver Muzaffer, Salih Bozok başucuna dikilmişlerdi. Mustafa Mecdi, çokça nazın para etmeyeceğini anlayarak işi uygun yerinde kesip yemek sofrasına inmek zorunda kaldı. Sofra, kalabalıkçaydı. İlk göze çarpanlar; Paşa'dan sonra, Fikriye, Ruşen Eşref, Kılıç Ali, Fuat (Bulca) idi. Mustafa Kemal, Mustafa Mecdi'ye bir bardak dolusu viski sundu.

— Seninle görüşmemiz yarıda kalmıştı. Biz, Fikriye ile görüştük. O da senin fikrinde. Bundan dolayı, Valide'yle Hemşire'yi İzmit'e getir. Ben, Claude Farrére'le görüştükten sonra valideyle Ankara'ya gelirim. Siz de Hemşire'yle İstanbul'a dönersiniz.

Mustafa Mecdi, hemen İstanbul'a yollandı. Zübeyde ile Makbule yola çıkmak üzere hazırlandı. Ancak, bu sırada Ankara'ya gidecek kaçak silah işi çıktığından, Mustafa Mecdi'nin İzmit'e gitme işi suya düştü. Bunun üzerine Mustafa Mecdi, Salih (Bozok) Bey'in eniştesi Ali Saip'i bu işe koşarak kendisi İstanbul'da kaldı.

Fuat (Bulca), Mustafa Kemal'in güvenliği, rahatlığı için Paşa'yla İzmit'e giderken yeğeni olan Fikriye'yi de birlikte götürmüştü. Fuat (Bulca), Fikriye'nin olduğu gibi Mustafa Kemal'in de halasının oğluydu.

Kocaeli Grubu Askeri Polisi, Genel Kurmay Başkanlığı'ndan aldığı bir şifreli telgraf üzerine hemen alarma geçmişti: İzmit bölgesi, bu bir iki gün içinde önemli ziyaretlerin merkezi olacaktı: Ankara'dan Mustafa Kemal, İstanbul'dan da ünlü Türk dostu Fransız yazarı Claude Farrére, ayrıca da Paşa'nın annesi Zübeyde ile kız kardeşi Makbule gelecekti. Toplantının merkezi de Adapazarı olacaktı. Ancak, Paşa, Kocaeli Cephesi'ni denetlemek bahanesiyle geliyordu. Bu arada hem Türk dostu Fransız yazarını, hem de annesini karşılayacaktı.

Kocaeli Grubu Askeri Polisi'nin beklediği ilk konuklar, Binbaşı İsmail Hakkı'nın (General Tekçe) Komutası'ndaki Muhafız Taburu Geyve İstasyonu'na vardı. Bu arada Mustafa Kemal'in çok içten arkadaşı, Onbirinci Tümen Komutanı Kurmay Albay Arif'in (Ayıcı) yavruyken bulup yetiştirdiği ünlü Bozoğlan adlı ayıyı da birlikte getirmişlerdi. O, Mustafa Kemal'in Karargâhı'nın maskotu gibiydi. Bu sırada Ankara'ya geçmek üzere Geyve'ye uğrayan (*Pöti Parizyen Gazetesi*'nin yazarı Jan Şiliklen de orda bulunmaktaydı.) Albay Arif, Bozoğlan'ı daha yavruyken askerlerle güreşe alıştırmıştı. Şimdi doğal iriliğe ulaşan hayvan, hâlâ askerlerle güreş edip duruyor; onları eğlendiriyordu. Geyve'de mola veren *Pöti Parizyen Gazetesi*'nin yazarı, Bozoğlan'ın bu güreşlerini gülmekten kırılarak seyrediyordu. Güreşen Bozoğlan, onları yenmek üzereyken karnını gıdıklayan güreşçi erlerin düzeniyle kendinden geçiyor, güreşi bırakıyordu. Bozoğlan'ı eşeklerle de güreştiriyorlardı. Ancak, düzenle yenilen Bozoğlan çok kızıyor, avaz avaz homurdanarak yenilgiyi benimsemediğini anlatmaya çalışıyordu. Jan Şiliklen, Bozoğlan'ın güreşlerini saptayan birçok resim çekip Askeri Polis'ten Muharrem Girây'a da vermişse de bunlar hiç de iyi çıkmamıştı, İsmail Hakkı'nın Komutası'ndaki Muhafız birliği'nin Adapazarı'na doğru yola çıkışının ertesi günü, Mustafa Kemal'in de Beypazarı-Nallıhan-Göynük yoluyla Geyve'ye doğru yola çıktığı bildirildi. Geyve Grup Komutanı Albay Halit (Deli) Yaveri Sadi'yi birlikte alarak Paşa'yı Göynük'te karşılamaya gitti. Grup personeli Sakarya köprüsü-

nün başında hazırlanıp beklemeye başladı. Her dakika Paşa'nın ilerleyişini, telgraflarla, telefonlarla izliyorlardı. Vardığı yerden varış, ayrılış saatini hemen öğreniyorlardı. Ancak, Göynük'e varan Paşa'nın orda iki buçuk saat gibi bir gecikme göstermesi grubu bayağı tedirgin etmişti. Acaba, neyin nesiydi, bu? Bunun nedenini ancak daha sonra Yaver Şadi'den öğrendiler. Orada iç ayaklanışlar dolayısıyla haklı haksız hapsedilmiş birçok kişi vardı. Bunlar, Paşa'ya başvurarak haksız yere tutuklandıklarını bildirmişler, bunun üzerinde de Paşa, yaptığı incelemeler sonucunda bu yurttaşların haklı olduklarını anlamış, hemen telgrafhaneye giderek Adliye Vekili'yle makine başında görüşmüş, bu işin iyice incelenmesini, suçsuz olanların hemen salıverilmesini buyurmuştu, işte, tedirginlik yaratan gecikmenin nedeni buydu. Paşa, sonucu öğrenmeden Göynük'ten ayrılmamıştı.

İki buçuk saatlik bir gecikme, Paşa'nın gelişini gecenin karanlığına bırakmıştı. Sınır kapısındaki subaylarla erler, büyük bir sabırsızlık içinde Sakarya Köprüsü'nün başında meşaleleri yakarak beklemeye başladılar. Gecenin koyu karanlığı içinde parlayan farların ışığı Paşa'nın sağ-salim ulaştığını bildiriyordu. Farların ışığı görünür görünmez onlar da ellerindeki meşaleleri yakarak karşılama yerini gündüze çevirdiler. Köprünün altından çağıldayarak geçen gazi Sakarya, ünlü Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra bir kez daha kızardı. Aradan iki dakika geçmiş geçmemişti ki Paşa'nın otomobili, Kocaeli Grubu Subaylarının dizildiği sıranın önünde durdu. Mustafa Kemal, Halit Paşa ve Şadi, otomobilden indiler. Halit (Paşa) Karargâhı'nın bütün subaylarını Paşa'ya tanıttı. Törenden sonra Mustafa Kemal'le Yaverleri hazırlanan büfeye götürüldü. Paşa, geniş sofra çadırında akşam yemeği hazırlanıncaya dek, büfede eğlendi. Tatlı, coşkun konuşmalarla başlayan yemek, geceyarısına dek sürdü. Mustafa Kemal, kendisini son kerte dikkatle, sevgiyle dinleyen genç subaylara yaşamından kimi anıları, türlü askerlik olaylarını anlatırken sigarasının birini yakıp birini söndürüyordu. Muharrem Giray, bu sırada Paşa'nın dondurmasını tazeliyordu. Paşa durmadan konuştuğundan, don-

durması eriyor, yenilenmesi gerekiyordu. Dondurma, çocukluğundan beri Paşa'nın en çok sevdiği yiyeceklerden biriydi.

Paşa, konuşmalarına öyle dalmıştı ki Muharrem (Giray) saatine baktığında vaktin geceyarısını geçtiğini anladı. Akşamdan gaz doldurarak yakılmış olan lüks lambalarının gazları bitmiş, sönmek üzereydiler. Yedek lüks lambalarını yaktırdı. Hâlâ bütün kolordu karargâhı subayları göz kırpmadan dinliyorlar, o da anlatıyordu, içerde bir sinek kanat çırpsa işitebilirdi. Bir Paşa'nın sesi bir de lükslerin tıslaması, sessizliğe egemen oluyor, uzaktan uzağa da Sakarya Irmağı'nın gürbüz çağıltısı işitiliyordu. Bu sırada telgrafçı, kapıda göründü. Muharrem, hemen yerinden fırlayarak, iki üç telgrafı aldı. Kordonunda bağlı altın kalemi alıp makbuzlarla birlikte yemek tabağının yanına koydu. Mustafa Kemal, başını kaldırıp genç Subay'ın yüzüne baktı. Güldü. Kalemi alıp ona uzattı:

— Lütfen, Muzaffer Bey'e veriniz! dedi.

Genç Subay'ın ani olarak alıp saklamak istediği kalemle makbuzlar da böylece elden gitti.

Mustafa Kemal, pek az bir şekerleme kestirdikten sonra ertesi gün, Grup Komutanı Halit'i de (Paşa) yanına alarak, Adapazarı'na yollandı.

İstanbul'da önemli silah alışverişi işleri çıkan Mustafa Mecdi, Zübeyde ile kızını Ali Saip'in yanına katarak, Adapazarı'na yollamak zorunda kalmıştı, İstanbul'dan beri epeyce yorucu bir yolculuk yapan Zübeyde ile Makbule, Adapazarı Askerlik Şubesi Başkanı Baha'nın istasyondaki evine indiklerinde şaşkınlıktan ağızları bir karış açık kaldı. Burada sanki ev sahibiymiş gibi, kendilerini Fikriye karşılamıştı. O, onlardan bir gün önce buraya Fuat Bulca'yla birlikte gelmişti. Ana-kız, çok sinirlendiler. Ancak Zübeyde yaşının başının gereğince içindekilerini dışarı dökmekten kendini alıkoyduysa da Makbule, gençliğinin verdiği hızla, açtı ağzını yumdu gözünü; Fikriye'yi baştan aşağı bir güzel donattı.

Ortalığı çın çın öttürerek Fuat Bulca'ya bağırdı:

— Neden getirdiniz Fikriye'yi buralara?

Sinirleri boşaldığından saatlerce bağırdı çağırdı durdu.

Mustafa Kemal'in otomobil kafilesi Adapazarı'na girince, bir zamanlar, onu bir kaşık suda boğmak isteyenlerin karargâh kurduğu bu güzel kentin iyi insanları, sel gibi sokaklara dökülerek onu candan karşıladılar. Halkın bu coşkun gösterisinden çok, duygulanan Paşa, otomobilinden inerek onların arasından yaya olarak ilerlemeye başladı. Bu sırada Zübeyde ile kızı Makbule, balkona çıkmış, bu coşkun görünüşü seyrediyordu. Yıllardır oğlunu görmeyen ana ise, onun sarışın yüzünü kalabalık arasında gördükçe baygınlıklar geçiriyordu. Mustafa Kemal annesinin balkonda mendille gözlerini sildiğini görünce, kadıncağıza bir şey olmasın diye adımlarını biraz daha açtı. Biraz sonra balkona çıkan Mustafa Kemal, annesinin özlemli kolları arasına atıldı. Bütün halk, bu duygulandırıcı görünüş karşısında kendinden geçerek haykırdı:

— Yaşşa!

— Var ol!

— Allah ayırmasın!

Balkonda özlemli ana, gözyaşlarıyla oğlunun altın yanaklarını ıslatırken, öbür yanda da halk kadınları bu görünüş karşısında hüngür hüngür ağlamaya başlamışlardı. Mustafa Kemal, o gün, o gece, o evde annesiyle birlikte kaldı. Yılların aralarına yığdığı kum yığınları gibi olayları anlatmakla, saymakla bitiremediler.

Ertesi gün, erken saatlerde yerleri süpüren, çatıları uçuran şiddetli bir fırtına çıktı, arkasından göz açtırmayan bir sağanak boşandı. İstasyon Caddesi'ndeki akasyalarla çınarların bir bölüğü yıkılarak yerlere serildi. Ancak, fırtınanın devirdiği ağaçlar, sonra yerlerinden kaldırılarak ortalık temizlendiyse de Mustafa Kemal'in konuk olduğu evde dün kadınlar arasında kopan fırtına, etkisini sürdürüyordu. Makbule'nin de, Fikriye'nin de suratı bir karıştı. Zübeyde, içindekileri saklamasını bildiğinden, durgundu. Salt oğluyla ilgileniyordu. Mustafa Kemal, daha eve adımını atar atmaz, Makbule ile Fikriye arasında geçmiş olan ka-

pışmayı hemen anlamıştı, Makbule'nin yüzünde saldırgan bir öfke, Fikriye'nin yüzünde de sahipsiz bir kahırlanma, üzüntü göze çarpıyordu. Paşa, o zaman, Mustafa Mecdi'nin, Makbule'yi neden Zübeyde ile birlikte, getirmek istemediğini anlamıştı. Paşa, yıllardır ayrı kaldığı annesiyle buluştuğu bu güzel günde yapılan bu kavgayı çok çirkin bulmakla birlikte kime ne diyeceğini bilemediğinden susmaktan başka bir şey yapamadı. Sevgili annesi, veremin pençesinde inleyen Fikriye de ince hastalık denen o belalı hastalığın sarı güz yaprakları yağan bahçesinde geniş adımlar atıyordu.

Ertesi gün, şiddetli sağanağın yıkayıp temizlediği Adapazarı'nın caddelerini sıcak bir yaz güneşi parlatıyordu. Paşa birkaç saatlik uykusunu arkada bıraktıktan sonra, Claude Farrére'i karşılamak üzere hazırlanmaya başlamıştı. Dost Fransız yazarı, o geceyi İzmit'te çok yaşlı bir İzmitli zenginin konağında geçirmiş, şimdi de Paşa'yla görüşmek üzere trenle Adapazarı'na geliyordu. Trenin gelmesine beş dakika kala Paşa, sırtında şık bir caketatay, başında üst yanları dışarlak astragan kara bir kalpakla evden çıkarak evle istasyon arasına iki sıra dizilen Muhafız Taburu'nun arasından geçti; istasyona vardı. Tren, istasyona girer girmez, Başkumandan istasyondan çıkarak, perona ilerledi. Uzun boylu, geniş alınlı, tatlı bakışlı, ak sakallı, sert-kolalı yakalı, kır saçlı Fransız yazarı trenden inerek Mustafa Kemal'e doğru ilerledi. Paşa'ya üç adım kala kollarını ileri doğru uzatıp belini bükerek, o saygı biçiminde durup bekledi. Bu kez, Paşa ona doğru birkaç adım attı; onu ileri uzanmış kollarından tuttu, doğrultup sağına almak istedi. Ancak, Fransız yazarı, Paşa'nın solunda yürümekte direttiğinden Paşa da ona uymak zorunda kaldı; istasyondan eve dek sıralanmış askeri denetlemeye başladıklarında Claude Farrére, Fransız aksanına çalan Türkçesiyle askeri selamladı:

— Merhaba, asker!

Fransız aksanıyla söylenen bu sözler, çevreyi dolduran kalabalığın pek hoşuna gitti; hepsini gülümsetti. Paşa, asker safları arasından geçirdiği konuğunu, kendi konuk kaldığı eve götürdü.

Öğle yemeğini Paşa'yla birlikte yiyen has konuk, öğleden sonra, yanında Hamit Hasancan, Mutasarrıf Sadettin, Ercüment Ekrem (Talu), daha birçok kişi olarak ilk ve ortaokulları gezip gördü, öğretmenlerle görüştü, birçok resim çektirdi. Sonra Fransız yazarı, yine geldiği trenle akşama doğru İzmit'e dönerek ilk konuk edildiği Türk evinde bir gece daha konukluk yapıp ertesi gün İzmit'teki karargâhına gelecek olan Paşa'yı bir kez daha görecek, ona kimi sorular soracak, ondan kimi nazik konular üzerinde açıklamalar isteyecekti.

Mustafa Kemal, ertesi gün, İzmit'e gitti. Genel Karargâhı'nda toplanan İstanbullu birçok Türk gazetecisiyle birlikte Claude Farrére'i beklemeye başladı. İzmitli zenginin konağından Fransız yazarını aldırmak üzere arabasını göndermişti.

Fransız yazarı, arabaya binerek İzmit kentinin dört bir yana egemen bir tepesindeki karargâha vardığında buradan çok hoşlandı. Bu konak, Sultan Abdülaziz'in av köşküydü. Salt bu işi için yaptırılmıştı. Kiraz ağaçlarıyla gölgelenmiş zarif terasıyla, yazarın çok hoşuna gitti. Kasra girmeden önce yol üzerinde iki piyade bölüğüyle sıyrılmış kılıçları güneşte parlayan yüz kişilik bir atlı birliğince karşılandı. Karşısına çıkan birçok subay, yaver, bir de başkâtip derken, Sakarya yenicisiyle bir kez daha yüz yüze geldi. «Açık sarı saçları tayyareciler gibi arkaya taranmış, bıyıkları kısa kesilmiş, son kerte işleyici ve her baktığı yeri şimşek gibi delip geçen mavi gözleriyle bu seçkin kişi», Sakarya'yı kazanmıştı. Daha da kazanacak, barışı da ancak o yapacaktı. «Bir, hoşgeldin, jesti, berrak bir Fransızca ve tatlı sözler.»

Mustafa Kemal, konuğunu alıp içeri götürdü, onu orada daha önce gelmiş bir yığın Türk gazeteciyle tanıştırdı. Claude Farrére, Ahmen Emin (Yalman), Velit Ebuzziya, Hakkı Tarık (Us) ile daha birçok gazetecinin arasında çok yakından tanıdığı bir politikacı yüzü de seçti. Bu, Paşa'nın kişisel dostu durumuna gelmiş olan Franklin Bouillon'dan başkası değildi. Başkomutan burada Türk gazetecileriyle uzun boylu konuşup dertleşecekti. Ancak, hepsinden önce, biraz da Avrupa kamuoyunu uzun zamandan

beridir dalgalandırıp duran bir misyonla gelmiş olan Türk dostu Claude Farrére ile, şöyle bir, başbaşa görüşüp konuşmalıydı.

Claude Farrére, öbür ulusdaşı Türk dostu Pierre Loti gibi deniz subaylığından yetişmeydi. Başlangıçta Avrupa'da Türkler üstüne dolaşıp duran türlü amaçlı propagandalara kapılarak koyu bir Türk düşmanı kesilen yazar, sonra, İstanbul Fransız Elçiliği katında uzun süre görevli olarak bulunmuş, böylece Türkleri daha yakından tanımış, onları sevmekten uzak kalmamıştı. Başkomutan, değerli konuğuyla başbaşa konuştuktan sonra, köşkün geniş salonunda Türk gazetecileriyle şu konuşmayı yaptı:

— (...) İstanbul'un değerli basın delegeleriyle karşılaştığımdan dolayı, özellikle, sevinçliyim. Sevincimin asıl önemli nedeni, benim ve bütün çalışma arkadaşlarımın iç ve dış durumu nasıl görmekte olduğumuzu ve geleceğe ilişkin ulusal sorunlarımızın nasıl olması üzerindeki tasarılarımızı bütün ulusun ve dünyanın bilmesidir. Bunu sağlamakta bütün basının, çok önemli olan İstanbul basınının da göreceği hizmetin derecesi kolaylıkla anlaşılabilir. Yaptığımız konuşmalarda üç temelli konuda, çok ayrıntılı, tartışmalı olarak duruldu. Ve benim istediğimi dinlediniz. Böylece konuştuğumuz işlerin birkaç sözcükte özetini yapmak gerekirse, denebilir ki:

1. Ulus, üç buçuk yıldan beridir katlandığı güçlüklerle fedakârlığın belirli ve olumlu sonuçlarını görmekle izlenen davranış biçiminin mutlaka mutlu ereklere ulaşacağına inanmıştır. Bugünkü başarıları elde tutmak ve iyice yerleştirmek uğruna, gerekirse şimdiye dek olduğundan daha geniş bir direniş ve güvenle fedakârlığını ve çabasını sürdürmeye hazır durumdadır. Ulusun mutlaka barış ya da mutlaka savaş isteği gibi başlı başına kesin bir kararı yoktur. Ulus, geleneklerinin çok belirli bir temel görüşünün anlatımını kullanmaktadır. «Hayırlı olanı isteriz.» Hayırlı olan, bizi şimdiye dek hayıra ve kurtuluşa götürenlerin hükmedeceği biçimdir. Ulusun bu anlatımla anlatmak istediği Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun Hükümeti'dir. Bunların düşündüğü de barışı elde etmektir.

Bunu ulus ve ülke gereksediği gibi, batı uygarlık dünyası da kesin olarak gerekserse, bir kez savaş durumunu sürdürmekle önce ulusal isteği yerine getirmemek, sonra da uygarlık dünyasının huzur ve sükûnuna engel olmak gibi büyük sorumların eylemcisi olmanın doğru olmadığı içten kanısını taşımaktadır. Şimdiye dek olduğu gibi, özellikle bugün, çabası, içtenlikle barışı elde etmek uğruna her türlü tedbirlere başvurmaktır. Ve bütün kalbini eksiksiz bütün dünyaya açık olarak göstermeye çalışmaktadır. İtilâf Devletleri'nin bu gerçeği anlamalarına ihtimal vermemektedir. Eğer devletlerin ve ulusların Konferans'taki delegeleri, buna aykırı davranışta direnirler ve uygarlık ve insanlık dünyasının istekle beklediği barışın kurulmasını olanaksız bırakırlarsa, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti bundan çok üzülecektir. Bu insancıl üzüntü, kendisini elbette kalp zayıflığına ve ikirciğe düşüremez. Üç buçuk yıldan beri elde edilmesi uğrunda katlanılmadık fedakârlık kalmayan temel ulusal haklarını mutlaka sağlamak olan ödevini, yine bütün ulusun yeteneğine, gücüne, direncine ve kendisine olan güvenine dayanarak şimdiye dek olduğundan daha büyük çalışmayla yapmayı sürdürecektir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yenmiş orduları, yeni yengiler elde etmek aşkından kurtulmuş değildirler. Ancak bu yengi aşkı, ulusun kurtuluş ve mutluluğunu sağlamak aşkından doğmaktadır.

2. Hükümet, savaş bekleme durumunun sürmesine bakmadan, ulusu, şimdiden yeni yöntemimizle yönetmenin sağlayacağı gerçek çıkarlardan yararlandırabilmek uğruna gerektiği biçimde çalışmakta, her gün yeni bir girişime atılmakta, ya da yeni bir girişimin temellerini düşünmektedir. Ülkenin en kuytu köşelerinde bile halka huzur ve güven o ölçüde sağlanmıştır ki bu, eski yönetimin en durgun bir dönemindeki durumla karşılaştırılamaz. Herkes, güvenle ve özellikle çok büyük umutlarla, tarlalarda ya da sanatları başında çalışmalara geçmiş bulunuyor. Ve çalışmalarının kendilerinden alınmayacak yemişlerini elde edeceklerine

inanmaktadırlar. Ekonomi, eğitim işleri, sosyal yardım çabaları, şimdiden söz konusu edilecek yeni sonuçlar vermiştir. Ziraat okulları, var olanlardan başka, Bursa'da Balıkesir'de, İzmir'de, Adana'da ve Erzincan'da beş yeni okulla çoğaltılmıştır. Savaşın ve değişmelerin kötürüm ettiği Ziraat Bankaları, yeniden çalıştırılmaya birçok yeni şubeler kurularak halkın yardımına yetişilmeye başlanmıştır. Birçok sığıntı ve göçmen, uygun yerlere götürülüp yerleştirilmiştir. Bunun daha iyi yürütülmesi için özel yardım bankaları kurulmak üzeredir. Köylülere iki buçuk milyon liralık tarım aygıt ve araçları dağıtılmış, bu husustaki dağıtımlar sürdürülmektedir. Ayrıca, köylülere tarım sermayesinin yüzde yetmişine katıldığımız bir şirketle anlaşma yapılmak üzeredir. Bu, çiftçilerin çok işine yarayacaktır. Bayındırlık girişimleri ise, yakında iş alanına dökülecektir. Bunun sonucunda ülkenin bütün önemli merkezleri az zamanda birbirine demiryolu ile bağlanmış olacaktır; önemli maden hazineleri açılacaktır. Ülkemizin baştanbaşa harap görünüşünü bayındırlığa çevirmek olan amacımızın temeltaşları, her yerde gözleri sevinçle parlatacaktır. Çalışmayı ve mutlu olmayı gerekseyen bütün halkımız için, işçiler için geniş ve güvenli çalışma alanları ortaya çıkmakta gecikmeyecektir. Tüccarlarımız, yüzlerinin güleceği günden uzak değildirler. Ülkeyi bayındır ve ulusu mutlu etmek uğruna tasarlanan ve girişilen bütün bu işlerde izlenecek programın ana noktalarına eylem olarak el atılmış sayılabilir. Bu başlangıcın gelişmiş çizgileri, derin araştırmalarla çizilecektir. Özellikle ekonomik çalışmaları dayandıracağımız temeller, her türlü bilgiyle birlikte, özellikle doğrudan doğruya ülkemizin topraklarını koklayarak ve bu topraklarda çalışan insanların sözlerini dinleyerek saptanacaktır. Endüstri ve ticaretimiz için de aynı yoldan gidilecektir. Bundan dolayıdır ki Şubat'ın on beşinde, İzmir'de belki beş bin kişinin toplanabileceği bir kongre yapılacaktır. Bu kongre, ulusa, bir yandan da öbür devletlere anlatacaktır ki yeni Türkiye, temellerini süngüyle değil, süngünün de dayanağı olan ekonomiyle kuracaktır. Yeni Türkiye Devleti, emperyalist bir devlet olmayacaktır.

Yeni Türkiye Devleti, iktisada dayanan bir devlet olacaktır. Bu devleti en güçlü temeller üzerinde çok az zamanda kurmak için de Japonlardan daha az yetenekli olmadığını gösterecektir.

Hindistan ile Türkiye arasındaki iktisat yolları, Süveyş'ten, boğazlar ve Kafkasya'dan geçen yolları, elinde bulundurmakla ancak dirimsel yeteneğinin süreceğine, eski Osmanlı İmparatorluğu ile bu yolları bırakmış olan ve yaşamak yeteneğini göstermek ve ispatlamak için bu yolları gereksemediğini bildiren yeni Türkiye arasındaki ayrımı görmek üzere, dünya çok zaman bekletilmeyecektir.

Bu saydığım iktisat ve endüstri girişimleri içinde sözünü ettiğim şirketlerin, bağımsızlık ve ulusal egemenliğimize saygı besleyen ulusların güvenle Hükümetimizle ilişki kurmaları ve kanunlarımız çerçevesinde anlaşmayla yok olmasına yol açan yönetim biçimlerinin artık ülkemizde uygulama yeri kalmadığını göstermiştir. Ulus, egemenliğini değil, egemenliğinin bir kırıntısını bile başkalarına bırakmanın yol açabileceği felaketin, yıkılışın açısını her an yürek ve vicdanında duymaktadır.

3. Zaten direncin ve egemenliğin bölünmez olduğunu, bilimsel olarak ve gerçekten düşündükten sonra böyle bir kuramın uygulanması, ancak yapmacık bir işe zor altında girişmekten başka bir anlama gelmez. Ulus ve ülke içinde bu zorunluluk, artık ortadan kalkmıştır. Egemenliğinden yoksun eden engel, ulusun öfkesi ve ayaklanmasıyla biraz çetin ve ne var ki başarılı bir biçimde ortadan kaldırılmıştır. Yıkılmış olanın yeniden canlandırılmasına çalışmaksa, elde olmayanın yapılmasında diretme gibidir. Bu yolda ayak direyenlerin -ki bilerek veya bilmeyerek ulusun felaketine yol açıyorlar- pişmanlıklarına yol açmaktan başka sonuç vermez.

Artık, ulusa karşı namusluca, kesin olarak gerçekleri bildirenler çoktur. Ulusumuz ise, gerçekleri benimsemeye, hoş karşılamaya, gereklerini uygulamaya çok yatkın ve yeteneklidir. Bu yeteneği ispatlamak üzere tarihin bile vereceği örnekler boldur. Felaketini anlayan ulusumuz, Şeyhülislâmların, «Dinin gereği bu-

dur,» diyerek gerineed fetvalarına, Halife ve Padişah, Hilâfet ordularına, ne de ulusal kavgayı sürdürmekle hiçbir şey elde edilemedikten başka, yok oluşa, yıkılışa yol açacağını söyleyerek ulusal egemenlik ve bağımsızlık yolunda hoşgörülü kılmağa çabalayan Bab-ı âli kodamanlarının gafilce ve bilgisizcesine çalışmalarına, en sonra, uçaklarıyla Halife'nin bildirilerini ordumuz saflarına atan ve Halife adına davrandığını söyleyen Yunan Ordusu'nun aldatmacalarına zerrece güleryüz göstermedi ve göstermeyecektir. Şundan ki ulus, yüzyıllardan beri bu gibi gericilerin, cahillerin, ikiyüzlülerin, çıkarcıların ve serserilerin sözlerine inanmak saflığını gösterdiğinden dolayıdır ki bugün çamurdan ve sazdan izbelerde oturmaya mahkûm, yalın ayaklarıyla ve çıplak gövdeleriyle çamurların, karların, yağmurların amansız şamarları altında yeniden usunu başına toplamak zorunda kalmıştır.

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ülkenin bütün namuslu, vicdanlı aydınlarına karşı, kendilerine düşen ödevin, ülkeyi, ulusu, bugünkü uygarlığın zorunlu kıldığı olgunluk derecesine ulaştırmak uğruna her türlü çalışma kollarında en doğru yolları aramak, bulmak ve bunun doğru olduğunu ulusa anlatmak; bu yolda, ulusu hızlı adımlarla yürütmek görevini almıştır. Bunda başarının gerektirdiği nitelikleri düşünürsek, bu niteliklerden var olanlarını yararlı yolda kullanmak, olmayanlarını elde etmeye çalışmak yönündeki çabanın ne kerte geniş, ne kerte ağır olması gerekeceğini anlarız. Ulusal erekler belli olmuştur. Ona götürecek yolları bulmak güç değildir. Önemli olan, çetin olan o yollar üzerinde çalışmaktır. Denebilir ki hiçbir şeyi gereksemiyoruz; ancak bir tek şeyi gereksiyoruz: Çalışkan olmak. Sosyal hastalıklarımızı incelersek, asıl olarak bundan başka, bundan önemli bir hastalık bulamayız. Hastalık, budur. O halde ilk iş bu hastalığı kökünden iyileştirmektir. Ulusu çalışkan yapmaktır. Zenginlik ve onun doğal sonucu olan rahatlık ve mutluluk, yalnız ve ancak çalışkanların hakkıdır.

5. Bizim ulusumuzun hemen bütün bireyleri çalışmaya isteklidir. Ne var ki çalışmadan en çok yarar sağlamak, çalışmaya uy-

gulanan yöntemle orantılıdır. Önce, yöntemlerimizi en çok yemiş verecek uygar yöntemlere saptamalıyız. Bir de çalışmalar dağınık olursa, sonucu, o çalışmanın bileşim halinde vereceği sonuçtan çok aşağıda kalır. Bundan dolayı, ulusun sosyal gereksinimlerini doyuracak ve geçmişteki zararlarını giderebilecek en akıllıca programı saptamak zorundayız. Program, bütün ulusça uygulanmalıdır. Bu ise ancak bir siyasal örgütle olabilir.

İşte, bu gerçeğin gerek ve zorlaması üzerinedir ki bütün sınıfları birbirine ayrılmaz ölçüde gerekli olan, çıkarları da birbirinden ayrımlı olmayan halkımızın birleşik ve genel olan çıkarlarını ve mutluluğunu sağlamak uğruna, Halk Fırkası adı altında bir parti kurulması tasarlanmaktadır. Ancak, ulusal çıkarlardan çok kişisel çıkarlar ilkesine dayanan siyasal örgütlerden ve bunların kandırmacalarından, çatışmalarından doğmuş olan gidişlerin şimdi bile cezasını çekmekte olan ulusu, aynı yolda birtakım yararsız uğraşmalara, didişmelere götürmekten daha büyük günahı olamaz.

Bu anlatımla anlatılmak istenen şudur ki adı parti olan halk örgütünden amaç, ulusun çocuklarından bir bölümünün, halk sınıflarından kimilerinin öbür devlet ve sınıfların zararına çıkarlarını sağlamak demek değildir. Belki, birbirinden ayrı ve dışında olmayıp halk adı altında bulunan bütün ulusu birleşik bir biçimde gerçek kalkınmaya götürmektir.

Yapılması gereken çalışmaların biçim ve derecesi, doğal yolunu bulmuş, herhangi bir ulusun güven ve huzur içindeki biçim ve derecesinden başkadır; çoktur. Şundan ki ulus ve ülkemiz, en büyük ve bütün dünyada şaşkınlık uyandıran yengilerinden sonra bile kendini güven ve huzur içinde görememek mutsuzluğuna mahkûmdur. Geçmiş, karanlık ve uğursuz geçmiş, ulusa böyle bir miras bırakmıştır.

Mondros bırakışma hükümlerinin haksız ve adaletsiz bir biçimde eylemce bozulmuş olmasından bütün ülke için birçok felâketler doğmuştur. Bu felaketlerin en acıklısına sahne olan yerlerden biri de İstanbul'dur. İstanbul, salt yabancıların saldırılarına,

baskılarına, aşağılıklarına göğüs germemiştir. İstanbul, aynı zamanda yüzyıllardan beri ulusun başında taşıdığı bir taç sahibinin ve ona araç olanların dahi verdiği acılarla ağlamaklı olmuştur.

Claude Farrére'le görüşmesini bitiren Paşa, Fikriye ile yaptığı kavga yüzünden kız kardeşi Makbule'yi yine Ali Saip'le İstanbul'a geri göndererek, annesini alıp Ankara'ya götürdü. Ancak, aradan çok geçmeden hem ağabeyinin, hem annesinin özlemiyle, hem de Fikriye'ye karşı duyduğu tiksintinin etkisiyle perişan olan Makbule, kocasının başının etini yiyerek kendisini mutlaka Ankara'ya götürmesi için ağlayıp dövünmeye başladı. Her sabah kocasına, gördüğü kötü, uğursuz düşleri anlatıyordu. Bu düşlerin, ancak Ankara'da son bulacağına inanıyordu. Uzun zaman kaprislerine, ağlayıp sızlanmalarına katlanan Mustafa Mecdi, en sonra onun karşısında bir duvar gibi yıkıldı:

— Fikriye ile kavga etmeyeceğine Kur'an'a el basarak ant içersen ancak bu koşulla seni Ankara'ya götürebilirim. Bu koşula uymaz da andını bozarsan, sonra seni boşarım, dedi.

Mustafa Mecdi, Makbule'yi bu koşulla alıp Ankara'ya götürdü. Çankaya'ya vardıklarında, Fikriye, onları hiçbir şey olmamış gibi karşıladı.

— Paşa, burada değil, cephede, dedi. Siz, yabancı değilsiniz. Fuat Bulca ile Cevat Abbas Beylerin Hanımları da burada. Buyurun, hep birlikte yemek yiyelim.

Sofra da hazır olduğundan hep birlikte oturdular. Sofrada rakı da vardı. Ancak, aperitif olarak alınıyordu. Herkesin önündeki mini mini kadehlerde gözyaşı damlaları gibi dupduru rakı parlıyordu. Fikriye, Makbule'ye:

— Abla, sen niye içmiyorsun? diye olmayacak bir soru sordu.

Şimdiye dek ağzına bir damla içki koymamış olan Makbule, bunun üzerine karmakarışık oldu, sofradakilerin yüzüne baktı. Bir de Fikriye'nin bunu hangi amaçla kendisine sorduğunu anlamak istercesine, onun yüzüne baktı. Sonra, patladı; ateş püskürmeye başladı:

— Vay! diye bağırdı; sen benim rakı içtiğimi nerden biliyorsun da bana böyle bir soru sorabiliyorsun? Sen, beni kocamın yanında maskara mı etmek istiyorsun?

Bu sözler, şimdiye dek Fikriye'ye karşı duymakta olduğu tiksintiyi, hıncı sayıp dökmesine ancak bir başlangıç oldu. Issız bir yerde yalnız ikisi karşı karşıya bulunuyorlarmış gibi içindeki bütün kapkara duyguları, düşünceleri kustu. Sofrada neşeyle yemeğe başlamış olan kalabalık konuklar, put gibi donup kalmıştı. Hepsi, kaşıklarını, kadehlerini ellerinden bırakmış, buradan nasıl kalkıp uzaklaşacağını düşünüyordu. Sofrada en güç durumda kalanlardan biri, belki de başlıcası olan Mustafa Mecdi, hemen cebinden bir kalem kâğıt çıkarıp masanın üzerinde bir şeyler yazmaya başladı. Son kerte kızgın bir yüzle de karısının yüzüne bakarak şunları söyledi:

— İstanbul'dan gelirken böyle bir şey olursa, seni boşarım, demiştim, sen de razı olmuştun. İşte, boş kâğıdını yazıyorum.

Kocasının bu uyarısı üzerine yaptığı yanlışlığı hemen anlayan Makbule, sofradan kalkarak dışarı, bahçeye kaçmak zorunda kaldı. Makbule'nin çıkardığı çıngar, bütün sofra başındakileri de tedirgin etmişti. Hepsi, yemeklerini, içkilerini olduğu gibi bırakarak sofradan kalkıp neşesiz neşesiz, birer köşeye çekildi. Ancak, Mustafa Mecdi, bu işi sonradan daha soğukkanlıca düşününce, Fikriye'nin, sorusunu kasıtlı sorduğundan kuşkulanmıştı. Bunu, Makbule'den öç almak, onu kocasının, öteki konukların yanında küçük düşürmek amacıyla sormuş olabilirdi. Hele Zübeyde, bu çıngarın çıkmasına Fikriye'nin amaçlı olarak yol açtığına, kuşkunun ötesinde inanıyordu.

Fikriye, Zübeyde Hanım'la Makbule'nin direnişlerine karşı ufak tefek de olsa, böyle direnip dururken yeryüzünün mucizelerinden biri olmuş, Başkomutan Mustafa Kemal'in Orduları, düşman ordularını önüne katarak darmadağın İzmir sularına doğru kovalamış, orada İzmir kızı Lâtife'nin yıldırımıyla çarpılmıştı. Paşa, İzmir'deki yeni aşkla şimşeklenerek Çankaya'ya döndük-

ten sonra, Fikriye'nin kolu kanadı kırılmıştı. Artık, karşısında salt bir Zübeyde, bir Makbule yoktu. Koskoca Başkomutan'ı avucuna almış görünen, bir de Lâtife vardı. Genç, güzel, gürbüz, kültürlü, zengin İzmir kızı, Fikriye'nin bütün mutluluk yollarını birdenbire tıkamıştı. Çankaya'da onun yanında Lâtife'den hiç konuşulmuyorsa da o, kadınlık sezgisiyle gelecek felaketi bütün ayrıntılarıyla biliyordu. Ankara'nın yüksek, sert havası dolayısıyla, vaktiyle kız kardeşini götüren verem, onda da kıpırdama izleri gösterince, bunu gören Paşa, kendisini çılgınca sevdiğini bildiği, Ankara'daki yaşamına anlam veren bu güzel kadına karşı daha duygulu davranmaya başlamıştı. Ne var ki büyük şanlı Türk yengisi, onun şanlı, ünlü Paşası'nı Fikriye'nin, elinden almıştı. Lâtife'yle Paşa'nın evlenmesi belkisi ortaya çıkınca, Fikriye'nin, ta, aile yuvasından gelen verem talihsizliği, yıldırım hızıyla gelişti. Genç kadın, Çankaya'nın sessizliğini boğmaya çalıştığı kesik öksürükleriyle doldurmaya başladı. Bir yandan da Zübeyde'nin yatağının başucundan ayrılmıyor, ona bir hemşire gibi bakıyordu. Son günlerde Zübeyde'nin yolculuğunun yaklaştığını köşkteki herkes gibi o da biliyordu. Ancak, göğsünün içinde kudurup duran iki korkunç fırtınanın kendisini de ona yoldaş edeceğini sık sık düşünmekten kendini alamıyordu. Bu iki fırtınadan biri verem, ikincisi de Paşa'ya karşı duyduğu umutsuz aşktı. Türk orduları, zafer yollarında at sürerken, temelli mutluluğunun artık kapıda olduğunu sanmış, buna öyle inanmıştı ki zaferin gelişiyle aşkının kanlı bir güneş gibi ufukta batışı, onu çılgına döndürmüştü. Kiminle dertleşeceğini bilmiyordu. Çiçekli bir cennet bahçesi gibi didinerek aşkı için hazırladığı güzel Çankaya, artık gözünde yoktu. Ona, uzaklarda yeni bir dişi sahip çıkmıştı. Belki de bugünlerde gelip burayı teslim alacak, kendisinin çiçekli düşleriyle süslenip renk alan bu aşk yuvasında onun dramını belki hiç anmayarak, tepine tepine, mutluluk saatleri yaşayacaktı. Fikriye, bunları düşündükçe, durmadan ağlıyor, elindeki lavanta kokulu küçük mendiller, bir türlü kurumak bilmiyordu.

Bütün Çankaya'da oturanların gördüğü gibi, Fikriye'nin akciğerlerine saldıran düşman, durmadan ilerliyor, kadıncağızın yüzü manolya çiçeği gibi apak güzelliğini yitirerek gittikçe soluyor; tatsız, üzgün bir renk alıyordu. Bunu, Zübeyde de, Mustafa Kemal de görüyorsa da onların da yapacak bir şeyleri yoktu. Zübeyde'nin yolculuğa hazırlanır göründüğü bu günlerde, biricik, belki de son isteği, oğlunu bakire bir kızla evlenmiş görmekti. Kafası bununla da öyle doluydu ki Paşa'nın Lâtife'yle evlenme işi uzadıkça üzülüyor, kahırlanıyordu. Şu Fikriye şırfıntısının da bir ayak önce çürüğe çıktığını görmek için sanki çırpınıyordu.

Ancak, Zübeyde ile Fikriye'nin veremleri de birbiriyle yarış ediyordu sanki. Paşa, Lâtife'yle evlenmeyi salt annesinin de düğünü görmesi için hızlandırmak istiyordu. Aslında yaşlı anaya, Ankara'nın, kışın sert yazın kuru olan havası iyi gelmemiş, hastalığı biraz da bu yüzden azmıştı. Doktorlar, onun yumuşak bir deniz ikliminde barınabileceğini söylemişlerdi. Böylece bir taşla iki kuş birden vurulacaktı. Paşa, annesini İzmir'e, Lâtife'nin köşküne gönderecek, kendisi de arkasından bir Batı Anadolu gezisine çıkar gibi yaparak oraya varacak, eğer birkaç gün daha ölümü yener de sağ kalabilirse, annesinin gözleri önünde evlenecek, böylece, annesi oğlunun mürüvvetini görmeden gitmemiş olacaktı.

Zübeyde, son günlerinin yaklaştığını anlamış gibiydi. Oğlunun evlenmeye kesin olarak karar verdiği kızı görmek için can atıyordu. Bir akşam oğluna:

— Ben şu Lâtife'yi mutlaka görmeliyim, diye diretmişti.

İşte, şimdi, onu görmek üzere İzmir'e gitmesi gün sorunuydu. Paşa, bu işi yoluna koyması için Salih Bozok'u otomobille Konya üzerinden İzmir'e gönderdi. Orada bir otele inerek buyruğu yerine getirmeye çalışacaktı. Ancak, istasyonda Lâtife'nin Kâhyası Ahmet Ağa ile karşılaştı. Ankara'dan yola çıkışını hiç kimseye bildirmediğinden şaşırdı. Ahmet Ağa orada onu bekliyordu. Lâtife Hanım adına kendisini karşılamaya geldiğini söyleyince, şaşkınlığı bir kat daha arttı. Rahatsız etmemek üzere gitmek iste-

mediyse de en sonra Ahmet Ağa'nın yanına katılmaktan başka çıkar yol bulamadı. Lâtife, Salih'i kapkara yas giynekleri içinde, köşkün kapısında karşıladı! Ona Ankara'ya, Mustafa Kemal'e ilişkin bir yığın soru sordu. O da bütün sorulanları uygun biçimlerde cevaplandırdı. Salih (Bozok), en sonra İzmir'e gelişinin gerçek nedenini anlattı. Bunun üzerine, genç kadının güzel yüzü, sevinçle aydınlandı, ellerini çırptı, şunları söyledi:

— Ev hazırdır. Kendilerini Karşıyaka'daki evimizde konuk etmek, bizim için bulunmaz bir zevk olacaktır.

Salih, o gece Uşşaklıgiller'de konuk oldu. Hemen ertesi gün, Karşıyaka'daki köşkü görmeye gittiler. «Burası, bir sanatoryumda aranan bütün özellikleri kendisinde toplamış, türlü ağaçlarla, çiçeklerle süslü geniş bir bahçe ortasında çok güzel bir köşktü.»

Ne var ki Salih (Bozok), Mustafa Kemal'e danışmadan kendi başına karar verecek durumda değildi. İşi Paşa'nın yakın adamlarından olan İzmir Valisi Abdülhalik Renda'ya danıştı. Sonra da telgrafla Paşa'ya bildirdi. Paşa, Lâtife'nin önerisini uygun bulmuştu. Zübeyde'yi köşkünde konuk edeceğinden dolayı, genç kız sevinçten uçuyordu. Bu, yaklaşan mutluluk günlerinin de muştusu demekti.

Genç kız, Karşıyaka'daki köşkü, ferah bir sanatoryuma benzetmek uğruna, geceli gündüzlü çalışmaya başladı. Salih (Bozok), her sabah genç kızla, işlere gözcülük etmek üzere köşke gidiyor, akşamleyin yine otomobille dönüyorlardı. Lâtife, durmaksızın, iki satır arasında hep Paşa'dan söz açıyor, onun üstüne kendisine anlatılanları da bir Tanrılar içkisi gibi içiyordu. Bütün ondan dinlediklerini Ankara'daki Paşa'ya telleyen Salih, bütün anlamıyla bir çöpçatan durumuna düşmüştü. Ancak, bu hayırlı işten konuşmak, bu işi tatlı bir yemiş gibi oldurmaya çalışmak, onu da mutlu ediyordu. Paşa'nın da direterek beklediği bu mektuplardan birini bir gün merak ederek gizlice okuyan genç kız, Salih'in kendi üstüne çok iyi şeyler düşünen gerçek bir dost olduğunu anladı. Buna sonsuz sevindi. Ona:

— Salih Bey, dedi, sizin, benim üstüme iyi duygular besle-

yen bir kişi olduğunuzu öteden beri bilirdim. Ancak son günlerde, ben sizi gerçek bir baba yerine koymaya başladım.

Paşa'dan aldığı bir telgraf üzerine, Salih Bozok, apansızın Ankara'ya dönmek zorunluluğuyla karşılaştı. Çantasını hazırlayıp köşkten ayrılacağı sırada, onu uğurlamaya gelen genç kız, ne anlama geleceği pek anlaşılamayan şu sözleri söyledi:

— Ben, artık, İzmir'de kalamayacağım. Paşa Hazretleri'ne lütfen, tarafımdan bildiriniz! Müsaadeleri olursa, ben Avrupa'da ufak bir geziye çıkmak istiyorum.

Salih Bozok, genç kızın dileğini Paşa'ya bildirmeyi unutmadı. Paşa, hemen o günlerde annesini bir kez daha doktorlara muayene ettirerek İzmir'e gönderilmesi salığını bir kez daha aldı.

Bir geceyarısı, yatağında tatlı uykularda bulunan Salih'in telefonu hırçın hırçın çaldı. Kulağındaki Paşa'nın sesiydi:

— Salih, şu sırada ne iş yapıyorsun?

— Yatıyordum, Paşam!

— Hemen kalk! Giyin, buraya gel!

Paşa, onu çok üzgün bir yüzle karşıladı:

— Annem, şu sırada mutlaka İzmir'e gitmek istiyor. Onu bir an önce oraya göndermeliyiz. Sen, hemen İzmir'e gidecek durumda mısın?

— Emrinizi yerine getirmeye hazırım. Ancak, müsaadeniz olursa bu seferki yolculuğumda İzmir'e eşimi de birlikte götürmek istiyorum.

Paşa'nın uygun bulması üzerine, Salih (Bozok), karısıyla Zübeyde'yi yanına alarak istasyona götürdü. Paşa da annesini uğurlamak üzere onlarla birlikte istasyona inmişti. Mustafa Kemal, annesini bir daha sağ göremeyeceği üstüne acı düşünceler taşıyordu. Tren, geceyarısı, puflayarak yol hazırlığına koyulduğu sırada, Paşa, peronda Salih'i bir yana çekerek kulağına şu acı sözleri fısıldadı:

— Salih, annemin hastalığı çok ağırlaştı. Korkarım ki yolda kendisine bir hal olmasın. Son arzusunu yerine getirmek üzere yolculuğunun önüne geçmek istemedim. Bu korktuğum şey vaki

olduğu takdirde, yapacağın şey şudur: Ankara'ya yakınsanız Ankara'ya dönersiniz. İzmir'e yakınsanız oraya gidersiniz. Annemin cenazesi, benim her zaman ziyaret edebileceğim bir yere gömülmelidir.

Tren, Karşıyaka'da durdu. Karşılayıcılar, orda dört gözle bekliyorlardı. Bunlar, Lâtife ile babası Muammer'di. Hemen, Zübeyde'yi trenden indirerek bir otomobile yerleştirdiler. Hasta, köşke götürülerek son kerte temiz, çiçek gibi bir odada tertemiz bir yatağa yatırıldı.

— Yurdu kurtaran kahramanın anasına bakmak, her Türk kızı gibi bana da borçtur, diyen Lâtife, hemen paçaları sıvayarak hasta kadına, canla başla, bakmaya başladı.

Daha önceden kendine bir hemşire gömleği diktirmiş olan genç kız, Zübeyde'yi başucundan eksik olmayan doktorla hemşirelere bakmadan, etekleri zil çalarak, oradan oraya koşup duruyordu. Zalim hastalık, her türlü özene, ilaca aldırış etmeden alabildiğine ilerliyordu. Ölüm, demir kanatlariyle köşkün çevresinde dolaşıyordu. En sonra beklenen oldu: Zübeyde, İzmir'e varışından on yedi gün sonra çok sevdiği oğlunu, onun düğününü dünya gözüyle göremeden gözlerini kapadı. Salih, hemen acı haberi Paşa'ya bildirdi. Ondan şöyle bir karşılık geldi:

«Başkumandanlık Başyaveri Salih Bey'e

Makine başında!

Verdiğiniz acı haber, beni çok üzdü. Merhumenin uygun bir biçimde gömme törenini yaptırınız. Tanrı, ulusa hayat ve selâmet versin!

Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal.»

«Dakika geciktirmek sorumu gerektirir.» Salih, Zübeyde'nin ölümünü Ankara'ya bildirirken, bir yandan da İzmir Valisi Abdülhalik Renda'ya haber salmış, o da hemen güzel bir cenaze töreni hazırlanması için paçaları sıvamıştı. Lâtife, İzmir'in en tanınmış hafızlarından otuz üçünü çağırıp sabaha dek hatim indirtti; bu hatim duası üç gün sürdü.

Cenaze alayı çok kalabalık oldu. Vali ile bütün memurlar, komutanlar, subaylar, askerler, halk, tekbir getirip duran hafızlar, hocalar, başları önde uzun bir cenaze alayı halinde ananın toprağa verileceği yere doğru ilerliyordu. Alayın uzunluğu bir kilometreyi bulmuştu. Okul öğrencilerinin taşıdığı kocaman çelenklerde umut güzelliğinde çiçekler parlıyordu. Alayın en önünde tanınmış Ulusal Kurtuluş Savaşı kahramanlarından Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz, Kâzım Özalp, Fahrettin Altay, Mürsel Baki, İzzettin Çalışlar, Abdürrahman Nafiz Paşalar göze çarpıyordu. Upuzun cenaze alayının arkasında tek başına bir fayton ilerliyordu. Bunun içinde tek başına kara mantolu, kara peçeli bir kadın oturmaktaydı. Bu, Mustafa Kemal'in nişanlısı Lâtife'ydi. Alaya katılmak istemiş, ailesiyle din adamları, Müslümanlığın geleneğince kadın, cenaze alayına katılmaz, diye onu önlemişlerdi. O da ancak, bu biçimde cenazeyi izleyebilmişti. Lâtife, mezara dek sokuldu, yoksul kişilere yüzlerce gümüş mecidiye dağıttı. Daha sonra, ölümünün kırkıncı günü, mevlût okutacak, elli ikinci gecesinde de aşure yaparak yoksullara dağıtacak, kaynanasının ruhunu sevindirmek üzere birçok hatim indirtecekti.

Bir gün, Operatör Doktor Emin (eski İstanbul Belediye Başkanlarından) Çankaya Köşkü'ne çağrıldı. Mustafa Kemal'in yüzünde oldukça tedirgin edici bir kan çıbanı çıkmıştı. Paşa, bunun bakılmasını istedi. Operatör Emin, çıbanı yararak değil de çekerek çıkarıp aldı. Rahatlayan Paşa:

— Fikriye Hanım'ı da muayene edeceksiniz, dedi, ateşi çıkıyor. Kaygulanıyorum.

Lâtife'yle hemen evlenmeye karar veren Paşa, o sırada çok güç durumda kalmıştı. Yıllarca birlikte yaşadığı Fikriye, ortada koskoca bir engel gibi duruyordu. Gerçekten de hastaydı. Verem, onu da alabildiğine kemiriyordu. Mustafa Kemal'in düğünü yaklaştıkça da hastalık, azgın bir biçim almaya başlamıştı. Genç kadın sabahlara dek gözyaşı döküyor, balmumu gibi eriyordu. Paşa, en sonra, kararını vermişti: Fikriye'yi Avrupa sana-

toryumlarından birine gönderip iyi olmasına çalışacak, bir yandan da ilk atılımda Lâtife'yle nikâhını kıydıracaktı. Lâtife ile Fikriye'nin Çankaya'da birlikte bulunması, olacak iş değildi.

Operatör Doktor Emin, Paşa'dan sonra Fikriye'yi de bir güzel muayene etti. Bir süre önce de fenalık geçirdiğinde Doktor Fikret'le birlikte genç kadını muayene etmişler, onda ikinci derecede verem bulmuşlardı. Bu iğrenç hastalık, yeni aile durumu dolayısıyla büsbütün gemi azıya almıştı. Muayenenin sonunda Fikriye'nin Almanya'ya, Münih Sanatoryumu'na gönderilmesine karar verildi. Fikriye, ilkin gitmemek üzere direnir gibi olduysa da Paşa'nın kararının kesin olduğunu görerek uysallaştı. Paşa, hemen o akşam, genç kadını arabasına alıp Bursa'ya doğru yola çıktı. Bir otomobil kafilesinin başında Paşa'nın otomobili Bursa'ya vardı. Orada Ankara'ya dönmek üzere bulunan Halide Edip'e rastladılar. Paşa:

— Dönüyor musunuz, Hanımefendi? diye sordu.

Sonra, yakınındaki ablak, kırmızı yüzlü, dolgun gövdeli, Kuvayı Milliye başlıklı Generali onunla tanıştırdı:

— Size Kâzım Karabekir Paşa'yı tanıştırayım.

Halide Edip, ilk kez gördüğü bu ünlü Paşa'ya, bir efsaneye bakar gibi baktı. «Çok vakur, iradeli bir adama benziyordu.»

Bu tanıştırma sırasında, Halide Edip'in gözleri, Paşa'nın arkasındaki otomobilde büzülmüş oturan bir kadın hayaletine ilişti. Bunu ayırt eden Paşa:

— Ben, Fikriye Hanım'ı sanatoryuma götürüyorum, iyi değil, dedi.

— Kendisine veda edebilir miyim?

Paşa, arkasındaki otomobilin kapısını açarak kendisi bir iki adım geri çekildi. Kürklere bürünmüş oturan Fikriye, Halide Edip'i görünce biraz canlanır gibi oldu. Genç romancı, kadının ellerini yakaladı. Bu eller ateş gibi yanıyordu. Halide Edip, bu ateşin korkunç anlamını ruhunun içinde sıcak gözyaşı damlaları gibi duydu. Fikriye, kalın kürkünün içinde kuş gibi küçülmüş görünüyordu. Genç kadın, ne çok değişmişti. Bayağı süzülüp

gitmişti. Romancı, mutsuz aşk serüvenlerinin kahramanlarına pek çok rastladığı, bunlar üstüne çok şeyler de düşünüp yazdığından, bu yeni aşk dramını bütün acılığıyla birkaç dakikada yaşadı. Hasta, gülümsemek istiyorsa da bunu başaramıyordu. Sanatoryuma gideceğini daha günlerce önceden öğrenen genç kadın, o anda ağlamaya başlamış, ondan sonra, gözyaşları hiç durmamıştı. Şimdi bile gözleri, hem kızarmış, hem de şişmişti. Eski güzel gözlerinin ancak gölgesi kalmış gibiydi. Toparlanarak kendisini sonsuz bir acımayla süzen romancıya:

— Ben, Avrupa'da bir sanatoryuma gideceğim. Doktorlar, iyi olursun, diyorlar.

— İnşaallah, Fikriye Hanım! Keşke, bu kerte uzatmasaydınız.

— Ben, gitmek istemiyordum. Paşa diretti. Bir iki gün İstanbul'da kalacağım.

— Ondan sonra sanatoryuma, değil mi?

— Birkaç gün de Paris'te kalıp daha önce kendime esvap yaptırmak istiyorum.

Onun bu karşılığı üzerine Halide Edip şöyle düşünmek zorunda kaldı: «Zavallı, nasıl bir kaygu ile yüzümü inceliyor. Paris modeli esvaplarla yine göze gireceğini umuyor.»

Böyle düşünen Halide Edip, gözpınarlarında sıcak yaşların kaynaşmağa başladığını duydu. Bunların fışkırmasını zor önledi. Fikriye'nin boynuna sarıldı:

— İyi olacaksınız! dedi.

— İnşaallah! diyen hasta kadın da onun boynuna sarıldı, yanaklarından öptü.

Sonra, Halide Başçavuş, umutsuz kadına veda etti. Bu, onu son görüşü olacaktı.

Mustafa Kemal, her şeyi iyi hesaplamıştı. Fikriye'yi İstanbul'a Mudanya'dan kalkacak Gülnihal Vapuru'yla gönderecekti. Refet Paşa'nın Komutası'ndaki simgesel Türk Jandarma Takımı'nın bindiği vapur, Mudanya Rıhtımı'ndan kalkarak İstanbul'a Anadolu'nun zaferinden bir parçasını götürürken, Fikriye de ufak tefek şık Paşa'nın yanı başında oraya gidecek, oradan da

belli kişiler onu alıp Münih Sanatoryumu'na götüreceklerdi. Bu sırada Mustafa Kemal, İzmir'e doğru yolunu sürdürecek, annesinin mezarında bir konuşma yapacak; sonra törensel olarak dünya evine girecekti.

Fikriye, Marmara'nın oynak dalgacıklarını yararak ilerleyen Gülnihal Vapuru'nun güvertesinde bir süre dalgın, üzgün, pırıl pırıl general giyneği içinde iyimserlik saçan Refet Paşa'yla uzun süre yan yana oturarak gittikçe kararan Anadolu kıyılarını, Mustafa Kemal'in sarışın bir ışık yumağını andıran hayalini gözyaşlarıyla ıslatarak seyretti. Ankara'da pek az süren mutlu yaşamı, elinde olmadan bir sinema şeridi gibi gözlerinin önünden geçiyordu. Nedense, Paşa'nın güzel hayaliyle yan yana onun en eski, en içten arkadaşı Albay Arif'i de görüyordu. El falından çok iyi anlayan Albay, bir gün, hem de düşmanın Haymana'ya doğru doludizgin ilerlediği çok uğursuz günlerden birinde Direksiyon'a gelişini, ilk kez el falına bakışını andı. Albay, eline baktıktan sonra, ondan bir şeyler saklar gibi olmuştu; ya da ona öyle gelmişti. Sahne olduğu gibi gözlerinin önündeydi:

O sabah, villa, erken uyanmıştı. İçerde, dışarıda bir gürültüdür gidiyordu. Başkomutan'ın Karargâhı'ndan birtakım eşya, Kayseri'ye doğru yola çıkarılmak üzere, kağnılara, tatar arabalarına yükleniyordu. Fikriye, pencereden bakınca, ordan oraya koşuşan bir yığın insan gördü. Sanki, düşman, bir iki saatlik öteye gelmiş gibi bir kargaşa göze çarpıyordu. Ankara halkının birçoğu da Yunan Ordusu'nun ayakları altında ezilmemek için, canlı cansız bütün varlığıyla Kayseri yoluna dökülmüştü. Pencereden başını uzatan Fikriye'nin ilk gördüğü sahne şuydu: Albay Arif, dev gibi bir hayvan olan eski ufacık ayısı Bozoğlan'a bir yandan armut yediriyor, bir yandan da dört tekerlekli tatar arabasına bindirmeye çalıştığı hayvanın direnmesini kırmak üzere, şu tatlı sözleri söylüyordu:

— Haydi, Bozoğlan! Haydi, nazlanma! Hem orada çok kalacak değilsin. On beş gün sonra yine Ankara'ya döneceksin. Dua et, düşmanı bir an önce temizleyelim!

Bozoğlan'ı arabaya bindirmeğe çalışan salt Arif'in kendisi değildi. Muhafız birliğinin askerleri de hayvanı kucaklamış habire uğraşıyorlardı. Bozoğlan da Ankara'dan, sahibinden ayrılmamak için bütün gücüyle direniyor, askerleri birer yana savurup duruyordu. Neyse en sonra, Bozoğlan'ı arabanın üzerine çıkarıp zincire vurdular. Albay, hayvanın kocaman başını göğsüne çekerek okşadı, sevdi. O da kırmızı diliyle onun ellerini yaladı. Bozoğlan, her zaman sahibinin gelişini daha uzaklardan anlayarak hemen ulumağa, homurdanmağa koyulur, onun geldiği yöne doğru atılmak isterdi. Fikriye, hayvanın bu sabahki çılgınca ulumalarından, homurtularından kuşkulanmış, Albay Arif'in gelişini anlamıştı. Gerçekten de pencereden kafasını uzatıp avluya bakınca, Albay'ın Mustafa Kemal'e tıpatıp benzeyen sarışın yüzünü görerek heyecana kapılmıştı. Albay Arifin, Fikriye'nin katında çok büyük önemi vardı. O, el falına bakmakta çok ustaydı. Ancak, şimdiye dek, genç kadın, fırsat bulup da avucundaki çizgilerde yazılı yazgısının kitabını ona okutamamıştı. Bütün varlığı sarışın Paşa'yla dopdolu olduğundan bunun meydana çıkmasından dahi çekinmişti. Ne var ki Paşa'yı her an elinden kaçıracakmış sanıyor, uykuları kaçıyordu. Albay Arif şimdiye dek Mustafa Kemal'in de, Halide Edip'in de, Fethi Bey'in de, daha pek çok kişinin de el falına bakmış, bu avuçlarda gördüğü birçok şeyler doğru çıkmış; herkesi şaşırtmıştı. O da artık, her ne olursa olsun, el falına baktırmak istiyordu. Cepheden apansız gelmiş olan Albay, belki birkaç saat sonra yine oraya dönecekti.

Albay Arif, Bozoğlan'ı arabanın üzerinde yola çıkarıp da doluksamış gözlerle onun arkasından uzun uzun baktıktan sonra, villaya doğru yürüdü. Fikriye, onu karşılamak üzere merdivenlerden koşarak indi. Albay'la kapıda yüz yüze geldi. Onu saygıyla selamlayan Albay:

— Efendim! dedi, Kayseri'ye giderken Bozoğlan'a bir veda edelim, dedik de.

Yukarı salonda karşılıklı oturarak konuşmaya başladılar. Bir iki saate kalmaz Mustafa Kemal de cepheden gelecekti. Kahve-

ler içilirken karşılarında oturan Başyaver Salih (Bozok), Fikriye'nin işaretiyle olacak, Albay Arif'e birden şöyle dedi:

— Arif, Mustafa Kemal Paşa'dan Halide Edip Hanım'a dek herkesin falına baktığın halde, Fikriye Hanım'ın falına hiç bakmadın. Bir göz at, bakalım; senin deyişinle, Fikriye Hanım'ın avucunun içindeki dünyada neler olup bitiyor?

Albay Arif, Fikriye'nin sol elini avuçlarının içine alarak, bakmaya hazırlanırken genç kadın, heyecandan kıpkırmızı kesilmişti. Sanki, avucundan Mustafa Kemal'in sarışın başı fırlayacakmış gibi korkmuştu. Bozoğlan'ı Kayseri'ye daha yeni yolcu eden Albay, bu ayrılığın üzüntüsü içinde yüzüyordu. Henüz kendine gelememişti. Dalgın gözlerle Fikriye'nin eline bakarken birdenbire istemediği bir şeyle karşılaşmış gibi ürpermiş, şaşırır gibi olmuştu. Bayağı kekeleyerek şunları söyleyebildi:

— Çok iyi! Çok iyi, Fikriye Hanımefendi!

Falcının yüzündeki ürpertiyi gören genç kadın, diretici bakışlarıyla bunların ne gibi iyi şeyler olduğunu öğrenmek istedi. Fikriye'nin bakışlarındaki anlamı gören Salih (Bozok):

— İyi şeyler diyorsun ama Arif, ne gibi iyi şeyler bunlar?

Bu soru üzerine büsbütün şaşıran Albay:

— İyi şeyler, işte! İyi şeyler, canım! Bir genç kızın, bir genç kadının yaşamında ne gibi iyi şeyler olur? diyerek başka bir şey söylemekten çekindi.

Gerek genç kadın, gerekse Başyaver, bu faldan uğursuz bir koku almıştı. Albay, iyi şeyler, derken belki de kötü talihin ufukta çakmaya başlayan şimşeklerini görmüş olabilir, bunları bu iyimser sözlerle gizlemeye çalışabilirdi. Bundan bir süre önce Paşa'nın falına bakan Albay, «Senin parmaklarından ışık demetleri sızıyor,» demişti. Bu, elbette, çok güzel bir faldı.

Fikriye, Ankara'daki mutluluğa çok yaklaşmış gibi görünen günlerini birer kez daha böylece kafasından geçirdikten sonra karşısında bacak bacak üstüne atmış, parlak çizmeli, dost yüzlü Refet Paşa'dan ayrılarak kamarasına girdi. Gece çok serinlemişti. Kesik kesik öksürüklerden bir salvo, gözlerinden yaşlar getiren

bir duygular, acılar senfonisiyle onu yatağına sürükledi. Vapur, mutluluk günlerinin yeşil kıyılarından gittikçe uzaklaşıyor, onu yeni tattığı bir acının karanlık gecesine doğru uzaklaştırıyordu.

İstanbul'un Refet Paşa'yı bekleyen coşkun insanları, onu kaptığı gibi omuzlarında götürürken, Fikriye'yi, Mustafa Kemal'in daha önce gönderdiği buyrukla orada bekleyerek karşılayan birkaç kişi alıp iki gün sonra Sirkeci'den kalkacak olan Avrupa trenine yerleştirmek üzere götürdüler.

Fikriye'yi de yanına alarak batı vilayetlerine doğru bir geziye çıkan Mustafa Kemal, Eskişehir'e vardığında annesinin İzmir'de öldüğünü öğrenmişse de oraya gitmenin gereksizliğini anlamıştı. Kendisi yetişinceye dek cenaze töreni olup bitecekti. Zaman yoktu. Bu yüzden Salih'e törenin yapılması için telgraf çekerek, Bilecik-İzmit üzerinden Bursa'ya yollanmıştı. 22 Ocak 1923 günü Bursa'ya varan Paşa, Fikriye'yi Refet Paşa'nın yanına katarak Mudanya'ya, oradan da İstanbul'a yolcu ettikten sonra, yükünü biraz daha yeğnikleştirdiğini duymuştu. Bu uçucu günlerde, Fikriye taşınmaz bir safra haline gelmişti.

Paşa, o gece Madam Brod'un otelinde Raufi ile eşi Lâika'nın kendisini ağırlamak üzere hazırladığı şölene onur verdi. Çiçeklerle, içkilerle, güzel kadınlarla, şık erkeklerle süslü kalabalık sofrada, arkadaşlarıyla birlikte yerini alan Paşa çevresine sarışın bir mutluluk heykeli gibi ışık saçıyordu. Konudan konuya geçildi. Paşa, yorulmak bilmeksizin savaş anılarını anlattı durdu. Gecenin son kerte değerli saatleri sanki yıldırım gibi akıp gidiyordu. Sofradakiler, onun varlığına, söyleşilerine bir türlü doymak bilmiyorlardı. Saatlerin bu hızlı geçişine en çok üzülen Lâika, bir punduna getirerek Paşa'ya şu soruyu sordu:

— Paşa Hazretleri, bu geziniz dolayısıyla ortada dolaşan bir söylenti çevresinde bizleri aydınlatmanızı rica edeceğiz. Bu kez İzmir'e gidince evleneceğinizi söylüyorlar.

Bu soru Paşa'nın çok hoşuna gitmişti. Sofradakilere göz gezdirerek içten bir gülüşle gülmeye başladı:

— Evet, öyledir! Evlenme tarihini bu geziye göre ayarladık, dedi.

Paşa, çok keyiflenmişti. İçkisinden bir yudum alarak sofradakilerin üzerinden geçmişe doğru şöyle bir aşırtma baktıktan sonra konuştu:

— Vaktiyle ben evlenmeye karşıydım.

Kurmay Binbaşı Cevdet Kerim İncedayı:

— Affınızı dilerim, Paşam! Evlenmeye karşı olduğunuzu buyurdunuz. Şimdi sizi lehine çeviren etken nedir? diye sordu.

Paşa, gülümseyişini sürdürerek:

— Muzipler, dedi, birbirinizle anlaşıp tertipler yapıyorsunuz beni konuşturmak için. Sizin Fevzi Paşa'nız bu soruya karşılık vermezdi.

Bütün sofradakilerin gözleri, onun gözlerinin içindeydi. O da bütün bu içten bakışlara sevimli bakışlarıyla birer kez karşılık verdikten sonra şöyle konuştu:

— Neden evlenmeye karşı olduğumu anlatayım.

Bütün sofradakiler, seslerini soluklarını keserek, onu dinlemeye hazırlandılar. Hemen bu sırada dışardan:

— Yangın vaaar! sesleri, kaygulu gürültüler işitildi.

Raufi Bey'le Lâika Hanım, Paşa'dan müsaade isteyerek çılgınca dışarı fırladılar. Otelde bulunan çocuklarının yanma tehlikesiyle karşı karşıya olabileceklerini düşünmüşlerdi.

Bunun üzerine Paşa, sofrada oturanlara yine gülümseyerek şunları söyledi:

— Benim neden evlenmeye karşı olduğumu şu anda eylemce bu davranış ispatlamaktadır. Evli olmak, ulus ve ülke uğruna gerektiğinde büyük fedakârlıkları göze almayı kayıtlar, zincirler. İnsanın, yerine göre, enerjisini kırar. Görüyorsunuz, bir yangın haberi, bir anayla babayı nasıl kaygulandırdı. Şundan ki çocukları var. Yavrularını korumak isterler, haklarıdır. Ben, savaş adamıyım. Hiç bir kayıt altına girmek istemedim. Şimdiyse evlenme lehine neden döndüğümü de Lâtife Hanım'a söyleyeceğim. O da cevap veremezse fena olur.

Bütün sofradakiler, Lâtife adını ilk kez işitiyorlardı, kadınlardan biri, damdan düşer gibi:

— Lâtife Hanımefendi güzel mi, Paşam? diye sordu.

— Hanımefendi, çok güzel olsa ben zaten almam. Ben kıskanç bir adamım. Zekâsını, bilgisini, terbiyesini beğendim.

Lâika Raufi, yine sofraya dönmüştü. Yangın çabucak söndürülmüştü. Lâika, Paşa'ya şu soruyu sordu:

— Paşam, hiç sevdiniz mi?

Paşa'nın yüzünde alaycı bir gülümseyiş gezindi. Kahırlı günlerinin etkisiyle çatılan kaşlarının altında gözleri daldı:

— Sevmek!.. Vakit bulduk mu ki? Bir ömür, çeşitli mücadelerle geçti. Dağ, dere, tepe, vadi ve çadırda, karargâhlarda ömür süren bir askerin sevmeye vakti kalır mı?

Onun bu sözleri bir sessizlikle karşılandı. Sonra, sözlerinin sonunu şöyle getirdi:

— Hanımefendi, hanımefendi! Biz de insanız, bizim de çarpan bir yüreğimiz, bizim de bir duygu yanımız var. Askeriz diye mi kuşkunuz?

Paşa'nın bu sözlerinde bir iç ayaklanışın lirik tonları vardı. Sonra, bu tonlar yumuşadı:

— Haydi, çocuklar, ayağa kalkınız! Piyano bilen piyano başına. Milli havalar çalınız; türküler söyleyiniz; oynayınız! dedi.

Bunun üzerine herkes coşarak yerinden fırladı. Paşa'nın bu içten davranışı herkesi coşturmuştu. Mustafa Kemal, bir yandan ortada çılgınca bir neşeyle oynayanları daha çok coşturmak üzere ellerini çırpıyor, bir yandan da bu küçük barış bahçesindeki mutluluğun gözlerinden akıttığı sıcacık yaşları, hiç kimseye belli etmemeye çalışarak, ak keten mendiliyle siliyordu.

Başkomutan Mustafa Kemal, Bursa Belediye Dairesi'nde yapılan kabul töreninde, başında ünlü Yeniçeri başlığını andıran üst kenarları dışarlak kalpağı, sırtında Mareşal üniformasıyla dikiliyor, Bursa'nın bütün tanınmış kişileri, önünden geçtikçe kendilerini tanıtıyorlardı. Tek sırayla ilerleyen ziyaretçiler, kendilerini tanıtıp Başkomutan'ın elini sıkmak mutluluğuna ermenin sevinci, coşkunluğu içindeydiler. Sırada, üç Bursalı gazeteci de vardı. Birbirinin ardı sıra, o sarışın elin sıcaklığını duymak üzere

birbirini iterek ilerliyorlardı. En sonunda, baştaki gazeteci, Başkomutan'ın karşısına geldi:

— *Yoldaş Gazetesi* sahibi.

Bütün «Yoldaş»ları 1920 kışı içinde dönülebilecek ya da dönülmeyecek yerlerde püskürtülmüş olan Başkomutan, *Yoldaş Gazetesi*'ne mim koyduğu sırada ikinci gazeteci Rıza Ruşen kendini tanıttı:

— *Arkadaş Gazetesi* sahibi.

Onun arkasından Vasıf Necdet, Paşa'nın önünde durarak:

«*Kardeş Gazetes*i sahibi,» deyince Paşa, birdenbire ilerleyen sırayı durdurdu:

— Beyler, bir saniye lütfen!

Üç gazeteci, şaşırarak Paşa'ya döndü. Paşa üç gazetecinin birer birer gözlerine bakarak:

— Yoldaş, değil mi?

— Evet, Efendim!

— Siz, Arkadaş mıydı?

— Evet, Efendim!

— Siz de Kardeş, dediniz.

— Evet, Efendim!

— Bütün bunların tavariş (yoldaş) demek olduğunu biliyor muydunuz?

Üç gazeteci de:

— Evet, Efendim! dedi.

— Peki, o halde?

Rıza Ruşen, hemen atıldı:

— Efendim. Arkadaş, «Dipten doruğa Gazi'cidir».

Öbür iki gazeteci de tehlikeli durumu savuşturmak üzere Rıza Ruşen'in attığı halata tutundular:

— Biz de Gazi'ciyiz, Efendim!

Biraz önce yüzü asılan, kaşları çatılan Paşa'nın yüzünde yine de suçlayan ince, anlamlı bir gülümseyiş parladı, başını biraz yana eğerek:

— Tuhaf rastlantı! dedi.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal, Ankara'dan ayrıldığından

beri yoğun olaylar geçmişti. Refet Paşa, İstanbul'a Trakya'yı simgesel de olsa teslim almaya gitmiş, hasta Fikriye Münih'e yolcu edilmiş, Zübeyde ölmüş, Mudanya çekişmesi olup bitmişti. Şimdi İzmir'e doğru yola çıkacaktı. Orada onu özlemlerin özlemiyle bekleyen güzel İzmir kızı Lâtife'ye kavuşmaya sıra gelmişe benziyordu.

Tren Karşıyaka İstasyonu'na girdiğinde, Mustafa Kemal, hemen kendini karşılamaya gelenler arasından Salih Bozok'u çağırarak, ondan Lâtife üstüne bilgi aldı. Bunun kesin bir bilgi olması gerekliydi. Paşa herhangi bir gerek görülmesi üzerine işi yarıda bırakabilirdi. Salih Bozok'un usuna, hemen, son günlerde Zübeyde'nin, üzerinde direterek durduğu bir isteği geldi: «Salih, benim gördüğüme göre bu kızcağızla oğlum mutlu olamazlar. Sen, hemen beni geriye götür. Mustafamı bu işten vazgeçirteyim.» Salih Bozok, Zübeyde'nin bu isteğini Paşa'ya açmakta ivedi davranamamıştı. Paşa'nın beğendiği bir kızı annesinin beğenmemesi, Paşa'nın katında bir değer taşımazdı. Paşa, nasıl olsa kafasına koyduğu şeyi yapacaktı. Bu yüzden ölümün çırpınışları içinde bulunan bir ananın son dileği de olsa, bunu Paşa'ya iletmekte bir sakınca görmüştü. Böyle de olsa, Paşa, Salih'ten yine bilgi istiyordu. Herhangi bir biçimde yaş tahtaya basmak istemiyordu.

Salih Bozok, Paşa'ya üstüne, türlü erdemlerinden söz ederek, hep olumlu bilgi verdi. O zaman Paşa:

— Ben, onunla evlenmeye karar verdim. Şimdi, babası burada mıdır? diye sordu.

Salih Bozok, o zaman, «Ne iyi ettim de annesinin kuruntularından ona söz etmedim,» diye düşünerek Paşa'nın sorusuna şöyle karşılık verdi:

— Evet, sizi karşılamaya geldi.

— Öyleyse, hemen git; babasını bu kararımdan haberdar et! Ancak, başka hiçbir kimseye buna ilişkin bir şey söylememesini ayrıca tembih etmeyi unutma.

Salih Bozok, Paşa'nın buyruğunu Muammer'e gizlice bildirdi. Gözleri sevinç yaşlarıyla dolan baba, Başyaver'in boynuna sarıldı. Pek çok mutluydu. Yirminci yüzyılın en büyük kah-

ramanlarından biri, Türkiye'nin en büyük adamı olan genç, yakışıklı Paşa, onun damadı oluyordu. Dünyada bundan daha büyük mutluluk mu olurdu? Elinin tersiyle gözlerindeki tatlı yaşları silerek:

— Çok teşekkür ederim, Salih Bey! dedi.

Trenden ilkin sırtında boz avcı giyneğiyle Mustafa Kemal, arkasından, uzun komutan kaputu, başında kendi yapımı kuvayı milliye başlığıyla Kâzım Karabekir, onun arkasından da yine uzun, kurşun rengi komutanlık kaputu, başında kalpağıyla Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, onun arkasından da yaverlerle kimi yönetim adamları indiler. Mustafa Kemal'in elinde ta ilk günden beri taşımaktan hoşlandığı ince bastonu göze çarpıyordu. Başkomutan önce, ötekiler yanında ya da arkasında, oradaki karşılayıcılarla birlikte Karşıyaka'da Osmanpaşa Mescidi avlusundaki yeni mezarın başına gittiler. Mezar, başıyla ayak uçlarında birer süssüz, yassı mezar taşı bulunan, üzerinde küçük palmiye fidanları yükselen taze çiçekler açmış bir toprak yığınından başka bir şey değildi. Ancak, mezarın bir yanına koskoca bir kaya parçası dikilmiş, biraz yontularak düzeltilmiş, yüzüne şöyle bir yazı kazınmıştı: «Mustafa Kemal'in anası, Zübeyde burada gömülüdür.»

Oysa, Lâtife, kaynanası için üzerinde şöyle yazı bulunan mermer sandukalı bir mezar taşı yaptırmıştı: «Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Validei Muhteremleri Zübeyde Hanımefendi'nin...»

Lâtife'nin böyle türbemsi bir mezar yaptırdığını öğrenen Paşa, hemen Kâtip Hasan Rıza (Soyak)'a şu buyruğu vermişti:

— İlk fırsatta İzmir'e gidersin. Bu sandukayı ve kitabeyi kaldırtırsın. Dağdan iki büyük ve uzun taş getirtirsin, birini olduğu gibi temel üzerine tespit ettirir, öbürünü baş yanına diktirirsin ve bunun bir yanını biraz düzelttirerek, «Mustafa Kemal'in anası Zübeyde burada gömülüdür,» diye yazdırırsın. Altına da ölüm tarihini koydurursun, yeter!

Hasan Rıza da Başkomutan İzmir'e varmadan önce, buyruğu-

nu yerine getirmişti. Paşa, Lâtife'nin yaptırdığı sandukanın resmini çok uzun yıllar sonra bir albümde görecek, beğenmeyecekti.

Mustafa Kemal, sol elini ceketinin ilk iki düğmesinin ardına sokup bastonuna dayanarak, üzgün bir sesle anası için şu ağıtı söyledi:

— Zavallı annem, bütün ulus için ülkü olan İzmir'in kutlu topraklarına verilmiş bulunuyor. Arkadaşlar, ölüm, yaratılışın en doğal kanunudur. Ancak, böyle olmakla birlikte, kimi zaman ne üzücü durumlar gösterir. Burada yatan annem, zulmün ve zorbalığın bütün ulusu bir felaket uçurumuna götüren keyfi bir yönetimin kurbanı olmuştur. Bunu açıklamak için müsaade buyurursanız acılı yaşamının birkaç belirli noktasını anlatayım: Abdülhamit dönemindeydi. 1905 tarihinde okuldan henüz Kurmay Yüzbaşı olarak çıkmıştım. Hayata ilk adımımı atıyordum. Ne var ki bu adım hayata değil, zindana rastladı. Gerçekten bir gün beni aldılar ve istibdat yönetiminin zindanlarına koydular. Orada aylarca kaldım. Annem, bunu ancak ben hapisten çıktıktan sonra öğrendi. Hemen beni görmeye koştu, İstanbul'a geldi. Ne var ki orada ancak üç beş gün görüşmek nasip oldu. Şundan ki istibdat yönetiminin hafiyeleri, casusları, cellatları evimizi yine sarmış, beni alıp götürmüşlerdi. Annem ağlayarak arkamdan geliyordu.

Beni sürgüne götürecek olan vapura bindirilirken benimle görüştürülmekten alı konan annem, gözyaşlarıyla Sirkeci Rıhtımı'nda, üzüntüler, acılar içinde terk edilmiş bulunuyordu.

Sürgünde geçirdiğim tehlikeler, onun yaşaymını acılar ve gözyaşları içinde geçirtmiştir. Başka bir nokta daha: Bırakışma zamanında Anadolu'ya geçtiğimde annemi acılı bir halde İstanbul'da bırakmak zorunda kalmıştım. Yanımda kendisinin verdiği bir adamım vardı. Erzurum'dan İstanbul'a gönderdiğimde annem, bu adamın yalnız olarak geldiğinden haberi olduğu dakikada benim hakkımda Padişah ve Halife'ce verilmiş olan ölüm kararının yerine getirildiğini sanmış ve bu düşünce kendisini felce götürmüştü.

Ondan sonraki bütün savaş yılları, onun yaşamını üzüntü ve acı içinde geçirtmişti. Padişah ve Hükümeti'nin ve bütün düşmanların sürekli baskı ve işkenceleri altında kalmıştı. Evi bin türlü neden ve bahanelerle basılır, araştırılır, kendisi tedirgin edilirdi. Annem, üç buçuk yıl içinde bütün gece ve gündüzlerini gözyaşları içinde geçirdi. Bu gözyaşları ona gözlerini yitirtti. En sonunda, pek yakın bir zamanda onu İstanbul'dan kurtarabildim ki artık maddeten ölmüştü; yalnız, manen yaşıyordu.

Annemin ölümünden, kuşkusuz, çok üzgünüm. Ancak, bu acımı azaltan ve beni avutan bir yan vardır ki o da anamız vatanı yok olmaya ve yıkmaya götüren yönetimin, artık bir daha dönmemek üzere mezara götürülmüş olduğunu, görmektir. Annem, bu toprağın altında ama ulusal egemenlik sonsuzluğa dek yaşasın. Beni avutan en büyük güç budur. Evet, ulusal egemenlik ölümsüzlüğe dek sürecektir. Annemin ruhuna ve bütün dedelerimizin ruhuna borçlu olduğum vicdan andını yineleyeyim. Annemin mezarı önünde ve Tanrı'nın karşısında ant içiyorum, bunca kan dökerek ulusun elde ettiği egemenliğin korunması ve savunulması uğruna gerekirse annemin yanına gitmekte asla duraksamayacağım! Ulusal egemenlik uğrunda canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun!

Zübeyde'nin mezarı başından ayrılan Mustafa Kemal, İzmir'in seçkin kimi kişileriyle doğruca Başkomutanlık Karargâhı olarak kullanılan Karşıyaka'daki Uşaklıgiller'in köşküne gitti. Neşeli bir yemek yediler. Paşa, orada kahvelerini höpürdeten konuklara ertesi akşam için çaya çağrılı olduklarını bildirdi. Ancak, çağrılanlar arasında İzmir Kadısı da vardı.

1923 Ocağı'nın 29'uncu günü akşama doğru, eski kalabalık bir aile olan Uşaklıgiller'in bütün yaşayanları erkenden konakta toplanmışlardı. Vakit gelince Lâtife'nin kendisinden küçük olan kız kardeşleriyle erkek kardeşi Ömer, konukları kapıdan karşılamaya başladılar. Köşkün üst katındaki geniş odalardan birine kocaman bir masa konmuştu. Çevresinde sandalyeler diziliydi. Burası nikâh salonu olarak seçilmişti. Salona ilkin İzmir Kadısı, onun arkasından yanında Lâtife, Başkomutan Mustafa Kemal

Paşa girdi. Onlardan sonra, Kâzım Karabekir Paşa, Fevzi Paşa, üniformalı olarak girdiler. Doğruca gidip Mustafa Kemal'in yanına oturdular. İzmir Valisi Abdülhalik Renda ile Salih Bozok da Lâtife'nin yanında yer aldılar. Bu dört kişi, Paşa'yla Lâtife'nin tanıklarıydı. Paşa, sivil giyinmişti. Sırtında lâcivert kruvaze bir giynek vardı. Paşa'nın başında her zamanki yeniçeri başlığını andıran astragan kalpağı yükseliyordu. Koyu renkli bir rop giyen Lâtife ise, saçlarını kara bir örtünün altında toplamıştı. Pencerenin yanında dikilen Muammer'in gözlerinde bir kez daha sevinç göze çarpıyordu. Bir an geldi ki zaten fısıltı halinde çıkan bütün sesler kesildi. Şimdi, salonda çıt çıkmıyordu. Bu sırada, Mustafa Kemal, karşısında oturan İzmir Kadısı'na şöyle ünledi:

— Efendi Hazretleri, biz Lâtife Hanım'la evlenmeye karar verdik. Lütfen, gereken işlemi yapar mısınız?

Paşa'nın dediklerini dinleyen Kadı, Lâtife'ye döndü:

— Hanımefendi, on dirhem gümüş mihri müeccel ve aranızda kararlaştırılan mihri muaccel ile hazırı bilmeclis Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle evlenmeyi kabul ediyor musunuz?

— Kabul ettim.

Kadı, bu kez de Paşa'ya döndü:

— Paşa Hazretleri, on dirhem gümüş mihri müeccel ve aranızda kararlaştırılan mihri muaccel ile bilmeclis Lâtife Hanımefendi'yle evlenmeyi kabul ediyor musunuz efendim?

— Kabul ettim.

Evliler, masadan kalktıktan sonra, bütün konuklarca kutlandılar.

Anadolu Ajansı, evliliği bütün yurt yüzeyine yaydı. Gece bütün konuklar, Lâtife'nin iki kız kardeşinin elinden demli çaylar, şerbetler, şekerlemeler aldılar. Bu evlilikten en çok duygulananlardan biri de Fevzi Paşa olmuştu. Bu işi yaptığından dolayı durmadan bir yandan gözlerindeki sevinç yaşlarını siliyor, bir yandan da Mustafa Kemal'in sırtını sıvazlıyordu.

Böylece, 29 Ocak 1923 saat on yedide Mustafa Kemal dünya evine girmiş oluyordu.

GECEYARISI TRAMVAYI

«Bizim devlet yönetiminde izlediğimiz prensipleri, gökten indiği sanılan kitapların doğmalariyle asla bir tutmamalıdır. Biz, esinlerimizi gökten ve yitikten değil, doğrudan doğruya dirimden almış bulunuyoruz.
Mustafa Kemal.»

Lâtife, yanı başında bir devin yattığından habersiz, sevişme faslından sonra mışıl mışıl bir mutluluk uykusunun gül bahçesinde dalıp gitmek istedikçe yatakta dönüp duran, bir türlü uyuyamayan kocasının tedirginliğinden tedirgin oluyordu. Dışarıda geceyarısı horozları son şarkılarını söylüyor, yerlerini sabah horozlarına bırakmaya hazırlanıyordu, İzmir'in kuru soğuğunu yüklenen kış rüzgârı, dışardaki kuru dallarla yapraksız beşpençeleri hışırdatarak geçiyordu. Uzaktan uzağa bekçi düdükleriyle bahçenin içinde, dışında dolaşan nöbetçilerin ayak sesleri işitiliyordu. Bu sırada Lâtife'nin yanında uzanan Mustafa Kemal'in kafası, cehennem gibi çalışıyordu. Açılması gün sorunu olan İzmir İktisat Kongresi'nin açılış nutkundan tutun da İsmet Paşa'nın Lozan'daki emperyalist devletlerin delegeleriyle yaptığı korkunç savaştan sonra elleri boş Türkiye'ye doğru yola çıkışına, Rauf Bey'le İsmet Paşa arasında, görüşmeler boyunca sürüp giden anlaşmazlıklara, Cumhuriyet rejiminin Lozan Barış Antlaşması'ndan hemen sonra -Bu, nasıl olsa yakında imzalanacaktı- ilanına, batılı devletlerle, Sovyetler Birliği'yle çekişmesiz, düşmanlıksız bir ilişkiler zinciri kurmak uğruna katlanılacak zorluklara dek, her şeyi, her gün her gece, düşündüğü gibi bu gece de düşünüyordu. Kafasındaki dünya cıvıl cıvıldı. Uzun askerlik, cephe yaşayışı boyunca geceleri yaşamaya alışmış olan kafası, böyle tavuklar gibi erkenden yatağa girmeye, öbür insan-

larla birlikte geceleri ölüler gibi uyumaya alışamamıştı. Güzel, körpe karısının kolları arasında şimdiye dek pek az tadabildiği bu türlü mutluluk da bir noktada onu sıkmaya başlamıştı. Kafası bir lokomotif, daha doğrusu bir füze gibi karanlıklarda koşarak yıldız avcılığına çıktığı bir sırada, yaşamın en anlamlı bir döneminde ölüler gibi uyumak onun karakterine uymuyordu; onun yapacağı iş değildi. Geniş savaş meydanlarına, Anafartalar tepelerine, Sakarya Ovalarına, Kocatepe'nin yüksekliklerine bir yengi heykeli gibi dikilip durduğu o coşkun, o mutlu günler nasıl da geçip gitmişti. O da şimdi, küçük erkekler gibi bir dişinin yanı başında yarı ölü uzanıp sabahı etmek zorundaydı. Gürültünün, patlamalı, bombardımanlı, şimşekli savaş meydanlarının senfonik coşkunluğu, bir mutluluk senfonisi gibi nasıl da kendisinden gittikçe uzaklaşıyor, karanlığın uçsuz bucaksızlığında yitip gidiyordu. Hayır, o küçük erkekler gibi bir kadının yatağında hapsolmayı, mutluluk sayacak cücelerden değildi! Koskoca, kanlı savaş destanı bitmiş, şimdi, barış destanı başlamıştı. Bu, belki de ilkinden daha güç yaratılabilecek demir mısralı bir destan olacaktı. Buna nereden, nasıl girileceğini iyice saptamak gerekiyordu. Gündüzlerini bir sürü protokolün, törensel yaşayışın alıp götürdüğü eski asker, yeni devlet adamı, ancak, gecelerin uçsuz bucaksız yalnızlığında kendi kendisiyle başbaşa kalıyor, yeni barış döneminin kuruluşu üstüne kafasına saldıran tümen tümen düşünceyi bir sıraya koymaya çalışıyordu. Geceler, onun kutsal düşünce eviydi. Orda tapınaktaki bir inanır gibi bayağı tapınırcasına bir coşkunluk duyuyordu.

Evliliğin tatlı yanları olduğunu yeni yeni keşfetmeye başlamakla birlikte bağdaşamayacağı yanlarını da ilk kez olarak anlıyordu. Her şeyden önce bir kümes hayvanı gibi akşamdan yatağa mıhlanacak insanlardan değildi, Buna, güzel Lâtife'nin yüzünden bir zamandan beri zorlukla katlanıyorsa da bunun çok uzun süremeyeceğini de anlıyordu. Birkaç ay sonra, Cumhuriyet'i ilan etmeyi düşündükçe, bütün kafası ateş kesiliyor, düşünceleri ateşten bir cennet bahçesine doğru uçuşuyordu. Yazgısı,

ona bu ülkenin en büyük adamı olmayı nasip edeceğe benziyordu. Gerçi, bugün o durumdaysa da bu ülkenin Cumhurbaşkanı olunca bunu törensel olarak da saptamış olacaktı. Sorun, bu da değildi. Türkiye'yi, yeni Türkiye'yi yeryüzünün en mutlu insanlarıyla dopdolu bir ülkeye döndürmek en büyük özlem olarak yüreğinin sıcacık bir köşesinde bir ışık yumağı, bir tatlı umut olarak yaşıyordu. İlk devrimci gençlik günlerinden beri bu ülke uğruna kurduğu düşler, artık, birer mutluluk belgesi olarak, uygulanmak dönemine gelip dayanmıştı. Hemen bugünlerde yapılacak işlerin listesi o kerte yoğundu ki düşünceleri o sorundan o soruna atladıkça, kafasının içi ateş kesiliyor; yatak, ona bir cendere gibi gelmeye başlıyordu. Yatağından fırlayıp insanlarla görüşüp konuşmak, yürümek, at sürmek, otomobille gitmek, uzaklıkları arkada bırakmak, devinimin ölümsüz kanunu içinde evrenin kımıldayan bir kırıntısı olduğunu anlamak istiyordu. Usundan, başkalarına çocukça denebilecek istek kelebekleri, renkli kanatlarıyla uçuşarak geçiyordu.

Bu dakikalarda yatakta dönüp durdukça karısının da uykusu kaçıyordu. Kadın, en sonra, Paşa'nın bir tedirginliği olduğunu anladı:

— Ne var, Kemal, bir rahatsızlığın mı var?

— Lâtife, ben, şimdi, bir tramvaya binmek istiyorum.

Genç kadın, saate baktı. Gecenin ikisiydi. Kentte bütün yaşantı durmuştu. Bu geç saatte tramvay nereden bulunacaktı:

— Şimdi, bütün tramvaylar depoya gitmiştir. Ancak sabah ezanıyla işlemeye başlarlar.

Tersliğe bakınız ki Başkomutan'ın sağlığı da bugünlerde öyle, ahım şahım, değildi. Büyük yengi günlerinde pek yıpratıcı bir yaşam geçirmiş, yengiden sonra doktorların dediğine göre çok durgun, dinlendirici günler geçirmesi gerekmişti. Hele, sürekli uykusuz, yemesiz içmesiz savaş gecelerinin düzensizliklerini geride bırakıp düzgün gece uykuları uyuması gerekiyordu. Onun bu düzgün uyku saatlerini düzenlemeye de herkesten önce eşi Lâtife özen göstermek zorundaydı. O da bunu elinden geldi-

ğince yapmaya çalışıyordu. Ne var ki bu saat gecenin ikisinde başgösteren tramvay sevdası, Lâtife'yi şaşırtmıştı. Çocukça bir hevese benzeyen bu kaprisin anlamı neydi? Genç kadın ilkin bunu bir şaka sandıysa da kocasının giyinip hazırlanmaya başladığını görünce, işin gerçeğe bindiğini anladı. Hemen yaverlere telefon açarak bir atlı tramvay hazırlatılmasını, Paşa'nın tramvaya binmek istediğini bildirdi. Lâtife, yine de tatlı, koruyucu sesiyle onu bir sevgi, şefkat tülüne sardı:

— Dinlenseniz, daha iyi olmaz mı? Vakit de oldukça geç.

— Ben de vaktin geç olmasından yararlanarak tramvaya binmek istiyorum ya!

— Peki, öyleyse hazırlatalım.

Yaverlerden gelen telefon haberi, atlı tramvayın hazır olduğunu bildirdi.

Mustafa Kemal, yanında Lâtife'yle Yaveri, kendisi için hazırlanan tramvaya bindi. Gece karanlıktı. İzmir, bu karanlıklar içinde yitip gitmişti. Birkaç ay önceki canavar yangınların yakıp kül ettiği yıkıntı yerlerinden köpek ulumaları, baykuş sesleri geliyor, körfezin eski hırçın suları, başlarını bir uyum içinde Kordonboyu'nun taşlarına çarpıp duruyordu. Paşa, birkaç ay önce buralarda kopan kıyameti, kaçak düşman ordusuyla onların yerli yardakçılarının oluşturduğu tedirgin mahşer kalabalığını andı. Bu ölü sessizlik de onu tedirgin ediyordu. O, hep en civcivli devinimin patlak verdiği yerlerde yaşamaya, sırasında bu mahşer gibi kalabalığa komuta etmeye alışmıştı.

Sürücü, atları dehleyerek tramvayı yürütürken, Mustafa Kemal yavaşça onun yanına sokuldu:

— Sen, atları kamçıyla mı yönetirsin?

— Elbette, Paşam! Kamçısız yönetilir mi?

— Neden yönetilmesin?

— Biz, görmedik.

Paşa, sürücünün yanına çıktı:

— Sen, şu yerini bana; ver de ben kamçısız yöneteyim!

Dizginleri eline toparlayan Paşa, atları sürmeye koyuldu. Bir yandan da sürücüyle yarenlik ediyordu:

— Nasıl, sürebiliyor muyum?

— Benden iyi sürüyorsunuz, Paşam!

— Ben de senin gibi yöneticiyim. Ben de yüzbinlerce insanı ölüme giden yola seve seve götürdüm. Ne var ki bir tanesine bile kamçı kullanmadım.

Lâtife de Paşa'nın tramvaycılığına imrenmişti:

— Paşam, ben de biletçi olsam?

— Çok güzel olur, biletleri çaldırmazsın.

Bu karşılıkta hiçbir şaka tonu yoktu. Paşa hemen sözün arkasını şöyle getirdi:

— Kamçısız tramvay yönetiyorum, beni çok konuşturma!

Gecenin sessizliğinde bu alışılmamış nal tıkırtıları, tramvay tekerleği gıcırtıları, İzmir'in karanlık, üzgün sessizliği içinde bir süre öttü durdu.

Paşa'nın yanı başında kürküne bürünmüş oturup yolun karanlığında parlayan demir raylara dalan Lâtife; Paşa'nın, kamçısız bir yönetimle Türkiye'yi yönetebileceğini düşünüyordu. Türkiye, şu tramvaya benzer miydi? Onu çekip götüren şu zavallı atcağızlar, büyük istekleri, tutkuları bulunan Türk insanına benzetilebilir miydi?

İZMİR GAZETECİLERİYLE SÖYLEŞİ

«Türk'ün haysiyet ve izzetinefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır.

Mustafa Kemal.»

30 Ocak 1923 günü Başkomutanlık Karargâhı'na giden *Anadolu, Ahenk, Sadai Hak, Şark, Yeni Turan* gazeteleri başyazarlarıyla yaptığı konuşmada Mustafa Kemal Paşa şunları söyledi:

— İtilâf Devletleri'nin, henüz Türkiye'nin ve Türkiye halkının varlığının ve gelişmelerinin kesin olarak gerekli kıldığı yeni

koşulları kabul ve doğrulayıcı bir anlayışa ulaşamadıkları anlaşılıyor. Bütün uygar ülkeler için hiçbir vakit söz konusu edilemeyecek olan birtakım bağımsızlığı zedeleyici hususları, Türkiye için uygun görmekte olan İtilâf Devletleri'nin gösterdikleri inat ve diretim bütün dünyanın şaşırarak karşıladığı bir niteliktedir. Türkiye çıkarlarına karşıt davranmakta Fransız ve İtalyan Delegasyonları, İngiliz Delegeleri birbirleriyle sanki yarışıyorlar. Türkiye, bütün bağımsızlığını sağlayacak bir barış istiyor. Bu, güvenlik altına alınmadıkça, insanca yaşamak için gereksediğimiz yaşam ve bağımsızlık koşullarını gerçekleştirinceye dek, başladığımız iş sürdürülecektir. Ulusun ağır kararı budur. Ulusumuzun bu kararını kesin olarak uygulamak uğruna her türlü tedbirler zaten güvenlikle alınmış bulunuyor. Dolaştığım yerlerde halkın çok içten ve yürekten gelen sevinçli karşılamalarına tanık oldum. Bundan son kerte duygulandım. Birkaç gün kalmak fırsatını bulduğum yerlerde doğrudan doğruya halkla söyleştim. Ve büsbütün anladım ki halkımız, çok uyanık bir halktır. Bir devlet bütün bağımsızlığına ve bir ulusun kısıtsız koşulsuz egemenliğine sahip bulunmadıkça, o devlet ve ulus için yaşamak, refah ve onur olamayacağını anlayan ulusumuz, bu amaçlarını sağlamadıkça yaşanamayacağına inanmıştır.

Ulusumun bütün gerçekleri anlamakta gösterdiği olgunluk, yetenek, övünmeye değer. Artık, bu ulusu tutsak ve bu ülkeyi sömürge ya da çiftlik yapmak hevesinde bulunanların ne büyük gaflette bulundukları anlaşılır. Ülkenin istek ve gerçek gereksinimlerine uygun bir barış yapmak olanağı doğduktan sonra, geçmişteki zararları az zamanda kapatmak zorundayız. Özellikle ekonomi ve kültür çalışmalarına çok büyük çabalar göstermelidir. Bu çalışmaları temelli ilkelere dayandırmak ve doğru yönlerde sürekli kılabilmek uğruna, bütün ulusun çalışma ve çabasını uyumlu ve verimli kılmak amacı ile barıştan sonra, Halk Fırkası, adı altında bir siyasal örgüte gerek olduğu kanısındayım. Bence, bizim ulusumuz, birbirinden çok ayrı çıkarları izleyecek ve bu yüzden birbirleriyle çatışma durumunda bulunan sınıflara

ayrılmamıştır. Olan sınıflar da birbirlerinin yardımcısıdırlar. Bundan dolayı, Halk Fırkası, bütün sınıfların haklarını, gelişme ve mutluluk nedenlerini sağlamaya kendini verebilir. İzmir'de halk ile genel bir söyleşi yapmaya fırsat bulursam, bu konuda daha çok ayrıntı verebilirim.

Bu sırada başyazarlardan biri ulusal egemenliğin kısıtlanıp kısıtlanmayacağını sordu. Paşa, ona şu karşılığı verdi:

— Esas Teşkilât Kanunumuz, esasen bunu kefalet altına almıştır. O kanun ki şunun bunun koyduğu bayağı bir kanun, bir yazı olmayıp yazılmadan önce bir ulusun iş ve davranışıyla ve bunların sonuçlarıyla anlatılıp saptandıktan sonra üç buçuk yılı aşkın bir zamandan beri uygulanmakta olan bir kanundur. Bu kanunun temelli maddelerini bozan herhangi bir makama hak ve yetki verilemez. Esas Teşkilât Kanunu'nun Birinci Maddesi gereğince, egemenlik, kısıntısız koşulsuz ulusundur. Ulusumuz için hiçbir noktasının her ne biçim ve anlamda olursa olsun, değiştirilmesine müsaade edilemez. Bu düstur, ulusça dirimsel bir önemdedir.

— Yeni seçimler ne zaman yapılacaktır, Paşam?

— Barış yapmaya İtilâf Devletleri engel olmazlarsa, barış koşulları Meclisçe doğrulandıktan sonra, üzerine aldığı ve büyük onur ve başarı ile yapagelmekte olduğu tarih görevini bitirmiş olacaktır. Böylece ulusal ülkü elde edilinceye dek, Meclis'in toplantı durumunda bulunmasını gerekli kılan geçici kanun maddesinin gereği yapılacaktır.

İZMİR HALKIYLA SÖYLEŞİ

«Yüksek Türk, senin için yüksekliğin sınırı yoktur. İşte, parola budur.
Mustafa Kemal.»

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, 31 Ocak 1923 günü İzmir gümrük yapısının geniş salonunda İzmir halkıyla söyleşti. Kadınlı erkekli pek çok kişinin sorduğu sorulara elden geldiğince toplu karşılıklar vermeye çalıştı.

— Sayın İzmir halkı; sevgili hemşerilerim! Sizi böyle yakından yüz yüze selamlamak, benim için çok büyük mutluluktur. Gerek bundan beş altı ay önce yenmiş ordumuzun içinde geldiğimde ve gerekse bu kezki gelişimde halkın bana gösterdiği içten karşılayıştan dolayı çok teşekkür ederim. Elde olsaydı, teşekkürlerimi bütün İzmir halkına ayrı ayrı bildirirdim. Ne yazık ki bu maddeten olamaz. Duygularımın bütün hemşerilerime iletilmesini burada bulunanlardan rica ederim.

Hanımlar, Efendiler! İzmir, kırk yüzyıllık bir dedeler kentidir. İzmir, bu kerte derin bir tarihe sahip olmakla birlikte, coğrafya durumu yüzünden ekonomik ve siyasal çok büyük bir öneme sahiptir. İşte, bundan dolayıdır ki Türkiye'yi yok etmek isteyen düşmanların bakışları, ilk önce bu önemli tarih bölgesine çevrilmiştir. Nitekim, düşmanlarımız, en önce burasını işgal etmişler, ondan sonra daha doğuya ilerlemişlerdir, İzmir'in işgali, bütün ulusun yüreğinde derin bir yara açmıştır. Herkes, İzmir için ağlıyordu. İzmir, halkın acılarını, ağlayışlarını, direniş ve inanını anlatmak üzere bir parola olmuştu. Türlü bakımlardan çok değerli olan İzmir, elbette, düşmanların eline bırakılamazdı; nitekim, bırakılmadı da.

Efendiler! Ben şimdi burada hazırlıklı bir söylev verecek değilim. Amacım, halkça, kardeşçe söyleşmektir. Bu dakika karşı-

nızda bulunan kişi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkomutanı Mustafa Kemal'dir. Bundan dolayı benden neler istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim.

Dinleyicilerden üçü kadın olarak dokuz kişi, Mustafa Kemal'e birçok soru sordu. Paşa da bütün bu soruları dikkatle not etti. Bunlar, otuzu aşkındı. Türk Devleti'nin bugünkü temelleri, kadının toplum yaşamındaki yerinin ne olacağı; Lozan Barış Konferansı'ndaki görüşmelerin ne aşamada bulunduğu, tarım, ticaret, endüstrinin gelişmesi; Halk Fırkası'nın izleyeceği temel ilkelerle birlikte daha birçok soruya Paşa birer birer şöyle karşılık verdi:

— (...) İnsanların yaradılışına ilişkin birbirine aykırı kuramlardan söz etmeyeceğim. Sonraki dönemlerden başlayacağım. Şuna inanmak gereklidir ki yeryüzünde gördüğüm her şey, kadının eseridir. Nitekim, hepimiz, Padişahlar üstüne kötü düşünceler besliyorduk. Bunlar, annelerimizin öğrettiklerinin sonuçlarıdır. Bir toplum, cinsinden salt birinin yüzyılın gereklerini elde etmesiyle yetinirse, o toplum, yarıdan çok zaaf içinde kalır. Bir ulus, gelişmek ve uygarlaşmak isterse, özellikle bu noktayı temel olarak benimsemek zorundadır. Bizim toplumumuzun başarısızlığının nedeni, kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz umursamazlık ve kusurdan doğmaktadır. İnsanlar, dünyaya yazgılarınca yaşamak üzere gelmişlerdir. Yaşamak demek, çalışmak demektir. Bundan dolayı, bir toplumun bir üyesi çalışırken öbür üyesi durursa, o toplum felçli olarak kalır. Bir toplumun hayatta çalışması ve başarı kazanması için çalışmanın ve başarılı olabilmenin dayandığı bütün nedenlerle koşulları benimsemesi gerekir. Bundan dolayı bizim toplumumuz için bilim ve fen gerekliyse, bunları benzer alanda hem erkek hem de kadınlarımızın elde etmeleri gereklidir. Bilinmektedir ki her aşamada olduğu gibi toplum yaşamında dahi iş bölümü vardır. Bu genel iş bölümünde kadınlar, kendilerine özgü görevleri yapacakları gibi aynı zamanda toplumun rahat yaşaması, mutluluğu uğruna gerekli olan genel çalışmalara da katılacaklardır. Kadının evdeki görevi, en ufak, en önemsiz görevi-

dir. Kadının en büyük görevi, analıktır. İlk eğitim verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse bu görevin önemi gereği gibi anlaşılır. Ulusumuz, güçlü bir ulus olmaya karar vermiştir. Bugünün gerekli işlerinden biri de kadınlarımızın her bakımdan yükselmelerini sağlamaktır. Bundan böyle kadınlarımız da bilgin olacaklar, erkeklerin geçtikleri bütün eğitim aşamalarından geçeceklerdir. Sonra kadınlar, toplum yaşamında erkeklerle birlikte yürüyerek birbirinin yardımcısı ve desteği olacaklardır.

Efendiler! Affedersiniz! Bir noktayı açıklamak üzere bir an duracağım. Efendiler, dediğim zaman, Hanımefendiler ve Beyefendiler, demek istiyorum! Kolaylık olsun ve hanımlarla efendilerin tam eşitliğini anlatsın diye bu yolda konuşmayı uygun gördüm.

Düşmanlarımız bizi dinin etkisinde kalmış olmakla suçlamakta ve duraklama ve çöküntümüzü buna bağlamaktadırlar. Bizim dinimiz, hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını istememiştir. Tanrı'nın buyurduğu şey, Müslüman kadınla erkeğin, birlikte bilim elde etmesidir. Kadınla erkek, bu bilimi aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onu elde etmek zorundadır. İslâm ve Türk tarihi incelenirse görülür ki bugün kendimizi bin türlü bağlarla bağlı sandığımız şeyler yoktur. Türk toplum yaşamında kadınlar, bilimce, kültürce ve başka bakımlardan erkeklerden kesinlikle geri kalmamışlardır. Belki daha da ileri gitmişlerdir. Bugün bu ülkeyi gözden geçirelim: Göreceğimiz iki tablo vardır. Birisi, tarlalarda erkeklerle birlikte çalışan, pazar yerine giden, çalışmalarında kocalarına yardım eden kadınlar... Ben, bu kadınlar arasında daha iyi işten anlayanlarına ve hesap yapanlara rastladım.

Bir gün Akşehir yöresinde bir köye gittim. Çok yağmur yağıyordu. Soğuk da vardı. Kendimi belli etmeyerek bir evin önünde duran bir kadına:

«Hemşire, yağmur var, soğuk var, beni içeri alır mısınız?» dedim.

«Buyurun!» diyerek beni bir odaya aldı. Odada ateş olmadığı ve yeni bir ateşin yakılması uzun zaman istediğinden:

«İsterseniz bizim odaya gidelim. Orada hazır ateş var,» dedi. Gittik. Ardından komşularından birkaç kadın ve erkek daha geldi. Burada konuşmaya başladık. Konuşurken bana en önemli soruları soranlar kadınlar oldu. Askerin durumunu, düşmanın durumunu, en önemli düşmanın hangisi olduğunu sordular. Bunları sorarken hiçbir kayguya, çekinmeye gerek görmediler. İnsanca konuştularsa da sonra benim kim olduğumu anlayınca kaygulandılar. Söyledikleri şeylerden kendilerine bir zarar geleceğini sanarak korktular. Şundan ki şimdiye dek törensel bir adamla açıkça konuşmayı bir suç saymışlardı.

Efendiler! Ülkemizde bilgisizlik varsa, geneldir. Salt kadınlarımız için değil, erkeklerimiz için de vardır. Başka bir görünüşe kasabalarda, kentlerde rastlıyoruz. Bu da daha çok yabancı romanlarında okunan kafes efsaneleridir. Kuşku yok ki bu geri göreneği ortalığa yayan, Saraylar olmuştur.

Dinin, gerektirdiği örtünme, kısaca anlatmak gerekirse kadınların çalışmalarını zorlaştırmamalı, edebe aykırı olmayacak bir basit biçimde bulunmalıdır. Örtünme, kadını yaşamından ayıracak biçimde olmamalıdır. Bu konuda son söz olarak diyorum ki bizi analarımızın adam etmeleri gerekliydi. Onlar, edebildikleri gibi etmişlerdir. Ancak, bugünkü düzeyimiz, bugünün gerek ve gereksinimlerine yeterli değildir. Başka düşünüşte, başka olgunlukta adamaları gereksemekteyiz. Bunları yetiştirecek olanlar, bundan sonraki annelerdir.

(...) Bütün dünya görmüş ve anlamıştır ki Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışmıştır. Yeni bir devlet yaratılmıştır ki adına «Türk Devleti» derler. Bu devlet, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce ve onun Hükümeti'nce yönetilir.

Unutulmamalıdır ki ulusun egemenliğini bir kişide ya da birtakım kişilerin elinde bulundurmaktan çıkar bekleyen bilgisiz ve gafil insanlar vardır. Hükümdarlar, kendilerini var olmayan gücün temsilcisi tanırlar, bundan zevk alırlar. Ancak onların çevresindeki çıkarcılar, bunu din kılığına büründürerek bütün ulusu kandırmaya çalışırlar. Nitekim, şimdiye dek de çalışmışlardır.

Sonunda ulusun kulağı bu öğretilerle dolar, bunları dinin ve gerçeğin gereği sanırlar. Bu gibilerine gerici ve davranışlarına gericilik derler. Yakın tarihimizin aşamalarını incelersek, birçok örneklerine rastlarız. Ancak, buna bütün dünya inanmalıdır ki ulusumuz bu gibi öğretilerle artık kandırılamaz. Fetva ile ya şu ya da bu biçimde ulusu gericiliğe sürüklemek isteyenlerin yeri zindan olacaktır. Kesin olarak ve çekinmeden söylerim ki ulusal egemenliğimizin her zerresini şu ya da bu biçimde bağlamak isteyenler, en koyu gericilerdir, öylelerine karşı ulusun yapacağı şey, onları parçalamaktır.

(...) Bu konferansa (Lozan) büyük bir iyiniyetle, barış ve suskunluğu bir ayak önce sağlamak uğrundaki ciddi isteğimizle gittik.

Bu isteğimizin ciddiliğine ülkemizi onarmak, ulusumuzu mutluluğa, rahatlığa ulaştırmak yönündeki kesin inanımızdan daha büyük, daha açık bir kanıt olamaz. Savaşa girmekliğimizin nedenleri dirimimizi savunmak zorunluluğundan gelmiş ve gelmektedir. Oysa, bizimle konuşma masasına oturanlarda aynı içtenliği bulamadık. Bizim düşünüşümüzle onlarınki arasında büyük ayrılıklar vardı. Bu kez de ayrılıkların ortadan kalkmadığını gördük. Biliyorsunuz ki Batı dünyası, Osmanlı Devleti'ni yıkmak uğruna ortaya Doğu sorunu adıyla bir sorun çıkarmıştı. Batı, öyle sanıyordu ki Osmanlı Devleti'ni yıkmakla onu oluşturan öğeyi de yıkacaktı. Gerçi başarı kazandı, ancak, ikincisinde kazanamadı ve kazanamayacaktır. Batı dünyası şimdi bile bir gerçeği görmek ve doğrusunu söylemek istemiyor ki o da eski Osmanlı Devleti'nin yok olduğu ve yeni Türkiye Devleti'nin doğduğudur. Türk Ulusu, kendi adına yeni bir devlet oluşturmuş, direnişi, gücüyle yeniden ortaya çıkmıştır.

(...) Bize önerilen antlaşma, katıksız bağımsızlık isteyen ulusumuz için hiçbir vakit benimsemeğe değer görülemez.

(...) Bizde en çok göze çarpan bir nokta vardır ki o da herkesin bu gibi sorunlara dokunmaktan kaçınmasıdır. Medreseler ne olacak, vakıflar ne olacak, dediğimizde, hemen bir direnmeyle

karşılaşırsınız. Bizim dinimiz en doğal, en ulusal bir dindir. Bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bizde, Rahiplik sınıfı, diye bir şey yoktur. Hepimiz, dinimizin dediklerini eşit olarak öğrenmek zorundayız. Her birey, bunları öğrenmek için bir yeri gerekser. Orası da okuldur. Ulusumuzun bilgi ocakları bir olmalıdır. Bütün ulus, çocukları, kadın-erkek aynı eğitimle oradan çıkmalıdır. Her alanda yüksek eğitim görmüş uzmanlar yetiştirmek gerekli ise, dinimizin gerçek felsefesini incelemek, inandırmak gücüne sahip seçkin ve gerçek din bilginlerini yetiştirecek yüksek kuruluşlarımız olmalıdır.

Ordumuz, babalarına ve dedelerine yaraşan çocuklar olduklarını gösteren kişilerden kurulmuştur. Bundan sonra, ordumuzu daha iyi bir duruma getireceğiz. Bu da ordunun rahatlık ve mutluluğunu sağlamakla olacaktır. Subaylarımızı yaşamak kaygusu içinde bırakmak hiçbir vakit uygun olamaz. Ulusumuz, subaylarının, askerlerini ve devlet makinesini işleten memurlarının rahatlığını elbette göz önüne alacaktır. Milis subaylarına gelince, ordumuzda böyle bir subaylık sınıfı yoktur. Yalnız savaşlar sırasında bu sıfat ve yetkilerle çalışmış olan fedakârlar vardır. Bunların ödülsüz kalmamaları gerekir. Bunlar ya ordunun içinde görevlerini sürdürmektedirler ya da ordu kurulduktan sonra ülke içinde yeteneklerine uygun olan işler bulmuşlardır. Her ne biçimde olursa olsun çalışmış olanlar, ulustan büyük armağanlar bekliyorlarsa, doğru bir davranışta bulunmuş olamazlar. Ulustan çok şey istememeliyiz. Çalışanlar, namus görevlerini yapmış olmaktan başka bir şey yapmamışlardır.

MECLİSTE İKTİSAT KONGRESİ İÇİN GÜRÜLTÜ

«Yeni Türkiye Devleti emperyalist bir devlet olmayacaktır. Ancak, yeni Türkiye Devleti bir iktisat devleti olacaktır.
Mustafa Kemal.»

İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Büyük Millet Meclisi kürsüsüne çıkarak şöyle konuştu:

— Efendim, Trabzon Mebusu sayın Ali Şükrü Beyefendi'nin İktisat Kongresi üstüne iktisat vekâletinden ve Vekiller Kurulu Başkanlığı'ndan bir soru önergesi vardır. Ben, İktisat Bakanlığı'na ilişkin bölümlerine karşılık vereceğim. Esasen hepsi İktisat Bakanlığı'yla ilgilidir. Müsaade buyurulursa, fıkra fıkra, karşılık vereyim.

Karahisarlı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü:

— Soru önergesi bir kez okunsun! diye bağırdı.

Önerge okundu:

«Yüksek Başkanlığa!

Şu günlerde İzmir'de büyük bir İktisat Kongresi yapılacağını gazetelerde okuyoruz. Bu kongre, salt iktisat vekâletinin girişimiyle mi, yoksa Vekiller Heyeti'nce alınan bir karar sonucu olarak mı toplantıya çağrılmıştır? Kongre'nin gündemi nedir?

Kongre'ye üye olmak üzere birçok mebusların seçilmesi dolayısıyla bu mebusların Ankara'dan ayrılması sonucunda Meclis'in çoğunluğu bozulmayacak mıdır? Bozulunca şimdiki görüşmelerin en civcivli döneminde Meclis'in isterse iki üç gün için olsun, çalışmasını durdurması doğru mudur?

Bu işler üstüne sayın Vekiller Kurulu Başkanı ile İktisat Vekili Beyefendi'nin ivedi ve ağızdan açıklama yapmalarını ister ve rica eylerim.

3 Şubat 1923
Trabzon Mebusu
Ali Şükrü.»

Önergenin okunmasından sonra, İktisat Vekili Mahmut Esat, konuşmasını şöyle sürdürdü:

— Efendim, Ali Şükrü Beyefendi'nin sorularına, fıkra fıkra, karşılık vereceğim. Şu günlerde gazetelerde büyük bir İktisat Kongresi açılacağını gazetelerde okuyoruz. Efendim! İktisat Kongresi'nin toplanması, salt bir gazete haberi değildir. İktisat Bakanlığı'nın bundan bir buçuk ay önce bütün vilayet ve livalara törensel bir bildirgesi vardır. Bu bildirge, bütün gazetelerde yayımlanmıştır. Bundan dolayı, bunun bir gazete haberi olarak alınmamasını rica ederim. Fıkra iki: Bu kongre salt İktisat Bakanlığı'nın girişimiyle mi yoksa vekiller kurulunca alınan bir karar sonucu olarak mı toplantıya çağrılmıştır?

Türkiye İktisat Kongresi, salt İktisat Bakanlığının girişimi ve isteğiyle toplantıya çağrılmıştır. Vekiller Kurulu'nun bu yolda bir kararı yoktur. İktisat Bakanlığı, büyük İktisat Kongresi'ni toplantıya çağırmayı büyük bir ödev ve yetkisinin en değerli parçasından biri bilmiş ve ülkenin ekonomisine böylece en büyük hizmetlerinden birini yapacağına inanarak, doğrudan doğruya büyük bir kongreyi toplantıya çağırmıştır. Efendiler! Üretim bölgelerimizde iktisat incelemelerinde bulunmak üzere bundan bir hayli zaman önce gezim sırasında ülkenin pek çok gereksinimlerini yakından gördüm. Ve uzun yıllardan beri unutulmuş olan ekonomimiz üstüne ülkemiz iktisat yapımcılarının bir araya gelerek düşünmelerini, düşüncelerini Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne bildirmelerini ve kendi girişimleriyle orada yapılması gereken işlere hemen orada karar vererek davranmalarını uygun gördüm. Ve 12 Kasım'da Başkomutan Paşa Hazretleri'ne İzmir'den telgraf çektim. Dedim ki ülkenin ekonomisi uzun yıllardan beri unutulmuştur. İktisat yapımcıları dinlenmemiştir. Bu meslek adamlarını dinlemek ve onların dileklerine göre iktisat programı yapmak, doğrudan doğruya ülkenin vicdanını ve yüreğini dinleyerek bir program yapmak gerekir. Ve bu çok hayırlı olur. Bu hayırlı işin Onursal Başkanlığı'nı alır mısınız? diye sor-

dum. Başkomutan Paşa Hazretleri'nden karşılık aldım. Sevinerek alıyorlardı. Ve bugün de Onursal Başkanlığı'nda bulunuyorlar. Kendileri, açılış törenini yapacaklardır. Ben, temelde halkçı olan Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın Onursal Başkanlıklarında İktisat Kongresi'nin açılmasını Hükümetimiz'ce ve Meclisimizin ilkeleriyle de çok uygun buldum. Böylece Başkan Paşa Hazretleri de benimsediler.

İktisat Kongresi'ni toplamaktan amaç, Efendiler, Türkiye'nin her yanı bir olduğu halde aranın uzaklığından ve yolların kötülüğünden, ne yazık, İstanbul'daki tüccarlarımız Avrupa'nın uzak ülkesindeki tüccarları tanıdıkları halde, İstanbul'daki çiftçilerimiz, uzak ülkelerdeki çiftçileri tanıdıkları halde, Erzurum'u, Diyarbakır'ı, Bitlis'i tanımayacak kerte acıklı bir durumdadırlar. İstedik ki aynı zamanda, büyük toplantıda, birbirlerini tanımayan ülkenin öz çocukları, birbirlerini tanısınlar ve ülkenin iktisat gereksinimlerini bir kez de bir arada düşünsünler, bir arada toplu olarak iktisat işlerini çözsünler. Yetkileri dışında olan bölümler üstüne Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'ne, muhtıralar vererek gereken yönlerde, dikkatlerini çeksinler. Ben, onların diyeceklerini pek değerli bulmaktayım. Şundan ki doğrudan doğruya işadamlarıdır. Verdikleri bilgiden hem İktisat Bakanlığı, hem Büyük Millet Meclisi ve hem de onun Hükümeti'nin aydınlanacağı kanısında bulunuyorum.

Kongrenin gündemi nedir? buyuruyorlar. Efendiler! İktisat Bakanlığı'nın Kongre karşısındaki ödevi yalnız girişim ve istemektir. Kongre'ye gelecek olan iktisat yapımcıları, gündemleri kendi kendilerine düzenleyebilirler. Ve o yetkileri de vardır. İktisat Bakanlığı'nca yapılan bir gündem ile davranışlarının sınırlandırılmasını ben uygun bulmadım. Çok serbestçe ülkenin ekonomisinde eylemce etken olan bu adamların gündemlerinin İktisat Bakanlığı'nca düzenlenebileceğine inanmıyorum. Bundan dolayı ayrıca bir gündem düzenleyerek bu gündeme göre davranın demeyi İktisat Bakanlığı uygun bulmamıştır. Kongre, olgundur, bu işleri çözmek yetenek ve yetkisi vardır. Bundan dolayı,

ayrıca bir gündem düzenlemeyi uygun bulmadık. Rolümüzün girişim ve istemek olarak kalmasını istedik.

Konuşulacak iktisat sorunlarının temel çizgilerini gösterecek bir öneri hazırlanmış mıdır?

Evet... Ancak Efendiler, gündemi düzenlemedik! Şundan ki, kongreyi yetkili ve olgun biliyoruz, demiştim. Öneriyi yapmakla, önceki anlatımımla arada bir karşıtlık olduğunu sanmamanızı rica ederim. İktisat Bakanlığı'nın da usuna birtakım önemli iktisat sorunları geldi ve istedi ki danışma niteliğinde Kongre'de konuşulmasını önersin. Bu yolda ufacık bir kitap yazdık. Kongre'nin toplanmasından iki gün önce de üyelere kolaylık olmak üzere dağıtacağız. Yani, amaç şudur: Şu sorunun üzerinde düşünmek zorunda değilsiniz, diyeceğiz. Bunları incelemeye değer bir sorun olarak benimserseniz şu elinize verilen şu şeyleri de anınız, demektir. Kongre, verdiğimiz bu programdan daha önemli bir şey bulunduğuna inanarak bunu incelemeye değer görmezse, ayrıca bir gündem üzerine görüşme açabilir. Bizimki salt aydınlatma, yol gösterme türündendir. Bu önerinin içindekilerin özeti de dört beş iktisat sorununa değinmektedir. Bunlardan başlıcaları şunlardır: İktisat Bakanlığı'nın kanısına göre, ülkede ilk önce çözümü gereken sorunlardan biri, kredi sorunudur. Mali ve kişisel itibar sorununda ne yapılabilir? Ülkemizin doğal ve sabit zenginliği bereketli ve çoktur. Ülkemizin iş eli (çalışması) bereketlidir. Türk köylüsü gibi çalışkan ve namuslu bir köylüyü dünyada bulmak pek güçtür. Ülkemizde eksik olan şey, para sermayesidir. Bu para sermayesi ve kredi sorunu ne biçimde çözülebilir? Kongre'nin bizi bu konuda aydınlatmasını yazdığımız o kitapçıkta rica ettik. Banka sorunu, Ziraat Bankası, ne biçime gelmelidir? Köy Bankası nasıl açılmalıdır? Bir ayak önce açılması gerekli midir, değil midir? Ticaret Bankası'nın açılması gerekli midir, değil midir? Endüstrimizi korumak üzere bir Sanayi Bankası kurmak doğru mudur, değil midir? İşte, bu gibi sorunlar görüşülecektir. İktisat Bakanlığı'nın görüşüne göre bol çalışmayı yararlı kılmak sonucuna getirebilmek için her şeyden önce ülkemizde kredi sorunu çözülmelidir.

İkinci sorun: Üretim ve tüketimin düzenlenmesi sorunudur ki kredi sorunuyla sıkı sıkıya ilgilidir. Ormanlar, madenler, endüstrimiz, ziraatımız uzun uzadıya yazdığımız sorunları içeriyor.

Üçüncüsü: Gümrük sorunlarına değiniyor. Ülkede iktisat yapımcılarının düşünceleri nedir? Ve ne isterler?

Efendiler! Şimdiye dek ülkemizde girişimlerle dünyanın önüne çıkmak yöntemi düşünülmüyordu. Oysa, başarı sağlayabilmek için dünyanın, iktisat dünyasının önüne toplu ve güçlü olarak çıkmalıyız.

Bundan dolayı, türlü ortaklıkların ve sendikaların pek büyük önemi olduğuna inanıyoruz. Sonraki sorunlarsa, yollar ve ulaşım araçları ile makine sorunudur. Endüstriye özgü aygıtlar ve ötebe-ri diyoruz. Buna makine sorunu diyoruz. Biliyorsunuz ki ülkemizde nüfus azlığı sorunu vardır. Bu nüfusu çoğaltmak, göçmenlikle olacak iş değildir ve uzun zaman işidir. Öbür ülkelerin nüfus artmalarını göz önüne alacak olursak yüzyıllara bağlı olduğunu görürüz. Ve bunun azlığını ancak ve ancak makine ile giderebileceğimiz kanısındayız. Bundan dolayı, ziraat, endüstri ve ticaret odalarının düzenlenmesi üstüne ne düşünüyorlar? Bunu ayrıca Kongre'ye soruyoruz. İktisat konusunda ne düşünüyorlar? Ne gibi güçlüklere uğramaktadırlar? Ve ne çözüm yolu isterler?

Dokuzuncu sorun: Köylünün durumudur. Köylüye ne biçimde yardım etmeliyiz? Ne gibi çözümler almalıyız? Buna benzer pek çok sorun içermektedir. Temel çizgileri bunlardır. Salt iktisatçıdır. Gerçi, İktisat Bakanlığı buna ilişkin kararlar saptamıştır. Ancak, yeni bir alana girmekte olduğumuz bir sırada ülkemizin en belli başlı ekonomi sorunu olduğuna kuşku yoktur. Bu çok çetin ve ne var ki çok verimli ve mutlu alan üzerinde yürürken İktisat Bakanlığı, davranma saati çaldığı bir sırada ülkemizin iktisat yapımcılarını her şeyden önce dinlemenin gereğini ve gereksinimini anladı. Bu Kongre'yi bu yüzden çağırdı.

Sonra, Efendiler! Halk devleti, Halk Türkiye'si, diyoruz. Halkı ve iktisat yapımcılarımızı yakından dinleyerek saptanacak projenin, ülkemiz gereksinimlerinin tercümanı olabileceğine inanıyoruz.

Kısacası, Efendiler! İki bin kişilik İktisat Kongresi toplantısını tarihimiz ilk kez yazıyor. Bu, övgüye değer, ülkemizin her yanından büyük istek ve coşkunlukla Kongre'ye koşan ve bu güne dek seçilen üyelerin sayısı bini aşkındır. Bundan, yani İktisat Kongresi'nin çağrısından düşman ülkeleri kaygulu ve ürkmüş bir durumdadırlar. Atina Ajansı'nın son bildirileri ve İngiliz gazetelerinin son yayınlarını özellikle yüksek görüşünüze sunuyorum. Ancak, Efendiler! Ne derlerse desin düşmanlar, her alanda olduğu gibi iktisat alanında da Türkiye'miz mutlaka kesinlikle bağımsızlığını sağlayacaktır. Şundan ki Türkiyeliler, dişleriyle, tırnaklarıyla kazandıkları bu özgürlük yaşamını iktisatlarıyla pekiştirmekle savunacaklardır. Şundan ki onlar pek değerlidir. Pek pahalıya mal olmuştur. Bütün ulusun, dişiyle, tırnağıyla kazandığı bir davadır. Bundan dolayı, önüne iktisat çemberiyle geçerek dirimini savunacaktır ve pek iyi edecektir. Efendiler! Düşmanlarımız, yayınlarında İktisat Kongresi'nden amaç yabancı sermayesine karşı birtakım düşmanlıkların ve yabancılara kin ve düşmanlık gösterisi için İktisat Kongresi'nin toplandığını söylüyorlar. Yalan söylüyorlar. Efendiler! Türkiye, her uygar devlet gibi ve her alanda olduğu gibi ekonomisinde de bağımsızlık ve özgürlük istemekten başka bir şey yapmıyor. İktisat Kongresi de bunu sağlamak uğruna toplanıyor. Yabancı sermayesine karşı Türk Ulusu'nun hiçbir kin ve düşmanlığı yoktur. Ve onun ülkeye girmesi uğruna bütün her türlü kolaylığı da bütün uygar uluslara da göstermeye hazırdır, ancak kendimizi Yirminci Yüzyıl'ın ortasında hiçbir devletten geri görmediğimiz gibi hiçbir devletten de aşağı koşullar benimseyerek Türkiye'yi tutsaklar ülkesi durumuna getiremeyiz, Efendiler! (Alkışlar. Bravo! sesleri.)

Efendiler! Atina Ajansı ve İngiltere haberleri yabancı sermayesine karşı kin ve düşmanlıktan söz ediyorlar. Chester Projesi, Türkiye'nin yabancı sermayesine karşı ne kerte müsaade göstermiş olduğunu anlatabilecek bir tanıktır. Yeniden aygıt vb., sözleşmesi ki -on milyon liralık bir ortaklıkla yapılmıştır- bunu yalanlamaya yeter, sanıyorum.

Yalnız, diyorum ki Efendiler! Türkiye tutsaklar ülkesi olmasın, her uygar ulus gibi işlem görsün. Bu biçimde davranmayı uygun gören yabancıların sermayesine kapımız açıktır. Ülkemiz açıktır.

Konya Mebusu Refik (Koraltan):

— Diplomat kılığındaki Avrupa sarrafları işittikçe utansınlar! diye bağırdı.

Mahmut Esat, sözlerini şöyle sürdürdü:

— Birçok Mebusların seçilmesi dolayısıyla Mebuslar Ankara'dan ayrılınca Meclis'in çoğunluğu bozulmayacak mıdır? diyorlar.

Efendiler! Mebus Beyefendiler seçilmesin diye İktisat Bakanlığı bir karar veremezdi. Ülke yazgısının sözcüleri burada toplanmıştır. Bunların burada kendi aralarında verecekleri karar elbette buyruktur ve Meclis'in doğrudan doğruya çözeceği bir sorundur. Ve ben, bunun İktisat Bakanlığı'yla bir ilgisini görmedim.

Ali Şükrü:

— Bunu Vekiller Heyeti Başkanı'ndan sormuştum.

Mahmut Esat:

— Ben anlayamamıştım.

Refik Şevket (İnce):

— Başkan'a sormalı.

Mahmut Esat:

— Barış görüşmelerinin en kızgın döneminde, Meclis'in isterse üç dört gün olsun tatile girmesi doğru mudur? Kendi kanıma göre elbette doğru değildir. Ancak, bu önce bildirdiğim gibi doğrudan doğruya yüksek Meclis'in çözeceği sorunlardandır. Buradaki Mebuslar, ülkenin biricik temsilcileridir. Nasıl isterlerse öyle olur. Yalnız Mebus Beyler seçilemez, diye bildiride bulunamazdım. Seçimlere karışmış olurdum. Diyeceklerim bunlardır.

Ali Şükrü:

— İktisat Vekili Beyefendi'nin benim önergeme karşı vermiş olduğu açıklama üzerine ben de birtakım noktaları açıklamak zorundayım. Vekil Beyefendi, sorduğum sorulara birer birer kar-

şılık verdiğinden dolayı ben de söylediklerine birer birer karşılık vereceğim. İlkin hafif bir dokunuş olmak üzere, Kongre'nin toplanışı bir gazete haberi değildir, buyurdular. Sonra da yine, gazetelere ilan edilmiştir, dediler. Oysa, ben gazetelerden Kongre'nin toplanacağını anladığımı anlatmak üzere önergemde şöyle yazmıştım. Kongre'nin törensel bir niteliği olduğunu bilmiyorum. Şundan ki Meclis'ten geçmiş bir şey değildir. Gazetelerde Bakanlığın genelgesini gördüğümü de elbette itiraf ederim. Bundan dolayı, bu sorudaki ereğim şu günde toplanacağını anlatmak içindi. Vekil Beyefendi buyurdular ki İktisat Bakanlığı'nın bir girişimi yeni İktisat Kongresi davası, Bakanlığın en büyük ve kutsal bir ödevidir. Bu, doğrudur. Efendiler! Yalnız buna karşılık vermeden önce bununla ilgili olan başka bir iki noktayı anlatıp ondan sonra karşılık vereceğim. Bir kez ben, sorduğum soru ile Kongre'nin niteliğini anlamak istedim. Vekil Beyefendi yapmış olduğu açıklamada Kongre'nin salt bir danışma niteliği taşıdığını anlattılar. Ancak, anlatımları arasında not ettiğim bir şey vardır, «Yapılacak işlere karar verecek,» buyurdular. Yanlış not etmedim. Efendiler! Ülkede yalnız İktisat Kongresi değil, her meslekte kongreler yapılmasını ve bu biçimde yararlı toplantıların sık sık yapılmasını istemeyen hiçbir kişi yoktur.

Bu sırada birçok sıradan şu sesler yükseldi:

— Siyasal olursa!

Ali Şükrü, konuşmasını sürdürdü:

— Siyasal dahi olsun, zararı yoktur. Şundan ki elbette, düşünce alış verişi yapmadıkça yapılması istenilen işlerin içeriği anlaşılamaz. Bunu kabul ederim. Ancak, ben, bilmiyorum, belki kendi yetersizliğimdir; kendi eksikliğim ve bilgisizliğimdir. Ben, bu gibi kongrelerin yapılmasına Hükümetlerin ön ayak olduğunu, bu konuda buyruklar göndererek üyeleri seçtik dediğini görmedim. Yani, ne işittim, ne de okudum. İlk kez olarak görüyorum. (Gürültüler.) Daha baştan yetersizliğimi anlattım. Müsaade buyurunuz. Efendiler! Herhangi bir meslek erbabı, o mesleğin ehli iseler, elbette ki gereksinimi bilirler, toplanırlar ve törensel bir girişi-

mi gereksemezler. Bu biçimde benim bildiğim örnek, yakında gazetelerde gördüğüm İtalya Başbakanı Mussolini'nin yapmak istediği bir İktisat Kongresi'dir. Ancak onun niteliği, sanki bir iktisat mebuslar meclisi biçiminde olduğundan pek şiddetli ve kötü bir saldırışla karşılaşmış. Sanıyorum ki o da suya düşmek üzeredir. Efendiler! Hükümetlerin bu gibi ulusal girişimlere karışmamasının nedeni Kongre'nin bütünüyle özel bir nitelikte olmalarıdır. Şundan ki Efendiler! Milletvekillerinin karar vereceği sorunlar üstüne isterse bir hazırlık kararı olsun bir karar vermek yetkisine özel nitelikte olan kongrelerin hiçbiri sahip değildir ve olamaz. Bu biçimdeki kongreler, yalnız danışma niteliğinde toplanırlar ve kararları salt dileklerdir. Bu dilekler içinde hiçbir vakit törensel bir el bulunmamalıdır. Nedeni: Bilirsiniz ki toplanan meslek erbabının biricik düşündüğü ve düşüneceği kendi işinin yükselmesi ve ilerlemesi, elbette işin gelişmesinde kişi ya da zümre çıkarları vardır. Bundan dolayı herkes özgürdür. Kendi işinin yükselmesi uğruna istediği kararı verebilir ve Hükümet'e gönderebilir. Hükümet de Ulusal Meclis'e götürür. İşte, şurada bulunan vekiller, yani sizler, yalnız işadamlarının kanısını değil örneğin iktisatla ilgili yalnız iktisatçılar değildir, tüketiciler de ilgilidir; ülkenin bütün çocukları ilgilidir; hepsinin çıkarını göz önüne alarak, dikkate alarak, ona göre genel bir karar verir, bir iktisat siyaseti saptar ve böyle bir iktisat siyaseti kuracak Kongre, ancak şu ulusal, meşru Meclis'tir. Herhangi bir iş adamının çabasıyla vereceği kararlar olabilir. Bundan dolayı, o işadamları için çok yararlı kararlar olabilir. Ancak, ülkenin öbür işadamları için zararlı olabilir. Bundan dolayı, işte, aradaki dengeyi sağlayacak ve herkesin çıkarlarını aynı adalet düzeyinde tutacak olanlar, burada, Meclis Üyeleri, Milletvekilleridir. Bu üyeler düşünür. Ne o aşırı çıkar sağlasın, ne de öbürü. Dengeyi sağlar. İşte, bu yüzdendir ki ülkede dengeli bir iktisat siyaseti sağlamak ödeviyle yükümlü olan Kongre, bu meclistir, meşru ve törensel bir niteliğe de sahiptir. Dışarıda yapılan toplantılar, salt özeldir. Ve buna Hükümet parmağının girmesi kesinlikle doğru değildir. Bakan Beyefendi buyurdular ki kişi giri-

şimleriyle yapılacak birtakım kararlar vereceklerdir. (Kendi hesaplarına! sesleri.) Verirlerse benimsenecek midir, Efendiler? Sonra, ülkenin siyasetine ilişkin, genel siyasetine ilişkin genel sorunlardan, söz edecekler. Örneğin, gümrük sorunları; işte, iktisat erbabı gümrük sorunlarının kendi görüşlerine göre ve kendi amaçlarına uygun bir biçimde yapılmasına karar vereceklerdir. Gerçi böyle kararlar verilebilir ve kendi bakımlarından da doğru olabilir. Ancak bu gibi kararları ülkenin genel çıkarlarına uygun düşecek midir? Kararları Meclis benimseyecek midir? Eğer bu biçimde kararlar verilmeyecekse ve işi salt danışma niteliğindeyse ben sanıyorum ki İktisat Bakanı Bey, iki bin kişinin oyunu, değil bu konuda yapacağı bir genelge ile yirmi bin kişinin oyunu alabilirdi. Ve daha yararlı olurdu. Salt bir danışma niteliğindeyse ülkeyi seven, ülkeyi tanıyan ve iktisat işlerini bilenler, ülkenin siyasetini düşünenler, düşündüklerini, görüşünü Hükümet'e bildirir. Bakanlık, burada bir komisyon yapar ve gelen düşünceleri incelettirir, sonucu Meclis'e götürür. Meclis de bunu görüşerek benimser ya da iteler. Sonra Efendiler! «Gündemi biz yapmadık. Kongre üyeleri gündemi yapmakta özgürdür,» buyurdular ki çok olağandır. Şundan ki toplanış bir danışma niteliğinde olduktan sonra gündemin, düzenlenmesi de kendilerinin bileceği bir iştir. Ancak Bakan Bey, danışma niteliğinde olan bu Kongre'ye basılmış bir proje vereceklerini de söylediler. Ben, kendi hesabıma söylüyorum, eğer İktisat Bakanı olmuş olsaydım, ülkenin iktisat siyaseti üstüne gereken genel ilkeleri saptayıp ortaya koymadan iktisatçıların karşısına çıkmazdım, Efendiler! Yani, ben, bir şey düşünmedim, siz düşünün de bana bir şey verin, demek, ben, bu işi yapamıyorum demektir ki doğru bir davranış değildir, sanırım. Ülkede izlenecek iktisat yönlerini İktisat Bakanlığı kendisi hazırlayıp Meclis'e doğrulatmayarak halktan, işadamlarından isteyecekse doğru davranmış olmaz, sanırım. Yönü verecek, Bakanlık'tır. Bakanlık, ancak, gereken yönü hazırlamak üzere dışarıya, erbabına başvurabilir. Ben, isterdim ki Bakanlık şimdiye dek çalışsın, ülkenin iktisat siyaseti üstüne gereken genel kanılarının ilke-

lerini çizsin ve bütün ülkeye bildirsin. Yalnız, bir Kongre Üyesi değil, ülkedeki bütün iktisat erbabı bunun üzerinde düşünsünler ve kanılarını bildirsinler.

Nebizade Hamdi:

— İşte, çalışıyor ve çalıştığını iddia ediyor.

Ali Şükrü:

— Hamdi Bey arkadaşımız çalışıyor, diyor. Ben de İktisat Vekili Bey arkadaşımızın çalıştığına tanığım. Yalnız, çalışmasının biçimine karşı geliyorum. Diyorum ki ilk önce kendisi buradaki asıl görevini yapsın; ondan sonra ortaya koyacağı temel üzerinde mütehassıslardan oyunu toplasın. Ancak, bugünkü yaptığı biçimde ortada bir temel olmadan üye sayısı bine varan, türlü işadamlarından oluşan büyük bir kongre görüşmelerini yararlı bir sınır içinde tutmak ve bir noktaya toplamak olacak iş değildir. Biz, şu Meclis'teki görüşmelerimizde de çok kez bunun örneğini görmüşüzdür. Eğer belli bir program ve temel ellerine verilmemişse, herkes usuna geleni ortaya atacak ve görüşmelerden hiçbir yarar, hiçbir sonuç çıkmayacaktır.

Ertuğrul Mebusu Necip:

— Ne zarar çıkacaktır?

Ali Şükrü:

— Hiçbir yarar oluşmayacak, dedim. Beyefendiler! Bayağı kişisel, bireysel bir sorun üstüne olsaydı bu soruya karşılık vermezdim. Ne var ki sorun geneldir. Yine bir iktisat sorunudur. Trabzon'dan kalkan bir adamın sonuçsuz dağılacak bir kongre için elli lira harcamasını, ben yine bir zarar sayarım. İki bin kişi iki yüz bin lira harcar. Sonucu bir hiç olan bir toplantı uğruna şöyle bir zamanda böyle iki yüz bin liranın harcanmasını korkunç bir zarar sayarım. İşittiğime göre Gebze kazası, göndereceği delegeler için halktan beş yüz lira toplamıştır. Bu halkın geçineceğinden çok parası yoktur, Efendiler! İktisat Bakanlığı'nın bir broşür halinde düzenleyip Kongre Üyelerine verecek olduğu sorunlardan kaydedebildiğim nokta, kredi sorunu, mali itibar, Ziraat Bankası nasıl olmalı, daha birtakım şeylerdir.

Efendiler! Bunlar İktisat Bakanlığı'nın temel görevlerindendir. Elindeki mütehassısları aracılığıyla bunlar üstüne verilecek en doğru kararların İktisat Bakanlığı'ndan çıkması gerekir. Bundan dolayı bu sorunların her biri üstüne iş ve ihtisas sahibi olan Kongre Üyelerinin belli ve ortak görüşü, bir düşüncesi olmaz, sanırım. Banka mütehassısları banka üstüne karar verecek; ormancılar, orman üstüne karar vereceklerdir. Yoksa, ormancılardan banka üstüne düşünce istenmez. Her işin ülkede mütehassısları vardır. Bakanlık, bu mütehassıslardan işlerine özgü olmak üzere ayrı ayrı alacağı düşüncelerden eksiksiz bir öneri düzenleyip Meclis'e verebilir. Dediğimin anlaşılmış olduğunu sanıyorum. Ekonomice ne kerte geri olduğumuzu, ne kerte çalışmak gerektiğini az da olsa bilenlerdenim. Ancak, ben diyorum ki gerek iktisat sorunlarında ve gerek öbür sorunlarda olsun, «lükse» kaçmayalım. Lükse kaçıyoruz, Efendiler! İktisat Bakanlığı'ndan soruyorum. Soracağım şey gerçi ilkece Bayındırlık Bakanlığı'na, dolayısıla İktisat Bakanlığı'na ilişkindir ancak Efendiler! İktisat Bakanı, ülkenin ekonomisini her bakımdan sağlamak göreviyle yükümlüdür. Her an ve dakika ve ne gibi koşullarda olursa olsun, şuradaki İstanbul demiryolu elimize geçeli dört beş ay oldu. Belki de daha çok oldu. Bu beş ay içinde her gün İstanbul ve Romanya'ya ve Bulgarya'ya elli bin lira un, buğday parası veriyoruz. Bu acıklı durum böyle dururken, İktisat Vekili Bey diyor ki üretimleri arttıracağız. Anadolu'da bulunan buğdaylarsa çürüyor. (Bravo! sesleri.) Rica ederim! Bunun sağlanması uğruna İktisat Vekili geceyi gündüze katıp da bugün acaba neden şuradaki ulaşımı sağlayamamıştır? Efendiler! Rica ederim, altı ya da beş ay içinde günde elli bin liranın neye varacağını düşününüz. Bakan Bey'in bunu benden daha iyi bilmesi gerekir. Eğer İktisat Vekili Bey Meclis'ten tahsisat isteselerdi, bu demiryolunun onarılması için bu meclis istedikleri parayı kendilerinden esirger miydi? İktisat Vekili'nin ağzından böyle bir şey işittiniz mi? Böyle bir istemle karşınıza gelmiş midir? Rica ederim! Ülkenin bugün ivedi olan gereksinimi budur ve buna benzer şeylerdir. Ancak, Vekil

Bey ivedi ve yapılabilecek işleri yapmıyor da lüks olan, Avrupa'da birtakım düşünceleri çekecek nitelikte olan kocaman bir iş yapmak istiyor ki bunun sonucu sıfırdır. Efendiler! Daha söyleyeceğim var: Bugün İktisat Bakanlığı'nın elinde en önemli zenginlik kaynaklarımız, doğal kaynaklarımız vardır. Bunların en birincisi, en basit araçlarla, en küçük çözümlerle ülkeye çıkar sağlayacak olan ormanlardır. Ne var ki hayrettir, Efendiler! Evler, yıkılmıştır. Ormanlardan kereste çıkaramıyoruz. Maden ocakları için Romanya'dan direk getiriyoruz. Efendiler! İktisat Vekili Bey, şu Bakanlık'ta bulunduğu beş altı ay içinde yalnız Romanya'dan direk almaktan bizi kurtarmış olsaydı, adına bir heykel yapılmasına razı olurdum. Efendiler! Bunlar, bu ivedi gereksinimler, bu eski görevler düşünülmemiş, iktisat siyaseti bir takım lüks sorunlar peşinde koşulmuştur. Ben bunu izlemiyorum. Ancak, bugün ilk önce elimizde bulunan işe bakalım ve bunlardan sonra başka kocaman iktisat sorunlarına geçelim. Efendiler! Sanırım ki dediklerim anlaşılmıştır. Kötüye yorulmasın. Ekonomiye karşı değilim. Ancak, her işte olduğu gibi, ekonomi sorunlarında da en önemliyi önemliden üstün tutmak gerektiği kanısındayım. Bunları yaptıktan sonra çoğunu isteyelim. Sorun budur. Benim kongrelere temelli karşı bulunduğum sanılmasın. Böyle yüz bin kongre toplansın. Ancak, bugün kongre toplanmak günü değildir. Kongre'nin saptayacak olduğu kocaman sorunlardan daha ufak, daha basit birtakım sorunlar vardır ki bunların hiçbirisi yapılmamıştır. Ülke, bundan dolayı birçok zararlara girmektedir. Son sözüm budur, Efendim!

Mahmut Esat:

— Efendim, Ali Şükrü Beyefendi'nin eleştirilerine birer birer karşılık vermeme müsaade ediniz! Ve baştan başlayarak not ettiğim itiraz noktalarına karşılık vereceğim. Gazete ve Meclis sorunundan söz ettiler. Yineliyorum, Efendiler! Gazete söylentisi değildir. Törensel bir girişimdir. Salt İktisat Bakanlığı'nın girişim ve isteğiyle olmuştur ve onun sonucudur.

Erzincan Mebusu Hüseyin:

— Meclis'in bilgisi yok.

Mahmut Esat:

— Meclis'in bilgisi yok, buyuruyorlar. Sen, bu sorun için yüksek Meclis'in kararını almak ödeviyle İktisat Bakanlığı'nın yükümlü olduğunu bilmiyordun ve bugünkü kanım•da bu. İktisat Vekili'nin görevi içinde değildir ki bir İktisat Kongresi'nin toplanması için Meclis müsaadesi almak. Meğer ki buna ilişkin bir kanun çıkar. Başka sorunlarda olduğu gibi İktisat Bakanlığı'nın görev ve yetkisini belirlemiş olsaydınız İktisat Vekili de buraya gelir, izin alırdı. Yoksa, benim kanıma göre, İktisat Bakanlığı görev ve yetkisi içinde dolaşarak ve yine görev ve yetkisinin en değerli parçalarından birini oluşturmaya çalışmıştır.

İçel Mebusu Sami:

— Öyle bir şey denmedi.

Mahmut Esat:

— Bana göre dendi, Efendim. İkincisi: Kongre, danışma niteliğinde. Efendiler! Ben böyle bir söz söylemediğim kanısındayım. Danışmalı olacağına ilişkin bir söz söylemedim. Yalnız, İktisat Bakanlığı'nın Kongre üyelerini aydınlatmak üzere bir önericik hazırladığını ve bunun, salt, danışma niteliğinde olduğunu söyledim.

Ali Şükrü:

— İcra niteliğinde olduğunu, söylediniz.

Mahmut Esat:

— Müsaade buyurunuz, Efendim! Ben sizin güzel cümlelerinizi tekrar tekrar dinledim. Aynı şeyi sizden isterim, önerinin salt, aydınlatma amacıyla yazıldığını söyledim. Kongre, danışma niteliğinde olsaydı değeri azalırdı, dedim. Kongre, egemendir, olgundur. Şundan ki bunlar ülkemizin en çok iktisat yapımcılarından, ülke ekonomisinin öz çocuklarındandır. İktisat Bakanlığı'nın düşünebileceği kerte değer ve yeteneğe sahiptir. İktisat Bakanlığı, yalnız usuna gelen ve ülkenin iktisat yaşamı ile çok ilgili olduğuna inandığı birtakım sorunları da -Kongre Faal Kurulu'nun onayıyla- bakınız, bu da düşünülecek sorunlardan mıdır? diye soruyor. Yoksa Efendiler, İktisat Bakanlığı'nın bir

iktisat siyaseti programı yoktur; şöyledir, böyledir sözü söylenemez. Her yerde ve büyük sorunlarda bile ulusun isteğine başvurabilir. Daha ufak sorunlar olur, merciilere başvurur. Yoksa iktisat siyasetini çizmemiştir; şöyledir, böyledir demek, doğru değildir. Bununla birlikte şunu da söyleyeyim ki Efendiler, Hükümet, iktisat yardımcılarının uyarmasından uzak kalmaz. Ve onların uyarması gerekser. (Alkışlar.) Sonra, efendiler, iktisat siyasetini çizmek, bizim esas teşkilât gereğince -Sayın Ali Şükrü Bey'e şu ciheti de hatırlatırım- iktisat siyasetinin programı kendi yetkisi içindedir. Şundan ki Bakanlar, muta olan Esas Teşkilât yönlerini Meclis'ten alırlar. Üye seçiniz, gönderiniz, diye de bir karar vermedik. Giderek verdiğimiz buyruklarda isteyen gelir, isteyen de gelmez; bildirilerini verdik. Yoksa, şunu bunu zorla gönderiniz, demedik. Giderek, yol paraları olmadığını, kendi keselerinden para harcayarak boşuna bu işe gelebileceklerini söyledik. Şu ya da bu köylüden para alınması ise, bu ülke kanun ülkesidir; mahkemeler vardır, adliye vardır. O gibiler koğuşturulur, cezalandırılır. Bundan dolayı, bu gibi sorunlara yol açacaktır diye, İktisat Bakanlığı'nın iktisat yapımcılarının kişi girişimine ilişkin işleri kendi kendilerine yapabilmeleri için onlar olgundur, demiştim. İktisat yapımcıları, yine aynı şeyi söylüyorum, örneğin, Efendiler, kulüpler açacaktır; çiftçi sendikaları açacaktır! Bunların hepsini yapacaktır. Bunların hepsini bir araya toplayarak düşündürmek, yalnız filan kazaya, falan köye özgü kalmayarak bütün Türkiye'ye yaymak, bunlar İktisat Kongresi'nde kişi girişimiyle yapılacak işlerdir. Buna ilişkin karar vermeleri, elbette, işi daha kolaylaştırır. Kanunlarımız ve yönetmeliklerimiz gereğince yetkileri dışında bulunan şeyler üstüne dileklerimiz gereğince yetkileri dışında bulunan şeyler üstüne dileklerde bulunurlar. Her yerde Hükümet bunları hoşnutlukla onur sayar. Bunlar, kararlarını Meclis'e ya da Hükümet'e bildirirler. Giderek, isterler. Ne var ki Efendiler, kimi ülkelerde de Hükümet'in isteğiyle toplanırlar! Bizim ülkemizde, bilirsiniz, Efendiler, uzun yıllardan beri sürekli savaş ve siyaset sorunları yüzünden ülke, bağımsız bir duruma

gelmiştir! Uyarıyı ve teşviki gerekser. Bundan dolayı da İktisat Bakanlığı düşünmüş ve bu işe girivermiştir.

Yani, halkın kendi kendine toplanmasına ya da İktisat Bakanlığı'nın teşvikiyle toplanmasına ilişkin kanunlarda hiçbir kayıt ve hiçbir engel görmedim. Yani, bunun, yasak ve günah olduğuna ilişkin hiçbir kayda rastlamadım.

Ali Şükrü Bey gümrüğe yararlı bir şeyler söyleyebilirler mi? Buyurdular. Evet, Efendiler! Elbette, karar alabilirler, söz söyleyebilirler. Düşünür, düşündüklerini bütün ulusa olduğu gibi temsilcileri olan meclislerine de bildirmek gücündedirler ve Hükümetlerine de bildirmek gücündedirler. Efendiler, «Gümrük sorununda bundan dolayı sıkılıyoruz, şu gümrüğü ortadan kaldırınız, şu gümrüğe zam yapınız,» demek elbette halkın hakkıdır ve görevleri bunu dilemektir!

Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü:

— Aşarı da istemeyiz! diyecekler.

Mahmut Esat:

— Beyefendi! Elbette halkın bu konuda söz söylemeye hakkı vardır. Ancak, aşarı istemeyiz! diyeceklerini nerden biliyoruz? Herkesin söz özgürlüğü vardır ve o doğal haklarının en kutsal parçasıdır. Bunu her yerde söyleyebilirler.

Buyurdular ki ülkenin iktisat siyasetini çizmek yalnız ve yalnız Meclis'indir. Efendiler, gerçekten böyledir! Ancak, İktisat Kongresi'nin, ülkenin öz iktisat çocuklarının iktisat siyasetine ilişkin söyleyeceği şeyleri dinlemek de acaba Yüksek Meclis'in en kutsal ödevlerinden değil midir?

Süs sorununa geçtiler. Birtakım işler olur ki kimilerince süs olarak görülebilir. Ben, bunu süs olarak düşünmedim. Şundan ki İktisat Bakanlığı, hiç kuşkusuz, Yüksek Meclis ister ki ülkemizin her yanında bir iktisat gelişmesi olsun. Bunu kim yapacaktır? Efendiler! Kuru taşlar, topraklar, kuru ormanlar kendi kendilerine söyleyerek mi, bunu yapacaklardır? Onların yapımcıları vardır; onlar, iktisat yapımcılarıdır. Toplanacaklardır, görüşeceklerdir. Şu işi şöyle yapalım, bu işi böyle yapalım, diyeceklerdir.

Kişi girişimine ilişkin bölümlerini yapacaklardır. Ve yapılmasını dileyeceklerdir. Şimdi, bir kez ülkemizin birbirlerini tanımayı kolaylaştırmayı ben pratik bir iş olarak buldum. Erzurum iktisat yapımcısı, İstanbul'daki tüccarı tanımaz. Ne var ki Amerika'daki bir tüccarı tanır. Ülkemiz, kendini tanımayan bir iktisat ülkesi haline geldi; istedik, bu Kongre dolayısıyla kendi kendini tanısın. Orada birbirini tanımaya doğru gidiyorlar.

Efendim, üretimin arttırılmasından söz ettiğimden dolayı, söz söylediler. Efendim, ben üretimin arttırılması demedim. Üretimin düzenlenmesi, dedim. Dikkatlerini çekerim. Üretimin düzenlenmesi demek, üretimin arttırılması anlamını taşımaz, Efendiler! Bununla birlikte üretimlerimizin arttırılması da elbette gözümüzün önünden kaçmaması gereken iktisat sorunlarımızdandır. Eğer üretimimizi arttıramıyorsak bugünkü maliye durumumuzu düzeltmeliyiz. Durmadan çok ithalat, durmadan az ihracat yapacağız ve durmadan dışarıya karşı borçlu kalacağız, ithalat ve ihracatımızda denge kurabilmek yalnız üretimlerimizin oluşturulmasıyla olabilecektir. İşte, bunu da düşünüyoruz. Ancak, ben, bunda da düzenlemek, dedim. Efendim, ormanlarımızın şöyle böyle yapılmasından söz ettiler. Bu iş, benim de gece gündüz düşündüğüm bir iştir. Ve yakında nasıl ki ziraat aygıtları sorununu Meclis'te gördülerse, ormanlarımızın da işlemekte olacaklarını göreceklerdir. (İnşaallah! sesleri.) Ve görüşmekteyiz. Uzun yıllar savaş içinde kalmış ve her davranış yabancıların karışmasıyla başarısızlığa uğramış bir ülkede bütün iktisat sorunlarının bir günde çözülmesi yeteneğini kendimde görememekteyim. Ne var ki durmadan çalışıyoruz. Orman sorununu hiçbir zaman unutmadık. Maden sorununu da unutmadık. Bir yandan bunlar da olmaktadır. Ancak, bunlar olurken İktisat Kongresi'ni de görmezlikten gelmeyi ben uygun bulmadım.

İlk önce bunu yapalım, şunu yapalım, sonra oraya gelelim, diye düşünmedim. Hepsine birden başlanır, hepsi birden yapılır. Benim heykelimden söz ettiler. Efendiler! Ben bunu gereksemem ve Türk köylüsünün yıkık kulübesinde yaşamayı en büyük

onur ve mutluluk sayarım. Kendilerine bırakıyorum, bu heykel işini. Beni tanıyanlar pek iyi bilir ki böyle davalar, dertler arkasından koşanlardan değilim. İsterim ki son soluğum Türk kulübesinde geçsin ve onun dertlerine ortak olayım.

Hüseyin Avni:

— İnşaallah, herkesin!

Mahmut Esat:

— Bayındırlık Bakanlığı ile ilgili bir iş üstüne bana iliştiler. Kendilerini insafa çağırırım. Çok doğrudur, durmadan dikkat çekmekteyim. Ancak, ne yapalım ki ülkenin görevleri bölüştürülmüştür. Ben, gidip karışmam. Ve Meclis'e bir kanun maddesi getirerek İktisat Bakanlığı adına Karaköy'de demir döşemek üzere iki yüz bin lira istersem sanırım heyeti celileniz bana güler. Buna ilişkin yapacağım şey, doğrudan doğruya Bakanlar Kurulu'nda konuşmak, dikkati çekmektir. Ben, bunları yapmıyorum, İktisat Kongresi dolayısıyla bir noktayı bildireyim. Başka ülkelerin tarihlerine bakıldığında hemen her yanda ekonominin gelişmesi böylece başlamış görülür. Macaristan'ın ekonomisini çizen, bundan elli altmış yıl önce toplanan büyük bir Kongre olmuştur. Bizde çizemezler mi? Çizerler! Efendiler! Türk Ulusu yalnız, savaş ulusu olarak yeteneğini göstermemiştir. Bunu söyleyenleri iteleriz. Tarihle saptanmıştır. Türk Ulusu, ekonomide de edebiyatta da en ileri giden bir ulustur ve bugün Türk Ulusu'nun nabızlarında vuran kan yine aynı kandır.

İzmir Mebusu Tahsin:

— Kutlarım seni!

Ali Şükrü:

— Türk Ulusu'nun arkasında ben de katılırım.

Başbakan Rauf:

— Efendim! Eski meslektaşım Trabzon Mebusu Şükrü Bey gerçekte deniz savaşı için eğitim görmekle birlikte son zamanlarda ticaretle de uğraştılar ve gerçekten ekonomide de böyle soru soracak kerteye vardılar.

Hüseyin Avni:

— İnşaallah! Sizin de karşılık verecek kerte yeteneğiniz vardır?

Başbakan Rauf:

— Mesleği gemici olan Şükrü Bey için sanmayın ki kaygulanıyorum. Sanıyorum ki Şükrü Bey de bu Kongre'ye gitmek isteyecek ve böylece Meclis'in çoğunluk sayısını etkileyecektir. Oysa kendilerini karşıt buldum. Efendim! Sorunun biçimini İktisat Bakanı arkadaşım kanıtlayarak söylediler ve konuyu yüksek kurulunuza bildirdiler. Bu İktisat Kongresi'nde, yani adı yabancı olan ve iktisat ile yaşamını sağlayan gerçek iktisatçıları bir araya toplamayı kolaylaştıracak görüştürecek olan bu toplantıda yarar var mıdır? Hiç kuşkusuz, yarar vardır. Ülkemiz, inşaallah, yakında alacağınız kararla yeni demiryollarıyla bağlanacak, maden ve ormanlar işleyerek gelişecek! Bundan dolayı bir kongreye ilk önce gereksinim vardır. Ülkenin türlü yerlerinden gelecek çiftçiler orada toplanacak, senin toprağın hangi sabanı ister, diye bunu saptar ve dinleyici olarak bulunan İktisat Bakanı inceleyip araştırırsa, yararsız mı olur? Bundan dolayı ben, böyle bir Kongre'nin zararlı olmak yönünü anlayamadım.

Ali Şükrü:

— Zararlı demedim.

Başbakan Rauf:

— Zararlı olmazsa hiç olmazsa yararlı olacak, hiç olmazsa ülkenin türlü bölümlerinde yaşayan kardeşlerimizin birbirleriyle görüşmesini, tanışmasını sağlar. Ondan sonra, Efendiler, kimi arkadaşlarımız buyurdular ki burada meşru temsilcileri vardır! Onlar aracılığıyla yaparlar. Hiç kuşkusuz, onu da yaparlar. Burada temsilcileri var, diye onu bizzat yapmanın yetkileri dışında kaldığını ileri süremeyiz; isterlerse vekillerine başvururlar, onlarla görüşürler, düşünürler, karar verirler, hükümete bildirirler; biz bunu gereksiyoruz derler. Hükümet inceler, birleştirir, gerekirse kanun biçiminde Yüksek Kurulunuza bildirir. Biz burada varken başkası toplanmasın, demek, dar düşünmektir.

Hüseyin Avni:

— Öyle demedik, Efendim!

Başbakan Rauf:

— Siz dediniz, demedim. Yani böyle sözler de vardır. İkinci sorun, bunlara verilecek yol parasıyla ülkemizin genel zenginliği zarar görüyor, deniyor. Ben, bu Kongre'nin Marsilya'da toplanacağını sanmıyorum. Yine, ülke içinde bir yerde toplanacaktır.

Ali Şükrü:

— O parayı Lloyd Vapurları alıyor.

Başbakan Rauf:

— Karadan gelmek yorgunluğuna katlanırlar.

Ali Şükrü:

— Gelemezler, Efendim, yolumuz yoktur!

Başbakan Rauf:

— Herhalde Kongre'de beş ya da on delegenin birkaç yüz lira harcamasına karşılık bir çıkarın sağlanacağına inanıyorum. Demiryollarının Karaköy bölümünün onarılmasının İktisat Vekili Bey'den sorulmasını işittim. Elbette, aynı sorunun daha önce bana sorulması gerekir.

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

«Siyaset, asker başarıları ne kerte büyük olursa olsunlar iktisat başarılariyle taçlanmazlarsa kazanılan yengiler yaşayamaz.

Mustafa Kemal.»

1923 yılının 17 Şubat Cumartesi günü, çoktan beri gürültüsü yapılan Türkiye'nin ilk İktisat Kongresi, İzmir'de toplandı. Kongre Salonu olarak Osmanlı Bankası depoları tutulmuştu. Kentte, büyük yangından sonra bunca kalabalık delegeyi alacak başka bir yapı kalmamıştı. Salonun alt ve orta katları yoğun bir dinleyici kalabalığıyla doluydu. Buna hıncahınç deyimini kullan-

mak doğru olurdu. Kongre'de yer alan delegeler dört sınıfa ayrılmışlardı: Kürsünün sol yanı işçi delegeleri ile endüstri delegelerine, sağ yanı ise tarım, ticaret delegelerine ayrılmıştı. Türk-yabancı basın delegelerine de sol yanda bir köşe ayrılmıştı. Burada kırka yaklaşık basın üyesi yer almıştı. Salonda bini aşkın iktisat delegesiyle birlikte, dört bin kişi vardı. Bütün bu delege ya da dinleyici kalabalığı, kocaman yapının sol yanındaki bölümde toplanmıştı. Sağ yandaki bölümde özel bir giriş yeri vardı ki burası, iktisat örnekleri sergisi olarak düzenlenmişti. Kapıda polisler, jandarmalar dikilmiş, kimlikleri kontrol ediyor, içeri rastgele kişilerin girmemesine çalışılıyordu. Gelenlere, sınıflarına göre de bunlar yer gösteriyordu. Cümle kapısından girildiğinde sağda İktisat Kongresi'ne özgü posta-telgraf bürosu yer almıştı. Merdivenlere serilmiş değerli halıları çiğneyerek yukarı çıkıldığında al-ak renklerle süslenmiş salon gözlere gülümsüyordu. Sol yandaki Başkanlık'la, hitabet kürsüleri değerli halılarla örtülmüştü. Kürsünün sağında faal tertip kuruluna özgü daire, solunda basın delegelerine özgü yer; daha solda kanepeler, koltuklarla döşenmiş yüksek asker ya da mülkiye memurlarına özgü köşe, bunun karşısında da Kongre Üyeleri'nin yerleri bulunuyordu. Dört gruba ayrılan Kongre Delegeleri'nin başucunda asılı bir tabela burada kimlerin oturacağını gösteriyordu. Üst katta yerleşen dinleyiciler de kadın-erkek olarak ayrı ayrı yerlere oturmuşlardı. Kongre salonu ile sergiyi bir koridor birbiriyle birleştiriyordu. İki kanadın arasında Kongre lokantası, bunun üzerindeki çıkıntıda da Ertuğrul Bahriye Mızıka Takımı yer almıştı. Saat dokuza doğru delegelerle dinleyiciler her yanı doldurmuştu bile. Kongre'nin faal tertipçileri, arı gibi dolaşarak son eksikleri bütünlemeye çalışıyor; halk, fısıltıyla konuşarak gözleriyle sık sık kapıyı yokluyordu. Dokuz buçuğa doğru yüksek ordu komutanlarından birkaçı geldi; kendilerine ayrılan kanepelerle koltuklara yerleştiler. Halkın gözü, uzun zaman, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bu tanınmış kişileri üzerinde övünçle dinlendi. Kâzım Karabekir Paşa, bütün Paşalardan önce sivil kılıkla gelmiş, sanayiicilerin delegeleri arasında yer almıştı. Kongre'ye Manisa Delegesi olarak ka-

tılmıştı. Ancak, Kongre'nin toplanma gününden bir gün önce, 16 Şubat'ta bin kişilik bir delege topluluğu onu Kongre Başkanı seçmişti. Bu, şöyle olmuştu. Toplanma gününden bir iki gün önce İzmir'e gelen delegeler, salonda toplanarak bir başkan seçmeye çalışmışlarsa da başaramamışlardı. Birbirini tanımayan bu bine yaklaşık insan, herkesçe sevilen, tanınan bir delege üzerinde durmaya karar verdi. Kâzım Karabekir Paşa'nın da İktisat Kongresi Manisa Delegesi olarak aralarında bulunacağını öğrenince, onu seçmeye karar verdiler. İki gün boşuna bir Başkan arayan Kongre Üyeleri, ayrı ayrı gruplar olarak birbirlerinden habersiz Kâzım Karabekir Paşa'yı hatırlayınca çok sevindiler. Hemen aralarından birer delege grubu seçerek Bornova'da karargâh kurmuş olan Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiler. Yirmi dakika süren tren yolculuğundan sonra Bornova'ya inecek olan delegeler, birbirlerini tanıyınca ilgilendiler:

— Nereye teşrif buyuruluyor?

— Hiç. Şöyle bir gezelim demiştik de.

— Biz de öyle.

Trende yan yana oturan delegeler, inince üç grup olarak sözde geziye çıkmış gibi yapıp birbirinden ayrıldılar. Trenden ayrıldıktan bir süre sonra karargâha giden yolda yine birleşen delegeler, şaşkınlıkla birbirlerini süzdüler:

— Ne o, yoksa Paşa'yı mı görmeye gidiyorsunuz?

Trende bir giz olarak saklanan amacını sanayiciler grubundan bir delege açığa vurdu:

— Yoksa, siz de bizim sanayi grubunca yapmak istediğimizi mi düşünüyorsunuz?

Ticaret grubundan biri şöyle dedi:

— Anlaşılıyor, hepimiz, Kâzım Karabekir Paşa'nın Kongre Başkanlığı konusunda anlaşmış bulunuyoruz.

Delege grupları, birbirlerinden habersiz aynı kişi üzerinde anlaşmış olduklarına sevinerek biraz ötede kapısında bir nöbetçi bekleyen köşke doğru ilerlediler. Akşamın alacakaranlığı basmıştı. Kuru bir akşam soğuğu çıkmıştı. Kâzım Karabekir Pa-

şa'nın Karargâhı'nın elektrikleri yanıyordu. Delegeler, kapıdaki nöbetçiye neden geldiklerini söylediler. O da küçük bir korunun ortasındaki köşke doğru seslendi:

— Posta, Kâzım Karabekir Paşa orda mı? İktisat Kongresi'-nin Mebusları gelmiş.

Kapıda birkaç dakika bekleyen delegeler, içeri buyur edildiler. Arap stili bir çerçeve ile süslenmiş bir salonda Paşa'yla karşılıklı oturdular. Delegeler, kendilerini son kerte güleryüzlü, alçakgönüllüce karşılayan Paşa'ya bütün arkadaşların temsilcisi olarak Kongre Başkanlığı'nı önerdiler. Kongre'den iyi bir sonuç alınabilmesi için iyi yönetilmesi gerekliydi. Paşa'nın iktisat, bilim konularına karşı eskiden beri duyduğu ilgi yakından bilindiğinden, Kongre Üyeleri onun Başkan olmasını uygun bulmuştu. Bunu ezilip büzülerek Paşa'ya anlattılar. Kâzım Karabekir Paşa, kendisine karşı gösterilen bu güvenle sempatiye çok teşekkür ederek Kongre Başkanlığı için kimi sakıncalar bulunabileceğini söyledi.

— Ben, İktisat Kongresi'nden birçok iyi sonuçlar bekleyen bir yurttaşınızım. Ancak, bugün bir Ordu Komutanı olarak bulunmaktayım. Bir Ordu Komutanı'nın İktisat Kongresi'ne Başkan olması pek garip görülebilir. Benim Kongre Başkanlığım kimi düşman çevrelerce uygunsuz, yanlış yorumlara uğrayabilir. Gerçi Kongre benim Başkanlığım altında iyi bir sonuca götürülebilirse de benim mevkiimi de düşünmek gerekir. Sonra, ben, yarın gece Mustafa Kemal Paşa ile Ankara'ya dönmek zorundayım. Meclis'te barış sorunu üstüne komutanların düşünceleri sorulduğunda ödevimi yerine getirmek zorundayım.

Delegeler, ona birinci itirazının hiç de önemli bir engel olmadığını, şöylece anlatmaya çalıştılar:

— Yarının iktisat savaşında savaş alanının kahramanlarını da yabancı bırakmayacağız. Böyle fırsatlar çıktıkça onları halkın işleri arasına sokacağız, bu işlerin başına getireceğiz. Düşman çevrelerde bu eylemin doğuracağı olumsuz etkilerin de hiçbir önemi yoktur. Kongre'ye bir sanayi delegesi olarak katılan raporlar, düşünceler sunan bir Paşa'nın Ordu Komutanı olması,

Kongre Başkanlığı için bir engel değil; belki de bir onurdur. Ancak, Büyük Millet Meclisi'nde savaş ya da barış üstüne bir karar verilecekse, bu yüzden de Ankara'da bulunmanız gerekliyse, bu konuda elbette daha çok diretmemiz anlamsızdır. Eğer, bu son konu sizi bağlamıyorsa Kongremize Başkan olmaktan uzak durmamanızı dileriz.

Paşa, onların söylediklerini dikkatle, düşünceli mimiklerle dinledikten sonra şöyle dedi:

— Bu dileklerinize, ancak, yarın, Kongre Salonu'na geldiğimde yanıt verebileceğim.

Delegeler, Paşa'nın yanında çok kalmışlardı. İzmir'e dönecek olan son trene yetişmek üzere ondan ayrılırken dileklerini bir kez daha dile getirdiler.

Dokuz buçuğa doğru gelip yerlerini alan yüksek birkaç komutandan sonra, saat ona doğru bütün salondakiler, birdenbire, gür, diye ayağa kalktı. Gelen, Fevzi Paşa'ydı. Paşa, delegelerle halkın bu saygısına, sevgisine karşılık vererek gidip komutanların yanındaki yerine oturdu. Sonra, koca salonda eskisinden daha büyük bir sessizlik oldu, çıt çıkmıyordu. Tektük geç kalanlar da yollara serilen değerli halılar üzerinde yürüdüklerinden, ayak sesleri işitilmiyordu. Şimdi, herkesin, sonsuz bir ilgiyle beklediği bır kişi kalmıştı; Başkomutan. Herkesin birbirinin solumasını gürültülü sesler gibi dinlediği derin sessizlik içinde dışarıdan bir otomobilin homurtuları geldi. Şimdi, binlerce kişinin başları kapıdaydı. Salondakiler, soluk bile almamaya çalışarak sonsuz bir sabırsızlık içinde bekliyorlardı. Otomobilin gürültüsünden pek az zaman sonra, Başkomutan, Mareşal giyneği içinde, olduğundan daha uzun görünen ince gövdesi, sarışın, biraz yorgun yüzüyle salona girdi. Arkasından Yaverleri geliyordu. Salondaki bin otuz beş delege ile üç bine yaklaşık dinleyici kadın-erkek kalabalığı, bir anda gürültüyle ayağa kalkarak Başkomutan'ı uzun uzun, coşkun bir biçimde alkışladı. Başkomutan, delegelerin önünden çok yavaş, ölçülü adımlarla yürüyerek geçerken bir yandan da hepsini

selamlıyordu. Endüstri delegelerinin yanına varınca bunların arasında sivil kılıkta oturan Kâzım Karabekir Paşa'nın ellerini tutarak, içtenlikle, arkadaşça sıktı. Başkomutan, bundan sonra hitabet kürsüsünün sol yanında oturan komutanların ellerini sıktıktan sonra dinleyiciler locasında bulunan Sovyet Elçisi Aralof yoldaşla karısının, Kafkas Konfederasyonu Temsilcisi İbrahim Abilof'un, Kongre'ye onur veren başka yabancı konukların da ellerini sıkarak en sonra Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'nın yanına varıp elini sıktı; onun yanı başındaki yerine oturdu.

Bu sırada İzmir Belediye Başkanı adına Delegelerden Haydar Rüştü, kürsüye çıkarak bütün salondakilere, hoşgeldiniz! dedi. Beş dakikalık dinlenmeden sonra Başkomutan kürsüye geldi; onun gelişiyle Bahriye Ertuğrul Bandosu İstiklâl Marşı'nı çalmaya başladı. Bütün salondakiler, bağımsızlık marşını sanki bir din coşkunluğu içinde ayakta dinlediler. Bu sırada, Başkomutan'ın karşısına makinesini yerleştiren bir fotoğrafçı, onun ayakta resmini çekti. İstiklâl Marşı'nın çalınışından sonra Mustafa Kemal, daha önce hazırladığı açış nutkunu okumaya başladı:

— Efendiler! Sevgili Türkiye'mizin iktisatça gelişmesinin nedenlerini aramak ve bulmak gibi, yurtçul, dirimsel ve ulusal bir kutlu amaç uğruna bugün burada toplanmış olan sizlerin, sayın halk delegelerinin katında bulunmakla çok mutluyum.

Efendiler! Uzun uykular ve derin kaygusuzlukla geçen yüzyılların, iktisat yapımızda açtığı yaraları iyileştirmek, iyileştirme yollarını aramak ve ülkeyi bayındırlığa, ulusal bir kalkınmaya, mutluluğa ve zenginliğe götürecek yolları bulmak uğruna yapacağımız çalışmaların çok değerli ve başarılı sonuçlara ulaşmasını dilerim.

Arkadaşlar! Sizler, doğrudan doğruya ulusumuzu oluşturan halk sınıflarının içinden geliyorsunuz ve onlarca seçilmiş olarak geliyorsunuz. Bundan dolayı, ülkemizin, ulusumuzun durumunu, gereksinimini, ve ulusumuzun isteklerini ve acılarını yakından biliyorsunuz. Herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması gereğini bildireceğiniz tedbirler, doğ-

rudan doğruya halkın dilinden söylenmiş gibi sayılır. En büyük gerçekler, bundadır. Şundan ki halkın sesi, hakkın sesidir.

Efendiler! Tarih, ulusların yükselme ve çökme nedenlerini ararken birçok siyaset, asker, toplum nedenleri bulmakta ve saymaktadır. Kuşku yok, bütün bu nedenler, toplum olaylarında etkilidir. Ne var ki bir ulusun doğrudan doğruya dirimiyle, yükselmesiyle, çöküşüyle ilgili ve ilişkili olanı, ulusun iktisat gücüdür.

Tarihin ve deneyin saptadığı bu gerçek, bizim ulusça yaşamımızda ve ulus tarihimizde de bütünüyle belirmiştir. Gerçekten Türk tarihi araştırılırsa bütün yükselme ve çökme nedenlerinin, bir iktisat sonucundan başka bir şey olmadığı anlaşılır.

Efendiler! Tarihimizi dolduran bunca başarılar, yengiler ya da yenilgiler, yıkılış ve felaketler, bunların hepsi, oluştukları dönemlerdeki iktisat durumumuzla ilgilidir. Yeni Türkiyemizi yaraştığı aşamaya ulaştırmak uğruna iktisat durumumuza birinci derecede önem vermeliyiz. Şundan ki zamanımız bir iktisat çağından başka bir şey değildir.

Efendiler! Bir ulusun yaşam nedenlerini, rahatlık ve mutluluğunu oluşturan iktisatla uğraşmaması, dikkati çekecek bir olaydır. Ancak, biz, doğrusunu söylemeliyiz ki iktisadımıza gereğince önem vermemiş bulunuyoruz. Bir ulusun doğrudan doğruya yaşam nedenleriyle uğraşmaması, o ulusun yaşadığı çağlarla o çağları saptayan tarihi ile çok ilgilidir. Biz de eğer uğraşamamışsak gerçek nedenlerini geçirdiğimiz çağlarda ve özellikle tarihimizde arayabiliriz. Ne var ki böyle bir inceleme yaptığımızda, üzülerek söylemek zorundayız ki şimdiye dek, gerçek, bilimsel olumlu anlamı ile bir ulus dönemi yaşamadık. Bundan dolayı bir ulus tarihine sahip olmadık. Bu noktayı biraz açıklayabilmek üzere hep birlikte Osmanlı Tarihi'ni düşünelim. Osmanlı Tarihi'nde bütün çabalar, bütün çalışma, ulusun isteği, tutkuları ve gerçek gereksinimleri bakımından değil, belki şunun bunun özel istekleriyle tutkularını doyurmak bakımından olmuştur.

Örneğin, Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra, yani Selçuklu Saltanatı'yla Doğu Roma İmparatorluğu'na varış olduktan sonra

Batı Roma İmparatorluğu'nu da alarak koca bir saltanat kurmak istedi. Böyle büyük bir tutku izlemek istedi. Böyle bir isteği izleyip uygulamak uğruna, bütün ulusu, temel öğeyi arkasından bu ereğe doğru sürükledi. Örneğin, Yavuz Sultan Selim, Fatih'in açtığı Batı Cephesi'ni saptamakla birlikte bütün Asya'yı birleştirerek bir İslâm İmparatorluğu oluşturmak uğruna böyle bir siyaset işi izledi. Temel öğeyi, bunun ardınca dolaştırdı.

Kanuni Süleyman, her iki cepheyi elden geldiğince genişletmek, bütün Akdeniz'i bir Osmanlı gölü durumuna getirmek, Hindistan üzerinde etkisini kurmak gibi çok gözlemli, şahane bir siyaset izledi. Bu siyasetin uygulanması uğruna, temel öğeyi kullandı.

Arkadaşlar! Bütün davranış ve devinimler incelenirse, görülür ki bu görkemli, güçlü Padişahlar, izledikleri dış siyasette, kendi isteklerine, tutkularına dayanmışlardır. Büyük ve şahane isteklere dayanmakla birlikte iç örgütlerini, bu tutku kaynağı olan dış siyasetlerine göre düzenlemişlerdir. Oysa dış siyaset, iç örgüte dayandırılmalıdır. Demek ki bir devlet, iç örgütünün dayanmayacağı kerte genişlememelidir. Yoksa düşü dış siyasetler arkasında dolaşanlar, dayanak noktalarını kendiliğinden yitirirler.

Gerçekten Osmanlı Hakanları, asıl olan noktayı unuttular. Bütün devinim ve işleri, duyguları ve istekleri üzerine kurdular. İç örgütlerini dış siyasetlerine uydurmak zorunda kalınca, ele geçirdikleri ülkelerde bütün halkları, dilleri, dinleri, gelenekleri, her şeyi başka başka olan ve birçok uluslardan oluşan bu halkları, olduğu gibi korumaya kalkıştılar ve onlara bütün bu şeyleri koruyabilecek dokunulmazlıklar, ayrıcalıklar bağışladılar. Buna karşılık, temel öge, uzun seferler yapmakla, savaş alanlarında ölmekle, ele geçirilen ülkelerin halkını beslemekle, onlara bekçilik etmekle kendi kendini yok ediyordu. Bundan dolayı, ulus, temel öge, kendi evinde, kendi yurdunda ve kendi gerçek geçimini elde etmek üzere çalışmaktan yoksun bir durumda bulunuyordu.

Bu taç sahipleri, ulusu böyle ülke ülke dolaştırmakla, onlara kendi yurtlarını düşünmeye müsaade etmemekle de yetinmiyor-

lardı. Belki, fetihler çemberi içine giren halkı hoşnut edebilmek uğruna doğrudan doğruya temel ögenin haklarından, dirim ve iktisat kaynaklarından birçok şeyleri, lütuf olarak, bağış olarak, armağan olarak onlara bağışlıyorlardı.

Örneğin, Fatih zamanında Cenevizlilere ve Patriğe verilen ayrıcalıklarla açılan yol, kendisinden sonra durmadan genişlemiş ve pekiştirilmiş bulunuyordu. Bu ayrıcalıklar, bu ayrı tutmalar, Hükümet'in en güçlü, en görkemli zamanında oluyordu. Yalnızca şahane bir bağış olmak üzere oluyordu.

Hepiniz hatırlayabilirsiniz: Kanuni Süleyman zamanında, Venediklilerle ticaret antlaşması yapılmıştı. Ne var ki Padişah, Venediklilerle ticaret antlaşması yapmayı kendi onuruna ve izzetinefsine aykırı buldu. Şundan ki onun düşüncesine göre antlaşma, birbirine eşit olan uluslar arasında yapılırdı. Oysa, o zaman Venedik, Osmanlı Hükümeti'ne eşit olmak şöyle dursun, onun doğrudan doğruya vasiliği altındaydı. Bundan dolayı Padişah böyle bir Hükümet'le antlaşma yapamazdı. Ancak, ona birtakım müsaadelerde bulunabilirdi. Ve müsaadelerde bulundu. İşte, bu, «müsaade», sözcüğü, «Kapitülasyon», sözcüğüyle tercüme edilmiştir. Oysa, biliyorsunuz, Kapitülasyon, sözcüğü, bir kale içinde kuşatılan, savunma araçlarını kullandıktan sonra teslim olmak zorunda kalanlar üzerinde kullanılan bir sözcüktür. İşte, böyle sözcüğü, Padişahların müsaadesini çevirirken kullanmış bulundular.

Bir ufak ayrıntıyı iki bakımdan yineleyelim: Ulus, yaşamak yollarıyla uğraşmaktan uzak olarak ülke ülke dolaştırılıyor ve bu yeni ülkeler halkı, birçok ayrıcalıklara sahip olarak çalışıyordu. Demek ki Fatihler, temel ögeyi arkasına takarak savaşlar yaparken, ele geçirilen ülkeler halkı, kazandıkları üstünlük ve ayrıcalıklarla sabana yapışıyorlar, toprak üzerinde çalışıyorlardı.

Arkadaşlar, kılıçla fetihler yapanlar, sabanla fetihler yapanlara yenilmek, sonunda yerlerini bırakmak zorundadırlar. (Alkışlar.) Nitekim, Osmanlı Saltanatı da böyle olmuştur. Bulgarlar, Sırplar, Macarlar, Romenler sabanlarına yapışmışlar, varlıklarını korumuşlar, güçlenmişler, bizim ulusumuz da böyle fatihlerin

arkasında serserilik etmiş ve kendi anayurdunda çalışmamış olmasından dolayı bir gün onlara yenilmiştir. Bu, bir gerçektir ki tarihin her döneminde ve dünyanın her yerinde ayniyle böyle olmuştur.

Örneğin, Fransızlar, Kanada'da kılıç sallarken oraya İngiliz çiftçisi girmiştir. Bu uygar sabanla savaşının sonunda yengiyi kazanan saban olmuştur. (Alkışlar.)

Efendiler! Kılıç kullanan kol yorulur; sonunda kılıcı kınına koyar ve belki o kılıç o kında küflenmeye, paslanmaya mahkûm olur. Ne var ki saban kullanan kol, gün geçtikçe daha çok güçlenir. Daha çok güçlendikçe, daha çok toprağa sahip olur. (Alkışlar.)

Efendiler! Osmanlı fatihleri temel öge ile birlikte sabanın önünde yenilip geri çekilmeye başladıktan sonra, asıl felaketlerin büyüğü başladı.

Salt şahane bir barış olarak bağışlanmış olan ve bir lütuf olarak ülke içindeki Hıristiyan öğelere verilmiş olan her şey, kazanılmış haklar sayıldı.

Ne var ki yabancılar yalnız bu hakları korumakla yetinmediler. Belki her gün onları biraz daha çoğaltmak uğruna yollar aradılar ve buldular. İç öğeler, koruyabildikleri iç örgütlerine dayanarak, dışarının sürekli kışkırtmalarına ve desteklemelerine sığınarak, devletin ve temel ögenin yok edilmesiyle siyasal bir varlık elde etmek uğruna çalışmaktan geri durmadılar. Yabancılar, bir yandan iç ögeleri kışkırtıyorlar, öbür yandan da kendileri işe karışıyor ve her işe karışmada yine devlet ve ulusa karşı olmak üzere yeni yeni birtakım ayrıcalıklar, haklar alıyorlardı. Bu sürekli baskılar altında zaten yoksul düşmüş olan anayurtta, temel öge, devlete verebilecek parayı güç buluyordu. Oysa taç sahipleri saraylar Bab-ı âli'ler mutlaka debdebeye, lükse sahip olabilmek uğruna her ne pahasına olursa olsun bu parayı bulmanın yoluna düşmüşlerdir. O çıkar yollar da borçlanmalar oldu. Öyle çok, öyle kötü koşullar altında borçlanmalara giriyorlardı ki bunların faizleri de ödenemedi. En sonunda bir gün Osmanlı

Devleti'nin iflasına hükmettiler. Mali işleri kontrol altına alındı, başımıza Osmanlı borçları belası çöktü.

Efendiler! Ulusun başına gelen bu üzücü durumun, bu yoksulluğun nedenlerini arayacak olursak, doğrudan doğruya devlet anlayışında buluruz. Biliyorsunuz ki Osmanlı Devleti'nde kişisel saltanat ve son beş on yıl içinde de meşruti saltanat temeline dayanarak Hükümet yönetiliyordu.

Arkadaşlar! Son anlattığım noktada artık, Osmanlı Devleti gerçekte ve eylemce bağımsızlıktan yoksun bir duruma getirilmişti. Bir devlet ki kendi vergilerini koyduğu bir vergiyi yabancılardan alamaz. Gümrük işlerini, vergilerini ülkenin ve ulusun gereksinimlerine göre düzenlemekten alı konulmuştur. Ve bir devlet ki yabancılar üzerinde yargılama hakkını kullanmaktan da yoksundur. Elbette, böyle bir devlet, bağımsız olamaz! Devletin ve ulusun yaşamına yapılan dışarıdan karışmalar salt bu kerte değil, daha çoktu. Doğrudan doğruya ulusun dirimsel gereksinimlerinden olan, örneğin demiryolu yapmak üzere, örneğin, fabrika yapmak üzere devlet özgür değildi. Mutlaka dışardan karışma vardı. Bundan dolayı, yaşamasını sağlaması yasaklanan bir devlet, bağımsız olabilir mi? Söylediğim gibi, gerçekte devlet bağımsızlığını çoktan yitirmişti. Osmanlı ülkesi, yabancıların serbest bir kolonisinden başka bir şey değildir. Osmanlı halkı içindeki Türk Ulusu da büsbütün tutsak bir duruma getirilmişti. Bu sonuç, söylediğim gibi, ulusun, kendi direncine ve kendi egemenliğine sahip bulunmamasından ve bu direnç ve egemenliğin, şunun bunun elinde buluna gelmiş olmasından doğuyor. O halde kesin olarak diyebiliriz ki biz, ulusal bir dönem yaşamıyorduk ve ulusal bir tarihe sahip bulunmuyorduk.

Örneğin, Osmanlı tarihi baştan sonuna dek, Padişahların, kişilerin, en sonra, zümrelerin durum ve davranışlarını yazan bir destandan başkabir şey değildir. Geçmişin, yüzyılların elimize tarih diye uzattığı kitabın niteliği işte budur.

Arkadaşlar! Ulusun, egemenliğine sahip olmaması yüzünden girdiği dünya savaşında değerli çocuklarımızdan kurulmuş kah-

raman ordularımızın Galiçya'da, Romanya ve Makedonya'da, Kafkas Dağları'nda, Sina Çöllerinde katlandığı yorgunlukları hatırlatmak gerekecek gibi çok zaman geçmiştir. Ve en sonunda bu dünya savaşının uğursuz sonucu herkesçe bilinmektedir, özellikle Mondros Bırakışması'yla açılan bırakışma döneminin görünüşü, bir an için yine düşünecek olursanız, göreceksiniz ki baştan başa bir çözülme ve çöküş görünüşünden başka bir şey değildir. Devletler, her türlü antlaşma, insanlık ve uygarlık haklarını bir yana bırakarak, ülkemizin en değerli ve en bereketli yerlerini çiğnediler. İzmir'i, Bursa'yı, Eskişehir'i ta Sakarya'ya dek, sonra, bütün Adana bölgesini ve Trakya'yı, İstanbul'u, en sevgili yerlerimizi çiğnediler.

Ne var ki düşmanların bu tutumlarından daha acı, daha korkunç, daha üzücü bir nokta varsa, o da bu ülkenin yüzyıllarca başında bulunan ve bu ülkenin direnç ve egemenliğini kullanan insanların bile düşman saflarına geçmiş olmasıdır. Ve arkadaşlar! Biliyorsunuz, bu düşmanlar, yani iç düşmanlar, dış düşmanların yapmadığı ve yapamayacağı alçakça işler ve davranışları yapmakta ikircik göstermemişlerdir. Dış düşman güçleri, saydığım sevgili yurt topraklarında bulunurken, Padişah'ın direnciyle, çıkarttığı fetvalarla ve Halife Orduları'yla bu masum ulus, şurada burada, aldatılıyordu. Gerçekten yurdumuzun, şurasında burasında, ayaklanışlar başlamıştı. Zaten çoktan beri manen ve eylem olarak bağımsızlığından yoksun edilmiş bulunan Osmanlı Devleti'nin çökertilmesinde başarı kazanılmıştır.

Osmanlı Devleti büsbütün yıkılmıştı. Ne var ki düşmanlarımız, Osmanlı Devleti'ni kuran Türk Ulusu'nun da temel öğenin de bu ülkenin gerçek halkının da yok olduğunu sandılar. İşte, bunda çok aldandılar. Osmanlı Devleti gibi birçok devletler kurmuş olan Türk Ulusu yok olmamıştı. (Şiddetli alkışlar.) Tersine, dirimine vurulan bu vuruşlardan dış düşmanların ve iç düşmanların bu acı ve tiksinilecek vuruşlarından birdenbire kendine geldi. Dirimini, onurunu kurtarmak uğruna direnerek, kalkındı. Birleşerek, el ele vererek, ortaya atıldı. (Şiddetli alkışlar.)

İşte, ulusumuz, o dakikadan başlayarak ulusal döneme girdi. Halk döneminin başlangıcına ulaştı. Ulus, bu çıkış noktasından başladığı gün, kendisini ereğe ulaştıran yolların ve ereğin bulunduğu ufukların karanlıklar içinde bulunduğunu, hepimiz hatırlarız. Ne var ki bu durum ulusumuzu umutsuzluğa düşürmedi. Direnişle kutlu ereğine adımlarını attı. (Şiddetli alkışlar.)

Efendiler! Ulusumuz gerçek kurtuluşa, kesin kurtuluşa ulaşabilmek için iki ilkeye dayanmanın gerektiğini anladı. Büyük ve açık bir kanıyla anladı. O ilkelerden birincisi Millî Misak'ın anlattığı anlamdır. İkincisi ise Anayasamızın saptadığı değiştirilmeyecek gerçeklerdir. Biliyorsunuz ki Milli Misak ulusun katıksız bağımsızlığını sağlayan ve bunu sağlayabilmek uğruna ekonomisinde gelişmesine engel olan bütün nedenleri, bir daha ve kesin olarak dönmemek üzere ortadan kaldıran bir düsturdur. Anayasa da Osmanlı İmparatorluğu'nun öldüğünü bilen, anlatan ve onun yerine Yeni Türkiye Devleti'nin geçtiğini bildiren bir kanundur. Bu, ulusun yaşamında kısıtsız ve koşulsuz egemenliğin, ulusun elinde bulunmasıyla olabileceğini anlatan bir yasadır. Egemenliğin kısıtsız ve koşulsuz ulusun elinde kalabilmesi için, halkın kendi yazgısını kendisinin yönetmesi ilkesini koşullayan bir yasadır. «Artık, Türkiye halkı için biricik temsilci, yasa yapma ve yürütme yetkisine sahip olan kendi Meclisi'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir» diyen bir yasadır. Ve Bab-ı âli Hükümeti yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni koyan bir yasadır.

Efendiler! Türkiye Büyük Millet Meclisi ve bunun Hükümeti'nin ulustan aldığı yön, katıksız bağımsızlık ve kısıtsız koşulsuz ulusal egemenlik ilkelerine dayanarak ülkeyi bayındır yapmak ve ulusu zengin, rahat ve mutlu kılmaktır. Böyle olmakla birlikte, Anayasa, özel bir başlangıç bölümüyle Meclis'in görevini de belirtir; o görev ki doğrudan doğruya ulusun hakları ve yetkileri iken yüzyıllarca şunun ve bunun elinde kalmıştır. Artık bu haklar ve yetkilerin hiçbir neden ve biçimde hiçbir makama ve kişiye bırakılıp emanet edilemeyeceğini, kesin olarak anlatmak üzere özel bir madde konmuştur.

Efendiler! Ulusumuzun bu iki ilkeye dayanarak çalışmaya başladığı günden bugüne dek geçen zaman, çok zaman değildir. Üçbuçuk dört yıldır. Ne var ki ulusumuzun kazandığı başarı, yengiler, bu üçbuçuk dört yıla sığmayacak gibi çoktur; taşkındır, coşkundur, yüksektir, güçlüdür. (Sürekli alkışlar.) Gerçekten o Padişah bildirileriyle, Halife Orduları'yla ve bin türlü kışkırtmalar ve bozgunculuklarla oluşturulan ayaklanışların hepsi bastırılmıştır. Ulus, tüfeksiz, topsuz, her türlü malzemesiz ve parasız bulunduğu bir sırada, yeniden dünyanın en güçlü ve en görkemli ordusunu kurmaya kendinde güç bulmuştur. (Alkışlar.)

Ve bu ordu daha kuruluş halindeyken, Birinci İnönü, İkinci İnönü, Sakarya Meydan Savaşları'nı kazanmış. Ve en sonunda bütün dünyayı şaşkına çeviren, ister istemez övgülere götüren en son yengiyi başarı ile elde ederek, topraklarımızı ve kutsal yurdumuzu çiğneyen düşman ordularını son erine dek yok etmiştir. (Pek sürekli, pek şiddetli alkışlar. Yaşa! Var ol! sesleri.)

Ne var ki Efendiler! Katıksız bağımsızlık için şu düstur vardır; ulusal egemenlik için bir yasa vardır, diyoruz: Ulusal egemenlik, iktisat egemenliğiyle güçlendirilmelidir. Bugün de büyük bir yenginin sahipleri, yapıcıları olduğumuzu anlatıyoruz. Bu bakımdan, çok kesin olan bir doğruyu hep birlikte yinelemeliyiz. Bunca büyük, bunca kutlu ve görkemli erekler, salt kâğıt üzerinde düsturlarla ve yasa maddeleriyle ve salt tutkularla, isteklerle oluşamaz. Bütünüyle gerçekleşmesini sağlayabilmek için biricik güç, gerçek en güçlü temel, iktisattır.

Siyasal ve askerce yengiler ne kerte büyük olursa olsun iktisat yengileriyle taçlandırılmazlarsa yaşayamaz; az zamanda söner. En parlak yengimizin bile sağlayabildiği ve daha sağlayabileceği yemişleri saptamak için, iktisat egemenliğimizin sağlanması ve genişletilmesi gereklidir.

Efendiler! Bu kerte verimli ve bu kerte güçlü olan yeni Hükümetimizin düşmansız kalacağını sanmak, doğru değildir. Bu güzel ilkelerin bile içine kundak koyarak onu yerle bir etmeye çalışacaklar olacaktır. Onun dirimine, gelişmesine karşı suikast-

lar düzenlemeye girişecekler bulunacaktır. Bütün bunlara karşı en güçlü silahımız, iktisattaki gelişmelerimiz ve başarılarımız olacaktır.

Efendiler! İçine girdiğimiz halk döneminin, ulusal dönemin, ulusal tarihini dahi yazabilmek için, kalemlerimiz, sabanlar olacaktır. (Alkışlar.) Bence, halk dönemi, iktisat dönemi anlamıyla anlatılır.

Öyle bir iktisat dönemi ki onda ülkemiz bayındır olsun; ulusumuz tok ve rahat olsun, zengin olsun. Bu bakımdan bir felsefeyi size hatırlatayım: «El kanaatü kenzi lâyüfna.» Kanaati, azla yetinmeyi, tükenmez bir hazine saymak, yoksulluğu erdem saymak felsefesine de iktisat dönemi artık son versin.

Efendiler! Bu felsefeyi mutlaka yanlış yorumlamak yüzünden bu ülkeye, bu ulusa çok büyük kötülük edilmiştir. Biliriz ki Tanrı yeryüzünde yarattığı bunca nimetleri, bunca güzellikleri, insanlar yararlansın, nimetlensin diye yaratmıştır ve en yüksek ölçüde yararlanmak için de bugün evrenden esirgediği zekâyı ve usu insanlara vermiştir. Eğer, yurt denilen şey, kupkuru dağlardan, taşlardan, otlaklardan, çıplak ovalardan, kentler ve köylerden ibaret olsaydı onun zindandan hiçbir ayrımı olmazdı. Ve gerçekten bu dediğimiz felsefenin sahipleri, bu değerli yurdumuzu böyle zindan ve cehennem yapmaktan başka bir şey yapmamışlardır. Oysa, bu yurt çocuklarımız ve torunlarımıza cennet yapılmaya değer bir yerdir. İşte bu ülkeyi böyle bayındır durumuna, cennet durumuna getirecek olan iktisat etkenleri ve koşullarıdır. Öyle bir iktisat dönemi gerekir ki artık ulusumuz insanca yaşamasını bilsin; insanca yaşamanın neye dayandığını öğrensin ve o yollara el atsın. Bütün istediğimiz şudur ki bu ülkenin bireyleri elinde, tarımın, ticaretin, zanaatın, çalışmanın, yaşamın örneği olsun. Ve artık, ülke böyle yoksul ve bu ulus böyle aşağılanmış değil, belki ülkemize zengin ülkesi, bu yeni Türkiye'nin adına da çalışanlar ülkesi denilsin. (Alkışlar.) İşte, ulus, böyle bir dönem içinde bulunuyor. Böyle bir döneme yönelecek ve yükselecektir. Böyle bir dönemin tarihini yazacaktır.

Ve böyle bir dönemde, böyle bir tarihten en büyük makam, en büyük hak, çalışanların olacaktır. (Alkışlar.)

Efendiler! Türkiye İktisat Kongresi, tarihte ilk kez yüksek bir mevkiiye ulaşacak bir Kongre'dir. Sizler ülkenin gereksinimini ve ulusun yeteneğini ve bunun karşısında bütün yeryüzündeki çok güçlü iktisat örgütünü göz önüne olarak, yapılması gereken işleri ve uygulanması gereken yenilikleri açıkça anlatmalısınız. Ta ki o tedbirler, o yenilikler uygulandıkça, ülkemiz verimliliklere, ışıklara boğulsun.

Arkadaşlar! Türkiye Büyük Millet Meclisiniz, elbette ulusun istekleri çevresinde ilerlemeler, yeniliklerden yanadır. Bundan dolayı ülkeye ve ulusa yararlı olarak alacağınız karar ve tedbirler, hoşnutlukla göz önüne alınacaktır. Bundan kuşkum yok.

Efendiler! İktisat alanında düşünürken ve konuşurken sanılmasın ki biz yabancı sermayesine düşman bulunuyoruz. Hayır! Bizim ülkemiz geniştir. Çok çalışmayı ve sermayeyi gereksemekteyiz. Bundan dolayı, kanunlarımıza saygılı olmak koşuluyla yabancı sermayelerine gereken teminatı vermeye her zaman hazırız. İsteğimiz şudur ki yabancı sermayesi bizim çalışmalarımıza ve sabit servetimize katılsın. Bizim için ve onlar için yararlı sonuçlar versin; ancak, eskisi gibi değil. Gerçekten geçmişte, özellikle Tanzimat Dönemi'nden sonra yabancı sermayesi, ülkede seçkin bir mevkiiye sahip oldu. Ve bilimsel anlamıyla diyebiliriz ki Devlet ve Hükümet, yabancı sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık, her uygar ülke gibi yeni Türkiye dahi buna baş eğmez. Burasını tutsaklar ülkesi yaptıramaz. (Alkışlar.)

Arkadaşlar! Son söz olarak demiştim ki biz ülkemizi artık tutsaklar ülkesi yapamayız. Belki hepinizin dikkatlerini çekmiş olan Lozan Konferansı'nın son görüşmesi bu noktayla ilgilidir. Konferans'ın şimdilik geri bırakılışının nedeni hep aynı sorundan, aynı bakımdan doğmuştur. Ordularımız en büyük bir yengiyi elde etmişlerdi ve yengili yürüyüşünü durduracak hiçbir engel yoktu. Böyle bir zamanda İtilâf Devletleri, doğal ve meşru haklarımızı

görüşme yolu ile onaylayacaklarını ve bütün sorunların bu yolla çözümleneceğini söylediler. Bizi konferansa çağırdılar. Ulusumuz, Meclisimiz ve Hükümetimiz içtenlikle barıştan yana bulunduğundan dolayı, yenmiş ordularımızı durdurdu. Delegasyonumuzu Lozan'a gönderdi. Aylardan beridir, görüşmeler, tartışmalar sürüp gidiyor. Ne var ki henüz karşımızdakiler, bizimle üç yıllık, dört yıllık bir hesabı gözden geçirmiyorlar. Üç yüz, dört yüz yıllık bir hesabı görmeye başlamışlardır. Ve hâlâ karşımızdakiler, eski Osmanlı Devleti'nin tarihe karışıp gittiğini ve artık bugün Yeni Türkiye Devleti'nin var olduğunu ve bu Türkiye Devleti'ni kuran ulusun çok dirençli ve çetin bir ulus olduğunu ve bu ulusun artık katıksız bağımsızlığından, ulusal egemenliğinden bir kırıntı fedakarlık yapamayacağını anlamamışlardır.

İşte, bunu anlayamamak yüzünden ikirciklere düşmüşler, duraklamışlardır. Arkadaşlar, onlar, istediklerince ikirciklenebilirler. Ancak, bu ulus kararını vermiştir. Bu ulus için ikircik dönemleri çoktan geçmiştir. (Pek sürekli, pek şiddetli alkışlar.) Devletlerin Delegasyonumuza verdikleri son proje elbette ki Delegasyonumuzca benimsendi. Öbür Delegasyonlar gibi bizim Delegasyonumuz da durumu Hükümet'e ve gerekirse Meclis'e getirmek için ülkeye dönmek üzeredir. Bütün dünya bilsin ki en sonunda bu ulus katıksız bağımsızlığının güven altına alındığını görmedikçe, yürümeye başladığı yolda bir an durmayacaktır. (Alkışlar.)

Arkadaşlar! Biz hiç kimseden çok bir şey istemiyoruz. Dünyanın her uygar ulusunun doğal olarak sahip olduğu şeylerden bizi yoksun etmemelidirler. Haklarımızı vermelidirler. Şundan ki hakkımız doğaldır; yasaldır, ussaldır ve bize gereklidir. Biz, bu haktan vazgeçmeyeceğiz. Ve ne kerte haklı isek, bu hakkımızı savunmak ve korumak uğruna da ülkemizin, ulusumuzun yetenek ve gücü de o kertededir. (Alkışlar.)

Efendiler! Bu kerte kesin ve yüksek bir askerce yengiden sonra bile bizi barışa kavuşmaktan alı koyan nedenler, doğrudan doğruya iktisat nedenleridir. Şundan ki bu devlet, bu ulus, iktisat egemenliğini güven altına alırsa, o kerte güçlü temel üzerine

yerleşmiş ve gelişmeye başlamış olacaktır ve artık bu yerinden kımıldatılamayacaktır. İşte, düşmanlarımızın, ne var ki gerçek düşmanlarımızın bir türlü razı olamadıkları budur.

Efendiler! Bu bir eylem olarak vardır. Barışın sağlanması uğruna yabancıların bu doğruyu söylemekteki ikirciklerine mantıkça anlam verilmez. İstenir ki onlar, pek yakın bir zamanda bu doğruyu söylerler ve bütün uygarlık dünyasının büyük bir istek ve özlemle beklediği barışın kuruluşuna engel olmak sorumundan çekinirler. Biz, yaşamak yollarımızı güven altına almaya başlamış bulunuyoruz. Elbette, barışın kuruluşunda daha büyük gelişmeler oluyor. Ancak, başarı kazanmak uğruna çok çalışmak gerektiğini bilmeliyiz. Ekonomi diyoruz. Ne var ki arkadaşlar, ekonomi demek, her şey demektir! Yaşamak için, mutlu olmak için, insanca varlığımız için ne gerekliyse, onların hepsi demektir. Tarım demektir, ticaret demektir, çalışma demektir; her şey demektir. Bütün bu konularda şimdi ülkemizde ulusumuzun ne halde olduğunu sizler çok güzel bilirsiniz. Bunu uzun uzun anlatmayacağım. Ancak, ülkemizin büyüklüğünü ve nüfusumuzun bu büyüklükle ne kerte uygunsuz durumda olduğunu da anınız. Bu geniş ve verimli toprakları işleyebilmek ve işletebilmek için eksik olan el emeğini mutlaka teknik aygıtlarla karşılamalıyız. Ülkemizi, bundan başka demiryoluyla ve üzerinde şoselerle ağ haline getirmeliyiz. Şundan ki batının, yeryüzünün araçları bunlar oldukça bunlara karşı eşek ve kağnı ile ham yollarla yarışmaya çıkarılamaz. Ülkemiz, tarım ülkesidir. Halkımızın çoğunluğu çiftçidir; çobandır. Bundan dolayı en büyük gücü, bu alanda gösterebiliriz ve bu alanda önemli yarışma alanlarına atılabiliriz. Ne var ki aynı zamanda endüstrimizi de büyütmeli ve genişletmeliyiz. Eğer sanat konusunda yine gevşek davranırsak endüstri işlerinde yine dışarının haraç ödeyicisi oluruz. Ürün ve malların değiş tokuşu ve zenginliğe çevrilmesi için ticareti gereksemekteyiz. Ticaretimizin yabancılar elinde kalması, ülkemizin zenginliklerinden gereğince yararlanmamaya yol açar. Ancak, bütün bunlar, söylendiği gibi kolay olmayan şeylerdir. Bunda başarı

kazanabilmek için gerçekten ülkenin ve ulusun gereksinimine uygun temelli bir program üzerinde bütün ulusun birleşik ve uyumlu çalışması gerekir. Yüksek kurulunuz bu ilkelerin en değerlilerini, inşaallah, bulup ortaya koyacaksınız!

Arkadaşlar! Yeni devletimizin bütün ilkeleri, bütün programları iktisat programından çıkmalıdır! Şundan ki demin dediğim gibi her şey bunun içinden çıkmaktadır. Çocuklarımızı o biçimde okutup eğitmeliyiz ki ticaret, tarım ve zanaat dünyalarında ve bunların iş alanlarında yararlı, etkili, iş yapıcı kişiler olsunlar. Bundan dolayı eğitim programımız, gerek ilk öğretimde, gerek orta öğretimde verilecek bütün şeyler, bu bakıma göre olmalıdır. Milli Eğitim programımız gibi, devletin öbür çalışma koşullarındaki tasarlanacak programlar dahi, iktisat programına dayanmaktan kendilerini kurtaramazlar. Temelli bir program uygulamalı ve bu program üzerinde bütün ulusu uyumlu olarak çalıştırmalıdır.

Bizim halkımız, çıkarları birbirlerinden ayrılır sınıflar halinde değil, varlıkları ve çalışmalarının toplamı birbirine gerekli olan sınıflardan kuruludur. Bu dakikada dinleyicilerim çiftçilerdir, zanaatkârlar, tüccarlardır ve işçidir. Bunların hangisi, ötekinin düşmanı olabilir? Çiftçinin zanaatkârı, zanaatkârın çiftçiyi ve çiftçinin tüccarı ve bunların hepsini, birbirini ve işçiyi gereksediğini kim yadsıyabilir? Bugünkü fabrikalarımızda kendi işçilerimiz çalışmaktadır. Rahatlık içinde hoşnut olarak çalışmalıdırlar. Bütün bu saydığımız sınıflar, aynı zamanda zengin olmalıdır. Yaşamanın gerçek tadını alabilmelidir ki çalışmak üzere güç bulabilsin. Bundan dolayı, programda sözü edildiğinde bayağı denebilir ki bütün halk için bir «Çalışma Milli Misakı»'dır. Böyle bir «çalışma ulusal ahdi» niteliğinde olan program çerçevesinde toplanmaktan ortaya çıkacak, siyasal biçimde bayağı bir parti niteliğinde düşünülmemek gerekir. Barıştan sonra oluşacak böyle bir siyasal biçimin, şimdiye dek olduğu gibi ulusun direnç inancı ile, birlik ve dayanışmasının birbirine destek olmasıyla başarılı olacağı üzerindeki kanım güçlüdür ve bütündür.

Efendiler! Yüksek Kurulunuzun bugün kurmuş oldukları

Türkiye İktisat Kongresi, çok önemlidir, çok tarihseldir. Nasıl ki Erzurum Kongresi, felaket noktasına gelmiş olan bu ulusu kurtarmak konusunda «Milli Misak-Ulusal Ant» ve Anayasa'nın ilk temel taşlarını sağlamaya yaramış, etkili olmuş, öncü ve bundan dolayı, tarihimizde ve ulusça yaşamımızda en değerli ve yüksek anıyı kazanmışsa, Kongrenizde de ulusun ve ülkenin dirim ve gerçek kurtuluşunu sağlamaya yarayacak düsturun temel taşlarını ve ilkelerini hazırlayıp ortaya koyarak tarihte en büyük adı ve çok değerli bir anıyı kazanacaktır. (Alkışlar.) Bu kerte değerli bir tarihsel Kongremizi açmak onurunu bana bağışladığınızdan dolayı özellikle teşekkürler ederim. (Alkışlar, Estağfurullah! sesleri.) Böyle bir Kongre'yi toplayan sizleri kutlamalara değer gördüm. (Teşekkür ederiz! sesleri.) Kongre açılmıştır, Efendim!

Başkomutan'ın nutkundan sonra kürsüye İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) geldi, şunları söyledi:

— Sevgili Türkiye'nin öz çocukları; hoş geldiniz! Güzel Türkiye'nin işçileri, zanaatkârları, çiftçileri ve tacirleri; hoş geldiniz! Özgür ve bağımsız güzel yurdun yorulmaz yürekli emekçileri, dirimiyle, tırnaklarıyla kazanan ve şimdi özgürlük ve bağımsızlık yolunda şehit düşen yavrularının nerelerde gömülüp kaldığını bilmeyiz, bir kırık mezartaşı başında fatiha okumak olanağını bulamayan çileli Türk kadınları; hoşgeldiniz! Gelecek yıl sayınızın daha çok olmasını dilerim.

Bayanlar! Baylar! Bu Kongre'de iktisat gereksinimlerini düşünerek onları ilişkin oldukları yerlere dilek ve muhtıra halinde bildirmek sayın kurulunuza özgü olmakla birlikte ben de Kongrenizin belleğine yurdumuzun pek önemli olduğunu düşündüğüm iktisat sorunlarını sunacağım.

Ülkemizin bugünkü iktisat durumuna ilişmeden önce, iktisat tarihimiz içinde küçük bir tahlil yapmayı çok yararlı buluyorum. Şu yanı da işaret edeyim ki İktisat Kongresi, tarihimizde önemli ve büyük bir günü haber veriyor. Yaşamak, devinim ve iktisat olaylarının birer uydusudur. Tarihimizi ve iktisat tarihimizi şimdiki zaman da içinde olmak üzere, dört bölüme bölebiliriz: Os-

manlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Hilâfet'in alınışına dek, Hilâfetin alınışından Tanzimat'a dek; Tanzimat'tan Esas Teşkilât dönemine dek; Yeni Türkiye ve Esas dönemi.

Birinci dönem, salt Tarım dönemidir, denebilir. Ticaret, endüstri ve başka iktisat sorunları henüz yeterince gelişmemiş ve iktisat durumumuz uluslararası bir niteliğe bürünmemişti.

Bu dönem içinde sistemlerimiz ve Esas Teşkilâtımız, bir mutlak yönetim gösteriyordu. Kişi saltanatı egemendi. Devlet, yarı iş devleti, yarı da zabıta devletiydi. Her şey, her iktisat devinimi bir kişinin istek ve tutkularını doyurmak doğrultusundaydı.

İkinci dönem, bir mutlak yönetim değil, doğrudan doğruya bir istibdattı. Her şey, her örgüt ve bütün yasalar, Sultanların, Hilâfetlerin ve Saray'ın isteğine bağlıydı. Bu evreye, zulüm ve istibdat yüzyılları evresi de diyebiliriz. Ülke, baştan başa bir tutsaklar ülkesi halini almıştı. Bütün ulus, bir hakanın tutsağı olmuştu.

Korkunç bir Saray'ın tutkularını doyurmak uğruna Türk Ulusu Viyana önlerine, İran içlerine, Afrika çöllerine götürülüyordu. Hakanlar, her seferden döndükçe başlarına bir zafer çelengi takılıyordu. Ne var ki geride, Anadolu köylerinde bu yenilgileri seller gibi gözyaşları, iniltiler izliyordu. Her evde çocuklarına Yasin ve Fatihalar okuyan ak başlı anneler ve babalar, her yanı doldurmuş bulunuyordu. Çöküntü başlamıştı. Şundan ki ulus ve onun yüksek çıkarları yerlerde kalmıştı. Bu evre içinde ekonomimiz doğmuş, ticaretimiz, uluslararası bir durum almaya başlamıştı. Ancak, ulusun bütün ekonomisi, Hakan ve Halifelerin bir israf kasası olmuştu. Bu, demektir ki ulusun çalışmasının ürünü, Sultan ve Halifelerin keyfi için tüketilir bir matahtan başkabir şey değildi. Ulusun çalışmasını, alınterini kötüye kullanan devletler, istibdattan başka bir şey değildir. Üçüncü dönemde, büyük adamlarımız yetişti. İmparatorluğu kurmak uğruna iyi bir siyaset kullanıyorlardı. Gerçekten de çok yurtsever adamlardı. Ancak, bütün Tanzimat Dönemi içindeki rollerinin siyasal yanı bir yana bırakılınca, salt yürekli bir devrimcilik olarak kalır. Gerçekten de eskilikleri yıkan Tanzimat, onun yerine

örgütlü ve güçlü ulusun ve yüzyılın psikoloji ve gereksinimlerine uygun bir yenilik getirmedi. Ve bu kez iyi ve kötü eski örgütlerini yitirip ülke, dışarının iktisat istilâsına karşı savunmasız bir durumda kaldı. Kapitülasyonlar çok korkunç bir durum aldı. Eskiden ülkemizde ticaret ve çalışma alanlarıyla sayıları sınırlı ve belli iken, şimdi, Kapitülasyonların korunmasında yurdumuzun her yanına yayılarak öz yurttaşlarımızdan çok bir hak ve ayrıcalıklarla içimizde çalışmaya başladılar. Görünüşte, ülke bizimdi. Gerçekte ise, Türkiye, iktisatça bizden çok yabancıların ülkesi, bir sömürgeydi.

Kısaca, ülke, iktisatça soluk alamayacak bir duruma geldi ve bir, ah ve inilti kubbesi oldu. Bu kubbenin her neresine dokunulursa, bir haykırış, bir inilti işitiliyordu. 93 ve 24 Meşrutiyetlerini iktisat bakımından tahlile gerekli görmüyorum. Şundan ki bunlar da Tanzimat'ın birer ekinden başka bir şey değildi. Ulusal iktisat sorunlarımızı çözemediler. Ülke, gittikçe büsbütün iktisatça korunmadan yoksun kalıyordu.

Dördüncü devre, yeni bir dönem içine giriyoruz. Ulus egemenliği, Esas Teşkilât evresi.

Baylar! Bayanlar! Özellikle dikkatinizi çekerim. Bütün yeryüzü devrimleri ve devrimcileri, devrimcilerinin son günlerinde gözlerini açınca, ellerinde yalnız (bir tutam yasa yaprakları) buldular. Bunlar, insan hakları bildirisi, Anayasa vb., gibi şeylerdi.

Esas Teşkilât dönemini kuran ve açan ulus, dileyelim ki böyle bir sonuca uğramasın. Esas Teşkilât döneminin adı, gözyaşlarını silen, çalışanları efendi yapan, köylüyü mutlu kılan, yeni Türkiye'yi iktisatça bayındır duruma getiren bir dönem olsun.

Ben, ulus egemenliğini, ulusun iktisat egemenliği olarak tanırım. Böyle olmazsa, ulus egemenliği bir serap olur.

Burada, Esas Teşkilât Yasamız çevresinde durmak isterim.

Bayanlar! Baylar! Esas Teşkilât Yasası ulus ve din hukukumuzca ve yüzyılın en son hukuk kuramlarına bütünüyle uyan bir Türk Ulusu egemenliği düsturudur. Gerçekten de din hukukumuzda egemenliği ve her şey ulusundur. Halifeler, ulusça seçil-

miş ve ulusun işlerini görmekle yükümlü birer memurdan başka bir şey değildir. Ulusal temel haklarımız bunun işidir. Ülkenin sahibi ve her türlü yüksek dirençlerin çıktığı yer, ulustur.

Hakan, ulusun istek ve yüksek çıkarlarına hiçbir zaman aykırı davranamaz. Batıda oysa Fransız Devrimi'nden önceki zamanlarda halk ve ülkeyi doğrudan doğruya Kral'ın bir tutsağı ve çiftliği bilen hukuk kuramlarının hepsi ve batının bütün anayasaları, bu kuramlardan esinlenmişlerdir. Krallar, hiçbir şeyden sorumlu değildi. Ülkenin ve ulusun direncinden yalnız Tanrı'ya karşı sorumluydular ve halkın taçlılar üstünde hiçbir kontrol hakkı ve yetkisi yoktu. Fransız Büyük Devrimi, bütün bu kötü eskilikleri yendi ve yerine ulus egemenliğine dayanan bir yönetim kurdu.

Bizim ulus din ve hukuk kuramlarımızı Fransız Büyük Devrimi'nden önceki batı hukuk ve kuramlarıyla hiç karıştırmamak gerekir. Bunlar, birbirlerinin büsbütün karşıtıdır. Ancak, birbirini izleyen siyasal olaylarla savaş olayları, toplum ve iktisat değişiklikleri sonucunda zayıf düşen Türk Ulusu'ndan birtakım değerli geleneklerimizin ve ne zamandan beri başladığı bilinmeyen tarihimizin ulusumuza tanıdığı bu büyük hakkı, ulus egemenliği hakkını, eski taçlılarımız ellerine geçirerek kendilerine mal etmişler ve Türk Ulusu bütün bir tarih içinde uzun yüzyıllar, Firavunların piramitlerine kırbaç vuruşları altında taş çeken tutsaklardan daha mutsuz bir yaşam geçirmiştir. Bugün, ulus, bu hakkını yeniden geri almış bulunuyor.

Egemenlik, gerek modern hukukta gerekse ulus ve din hukukumuzda doğrudan doğruya ulusa özgü bulunduğundan, Sultanlar, Halifeler, ulusun direncinden, isteğinden bir karış ileri geçmek hak ve yetkisine sahip değildir. Buna aykırı davranan taçlılar, Türk Ulusu katında ya başlarını yitirirler ya da kaçma utancına katlanarak ülkeyi bırakır ve giderler. (Sürekli ve hararetli alkışlar.)

Şundan ki Bayanlar! Baylar! Türk Ulusu'nun her bireyi daha anasından doğarken Tanrı'nın başına taktığı sorguçla Sultan olarak doğar. (Şiddetli alkışlar.) Bundan dolayı ayrı bir Sulta'na

bağlı olmak, bir kişi direncine boyun eğmek bu sorguçlu sultanlar için bir düşkünlüktür ve olamaz. Bundan dolayı Esas Teşkilât Kanunumuz, din ve ulus hukukumuza ve modern hukuk kuramlarına en çok uyan bir ulusal egemenlik anıtımızdır. Bu büyük anıtın önünde küçük ve zayıf karşı duruşlara gelince:

Diyorlar ki Esas Teşkilâtımızın benimsediği sistem hiçbir Meşruti devletin sistemine benzemiyor. İkinci olarak, bu sistem, sorum ilkesini umursamıyor.

Birinci itiraza denebilir ki aslında hiçbir Meşruti devletin sistemi, benzerlikçe başkalarının eşi değildir ve olamaz.

Şundan ki hiçbir ulusun Meşruti gereksinimler ve düşünüşleri birbirine benzeyemez. Bunların birbirine benzediği yalnız bir nokta var: O da ulus egemenliği ilkesidir.

Esas Teşkilâtımızsa bu yanı her ulusun şimdiki Esas Teşkilâtımızdan bizim ülkemizin gereksinim ve devrimlerinin anlamına gelen her ulusunkinden daha çok sağlanmış bulunuyor.

Gerçekte, şimdiki parlamentarizm ve güçlerin ayrılması yöntemleri, bir zümre ya da diktatörlük yöntemlerinden başka bir şey anlatmak gücünde değildirler. Eski Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, yazdığı bir kitapta, güçlerin ayrılmasının uygulanmadığını ve ulus egemenliğine aykırı düştüğünü söylüyor. Aslında güçlerin ayrılması, maddi bir gerçeğe dayanmaktadır; bir düştür. Yüzyılımızın en büyük hukuk bilginlerince pek ağır bir biçimde yaralanmış ve eleştirilmiş ve değerini yitirmiştir.

Güçlerin ayrılması sistemi, Güney Amerika'da özellikle Meksika'da kişi diktatörlüklerine yol açmıştır. Parlamentarizme gelince, bunu güçler ayrılmasıyla hiç karıştırmamalıdır. Şundan ki güçlerin ayrılmasında varsayılmış ve düşsel üç güç, birbirini kontrol hakkına sahip olmadığı halde, parlamentarizmde teşri ve icra güçleri arasında sıkı ve giderek büsbütün birbirinin içine giriş vardır. Ancak, bu sistem de ulus egemenliğini bütün anlamıyla anlatamamış ve bir zümre olmaktan ileri gidememiştir.

Esas Teşkilâtımıza yöneltilen ikinci itiraza gelince, o da sorum konusunu kapsıyor. Diyorlar ki güçlerin ayrılması ve parla-

mentarizm sistemlerinde bir sorum vardır. Bizde sorum ilkesi zayıftır; yeğniktir.

Bayanlar! Baylar! Birçok yeni ve bilgin ve pek bilgin hukukçuların düşünüşlerine ortak olarak derim ki Meşrutiyette amaç sorum değildir. Soruma meydan vermemektir. Şundan ki sorum, en sonra en müstebit yönetimlerde de vardır. Halk, ayaklanır ve zalim taçlıların başlarını keser, ancak, neye yarar?

Bence bütün dünya taçlılarının, Halifelerin ve Sultanların başları, uluslarının en ufak bir zararını bile ödeyemez. Türk köylüsünün çadırının yiten tek bir ipini bile yerine koyamaz. (Dinmeyen sürekli alkışlar.)

Bizim Esas Teşkilâtımız ise modern hukukun erek tuttuğu bu amacı Meclis'in sürekli kontrolü ile sağlamış bulunuyor. Sanılmasın ki Bayanlar, Baylar, batının bugünkü meşrutiyet sistemleri sorumu sağlayabilmiştir! Hayır, bizimki ise soruma da yol açmayacak kerte güçlüdür ve uluslar için de amaç budur! Nitekim bir Türk atasözü: Koyunu parçalayan kurdu vurdum ama ne yazık ki koyun elden gitti, diyor.

Bayanlar! Baylar! Bütün bir tarihimiz içinde iktisat durumumuzu böyle kısaca tahlil ettikten sonra ve onunla pek, sıkı fıkı, olan yönetim sistemlerini gözden geçirdikten sonra, bugünkü ekonomimizin izlemesi gereken iktisat üstüne de bir iki söz söylemekliğime müsaade buyurmanızı rica ederim.

Yeni Türkiye ekonomisi, var olan sistem ve siyasetlerin hiçbirinin benzeri olamaz. Biz, iktisat meslekleri tarihindeki meslek okullarından hiçbirine bağlı değiliz. Ne (bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar) okulundan, ne de sosyalist, komünist, etatist ya da himaye okullarındanız. Bizim de, Yeni Türkiye'nin yeni iktisat anlamına göre yeni bir iktisat okulumuz vardır. Buna ben (Yeni Türkiye İktisat Okulu) diyorum. Yukarda söylediğim okulların hiçbirinden olmamakla birlikte ülkemizin gereksinimine göre bunlardan yararlanmayı da bir yana bırakmayacağımız yeni Türkiye karma bir iktisat sistemi izlemelidir. İktisat girişimini, bir bölük devlet, bir bölük kişi girişi üzerine almalıdır. Ör-

neğin, büyük kredi kuruluşlarını, endüstri girişimini vb., yönetecektir. Şundan ki ülkemizin iktisat durumu bunu gerektiriyor.

Kısacası, birtakım konularda ekonomimiz devletleştirme yönetimini izleyecek, kimi konularda iktisat girişimleri bırakacaktır. İktisat siyasetimizde ve örneğin gümrüklerde, kesinlikle, himayeci olamayız. Ülkemizin gereksediği şeylere karşı bir kapıya benzeyen gümrüklerimizin iki kanadını açar ve her girişine göz yumabiliriz. Bunlar, o gibi şeylerdir ki ülkenin üretimini artırmak ve düzenlemek üzere girişimlerine kesin zorunluluklar vardır. Ve ülkenin İktisat çıkarı bundadır. Birtakım ithalata karşı gümrük kapılarımızı büsbütün kapar, arkasına bir de ordumuzu koyar ve ülkeye o gibi eşyadan hiçbir şey koyamaz. Şundan ki bunun ülkeye girmesi ekonomimiz için bir zarar, bir tehlikedir.

Bayanlar! Baylar! Bugünkü iktisat durumumuzu tahlil ile diyebilirim ki dün olduğu gibi bugün de bizde iktisatçı anlamıyla belirgin bir sınıf sorunu yoktur. Bizde tüccar da çiftçi de sanat erbabı da işçi de; kısaca bütün iktisat yapımcılarımız, doğrudan doğruya yabancı sermayesinin tutsağı ve hizmetçisidir. Bütün bu iktisat zümrelerimiz birleşmeli, kendilerini örgüte bağlamalıdır. Sanılmasın ki bu yana işaret ederken, yeni Türkiye iktisat okulunun yabancı sermayesine karşı bir bağnazlığı, bir düşmanlığı vardır. Hayır, biraz önce Gazi Paşa'mızın dedikleri gibi biz, Türkiye'yi ekonomisini bir tutsaklar ülkesi halinde yabancı sermayesinin eline bırakamayız! Ancak, ülkemizde yasaca kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermayesine yasa ve yönetmeliklerimize bağlı Türkiyelilerden çok ayrıcalık, bir hile ardında koşmamak koşuluyla ülkemizde her türlü kolaylığı giderek başka ulusların gösterdiği kolaylıklardan çok kolaylıkları göstermeye her zaman hazırız. Yalnız, yabancıların modern ve uygar bir ulus olarak tanımaları ve ona göre bize karşı gerçek durumlarını almaları gerekir. (Bravo! Yaşa! sesleri ve sürekli alkışlar.)

Biz, kendimizi tarihin hiçbir aşamasında hiçbir ulustan geri görmüyoruz. Ne var ki aynı zamanda yazar Lorimer'in sınıflaması gibi, ayırtsız dünyanın hiçbir ulusunu kendimizden aşağı

görmüyoruz. (Alkışlar.) Lorimer'in, ulusları, uygar, yarı uygar ve barbar diye ayrı ayrı üç bölüme bölmesini ve bunlara ayrımlar, haklar tanımasını yeni Türkiye Hukuk okulu iteler. (Sürekli alkışlar). Biz, bütün ulusları ayırtsız özgür ve bağımsız olarak görmek istiyoruz. Özgürlük ve bağımsızlık doğal haklarıdır.

Bayanlar! Baylar! Türk Ulus Egemenliği, ancak ve ancak Türkiye iktisat egemenliğine dayanmakla yaşayabilir. Bundan dolayı, bundan sonra devletin izleyeceği siyaset yönünün çiftçinin övendiresi, zanaatkârın çekici, kısaca, ekonomimizin yüksek çıkarları göstermeli ve çizmelidir ki gerçek, ulusça bir halk devleti kurulabilsin. Türkiye tarihinin hiçbir aşamasında bugüne dek bir halk devleti yönetimi ve bundan dolayı bir ulusçu evre yaşamadı.

Bayanlar! Baylar! Uluslar, yüksek çıkarlarını umursamayan yönetimleri, sonunda silahla devirirler. Bundan üç-buçuk yıl önce Türkiye'nin efendi halkı da böyle yaptı ve gerekirse herhangi bir gücü yine her gün silahla devirmek gücündedir. Ve bunu içeriye, dışarıya karşı yapabiliriz ve yaptık. Bununla birlikte yeni halk· Hükümeti, ulusun yüksek çıkarlarına umursamazlık etmeyecektir ve edemeyiz ve bunları başaracaktır. (Alkışlar.)

Bayanlar! Baylar! Yeni ekonomimizin gelişmesi için alınması gereken ivedi tedbirler arasında birkaç şey salıklamak, hatırlatmak isterim: Meslek örgütleri, kredi kuruluşları, makine dönemi, iktisat savaşına toplu çıkmak, kendi kendimize yetmek, üretimimizi arttırmak ve düzenlemek, ithalât ve ihracatımız arasında denge kurmak.

Meslek örgütleri, örneğin çiftçi dernekleri, işçi-tüccar sendikaları vb., kurulmadıkça ve bunlar, haklarını birlikte düşünerek istemedikçe, gerek dışa gerekse içe karşı zayıf kalırlar. Ben, örgütlenmeyi yaşamanın yarısı olmak üzere, alıyorum,

Kredi kuruluşlarına gelince, ülkemiz, doğal, durucu zenginlikleri ve iş yönünden çok zengindir. Tarihçe de ünlüdür. Ancak, bütün bunlardan gerektiği gibi yararlanabilmek için, bir ayak önce modern iktisadın en önemli tarım, ticaret, endüstri kredi kuruluşlarımızı oluşturmalıyız, İktisat Bakanlığı, köy bankaları-

nı koymuştur. Kişi girişimi oluşturularak kredi kuruluşlarına elden gelen kolaylıkları göstermeye hazırız.

Ülkemiz, Fransa'nın ikisi büyüklüğünde olduğu, ondan daha çok zengin bulunduğu halde nüfusça ondan daha azdır. Nüfus sorununu bir yandan göç ve kuşağımızın çoğalmasına çalışarak çözümlemeye doğru gitmekle birlikte, bunun, bu amacın uzunca zamanlar istediğini unutmamalıdır.

Bundan dolayı, nüfus eksikliğini bugün giderecek biricik çözüm, bir ayak önce makine dönemine girmektir. Son günlerde İktisat Bakanlığı, Chester Grubu'ndan Mister Kennedy ile bu işin sağlanması uğruna önemli bir sözleşme düzenlemiştir.

Efendiler! Yüzyılımızın iktisat savaşına girerken, tek başına değil, toplu bulunmalıyız. Şundan ki bu yüzyılın ekonomisi bunu gerektiriyor. Bireysel girişimler toplu yabancı iktisat dünyası karşısında ezilmeye, başarısız kalmaya mahkûmdur. Bundan dolayı, her türlü ortaklıklar oluşturmalı ve özellikle ülkemizin gereksinimlerini bütünüyle kapsayan (kooperatif) ortaklıklara daha çok önem verilmelidir.

Amacımız, üretimimizi gereksinimimize göre arttırarak, kendi kendimize yetmeye doğru gitmek olmalıdır. Dışarı göndereceğimiz ürünlerimizi de ihmal edemeyiz. İthalatımızla ihracatımız arasındaki denge ancak böyle kurulur. Yoksa, ekonomimiz iflas tehlikesinden yakasını kurtaramaz.

Ekonomimizin gelişmesini düşünürken, eğitim siyasetimizin bu konuda büyük bir rol oynayacağı kuşkusuzdur. Bugüne dek izlediğimiz eğitim siyaseti ülkenin gereksinimini sağlayamamıştır; sağlayamaz da. Şundan ki bu sistem, zengin ve bilgin uluslara uyan sistemdir; iktisat ve toplum durumumuzla uyuşmamaktadır. Bizim bugünkü eğitim sistemimiz doğrudan doğruya ülkedeki bilgisizliğin ortadan kaldırılmasını amaçlamalıdır. Bilgin ve filozof yetiştirmek, programın ikinci maddesini oluşturabilir.

Kısaca, örgüt yapımız, bu. Türkiye iktisat yapımcılarının haklarını dışarıya ve içeriye karşı koruyacak en güçlü siper; kalkandır. Bunu yalnız Türkiyeliler için değil, bütün yeryüzünün mazlum iktisat yapımcıları için de dilerim.

Bayanlar! Baylar! Yeni Türkiye, sabanın, çekicin, çalışmanın, zekâ ve liyakatin hakkını, özgürlük ve bağımsızlığını istiyor ve savaşın önüne çıkacak dış ve iç gücü yıkabilecek bir biçimde yapıyor.

İktisat Bakanı Mahmut Esat, nutkunu bitirdikten sonra Kongre Üyelerine şöyle ünledi:

— Kongre, çalışmalarında serbesttir, yetkilidir.

Kongre Başkanı kürsüsünde oturan Gazi Mustafa Kemal, yerinde doğrularak üyelerden Kongre'ye bir Başkan'la dört grubun birer Kâtip seçmesini söyledi. Bundan sonra, Posta ve Telgraf Genel Müdürü kürsüye gelerek Sovyet Elçisi Aralof yoldaşla Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilof'un Kongre'yi kutlamak üzere yazdıkları mektupları okudu. İbrahim Abilof, mektubunda, Musul, İskenderun gibi yurdun değerli iktisat kaynaklarının kurtarılmasını diliyordu. Kongre Üyelerinin, dinleyicilerin çok içten gösterileriyle selamlandı. Ondan sonra, kürsüye çağrılan Sovyet Elçisi Aralof, Kongre'yi başıyla, içten jestleriyle selamlayarak Türkçe şöyle bağırdı:

— Yaşasın Türkiye! Yaşasın Türk Ordusu!

Kongre'den bir alkış koptu. Binlerce kişi:

— Yaşasın Ruslar! diye haykırdı.

Başkomutan şöyle konuştu:

— Bu akşam Ankara'ya dönmek zorundayım. Bundan, dolayı Kongrenize sonuna dek Başkanlık edemeyeceğimden üzgünüm.

Kürsüden inerken halkın çok büyük sevgi gösterileriyle karşılaştı; sürekli bir biçimde alkışlandı. Sonra, Kongre Faal Kurulu Başkanı Posta ve Telgraf Genel Müdürü Sabri kürsüye gelerek, Kongre'den Paşa'ya, İktisat Bakanı'na, Belediye'ye teşekkür edilmesini istedi.

Kongre'nin düzenlenmesi, seçimin yapılması için saat on beşte yine toplanmak üzere toplantı saat on üçte dağıldı. Oturumun bitişinden sonra, kongre yapısı içindeki geniş salonda, İzmir Belediyesi, Mustafa Kemal'in onuruna bir şölen verdi. Buna Elçiler, Komutanlar, Mülkiye Amirleri katıldı. Yenilip içildikten

sonra, çağrılılar, Gazi Mustafa Kemal'in yanı sıra Kongre'nin açmış olduğu örnek sergiyi gezdiler. Bütün Türkiye'nin ürünleri, yapımları bu sergide en güzel örnekleriyle göze çarpıyordu:

Ülkenin her yanından gelen türlü tahıl ve ürünlerden başka dokumacılık, ıtriyat, dericilik, sabunculuk, halıcılık, fotoğrafçılık gibi endüstri yapımlarıyla tarıma, başka dallara özgü makinelere de sergide bölümler ayrılmıştı. Fransız Şark Ticaret Kuruluşu dahi sergide türlü sistemlerde aydınlatma aygıtlarıyla daha birçok aygıt için bir köşe ayırtmıştı.

Aydın ili, sergiye ülkenin en nefis ürünleriyle yapımlarından sabun, incir, zeytinyağı, pamuk, meyan kökü, kendir, dokuma peştemal, kösele ile sabuniye adı verilen Aydın havluları göndermişti. Kongre başlar başlamaz, Bornova'daki Ziraat Mektebi'nde tarım aygıtları sergilenecek, bunların toprakta çalışmaları gösterilecekti.

Kongre yapısının altında tarım aygıtlarına özgü bir sergi yapılmıştı.

İktisat Kongresi Sergisi'ne, eşya, ürün yapımlarla katılanlara madalyalarla diplomalar verilmesi kararlaştırılmıştı.

İktisat Kongresi Sergisi, Kongre'nin toplanmasından bir hafta önce ziyaretçilere açılmıştı. Her gün binlerce kişice gezilmekteydi. Bütün Türkiye tarımcılarıyla endüstricileri, sergiye ürün, yapım gönderememiş olmakla birlikte, yine de uzak yakın kasabalardan, köylerden ve kentlerden gönderilen matah, eşya, ürün örnekleri, sergi pavyonlarının hemen hepsini tıklım tıklım doldurmuştu.

Sergide, ziyaretçileri en çok önlerinde durduran mallar arasında, Isparta, Kula, Gördes, Uşak halıları, seccadeleri, yerli dokumalar, ipekli, iplik dokumalardı.

Ömer Muharrem Sabunları, somaki mermer öykünmesi direkleri, direk başları sabundan yapılmak üzere bir model de hazırlamış, çevresini dallı çiçeklerle, resimlerle süslemişti.

İzmir'de Beyler Sokağı'ndaki kimya maddeleri, koku aygıtları, sinema kordelaları yapıştırmak üzere özel film mahlülü, türlü renkte tampon mürekkepleri sergilemektedir.

Süleyman Ferit yapımı sekiz çeşit yerli kolonya, Ferit Kuvvet Şurubu, Ferit Kudret Hapları, diştozu, Krem Ferit.

Helvacı Mehmet Şükrü yapımı ortaklığının İzmir-Kömürcü çarşısındaki Türk Makarna Fabrikası yapım örnekleri.

Kerestecioğlu Mehmet Sabri ile Rüştü kardeşlerin yapımından koton idrofil.

Kuşadası Ali Rıza'nın çekirdeksiz üzümden yaptığı helva örnekleri.

İzmir-Şakirzade Ahmet'in Büyük Millet Boyahanesi yapımları.

İzmir-Nafiz Mustafa, «Zaferi Milli» sigara kâğıdı. İzmir-Abdülkadir, «Semerei Sebat Itriyat Kolonya» yapımevi örnekleri.

İzmir-Mehmet Sırrı ile Ortağı Fanila İmalâtı ve örnekleri.

Aydın-Hafız Ahmet Sabun Fabrikası örnekleri. İzmir-Hafız Ali, çekirdeksiz üzümden, baldan, şekerden yapılmış tahin helvası örnekleri.

Türkiye tütünleri Tekel yönetiminin İzmir fabrikası yapımından, üç çeşit tütün, beş çeşit sigara, Kongre dolayısıyla çıkardığı yeni sigaralar.

Birinci Kolordu Tabakhanesi yapımları.

Kula-Çolakzadeler Halı Fabrikası yapımlarından, yörük, Belücistan öykünmesi seccadeleri, halıları.

İzmir-Köşk bucağı, Ahmet Ağa'nın tütün, şamfıstığı, incir, üzüm örnekleri.

Konya-(Tefti) kazası yapımlarından, yün kuşak, halı örnekleri.

Niğde-Üzüm ve yapımları örnekleri.

İzmir-Kulalı Hamit Kardeşler İpek Tarama Fabrikası yapımından halı dokumaya özgü yün, ipek ipliği örnekleri.

Demirci-Kıl torba örnekleri. Sarı kükürt, kara kükürt, petrol örnekleri, gülenler halısı, demirci tütünü örnekleri.

Konya-Milli dokuma ortaklığı yapımından, kara nakışlı ak keçe, altı çeşitli kumaş, halı.

Konya-Seyitli kazası ürünlerinden, yapağı, ak tiftik, sarı tiftik, her tür tahıl örnekleri.

Kütahya-Halı, seccade, kilimleri.

İstanbul-Feshane Fabrikası yapımı kumaşlar.

İzmir-Tabak Şevket, oğlu Muammer, ortakları Hacı Tahsinoğlu Mehmet'le Oğulları Fabrikası yapımlarından kösele örnekleri.

İzmir-Ahmet Fuat Anadolu saraçhane yapımları.

Manisalı İsmail Hakkı, mobilya örnekleri.

İzmir-Çocuk Ayakkabıları Yapımevi sahibi Hafız Hüseyin Avni'nin yekpare ayakkabı örneği.

İzmir-Dikici Mehmet, dikicilik işleri örnekleri.

İzmir-Ali Riza, Şemsi Akik Kundura Yapımevi örnekleri.

İzmir-9 Eylül Kundura Yapımevi örnekleri.

İzmir-Hacı Mehmet ile Oğulları Fabrikası yapımlarından yerli tokmaklı saraç köseleleri ve renkli usgar glase, usgar vidala derileri örnekleri.

İzmir-Giritli Salih Zeki Ustanın yaptığı «zafer» pulluğu.

Kirmasti (Kemalpaşa) Tabakhanesi örnekleri.

Rençber mücahide Ayşe Çavuş'un yetiştirdiği ev ürünleri örnekleri.

Karacabey-Yer ürünleri, ipek kozası, tütün örnekleri.

Kula-Zeytinyağı, zeytin tanesi, rezaki, çekirdeksiz üzümler, tütün palamut örnekleri.

Adana-Bosnalı Salih Asım Fabrikası yapımlarından örnekler.

Adana-Babazade Rakip, şekerkamışı, portakal, pamuk kozası, sarı, ak pamuk örnekleri.

Adana-Karataş Dalyanı Müdürü Hasan Saim, Esat Rauf, Mustafa Mehmet'çe yetiştirilmiş balık yumurtaları.

Mersin-Lise öğrencilerinin kurduğu Çocuk Bankası Müdürlüğü ticaretevinin üzüm reçeli, limon reçeli, lokum, şekerkamışı, şekerlemeler.

İzmir-Ali Riza saraçlık yapımından eğerler vb., ayrıca, futbol topları örnekleri.

Foçai Cedit ürünlerinden zeytin tanesi, zeytinyağı, kara üzüm örnekleri.

Fethiye-Palamut, krom madeni örnekleri.

Gelibolu-Eceabat pamuk, tütün, susam, tahıl örnekleri.

Gelibolu-Tahıl örnekleri.

Gelibolu-Şarköy ipek kozası, tahıl örnekleri.

Keşan-Tütün, tahıl örnekleri.

Keşan-Kösele taşı, yapı taşı, taşkömürü örnekleri.

Gelibolu-Orşa bucağı, kiremit, tuğla örnekleri.

Bandırma Manyası çiftliği ürünlerinden tütün, mısır, kumdarı, nohut, böğrülce (börklüce fasulye), arpa, mısır örnekleri.

Seferhisar-Zeytinyağı örnekleri.

Batı Karaağaç-Kızılhisar, ak-kara renk dokumaları, şal öykünmesi, tarak, çakı yapımları, toprak ürünleri örnekleri.

Kırkağaç-Kök boya, pamuk, pamuk çekirdeği, kavun, süzme bal, gömeç balı, üzüm köftesi, mazı vb., ürünleri örnekleri.

Çanakkale-Ezine, Biga, toprak ürünleri.

Milas-Tabakhane işleri.

Bayındır-Çirpi Gölü, pamuk, tütün vb., ürünleri.

Milas-Terzioğlu Zeki Sabun Fabrikası yapımı sabun örnekleri.

Milas-Zeytinyağı, tütün, tahıl örnekleri.

Milas-Talibindaki Kardeşler Sabun Fabrikası yapım örnekleri.

İzmir-Taşçılar, saraç, Plevneli Dağlı İbrahim Hilmi yapımı örnekleri.

Menemen-Kilim, hakipa, şayak, tütün, tahıl, ipek dokumaları, yarı ipekli dokumalar.

Ödemiş Yapağıhanesi yapımları.

Ödemiş-Kavun, kestane, incir, karpuz ürünleri örnekleri.

Ödemiş-Antimuan madeni örnekleri.

Ödemiş-Dikilmiş, taranmış sedir örnekleri.

Türk uçakçılığının geçirdiği aşamalar üstüne kısaca bilgi edinilmesine yarayan biçimler, dallar, haritalar, resimler, İzmir yangınında yanan yapılarımızın havadan alınmış resimleri; Fransa, Amerika, Almanya, İngiltere ile hava gezileri üstüne kısa bilgi veren levhalar, Türkiye'de kurulacak herhangi bir hava posta hattının gelir-gideriyle olası giderlerini gösterir cetveller; Avru-

pa Hava Yollarını tasvir eden haritalar, Avrupa'nın demiryollarını gösterir başka harita; Türkiye askeri uçak fabrikasının birtakım görüşlerini gösterir fotoğraflar.

Türk sanatkârlarınca yapılmış mobilya örnekleri.

İzmir-Balcıoğlu Hakkı Mek'in çok süslü peynir sergisi.

Uluborlu-Seccadeler, toprak ürünleri, tabakhane yapımları deriler; dökmecilik işleri, baston, hançer örnekleri,

Elazığ-Arapkirli Hacı Mehmet'in el yazması çok güzel levha. (Levhada her biri başka biçimde yazılmış on dört türlü Besmelei Şerif ve her yazının içinde ayrıca birer Âyeti Kerime vardır.)

İzmir-Ali Haydar, mürettip hakkaklığına özgü yapımı ile teksir makinesi örneği.

İzmir-Ressam Hamit Nazmi yaptığı yağlı boya, sulu boya resimleri.

İzmir-Hüsnü Ziya'nın yağlı, sulu boya resimleri.

İzmir-Filibeli Cemilbeyoğlu Ferit ile Ortakları Un Fabrikasının çıkardığı un örnekleri.

İzmir-Konyalı Süleyman'ın çizdiği yapı modeli.

İzmir-Palamut tüccarlarından Gömelezoğlu İbrahim'in kendi yetiştirdiği palamut örnekleri.

İzmir-Sanayi Mektebi yapımı mobilyalar.

İzmir-Balcıoğlu Hakkı'nın incir sergisi.

Uluborlu-Tabaklanmış deri örnekleri, zanaatkârlarca yapılmış dokumacılık aygıtlarıyla silah örnekleri.

Sudi Kitabevi İzmir Şubesi sahibi Haydar'ın kitapçılığa, fotoğrafçılığa özgü sergisi.

İzmir-Aydın İncir Üreticileri Kooperatif Ortaklığı'nın incir sergisi.

İzmir-Heykeltraş Mehmet Rifat ile Dökmeci Hamit'çe Orhaneli yöresinde çıkan madeni topraktan yapılan heykel örnekleriyle «Rifat Leke Sabunu» örnekleri.

Adapazarı-Hacı Mustafa'ca yapılan patates unu örneği.

İzmir-İhracat-İthalât Türk Anonim Ortaklığı sergisi.

Aydın-Penbezar dokumaları; ipekli dokumalar, peştemal,

ipekli ibrişim, saat, para, mühür keseleri; pamuk kozası, sabuniye denen Aydın havlusu, kaymak yağı vb., toprak ürünleri örnekleri. Bu sergi, Cebbazoğlu Necati'de düzenlenmiştir.

İzmir-Yavuz Kitabevi'nin kitapçılığa, kâğıtçılığa, fotoğrafçılığa özgü sergisi.

İzmir-Keresteci Cihan'ın kereste örnekleri.

İzmir-Bosnalı Osman'ın Karaburun üretimi zeytinyağı, tütün, üzüm örnekleri.

Bolvadin-Her çeşit tahıl, tiftik, Afyon yapımı yün çorap.

Afyon-Karahisar Sancağı, Aziziye seccadeleri, mazı, palamut, haşhaş tohumu, çıra, mum, tahıl örnekleri.

Kütahya-Şark Çini Fabrikası yapımı yüzlerce çeşit tabak, tepsi, yazı takımı, sürahi, vazo, çiçek saksısı, çay, kahve fincanları vb., örneklerinden oluşan sergi.

İstanbul-Dağıstanlı Hacı Halil'in Abani Fabrikası yapımı, çeşitli ipekli abani örnekleri.

Gaziantep-Dokuma, şal öykünmesi kırmızı, kara, sarı, vişne çürüğü renginde misk sabunu ile toprak ürünleri örnekleri.

Afyonkarahisar-Demircilik saraçlık, kunduracılık, keçecilik örnekleri.

Fransa yapımı, kuyulardan su çekmeye özgü J. Karmay Fabrikası yapımı makine ile eğe örnekleri.

Fransa fabrika yapımı motor vb., aygıtlar; on saatte bir kilo benzin harcar, yemek ocağı örnekleri.

İzmir-Ayakkabıcılara özgü bütün aygıtlar ve takımlar yapımcısı, eğeci, işçi Mehmet Hilmi ile Mustafa Raif'in yaptıkları örnekler.

Kadıköy Sanayi Komandit Ortaklığı'nın Kadıköy dokuma sergisi.

Buldan-Dokuma örnekleri.

İzmir-Sandıkçı Hüsnü'nün yaptığı sandık örnekleri.

İzmir-Hacı Yavaşoğlu dokuma örnekleri.

Eskişehir-Karakeçili Aşiret Reisi Hacı Beyzade Mehmet Emin Fabrikası'nın dokuduğu salt tiftikten yapılmış seccade, ha-

kipa, kuşak, akmeşe çalısının kozalağından çıkarılmadan suni renginde bel kuşağı, sarık örnekleri.

Hereke-ipekli, yünlü dokumalar, ceviz üzerine işleme sandalye örnekleri.

Isparta-Hafız Ali Riza Fabrikası dokuması süslü seccade örnekleri.

Isparta-İmamzade Mehmet Tahir Fabrikası dokuması halı örnekleri.

Kula-Çolakzade Halı Fabrikası yapımı Bulücistan, yörük öykünmesi seccade örnekleri.

İzmir-Ispartalı Hacı Ali'nin yaptığı Isparta sigara kâğıtlarından yapılmış güzel bir yapı modeli.

İzmir-Fotoğrafçı Eyüp Sabri yapımı aygıt örnekleri.

Tire-Genel yapımlarından, dokumalarından, toprak ürünlerinden düzenlenmiş bir sergi.

Isparta-Gülyağı Fabrikatörü Derelizade Ali Riza'nın Isparta yapımı örnekleri.

Amasya-Merzifon dokuma hamamlık kadın peştemalları, şirazi, donluk, entarilik ipekli, ipek alacaları örnekleri.

Merzifon-Kadın yüreği denen dokumalar, Amasya bamyası, Amasya toprak ürünleri örnekleri.

Amasya-Bütün yapımları elle eğirmek, bükülmek, dokunmak üzere yapılmış, Amasya mancınığından çekilmiş, ipek tek parça yatak çarşafı vb., örnekleri.

İzmir-Tornacı Giritli Ahmet ile oğlunca yapılmış tornacılığa özgü yapım örnekleri.

Manisa-Toprak ürünleri örnekleri.

İzmir-Kehrübacı Mehmet Hasip'le oğlu Ali Besim'ce işlenmiş sigara ağızlıkları; yine onlarca yapılmış dişçilere özgü kauçuk kazanı. Donmuş incileri delen bir tür alet. (İnciler, avlandıkları sırada kolay delinirler, donduktan sonra delinemezler.)

Sındırgı-Sındırgı yünü, Türk boyasıyla boyanıp dokunmuş seccade, hakipa örnekleri.

İstanbul-Erzincanlı Hafız Ali ile kardeşi Hamdi'nin Çimento Fabrikalarında yapılmış çimento örnekleri.

Siirt-Perdelik, lastik yüzü, yün kuşak, seccade örnekleri.

İstanbul-Üsküdar, Gümüşhaneli Fevzi'nin yetiştirdiği tavuk örnekleri.

İstanbul-Küçük Osman Ustanın yaptığı baskül, kahve değirmeni, terazi örnekleri.

İstanbul-Ziya Koyuncu ile Ortakları Fabrikası yapım örnekleri.

İstanbul-Necat Mehmet Kahraman manifatura sergisi.

İstanbul-Galata, Kolacı Hasan Şevki ile Ortakları yapım örnekleri.

İstanbul-Şile yapım örnekleri.

Çapa Marka yapım örnekleri.

Amsterdam-Türk yapımcılardan Mehmet Ali'nin sigara fabrikası yapım örnekleri.

İstanbul-Emekli Deniz Binbaşısı Hasan Riza'nın yapımı yapay el ayak kalıpları.

İstanbul-Adalar denizi tarım bölgesi örnek bahçesi yetiştirmesi çiçekler, tohumluk örnekleri. (Bu örnek bahçe, İzmir'in Bornova bucağı yöresinde Mersinli köyündedir.)

İstanbul'da ve İzmir'de yayımlanan ziraat kolleksiyonları.

İzmir-Makineler onarıcısı Ahmet Halil'in yaptığı kol değirmenleri, kravat iğneleri vb., gazocaklarına özgü tepelik, kolonya şişelerine özgü damlalıkla türlü top. Kolluklu çantalarına özgü damlalıkla türlü top. Koltuklu çantalarına özgü kilit örnekleri.

Kibar Ali sigara kâğıdı örnekleri.

İzmir-Telgrafçı, elektrikçi Tevfik'le kardeşi Hüsnü'nün türlü fabrikalar yapımlarından oluşan sergisi.

Öğleden önce nutuklarla geçiştirilen Kongre, öğleden sonra saat üçte, İkinci Oturumu'nu açtı. Başkan seçimi yapıldı. Birinci Başkanlığa Manisa Endüstri Delegesi Kâzım Karabekir Paşa, oybirliğiyle seçildi. Seçildikten sonra kürsüye çıkan Paşa, uzun

uzun alkışlandı. Kendisini oybirliğiyle seçerek sevgisini göstermiş olan Kongre Delegeleri'ne teşekkür etti, sonra şöylece birkaç söz söyledi:

— Ulu Ulusumun Sayın Delegeleri! Acizlerine karşı göstermiş olduğunuz pek değerli sevgi ve sempatiye teşekkür ederim. (Şiddetli alkışlar. Siz her şeye layıksınız! sesleri.) Oturumu açıyorum. Görüşmelere başlamadan önce, müsaade ederseniz Kongre'yi hazırlayan İktisat Bakanı Mahmut Esat Beyefendi'ye, Faal Düzenleme Kurulu'na yüksek kurulunuz adına teşekkür ederim! Sayın Başkomutanımız ve İktisat Bakanımızın pek önemli anlatılarına Kâzım Karabekir de müsaadenizle birkaç satır eklesin: Varlığımıza kasteden düşmanları ulusumuz elbirliğiyle nasıl yok ettiyse (Ehlamdülillâh! sesleri) yine el ve sözbirliğiyle bizi içerden kemiren yoksullukla cahilliğe de saldırmak üzere savaşa başlıyoruz. (Alkışlar.) Bugün, bu savaşın birinci günüdür. Ancak, öz kardeşlerinin, gerçek yurttaşlarının el ve söz birliğiyle büyük Türk Ulusu tek başına gücünü nasıl bütün dünyaya gösterdiyse, bugün de dünyaya bildiriyor ki yüzyıllarca eli, dili bağlı bir halde her varlığı harcanan bu ulus, iktisat ve bilim alanında nelere gücü yettiğini gösterecektir. (Şiddetli alkışlar.) Ulusumuzun her bireyi, çalışan halkı, gerek aydın kafaları, neler, ne fedakârlıklar yapmadı. Erkekler sınır boylarında zalim düşmanlarla bağımsızlık ve özgürlüğü uğruna çarpışırken, kadınlarımız kazma salladı, saban sürdü, giderek örs başında demir dövdü, işçilik yaptı, birçok dükkânları kadınlarımız işletti; aç kalanı da oldu. Sırtlarında ordumuza cephane taşıdı, yaralıları bağrına bastı. Büyük ulus, kadınıyla, çocuğuyla, erkeğiyle bağımsızlığını, özgürlüğünü savundu. Direnişini, inancını dünyaya gösterdi. Bize mübarek Peygamberimiz, «Beşikten mezara dek bilim isteyiniz,» buyurmuşlar. Bilimin salt din eğitimi olmadığını, Çin'de dahi olsa alınız, sözüyle o zamanlar, iktisat ülkesi olan Çin'i göstererek beşikten mezara dek öğrenilecek bilimin iktisat bilimi olduğunu buyurdukları halde, yüzyıllarca kişilerin keyfi davranışlarıyla bundan gafil kaldık. Mademki işe beşikten başlayacağız,

mademki beşikten mezara ekonomi ile uğraşacağız, ninnilerimiz, türkülerimiz, iktisat ezgileriyle dolu olmalı; masallarımız, temsillerimiz (Oyunlarımız), iktisat ruhları dolu dolu olmalı; dualarımız, vaazlarımız, hutbelerimiz, iktisat buyrukları, iktisat öğretileriyle halkımızı aydınlatmalı; böylece demek oluyor ki beşikten mezara dek yaşam ve iktisat öğretilerinin gerektireceği ortak çalışmalarla çalışırsak, yaşamımız, iktisadımız sağlam temellerle kurulmuş olur.

İktisat dediğimizde ben, bu üç maddeyi kendi ulusumuzun ekonomisi için ilke biliyorum:

Birincisi, insanlarımızı, hayvanlarımızı, ürünlerimizi iyice korumalıyız. Köylerin, evlerin, çeşmelerin, bataklıkların etkileriyle sağlığımızı koruyamaz; bin türlü hastalık içinde çırpınırsak, hayvanlarımızı sığır vebası, şarbon gibi hastalıklar silip süpürürse, ürünlerimizi böcekletir çürütürsek, yapılan bütün iktisat tedbirleri, yasalar hiçe iner. İşte bundan dolayı, harcayacağımız çabalara yardım etmesini Hükümetimizden istemeli, dilemeliyiz. Ülkemizi gezip bilen doktorlarımız, veterinerlerimiz, burada yaptığımız İktisat Kongresi'ne benzer kongreler yapmalıdır ki sağlık korunması, iktisadın temelini korusun.

İkinci önemli ilke: Üretimimizi artırmak, demiryollarımızı, vapurlarımızı, özellikle yollarımızı yaparak taşraya götürmek, dışarı satıp ülkeye para çekmektir. Burada onu sağlayan ilkeleri sağlayacağız. Ülkemiz öyle geniş ve verimlidir ki Avrupa'nın bugün kıyılarımıza un yedirmesi değil, tersine, biz az zamanda her yana ihracat yapmak gücündeyiz. Giderek ihracatı salt un olarak değil; makarna, bisküvit, peksimet gibi yapılmış bir halde yapacağız. Endüstrimiz, Avrupa'nın endüstrisine rekabet edemese bile, hiç olmazsa ulusumuzu dışarıya muhtaç etmez ve kendi elimizden çıkan kutlu eşyalara bürünerek övünürüz. Yengimiz de askerce yengimizden daha büyük olur. (Alkışlar.)

Üçüncü sorun, çok önemlidir: Bu sayın bacılarımıza, bayanlarımıza düşer. Gideri ve tüketimi azaltmak.

Arkadaşlar! Bugün Ziraat Bankalarının ödünç verdikleri pa-

raları bir yana yazarsak pek acı doğrularla karşılaşmış oluruz. Bu paranın yüzde ellisi düğünlere ve gereksiz göreneklere harcanmış. (Alkışlar.) Birçok aileler düğün yüzünden yıkılmıştır. Moda yüzünden mutsuz olan aileler ise pek çoktur. (Şiddetli alkışlar.) Bu gibi harcamalarımızı kesinlikle sınırlandırmalıyız. Gerek düğünlerde, gerek modada göreneklerin yıkıcı israflarından kaçınmalıyız. (Sürekli alkışlar.) İşte, basit ama ulusumuzu yıkan bu savaşta bayanlarımızı birinci basamakta görmekle mutlu olacağız. (Alkışlar. Yaşa! haykırışları.) O bayanlar ki bırakışmadan beri değil daha önce, ta, genel savaşın en korkunç anlarından beri her türlü güçlüklere katlandılar. Her türlü yoksulluklara göğüs gerdiler. (Şiddetli alkışlar.) Arkadaşlar, askerimiz fedakârlık etmiştir! (Alkışlar.) Ne var ki genellikle bir asker kursağında sıcak yemek yokken ölmemiştir. Ancak, geride öyle kız kardeşler biliyorum ki günlerce aç kaldılar ve günlerce inlediler. İşte, bu fedakârlığı, yapan bayanlarımız bu iktisat savaşında da en büyük fedakârlığı yapacak ve böylece ulusumuzu mutluluğa götürecektir. (Sürekli alkışlar.)

Özet olarak sözü bitiriyorum ki... Fedakâr işçilerimiz, tarihimizin pek onurlu sayfalarını dolduran zanaatkârlarımız, velinimet tarımcılarımız (şiddetli alkışlar), sayın tacirlerimiz, görevlerini canla başla başaracaklar ve Ulusal Ant adına her türlü yenilikleri elbirliğiyle kavrayacaklar ve işte böylece, iktisat ordusu da meydana atılmış olacaktır. Her şeyin temeli, birliktir. İktisat birliği dahi burada doğmaktadır.

Bütün ulus, bu birlikle birbirine her türlü yardımı yaparak askerce yengisi yanına vakit geçirmeden iktisat yengilerini dahi katacaktır. Cenabı Hak, iktisat yengimizde dahi yardımcımız olsun! (Âmin! sesleri; şiddetli ve sürekli alkışlar.)

Kongre'nin ikinci günü Kongre Başkanlığı'na Konya Ereğlisi'nden Hacı Dervişağaoğlu Mustafa imzasıyla şöyle bir telgraf geldi:

«Adınıza 100 lira Osmanlı Bankası aracılığıyla gönderilmiştir. Alıp bu günü bize gösteren, evladını ve çocuğunu bırakarak

dini, yurdu kurtaran subaylar ve er kardeşler ve evlâtlarımızın ruhları için Kongre sırasında, Mevlidi Şerif okutulsun. Kabul buyurulması dilenir.»

20 Şubat günü Başbakan Hüseyin Rauf, İktisat Kongresi Başkanı Kâzım Karabekir Paşa'ya bir telgraf çekerek Kongre'nin açılışını büyük bir sevinçle karşıladığını bildirdi. Yararlı kararlar beklediğini bildirerek başarılar diledi.

22 Şubat günü şu telgraf geldi:

«Rusya, Ukrayna, Yukarı Kafkasya, Sovyet Cumhuriyetleri, yakın doğu dış ticaret temsilciliği, Türkiye toprağında toplanan Birinci İktisat Kongresi'ne öz dileklerini yollar. Mümessillik, Türk Yurdu'nun kurtuluşu amacında elde edilen büyük yenginin arkasından Türkiye'nin gelişme ve iktisatça yükselmesini ve Rusya ile içten ve sıkı bir dostluğun kurulmasını diler. Başkan: Zolotaryov.»

İstanbul Sovyet Ticaret Odası Başkanı Pozitanov, İzmir İktisat Kongresi'ne şu telgrafı çekti:

«İstanbul Rus Ticaret Odası, ilk Ulusal Kongre'yi kutlar ve büyük Türk Ulusu'nu selamlar! Pozitanov.»

Daha birçok yerden, kişiden gelen kutlama telgraflarına Kongre Başkanı Kâzım Karabekir Paşa şu karşılığı verdi:

«Ulusal bağımsızlığımızı güçlendirecek biricik etkenin ancak iktisat bağımsızlığımız olduğunu anlayan birçok kişi ve Sayın Kurul'ca, Kongre'nin toplanması dolayısıyla kutlamayı içeren telgraflar gelmektedir. Bu telgrafların anlattığı kesin anlam, bütün Türkiye halkının gerçek kurtuluşumuzu iktisat cephesinin yengisinde gördüğünü anlatmaktadır. Kongre'nin kalabalık işleri bunlara ayrı ayrı karşılık yazmaya engel olduğundan ajans aracılığıyla bildirilmesi gereksenen teşekkürlerimizin, lütfen, kabulünü dilerim! İktisat Kongresi Başkanı: Kâzım Karabekir.»

20 Şubat günü öğleden sonra saat on dörtte kongre yapısı içinde «Mevlidi Şerif» okutturuldu.

23 Şubat günü sevabı şehitlerin ruhuna armağan edilmek üzere İktisat Kongresi'nce Hisar Camii'nde bir mevlid okutuldu.

İzmir gazetelerinden *Yeni Turan Gazetesi* muhabirinin sorularına Sovyet Elçisi Aralof şu karşılığı verdi:

— İzmir'e gelmekten amacım, Türkiye'de ilk kez olmak üzere toplanan İktisat Kongresi'nde bulunmaktır. İktisat Kongresi'ne Türkiye'nin her yanından, her sınıftan delegeler geldiğinden dolayı Sovyet Hükümeti ve Rus Ulusu bu Kongre'ye çok önem vermektedir. İzmir İktisat Kongresi'nde en haklı iktisat sorunları çözülecektir. Bir ülkenin iktisadı demek olan, o ülkenin temeli demektir. Bundan sonra kesinlikle inanıyoruz ki Türkiye halkı kendi iktisadı ile ilgilenerek yazgısına egemen olacak ve batı ile birlikte bütün kapitalizme karşı duracaktır. Bir ülkenin ekonomisinin başka ülkelerin eline ve tutsaklığına geçmemesi için, o ülkenin ekonomisi özgür olmalıdır.

Bundan dolayı, ben de Rusya şûralarının pek çok önem verdiği İzmir İktisat Kongresi'ne, Rus halkının kutlamalarını ve selamlarını bildirmek üzere geldim. Ruslar, Türklere içten bağlı bulunduklarından dolayı Türklerin iktisat işlerinin de iyi olmasını dilemektedirler. Biliyorsunuz ki Ruslar dahi Türkler gibi iktisat savaşları vermek zorundadırlar. Rusya, bu durumu pek iyi değerlendiriyor.

Şu yanı da açıklayayım ki yolculuğumuz çok uzun, çok güzel ve aynı zamanda Yunan zulümleri ve yıkışları yönünden de çok etkili oldu. Yunanlıların yıkıcılığını kendi gözlerimizle gördük. Zaten Türkiye'de az bulunan ulaşım araçları büsbütün Yunanlılarca yok edilmiştir. Sefil Yunanlılar, yabancı kapitalizminin kiracısıdırlar.

1 Mart tarihli *Akşam Gazetesi*'nde şöyle bir ilan çıktı:

«Leylei Regaip dolayısıyla Şaban'ın 22'nci Perşembe günü öğleden sonra saat on dörtte Menkıbei Salâtpenahi okutulacaktır. Bütün delegelerle isteyen din kardeşlerini Kongre'de hazır bulunmaları için Başkanlık Divanı gazetelere bir ilan göndermiştir.»

2 Mart 1923 günü, işçi delegeler kendi gruplarının görüşmelerinin bitimini kutlanmak üzere Kongre yapısı içinde yüz yirmi kişilik bir yemek verdi. Yemekte, Kongre Başkanı Kâzım Kara-

bekir Paşa, İktisat Bakanı Mahmut Esat; düzenleme kurulu, çiftçi, endüstri, tüccar grupları başkanları, kâtipleriyle, basıncılar, kadın-erkek işçi delegeleri hazır bulundu. Yemekte, Kongre Başkanvekillerinden yazar Akagündüz, Türkiye işçileri adına kısa bir söylev verdi. Bu söylevinde özgür, mutlu, bağımsız bir Türkiye'nin, ereğine doğru bütün çiftçi, işçi zanaatkâr ve ticaret erbabının birlikte yürümeleri gereğinden, söz etti. Sonra, Kâzım Karabekir Paşa, buna karşılık vererek bütün ulusun benzer amaç uğruna şimdiye dek çalıştıkları, bundan sonra da çalışacaklarına inandığını söyledi.

Kongre 2 Mart 1923 günü öğleden sonra toplanarak, genel çalışmasını sona erdirdi. Kongre, bu toplantıda iktisat andını benimsedi, ikinci bir kongrenin yapılıp yapılmaması işi Hükümet'e bırakıldı. Kongre çalışmalarının bir kitapta belirtilmesine karar verildi; İktisat Kongresi'nin anısını ölümsüzleştirmek üzere İzmir halkı, İzmir'de bir anıt dikilmesine karar verdi.

Bu arada, sorumlular, sergiye gelen ürünleri, malları değerlendirerek, kırk gümüş, otuz bronz madalya, yetmiş takdirname dağıttılar.

Kongre, 3 Mart 1923 günü dağılmak kararıyla paydos etti.

Kongre, iktisat andı olarak şöyle bir karar biçimi benimsedi:

«- Türkiye ulusal sınırları içinde, lekesiz bir bağımsızlık, yeryüzünün barış ve ilerleme öğelerinden biridir.

Türkiye halkı, ulusal egemenliğini kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şeye feda etmez ve ulusal egemenliğe dayanan Meclis ve Hükümeti'ne her zaman yardımcıdır.

Türkiye halkı, yıkım yapmaz, onarır. Bütün çalışmalar, iktisatça ülkeyi yükseltmek amacına yöneltilmiştir.

Türkiye halkı tükettiği malları elden geldiğince kendisi üretir. Çok çalışır. Vakitte, zenginlikte ve ithalatta israftan kaçar. Ulusal üretimi sağlamak uğruna gerekince geceli gündüzlü çalışmak, parolasıdır.

Türkiye halkı, zenginlikçe bir altın madeni üzerinde oturduğunu bilir. Ormanlarını çocuğu gibi sever, bunun için ağaç bay-

ramları yapar, yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi ulusal üretimi için işletir ve zenginliklerini herkesten çok tanımaya çalışır.

Hırsızlık, yalancılık, ikiyüzlülük, tembellik, en büyük düşmanımız; bağnazlıktan uzak dinlice bir sağlamlık her şeyde ilkemizdir. Her zaman yararlı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı, kutsallıklarına, topraklarına, kişilerine ve mallarına karşı yapılan düşman bozguncu propagandalarından tiksinir ve her zaman bunlarla savaşmayı ödev bilir.

Türkler, bilim ve teknik âşığıdır. Türk, her yerde dirimini kazanabilecek biçimde yetişir. Ancak, her şeyden önce ülkesinin malıdır. Eğitime verdiği kutsallık dolayısıyla (Mevlidi Şerif) Kandil Günü'nü aynı zamanda bir kitap bayramı, olarak kutlar.

Birçok savaşlar ve zorunluluklardan dolayı eksilen nüfusumuzun çoğalmasıyla birlikte, sağlıklarımızın, dirimlerimizin korunması en birinci isteğimizdir. Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir; bol ve temiz hava, bol güneş ve temizliği sever. Dede mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi beden eğitiminin yayılmasına çalışır. Hayvanlarına da benzer dikkat ve özeni göstermekle birlikte, türlerini düzeltir ve sayılarını çoğaltır.

Türk, dinine, milliyetine, toprağına, dirimine ve kuruluşlarına düşman olmayan uluslara her zaman dosttur. Yabancı sermayeye karşı değildir. Ancak, kendi yurdunda kendi diline ve yasasına uymayan kuruluşlarla ilişkide bulunmaz. Türk, bilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü ilişkide çok aracı istemez.

Türkler, hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler; iş, zümre yönünden elele vererek, birlikler; ülkesini ve birbirlerini tanımak, anlamak üzere geziler ve birleşmeler yaparlar.

Türk kadını ve kocası, çocuklarını iktisat andına göre yetiştirir.»

Kongre'nin gündemine alınan birçok ülke sorunları, ayrı gruplarca tartışılıp karara bağlandı.

Çiftçi grubunda tartışılıp karara bağlanan konular şunlardı:

Reji sorunu, tarımda eğitim sorunu, asayiş (güven) sorunu, aşar sorunu, Ziraat Bankası ile tarım kredileri sorunu, yollar sorunu, orman sorunu, tarımda hayvanlar sorunu, çiftçiliğe ilişkin birtakım maddeler; tarımda makine sorunu.

Tüccar grupunun ilkeleri:

Bankalar, kambiyo ve borsa işleri; Cuma tatili, maden sorunları, ormanlar sorunu, deniz ticareti sorunları, ticaret işlerini kolaylaştıracak ilkeler; tekel sisteminin kaldırılması, ticaret yasalarıyla yargılarının düzeltilmesi ve değiştirgenmesi, kredi örgütleri ve kolaylıkları, ticaret odaları, dış ticaret kuruluşları, ortaklıklar, ticarete ilişkin türlü maddeler; iktisat eğitimi, temettü vergisi, ulaşım araçları sorunu, haberleşme araçları sorunu.

Endüstri grupunun iktisat ilkeleri:

Gümrüklerde koruma yöntemi, endüstriyi teşvik kanunu üstüne yollar ve ulaşım araçlarında özel tarife; sanayi bankaları, sanayi eğitimi, sanayi odaları.

İşçi grubunun iktisat ilkeleri:

Amele adıyla ünlenen kadın ve erkek işgücü erbabına bundan böyle işçi denilmesi. Bulaşıcı hastalıktan önlemek üzere sanatoryumlar, emzikhaneler yapılması, hastanelerin yapılması için sağlık vergisi alınması, Mebus ve Belediye seçimlerinde meslek temsili yönteminin benimsenmesi. Sendikalar hakkının tanınması, tarım dışında bütün işçiler için (bir saat paydos dışında, sekiz saatlik çalışma süresinin tanınması, gündüzün çalışan işçi geceleyin de çalışmak zorunda kalırsa dört saat çalışacak; kesintisiz gündelik alacak, maden ocaklarında çalışma gününün altı saat üzerinden benimsenmesi; bütün endüstri kuruluşlarında on iki yaşından küçük çocukların çalıştırılmaması, işçi gündeliklerinin bütün kuruluşlarda para olarak ödenmesi, bütün kuruluşlarda işçiler hastalanınca, gündeliklerinin üç ay süresince ödenmesi; iyileşemeyip işten çıkarılan işçilere elden geldiğince para

ödenmesi, evlenecek işçilere bir hafta izin verilmesi; gündeliklerinin kesilmemesi, büyük endüstri kuruluşlarında sürekli çalışan işçilere kaza, yaşlılık ve hayat sigortaları yapılması, işbaşında sakatlanan işçilerin dirimlerinin güvenlik altına alınması, sigorta paralarının kuruluşların yöresinde dispanserler, hastaneler yapılması; büyük kuruluşlar yöresinde işçi evleri yapılması, ya da ev kirası zammı, şehit çocuklarından sonra, işçi çocuklarının da sanat okullarına alınmasına şans tanınması; Türkiye'deki bütün iş yerlerinde Türk işçisine çalışma hakkı tanınması, tütün reji yönetiminin hemen kaldırılması, ülkede yetişen bütün değerli ürünlerin (Tütün, pamuk-palamut, üzüm, incir, yün, tiftik vb.) işlenmedikçe dışarıya çıkarılmasının yasaklanması; esnaf yönetmenliğinin kaldırılması, her sınıf halka dernek kurma hakkının tanınması. Gediklerin, sırık hamallığının, kabzımallığın kesin olarak kaldırılması. Limanlarda, gümrüklerde kâhya vb., adlarıyla işçinin haklarını sömüren, işçiyi istibdatla kullanan kişilerin çalışmalarını önlemek. Kuruluşlarca her yıl işçiye verilecek ikramiyelerin eşitlikle dağıtılması. (Tarım işlerinde kullanılan işçiler, yukarıdaki maddelerin yargıları dışındadır.)

3 Mart 1923 günü, Kongre Başkanı Kâzım Karabekir Paşa, Mevlût Günü'nün kitap günü olarak benimsenmesini, herkese kitaplar dağıtılmasını önerdi. Bu öneri alkışlarla benimsendi.

Ayrıca Kongre kararlarını savunmak üzere hiçbir kurul seçilmemesine, bütün Kongre Kararları'nın Büyük Millet Meclisi'nde Kâzım Karabekir'ce savunulmasına karar verildi.

3 Mart 1923 günü, Lâtin Harfleri'nin alınması için Kongre'ye verilen bir öneriyi Kâzım Karabekir Paşa, oturumun sonunda şöyle karşıladı:

— Bu sorun eğitime ilişkin olduğundan bizim Kongremizin uğraşacağı sorunların dışındadır. Ne var ki çok zamandan beri bu sorun zaman zaman ortaya atılmaktadır. Ben de bununla çok uğraştığımdan, müsaadenizle, birkaç söz söyleyeyim: Bu düşünüş, bir zamanlar Avrupa'da kargaşa yarattı. Bu akım, ilkin orada

başladı. Bizim İslâm harflerimiz yetmezmiş, bundan dolayı Lâtin harfleri alınmalıymış. Orada kimi arkadaşlarımız, bu düşünüşün izleyicisi oldular. Ancak, sonunda bunun felaketli olduğunu anladılar; pişman oldular. Bu düşünüşün büyük bir felaket olduğunu Arnavut Ulusu da pek geç olarak anladı. Üzülerek bildireyim ki Azerbaycanlı arkadaşlarımız da bu felakete bugün düştü. Bu konuda özel olarak bizden düşüncemizi soranlar oluyordu.

— Biz, bunun tehlikesini ve harflerin değiştirilmesinin bugün yeryüzünde yaşayan üç yüz elli milyon Müslüman'a ilişkin olduğunu söyledikse de onlar anlaşılmaz bir hurufat biçimi benimsemeye doğru yürüdüler. Arkadaşlar, bugün hangi yabancı ile görüşürseniz, ilk işiteceğiniz sözler: «Türkçe çok güzel bir dildir; kolaydır, ancak harfleri kötüdür.» Bunlar, bütün yabancıların ağzında ve sizinle ilk görüşen yabancının size söyleyeceği şeylerdir ve bu düşünüşler çoğunlukla Müslüman olmayan birtakım tercümanlar aracılığıyla her yanda ve özellikle İstanbul'da yabancılara öğretilmektedir. Bunlar, bir yabancıyla karşılaştılar mı Türkçe'nin yazısı çok zordur; öğrenilmez, derler. Yabancılar da bu sözleri olduğu gibi benimserler. Bizi kemirmek isteyen ve ne yazık ki içimizde ve şeytanca olan düşünüşler bizi seven ve ulusumuzla ilişki kuran yabancılarca benimsenmektedir. Şundan ki bizi seven Avrupalılar ve Avrupa'dan ülkemize gelmiş ve saf köylülerimizle ya da bilim yükünü taşıyanlarla görüşmüş bulunanlar, Türk Ulusu'nu çok sevmişlerdir. Bu hayranlıklarını gizlemezler; şundan ki Türk konukseverdir; doğrudur; sözünde durur; fedakârdır. Konuğuna karşı elinden geleni yapar. Bu karakter dünyanın hiçbir yerinde yoktur. Bundan dolayı, bizi seven bu insanlar, Avrupalı ya da Amerikalı olsun, hain ve yan tutan tercümanlar aracılığıyla bizim dilimizi öğrenmek dahi istese, bizim dilimiz güçtür, diye propagandayla karşılaşınca öğrenmekten vazgeçer. Oysa, bir ulusa iktisatça bağlanmak onun diline egemen olan insanların çokluğu ile orantılıdır. Bugün Amerika'da birkaç bin Amerikalı bizim dilimizi bilse, bizim mallarımız oraya gider ve böylece çok zenginlik sağlanır.

Bundan dolayı, bugün bir güç vardır ki o vakit bütün dünyaya karşı bu propagandayı yapıyor. Türk yazısı güçtür; okunmaz. Ben, bu sorunla kendim de uğraştım ve Arnavutluk devrimi içinde bulundum. Acaba, bu Lâtince benimsenebilir mi? Bu, benimsendiği gün ülke karmakarışık olur. Her şey bir yana, bizim kitaplıklarımızı dolduran kutsal kitaplarımız, yazılarımız ve binlerce cilt yapıtlarımız bu dille yazılmışken başka bir biçimde olan ve hilafını benimsediğimiz gün en büyük felakette bütün Avrupa'nın eline pek büyük bir silah verilmiş olacak. Bunlar, İslâm dünyasına karşı diyeceklerdir ki Türkler yabancı yazısını benimsemişler ve Hıristiyan olmuşlardır. İşte, düşmanlarımızın çalıştığı şeytanca düşünüş budur.

Arkadaşlar! Kucaktaki çocuklardan başlayan birçok yüzlerce öksüz bugün doğu cephesinde asker arkadaşlarımızın ya da kendilerince ya da ailelerince okutuluyor. En az zeki bir köylü çocuğuna bir ay ile üç ay arasında kendi harflerimizi, gazetemizi okutuyoruz. (Alkışlar.)

Bundan dolayı, bizim harflerimiz okunmaz değil, belki harflerimiz dünyanın en güzel bir biçimi ve öyle güzel bir resimdir ki hiçbir dilde bunun gibi her göze sevimli görünecek bir yazı yoktur. İkinci bir nokta daha vardır ki ben yabancılarla genel savaşta iki yıl birlikte çalıştım. Yazımız öyle özgündür ki onlarla karşı karşıya aynı şeyi not ederdik. Yabancılar aynı sayfayı yazıncaya dek ben on sayfa yazar ve işimi bitirirdim. Almanca, Fransızca harfler hep böyledir. Sonra, bizim dilimizi şakıyacak hiçbir Lâtin harfi yoktur. Bugün, Fransızca harfler öyle karışıktır ki bizim dilimizi, şakımak gücünde değildir. Bu sorun inceden inceye incelenmiştir. Bundan dolayı yalvarıyorum, zararlı olan -ki zararını islâm bir ulus çekmiştir- bu gibi sorunları bırakalım! Böyle düşünüşler, içimize girmesin. Sonra, büsbütün dilsiz olur ve bütün İslâm dünyasını üzerimize saldırtır ve kendi aramızda birbirimizi yeriz.

Gerçi, bu öneri, hiç kuşkum yok ki içtenlik ve iyi niyetle verilmiştir. Ancak başka yanlardan da pek kaba düşünüşler içimize şırınga ediliyor. Bunlardan kendimizi koruyalım.

4 Mart 1923 günü, öğleden önce İktisat Kongresi, Kâzım Karabekir'in Başkanlığı'nda veda toplantısını yaptı. Belediye Başkanı Haydar Rüştü, kısa bir söylev verdi. Kongre Üyelerine başarılar diledi. Sonra, iktisat andı ilkeleri okunarak benimsendi. Başkanvekillerinden yazar Akagündüz, işçi grupu adına; Kani, sanayi grupu adına; Mahmut, ticaret grupu adına birer söylev verdiler. Bu söylevlerde, iktisat andı ilkelerine bağlı kalacaklarını söylediler.

Sonra, kadın işçiler adına, Rukiye söylev verdi. Kadın işçilerimizin de iktisat andının yengisine canla başla çalışacaklarını söyledi.

İşçi grubu başkanı Akagündüz'ün söylevi şuydu:

— Türkiye işçileri, kendilerine böyle geniş ve özgür bir tartışma alanı açanlara karşı açıkça teşekkür eder. Halk saltanatına dayanan Türkiye Devleti, bu yüksek düşünüşü hoşgörürlülük ve davranışlarıyla Türkiye işçilerini minnettar etmiştir. İşçiler, Kongre ile ilgili bütün gruplara, kurullara, kişilere ayrı ayrı teşekkür etmeyi ödev bilir.

İşçiler, gelecek Kongre'nin de böyle içten ve ağırbaşlı olacağına inanır. Yıllar var ki Türkiye işçisine bir erek gösterdiler: Ülke bağımsızlığı.

Ona, örsü, çekici, tornası ve bütün varlığıyla sarıldı ve en sonra, Akdeniz kıyılarını sarsan Türk toplarının seslerinde onun çekicinden de bir parça ses yankılandı.

Bugün, Türk işçisine yeni bir erek gösteriyorlar: Ülke ekonomisinin bağımsızlığı.

Türk işçisi de buna çekici, örsü, tornası, bileği ve yüreğiyle hazırdır. İzmir'e ülke yengi ve kurtuluşunu getiren kağnı gıcırtılarından sonra, İzmir'den iktisat, yengi ve kurtuluşu götürecek olan iktisat andında dahi kadın-erkek, Türk işçilerinin de andı vardır.

Örsü gibi güçlü bir insan, çekici gibi güç sahibi olan Türk işçileri, geleceğe doğru, Türkiye ekonomisinin bağımsızlığına doğru birleşiniz!

Endüstri Grubu Başkanı şu söylevi verdi:

— Sanayi Grubu'nun dostluk hikâyesi dahi Kongre kurulunca, lütfen benimsenmiş olan önerileri gibi kısa olacaktır. Ticaret üyelerinden Hüseyin Münir Bey'in pek haklı olarak işaret buyurmuş oldukları üzere bütün kurulumuza açıklanan önerilerimiz pek çok kanaatkârca olmakla birlikte şimdilik bizleri doyurabilecek bir nitelikte sayılabilir. Bundan dolayı, hemen hemen, aynıyla benimsenmesi gibi bir iyilikte bulunmuş olmanızdan dolayı sonsuz teşekkürler ederiz.

Grubumuzca önerge biçiminde ve yüksek üyelerce de teker teker genel kurula sunulan maddeler içlerinde kimi zaman sınırdaşı sanılanlar bulunduğu varsayılsa bile, o kerte çeşitli ve yararlıdır ki ulusumuzun gerçekten yükselmeyi amaç bildiğini gösterir tanıklardan olduğuna inanmak elde değildir.

Genel Kurulumuzca yerli dokumacılığın kullanılması üstüne alınan teşekkür olunacak kararı biz endüstricilere düşen çaba ve övgüye pek önemli bir ödev yüklüyor. Sanayiciler, bu ödevi teşekkürle yapacağına söz verir ve mutlulayarak övünür.

Görüşmeler sırasında, özellikle görüşmelerin hareketli anlarında sağa sola dikkat etmek elde olmadığından, gerek üyelerimiz arasında ve gerek dinleyici localarında bulunan kız kardeşlerinizi az çok gücendirecek söz geçtiyse aflarını diler; İzmir'den ayrılacak arkadaşlarımıza da hayırlı yolculuklar dileriz!

Çiftçiler Grubu'nun Başkanı şöyle konuştu:

— Aranızda hepinizden çok teşekkürü borç bilen Tarım Grubu, yengiye bizi götüren Sayın Başkan Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne karşı olan minnet ve şükranına hepiniz gibi katıldığına inanır. Hepimiz bir amaç çevresinde toplanmak uğruna ülkenin en uzak köşelerinden geldik. Hamdolsun, ölçü amacı ki (iktisat birliğimizdir) işte, bu amaçla el ele verdik! Bütün çiftçiler, başka gruplardaki arkadaşlarımızla dayanışmayla bu kutsal amaç konusunda iyiniyet ve kararlılıkla arkadaşlarından ayrılmışlardır. Başka arkadaşlarımıza çalışmamızın iyi bir biçimde sona erdirilmesi uğruna gösterdikleri yardımdan dolayı, çiftçiler adına teşekkür eder ve yine çiftçiler adına hepinizi selamlarım!

İnanabilirsiniz ki saban tarladan ayrılmadıkça çiftçiler de ortaklaşa anttan ayrılmayacaktır.

Ticaret grubu başkanı Alâiyelizade Mahmut şunu söyledi:

— Sayın arkadaşlar, burada toplandık, tanıştık, dertlerimizi dökerek ortak çözümler bulduk! Çalışmamızı, Türkiye iktisat yapımcıları arasında ölümsüz, güçlü, temiz bir dayanışma ile sonuçlandı. Yani, arkadaşlar, Kongre, yurdun ufkunda parlayan mutluluk ve gelişme ışıklarına kavuşmak üzere dünyanın düşman güçlerini boğmak uğruna toplandı. Hamdolsun, zaferini bitirerek dağılıyor!

Arkadaşlar! Ticaret Grubu, hepinize çok teşekkür eder. Bizi uyarılarıyla her zaman aydınlatan sayın Başkan Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne karşı olan şükrana hepinizin katılacağına grubumuz inanır.

Ülkenin yarınki iktisat savaşında üzerine düşen ödevi bütünüyle bilen Türk tüccarı adına Kongremizin çalışma ürünü olan iktisat andını burada, karşınızda ve dünyanın karşısında benimsediğimizi bildirir ve (Yaşasın özgür ve bağımsız Türkiye!) dileğiyle hepinize grubu adına veda eylerim.

İşçi Kadınlar Delegesi Rukiye şunları söyledi:

— Kardeşler! Ulusal devrimimiz ülkemizdeki bütün üreticilerin delegelerinden oluşan bu büyük kongrenin toplanmasını olağan kılmıştır. Bugünlere erişirken biz kadın işçileri de olağanüstü bir alanda görüyoruz. Bizleri bu Kongre'ye çağıran Büyük Millet Meclisi'ne ve başlarına ve özellikle Başkanımız Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne biz kadınlar, içten teşekkürlerimizi sunarız!

Türkiye'de ülke işlerine kadınların da katılması ilk kez oluyor. Bu onurun bize verilmesi yüreklerimizi sevinç ve övünç duygulariyle doldurdu. Kongre, iktisadımızın temelini oluşturan işçi sınıfının yasal haklarını tanıdı. Bu sonuç, kadın işçiler adına teşekküre değer, öbür grupların da benzer doğrulukla iktisat kuruluşumuza çalışacaklarına inanıyoruz.

Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun Hükümeti! Yaşasın Türk işçisi ve köylüleri; yaşasın Türk işçi kadınlığı!

İktisat Kongresi Başkanı Kâzım Karabekir Paşa kapanış söylevini şöylece sundu:

— Sayın arkadaşlar! İlk Türkiye İktisat Kongresi, bütün bir başarıyla işini bitirmiştir. (Elhamdülillah! sesleri.) Burada bu ışıklı toplantıyı sağlayan büyük ve sevgili Millet Meclisimize ve Hükümetimize Kongre adına teşekkür ederiz. Burada her türlü kolaylığı gösteren ve bize pekçok yardım eden İzmir Belediyesi'ne ve özellikle düzenleme kuruluna da Kongre adına teşekkür eylerim. Sergiye katılan değerli zanaatçılarımızı her zaman Kongremizle pek yakından ilgilenerek yayımda bulunan basına ve özellikle İzmir basınına Kongre adına teşekkür ederim.

Kongre'yi Sayın Delegeleri gibi büyük bir ilgiyle izleyen Sayın Bayanlarımıza ve Sayın Beyefendilere de Kongre adına teşekkürlerimi bildiririm. Sevgili İzmirimizi kurtaran ve bu uğurda canını veren ve şu anda ruhları üzerimizde dalgalanan kutlu şehitlerimizin ruhu iki cihanda aziz olsun! (Amin! sesleri; alkışlar.)

— Ulusumuzun gerçek dertlerini burada açıklayan ve ona devalarını gösteren sayın delegeleri: Size sonsuz onurlar!

Bu dertler ve devalar bundan böyle ninnilerimizin, şiirlerimizin ve giderek öğretilerimizin en tatlı ezgileri olsun. Cuma Namazlarında hutbelerde okunsun. Bütün ulus bireyleri, burada çizdiğimiz iktisat andını bellesin.

Ülkemiz, yabancı sermayelerini iyi benimsememekle birlikte burada saptadığımız ilkelerdir ki ulusumuz kendi emeğiyle yapılabilen her şeyi bundan böyle nefaset ve sağlamlıkla rekabet alanına atmaya var gücüyle çalışacaktır. Ve artık, beşikten mezara dek yabancı malların bürünmekten ve doğduğumuz saatte kursağına yabancı sütü dökmekten ulusumuz kendisini kurtaracaktır. (Alkışlar.) Ne acıdır ki olağan durumda iken, örneğin, 1911 yılında ithalatımız kırk üç milyon dokuz yüz bin Osmanlı Altını, ihracatımız ise otuz milyon yedi yüz iki bindi. Demek ki dışarı on üç milyon iki yüz yirmi sekiz bin altınımız uçup gitmiştir. 1913 yılında ithalatımız otuz dokuz milyon sekiz yüz yetmiş altı milyon altın iken, ihracatımız yirmi üç milyon altı yüz seksen

altı milyon altındı. Demek ki zararımız, on altı milyon yüz doksan bin Osmanlı Altını'dır.

Yıllardan beri doğanlarla ölenlerimiz de bu orandadır. Her zaman tersine ve uğursuz.

İktisattaki bilgisizliğimiz, siyasetteki serseriliğimiz elbirliği gitmiş ve ulusumuzu kemirmiş; kemirmiş, kemirmiştir. Genel savaşta doğumuz, batımız yağmacılarca yıkıntıya döndürüldü. Savaştan önce yalnız doğudan her yıl milyonlarca koyun ihraç edilirken bugün ülkemizde tutarı yirmi milyon koyun kalmıştır. Yunan yağmacıları batı Anadolu'da ve özellikle Trakya'da koyun ve keçi adına bir şey bırakmamıştır. (Kahrolsun! sesleri.)

Efendiler! 1922 yılı ülkemize dokuz milyon liralık hayvana özgü eşya girmiştir. Diri hayvanlar, hayvan yemi, balık, deri, işlenmiş deri, kösele, kürk, gübre vb., bunlar, Almanya, Amerika, İsviçre, Belçika ve Bulgaristan'dan gelmiştir. Demek ki dokuz milyon liramız oralara akıp gitmiştir.

Dört milyon liralık diri hayvan girmiş. Üç yanımız deniz olduğu halde, ne yazık iki milyon liralık da balık gelmiş ve yenmiştir. 1922'nin yalnız Ocak ayında beş milyon liramız dışarı gitmiştir. İşte, çocuklarımızın doğduğu günden beri kursağına nestle sütü dökersek, yabancı bez ve pamuklularına sarıp yine yabancı beşiğinde yatırırsak, ayağındaki patiğinden başındaki nazarboncuğuna, elindeki teneke parçasına dek yabancı malından yaparsak ve üstüne bir de benim oğlum paşa olacak gibi ninni söylersek, uyutturucu telkin yaparsak, büyüdükten sonra elbette sütünde ve çevresinde her zaman artmak üzere yabancı mallar bulunacak ve paralarımız durmadan akıp boşalıp gidecektir. (Alkışlar.)

Analar, kız kardeşler ve öğretmenler; açılan iktisat savaşında her zaman ön saflarda siz yürüyün! Ve ulusu koruyucu dillerinizle bu kutsal yollardan sizler yürütün.

Kendi endüstrimize önem verilmemesi ve zanaatkârlarımızın korunmaması; ortaklıklar yerine bireysel çalışma ve didinmelerle yıpratılması; bakınız, endüstrimizi ne acıklı durumda bulun-

duruyor! Endüstrinin her dalına ilişkin ilkel maddeler bol bol bulunmakta iken, balta girmemiş birçok ormanlar göklere baş çekerken, acıklı sayılar her yıl özel defterine yazılıp gitmektedir. Yiyecek endüstrisinden 1913'te, demek ki genel savaştan bir yıl önce yetmiş beş fabrikamızda dört bin iki yüz seksen bir işçi varken, iki yıl sonra sayıları üç bin dokuz yüz on altıya düşmüştür. Yiyecek olarak ülkemizde yüz altmış iki milyon dokuz yüz on bir bin üç kuruşluk ithalat, ihracatımızsa on beş milyon seksen üç bin yedi yüz otuz dört kuruş olmuştur. Çok üzücüdür ki ülkemiz tarım ülkesi olduğu halde, yaklaşık olarak bir buçuk milyon liralık un girmiştir. Buna karşılık un olarak altı bin liralık dışarı satış yapmışızdır.

Toprak endüstrisinden on yedi fabrikamızda 1913'de dokuz yüz seksen işçimiz varken, iki yıl sonra üç yüz otuz altıya düşmüştür. Ve on beş milyon yedi yüz otuz bin seksen kuruluşluk ithalata karşılık dört yüz kırk dokuz bin yedi yüz seksen bir kuruşluk ihracat olmuştur. Tabak (deri) endüstrisinde on üç fabrikada dokuz yüz otuz işçi çalışırken, genel savaş dolayısıyla biraz artmış, bin iki yüz yetmiş olmuştur. Ancak elli milyon küsur ithalâta karşılık ihracatımız ancak on buçuk milyon küsur olmuştur. Dokuma endüstrisinden yetmiş üç fabrikamızda yedi bin yedi yüz altmış beş işçi çalışırken, iki yıl sonra altı bin yedi yüz altmış üçe düşmüş ve ithalatımız iki yüz yetmiş beş milyonken ihracatımız ancak doksan iki milyon küsur olmuştur. Kereste endüstrisinden yirmi dört fabrikada çalışan işçi yedi yüz beşken, iki yıl sonra üç yüz yetmiş yediye düşmüş ve sekiz milyon sekiz yüz küsur ithalata karşılık ancak beş yüz doksan yedi bin küsur ihracatımız olmuştur. Üzücü nokta, marangozluk faslında altı milyon altı yüz altmış dokuz bin küsur ithalata karşılık iki yüz bin liralık ihracat olmuştur; (ithal malı) aynalarımız, konsollarımız, sandalyelerimiz, giderek beşiklerimiz, değil yalnız kıyı kentlerinde, içerde bile yazık ki kimi evlerde görülmektedir.

Avrupa'dan çakılmış dört tahtadan sandalyelerin en kuytu yerlere dek girdikçe, sonunda milyonların Avrupa'nın tahta par-

çalarına dahi gittiğini söylediğim gibi bu cetveller sonuna dek yazar.

Kırtasiye endüstrisinde elli bir fabrikada dört yüz on yedi işçi yüz otuz bire düşmüş, elli beş buçuk bin küsur ihracat karşısında iki milyon küsur ithalat olmuştur. Toplam, yalnız beş milyon küsur lira endüstri faslında dışarı gitmiştir. Ülkemizin zenginliğine, halkımızın çalışkan, fedakâr ve cefakâr olmasına bakmadan biz şimdiye dek iktisat alanında kendimizi ve zenginliğimizi dünyaya göstermedikçe, bu, yalnız Yemen çöllerinde bir buçuk milyon Türk mezarının bulunmasından ileri gelmiştir. Tarihin utandırıcı sayfalarından ulusun kanını, bilgisizliği ve çıkarı uğruna döktüren serseriler utansın! (Kahrolsun! sesler.) Ulusumuz, artık geçmişinden değil geleceğinden sorumludur. (Alkışlar.) İçerde serserilerin elinde, ulus, kendi sınırları dışında amaçsız yere yok olurken öbür yandan her bir ilerlememize engel olmak isteyen ve iyiliğimizi kötü göstermek isteyen düşmanlarımız, Türk Ulusu'nu bağnazlıkla suçlamaktadırlar. İktisatça düşkünlüğümüzü de uygarlığın yeniliklerine düşmanlıktır sanırlar. Türk, bağnaz değildir. Ancak, dinli ve sağlamdır. (Alkışlar.) Yararlı olan her yeniliği severek alır. Ne var ki bugün eğitimin en son programlarını çizen en gelişmiş uluslar bile okulda öğrencilerine günde en azından on beş dakika İncili Şerif okuturken, ve dincil günlerinde tapınaklarını çoluk çocukla doldururken bizim dinimize olan bağlılığımızı, bağnazlıkla, bilgisizlikle suçlamak isteyenleri ve Türk'ün dinine, ahlakına giderek yazısına dek dil uzatanları da Türkoğlu, insanlığa ve uygarlığa çağırır. (Alkışlar.)

Sayın arkadaşlar! Kimilerimiz, bu kış kıyamette ve hâlâ egemen olan doğunun buzlu dağlarından geçerek buraya toplandık ve burada bir cephe ile iktisat andı ilkelerini birlikte çizdik. Bunu buradan, Akdeniz kıyısından dünyaya bildirirken ve kararlaştırdığımız envanterli programı da şanlı büyük Meclisimizin Hükümeti'ne sunarken Türk Ulusu da ilk iktisat zaferini ilan etmiş bulunuyor. (Alkışlar.) Ve Hükümetimiz, kendi görevine düşen işleri programı içine alıp çalışırken, elbette, geride bütün

ulus bireylerimiz de kendi üzerine düşen ödevi elele vererek bütün gücüyle yapacaktır. Şu halde, bu çalışma karşısında az zamanda kahraman denizcilerimizin altında ışıklı bayrağımızın dalgalandığı büyük vapurlar, karalarımızda trenler, otomobiller, havada fedakâr tayyarecilerimizin altında yüzlerce uçaklar, Türk ufuklarını dolduracaktır. (Alkışlar.) Yerin altında madencilerimiz, üstünde tarımcılarımız, işçilerimiz, fabrikalarda zanaatkârlarımız (Teknisyenlerimiz), bankalarda, ticaretevlerinde tüccarlarımız, dünyaya yeni bir Türk dünyası yaratacak ve biz Türkiye çocukları, iktisat alanındaki yengilerimizle bütün dünyanın barış düzenleyicisi olacağız. (Alkışlar).

Sayın arkadaşlar! İki hafta sıtmalı bir çalışmayla ulusumuza bir yapıt yaptık. Ve armağan ediyoruz. Gelecek yıl daha büyük toplantıya ulusumuzu elbirliğiyle hazırlayalım ve gelecek yıla dek bir yıllık süreyi birkaç yıllık çalışma ve ürünle karşılayalım.

Büyük saygı ile sizleri selamlar ve birbirimizden ayrılırken sevgili İzmirli kardeşlerimize de Kongre adına veda ederim! Kongremizi kapatıyorum! Tanrı, ulusumuzu her zaman yenici ve mutlu eylesin! Âmin! (Âmin! sesleri, sürekli alkışlar: Yaşa! haykırışları.)

Kâzım Karabekir'in söylevinden sonra, salondaki Ertuğrul Bandosu, İstiklâl Marşı'nı çalmaya başladı. Bütün salondakiler bunu ayakta dinledi. İlk ve son İktisat Kongresi de böylece bitmiş oldu.

BİRİNCİ LOZAN DÖNÜŞÜ

«Irk ayırımı gözetmeksizin bütün insanlığı kapsayan emperyalistçe bir devlet kurmak tutkularının sonuçları da tarihte yazılıdır. İnsanlara her türlü duygularını ve özel bağlarını unutturup onları bütün bir kardeşlik ve eşitlik çerçevesinde birleştirerek insancıl bir devlet kurmak kuramı kendine özgü koşullara sahiptir.

Mustafa Kemal.»

Gülcemal Vapuru'ndan inip İstanbul'a ayak basan İsmet Paşa'nın çevresini Türk gazetecileri aldı. Ondan konuşmasını istediler. Onun gelişini, dokuz doğururcasına, beklemişlerdi. Onun konuşmasını, bu sırada bütün Türkiye, kamuoyu, heyecanla, sabırsızlıkla bekliyordu. Paşa, Lozan Konferansı'nın talihsiz serüveni üstüne şunları anlattı:

— Lozan'a herkes istediğini cebine koyarak gelmişti. Çok çekiştik, «Konferans kesilmedi,» ilkesini herkes benimsedi. Ne var ki bu ilke benden çıkmadı. Sanırım, geçen Pazar günüydü; İngiliz Delegeleri Lozan'dan ayrıldılar. Ertesi günü mösyö Bompard'la görüştüm. Sordum:

«Ne olacak?»

Kesilişi törensel olarak bildirmesini istedim. Sorunun ağırlığından söz ederek duruma göre Mudanya Bırakışması'nın bitmesi gerektiğini söyledim.

«Hayır, Konferans kesilmemiştir!» dedi.

Bundan sonra, Konferans'ın başka bir zamana bırakılması lafları ortaya çıktı. Şimdi, durum bu merkezdedir. Konferans Genel Sekreterliği Lozan'da kalmıştır.

Görüştüğümüz başlıca sorunlar, toprak sorunları, özellikle maliye, iktisat sorunları sona bırakılmış, çözümlenememişti. En sonra, toprak sorununu bağladık. Ne var ki maliye sorunlarıyla iktisat sorunları bağlanamadı. İktisat sorunları pek çoktur. Büyük bölümü uzun uzadıya iki yan arasında görüldüyse de aradaki görüş ayrılıkları çözümlenemedi. Verdikleri antlaşma tasarısına bu sorunlara ilişkin görüşülmemiş maddeler katmışlardı. İktisat sorunlarında kesinlikle direttim; bunu yapmak zorundayım. Gerçekte bizce toprak sorunu ikinci derecededir. İktisat bakımından Ortaçağ ülkesi olamayız. Bizi bu kertede görmelerine katlanamayız. Yeni Türkiye'nin yaşamak kararında olduğunu söyledim. Yıkımla maliye sorunlarında henüz uyuşamadığımız bölümlerine ilişkin birçok maddelerin özel görüşmeler sonunda antlaşmadan çıkarılması kararlaştırıldı. Bununla birlikte yine de üzerinde anlaşılmayan maddeler kalmıştır. Bunlar üstüne karşı öneriler yaptık. Sonuçta, örneğin Düyunu Umumiye yönetiminin vereceğimiz ayrıcalıkları doğrulaması kaydı kaldırıldı. Müttefikler, özel görüşmeler sonunda savaş kaydı yıkımı ve tazminat sorunundan büsbütün vazgeçtiler. İlkin 15 milyon lira istiyorlardı. Bu parayı yılda 90.000 altın lira ödeyerek 37 yılda vermemizi önerdiler. Sonra, bunu 12 milyon liraya indirdiler.

«Bu istemden vazgeçmezseniz, barış olmaz. Ülkeme bir kuruş bile borç götüremem,» dedim.

Lord Curzon, Fransızları bu istemden vazgeçirmeye çok çalıştı. En sonra, bu sorunda, biz de birinci tertip kâğıt para karşılığı olarak Viyana Bankası'ndayken müttefiklerce el konan beş milyon altın lira ile İngiltere'ye verilmiş dritnotların geri alınmasından vazgeçtik; böylece takas yaptık. Yunanlılardan istediğimiz tazminat sorunu son ana dek çözümlenememişti. Kararlaştırılan en son biçime göre biz de Yunanlılarla aramızda anlaşacağız.

Ben, en son olarak dedim ki: «İktisat sorunlarını toptan anlaşmadan çıkaralım ve öbür temelli sorunları çabucak görüşerek imza edelim.» İlkin, itelediler; sonra benimsediler. Ne var ki sakınca kayıtları koymaya kalktılar. Bu maddelerin anlaşma tasarısında kalmasını, ancak, altı ay içinde çözümlenmesini istediler. Bu

öneriyle bu biçimde bir anlaşmanın yapılamayacağı, karşılığını verdim.

İlkin Lord Curzon, sonra birer birer öbürleri gittiler. Ben de ayrılmaya karar vermiştim. Beni alı koymak istediler. Durmadan:

«Gitme,» diyorlardı.

Oysa, öbür yandan gazeteleriyle benim kalmak istediğimi yazarak, durumu yanlış gösteriyorlardı. «Türklerin ayakları artık suya erdi,» demek istiyorlar. «Gitme!» diye diretişlerine karşılık olarak:

«Beş günde Ankara'ya gider; beş gün kalır, beş, günde Lozan'a dönerim!» karşılığını verdim.

Adliye Kapitülasyonlarının en son biçimi şudur: İstanbul ve İzmir'de adli danışmanlar kullanacağız. Lahey Mahkemesi'nin yansız devletler uyruklarından oluşarak vereceği bir listeden bu danışmanları biz seçeceğiz. Bunu barışı elde etmek uğruna en son olarak ben önermiştim. Bunları, mahkemeler dışında istediğimiz yerde kullanabileceğiz. Anlaşmazlık noktalarından biri buydu. En sonra, barışı elde etmek uğruna bizce yapılan müsaadeleri göstererek kararlaştırılan ilkelerin hepsinin bir topluluk olduğunu söyledim:

«Yoksa, bu müsaadelerin ilerde bizce benimsenip benimsenmeyeceğini şimdi hiç kimse bilmez,» dedim.

Kararlaştırılan sorunları güçlendirmek üzere bir bildiri istediler. O zaman:

«Ankara'dan yazarım,» dedim, ayrıldım.

Barış uğruna her türlü fedakârlığı yaptıksa da salt İngilizler değil herkes isteğine göre bir barış istediğinden barışı yapamadık.

Fransızlarla çok çekiştik, çok çarpıştık. Bunlar, her sorunda bizi apıştırmaya uğraştılar. Lord Curzon, irili ufaklı bütün delegeleri söylettikten sonra bana karşılık verdirmek istiyordu. Oysa, o kendi karşılığını önceden hazırlamıştı. Ben, söylesem de söylemesem de o hazır kâğıdını okuyacak ve ben söylersem bana da karşılık vermiş sayılacaktı. Bundan dolayı karşılıklarımı çoğunlukla ertesi güne bırakıyordum. Boğazlarda sınır sorunlarında,

özellikle başlangıçta çekingen davrandım. Bin bir ulus oraya toplanmıştı. Hepsinin ayrı ayrı görüşleri vardı; ilkin beni söyletmek istiyorlardı. Bu karşı koymamda haklıydım.

Patrikhane'nin siyaset ve yönetim ayrıcalıkları kalmayacaktır. Lord Curzon, kendisi bile Patrikhane'nin ruhani niteliğinden ayrıldığı anda; davranış özgürlüğümüzü korumak hakkımızı açıkça bildirmiş ve doğrulamıştır.

Musul sorununu İngilizlerle aramızda bir yıl içinde çözeceğiz. Bizden yana bir çözüm yolu bulacağız.

Karaağaç'ta diretişlerinin iki nedeni var: İlkin küçük İtilâf Devletleri, Meriç'in batısına geçmemize kesinlikle karşı çıkıyorlar. Koz olarak Yunanistan'ı kullandılar. Küçük İtilâf Devletleri'nde, hele Yugoslavya'da, Meriç'in batısına geçince alabildiğine ilerleyeceğimiz sanısı, büyük bir duygululuk durumundadır. Bunlar, başlangıçta blok olarak karşımıza çıktılar. Meriç boyunda bir yansız bölge yaratmak düşüncesi ortaya atıldıktan sonradır ki kayguları yitirmeye başladı.

Bulgarlar, Karağaç'la Dedeağaç'ı istiyorlar. Bu sorun uğruna Yunanlılarla tutuşuyorlar. Biz araya girdik mi iki yan için de ilk erek oluyoruz. Bulgarlarla Yunanlı birbirinin can düşmanıdır. İngilizler, Gelibolu'daki mezarlığın kutsal niteliğinden, buradan askerce olmayarak yararlanmak istediklerinden söz ettiler. Avustralyalı ölüleri öne sürdüler; bu sorunlarda çok propaganda yaptılar. Bununla birlikte, mezarlık, İngilizler için hareket üssü olamaz. Askerce değildir; gerektiğinde kullanılmaz.

Ben, Dışişleri Bakanı'yım. Bugün ile ilişkim yoktur. Biz, her türlü fedakârlığı yaptık. Dünya barışına hizmet etmek istedik. Yeni açılacak görüşmelerden önce birtakım diplomatça haberleşmelerin yapılması doğaldır.

İsmet Paşa, gazetecilerle yaptığı bu görüşmeden sonra, hemen trene atlayarak kendisini Eskişehir İstasyonu'nda bekleyecek olan Başkomutan'la buluşmak üzere yola çıktı. Yanında eşi Lâtife ile Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa olarak İzmir'den trenle gelen Mustafa Kemal, onu büyük bir coşkunlukla karşıladı. Başkalarına

bakmayarak, o, İsmet'in ne kerte boncuk gibi terler döktüğünü biliyordu. Bu ufak tefek Komutan, Lozan'da hemen hemen bütün dünya devletlerinin delegeleriyle dövüşmüştü. Bugün, bir yengi kazanamadan dönmüş olsa bile, bunu ergeç kazanacaktı. Tren, karla örtülü bozkırların arasından geçerek hızla Ankara'ya doğru ilerledi. 20 Şubat sabahı, saat onda, Ankara İstasyonu'na girdi. İstasyonda büyük bir karşılayıcı yığını vardı. Bunlar, hem İzmir'den dünya evine girmiş olarak dönen mutlu Başkomutanı, hem de Lozan'da dünya devletleriyle tek başına dövüşen eski Batı Cephesi Komutanı'nı bekliyordu. Bütün gözler, Lâtife'nin güzel yüzünden Başkomutan'ın sarışın güzel yüzüne, ordan Lozan silahşorunun esmer, buğday rengi sert yüzüne gidip geliyordu.

Mustafa Kemal, eşiyle birlikte doğru Çankaya Köşkü'ne gitti. Fevzi Paşa ile bütün vekiller İsmet Paşa'nın öyküsünü dinlemek üzere Hükümet Dairesi'ne gittiler.

İsmet Paşa, Lozan görüşmeleri üstüne Hükümet Üyelerini aydınlattıktan sonra 21 Şubat günü, Ali Fuat Paşa'nın Başkanlığı'ndaki Büyük Millet Meclisi'nin kürsüsünden hikâyesini şöyle sürdürdü:

— (...) Bu üç grubun çalışmaları sırasında birçok sorunlarda müttefiklerle anlaşmazlık durumunda bulunduk. Örneğin, arazi sorunlarında biz, Trakya'da plebisit uygulanmasını istedik. 1913 sınırını ve sınırın Meriç'in batısı olmasını açıklayarak savunduk. Benimsemediler. Şundan ki Yunanlılar, Meriç'in batısını ve bütün işgal yönetimleri altında bulunan yerleri istiyorlardı. Plebisit önerimiz, halkın doğrudan doğruya bizi seçerek bize katılmayı bildirmesi gibi düşündükleri Batı Trakya'da bağımsızlık isteminde bulunmaksa, burasını Yunanlılardan almak demekti. İngilizler, Yunanlılara yine fedakârlık yaptırmak istemiyorlardı. Yugoslavlar, Türk Ordusu deniz kıyısına inerken ve buralarda ve İstanbul'da yerleşirken, ta, Bosna-Hersek'e dek bütün halklar yerinden oynamıştı, demişlerdi. Hırvat, Slovenler ve Müslümanlar, gerek yönetimi bağımsızlığı ve gerekse ırkdaşları bulunan Türk Hükümeti'ne katılmak uğrunda ateş üstünde ne yönetim bağım-

sızlığı ve ne de bağımsızlık uğruna umut verenlere şiddetle karşıyız, dediler. Yugoslavların güney sınırında Ruslar ve kuzey sınırında Macarlar yaşadığından dolayı, herhangi bir biçimde kayguya düşmek istememişlerdi. İngilizlerle Yunanlılar ve küçük antant devletleri, Batı Trakya'ya yeni bir ögenin girmemesi sorunuyla doğrudan doğruya ilgilenmişlerdi. Fransızlarla İtalyanlar da müttefiklerine katılmak zorunluluğunu ileri sürerek Birleşik Cephe kurmuşlardı. Bizi istemimizden vazgeçirmek uğruna diretmişlerdi. Biz, görüşümüzü koruduk.

Bugün de dolaylı ya da dolaysız İngiliz işgali altında bulunan Musul vilayetinin bize geri verilmesi söz konusu oldu. Bunu başlangıçta açık oturumda söz konusu etmek vardı. Özel görüşmemde bizi Musul konusunda geri çekilmeye zorladılar, direndik. O gün, gerçekten kesilme varken, başka bir sorun varmış gibi askıda bırakıldı.

Gelibolu Yarımadası'nda bir büyük gücümüz bulunsun, istiyorduk. Karşılık olarak dediler ki: Yarımada öyle dardır ki üzerine konulacak uzun atışlı bir topla hemen boğaz kapanabilir. Tahkimat yapılamaz. Bizim de güçlü kanıtımız, Gelibolu Yarımadası'nda güç bırakmamız. Boğazları kapamak için değil! Büyük savaşta olduğu gibi dışarıdan gelecek çıkarmalara karşı savunmaktı. Çekişmemiz, yarımadayı işgal mi etmek istiyorsunuz, yoksa boğazların işgalinden mi söz ediyorsunuz, biçiminde sürdü gitti. Birleşik olarak görüşlerini korudular.

Batı Trakya, Batı Trakya'nın sınırı, Musul vilayeti ve Gelibolu Yarımadası sorunları, doğrudan doğruya Yunanlılarla İngilizleri ilgilendiriyordu. Yunanlılar, yenilgilerinden sonra güçlerini Batı Trakya'da yeniden ve hızla yığınak yapabilmişlerdi. Bu yığınak, barışı baskı altına alan ve tehdit eden etkenlerden biri olmuştur.

Musul sorununu aramızda bir çözüm biçimine vardırmak uğruna çalışalım, diyen İngilizler uzatarak muhtıralar vermeye başladı. Basına düşürülerek kamuoyu bu sorun üzerine kışkırtıldı. Muhtıralarında dayanmak istedikleri kanıtlara karşı, ırkça, coğ-

rafyaca, iktisatça ve siyasetçe birtakım kanıtlara dayanarak karşılıklarımızı verdik. Sınıra ilişkin sorun, yine komisyona getirildi. Biz, Musul üzerinde kendileriyle anlaşarak bir çözüm biçimi bulalım, dedik. Musul vilayetini hemen işgal edelim, ancak onların iktisatça gelişmesi ve petrollerden yararlanmak gibi çıkarları varsa, ya da birtakım ögeleri kendilerine karşı kışkırtacağımızdan kayguları varsa, onu dindirelim; bir çözüm yolu bulalım, dedik. Onlar da bir çözüm yolu aramışlardı. Diyorlardı ki Musul kentini koruyalım. Eğer biz, iktisatça çıkarlarından ve petrolünden dolayı Musul'u vermiyorsak, herkese verdikleri gibi onlar da bize bir pay ayıracaklardı. Genel oturumda sorun bu aşamaya gelmişti. En sonunda Müttefikler, birleşik bir cephe kurarak kesilme tehdidiyle bizi korkuttular.

Musul ile Gelibolu'da bir garnizon bulundurulması salt İngilizleri ilgilendirmişti. Barış görüşmelerini olumlu ya da olumsuz olarak etkileyecek olan İngiliz Donanma ve gücüne dayanılıyordu. İtalyan işgali altında bulunan Oniki Ada sorunu, Konferans'ta söz konusu edilmedi. Böyle düşünülmüştü de ondan.

Müttefikler, toprak sorununda, Trakya, Adalar, Suriye sınırı ve Musul'u bütün bir sorun olarak bize doğrulatmak istemişlerdi. Ancak, biz, öbür sorunlara değinmeksizin salt Musul üzerinde görüşmelerimizi yoğunlaştırmıştık. Böylece onların birleşik cephesini ayırmak istemiştik. Gerçekte, toprak sorununda Musul, çözümleyemediğimiz ve anlaşmazlık halinde büyük bir sorun olarak kalmıştı.

Maliye sorunlarıyla iktisat sorunlarının ilkelerinde de baştan beri anlaşamamıştık. Örneğin, borçlarımız, Berlin Antlaşması'ndan beri ayrılan ülkelere bölüştürülecekmiş. Ne var ki bunlar, bölüştürülememişti. Bunun bölüştürülmesinden emin olalım, dedik. Yıllık verilecek faizlerin ödenmesiyle yetiniriz, dediler. Büyük savaş sırasında yaptığımız borçların Suriye ile Irak'a bölüştürülmesini benimsemediler. Gösterdikleri neden mali olmayıp siyasaldı. Büyük savaştan yenik çıktınız, oysa borçlarınızı bize yüklemek istiyorsunuz; bu nasıl şeydir, diyorlardı. Biz de karşılık

olarak demiştik ki: Büyük savaşı yapmış olan Osmanlı İmparatorluğu'na Suriye ile Irak da dahildi. Bu imparatorluk, şimdi dağılmıştır. O halde herkes borç payını benimsemelidir. Sorum sorununu Osmanlı İmparatorluğu'yla görüşünüz. Bu sorun da böylece anlaşmazlıkta kaldı. Suriye ile Irak'ta devlete özgü olmayan özel mülklerle hazine mülklerini tanımak istemediler. Sonra, bırakışma sırasında İstanbul Hükümeti'nin yaptığı sözleşmelerin bizce doğrulanmasını istemişlerdi; anlaşmazlık halinde kaldı.

Onarım, söz konusu oldu. Yunanlılardan istediğimiz onarımları hiç göz önüne almak istemediler. Durmaksızın savaşta iki yan uyruklarının zararlarından söz ettiler. Müttefikler, uyruklarının zararlarını gidermek üzere on milyon liraya indiler. Yıllığı doksan bin lira olmak koşuluyla, bu parayı otuz yedi yılda ödeyecektik. Yunan işgalinin yol açtığı onarım parasını, dört milyon altın olarak istemiştik. Yunanlılar da göç ettirilmiş olan Hıristiyanların mülkleriyle topraklarının karşılığı olmak üzere ve şimdi ödemekte oldukları giderler adı altında birçok para istemişlerdi. Müttefiklerin istedikleri normlarla Yunanlıların onarım parasını birbirine bağışlamak biçiminde çözümlemek istediklerini anlattılar. Bunda da sonuna dek anlaşmazlık durumundayız.

Eski Osmanlı kanunlarına göre kurulmuş olan yabancı şirketleri sorununu uluslararası bir antlaşmanın görüşülmesine sokmak istediler. Benimsemedik.

Kapitülasyonlarda adalet sistemi üzerinde bunalımlar oluşmuştu. Biz, baştan beri herhangi iki devlet birbirinin uyruğu için karşılıklı ilkesine dayanarak sözleşmeler yapıyorsa, sizinle onu yaparız, demiştik. En serbest yargıları da benimseriz; bundan başka bir şey benimseyemeyiz.

Onlar, Kapitülasyonlar yönteminde haksızlık olduğunu ilke olarak benimsiyorlar; geçici bir geçiş evresi gerekir, diyorlar. Bu yüzdendir ki sizin Hükümetiniz'de birçok sermaye yerleşmiştir. Bu sermaye, bu ortaklıklar gelirken var olan Kapitülasyonlar ilkesine dayanmışlardı. Bu yöntem üzerinde sermaye getiriniz, dediniz; biz de sermaye getirdik. Şimdi, bu yöntemi büsbütün kal-

dırıyorsunuz, ne yapacağız? Bundan dolayı birkaç yıllık bir süre benimseyiniz. Bu dört beş yıl içinde bu kalan yabancı ortaklıklar, ya sizin sisteminizi benimserler ya da benimsemezler; çekilip giderler, demişlerdi. Bu biçimde Kapitülasyonları değiştirgeyerek sürdürmek istemişlerdi. Vekâlet beş yıllık bir süre olsun, adalet sisteminde baştan beri ayrım yaptılar. Konsolosların mahkemesinden vazgeçtiler. Bunun yerine belli yerlerde yabancı yargıç yönetimini önerdiler. Sonuna dek anlaşmazlık halinde kaldık. Onlar, ilkin yargıç dediler, sonra, yargıç görevlerini görecek danışman, dediler; danışman adını veriyorlarsa da yargıç görevi gördürüyorlar.

Mali Kapitülasyonlardan vazgeçtikleri kabul edilebilir. Tarife ilkesi üzerine başka bir ticaret sözleşmesi ilkeleri görüşülmüş ve birçok maddeler üzerinde düşüncelerde uyuşma meydana gelmişti. Ancak, kesin karar durumuna gelmemişti.

Ne var ki sonra, birdenbire müttefikler, taktik değiştirerek görüşmeleri bilinçli olarak bir çıkmaza sürüklediler.

İsmet Paşa, bunu açıklamak üzere sözünü şöyle sürdürdü:

— (...) Bundan amaçları, hiçbir devlet kendi sorununa da anlaşmazlık durumunda bulunduğu sorunu benimsenmeyip Konferans'ı kesilmeye götürecek olursa, kendi sorumlu görülmeyecekti. Bütün devletlerin Konferans'ta ayrı ayrı sorunları olmayıp Türkiye Devleti dışında öbürlerinin Türkiye ile insanlık adına bütün olarak davaları vardır. Eğer gerçekte bir devletin anlaşmazlığı yüzünden Konferans kesilmişse, o devletin adı görünmeyecek; anlaşmazlık herkese özgü olacak; bu yüzden bir savaş çıkacak olursa devletler genel çıkarları adına savaşmış olacaklardı ve sorumlu da Türkiye olacaktı.

Antlaşma taslağını incelediğimde, baktım ki o zamana dek görüşülüp de çözümlenmemiş olan kimi sorunlar değiştirilmişti. Anlaşmazlık durumunda kaldığımız kimi sorunlar, Müttefiklerin bakımından projeye sokulmuştu. Hiç konuşulmayan sorunlar da açıktan konulmuştu. Açıktan konulan sorunlar içinde öyle maddeler vardı ki bu yüzden gerçekten bir kesilme hesaplamış olduklarını ve birçok ulusu bize karşı kışkırtacakları anlaşılıyordu.

Bu proje Kapitülasyon işlerinde ve öbür sorunlarda birçok devletleri doyuracak değişiklikler yapmışlardı. Kesilme olacak olursa, birçok ulusların ve yansızların hukukunu sağlamak üzere, hasbetenlillâh silaha sarılmış gibi propagandaya başlamışlardı.

Şimdi antlaşma projesini bu biçimde özetledikten sonra, bu antlaşmanın son biçimi budur, diye Ankara'ya götürmek gerçekten bir kesilme ve belki de bir savaştır, dediler. Neden dediler? Şundan ki çok ağırdır. Bilirsiniz ki bunun birçok maddesi üzerinde konuşulabilir, dediler. Projeyi bu durumda Ankara'ya götürdüğümüzde ve giderek üzerinde konuşabileceğimizi söylediğimiz halde, bize hiç kimse inanmayacaktır. Ve sonucu kesilme ve savaş olacaktır, dedik. Bunun üzerine kaygulandılar ve dediler ki: Verdiğimiz proje bir ültimatom değildir; üzerinde konuşabiliriz. Müttefikler, her zaman, hangi sorun bizim için öbürlerinden daha önemlidir; bunu anlamaya çok önem veriyorlardı. Oysa, her sorun kendi alanında dirimsel bir değeri olduğu ve hiçbir ayrım gözetmediğimizden dolayı genellikle sanıyorlardı ki ülkenin içiyle ilişkisi olan maliye sorunları ile iktisat sorunları, en sonra bizim için önemli olabilir. Bunları benimsetebilirler, sanıyorlardı. Herkes, kendi düşüncesi üzerinde konuşuyordu. Ancak, hiçbir devlet, özellikle İngiltere, kesilme ve savaş olursa, kendini ilgilendiren bir kesilmeden dolayı değil, tersine herkesin çıkarını korumak amacıyla olmuştur, demek istemişti.

İngiliz Delegesi'yle bu antlaşma projesi üzerinde konuştum ve dedim ki antlaşma projesi gerçekten bir kesilmeyi doğurabilir. Kimi sorunlar üzerinde anlaşmanın olabileceğini sezdirdi. Ne ise o biçimi görelim, dedim. Bundan amacım, projenin bütününde elde edilecek en son biçim belli olduktan sonra yapacakları fedakârlıkları yaptıralım; antlaşmayı alıp getirelim. Bunu sezdiler; dediler ki: Yağma yok! Açıkça bunu söylediler. Antlaşma tasarısını Ankara'ya götüreceksiniz, bunun üzerinde birtakım değişiklikler yaptıktan sonra, imza edilmezse hepsini yırtarız, dediler.

Bundan sonra proje üzerinde değişiklik olacak mı olmayacak mı konuşalım, denildi. Bu esas olduğu zaman antlaşma törensel

olarak bize verildi. Müttefiklerin her biri ayrı ayrı söz aldı. Törensel ve açıkça birçok ağır konuşmalar yaptılar. Benimsemek, açıkça bildirmek gerekir, dediler. Yeryüzü barışı için bunu benimsemek gerekir, dediler. İki gün sonra da İngiliz Delegasyonu ayrılacaktı.

Antlaşma projesini aldıktan sonra, biz, Türkiye dışında kalacak ülkeler üstüne görüşümüzü bir daha atlattık. Onu söyleyeceğim, dedim. Mısır, Suriye, Irak, vb., bu ülkenin halkı, kendi yazgısına egemen olmak üzere diledikleri yönetimi benimseyebilir. Bu ülkelerin bağımsızlık uğrunda fedakârlık yapmış olanları için genel af yapılabilir.

Bu antlaşma tasarısını şimdiye dek konuşulmuş olan türlü sorunların özete ve önergesi olmak üzere alıyoruz; bunu incelemek üzere en aşağı bir hafta zaman gerekir. Bir hafta sonra düşüncemizi bildiririz, dedik. Özel bir oturum yaptılar; mazeret bildirerek bu sürenin uzatılmasını istedim. Bununla birlikte, üç dört güne dek olanca ivedilikle karşılığımızı vermeye çalışırız, dedim. Ertesi toplantılarda şunları söyledim: Temelde anlaşmazlığımız vardır, nasıl anlaşabiliriz, dedim. Toprak sorununu açtılar. Ben de bu sorun üzerinde direttim. Şundan ki toprak sorunu İngilizlere ilişkindi. Daha maliye, ekonomi sorunlarına ilişkin birtakım düşüncelerden sonra, bizce bir çözüm yolu gösterilirse, öbür türlü sorunlar üzerinde çalışacaklarını ve müttefikler, yine koyacakları birtakım maddeleri söyleyecekler. Ben de peki! dedim. Cumartesi, yine çağırdılar. Yapacakları son şeyleri söylediler. On beş milyon altın lira istemişlerdi; bunu on ikiye indirmişler, borcumuzun sermaye üzerinde bölüştürülmesinden vazgeçmişlerdi; ilke üzerinde bölüştürülmesini benimsiyorlar.

Trakya'da oluşan askerce sorunlar vardı ki ondan vazgeçtiklerini bildirdiler. Bundan başka bir şey yok mudur, dedik, karşılık olarak, yoktur! dediler. Yaptığım inceleme sonucunda bir iki noktayı değiştirdikleri anlaşıldı. Bizden onarım parası istiyorlar. Toprak sorununu olduğu gibi koruyorlar; ancak, Yunanlılara vermiyorlar, iktisat sorunlarını olduğu gibi koruyorlardı. Bu duruma

göre kesilme olursa ve bundan savaş çıkarsa, bütün yeryüzü kamuoyuna karşı Türkler hiçbir şeyde uyuşmak düşüncesinde değildirler. Baştan ne söylenmişse sonuna dek de diretmişler ve bir çözüm çabası göstermemişlerdir. Bunlar, barış yapmak üzere gelmemişler, kendi koşullarını bize dinletmek üzere gelmişler, biçiminde bize karşı bir hava yaratmak çok önemliydi.

Şu ya da bu biçimde birtakım yöntemlerle sorun çözümlenebilir mi? Bunu da iyice aramalıdır. Dünyayı ilgilendiren boğazlar, azınlıklar ve uyruklar sorunları vardır ki bunları temelli olarak çözümlemişizdir; ulusların ticaret ilişkilerine girmeleri temelli bir biçimde çözümlenememiştir. Birtakım toprak sorunlarından Musul sorunu vardır ki kesilmeyi bu soruna yüklememek üzere bunu antlaşmanın imzasından bir yıl sonra İngilizlerle aramızda çözümlemeyi ve Trakya'yı Yunanlıların silahla çözümleyecekleri biçiminde yapılacak bir propagandayı önlemek uğruna 1913 sınırını benimseriz, dedik. Maliye sorunlarında ve onarım sorunlarında birtakım sorunlar benimseriz. Ancak, iktisat sorunlarını da büsbütün çıkarmak koşuluyla görüşülmesini sürdürürüz, dedim. Düşüncelerin uzlaştığı sorunları bir araya topladıktan sonra onu bir yana bırakarak düşüncelerin uzlaşmadıkları üzerinde görüşme sürdürülür. Ya çözümlenir ya da çözümlenemezdi. Bu biçimde antlaşma tasarısının hepsi üzerinde konuşulurken kendimizi kesilmeye bağlamayacak bir yol üzerinde kalmamız gerekti. Şundan ki bir bölümünü benimsemezlerse hiç bir kayıt altında değiliz, demek hakkını koruyabilmeliydik. Bunu da kendilerine söylemiştik.

(...) İtalyanlar ve ondan sonra, Amerikalılar, Delegasyonumuzun bulunduğu daireye gelmişlerdi. Amerikalılar bir aracılık yapabilmek üzere bir formül bulmuş ve uyuşmuştuk. Vaktin dar olması ve İngiliz Delegasyonu'nun Lozan'dan ayrılması, Amerikan gözlemcilerinin aracılığına engel olmuştu.

O gün düşündüler ve dediler ki «Kapitülasyonlardan dolayı Lozan Konferansı kesilmiştir. Yabancıların Türkiye'de oturması ve yaşaması için Türklerden garanti istedik, vermediler,» kesilme

oldu. Sanki, böylece yeryüzündeki bütün yabancılar, Türkiye'ye karşı dönmüş olacaktı. Onlar, böyle düşünmüşlerdi.

Biz, dedik ki Türkiye'yi baştanbaşa tecrit ettikten sonra geri kalanı soymak istediklerinden kesilme olmuştur. Bankerler, savaşmak istiyorlar.

İngiliz Delegasyonu ayrıldıktan sonra Fransız Delegesi'yle görüştüm. Ayrılacağımı, durumun aydınlatılmasını müttefiklerden beklediğimi söyledim. Şundan ki dedim, özel bir durum vardır. Aramızda yapılmış olan Mudanya Sözleşmesi gereğince Barış Konferansı'nın çözümlenmesine dek bırakışma durumunda bulunacaktık. Şimdi, eğer Konferans kesilmişse Mudanya Sözleşmesi kalkmıştır ve her iki yan davranış özgürlüğünü kazanmıştır. Böyle midir? dedim, hayır, değil! dediler.

Fransa Delegasyonu da ayrılmıştı. Çarşamba günü ben de ayrılacağım, dedim. İki temelli görüş belirdi: Konferans kesilmemiş, geriye bırakılmıştır. Öbürü, son oturumlarda ben şundan vazgeçeceğim, sen, şundan vazgeçeceksin! diye birtakım sözler söylendi. Türkler, istedikleri şeyleri benimseriz ya da benimsemeyiz, istemlerini kâğıt üzerinde yinelesin, denildi. Amerikalılar, siz bunu benimserseniz biz Konferans'ı toplarız, dediler. Biz, görüşümüzü yazdık, dedik. O görüşünüzde direniyorsanız bunu da yazınız ve imza ediniz, dediler. Anladık ki bizden bir sözleşme olarak saptamak istiyorlar. Vazgeçtim; İtalya Delegasyonu da ayrılmıştı. Dediler ki biz yalnız delegeler gideceğiz, delegasyonları burada bırakacağız. Siz de kalınız. Hem delegasyonları gitmiştir, biz neden burada kalalım, biz de gideceğiz, dedik.

Durum elden geldiğince çözümlenmiştir. Ortada bir antlaşma tasarısı vardır. Bu antlaşma tasarısı üzerinde ne değişiklik yapılmıştır; ne de değişiklik yapılması düşünülmektedir. Biz, hiçbir antlaşmaya girmemişizdir. Şimdi, onların antlaşma önerilerini benimsemekten kaçınıyor, yurda dönmeye çalışıyorduk. Müttefiklerse, durum geliştikten sonra artık bunu imzalı bir senede vardıralım ve Türkleri bir kayıt altında bulunduralım, düşüncesinde göründüler.

(...) Amerikan ve İtalyan Delegasyonları da gittikten sonra, ben de Çarşamba günü sabahleyin ayrılmıştım. Biz de onlar gibi bir iki kâtip bırakmıştık. Milano'da İtalya Delegasyonu Danışmanlarından birisi, iktisat sorunlarıyla maliye sorunlarından bir çözüm yolu bulalım, dedi. Benimsemedim. Köstence yolundan gelmiştim. Romanya Hükümeti, kaygulu görünüyordu. Aracılık etmek istediler; istemedim. Şundan ki Hükümetimle temas olmamıştı. İstanbul'a geldiğimde üç devletin komiserleri ayrı ayrı ziyaretime gelmişlerdi. Anlaşma üzerine birçok önerilerde bulunmuşlardı. Ankara ile ilişki kurmadan önce bir karşılık veremezdim.

Lord Curzon adına antlaşmanın imza edilmesi üstüne bildiri yayımladılar. Şimdi, son durum şudur ki: Antlaşma tasarısı, eldeki biçimiyle herkesin bütün istemleri içine yazılmış bir özet durumundadır. Bunun üzerine ağızdan görüşme açılmış ve görüşülmüştü. Hiçbir verilmiş sözümüz olmayarak bu tasarı üzerinde ne değişiklik yapılmış, ne de değişiklik yapılması umudu vardır. Böyle bir durumdayız. Vekillere de bu biçimde durumu açıkladım. Şimdi, biz bir kez antlaşma tasarısını Hükümet'te inceleyerek hepsinin ne demek istediğini öğrendik. Durumu görüşürken bir karara varmalıyız. Ondan sonra yüksek Meclis'e bu biçimde bildirilecektir. Eski antlaşma tasarısı Türkçeleştirilip basılmıştır. Demek ki Sayın Üyeler de bir iki gün içinde bunu okuyup görüşeceklerdir. İzlenmesi gereken tutum üstüne yüksek Meclis'e öneride bulunacağız. Meclis'in vereceği karar tutumumuz olacaktır.

İsmet Paşa'nın konuşması burda bitmişti. Sonra, kimi Mebuslar, ona sorular sormaya başladılar. Lozan'da Sovyet-Türk Delegasyonları arasında ne gibi ilişkiler kurulduğu üstüne sorulan bir soruya şöyle karşılık verdi:

— Rus Delegasyonuyla bizim Delegasyonumuz, Konferans'ın başından sonuna dek hep dostça bir ilişki halinde bulunmuştu. Geçenlerden birbirimizi haberdar ederdik. Dostça ayrıldık. Biz, boğazlar sorununda, boğazların güçlendirilmesini ve savaş gemilerinin serbest olarak geçmesini benimsedik. Oysa, Rus Delegasyonu'nun görüşü ile olarak boğazların güçlendirilmesi

ve kapalı kalması biçimindeydi. Bu yüzden boğazlar sorununda aramızda anlaşmazlık vardı. Öbür siyasal sorunlarda ve genel ilişkilerde anlaşmıştık.

Boğazlar üstüne benimsediğimiz biçimin dostluk antlaşmasında benimsediğimiz biçime karşıt olup olmadığı sorusuna da İsmet Paşa şöyle karşılık verdi:

— Biz, dostluk antlaşmasında Ruslarla birlikte boğazlar sorununun İtilâf Devletleri'nin ve ilgili ulusların katılacağı bir konferansta incelenmesini ve çözümünü benimsedik. Yoksa, boğazlar sorununun şu ya da bu biçimde çözümü üzerinde anlaşmamıştık. Tersine, biz Misakı Milli'de (Ulusal Antlaşma) İstanbul'un, Marmara'nın geleceğini bozmaksızın boğazların uluslararası ticarete açık bulunmasını benimsemiştik. Ve dostluk antlaşmasında da benimsenmiştir.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü, şöyle bir soru sordu:

— Müttefiklerin projesine karşılık önerdiğimiz antlaşma projesi benimsenip uygulanmış olsaydı, Trakya ve İstanbul hemen boşaltılacak mıydı, yoksa Musul sorununun çözümüne dek işgal altında mı kalacaktı?

İsmet Paşa, ona şöyle karşılık verdi:

— Lozan Konferansı'nın görüşmelerine başlandığında müttefikler demişlerdi ki: İlkin barışın başlangıcını yapalım, sonra gerisini sürdürelim ya da hepsini bitirelim. Şu demek ki bütün bir barış yapalım. Bunun üzerine şu karşılığı vermiştim: Her ikisini düşünebiliriz. Şu koşulla ki her neyi imza edersek, barış bütünlenmeli, İstanbul, Gelibolu ve boğazlar boşaltılmalı. Biz, hep bu görüşü savunduk. Bundan dolayı önerilerimiz de düşüncelerimiz de barış olur olmaz hiçbir şeyi gereksemeden bitsin.

27 Şubat 1923'de Ali Fuat Paşa'nın Başkanlığı'nda toplanan Büyük Millet Meclisi Hükümeti Üyeleriyle Barış Delegasyonu'nun hazırladıkları karşı antlaşma tasarısını görüşmeye başladı. Başvekil Hüseyin Rauf, kürsüde şöyle konuştu:

— Müttefikler adına bize verilen antlaşma tasarısı üzerinde Bakanlar Kurulu derin derin incelemelerde bulundu.

Bu incelemelere temel olmak üzere, askerce, iktisatça, maliyece durumumuz, iç ve dış durumlarımız incelendi. Bunun sonucunda bir karşı tasarı hazırlandı. Bu tasarının temel çizgilerini yüksek kurulunuza, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa bildirecektir.

Kürsüye gelen İsmet Paşa, müttefiklerin tasarısı üstüne açıklamada bulunduktan sonra, konuşmasını şöylece sürdürdü:

— Bakanlar Kurulu, bizi hiç doyurmayan bu antlaşma tasarısının itelenmesiyle Konferans'ın kesileceğini görmüştür. Bu kesilme, barış olanağını ortadan kaldırıp savaş durumunu doğurabilir; bunun yerine barış olanağı aramak üzere, alınacak bir tutum ve bir çıkar yol var mıdır? Bunu inceledik. Böyle bir çıkar yol aramak üzere büyük sorunlardan, örneğin toprak, maliye, iktisat, yönetim sorunlarından hangilerinde İtilâf Devletleri'ne elverişli bir tutum, izleyebiliriz? Gerçi, bunların hepsi bizim için önemlidir. Bundan dolayı bütün dünyaya karşı savaşarak direnmişizdir. Konferans, yanların uygun bulmasıyla oluşacak bir antlaşmayı ve bir senedi salt bizim istemlerimizi son harfine dek elde etmek uğruna yaptığımız bir savaş biçiminde, bir görünüş göstermişti. Bunun üzerine yeni bir aşama oluştu. Maliye sorunlarıyla iktisat ve yönetim sorunlarında ya müttefikleri doyurmaya yatkın görünelim ya da onlar üzerinde olduğu gibi diretelim, dedik. Sonradan düşündük ki sağlayacağımız sınırı daha büyük, daha geniş herhangi bir yurtta yaşamımız garantili bir duruma konamayacaksa, temelli bir Türk yurdu neresi olacaksa onun içinde özgür ve bağımsız bir ulus gibi yaşamayı yeğ tutmalıyız. İşte, bu ilke üzerinde yürüyerek şu sonuca vardık: Toprak sorununda Ulusal Ant ile uzlaşır bir çözüm biçimi bularak müttefikleri doyuralım. Toprak sorununda uzlaşıcı olan bu tutumumuza karşılık maliye sorunuyla iktisat ve yönetim sorunlarında yeniden girişime geçerek çıkarlarımızı elden geldiğince doyurmaya çalışalım.

(...) Toprak sorununda Ulusal Ant'la çıkarlarımızı elden geldiğince uzlaştıracak bir çözüm biçimi bulmak, bununla müttefiklerin önerisine yaklaşmak; öbür sorunlarda dirimsel çıkarlarımızı sağlayacak değişikliklerle yeniden girişime geçmek. Vekiller he-

yetiyle verdiğimiz kararın temeli budur. Toprak sorununda düşündüğümüz de şunlardır: Batı sınırlarımızın belirlenmesinde öteden beri direttiğimiz, 1913 sınırıdır. Yaptığımız önerilerde, Meriç'in batısındaki toprakları istemekle başladık. En sonra 1913 sınırına geldik. Yalnız Karaağaç'la dahi yetindik. Olmadı. Bu toprakların ve Karaağaç İstasyonu'nun değer ve önemi bizim için çoktur. Bununla birlikte Ulusal Ant'ın açık yargılarından değildir. Doğudaki Musul vilayetinin çözümünü geriye bırakıyoruz ve bir yıl içinde İngiltere'yle çözümlenmesini benimsiyoruz. Uzlaşma olmazsa Milletler Cemiyeti'ne başvurarak müttefiklerin görüşüne yaklaşmak istiyoruz. Şimdi yüksek kurul sorunundaki önerilerimizi benimseyerek öbür sorunları da doğrularsa, barış girişimlerimizi sürdüreceğiz. Sorun budur.

Toprak sorununda eylem olarak işgal etmediğimiz bir yeri işgal etmek yüzde doksan dokuz silahla oraya girmeye bağlıdır. Ancak, boğazlara dek silahlı olarak dayandığımızda Edirne'ye dek olan toprakları sözleşmeyle salt bu sorun vardır. Arada yine müttefiklerin savunma araçları ile asker güçleri vardır.

Kesilmeyi, savaş durumunu çağırmadan önce, içe ve dışa karşı barış olanağını yeniden sağlamak üzere düşündüğümüz tutum şudur: Toprak sorununda görüşmeye girerek öbürlerine yeniden başlamaktır. Olabilir ki maliye sorunuyla iktisat, yönetim sorunlarından dolayı dirimsel çıkarlarımız sağlanamaz. Bizim girişimimiz başarısızlığa uğrar. Ancak, o zaman biz, kendi vicdanımıza, kendi ülkemize ve bütün dünyaya karşı yapılacak olan fedakârlığımızı yapmışızdır. Ne var ki bu adamların amacı anlaşılmıştır. Sorun şu ya da bu değildir. Vaktiyle düşündükleri gibi bize yaşam sağlamak istemiyorlar, deriz. Bu, açığa çıktıktan sonra, gerek ulusumuza gerekse öbür uluslara karşı herhangi bir kararımızda, elbette, daha çok sağlamlık olur.

Şimdi, yüksek kurulunuza karar vermesini önerdiğimiz sorun şudur: Toprak, iktisat ve yönetim sorunları, bizi hiçbir noktadan doyurmuyor. Toptan iteleriz; bu elinizdedir. Bir de yeniden barış olanağını aramak gerekir. Barış olanağını aramak üzere şunda fe-

dakârlık edebilir, şunda edemeyiz, diye bir karar vermek gerekir. Vekiller Heyeti görüşünü söylemiştir.

Mebuslardan biri olduğu yerden bağırdı:

— Hükümet'in karşı tasarısı oybirliğiyle mi benimsendi; yoksa arada anlaşmazlık var mıdır?

— Oybirliğiyle benimsendi.

İzmit Mebusu Sırrı, söz aldı:

— Ulusal Ant'tan fedakârlık yapan bir Hükümet ve Delegasyon ile herhangi bir konu üzerinde görüşmeden önce Meclis'ten güvenoyu istemesi gerekir.

Bu sözler, Meclis'te buz gibi bir hava yarattı. Daha önceden Mebusların kulağına gelen yarım yamalak ayaklandırıcı bilgiler Barış Konferansı'nın kötü yöneltildiği üstüne bir hava yarattığından Meclis, Dışişleri Bakanı'nın sözlerini fırtınadan önceki bir sessizliğin gerginliği içinde dinlemişti. Hemen hepsi, önyargıların etkisi altındaydı. Türk Delegasyonu'nun, Meclis'e danışmadan, müttefiklere verdiği karşı tasarı, Meclis'te bir yetkisizliğin şaheseri olarak görülüyordu. Ulusal Ant'ın kanatları, kuyruğu nasıl kırpılırdı? Toprak sorunu üzerinde nasıl olur da fedakârlık yapılabilirdi? Bu peşin yargılarda bütün mebuslar, barut fıçısı gibi patlamaya hazır, Başdelegemiz'e çatmak üzere fırsat kolluyordu. Bu sırada hemen hepsi kendisini Başdelege'den daha yurtsever, daha akıllı görüyordu. Meclis'in daha önce edindiği yarımyalamak bilgilere İsmet Paşa'nın özet biçimindeki anlatışı da bir aydınlık getirmemişti. Herkes, daha çok ayrıntılı, doyurucu bir konuşma bekliyordu. Aylardır müttefiklere karşı biriken hınç sağanağı, İsmet Paşa'nın üstüne yağma belirtileri gösteriyordu. İşin kötüsü, bu konuşma sırasında hiçbir Bakan Meclis'te bulunmuyordu. Bu da mebusları çileden çıkaran bir etkendi. Bu yüzden bütün yıldırım bulutları, şimşeklerini savurmak üzere yalnız İsmet Paşa'nın yorgun başını seçmek üzereydi. İsmet Paşa, yorgun argın, gidip yerine oturduktan sonra, kürsüye Erzurum Mebusu ilk Müdafaayı Hukukçulardan Hüseyin Avni geldi. O, Meclis'te Mustafa Kemal'e karşı örgütlenmiş Meclis içi muhale-

fet grubunun, ikinci grubun liderlerindendi. Hüseyin Avni, sert bir eleştiri girişi yaptıktan sonra, sözlerini şöyle sürdürdü:

— Bakanlar Kurulu, kendi düşünüşlerini bize gösterecekti. Şöyle olsun, diyecekti. Konuşulan yalnız dış sorunlar değildir. Buraya bütün Bakanlar geleceklerdi. Delegasyon, döndükten sonra artık niteliğini yitirmiştir. Maliye işlerinde Maliye Bakanı'nın gönderdiği delegesiyle, danışmanıyla ülkenin ekonomisi üstüne de elde ettiği düşünce nedir? Buraya gelecek, onu saptayacak, son sözü söyleyecek ve bizden yön alacaktı. Paşa'yı ben dinledim; siz de dinlediniz. Şimdi, sizden soruyorum, ne dinlediniz, Efendiler? Maliye üstüne Avrupalılar ne düşünüyormuş, sonu ne olacakmış? Böyle görüşmeler böyle sürmez. Tasarı bir kez okunur, vekiller sırayla üzerine almış oldukları konularda salt bugün için değil, elli yıl için ne fikir aldıklarını, tehlikeleri gösterir; biz de onu anlayarak ona göre bir karar veririz.

Arkadaşlar, bir önerim var: Gerek Bakanlar Kurulu, gerekse Büyük Millet Meclisi, Ulusal Ant'tan zerrece fedakârlık ederse, kendi namusu ve ulusun namusu için çekilip gitmelidir! Bugün, Trakya'nın anlamı kalmamıştır. Musul'u veremeyiz. Biz, savaşa atıldığımızda daha zayıftık. Bugün, elimizde ordumuz bulunduktan sonra, öyle kandırılmış duruma düşmek istemeyiz. İsmet Paşa'dan ricam şudur: Ülkenin askerce düşüncelerini saygıyla kendilerinden dinlerim. Ancak, iktisat savunmalarını dinleyemem. Maliye düşüncelerini ise kesinlikle dinleyemem. Adalet sorunlarında Adliye Bakanı karşımıza çıkmalı, hem danışmanlarıyla bizi inandıracak ve bir karar alabilecek biçimde çıkmalıdır. Bugün, bu kadar yeter, gidip hazırlansınlar; öyle gelsinler! Eğer bundan çok hazırlanamıyorlarsa yerlerini hazırlayacak adamlara bıraksınlar.

Hüseyin Avni'den sonra kürsüye gelen Mersin Mebusu Salâhattin de yeterince aydınlanamadığından yakındıktan sonra sözlerini şöylece sürdürdü:

— Elimize verilen bu kâğıt parçasıyla ben, ne yabancıların gerçek düşüncelerini ne de arkadaşlarımızın benimsediği şeyi görüyorum. Bununla birlikte bugün önerildiği gibi sorunların bir

bölümünü silelim, bölüm üzerinde el kaldıralım; bence bu doğru bir şey değildir. Yetmiş gün görüşmeden sonra Konferans'ın neden birdenbire durduğunu ve kapandığının açıklanmasını rica ederim. Ancak, ondan sonra tartışmalara geçebiliriz.

Başvekil Hüseyin Rauf, Hüseyin Avni'nin konuşmasına şöylece karşılık verdi:

— Hüseyin Avni Bey arkadaşımız, Dışişleri Bakanı ve Delegasyon Başkanı'nın buradaki anlattıklarını hemen Ulusal Ant'ı bozucu, şurayı, burayı bırakmak, biçiminde anladılar. Böyle bir şey yoktur. İsmet Paşa'nın açıkça bildirdiği nokta, projeler incelendikten sonra bütünüyle benimsenmeye değer değildir, dediler. Böyle dedikten sonra, şu fedakârlık vardır, demek, sanırım, insafla bağdaştırılamaz. Proje incelendikten ve bütünü benimsenmeye değer olmadıktan sonra, başka bir tedbir vardır. Karar verip savaşa başlamak. Arkadaşlar, bu ikisi arasındaki ayrım öyle dirimsel ve büyük bir alandır ki ondan ona geçmeden önce çok düşünmek, çok incelemek ve elden gelen her şeyi, gerek kendi vicdanlarımızı gerekse dışarının ve içerinin görüşünü doyurarak karar vermek gerekir. Projeleri size veririz, hiç kuşku yok; bizim için yorgunluk, güçlük ya da sizce gizlenmesi diye bir yanı yoktur. Projeyi almak üzere on beş gün beklemelisiniz. Geri bırakılmasına karar verirseniz, on beş gün daha beklersiniz.

Sorunu, Bakanlar Kurulumuz, ilgili Bakanlarımız görüşleri genel duruma göre saptamak koşuluyla inceledi. Bu incelemelerle temel olan işe gelince, delegasyonumuzun, yetmiş günü aşkın bir zaman Konferans'ta en kesin girişimlerinin sonucunda elde ettiği bir düşünce vardır. O düşünce üzerinde bir kez konuşulduktan sonra karşı proje ilkesi düşünüldü ve o bakımdan saptandı.

Mebuslar, hep birden:

— Biz, o düşünceyi bilmiyoruz! diye bağırdılar.

Hüseyin Rauf, bunun üzerine şu açıklamayı yaptı:

— Temel düşünce şudur: Delegasyonumuz diyor ki: «Her türlü çalışmalarımıza karşılık elde ettiğimiz bilgilere, bütün güçsüzlüğümüzle birlikte kendimizdeki güce dayanarak en yüksek ça-

lışmalarımızı harcadık. En sonra, bize iktisat bağımsızlığı vermeyeceklerini anladık. Sonuna dek dayandık.» Arkadaşlar! Bunca dayandıktan sonra, Meclis'in doğruladığı Hükümet'in bir kararı vardı. O karar da elde olduğu halde Delegasyonumuz bizim bakımımızdan barış yapılamayacağını gördüğü ve bildiği halde ve son bir girişim ve keşif olmak üzere ve hiçbir söz vermeyi kapsamamak koşuluyla, filan şeyleri benimseyebiliriz; ancak, siz de falan şeyleri değiştiriniz, dediler; itelendi. Delegasyonumuz, müttefiklerin kanılarını böylece anladıktan, sonra yurda döndü. Delegasyonumuzun bize verdiği düşünce şudur: Sorun, toprak üzerinde kesinlik kazanmıştır. Bunu kısaca söylemek gerekirse, güneyde Musul, kuzeyde Karaağaç İstasyonu diyebiliriz.

Hüseyin Rauf, üzerine dolu gibi yağan hışımlı soruları göğsüyle karşılayarak Lozan Delegasyonu'nu savunmaktan geri durmadı:

— Arkadaşlarımdan rica ediyorum: Salt Bakan olarak değil, Mebus olarak bu görüşme sırasında mevkiimde bulunmak ödevimdir. Ayrılacak değilim. Kaygulanmayın, Kırk sekiz gün beni sorguya çekebilirsiniz.

Karahisar Mebusu Hulusi:

— Zaten barış olmayacak! diye bağırdı.

Başbakan onu şöylece karşıladı:

— Biz savaşı, barış uğruna yapıyoruz; barışı savaş için yapmıyoruz. Mutlaka barışa başarıyla ulaşacağız.

Ulusal Ant'tan vazgeçmeyeceklerini, bundan dolayı savaşmak mı gerektiğini soran bir yığın hatibe Başbakan şu karşılığı verdi:

— Askerce durumumuzu inceledik. Genel Kurmay Başkanı'nın açıklaması, ordumuzun güçlü ve buyruğumuza hazır bir durumda olduğunu ve buyruklarınızı yerine getirmek gücünde bulunduğu kanısını verdiğini; Maliye Bakanımız da şimdiye dek olduğu gibi ulusun ve memurların her türlü fedakârlığı yeneceğini, ulusal bakımdan da Meclis'in buyruklarını fedakârca yapmaya hazır olduğunu, bildirdi. Bizim için de gerekli olan bu iki ilkedir.

Ancak, savaşı anlatırken düşünülecek bir nokta vardır; savaşırsak kâr mı, zarar mı ederiz? Savaş ne kadar sürer; sonucu ne olabilir?

Mebuslar, hep bir ağızdan şöyle bağırdılar:

— Allah bilir!

— Kuşkusuz, Allah bilir! Sizin gibi Tanrı'nın lütuf ve inayetine inanan bir arkadaşınızım. Ancak, Tanrı da insanlara bir düşünce vermiştir. Onlar da düşünsün diye bir us vermiştir. Biz de onları düşünerek bu yargılamalar sonucunda karşı projemiz maliye ve adliye bağımsızlığımızı ve ulusumuzu inandırmak koşuluyla iktisat sorunlarını bütün derinliği, genişliğiyle görüşmeyi gereksemiştik. Onu geriye bırakmak ve gerekirse savaşmak olanağını elde tutarak, barış uğruna bir girişim yapmak ortak kanımızdır, sanıyorum. Bu girişimimiz de başarısızlığa uğrayacaktır; uğrayabilir. Barış, çıkmayabilir. Güçlüce bu kararları verirken bunu düşünerek, bunu bilerek yapıyoruz. Ancak, vereceğimiz karar öyle dirimsel bir karardır ki ondan önce herkesin yüreğinde kalan kuşku ve ikircikleri, bizim gibi durumu göremeyecek, bizim gibi tahmin ve inceleyemeyecek olan ülkenin bütün kadın ve erkeklerinin nasıl düşüneceğini de inceleyerek, onları da nasıl duyurabileceğimizi, onları da her türlü fedakârlığın yapıldığına inandırarak savaşa girmek ve Tanrı'nın yardımıyla sonucu savaşarak elde etmeye girişmektir. İşte, temel çizgilerini açıkladığımı sandığım Bakanlar Kurulu'nun düşüncesinin temeli budur. Yoksa, biz size Karaağaç'ı verdik, Musul'u bıraktık; bilmem, Kapitülasyonların şu bölümünü benimsedik, demedik. Genel düşünceler olarak verdik. İsterseniz, gelen bu projeyi hemen düzeltiriz, ötekini bastırırız; yüksek Meclisinize getiririz. Encümenlere gönderir, konuşursunuz. Sonuç, yine konuşacağımız ilkeler bunlar olacaktır. Şimdi, yalnız bir noktayı hatırlatmak isterim. Her mütehassıs encümen çalışmalıdır, incelemelidir; analiz etmelidir. Benimsemeli ya da itelemelidir. Ancak, antlaşma projesini doğrulayacak olursanız, doğruladığınız antlaşma projesi üzerinde de hakkınız kalacaktır. Tersine, doğrulamayınız ki imzaların iteleme ya da benimseme hakkını koruyabilesiniz.

Şimdi yapılacak üç hal vardır. Hangisini yapalım, diyoruz. Birincisi, müttefiklerin verdiği benimsenemez olan antlaşma metnidir. Atalım. İkincisi, diyoruz ki: Böyle bir proje yaptık. Bu projeyi önererek savaşa girmeden önce bir daha dünya katında içerinin ve dışarının vicdanını doyurmaktır. Bu da benimsenmezse, üçüncüsü, savaş olacaktır. Ancak, savaştan önce hazırladığımız projenin müttefiklere verilmesi girişiminin gerekliliğine vekiller heyetince inanıyoruz. Bunu doğru buluyor musunuz? Bulmuyor musunuz? Biçim, budur. Yani, verilen projeyi atıyoruz ve savaş açıyoruz. Biz, böyle düşünüyoruz. Daha yüksek kurulunuz bu düşüncede değildir.

Karşı projemiz, girişimimizin biçimini anlatıyor. Musul'u geriye bırakmak, Karaağaç'ı bırakmak, iktisat sorunlarını bırakmak; öbür konularda Ulusal Ant'ımıza elverişli koşulları şimdiden değerlendirmek ve öbürlerinin görüşülmesine girişmek.

Siirt Mebusu Necmettin:

— Rauf Beyefendi, geçen oturumda Musul üstüne konuşmanızda Musul'un olağanüstü önemi olduğunu ve buranın bırakılmasının doğu vilayetlerinin hepsinin bırakılması demek olduğunu, söylediniz. İnanışınızı değiştirdiniz mi? Yoksa, inanışınızı değiştirmek için bir zorunluluk mu gördünüz? diye sordu.

Rauf, onu şöyle karşıladı:

— Hayır, inanışımı değiştirmedim. Aynı kanıdayım. Musul sorunu doğu vilayetleri sorunudur. Doğu vilayetleri sorunu, Türkiye sorunudur. Doğu vilayetleri tehlikeye düşerse, Türkiye tehlikeye düşer.

Çorum Mebusu Dursun, şunları sordu:

— Lozan'dan ayrılmadan önce Delegasyonumuz, bir karşı proje verdi. O projenin içindekiler nelerdir? O projeyi Hükümet'in direktifiyle mi vermişlerdir, yoksa kendiliklerinden mı vermişlerdir? Bu, Ulusal Ant'la çatışıyor mu, çatışmıyor mu? Bu, yetkileri içinde midir, değil midir?

— Delegasyonumuz, doğrulamanıza sunulan Bakanlar Kurulu kararını aldıktan sonra böyle girişimleri sonucunda kesilmeyi

muhakkak olarak anlamış, ancak bu kesilmeyi yaparken bizi daha barışsever ve daha uzlaşıcı göstermek ve yeryüzü kamuoyunu etkileyebilmek uğruna hiçbir siyasal kayguya kapılmamak ve ulusumuzu hiçbir kayıt altına almamak koşuluyla söylemiştir ve söylemesine bakılmadan kesilme olmuştur.

Rauf Bey, henüz bitirmeden bütün Mebuslar bağırdılar:

— Ya kabul etselerdi?

Bu sorunun başında Karahisar Mebusu Mehmet Şükrü ile Antalya Mebusu Rasih (Kaplan) Hoca vardı. Rauf Bey, onları şu sözlerle karşıladı:

— Bu sözlerin artık siyasal anlamı kalmamıştır. Şundan ki sonunda bu benimsenmezse, şimdiye dek geçen görüşmelerin doğurabileceği her türlü kayıttan kurtulduk, denilmiştir. Bundan dolayı kayguya yer yoktur.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, sataştı:

— Efendim! Aflarına mağruren, buraya çalışmak üzere değil, iskandil için gelmişler! Eğer, iskandil için gelmişlerse, dönsünler; gitsinler. Gerçekten de bunlar burada söz konusu olacak şeyler değil. Burada sorunlarını söz konusu etsinler.

Hüseyin Rauf:

— Hüseyin Avni Bey'in yurt konusundaki duygululuklarını bilmekle birlikte karşısındaki arkadaşlarının da aynı duygulukta bulunduklarından hiç kuşkum yok. Kendisi gibi yurtsever olduğumun tersini ispatlayacak bir arkadaş yoktur. Biz, buraya iskandil etmeye değil, demir atmaya geldik. Bu limanda bizim hissemiz vardır. Dışişleri Bakanı da Delegasyon Başkanı olarak açıklamada bulundu. Ona da karşı durdular. Salt dış sorunlarla askerlik sorunlarından söz etsinler, onu dinleriz, dediler. Ötekilerini Bakanlar anlatsın, dediler. Bakanlar Kurulu Başkanı'nı sanırım, kendileri yaptılar. Kendilerinin de oyları vardır. Bakanlar Kurulu'nun ortak ödevlerinden sorumludur, dediler. Yüz kez bağırdınız, bu Bakanlar Kurulu Başkanı buraya iskandil etmeye mi geldi diye? Gitsin, yine gelsin, diyorlar. Beyefendi! Biz, görev ve yurt çalışmasıyla övünürüz; ancak, bizimle eğlenilmesine dayanamayız, dedi.

Hüseyin Avni:

— Hayır! Siz bizimle eğleniyorsunuz! diye bağırdı.

— Rica ederim! Çok ağırbaşlı sorunlar üzerinde konuşuyoruz. Bugün değil, geleceği sağlayan ya da sarsacak kararlar almak zorundayız. Benim bir kanım vardır. Altı yüz yıllık bir geçmişi tasfiye ediyoruz. Şakaya gelmeyeceğini Hüseyin Bey gibi ben de bilirim. Bundan dolayı sözlerimizi içten ve hepimizi aynı şeyden geçmiş ve aynı yurtsever olmak üzere benimseyiniz. Hiçbirimizin öbürüne üstün gelen ne yurtseverliği ve ne de başka türlü bir şeyi vardır.

Bu sırada Mustafa Kemal usul üstüne birkaç söz söylemek istedi. Başkan Ali Fuat Paşa:

— Zaten görüşme başlamadı, hepsine usul üstüne söz verdim, buyurunuz! dedi.

Mustafa Kemal, Mebusların Lozan Konferansı üzerine hırçın konuşmalarına soğukkanlıca bir süre değinerek sözlerini şöylece sürdürdü:

— (...) Bu proje, işlemi bakımından Delegasyonumuzca da, hiçbirimizce de benimsenmeye değer olmayacak nitelikte idi. Bununla birlikte içinde benimsenmeye değer görülebilecek noktalar da vardı. Delegasyonumuz, yapılan çağrıdan yararlanarak Hükümet merkezine gelmiş ve durumu Bakanlar Kurulu'na anlatarak yeniden bir direktif istemiştir. Yoksa, Delegasyonumuz, kendisinin benimsediği bir projeyi olduğu gibi ya da değiştirmeyerek Yüksek Kurulunu'za benimsetmek üzere katınıza çıkmış bir durumda bulunmuyor, sanırım. Bundan dolayı, Delegasyon, yeni direktif almak üzere Bakanlar Kurulu'na bir açıklamada bulunduktan sonra kurul bir karar vermek zorunda kaldı. Bu karar, ya barış görüşmelerini kesmek, askerce davranışlara geçmek ya da bu kararı geri bırakarak herhangi bir alanda yine barış istemine olanak bulmaktır. Bakanlar Kurulu, Delegasyon'la bu nokta üzerinde düşündükten sonra eriştikleri karar, benim bildiğime göre ortalama bir zemin üzerinde İtilâf Devletleri'nden yine barış istemektir. Ancak, bu ortalama ze-

min birtakım önemli noktaları içine alıyor. Bakanlar Kurulu sizlere bilgi vermeden doğrudan doğruya karşı bir proje ile Delegasyon göndermek yürekliliğini gösterememiştir. Bundan dolayı, burada yapacağımız şey, projenin ayrıntılarını görüşmek değildir. Temelli bir iki noktaya karar vermektir. O iki temelli noktaya karar verdikten sonra, onun ayrıntıları üzerine Yüksek Kurulunuz'un şimdiden uğraşması gereksizdir. Onu Bakanlar Kurulu, Delegasyon ya da herhangi bir kurul yapabilir. Ancak, onların yapamayacağı bir şey vardır ki o da sınır sorunudur. Şimdi, Delegasyon, Bakanlar Kurulu'yla birlikte kararını vermiş bulunuyor. O kararla toprak sorununda birtakım değişik biçimler benimseyerek ve bunun içeriğinde kimilerini büsbütün çıkarıp atarak, üst yanını imza ederek barışa ulaşmak.

(...) Bugün kolayca hepimiz anlayabiliriz ki Musul'u vermemekte diretirsek savaşa gireriz. Bundan dolayı Musul sorununu bir yıla dek çözünlemek üzere geriye bırakıp barışa geçmek ve savaşı benimsememek elde midir, olabilir mi ve yararlı mıdır? Bu yargılamayı kolaylıkla yapabiliriz. Gerekli görürseniz bugünden Musul sorununu olumlu ya da olumsuz bir biçimde çözümleriz. Çıkarımız ve geleceğimiz bunu gerektiriyor, diye bir karar verirseniz, o zaman durum bugün belirlenir. O zaman, bunu alır, bütün ayrıntılarıyla incelersiniz; her şeyi yaparsınız ve kararınızı verirsiniz.

(...) Musul sorununun çözümünü, savaşa girmemek üzere bir yıl sonraya bırakmak demek, ondan vazgeçmek demek değildir. Belki bunun elde edilmesi için daha güçlü olabileceğimiz bir zamanı beklemektir. Bugün barış yaparız; bir ay sonra, iki ay sonra Musul sorununu çözümlemeye kalkarız. Ancak, bugün Musul sorununu çözümlemek istediğimizde, bu sorunda karşınızda yalnız İngiliz değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımızda İngilizlerle karşılaşacağız. Bunda çıkar var mıdır, yok mudur? Bunu meydana çıkarmak çok kolaydır. Sorun bu değildir. Delegasyon'un, barış görüşmelerinde mutavassıt önerisinden can alacak noktaya karar vermektir. Musul sorununu bugün çözümleyeceğiz, ordumuzu

yürüteceğiz, bugün alacağız, dersek, bu olabilir. Musul'u çok kolaylıkla alırız. Ancak. Musul'u aldıktan sonra, savaşın hemen son bulacağına inanamayız. Kuşkusuz, orada bir savaş cephesi açmış olacağız. Sözümün sonu şudur: Bakanlar Kurulu kendi sorunu içinde Delegasyon'a yeniden direktif verip görevini sürdürmek isteyebilir, ya da alıkoyup savaşa başlamak olabilir.

27 Şubat günü yine Ali Fuat Paşa'nın Başkanlığı'nda açılan birleşimin İkinci Oturumu'nda Cebelibereket Mebusu İhsan şöyle konuştu:

— Gerek Hükümet ve gerekse Delegasyon silaha pek yanaşmak istemiyor. Kesilmeyi andırır bu durum karşısında Hükümet, Ulusal Ant'a göre birtakım fedakârlıklar yapmaya eğilimlidir. Karaağaç'tan vazgeçeceğiz ve Musul'u bir yıl sonraya bırakacağız; bu demek ki bizim Meclis değil, bizden sonra gelecek Meclis bu işi çözümlesin. Kimi arkadaşlar da bu eğilimine karşı Musul bizde kalmak koşuluyla bir barış yapılmasını istiyorlar. Karşılık olarak Hükümet diyor ki biz bu sorunu barış yoluyla çözümleyemeyiz. Arkadaşlar, bu halde soruyorum: Musul bizde kalmak koşuluyla, maliye, adalet, siyaset ve yönetim bağımsızlığımızı bozmamak koşuluyla bu davayı çözümlemeyi gözü kesen kim varsa, çıksınlar, iş başına gelsinler.

— Ya yoksa!

Salonun her yanından oklar gibi yağan bu söz karşısında Topçu İhsan, sözünü şöyle sürdürdü:

— Yoksa, ne olacak?! Musul'u isteriz; ne ile?! Savaşla mı? Peki, Genelkurmay Başkanı'nı çağırırız, sorarız; başarı umudu var mıdır? Karşılık olumlu olursa, savaş var demektir. Olumsuzsa savaş açamayız, arkadaşlar! Peki, ne olacak? Savaşmayız. Barış yoluyla çözümleyemeyiz, yine barışı da istiyoruz, Musul'u da istiyoruz. Bu saçmadır.

Topçu İhsan'ın kimi sözlerine değinmek üzere söz alan Mustafa Kemal, şöyle konuştu:

— Eğer, söz konusu ettiği noktalar, yani ordumuzun gücü, hangi güçlerle karşılaşacaktır? Savaş olursa aşamaları ne olur?

Çok rica ederim, arkadaşlar, bunları burada söz konusu ettirmeyiniz. Biz, bunları açıklarsak ve düşmanlar bunları öğrenirse, belki barış yapmak isterken ters bir sonuçla karşılaşabiliriz. Bence, sorun çok basittir. Orta yerde bir yıl içinde yazgısının geri bırakılması gereken Musul sorunu vardır. Geri mi bırakalım, yoksa savaşalım mı? Bu soruya verilecek karşılığı kendi us ve vicdanımıza karşı verecek olursak, yapılacak işlem Bakanlar Kurulu'nu kendi sorumu içinde serbest bırakmak ve başlamış olduğu şeyden devam ettirmek. Kesin sonuçla karşınıza geldiğinde birer birer inceleriz. Uygun değilse iteleriz. Bunun bugünden tartışmasını yapmak mevsimsizdir. Ortada yapılmış bir şey yoktur.

Beyazıt Mebusu Atıf, bu konuşma üzerine bir soru sordu. Mustafa Kemal, onun sorusuna şu karşılığı verdi:

— Meclis, son ve kesin görüşünü açığa vurmalıdır. Bakanlar Kurulu'nun sorumu üzerinde kalmalıdır. Şu andanki Meclis son ve kesin düşüncelerini bildirirse, daha güçlü olmayız. Durumu anladınız. Musul sorununun bir yıl için çözümünü dirimsel bir sorun olarak görüyorsanız, o zaman hemen savunmaya geçer, sorunu temelinden çözümlersiniz.

— O halde Meclis'e gelmemiş gibi düşünmek.

Bu sözü, Beyazıt Mebusu Atıf söylemişti.

— Gelmemiş gibi düşününüz.

Mersin Mebusu Salâhattin de:

— Oradan gelmemeliydi! deyince, Mustafa Kemal, sözünü şöylece sürdürdü:

— Bakanlar Kurulu, nazik bildiği bu sorunda az çok Meclis'in düşünüşünü öğrenmeden yeni direktif veremezdi. Şimdi, size bildiriyor ve diyor ki: Yeni direktif vereceğim. Vereceğim direktif, şöyle birtakım noktaları içeriyor. Bu noktaların en ağırı Musul sorunu gibi görünüyor. Ancak, tahlil etmiş olursanız, Musul'dan vazgeçmiş olmuyoruz. Ulusal sınırlarımız içinden bir şey bırakmış olmuyorsunuz ve belki daha güçlü bir mevkiiye geçiyorsunuz. Demek ki bir yıl savaşla geçeceğine barışla geçecektir. O ereğe daha iyi hazırlanıyoruz; dediğim budur. Bir yıl sonra bi-

ze karşı çözümleneceğini de benimseyiniz ve ondan sonra ona göre kıyaslayınız. Son kararınızı veriniz.

Mersin Mebusu Salâhattin, kürsüden şunları söyledi:

— Hükümet, burada boşuna inceleme yapılmasın, diyor. Biz de diyoruz ki: Boşuna değil, asıldır. Biz, durumu iyice anlayalım. Ondan sonra görüşümüzü bir karar halinde değil de bir düşünce olarak bildirelim. Zabıtlar buraya gelmeliydi. Bundan dolayı, hazırlayıcı bir görüşme açmalıdır. Bu hazırlık görüşmesinde durum belli olmalıdır. Amacım, eleştiri değildir. Ne Bakanlar Kurulu, ne şunu ne de bunu. Sorun, bir yurt ve gelecek sorunudur. Delege arkadaşlarımız gelsinler, bizi ilkeler üzerinde aydınlatsınlar ve görüşmelerimiz bunun üzerinde geçsin.

Salâhattin'den sonra Trabzon Mebusu Ali Şükrü, söz alarak İsmet Paşa'yla sert bir tartışmaya tutuştu. Sonra, oturduğu yerden Hasan (Saka) Bey'in sözlerine karıştı. Ali Fuat Paşa, ondan söz almadan söze karışmamasını rica etti. Ali Şükrü, ona şu karşılığı verdi:

— Öyleyse, görüşmeleri kapayalım.

Görüşmelerin çok yararsız, boş bir taban üzerinde sürdüğünü gören Meclis Başkanı Ali Fuat da kendi düşüncelerini söylemekten kendini alamadı:

— Görüşmeyelim, demiyoruz. Böyle bir şey düşünmeyiz. Ancak, görüşme yönteminin yeterliği üstüne önergeler vardır. Müsaade ederseniz, okuyalım. Temel üstüne otuz altı arkadaşımız söz almıştır.

Sinop Mebusu Hakkı Hami, yöntem üstüne görüşmenin oya konamayacağını söyledi. Onun sözlerini yanlış anlayan Çorum Mebusu Haşim:

— Reis Paşa Hazretleri, arkadaşlarınızı paylıyorsunuz, paylamakla, azarlamakla iş olmaz! diye bağırdı.

Meclis'te gürültüler oluyor, her kafadan bir ses çıkıyordu. En sonra, Ali Fuat Paşa yeterlik önergelerini okuyarak oturuma son verdi.

1 Mart 1923 günü: Mustafa Kemal, ilk sözü alarak birçok so-

run üzerine serin ışıklar serpen uzunca bir söylev verdi; bu arada şunları söyledi:

— İzlediğimiz siyaset, barış siyasetidir. Ülkemizi hiç bir hak ve adalete dayanamadan çiğnemek girişimi, muzaffer ordumuzun fedakârca, canını verircesine çabasıyla hak ettiği başarısızlığa uğramış ulusumuz, tarihin pek az yazdığı bir yengi kazanarak sevgili yurdumuzu kurtarmıştır. Barış dünyası kurmak uğruna her fırsattan yararlanmak isteyen Hükümetimiz, büyük yengiden sonra da harekâtı birleştirerek bırakışmayı sağlamış ve uzun gecikmeler ve güçlüklerle ancak Kasım'ın yirmisinde açılan Lozan Konferansı'na gerçek bir istek ve sevinçle katılmıştır.

Delegasyonumuz, bütün Konferans süresince Türkiye'nin her uygar ve yetenekli ulus gibi yaşamaktan başka bir isteği olmadığını sabır ve direnişle açıklıyordu. Konferans'tan bir sonuç çıkmadı.

Türk Ulusu'nun maliyece, iktisatça bütün bağımsızlık haklarına ve yaşamına sahip olması, hiçbir ulusa zarar vermeyen ölümsüz bir kazanılmış haktır. Bu kerte bir gerçeği benimsemek, barış dünyasını kurmak üzere yeter. Ancak, yıllardan beri olduğu gibi Türk Ulusu'nun dirimsel haklarını herhangi bir biçim içine kapayarak, ruhça, eylemce ve gerektiğinde onu benimsemekte diretmek ne sonuç verirse versin, Türk Ulusu o sonucu gönül rahatlığı ve serinkanlılıkla benimsemektedir ve benimseyecektir. Yeryüzü barışını sağlamak, en sonra müttefiklerin elindedir. Ancak, geri bırakma döneminin ivedilikle son bularak durumun gelişmesi zorunludur.

1 Mart günü yapılan seçimde İkinci Başkanlığa ikinci kez olarak yine Ali Fuat Paşa, Birinci Başkanvekilliğine Hüseyin Avni, İkinci Başkanvekilliği'ne de Konya Mebusu Kâzım Efendi getirildi.

İlk sözü Dr. Rıza Nur aldı:

— İngilizler, kendi çıkarlarını ve savaş zamanında kendileriyle işbirliği yapanları, Amerika ve Japonya gibi uzak olanları, daha sona Avrupa'da yansız olarak kalanları ve Yunanlılardan son-

ra Ermeniler, Kaldeli ve Asurlular ve birtakım devletleri olmayan toplum oluşturan insanları getirmişler, hepsini önümüze sürmüşlerdi. Bunların başlarında Lord Curzon bulunmuştu. Bunlar hep birden üzerimize saldırmışlardı. Biz, her saldırışlarında, her sorunda direnmenin en son olanağı ne ise, onu göstermişizdir. İlkin karşımıza Sévres Antlaşması'yla çıkmışlardı. Giderek yalnız Sévres Antlaşması'yla değil, bize karşı daha yeni maddeler de eklenmişti. Bunların hepsine göğüs germiş ve bu evreyi atlatmıştık. Baktılar ki bu biçim de olmadı, bir kesilme evresi olsun; başka türlü olamaz, birdenbire tam bir serbest duruma geçilemez, demişlerdi. Biz de geçilir, dedik. İş, çekişmeye binmiş, dayanmış kalmıştı. Bundan ileriye gidememişizdir. En sonra, bize bir antlaşma projesi vermişlerdi ki onun içinde üç türlü madde vardır. Bir bölümü, iki yanca çözümlenen, bir bölümü de her iki yanca tartışmada, askıda kalandır. Ve başka bir bölümü de hiç bilmediğimiz, işleyeceksiniz, diye elimize verilen maddelerdir.

Dr. Rıza Nur'un bu biçimdeki konuşması üç saat sürdü. Bu konuşma, sık sık mebusların söz atmalarıyla kesildi.

3 Mart Cumartesi günü, görüşme yöntemi üzerine başlayan tartışmalar, saatlerce sürdü. Görüşme yöntemi bahanesiyle muhtelif mebuslar, birinci grubun adamlarını, işlerini aşağılayıp çürütmeye çalıştılar. Türk Delegasyonu'yla onun başındaki İsmet Paşa, uzun saatler birer boy hedefi olarak kullanıldılar. Hükümeti, onun yöneticilerini sonsuz bir hırsla yıpratmaya çalıştılar.

En sonra, Başbakan Hüseyin Rauf, kürsüye gelerek şunları söyledi:

— Dört günden beri anlatmaya çalışıyoruz ve karşılık veriyoruz. Meclis'in bilmediği ne bir görüşme ne de bir gizli antlaşma vardır. Bütün bu kuşkular ve ikircikler, Delegasyon'un, Konferans'ın kesilmesi sırasında kendiliğinden iki yanca benimsenen maddeleri bir araya toplayarak, Musul'u antlaşma dışı bırakarak Müttefiklere vermiş olduğu karşı projenin Ankara çevresinde doğurduğu, oldu bittiden, başka bir şey değildi. Delegasyonumuzun Müttefiklere vermiş olduğu karşı projeyi bugün siz de biliyorsunuz, biz de biliyoruz. Gizli hiçbir şey yoktur.

3 Mart günü, Meclis'in tavanı, gürültülü, sert tartışma sesleriyle çın çın ötmüştü. Birinci ve İkinci Grubun Mebusları, en küçük fırsatlardan yararlanarak birbirlerinin gırtlaklarına atıldılar. Temelde Mustafa Kemal'e ve İsmet Paşa'ya karşı ayaklanan Mebuslar grubu, Lozan Konferansı'nı bahane ederek askerleri devlet yönetiminden uzaklaştırarak, bunu sivillere verdirmeyi erek almıştı. Savaş, artık bitmişti. Barışı ancak, sivil kadro yapabilirdi. Askerler, köşelerine çekilmeli, yerlerini Meclis'teki bir yığın yetişkin politikacıya, teknik öğeye bırakmalıydı. Meclis'i günlerdir tozdan dumandan geçilmez bir duruma getiren fırtınanın temeli buydu. Saldırı silahı olarak her şeyi acımadan kullanan muhalifler, Lozan sorununa bir cankurtaran simidi gibi sarılmış, durmadan bunu sömürüyorlardı. Askerler kadrosunu, devletin en önemli çarklarına sahip olmadan önce bulundukları yerden uzaklaştırmanın hesabı içindeydiler. Özellikle Mustafa Kemal'in yakın bir gelecekte Halife'yi de sınır dışı etmesi belkisinden kuşkulanan bütün bağnaz mebuslar, daha çok bu konu çevresinde gizli bağlarla birbirlerine kenetlenmişlerdi. Ancak, Mustafa Kemal'e diş geçiremediklerinden, İsmet Paşa'nın kişiliğinde onu da yıpratmaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal'in eli altındaki adamlarını birer birer çürüterek onu tek başına bırakmak, demokratik yollardan onu Devlet'in en önemli noktasından alaşağı etmek istiyorlardı. 3 Mart günü öğleden sonraki fırtınalı oturumda İsmet Paşa, kendini savunmak üzere uzunca bir konuşma yaptı. Bu konuşmanın bir bölümü şöyleydi:

— (...) 2 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Türkiye-Fransa arasındaki Antlaşma'nın Sekizinci Maddesi'nde belirli olan sınır çizgisi, bizim önerdiğimiz sınırdır. Müttefikler, Suriye sınırını söz konusu ederken Antlaşma'nın salt sınıra özgü bölümünü almışlardır. Oysa, Ankara Antlaşması'nda sınır yalnız değildir. İskenderun ve Antakya ve Türk çoğunluğunca oturulan yerlerin işlem biçimine ilişkin birtakım haklar vardır. Biz, bu haklarımızı koruyacağız. Irak sınırı üstüne önerimiz, Türkiye ile Irak arasındaki sınır iş bu Antlaşma'nın doğrulanmasından bir yıl sonra

Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir biçimde çözümlenecektir. Antlaşma olmazsa Uluslar Derneği'ne başvurulacaktır. (...) Yüksek Kurul'a istedikleri gibi proje ve Konferans'ın görüşleri üstüne bütünüyle bilgi vermiş bulunuyoruz.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü:

— Şimdi, sizin vermiş olduğunuz projeyi söyleyiniz! diye bağırdı.

Yorgunluktan esnemeye başlayan Meclis'in her köşesinden sesler geldi:

— Yarına! Yarına!

Başbakan Hüseyin Rauf, kürsüye gelerek şunları söyledi:

— Gösterdiğiniz istek ve aldığınız karar gereğince delegelerimiz kendilerinin uğraştıkları antlaşma üstüne fasılları açıkladılar. Delegelerimizin açıklamaları bittiğine göre, yarın Bakanlar Kurulunuz benim ağzımdan görüşünü bir kez daha bildirecektir. Onun üzerine yüksek Meclisiniz her türlü tartışmaları yapacak ve sorunları soracak ve her biçimi uygulayarak bize görüşmeyi sürdürmek ya da sürdürmemek üstüne görüşünü duyuracaktır. Yarın böylece görüşmeyi sürdürebilirsek inanıyorum ki ulusun gerçek temsilcileri olan sizler, ulusun gerçek isteğine göre bir karar almış olursunuz.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü:

— Rauf Beyefendi! Yalnız bir şey anlayalım; mademki düşüncemizi söyleyeceğiz; on iki maddelik bir nota vardır, onu anlayalım, dedi.

Bu sırada mebuslardan kimileri, salondan çıkıyorlardı. Ali Fuat Paşa, Pazar günü saat birde toplanmak üzere toplantıyı paydos etti:

4 Mart Pazar günü öğleden sonra açılan bileşime mebusların İsmet Paşa'ya yağdırdıkları oklarla, bunlara verilen karşılıklarla geçti.

İzmit Mebusu Sırrı'nın soruları ilginçti:

— Bütün siyaset tartışmaları sırasında eğer Trakya ve İstanbul'da Ulusal Hükümet kurulmamış olsaydı, daha yürekli davranacağınızı umar mıydınız?

İsmet Paşa, onu şöyle karşıladı:

— Tersine; eğer İstanbul'da ve Trakya'da varlığımız olmasaydı, bugünkü durumumuzdan daha zayıf olurduk. Şundan ki bugün ulus ve dünya karşısında Yunanlıların İstanbul'da ve Doğu Trakya'da kalmış oldukları anlaşılırdı. Mudanya Sözleşmesi'yle Doğu Trakya'nın sahipliğini bir oldu-bittiyle geri almış olduğumuzdan Konferans'ta Doğu Trakya'dan hiç söz edilmemiştir. Tersi olmuş olsaydı, görüşmelerimiz İstanbul kapılarından başlayacaktı. Sonunda diyebilirdi ki Doğu Trakya'yı ve İstanbul'u alır mısınız? Yoksa, bütün barış koşullarını doğrular mısınız? Düşününüz, Meclisimizi ve Hükümetimizi bütün ulus karşısında daha çok baskı altında bulunduracaklardı. Barış koşullarını doğruladığımızda diyeceklerdi ki İstanbul ve Trakya'yı almıyorlar, veriyorlar. Ancak, bütün bu Konferans süresince İstanbul'un sahipliğine ve Trakya'nın sahipliğine ilişkin bir tek harf geçmemiştir.

İzmit Mebusu Sırrı:

— Son dakikada sizce müttefiklere verilen notada birtakım maddeleri benimseyip birtakımını iteleyerek bir öneride bulundunuz. Bu öneriyi anlatırken, Bakanlar Kurulu'ndan yetki aldınız mı?

İsmet Paşa:

— Ben Başdelegeyim. Elimde direktif vardı; imza eder, gelirim; değil öneri ileri sürmek. Bu gördüğünüzün on beş katı aramızda konuşulmuştur. Günlerce görüşülerek karar verdiğiniz maddelerin on beş katını biz yirmi dört saat içinde almış vermişizdir. Bütünüyle yetkim içindeydi. Yalnız bir şey vardı. Bana verilen yetkiyi uygulamak konusunda takındığım tutum, Hükümetimin ve Büyük Millet Meclisi'nin kararlarına uyar mıydı, uymaz mıydı? Bizim anlayışımıza kalmış bir sorundu. Bunu da yüksek kurulun değerlendirmesine sunarım. İncelersiniz, eğer verdiğiniz yetkileri, verdiğiniz fikirleri anlayarak uygulamışsak doğrulayacaksınız; onu anlayacağım.

İzmit Mebusu Sırrı:

— Bu maddeleri saptarken Danışmanlarınızın da düşüncelerini sordunuz mu? diye sordu.

İsmet Paşa:

— Gerek Delegelerimle ve gerekse Danışmanlarımla görüşmüşümdür. Her sorunda Danışmanların düşüncelerini sormaya önem verdim. Ben demiştim ki herhangi bir danışman kendi düşüncesinin dinlenilmediği kanısında bulunuyorsa, düşüncesini yazar, bana verir ve der ki takındığınız tutum bizim düşüncelerimize, ihtisasımıza ve görüşümüze aykırıdır. Böyle bir öneri verselerdi, imzalar, kendilerine geri verirdim. Şükranla söyleyebilirim ki hiçbir Danışman kendi düşüncesinin dinlenilmediğini söyleyerek böyle bir belgeye sahip değildir. Hepsini dinledim. Onların kanıları dışında hiçbir şey yapmadım.

İzmit Mebusu Sırrı:

— Bendeniz, anlıyorum ki Zatı Devletiniz, projeyi vermeden önce kendilerine bilgi verdiniz ve bilgi verdiğinizden dolayı benimsedikleri üstüne bir imza verdiler mi?

İsmet Paşa:

— Her Danışmanlar toplantısının, Meclis toplantısı gibi tutanağını tutmuş değiliz. 4 Şubat sabahı tarihli bir öneri yapmıştım. 3/4 Şubat gecesi danışmanlarla birlikte sabaha dek çalıştık.

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya:

— Doğu sınırlarımızda ilgililerle yaptığımız antlaşmaların söz konusu edilerek yöntem üzere İtilâf Devletleri'ne doğrulatmak ve güçlendirmek gerekirken, söz konusu edilmemesi ve doğrulatılmasına başvurulmamasının nedenleri nedir? Güney sınırlarımızın doğal olmayan durumu görülmeye değer. Konferans'a gidilirken söz konusu edilmemesinin, düzeltilmesine çalışılmamasının nedeni ve hikmeti nedir?

İsmet Paşa:

— Birinci soruyu açıklayalım. Bizim elimizde bulunan antlaşma tasarısında İtilâf Devletleri'nin öbür devletlerle yaptığı antlaşmaları doğrulatmayı bize öneriyorlardı. Almanlarla, Avusturyalılarla ve Bulgarlarla, buna karşılık bizim de doğudaki Hükümetlerle yaptığımız antlaşmaları doğrulamak düşünülmüştür. Bunu ben söz konusu etmedim. Nedeni şudur: Ruslarla İtilâf

Devletleri arasındaki ilişkiler henüz düzenlenmemiştir. Güney sınırlarımıza gelince, «Söz konusu edilmiş midir?» deniyor. Konferans'ın ilk gününde sezdiğimiz biçim şuydu: İngilizler, görüşmeye başlamadan önce cephe birliğini sağlamak istediler. Öbür devletlerle konuştular. Sanıldığına göre, aralarında bir bölüştürme prensip çizgileri belirlemeye çalıştılar. İtalya'nın işgalinde bulunan Adalar, Ankara Antlaşması'yla Suriye sınırı ve Musul sorunu olarak üç devlet aralarında birleştirdiler. İstediler ki her üç sorunu birden söz konusu edelim. Evet ya da hayır, karşılığıyla Konferans'ı kessinler. Bu görünüş altında çözümlenecek yalnız Musul sorunu vardır. Bütün gücümüzü baştan başa Musul üzerine yönelttim. Bu çekişmeler çok ağır ve çetin olmuştur. Bu çekişmeler üzerine İngilizler başka sınırları da söz konusu etmemizi istediler. Söz konusu eder etmez kendi çıkarlarıyla yakından ilgili olduğundan, hep birlikte sorunu itelemek düzenini aldılar. Böyle bir siyasete ve elverişli olmayan duruma girmekten kaçındık. Sonunda takındığımız tutumun doğruluğu anlaşılmıştı.

Biga Mebusu Mehmet, Mersinli Cemal Paşa, İzmir Mebusu Tahsin, Hatip'e Adalarla boğazlar üstüne birtakım sorular sordular. İsmet Paşa, onlara şu karşılığı verdi:

— Kesilme olduğu zamandan beri birtakım ilkeler üzerinde öneriler verdik. Bu öneriler sonuçlanmadan ayrıldık. Şimdi, yine aynı önerileri vereceğiz. Hükümet'te ve Meclis'te açığa çıkan düşüncelere göre bizim düşündüklerimizden daha geniş bir biçimde değişiklikler yaptı. Bu değişiklikleri yazılı olarak bildireceğiz. Şimdi anlayacaklar; Konferans'ın başından sonuna dek ne düşünüyoruz. Bunun üzerine eskisi gibi iteleyecek olurlarsa, itelemiş durumda onlar kalacaklardır. Yeni durum olarak onu ayrıca görüşeceğiz. Bizim projeyi vereceğiz. Benimseyip benimsemeyecekleri belli değildir. Ancak, ayrıldıktan sonra bütün basın ve kamuoyu anlayacaktır ki barış girişimleri doğru mudur, değil midir? Doğru ise, girişimimizi sürdüreceğiz. Değilse, durum anlaşılacaktır.

Şimdi, Dışişleri Bakanı olarak uysal bir barış uğruna son araçlara girişimizdir. Son kuşkuları ortadan kaldırmak üzere yük-

sek Meclis'in karşısına çıkmışızdır. Şu ya da bu kadar ordu var yok, demek, ya da şu biçimde vardır yoktur, demekten çok girişmek gerekir; kendi kanım, kendi görüşlerim yeniden bir girişimle bu durumu yeniden meydana çıkarmalıdır.

Başbakan Hüseyin Rauf şöyle konuştu:

— Arkadaşlar, Delegelerimiz çalışmışlardır! Ancak, bir noktaya gelmiş dayanmışlardır. Oradan ilerisi Ulusal Ant'ın temel çizgilerini sağlamak olanağına erişememişlerdir. Bu durum oluşunca ve kesinlikle görüşmelerin kesileceğini anlayınca bize sormuşlardır. Anılarınızı yoklayınız. Kesilme, gerçekten görülüyor, bu konuda görüşünüz nedir? diye bize sormuşlardır. Ben de telgrafları olduğu gibi Yüksek Kurulunuza bildirerek ve Bakanlar Kurulu'nun görüşlerini de okuyarak Yüksek Kurulunuzun toplu-ca kararına dayanan bir direktifi onlara göndermiştim. Bu direktiften sonra Delegasyonumuzun aynı ilkeler üzerinde görüşmeyi sürdürmüş ve gerçekten kesilme olduğunu gördükten sonra hiçbir siyasal kayguyu içermemek ve antlaşmamak koşuluyla iç ve dış kamuoyuna barışseverliğimizi bir kez daha söylemiş olmak üzere bildiride bulunmuştur. Bu kendi doğal yetkileri içinde bir şeydir.

Lozan Delegasyonu'nu savunan, müttefiklerin karşı projeleri üzerinde bütün sorunlar üzerinde ayrı ayrı duran Başbakan, Musul sorunu üzerinde de şöyle konuştu:

— Musul'un elimizden çıkması yurdumuz için en büyük tehlikedir. Bu bölge kesinlikle sınırlarımızın içinde olmalıdır. Bugün Delegasyonumuzun bir kanısı vardır ki Musul üzerinde kesinlikle her ne olursa olsun onu alacağız düşüncesinde diretirsek ancak, ordu ile o alınabilir. Şundan ki bunu siyasetle alınamayacağına Delegelerimiz inanmışlardır. Bize açıkladıklarında biz de inanmışızdır. Eğer bir yıl geciktirirsek ve bu bir yıl içinde güçlüce çalışırsak durumu idare edebileceğiz ve Musul, siyasetçe bizim yana çevrilebilecektir. Bugün, askersel davranışlara kalkışmadan Musul alınamaz. (...) Mudanya Sözleşmesi, Lozan Konferansı'nın sonuna dek geçerlidir. Bu sonucu benimsememek

uğruna Delegasyonumuz buraya dönerek Yüksek Kurulumuza iyice inceleyerek ve analiz ederek bir karar verebilmek olanağını araştırmak üzere kesilme söylenmemiştir. Eğer kesilme söylenmiş olsaydı bugün savaş durumundaydık. Buna meydan vermemek üzere Delegasyonumuz ötekilerden önce kesilmenin sözünü etmemiştir. Bu durumda, sanki, Lozan Konferansı toplantıda; ancak görüşmede değildir. Hukukça durumu budur. Şimdi, bu durumu uzatırsak ve gerek İstanbul'un içinde ve yöresinde varlıklarını Mudanya Sözleşmesi'yle benimsediğimiz yabancı güçlerin süreklilik nedenini ve bu sürenin daha çok uzamasını, ben gerçek çıkarlarımızla uzlaşır görmüyorum. Bunların zorla ya da anlaşarak çıkmaları, ülkemiz için birinci derecede önemli olan bir sorundur. Bunları bir kez sınırlarımızın dışına çıkarırsak, bugünden daha güçlü olacağız ve bir barış yaparak Yunan Ordusu'nu terhis ettirebilirsek çok daha iyi olacaktır. Şu halde yalnız Musul kalacaktır. Musul için durumumuzu daha serinkanlıca ve güçlüce ince eleyip sık dokuyabileceğiz. İstanbul'da ve sınırlarda her an bir olay çıkabilir. Ve bunu sorumsuz bir güç yaptı, diyebilirler. İşte, o zaman direncimiz ne kerte kesin olursa olsun, askerce gerekler, ülke ve ulus güveni, bizi savaş açmak uğruna zorlar. Bunu açıkça söylüyorum. Şundan ki yurduma ve size karşı her türlü sorumu bütün kapsamıyla gözümün önünde görüyorum. Böyle bir tehlike onarılamaz. Bundan dolayı barış görüşmelerinin uzamasından yana değiliz. Bir tek çözüm yolu değiştirip düzeltilmiş olarak hazırladığımız karşı projeyi ve görüşmenin başlamasını önermek ve onda başarılı olmaya çalışmaktır. Başaramazsak, artık savaşla sona erdirmek üzere Yüksek Kurulunuza gelip halimizi bildirmektir. Demek ki bu görüşümüzün Yüksek Kurulunuzca benimsenip benimsenmeyeceğini göstereceğiniz kırmızı ve ak kâğıtlarda görmekle yetineceğim.

Başbakan Hüseyin Rauf'un konuşmasından sonra, sıra Delegasyon Danışmanlarının konuşmasına gelmişti. Mebusların kulağına çalındığına göre Musul sorununun bir yıl sonraya bırakılması kararını Danışmanlar benimsememişti. Bunda da herhalde, iş

vardı. Bundan dolayı, Meclis, bu işin aydınlanmasını bekliyordu. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, Diyarbakır Mebusu Danışman Zülfü'ye şu soruyu sordu:

— İstifa ettiniz mi?

— Ben, Allah'tan başka kimseden korkmam. Yapamayacağım görevi de hiç yapmam. Musul sorunundan zaten çekilmiştim. O zaman hastaydım. Gelmeyi uygun görmedim. Gelseydim de İzmit ve Adapazarı'nda oturacaktım. Ben yine diyorum ki Musul sorunu maliye bağımsızlığı, iktisat bağımsızlığı gibi Doğu Anadolu için dirimsel bir sorundur.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü, ona:

— Siz Musul'dan yana değilsiniz, değil mi? diye sordu.

— Evet! Ben, yanlı değilim. İsmet Paşa'nın vicdanlarına bırakıyorum; öyle değil mi, Paşa Hazretleri?

Hüseyin Avni:

— Hepimiz barışa susamışız, dedi. Ancak, barış deyince Sévres Antlaşması da bir barıştı. Bunu da istemeyiz. (...) Arkadaşlar, Sakarya'da direnirken ve beş yıllık savaştan çıkmış olan ulus, yavrusuyla, çocuklarıyla yanıyorken, üç-dört yüz bin kişilik bir ordu hazırlayarak amacın elde edilmesine götüren bu ulus, bu Meclis ne oldu ki arkadaşlar, ülkelerini geri almak, toprağına bir kat zam yaptığı çocuklarını bir kat çoğalttığı halde, bugün yanlış bir davranışı sürdürüyor?

(...) İngilizler, Musul sorunu uğruna bizimle savaşmayacaklardır. Bizim için genel savaş kopmaz. Yunanlıları eğer Trakya'ya yürütürlerse, İngilizlerin karşısına dikilmekte haklıyız. Şundan ki onun yürüttüğüne inancımız vardır. İngilizler, bu ufak yargılamayı yapar ve dünya savaşına da meydan vermez. Şundan ki istediği şey çok basittir. (...) İstanbul'a saldırı, Yunanlıların haddi değildir. İngilizleri hiçbir zaman göremiyorum. Şundan ki dipdiri ve güçlü bir ordu başlarında bekliyor. Başkomutan Paşa'ya da söylüyorum; Paşa, ordunun başında dur! Başka işin yoktur! Kutsal tanıdığın işi ben de tanıyorum. Ben de seninle birlikte çömez olarak çalışayım. Ancak, Başkomutanlık görevini yap! Sı-

nırlara bayrağını dik! Gelenekten gelmiş bizi kötülüğe götüren çok şeyler var. Ben de senden yanayım. Ancak, o gün bugün acele ediyorum. Eksik barışa, yanlış düşünceyle yapılacak davranışlar felaketle sonuçlanır. İsmet Paşa'dan son dileğim: Avrupa'ya İnönü sayesinde, Sakarya sayesinde gittiğini unutma! Onunla övün! Yine o büyüklükleri yapmaya çalış! Yoksa, Avrupa bize karşı başka türlü etki yapar.

Sonra, kürsüye çıkan Trabzon Mebusu Hafız Mehmet şöyle konuştu:

— Herkes yanlışlık yapabilir, arkadaşlar! Biz de yapabiliriz. Belki de böyle Meclislerde mantıktan çok duygular egemen olur. Bir coşkun söz, Meclis'i coşturabilir. Bütün devletlerde olduğu gibi Hükümetler sorumu üzerilerine alırlar. Ulus üstüne yararlı gördüğü bir biçimde barış antlaşması yapar. Meclisler bu antlaşmayı ya benimser ya da iteler. Oysa Hükümetimiz, üzerine hiçbir sorumu kondurmak istemiyor. Öyleyse, orda senin ne işin var? Bakanlar Kurulumuz hiçbir sorun üzerine hiçbir sorum almayacaksa, Meclis'in buyruğunu olduğu gibi yapacaksa, bir Bakanlar Kurulu'nun ne gereği var? Bunlara güvenimiz yoksa düşürelim, yerine bütün güvene sahip bir Bakanlar Kurulu getirelim. Yoksa, bu üç yüz elli kişiyle bu barış görüşmesini iyi sonuca ulaştıramayız.

Edirne Mebusu Şeref, söz alarak şunları söyledi:

— Delegasyonumuzun Lozan'a varmalarıyla sağlam adımlar attığının ve son günlerde nasıl sarsıldığının nedenlerini açıklamak istiyorum. Türkiye'nin yenen orduları, düşmanı Akdeniz'e attıktan sonra ileri doğru giderken, ilk yanlış Mudanya Sözleşmesi'yle başlamıştır. Mudanya Sözleşmesi, Meclis'in çok büyük çalışmaları ortasında bütünüyle o çalışmaları kırmış, berbat etmiş; ayırmış, çukur açmıştır. O zaman, hatırlarsınız ki Mudanya Sözleşmesi için burada geçen görüşmelerde, Hükümet, temel noktaları açıklamıştır. Arkadaşlarca sıkıştırıldığında demiştir ki: Bu, siyasal nitelikte değildir. Bu, ordu işidir. Bunu kumandanlar görüşüyor. Yalnız, size bilgi veriyoruz. Bundan sonra çağrılar ol-

du. Delegasyon, yüksek Meclis'ten verilmiş olan direktifle oraya gidince ben düşündüm. İlk benimseyiş biçimini, yenmiş ve yüksek bir komutan arkasında milyonlarca süngüye dayanmış ve birçok dritnotlarla gitmiş gibi gittiler. Orada, İsmet Paşa'nın katında, bütün batı saygıyla eğildi. Bu, sürdü. Zavallı Türk'ün, işte, tarihi baştan aşağı hepsi. Aziz Mehmetçik'in süngüsüyle üstün gelmiş; ancak Türk, masa başında vermiş, vermiş, vermiştir.

Bu konuşma bittiğinde salonda bir coşkunluk fırtınasıyla alkışlar kopunca, Tunalı Hilmi yerinden fırlayarak şöyle bağırdı:

— Ağlanacak yerde neden alkışlıyorsunuz?

Meclis, bir ağızdan:

— Sözün doğruluğunu alkışlıyoruz! diye haykırdı.

Edirne Mebusu Şeref, konuşmasını, sürdürerek birçok konuya değindikten sonra Türkiye'nin bütünlüğü üstüne şöyle konuştu:

— Eğer şimdi, Bakanlar Kurulu, Delegasyon Musul'u vermekle ya da geriye bırakmakla maliye ve iktisat sorunlarında bizim özgür ve bağımsız olacağımıza inanıyorsa, versin; ben, Hüseyin Rauf Bey'in ellerini öperim; imza etsinler, eğer zavallı Mehmetçiğin yurdunda özgür ve bağımsız bir Türkiye yaratacaklarsa Musul'u veririz.

5 Mart günü açılan toplantıda ilk sözü İzmit Mebusu Sırrı alarak şöyle konuştu:

— (...) Bu telgrafın Ulusal Ant yargılarını yok ettiğini bildirdiğimde yüksek kurullarında büyük bir kaynaşma olmuştu. Bakanlar Kurulu Başkanı, biz böyle direktif vermedik, demişti. Dün ve önceki günkü anlatımlarından anladık ki bu nota yazılırken telgrafın bir başında kendileri, öbür başında İsmet Paşa bulunuyordu. Hükümet ve Başdelege'nin yine görüşmelere başlayabilmeleri için bizden istemiş oldukları yönün metni de bu notadan başka birşey değildir. Biz, burada barış görüşmelerimizi sürdürürken haber alıyoruz ki İstanbul'da İtilâf Devletleri Temsilcileri ile bizim temsilcimiz Doktor Adnan Bey, temas halindedir. Son öneri üzerinde inceleme yapmaktadırlar. (...) Delegasyon'un Ulusal Ant'a aykırı davranışları salt bunlar değildir. Eğer biz susar-

sak ulusa karşı biz sorumlu olacağız. Ulus çıkarları onu gerektirirdi ki Delegasyon karşımıza gelip İtilâf Devletleri'nin sundukları notayı okur okumaz, hemen kendilerine güvensizlik göstererek onları sıfat ve yetkilerinden ayırmak ve sonra Delegasyon'un notasına katılan Bakanlar Kurulu'nu değiştirmek. O zaman, biz, bu davranışımızla bildirmiş olacaktık ki Ulusal Ant'ın öğelerinden kesinlikle zerrece fedakârlıkta bulunamayız.

Ergani Mebusu yerinden bağırdı:

— Musul'u satıyorlar!

Bu haykırış, birdenbire Meclis'i bir alarm düdüğü gibi etkiledi. Her kafadan bir ses çıkıyor, herkes kendisini Meclis'in en yurtsever insanı olarak görmeye başlıyor, yangın bacayı sarmışcasına olduğu yerde, ter ter, tepiniyordu. Ali Fuat Paşa, hemen davranarak görüşmelere on dakika ara verdi. Ancak, on dakika sonra salona giren Mebuslar, İzmit Mebusu'nu yine kürsüde gördüler. Şöyle konuşuyordu:

— Adaları İtalyanlara ve Yunanlılara vererek Anadolu'nun geleceği açıkça tehlikeye atılmıştır. Gelecekte katlanılacak bu tehlike, şu sırada ne yarar sağlıyor ki buna katlanalım?

Bu sırada sıralardan, «Yeni seçim!» sesleri yükseliyordu. Başbakan Rauf kürsüye gelerek yatıştırıcı bir konuşma yaptıktan sonra sözlerine şunları da kattı:

— Hüseyin Avni Bey, Musul'u vermeyelim, buyurdular. Arkadaşlarımız arasında bir kişi verelim, demiyor. Kesinlikle alalım, diyoruz. Ben, biçimlerini saydım. Bunun gayrisi, şimdiden Yüksek Kurulunuzca kesin bir karar alınması gerekir. (...) Şeref Bey buyurdu ki toprak sorunu değildir. Sorun, özgür, bağımsız, her ulusla eşit yaşamak sorunudur. Bunu Hükümet sağlıyor mu? Benden Hükümet'e kucak kucak güven olsun. Demek ki Şeref Bey'e bu noktada biz katılmıyoruz. Biz, Musul sorununu işte o özgür, bağımsız ve herkes gibi eşit yaşamak hakkı olan ulusumuzun dirim noktasından birlik olmasında görüyoruz. (...) Biz, bu işi yapmak gücünde değiliz. Siz, karar verin. Siz de benim gibi bu ülke işlerinden sorumlusunuz. Bu gün plebisite başvurmak, orduyu dağıtmak için bir güçtür. Benim kanım budur. Olaylar

durmuyor, hızlı bir akış izliyor. Bundan dolayı, yüksek Meclis'in savaş ya da barış kararı alması gerekir. Bu dar zamanda plebisit yapacağız, diye ulus yazgısının bu güne dek sorumunu üzerimize aldığımızı ileri sürdüğümüz halde onu bir plebisit döneminde olsa bile askıda bırakmak, hiç kimsenin yetkisi içinde değildir. Bundan dolayı Hükümet, yüksek Meclisinizin ya da barış almakla yükümlü olduğunu sanıyor. Meclis'te buna inanmayan benimsemez. İnanan benimser. Gerçek sorum bu demektir. (...) Ben tutsaklıkta bulunduğum sırada, Sırrı Bey, Delegasyon arasında Londra'ya gitmişlerdi. Hatırlarlar. Londra Konferansı'nda Batı ve Doğu Trakya'da plebisit önermişlerdi. Şimdiyse Ulusal Ant, Ulusal Ant, diye bağırıyorlar. (...) Sırrı Bey'in, Kıbrıs Adası'nın bize katılmadığından bizi eleştireceğini bekliyordum. Oysa iş öyle olmadı. Sırrı Bey, İngilizlerde kalmasını istiyor. Böyle şey yok, arkadaşlar! Bu adada İngilizleri de tutmaya hiçbir niyet ve isteğimiz yoktur.

Kürsüye gelen Tevfik Rüştü (Aras), kısa bir konuşma yaparak sözlerini şöyle bitirdi:

— Barışa doğru yol almak ve barış olmayınca o barışı savaşla almaya çalışmak düşüncesinde olduğumuz kanısındayım; yapılacak şey şudur: Birincisi belirsiz durumdan çıkmak.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü, şöyle konuştu:

— (...) Bu Delegasyon'un barış sorunları üstüne sözleri olamaz, Efendiler! Artık, bunların görevleri bitmiştir.

6 Mart günü, Erzurum Mebusu Durak, uzun uzun konuştuktan sonra, sözünü şöyle bitirdi:

— Musul, doğu sınırlarımızın savunulması bakımından Çanakkale, Erzurum, Kars gibi önemlidir.

Erzurum Mebusu, öğleden sonraki oturumda da şunları söyledi:

— İsmet Paşa Ordu'nun başına geçmelidir. Ondan önemli görevler bekliyoruz. Eğer İsmet Paşa, eski görevini hemen benimseyecek olursa, bu davranışın Avrupa'da siyasetçe büyük bir etki yapacağına inanıyorum. Barış görüşmesine kapı açılmak gereki-

yorsa ne Delegasyon'un karşı projesiyle ve ne de Bakanlar Kurulu'nun hazırladığı öneriyle bu kapının açılmasına asla girişilmemelidir. Şundan ki çok zararlara uğrayacağımız ve fedakârlıklar yapacağımız açıktır. Bunları bir yana bırakıp Hükümet, barış istiyoruz, ancak, evimizde bağımsız, serbest ve rahat bırakılmak, Ulusal Ant'ımız benimsenmek koşuluyla barış istiyoruz, demelidir. Yüksek Meclis, Bakanlar Kurulu'yla Delegasyon'u yeniden atamalıdır. Eğer İtilâf Devletleri yeni önerdiğimiz zemin üzerinde konferans açarlarsa ne âlâ; açmazlarsa boğuşuruz!

Musul sorununda bir mütehassıs olarak konuşmak iddiasıyla kürsüye çıkan Yusuf Ziya, uzun uzun eleştirilerde bulunduktan sonra sözlerini şöyle bitirdi:

— Delegeler Kurulu partiyi yitirmiştir. Demek ki Avrupa'ya gidemez ve barış mahfeline giremez.

Bu sırada bütün mebuslar kulislere dökülmüş, grup grup ateşli konuşmalar, dedikodular yapmaktaydılar.

Karahisar Mebusu Mehmet Şükrü, oturduğu yerden:

— Dışarda pazarlık var! diye bağırdı.

Hüseyin Avni:

— Arkadaşlarımız, dinlememek durumunda mıdırlar? diye sorunca, İkinci Başkan Ali Fuat Paşa, dışarı çıkmış olan bütün Mebusları salona çağırdı. Gaziantep Mebusu Cenani, maliye ve iktisat konuları üstüne eleştiriler yaptı.

6 Mart salı günü, ilk sözü Mustafa Kemal aldı. Bir haftadır, mebusların yapmış olduğu eleştirilerin artık sona ermesini isteyerek sözlerini şöyle sürdürdü:

— Bu barış projesini benimseyemeyiz. Şundan ki doğrudan doğruya bağımsızlığımızı bozan koşulları içeriyor. Eğer İtilâf Devletleri bize bunu benimsetmekte diretirlerse, o halde ülkemiz için, Hükümet ve Meclisimiz için savaş zorunluluğu ortaya çıkmış olur. Ancak, bu son noktaya varmadan önce, varsa, başka çözümlere başvurmak, elde olduğu gibi savaştan uzak kalmak ve yaşam ilkelerimizi koruyabilecek koşullar altında barış yolunda çalışmayı yeğ tutmayan hiçbir arkadaşımız yoktur.

Müttefik Devletlerin bilinen projesine karşı Delegasyon bir mektup göndermiştir ki ağızlarda dolaşan karşı proje, bu olsa gerektir. Bu mektubun içlemi doğrudan doğruya İtilâf Devletleri projesini eleştirmektedir. Bu mektup yöntemi, diplomatik yöntemde her zaman yapılabilir ve yapılması uygun olan bir biçimdir. Mektubun içlemi «sonuçta» esasen birleştiğimiz noktaları kaldırarak ikinci ve üçüncü derecede olan sorunları başkaca görüşerek buna son verelimden, başkabir şey değildir. Bundan başka, ayrıca bir ek daha yapılmıştır ki eğer İtilâf Devletleri bu önerimizi benimsemezse bütünüyle hükümsüzdür. İşte, bu mektuptan sonra, Lozan görüşmeleri kesilme biçiminde olmaksızın tatil biçiminde olarak her ulusun Delegasyonu ülkesine gittiği gibi bizim Delegasyonumuz da buraya geldi. Delegasyon, Bakanlar Kurulu'na karşı sorumludur. Delegasyon, eylem ve davranışlardan ve ona direktif vermiş olmaktan elbette yüksek katınızda sorumlu olan da Bakanlar Kurulu'dur. Bakanlar Kurulu, Delegeler Kurulu'nu iyice dinledikten sonra yeni direktif vermek konusunda ikirciği gerektiren birtakım noktaların varlığı dolayısıyla Yüksek Kurulunuza geldi. Bundan dolayı sizden yeni bir yön istiyor. Bence sorunun her noktası anlaşıldıktan sonra yeni bir yön vermek gerekir. Verilecek yönde bizim için en çok önemli ve dirimsel olan Musul işinin geçici olarak geriye bırakılmasını söz konusu etmemek ve ancak yönetim, siyaset, maliye, iktisat vb., sorunlarda ulus ve ülkenin haklarını ve bağımsızlığını bütün ve güvenli olarak elde etmek ve ülkemizin kesin biçimde boşaltılmasını ön koşul olarak düşünmek üzere Bakanlar Kurulu'na bir yön vermek uygun olur. Bakanlar Kurulu, bu yön çerçevesinde Delegasyon'a özel direktifler vererek barış girişimlerini sürdürebilir.

Arkadaşlar, ben kendi vicdanıma, kanılarıma ve bütün düşünce ve araştırmalarıma dayanarak Yüksek Kurulunuza derim ki Delegasyon, kendisine verilen görevi bütünüyle pek iyi yapmıştır. Ulusumuzun ve Meclisimizin onurunu yükseltecek bir biçimde dünyaya tanıtmıştır ve başarmıştır da! Bundan dolayı eğer sorunu iyi bir biçimde sonuçlandırmak istiyorsak, Delegasyon'a

Yüksek Kurulunuzca dahi moralce güç verilerek çalışmalarının sürdürülmesi gerekir. Bu biçimde yapılacak davranışlarla henüz umabiliriz ki bir aşamasına girilebilir. Yalnız Hükümet'ten kesinlikle istemek gerekir ki bu iş bir ayak önce olmalıdır. Bu demektir ki barış yapılacaksa aldanmayalım; askerce tedbirlerimizden geri kalmayalım.

Mustafa Kemal, konuşmasını bitirdiyse de kürsüden inmeyerek konuşmalara doğru bir yön vermek kararıyla orada dikildi durdu.

Bu sırada Sinop Mebusu Hakkı Hami, İsmet Paşa'ya Lozan'dan ayrılırken Müttefikler'e verdiği mektuba bir karşılık alıp almadığını sordu.

İsmet Paşa:

— Bu öneriden sonra herkes ayrılıp gitmiştir ve benimsenmemiştir, dedi.

Hakkı Hami:

— Bu önerinin Lord Curzon'un ayrılmasından sonra yapılması dolayısıyla elbette, bunun benimsenip benimsenmemesine ilişkin bir karşılık verilmedikçe henüz öneri sona ermiş değildir. Ben, yine Hükümet'ten soruyorum: Bu öneri üzerine benimsedik ya da benimsemedik, diye açıklamada bulunmuşlar mıdır? Eğer bulunmuşlarsa, bizim öneriyi benimserlerse hukukça geri çekilinemez. Bundan dolayı sorunu ben sordum. Paşa Hazretleri'nin söyledikleri beni doyurmadı.

Mustafa Kemal durmadan dikenli düşünceleri yatıştırmaya çalıştı. İki hatipten sonra kürsüye gelen Ali Şükrü, yine sert bir konuşma yaparak bunu şöyle sürdürdü.

— Paşa Hazretleri, kesilme yoktur, diyor. Vardır. Bugün görüşmeyi eylemce açabilmek için ilkin Musul'u geçici olarak askıya almak, Karaağaç'ı bırakmak gerekir. Yoksa, görüşme açılamaz. Ortada bir proje ve bir gerçek vardır ki Delegasyon, yönünü Meclis'ten alan Hükümet'in direktifinin dışında bir görevde bulunmuştur. Şundan ki Bakanlar Kurulu Başkanı, son aldığı telgraf dolayısıyla, bir bildiri ile bir kesilme sözcüğü söylemeden

dönmeleri buyruğunu verdiğini burada söyledi. Görüşmenin yapılış biçimi dolayısıyla ve Hakkı Hami Bey'in buyurduğu ve Gazi Paşa Hazretleri'nin o biçim anlatıma göre vermiş oldukları karşılık biçiminde değildir.

Mustafa Kemal, Ali Şükrü'ye şu karşılığı verdi:

— Siz, bu sorunu kendi hayallerinize göre düşünüyor, var ediyor ve yargılıyorsunuz ve öyledir diyorsunuz; öyle değildir. Beyefendi, bakınız! Bir kez İngilizler, Delegasyon'un önerisi üzere Musul sorununu benimsemiş değillerdir. Musul sorunu, doğrudan doğruya onların önerilerinin metninde bir satırla anlatılmıştır. İngilizler, diyorlar ki bu metin halinde kalsın, bunu Lord Curzon söylüyor. Bir kez o Delegasyon'un kararı değildir; burada olduğu gibi kalacaktır. Ancak, ben Milletler Cemiyeti'ne bir mektup yazarım. Belki biraz geciktirirler. Bundan dolayı, bu benimsemek değildir. Şundan ki Delegasyonumuzun önerisi bu değildir. İkincisi, Beyefendi diyor ki Delegasyon İcra Bakanları Kurulu'nun vermiş olduğu direktife aykırı davrandı. Bunu söyleyecek biz değil; Bakanlar Kurulu'dur.

Karahisar Mebusu Hulusi:

— Bütün Meclistir, Paşam! Tutanaklara geçmiştir.

Mustafa Kemal, ona şöyle dedi:

— Ben, burada değildim. Bildiğime göre Bakanlar Kurulu Başkanı o tarihte gelmiş, durumu Yüksek Kurulunuza açıklamıştır. Şöyledir, böyledir, buna göre siz ne yaparsınız? Efendiler, siz de pek usal olarak düşünmüşünüzdür ki, yapılacak iş, bir bildiri yayımlamakla dönmektedir! Evet böyle olunca yapılacak iş, döner gelir. Ancak, savaş durumu da döner gelir. Ancak, sizin bu koşullarınızın gönderilmesine dek geçen günler içinde de durum ve koşullar değişmiştir. Bu yeni koşullara göre Delegasyon Başkanı'na Bakanlar Kurulu'ndan yeni direktifin gönderilmesi için zaman kalmamıştır ve Konferans'ta bildiğimiz durum oluşmuştur. Eğer sizin dediğiniz gibi olsaydı, o zaman Delegasyon'u cezalandırmak gerekirdi. Nedensiz savaşa götürsün; bunu mu istiyorsunuz? Usal, us ve düşünce içinde davrandığından dolayı, gö-

rüşmeleri kesmediğinden dolayı ve ülkemizi savaşa sürüklemediğinden dolayı Delegasyon'u eleştireceğiz. Böyle mi ülkeyi yöneteceğiz, Şükrü Bey?

Çok tuhaf bir durum doğmuştu. Mustafa Kemal, Meclis'in muhalefeti demek olan ikinci grubun yıkıcı şahlanışına karşı bugün tek başına dikilmiş, yılan hikâyesini andıran tartışmaları bir ayak önce sona erdirmek istiyordu. Bunun için de kürsüde dikiliyor, ikinci grup liderlerinin güçlü saldırılarını göğüslemeye çalışıyordu. İkinci Grup Mebusları, oturdukları yerlerden laf atarak konuşuyor; bir bölümü de kürsünün çevresini almış, ayakta, Mustafa Kemal'le çene yarıştırıyordu. Bunların arasında bulunan Ali Şükrü, Mustafa Kemal'in son sözünden sonra:

— Ben de söyleyeceğim! diye bağırdı.

Mustafa Kemal, buna öfkelendi:

— Bir haftadır söylüyorsunuz, ülkeyi zarara sokuyorsunuz! diyerek elleri ceplerinde kızgın, kürsüden indi. Bu sırada salonda grup grup karşı karşıya gelmiş her iki grubun sözcüleri birbirlerine veryansın ediyor, ötekiler de çevresini almış, onları dinliyorlardı. Meclis'in bu fırtınalı, gürültülü havasında Mustafa Kemal'in Ali Şükrü'ye şöyle bağırdığı işitildi:

— Ülkeyi zarara sokuyorsunuz! Amacınız nedir?

Bunun üzerine Ali Şükrü de aynı yüksek, hırçın sesle Başkomutan'a karşılık verdi:

— Kimseyi suçlamaya hakkınız yoktur.

Sinop Mebusu Hakkı Hami:

— Meclis'te güven yok mudur? diye bağırdı.

Bu sırada Ali Fuat Paşa, Meclis'teki gürültüye egemen olan gür sesiyle bağırdı:

— Meclis, her zaman görevini korur. Şimdi de vardır. Susunuz; herkes yerine otursun!

Ali Şükrü'nün sesi, bütün seslerin üstünde yine şöyle yükseldi:

— Kişi güvenliği yok mudur?

Ali Fuat Paşa, gürültüyü kesmek üzere epeyce uğraştıysa da

önüne geçemedi. Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, Mustafa Kemal'in boşalttığı kürsüye fırlayarak, izinsiz, şöyle konuşmaya başladı:

— Reis Paşa Hazretleri, herkes söylediği sözün yurda hizmet olup olmadığını kendisi bilir. Hiç kimseden ders almaya ihtiyacı yoktur.

Ali Fuat Paşa, onun sözünü kesti:

— Hem güvenlik yok, diyorsunuz, hem de kürsüye izinsiz çıkıyor, gürültüyü de sürdürüyorsunuz. Efendiler! Yerlerinize oturunuz! Beni başka türlü tedbirler almak zorunda bırakmayınız! diye bağırdı.

Ancak, artık iş şirazesinden çıkmıştı. İkinci Başkan Ali Fuat Paşa'yı da dinleyen yoktu. Bir curcunadır gidiyordu. Her kafadan bir ses çıkıyor, kimsenin ne dediği anlaşılmıyordu. Gruplar, karşılıklı birer öfke yumağı halini almış, birbirlerine dolanıyordu. En öfkeli karşıt grup sözcüleri kürsünün hemen önünde birbirlerine karşı dikilmiş, ağızlarından köpükler saçarak tartışıyor; daha doğrusu, çekişiyorlardı. Mebusların hemen hepsi tabancalı, bıçaklı olduğundan işler daha ileri giderse kanlı olaylar çıkabileceğini düşünen Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa, ne yapacağını bilmeksizin kıpkırmızı yüzüyle, orada dikilmiş duruyor, bir çözüm yolu düşünüyordu. Meclis'in güvenlik güçlerini çağırmayı düşündüyse de görüşmelerin gizli olması yüzünden çağıramıyordu. Mustafa Kemal de ateşten birer öfke parçası kesilmiş olan Mebusların arasına karışmış, onlarla çene yarıştırmaya başlamıştı. Bu durumun önünü almak üzere ne gibi bir çözüm bulmalıydı? Ali Fuat Paşa'nın kafası, hep bu sorun üzerinde çalışıyordu. Uyarma çanının çalınması deminden beri hiçbir yarar sağlamamıştı. En sonunda usuna gelen çözüm, onu belli belirsiz gülümsetti. Hemen Meclis'in çanını kaptığı gibi, karşılıklı dikilmiş habire çene yarıştıran muhalif grupların arasına fırlattı. Can, büyük bir gürültüyle aralarına düşünce, dalgın konuşucular yerlerinden sıçrayarak birbirlerinden uzaklaştılar. Ne olduğunu birden anlamamışlardı. Bütün Meclis, birdenbire suspus olmuştu. Herkes

merak içindeydi. Ne olmuştu? Bu durgunlukla sessizlikten yararlanan Ali Fuat Paşa, kürsüden görüşmelerin paydos edildiğini, bildirdi. Mebuslar, hava almaya çıktılar; durum yatışır gibi oldu.

BALAYI GEZİSİ

«Yurt, çocuklarımızla torunlarımız için cennet yapılmaya değer bir yurttur. İşte, bu ülkeyi böyle bayındır bir hale getiren etkenler, iktisat nedenleri, iktisat çalışmalarıdır.

Mustafa Kemal.»

Başkomutan Mustafa Kemal, arkasında fırtınalı bir Meclis havası bırakarak, epeyce gecikmiş olan balayı gezisine başlamak üzere trenle Ankara'dan ayrıldı. Kendi birkaç militanından başka hemen bütün Meclis, olayların korkunç biçimde yükselttiği gücüne, otoritesine karşı bir kirpi gibi dikilmişti. Vaktiyle düşmanın kocaman bir tehlike olarak gördüğü Başkomutanı şimdi de onun Meclisi, kendi düşünceleri için tehlikeli görüyor, İsmet Paşa'nın, şunun bunun, kişiliğinde de hep ona saldırıyor, onun kişiliğini hırpalamaya çalışıyordu. Çok yorgundu. Yalnız evlilik yaşamında da umduğunu bulamamıştı. Şurada birkaç günlük evlilik yaşamında bile onu açıkça tedirgin eden, ilerisi için acı acı düşündüren fırtına bulutu izleri vardı. Türk Devleti'nin yeni siyasal kuruluşunda işleyen çarkları çevirenlerin pek çoğu gibi karısının da kendi kişiliğine karşı ufak da olsa açık kapalı suikastlar hazırladığını seziyordu. Türkçesi, karısı, onu avucuna alıp uslu bir kocacık gibi evirip çevirmek ister, görünüyordu. Karısının bu ufak tefek hevesleriyle kimi hesaplarına bıyık altından gülerek, bunları böylece geçiştirmek istiyorsa da hiçbir güce baş eğmemek eğilimi taşıyan, bu da karakterinin en güçlü yanı olan Mustafa Kemal, bundan kopacak fırtınaları şimdiden düşünerek üzülmenin

boşluğunu anlıyordu. Bir fırtınalar denizinde yaşamanın bütün koşullarını benimsemiş dev bir fırtına kuşu gibi eşini alarak daha çok halk yığınlarıyla sarmaş dolaş olmak, Meclis'te türeyen hasımlarını yıldırmak amacıyla güneyin ılık havasına doğru atılıvermişti.

Gazi Mustafa Kemal, adamları arasına Ankara'nın biricik neşesi olan Paşa Kâzım'ı da almıştı. Böylece yol boyunca somurtmaktan kurtulacaklardı. Çok zeki eski saray cücelerine benzeyen bu komik cüce, yolda Lâtife'nin çok hoşuna giden bir nükte yaparak ondan bir yirmi beş liralık koparmıştı. Hep birlikte dinlenirken Mustafa Kemal, Paşa Kâzım'ın bir omuzu aşağıda biri yukarıda, yampiri yampiri, yürüdüğünü gördü. Onun, karşısında böyle yürüyüşünü yadırgayan Paşa sordu:

— Ne o, Paşa?

Paşa Kâzım, Mustafa Kemal'den de biraz para koparmayı kurduğundan şöyle dedi:

— Hanımefendi'nin verdiği bu cebimdeki banknot öyle ağır bastı ki dengem bozuldu.

Şakaya bir başka şakayla karşılık vermek isteyen Mustafa Kemal, gülerek şöyle dedi:

— Aferin, Paşa Kâzım! Seni eğrilikten kurtarmak gerek. Eksik versem denge düzelmez, çok versem denge bozulur; iyisi mi sen hele cebindeki banknotu ver de biz de ona göre verelim.

Paşa Kâzım, yine o yampiri yürüyüşüyle yanına vararak parayı Mustafa Kemal'e verdi. Gülümseyerek parayı alan Gazi, birdenbire ciddileşti. Paşa Kâzım'a:

— Doğrul! diye buyurdu.

Paşa Kâzım, şakanın ters döndüğünü görünce şaşırdı. Cücenin şaşırmasını keyifle seyreden Mustafa Kemal:

— Yampiriliğin bu banknotun ağırlığından gelmiyor muydu? Ağırlığı aldım, artık eğri kalmazsın, doğrul bakalım!

Paşa Kâzım, şaşkınlık içinde nüktedanlığını da yitirmiş gibiydi. Çevredekiler, onun şaşkınlığına alabildiğine gülüyorlardı. Mustafa Kemal, şakacı cücenin şaşkınlığını daha uzun zaman sürdürmedi. Yirmi beş liranın yanına bir yirmi beş liralık da ken-

disi koydu. Bu sahnenin tanıkları Mustafa Kemal'in şakacılığı üstüne yeni bir şey öğrenmişlerdi.

Tren, Ankara'nın, Orta Anadolu'nun henüz ısınmamış havasından kurtulup Çukurova'nın yemyeşil düzlüğüne girdiğinde, 12 Mart 1923 Pazar günüydü. Başkomutan Gazi Mustafa Kemal, Adana'da trenden indiğinde, sırtında kendisine çok yakışan gövdesini incecik gösteren Mareşal üniforması vardı. Batı emperyalizminin çok çetin günlerini arkada bırakmış olan Adana'yla birlikte Çukurova, bu sırada Başkomutan'ın gelişiyle estirdiği coşkunluk içinde çalkalanıyordu. Adana'da onun şanına uygun bir karşılama töreni hazırlanmıştı. Geçeceği yollara taklar kurulmuş, bütün kent Türk Bayrakları'yla süslenmişti. Adanalılar yediden yetmişe sokaklara dökülmüştü. Kentin biraz kıyısına düşen istasyona giden yollar, halk yığınlarıyla kaynaşıyor. Başkomutan yaya olarak her iki yanını halkın doldurduğu yoldan Lâtife'yle ilerlemeye başlayınca yer yerinden oynadı.

— Yaşa! Varol!

Sesleri gökgürültüsü gibi yükselirken, sürekli bir alkış bunlara eşlik ediyordu. Genç-yaşlı, kadın-erkek, pek çok kişi fırsat buldukça Mustafa Kemal'in üzerine atılıyor, onun ellerini öpmekle yetinmeyerek yüzünü gözünü öpmekten kendilerini alamıyordu. Bu sırada Gazi'nin adamları, ilginç bir olayı izlemekten geri kalmıyorlardı. Adanalı genç kızlar ya da kadınlar, Başkomutan'a sarılıp ulusal bir coşkunlukla onun yüzünü gözünü öperlerken Lâtife'nin kaşları çatılıyor; güzel, zeki yüzüne kıskançlığın karanlık gölgeleri düşüyordu. Halkın coşkunluğu o kerteye varmıştı ki Başkomutan kendini kurtarıp yürüyemeyecek duruma gelmişti. En sonra, Adanalıların onun için hazırladıkları otomobile binmek zorunda kaldı. Başkomutan, bilerek Lâtife'yi arabada soluna aldı. Lâtife, buna son kerte içerledi. Batı dünyasının modern düşünceleriyle yetişmiş bir kadın, nasıl olur da kocasının sol yanına alınırdı? Lâtife, somurttu. Adanalıların kendilerine ayırdıkları köşke bu durumda ilerlerken, yarı yolda karalara bürünmüş bir kadın kalabalığı, konvoyun yolunu kesti. Bunların

arasında ellerinde iki pankart taşıyan dört genç kız çıkarak Başkomutan'ın önünde durdu. Bunların ardından bir genç kız daha çıkarak onların yanında yer aldı. Gözlerini Başkomutan'ın gözlerine dikerek ağlayışlı bir nutuk okumaya başladı. Karalara bürünmüş kadınlarla, bu genç kız, henüz yadellerde kalmış bulunan Hatay-İskenderun yurt parçasının temsilcileriydi. Başkomutan'dan kendilerinin de kurtarılmasını istiyorlardı. Nutuk, hıçkırıklar, iniltili yalvarışlarla sürüp gidiyordu. Bu acıklı yalvarışlarla dolu sözleri dinleyen halktan birçoğu, mendilleriyle, ellerinin tersiyle gözyaşlarını silmeye başlamıştı. Başkomutan'ın hem bu nutkun, hem de ağlayan halkın etkisiyle gözleri yaşarmıştı. Gözlerinin ucuyla genç kızla halka bakarken başı biraz eğikti. Nutuk bitince kırışan alnını kaldırdı. Hem genç kıza, hem de ağlayan halka her sözcüğünün üzerine basarak şöyle dedi:

— Kırk yüzyıllık Türk yurdu yadellerde kalamaz.

Onun bu güven verici sözleri üzerine halkın başı kalktı. Bu yurt parçasının da sırası gelince kurtarılacağına inandı.

Konuk olacakları köşke vardıklarında, alt kattaki salonda yemeğe oturdular. Yemekten sonra, karı-koca üst kattaki salona çıktılar. Bu sırada alt katta kalan Başkomutanlık Personeli, istemeyerek sertçe bir tartışmaya tanık oldular. Başkomutan, Lâtife'yi her zaman gezilerde sağ yanına alırken şimdi neden soluna almıştı? Bu, kendisini aşağılamak değil miydi? Mustafa Kemal'in ılımlı sesiyle, ona şöyle karşılık verdiği işitiliyordu:

— Lâtife, sırtımda Mareşal üniforması var. Bu giynek, orduyu, ulusu ve zaferi temsil eder. Bu durumda seni sağıma almam, büyük bir yanlışlık olur; ayıp olur.

Başkomutan'ın bu ılımlı, serinkanlı konuşması karşısında Lâtife, bütün hırçınlığıyla haykırarak direniyor, kendisinin aşağılanmış olduğunu söylüyordu. Bu sert tartışmaya kulak konuğu olanlar, bunun uğursuz bir başlangıç olduğunu anladılar. Yaşamları boyunca gururdan daha üstün bir duygu taşımamış olan iki insan, evlilik yaşamlarında karşı karşıya gelmişti.

Mustafa Kemal, son günlerde üstüste birçok nutuk söylemişti.

Artık, söyleyeceklerinin tükendiğini sanıyordu. Yanında sekreter olarak taşıdığı Anadolu Ajansı muhabiri İsmail Habip'e, şöyle dedi:

— Çocuk, Türkocağı'nda vereceğim nutku yazman gerekmeyecek! Şimdiye dek bütün söyleyeceklerimi söyledim, bitirdim. Herhalde önemli şeyler söyleyemeyeceğim. Onun için, sana izin veriyorum. Bugün Adana'da serbestsin.

İsmail Habip, başını alıp kenti dolaşmaya çıktıysa da içi rahat etmediğinden döndü. 16 Mart günü Başkomutan'ın Türkocağı'nda verdiği aşağıdaki nutku kaleme aldı:

— Aziz, çiftçi kardeşlerim! diyebilirim ki yaşamım boyunca yaşadığım en yüksek, en sade, en mutlu ve içten gece bu gecedir. Şundan ki bu gece çok derin saygılarla, sevgilerle bağlı olduğumuz ulusumuzun çoğunluğunu oluşturan çiftçilerimizle bir sofrada bulunuyorum.

Bu sofrada onların emekleriyle ortaya çıkmış olan ekmeği onlarla birlikte yiyoruz.

Arkadaşlar! Dünyada cihangirlerin iki aracı vardır: Biri kılıç, öbürü saban. Başka yerde de söyledim; burada da söylemeyi yararlı buluyorum.

Zaferlerinin aracı salt kılıç olan bir ulus, bir gün girdiği yerden kovulur; rezil edilir, yoksul ve perişan olur. Öyle ulusların yoksulluğu, perişanlığı öyle büyük ve acı olur ki kendi ülkesinde bile mahkûm ve tutsak bir durumda kalabilir. Bundan dolayı gerçek fetihler, salt kılıçla değil, sabanla yapılanıdır. Ulusları yurtlarında yerleşik duruma getirmenin ulusça kararlılık vermenin aracı sabandır; saban kılıç değildir. O, kullanıldıkça güçlenir. Kılıç kullanan kol, çok geçmeden yorulduğu halde, sabanı kullanan kol, zaman geçtikçe daha çok güç sahibi olur. Kılıç ile saban, bu iki fatihten birincisi, ikincisine her zaman yenik düştü. Tarihin bütün olayları, yaşamın bütün gözlemleri, bunu destekliyor.

Ulusumuz, çok büyük acılar, yenilgiler, facialar görmüştür. Bütün olanlardan sonra yine bu topraklarda bulunuyorsa, bunun salt hikmeti şundandır: Türk çiftçisi bir eliyle kılıcını kullanırken

öbür elindeki sabanla topraktan ayrılmadı. Eğer ulusumuzun çoğunluğu çiftçi olmasaydı, biz, bugün yeryüzünde bulunmayacaktık.

Arkadaşlar, felaketler, acılar, yenilgiler, uluslar üzerinde birtakım etkenlerin oluşmasına yol açar. Bu etkenlerin başlıcası, öyle kara günlerinden sonra ulusların uyanış ve benliğini bulması ve duymasıdır. Uzun yüzyılların acı verici sonuçları sonunda artık bizim ulusumuzda da bu uyanıklığı doğurdu. Büyük bir güvenle söylerim ki ulusumuz baştan başa böyle bir uyanıklığa erişmiş bütün ve olgun bir ulus durumundadır. Açıkça ve övünerek bildiririm ki bu ulus, ulusal benliğini anlamış ve bunu bütün dünyaya bildirmiştir. Ulusumuz, son zaferleri hep bu özellikleri sayesinde kazandı. Ulusları yükselten bu özelliğe bir etken daha ekleyelim: Öç duygusu. Ulusların yüreklerinde öç alma duygusu olmalı. Bu bayağı bir öç alma değil, dirimine, yükselişine, mutluluğuna düşman olanların zararlarını ortadan kaldırmaya yönelen bir öç almadır. Bütün dünya bilmeli ki karşımızda böyle bir düşman oldukça, onu bağışlamak elimizden gelmez ve gelmeyecektir. Düşmana acımak, güçsüzlük ve zayıflıktır. Bu insanlık göstermek değil, insanlık niteliğinin çöküşünü bildirmektir. Arkadaşlar! Ulusları kurtaran özelliklerle etkenlerin gelişmelerini en çok çiftçilerimizden sağlamalıyız. Şundan ki çiftçi ve çoban, bu ulus için temelli öğedir. Gerçi öbür öğeler bu temelli öge için gerekli ve yararlıdır. Ne var ki hiçbir kuruntuya kapılmadan bilmeliyiz ki o temelli öge olmazsa, öbür öğeler de yoktur.

Hemşehrisi olmakla övündüğüm bu vilayetin toprağındaki verimliliği anlamak üzere Adana ile Mısır arasında ufak bir karşılaştırma yapacağım. Bilirsiniz ki Mısır toprağı, bereketi ve zenginliğiyle, altın yuvası, denmekle tanınmıştır. Oysa, güzel Adanamız hiçbir vakit Mısır'dan aşağı değildir. Bildiğime göre Mısır'ın asıl değerli alanı olan Delta Bölgesi, 16.000 kilometrekaredir. Oysa, Adana'nın benzer değerdeki toprakları 50.000 kilometrekaredir. Bu alan içinde ovalar parçası ile Seyhan ve Ceyhan arası 20.000 kilometrekaredir. Görüyorsunuz ki bu bölge bile

alan bakımından Nil Deltası'ndan büyüktür. Sonra, Mısır toprakları, yüzyıllardan beri işlene işlene çok eskimiştir. Topraklar yorgundur. Ancak gübre ve fen sayesinde gücünü koruyabilmektedir. Oysa, Adana toprağı, henüz genç, diri, her türlü gelişmeye hazır durumdadır. Mısır toprakları teknik araçlardan yararlanarak ancak bire on veriyor. Oysa, Adana, bayağı ve basit durumlarda bire on sürekli olarak vermektedir. Bakım görürse, bire yirmi, bire otuz verebilir.

Adana'nın Mısır'a üstün tutulan özellikleri, yalnız bunlar değildir. Bizim vilayetimiz, körfezli, limanlı, ovalı, dağlı, tepeli, güneşli, yağmurlu, sıcaklı, serinli çeşit iklimlerin toplamından kurulmuştur.

Tahıla özgü özelliklerden başka Mısır, bu vilayetin ormanlarında yetişen keresteden de yoksun bulunmaktadır. Bu vilayetin koyun ve öbür hayvanlarından Mısır yoksundur. Yemişlerin her çeşidi Mısır'da yetişmez. Bu bakımdan da Adanamız Mısır'dan üstündür.

Arkadaşlar, buraya dek Adana ile Mısır arasında hep göğüslerimizi kabartacak, bizi şükür ve övünmelere götürecek karşılaştırmalar yaptım. Bir de acı verecek kötü karşılaştırmalar da var. Onları da söyleyeyim. Biliyorsunuz ki Mısır'ın dirimi Nil'dir. Ve Nil'in dirim kaynağı oluşu da teknik kuruluşlar dolayısıyladır. Adana'yı da üç büyük ırmak suluyor. Ne var ki bu sular, bilim ile tekniğin o kuruluşlarından yoksun olduğundan, taşkınlıklarda, yarar yerine zarar veriyor. Düzgün olmayan akıntılar yüzünden ulaşım işleri kesintili, bataklıklar yüzündense ovalar sıtmalıdır. Bu hastalıklar yüzünden halk çalışamıyor ve vilayetin nüfusu azalıyor. Demin dedim ki Adana vilayeti yalnız ova ve ırmaklar arası bile Mısır'dan büyüktür. Oysa, bir de her iki kıtanın nüfusunu düşününüz. Adana'daki 400.000 kişiye karşılık Mısır'da 15 milyon kişi var. Bunun dokuz milyonu Adana Ovası'ndan daha küçük olan Mısır Deltası'nda bulunuyor. Demek ki deltanın nüfusu, Adana Ovası'ndan yirmi kat çoktur. Ve demek ki bu verimli vilayetin ovaları daha yirmi kat nüfusu refah içinde mutlu ve

zengin etmeye yetecektir. Bu nüfusu bugünkü doğal ve güç koşullar içinde sağlamak elde değildir. Nüfus çoğalmasına ilişkin bütün tedbirlerimizi almakla birlikte, bu tedbirler ne kerte geniş ve güçlü olursa olsun bu nüfus boşluğunu doldurmaya yetmez. Bu boşluğu ancak makine ile doldurabileceğiz.

Arkadaşlar! Adana vilâyeti bir devleti başlıbaşına yönetmeye yeter bir zenginlik kaynağıdır. Dünya savaşından önce Mısır, yedi buçuk milyon katra pamuk elde ediyordu. Bu pamuk 35 milyon altın getirdi. Büyüklüğü ve bitki gücü bakımından Mısır'dan aşağı kalmayan Adana'nın bu ölçüde pamuk üretmesine hiçbir engel yoktur. Adana, 35 milyonu yalnız pamukla pek iyi sağlayabilir. Biz, bunların hepsini, inşaallah, sağlayacağız!

Yalnız, bunun için bir şeye gereksinim vardır: İktisadımızda tam bağımsızlık. Güzel yurdumuzu yoksulluğa, ülkeyi yıkıma sürükleyen çeşitli nedenler içinde en güçlüsü ve en önemlisi iktisadımızda bağımsızlıktan yoksun oluşumuzdur. Tanrı'ya şükür ki bu bağımsızlığı bugün eylemce elde etmiş bulunuyoruz. Ancak, eylemce sahip olduğumuz bu bağımsızlığı, düşmanlarımıza biçimce ve törensel olarak doğrulatmak gereklidir. Devletin ve ulusun son gereği işte bu noktayı sağlamaya yönelmiştir. Güçlüce umuyoruz ki bu noktayı sağlamakta başarı elde edilecektir. Bu nokta, o kerte dirimsel ki onu kesinlikle elde edeceğiz.

Devletler şimdiye dek bize şu ya da bu sorunlarda gösterişli müsaadelerde bulunuyorlar; ancak iktisat tutsaklığıyla da felce uğratıyorlardı. Öteden beri bize birtakım şeyleri vermiş gibi, bizim birtakım haklarımızı tanımış gibi durum alırlar, gerçekte de iktisat alanında elimizi kolumuzu bağlarlardı. Bu tutsaklığa katlanan devlet büyükleri hoşnuttu. Şundan ki dış görünüşünde azametli bir bağımsızlık sağlamışlardı. Ancak, gerçekte ulusu miskinlik çukuruna atmışlardır. Bunlar, iktisat bağımsızlığını anlamayan bedbaht hayvanlardı. Ne var ki artık bugün ulusumuz, dirim noktasının nerede olduğunu pek güzel anlatmıştır. Özellikle Adana'nın aydın halkı, bu doğruları çok iyi anlamış bulunuyor.

Arkadaşlar! Şimdiye dek büyük zaferler kazandık. O zaferleri

yaşamak için, mutluluk için, ulusun refahı için yeter, sandık. Böyle aldanıştan aldanışa düştük. Oysa zafer ve fetihlerden sonra hemen sanat ve ekonomi alanlarında hızlı adımlarla yürümek gerekirdi.

Bilirsiniz, Ruslar, İsveç'in mahkûmuydu. Büyük Petro, çok kanlı savaşlardan sonra Rus bağımsızlığını sağladı. Ancak, bağımsızlığı kurtarır kurtarmaz hemen ülkenin içinde tarım ve sanatı yüzyılların gereklerine göre yürütmeye yöneldi. Bizler de gerçek kuruluşa ermek istiyorsak, çok kan dökerek kazandığımız zaferlerden sonra fedakârlık yaparak, tarım, ticaret ve sanat alanlarında güvenli adımlarla yürümeye bakalım.

(...) Arkadaşlar! Ulusumuzun içinde bulunduğu bu gafletin temel nedeni nedir? Bu ulus ki yüzyılların gafleti içinde en sonra gözünü açtığında kendini ölüm mezarının kıyısında bulmuştu. Bir an ve bir adım daha artık sonrasız gözünü açmamaya mahkûm kalacaktı. Bundan sonra inşaallah, ulusun uyanıklık gözleri bir daha kapanmayacak, artık, bundan sonra o gözler nurlu, ışıklı ve dikkatli olacaktır! Ancak, bunun böyle olmasını sağlamak için, eski durumun temel nedenini aramak ve bir daha yinelenmesine meydan bırakmamak gereklidir.

Bizi mezara götüren o nedenin temeli nedir? Bunu hiç kuşkusuz, yönetimimizin yapısında aramalıdır. Demin, arkadaşımız Ramazan Ağa çok güzel açıkladı: «Ben, hiç mektep, medrese görmedim; cahilim, kusura bakmayın!» dedi. Keşke mektep, medrese görenlerin hepsi Ağa Hazretleri gibi olsaydı! Şundan ki kendileri çok bilgince ve daha gerçek bilgi sahibidir. Ümmi olan Ramazan Ağa cahil olmadığını deminki konuşmamız sırasında pek güzel ispatladı. Bu arada demiştir ki: «Eski Osmanlı Hükümeti sopaya sahipti. Biz, çalışırız, ürünlerimizi elimizden alırlar. Yine karşımızda sopayı görürdük. Dinleyecek makam yoktu. İşitirdik. Birtakım insanların sarayları, cariyeleri varmış. Onların başında Sultan varmış. Meğer, bizim bütün mal ve mülkümüz onlarınmış. Bizi her şeyden yoksun edenler, meğer o Saraylar, o Sultanlarmış.

Evet, arkadaşlar! O Saraylar ve o Sarayların çevresini çevreleyen hainler, yüzyıllarca bu ulusu uykuda bıraktılar. Onu nura koşmaktan alı koydular. Onlar, bu ulusu ve bu ülkeyi yalnız iki zamanda düşünürlerdi. Biri, parayı, öbürü askeri gereksediklerinde.

Bir baştan ülkeyi soyarlar, öbür yandan ulustan aldıkları askerlerle Viyana'yı, Mısır'ı ve İran'ı ele geçirmek üzere fetihlere kalkarlardı. Oysa, ulusun o fetihlerde hiçbir ulusal isteği, içten isteği yoktu. Onların hırsları, onların şan ve şerefleri uğruna bu ulusun çocukları, bir daha dönmemek üzere onların ardından sürüklenirlerdi. Sonra, onların Saraylardaki görkemlerini sağlamak üzere paraya gereksinimleri vardı. Bu parayı ulustan sopayla alırlardı. Bütün bunların sonucu, ulusu yoksulluğa, yıkıma, sonunda ölümün kıyısına götürürdü. İşte, bu yönetim biçimine, Padişahlık yönetimi denir.

Arkadaşlar! Bu yönetimi bir daha diriltmemek üzere tarihe gömdük. Bugün eski yönetimden büsbütün ayrı, yeni bir Türkiye Devleti vardır. Bunu yöneten Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'dir. Bütün bir yüreklilikle diyebiliriz ki bugün bir Halk Hükümetimiz vardır. Bu halkın geleceği, artık sonuna dek bu halkın elindedir. Gerçi, bugün bu Hükümet'in bütün prensiplerini, bütün yöntemlerini bu yeni yönetimin isteklerine göre değiştirip uygulayamazdık. İnsafla düşünmeli, yeni yönetimin yaşamı kaç yıllıktır ve nasıl bir zamanda doğdu ve hangi koşullar altında büyüdü?

Arkadaşlar! Bir Hükümet iyi midir, kötü müdür? Hangi Hükümet'in iyi ya da kötü olduğunu anlamak için, Hükümet'in amacı nedir, bunu düşünmek gerekir. Hükümet'in iki ereği vardır: Biri ulusun korunması, ikincisi ulusun refahını sağlamak. Bu iki şeyi sağlayan Hükümet iyi, sağlamayan kötüdür. Eski Osmanlı Hükümeti, bu iki şeyi sağlamış mıdır? Bu soruya kesin olarak verilecek karşılık, «Hayır!»'dır. O Hükümet bir kez ulusu koruyamadığı gibi her zaman ve her zaman kırdırmıştır. Bilir misiniz, yalnız son kırk beş yıldan beri Yemen'de yok olan askerlerimiz ve dönmeyen çocuklarımızın sayıları bir bucuk milyona yaklaşıktır. Balkanlar'ı, Suriye'yi, şurayı, burayı düşününüz.

Birçok yerlerde bekçilik yapmak üzere öldürülen, sayısız, hesapsız çocuklarımızı düşününüz. O Hükümet'in bu ulusu nasıl doğrattığını anlarsınız. O Hükümet, birinci amacını yapmadı. Bari, ikinciyi yaptı mı; bari geriye kalanlar mutlu ve zengin midirler? Bunu hiç de düşünmeye yer yok. Ne yazık ki ülke baştan başa yıkıntı durumundadır. Her yerde baykuşlar ötüyor, ulusun yolu yok, serveti yok, hiçbir şeyi yok. Bütün ulus, acınacak durumda, bir yoksulluk ve sefillik içindedir.

İşte, eski Hükümet biçimi, ulusu bu halde bıraktı. Çiftçi arkadaşlar, herkes sizler gibi vicdanlı, saf ve temiz yürekli olsaydı onlara eski Hükümet'in kötülüğünü anlatmayı gereksiz sayardım. Ne var ki kendilerini akıllı sanan birtakım akılsız ahmaklar, vicdansızlar, hainler var. Bunlar, benim kötü olarak açıkladıklarımı size iyi olarak anlatacaklardır. Onlara verilecek cevabın ne olması gerektiğini, size bırakıyorum.

Şimdiki Hükümet biçimimiz, bizim için en iyi, en uygun olanıdır. Henüz üç buçuk dört yaşlarında olan bu Hükümet'in, bu süre içinde yaptığını ölçü olarak alınız ve aynı ölçüyle bundan sonrayı da inceleyiniz. Bu biçim Hükümet'in dört yılda ne yaptığını düşününce, bundan sonra da ne yapabileceğini anlarız. Dört yıllık kısa bir süre içinde ulusal varlığımızı, onurumuzu, kişiliğimizi kurtardık. Bütün dünyaya karşı yalnız bugünkü varlığımızı korumakla kalmadık, yüzyılların omuzlarımıza yüklediği kötülükleri de temizledik ve onları yapanların bizler olmadığımızı bütün insanlık dünyasına eylemce ispatladık. Gerçekten bu Hükümet biçimi, bu kısa süre içinde ulusu refaha kavuşturup mutlu bir duruma getirmedi. Bin türlü zorluk ve güçlükler içinde ilk adımlarını atan bu Hükümet biçiminin yemişlerini henüz elle tutulur bir halde görmüş değiliz. Ancak, yapılan şeyler, bize yapılacak şeyleri de pek güzel gösteriyor. Hepimiz vicdanlarımızda en güçlü kanılar ve güvenlerle biliyoruz ki ulusumuz kesinlikle zengin, refah içinde ve mutlu olacaktır. Hükümetimizin biçimi, bu amacı gerçekleştirmeğe kefildir ve gücü iyidir.

(...) Gerek bu gece burada, gerek dünden beri her yerde, sayın hemşerilerim, Adanalıların hakkımda gösterdikleri çok değerli, çok sıcak ve içten takdirler ve teveccühlerden bütün varlığımla duygulandım ve minnet duydum!

Yalnız şunu bir gerçek olarak biliniz ki onur hiçbir zaman bir adamın değil, bütün ulusundur. Eğer, yapılan işler önemliyse, gösterilen başarılar ortadaysa, her birey kendini kutlamalıdır. Şundan ki öyle büyük şeyleri, ancak çok yetenekli olan büyük uluslar yapabilir ve bu ulusun her bireyi böyle en yetenekli ve büyük ulustan olduğunu düşünerek, kendini kutlasın.

(...) Üç dört yıl önce, girişimimizin başlangıcında güçlü sözler söylemiştim. Bu ulusun yetenek derecesini yakından ve içinden gördüğümden dolayı, güçlü sözler söylemiştim. O zaman bu sözleri hafiflik sayan hafif beyinli kişiler vardı. Ne var ki yalnız ulusumuzun ruhundaki büyük yeteneğe güvenerek oluşundan önce söylediğim o sözlerin, gerçekler ve işlerle madde olarak ortaya çıktığını görmekle mutluyum. Hiçbir sözümde ulusuma karşı yalancı durumunda kalmadım. Onları söylerken bir hayalci gibi, düşler kuran bir şair gibi değil, onları söylemekliğim, bu ulustaki yetenek öğelerini bilmekliğimdendi. Yine aynı öğelere güvenerek siz sayın çiftçilere, kesin olarak söylüyorum ki geleceğe ilişkin söylediklerim de kolaylıkla yapılabilir ve yapılacaktır. Yeter ki birbirimize olan güven ve dayanışmayı bozmayalım.

İyi biliniz ki bu güveni bozmaya çalışacaklar vardır. Sizi kandırmak ve kötü yollara saptırmak isteyenlere açıkça sorunuz. Biliniz ki o kandırıcılar, açık sözden kaçınırlar. Onlar kulaktan kulağa söylemeyi yeğ tutarlar. Siz onlara: «Fısıldama istemiyoruz!» deyiniz. O hainlerin fısıltıları kesilsin; ulus her şeyi açıkça öğrensin ve açıkça sorsun.

(...) Kesinlikle şu ya da bu nedenler uğruna ulusu savaşa sürüklemekten yana değilim. Savaş zorunlu ve dirimsel olmalı. Gerçek kanım şudur: Ulusu savaşa götürünce azap duymamalıyım; «Öldüreceğiz!» diyenlere karşı, «Ölmeyeceğiz!» diye savaşa girebiliriz. Ne var ki ulusunun dirimi tehlikeye düşmedikçe savaş bir cinayettir.

İnşaallah, iyi ve onurlu bir barış yapacağız! Barışın imzasıyla önümüzde bir çalışma dönemi açılacak. O zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi, tarihi görevini bitirmiş olacağından dolayı, elbette, yeni seçimler yapılacaktır.

Sayın çiftçiler! Yeni seçimleri çok önemli bir yurt ödevi olarak tanıyınız. Şundan ki bundan sonra toplanacak olan Meclis'in ülkeye, ulusa yapmak zorunda olduğu görevler, çok güç, çok ağır, çok önemlidir. İçinizden ülkeyi ve ulusu en çok seven, aklına anlayışına, vicdanına en çok güvendiğiniz insanları seçiniz. Ancak, bu sayede Meclis, sizin isteklerinizi yapmaya, layık olduğunuz refahı sağlamak gücüne sahip olacaktır. Bana gelince, ulus beni yeniden seçerse, bu yeni Meclis'e girerim. O zaman görevimi güvenle yapabilmek için bir Halk Fırkası kurmak istiyorum. Fırka'nın Programı'nı zamanı geldiğinde bütün ulusa bildireceğim. Hoşnut olursanız, iyi bulduğunuz yerler olursa onu benimser, hoşnut olmadığınız yerler olursa onları da bana bildirirsiniz. Ben de düzeltirim. İstiyorum ki o Program kişisel olmasın; bütün ulusun Program'ı olsun.

Devletlere verdiğimiz son karşılığı biliyorsunuz. Basit, yasal, dirimsel olan koşullarımızı devletler benimsemezler de bizi savaşa sürüklerlerse, sakın kaygulanmayınız. İnanınız ki o zaman belki şimdikinden daha güçlü bir döneme erişecek, daha uygun koşullar sağlayacağız. Ordularımız da her yanda maddi ve manevi teminatı elde etmeğe yeterli bir güçtedir.

Sayın çiftçiler! Sizler hepimizin babasısınız; hepimizin efendisisiniz.

Mersin İstasyonu'nda trenden inen Mustafa Kemal, Adana'da olduğu gibi yine yayan olarak halkın arasından kente doğru ilerlemeye başladı. Biraz sonra, yolunu, tıpkı Adana'da olduğu gibi karalara bürünmüş birkaç genç kız kesti. Elindeki pankartta şunlar yazıyordu:

«Suriyeli hemşirenizi de kurtarınız.»

Mustafa Kemal, hoşnut olmayan bakışlarla bu yazıları süzdü. Yedinci Orduyu, Yıldırım Orduları Grup Komutanlıklarını andı. Suriyeli Arapların, Türk Ordularını arkadan vurarak nasıl batılı

emperyalistlere kucak açtıklarını bir kez daha acı acı düşündü. Suriye, artık, katıksız bir Arap ülkesiydi. Kendi isteğiyle de Fransızlara teslim olmuştu. Türk Bağımsızlık Savaşı'nın kahramanı, bu tutsak ülke için artık ne yapabilirdi? Eğer Fransız boyunduruğundan kurtulmak istiyorlarsa, kendi içlerinden kahramanlar çıkarır, kurtulabilirlerdi. Paşa, dikkat etti; Adana'da olduğu gibi halkın gözlerinde yaşlar yoktu. Pankartları tutan kızların önünden geçerken şunları söyledi.

— Her ulus layık olduğu yaşama kavuşur.

Eskiden beri biraz kozmopolit olan Mersin kenti, bırakışmada yabancı işgali altında daha da karışık bir duruma gelmişti. Başkomutan, caddede ilerlerken kulağına yabancı dillerde konuşmalar çalınıyordu. Belki de bu konuşmalar çoğunluktaydı. Suriyeli kızların taşıdığı pankartlara kafası bozulan Gazi, Müdafaayı Hukuk Derneği'nde, Türkocağı'nda, Belediye'de hep kendisini sinirlendiren tersliklerle karşılaştı. Daha çok çatacak bir aksaklık aramaktaydı. Belediye Dairesi'nde onuruna verilen yemekte Paşa, ilk kez patladı. Abani sarıklı Belediye Başkanı, Belediye'yi kendi evi sayarak servise karışıyor, etekleri zil çalarak ortada dolaşıp duruyordu. Buna bir süre katlanan Paşa, en sonunda, kalabalık salonda Belediye Başkanı'nı şöyle azarladı:

— Belediye Başkanları hizmetkârlık yapmaz; lütfen, yerinize buyurunuz!

Türkocağı'ndaki mobilyanın emanet olduğunu öğrenen Başkomutan, Yaverlerinden birine şu buyruğu verdi:

— Yazınız da benim hesabımdan buraya bin lira göndersinler.

Adamlarıyla Millet Bahçesi'ne giden Mustafa Kemal, kendisini daha yakından görmek üzere halkın çepeçevre dört yanını doldurduğunu gördü. Bütün duvarların, ağaçların üzeri salkım salkım, insanla doluydu. Bahçenin ortasında birkaç basamakla çıkılan tahtımsı bir şey vardı. Bunun üzerine yaldızlı bir koltuk konmuştu. Yan yana yerleştirilen bu iki koltuk, Gazi ile Lâtife'nin oturmaları içindi. Krallarla Kraliçelere özgü bu yaldızlı koltukları gören Gazi'nin birdenbire kafasının tası attı. Kendisini

karısıyla bu tahtalara tünemiş gören Mustafa Kemal, durumun gülünçlüğünü sorumluların yüzüne şu sözlerle çarptı:

— Bu, ne maskaralık!

Bunu der demez de hemen oradaki tahta sandalyelerden birini alıp oturuverdi. Lâtife de onun gibi yaptı.

Türkocağı Başkanı Doktor Reşit Galip, Mustafa Kemal'in onuruna bir nutuk söyleyecekti. Ne var ki bu nutuk için ondan izin istemek yürekliliğini gösterecek kimse yoktu. Doktor İsmail Habip'ten şefaat etmesini diledi. İsmail Habip de doğrudan doğruya Mustafa Kemal'e söyleyemeyerek, işi Lâtife'ye açtı. Lâtife, işi Mustafa Kemal'e açtıktan sonra, o da İsmail Habip'e sordu:

— Nutka falan, ne gerek var?

— Doktor, Türkocağı Başkanı'dır. Eğer nutuk söylemesine müsaade buyurulursa, buradaki Türk gençliği güçlendirilmiş olur.

Türk gençliği deyince Mustafa Kemal'in bir yerinde en ince, en duygulu bir damar atmaya başladı. Biraz önceki işlere şimdi bile kızıp duran bir öfke yumağı birden bire çözülür, dağılır gibi oldu:

— Peki, söyleyin!

Kürsüye çıkan Reşit Galip, Mustafa Kemal'in bütün cephelerdeki büyüklüklerini, sayıp döktü. Herkesin bildiği bu değerleri şu sonuca varmak üzere sıralamıştı:

— Senin asıl büyüklüğün, bütün o büyüklüklere karşılık ulusun bir bireyiyim, diye övünmendir.

Bu güzel sözlerle biten nutuk, çevredeki kendi adamlarının da çok hoşuna gitmişti. Reşit Galip, Paşa'nın can alacak damarına parmak basmıştı: «Birey! Ulusun bireyi!» Şefin boralı yüzünde ani bir rüzgârla bulutlarını dağıtan bir gökyüzü açıklığı vardır. Birey! Ulusun, bireyi! O tek sözcük, bir tılsım gibi dört beş saatlik öfkeyi bir anda uçuruvermişti.

Mustafa Kemal, güney kıyılarımızın büyük kentlerini gezip dolaştıktan sonra, dönüşte Konya'ya uğradı. Orada da büyük gösterilerle karşılandı. Sanki burası, birkaç yıl önce Delibaş

ayaklanışının geçtiği korkunç gericilik sahnesi değildi. Törensel ziyaretler yapıldı. Gazi, Mevlevihane'de onuruna verilen şölene karısıyla birlikte geldi. Ancak Lâtife, sofrada tek kadın değildi. Postnişinin büyük kızı da onun yanındaydı. Hoşgörülü bir sofraydı. Lâtife, doğulu erkeklerin sofrasında aydın bir kadın olarak bulunmanın tadına vararak, batının özgürlük bahçelerinden serpen bu yeni özgürlük üstüne özdeyişler söyleyerek şöleni düşünce çiçekleriyle de süslüyordu. Örneğin, şöyle diyordu: «Kant demiş ki kadının en büyük süsü, erdemidir. Dekartes demiş ki...»

Sofrada bulunan İsmail Habip, Mustafa Kemal'e:

— Hanımefendi'nin bu gibi düşüncelerini ulusa da bildirmek için bir röportaj yapmak, ne yararlı olurdu!

Mustafa Kemal:

— Ben razıyım, eğer kendisi de razıysa, dedi.

Lâtife:

— Şimdiye dek, hiçbir gazeteciye mülakat vermedim ama... Ama İsmail Habip başka, dedi.

Eşinin kültürlü bir kadın görünüşü taşıması, böyle de olması Gazi'nin çok hoşuna gidiyordu. Onun batı kültürünün parıltılarından her fırsatta çevresine saçıp durması, Paşa'yı bayağı sevindiriyordu. Sırasında, boş bir kadınla evlenmediğini kendi adamlarına göstermek üzere eşine şöyle diyordu:

— Lâtife, haydi! Byron'dan bir şiir okusana bize! Gerçi İngilizce bilmiyorsak da yine şiirin uyumu hoşumuza gidiyor.

Güzel bir İngilizceyle Byron'dan okunan şiir bitince, bu kez:

— Haydi, bir de Hugo'dan oku da bu kez anlamını da anlayalım!

Bir gün bir gazinoda oturan Mustafa Kemal, Konya'daki Yunan tutsaklarıyla görüşmek istedi.

Tercümanlığı Lâtife yaptı. Bu, başarılı bir tercümanlıktı. Gazi, karısıyla övündüğünü açıkça gösteren bakışlarını çevresindekilerin yüzlerinde gezdirerek, bu duygularını gizlemek istemediğini anlattı. Gazi'nin eşine olan bu tutkunluğuna karşılık, onda ilerde aşılmaz bir çakır dikenliği gibi belirecek zararlı kimi mut-

suz şeyler baş veriyordu. Ara sıra ortaya çıkan ufak tefek olaylarda kocaman mutlulukları yıkabilecek ağulu tortular bırakan olumsuz bir güç oluşuyordu. Lâtife, Paşa'nın kendisine karşı duyduğu bu uygar düşüncelerin sürükleyip getirdiği hayranlığı küçük hesaplarına göre yorumlayarak büyük bir aldanışın içine girmeye başlamıştı. Mustafa Kemal'in belleğinde kalan en kötü tortulardan biri şuydu: Adana yolculuğu sırasında Çumra İstasyonu'nda bir yığın karşılayıcı toplanmıştı. Bunlardan birisi, Gazi'ye sevgiyle atıldı. Gazi, bu adamı, karısına şöyle tanıttı:

— Çocukluk arkadaşım ve aziz dostum, Asaf.

Asaf (İlbay), Konya Ovasını Sulama Tesisleri Müdürü'ydü. Gazi, kendisini karşılamaya gelenlere doğru ilerlerken, eski arkadaşı Asaf'a:

— Sen trende Lâtife ile otur! dedi.

Asaf, güzel kadının elini sıkarak oturdu. Lâtife, konukla konuşmayarak Fransızca bir dergiyi karıştırıyordu.

— Yolculuğunuz nasıl geçiyor, Hanımefendi?

Lâtife, salt ne olduğu anlaşılmaz bir biçimde başını sallayarak soruyu karşılıksız bırakmaktan çekinmedi. Onu konuşturarak bu uğursuz sessizliği kırmak isteyen Asaf, başka girişimler yaptıysa da çok kısa, inatçı karşılıklar aldı. Onu konuşturamıyacağını anlayınca başını kompartımanın penceresine çevirerek dışarı bakmaya başladı.

Bu sırada Lâtife'nin, yukarıdan, sinirli sesiyle dalgınlığından uyandı:

— Paşa ile nerede ve nasıl tanıştınız, anlatır mısınız, lütfen?

— Bir mahallede doğduk, büyüdük; bir okulda okuduk.

— Selanik'te mi?

— Evet.

— Selanik kenti nasıldır? Halkı uygar mıdır?

— Rumeli'nin hatta eski Türkiye'nin en iyi ve ileri kentidir. Mustafa Kemal Paşa orada doğdu ve büyüdü. Selanik okulları bu dahiyi yetiştirdiğine göre, halkının da uygar olduğundan kuşkulanılmaz.

— İzmir'le karşılaştırabilir misiniz?

— İzmir'den daha ileridir.

Bu susuş ile kısa konuşma döneminde Mustafa Kemal Çumralı karşılayıcıların ellerini sıkarak kompartımanına dönmüştü. İçerdeki havayı anlamaya çalıştığı sırada, Lâtife, damdan düşer gibi birden şöyle dedi:

— Senin arkadaşların hep böyle bilgili ve gururlu mudur?

Bu kaskatı sorunun ardından şunları da ekledi:

— Bakınız, arkadaşınız, Selânik'i en ileri kent ve Selâniklilerin de en uygar yurttaşlardan, hatta İzmir'den ve İzmirlilerden bile ileri olduğunu söylüyor! Doğrusu dostunuzdan yakınıcıyım.

Lâtife, Mustafa Kemal'in kendisine hak vermesini beklerken onun şöyle dediğini işitti:

— Arkadaşım doğru söylemiştir.

Tren, bu durumda Adana'ya doğru yollanmak üzereyken, Asaf dönüşte eski arkadaşının yine Çumra'ya uğrayarak bir çaylarını içmelerini diledi. (Adana dönüşünde tren yine Çumra'da duracak, ancak, bardaktan boşanırcasına yağan yağmur yüzünden Bostancı Barajı'nın kıyısında kurulan sofrası onurlandırılamayacaktır.)

20 Mart 1923 günü Konya Türkocağı'nda onuruna verilen çay şöleninde Mustafa Kemal aşağıdaki konuşmayı yaptı:

— Sayın, gençler! Türkocağı adına hakkımda söylenen sözlerden, gösterilen sevgi ve güvenlikten dolayı, sayın ocak üyelerine özellikle teşekkürler ederim.

Arkadaşlar! Gerçekten bu ulus yüzyıllarca kendi isteğine aykırı olarak, ulusun istek ve çıkarlarına aykırı olarak yönetilmiş, ulus tarihinin hiçbir döneminde yeteneklerini geliştirecek çalışma alanlarına sahip olmamıştır. Bu olanaksızlık yüzünden birçok felaketlere uğramıştır. O acı felaketler, ulusu ölüme dek ulaştıracak niteliğe sahipti. Teşekkür olunur ki en son ölüm vuruşları, ulusu en dirimsel uyanışa götürdü. Ancak o sayededir, üç buçuk dört yıldır, ulusun uyumlu çalışmaları dolayısıyladır ki ulus hepimizi hoşnutluğa, dünyayı şaşkınlığa, düşmanları korkuya götü-

ren zaferlere ulaşabildi. Bizi kendi benliğimize sahip kılan bu uyanışa, bize kendimizi bulduran bu gerçek uyanıklığa daha önceleri sahip olsaydık, daha eskiden kendi varlığımız, kendi kurtuluşumuz, kendi amacımız uğruna çalışsaydık, bugünkü sonuç daha parlak olur ve biz son felaketlere düşmeyerek dünyanın en mutlu ulusu olurduk. Ulusumuz en yüksek uygarlık derecesinde, en parlak olgunluk aşamasında, en şanlı mevkiinde iken, başka birtakım uluslar, ancak ulusumuzun vuruşları karşısında kendi benliklerini bularak, o vuruşların etkilerini geçirdikten sonra bugünkü durumlarını bulmuşlar, bizse onlardaki uyanışa karşılık çok derin uykular içinde boğulup gitmişizdir. Arkadaşlar, her yerde söylüyoruz; her yerde söylüyor ve yineliyoruz; ulusun bugünkü zaferleri pek parlak olmakla birlikte henüz ulusumuzu kurtuluşa ulaştırmamıştır! Belki bundan sonraki çalışmalarımız, zaferi elde etmekte olduğu gibi aynı çalışmayla asıl amaca ulaşacağız. O amaca varmak için de bizi şimdiye dek uyku içinde bırakan nedenleri araştırmak, ortaya çıkarmak, dile dolamak gereklidir. Bu doğruları ulus vicdanının kulağına ulaştırmak, bu doğruları ulusun vicdanına iyice kazımak için, onları bir daha, beş kez daha söylemek; onları her zaman ve her zaman yinelemek gerekir. Ulusu uzun yüzyıllar uykuda bırakan çeşitli nedenler arasında gerçek bir noktayı bir sözcükle söylemiş olmak üzere, diyebilirim ki bütün yoksulluğumuzun kesin nedeni düşünüş sorunudur. İnsanlar ve insanlardan kurulu toplumlar, her şeyden önce bütün bireyleriyle doğru bir düşünüşe sahip olmalıdırlar. Düşünüşü zayıf, çürük, geri olan bir toplumun bütün çalışmaları boşunadır. Doğruyu söylemek zorundayız ki bütün İslâm dünyasının toplumlarında hep yanlış düşünüşler hüküm sürdüğü içindir ki doğudan batıya dek İslâm ülkeleri düşmanlarının ayakları altında çiğnenmiş ve düşmanların tutsaklık zincirine bağlanmıştır.

Bu düşüncemi açıklamak isteğiyle biraz daha bilgi vermek isterim. Hepiniz bilirsiniz ki Hazreti Peygamber, Kur'an'ın yargılarını duyurmaya memur olduğu tarihte, yöredeki ülkelerde uluslar vardı; İslâm Dini'ni bütün insanlığa benimsetmek için Tanrı uğruna kılıç çeken Arap Mücahitleri, yüzyıllarca yüksek uygar-

lıklar yaşamış, ulusal geçmişlerine sahip birçok ulusları, Türkler, İranlılar, Mısırlılar ve Bizanslılar gibi ulusları az zamanda İslâmlık çevresine aldılar. Yine bilimsel olarak açıkça görüyorsunuz ki herhangi bir ulus, yeni bir biçim alınca, devleti bütün temelleriyle benimsemekte güçlüklere uğruyor. Her zaman uzun bir geçmişin kendi varlığında yaşadığını görüyor ve her zaman yüzyıllık toplumsal varlığında yerleştirdiği alışkanlıklara bağlı kalıyor. Böylece her yeni şeyin ilkeleriyle kendinde var olan eski ilkelerin kaynaştıklarını görüyoruz. Bu doğal kural, İslâmlığı benimseyen uluslarda da aynıyla kendini gösterdi. İslâm Dini'nin çok yüce, çok değerli ilkeler ve doğrularını bu uluslar olduğu gibi almakta ayak dirediler. İslâmlığın ilk parlak dönemlerinde, geçmişin ürünü olan bu kötü gelenekler bir zaman için kendini göstermemiş ve etkilerini yürütememişse de biraz sonra bu görenekler yine karışmaya başlamıştır.

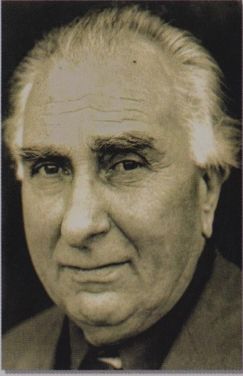
Bu yüzden İslâm toplumları içindeki birtakım uluslar, İslâm oldukları halde çökmeye ve yoksulluğa düşüşe mahkûm kaldılar. Geçmişlerinin geri ve batılı inançlarıyla İslâmlığı karıştırdıkları ve böylece İslâmlığın gerçekliğinden uzaklaştıkları için kendilerini düşmanların tutsağı yaptılar.

Bu İslâm ulusları içinde Türkler, gelenek ve ulusal toplum bakımından kötü alışkanlıklara sahip değillerdi. Türk toplum geleneklerinin pek çoğu, İslâmlığın doğrularına uygun ve yakındı. Ne var ki Türkler, bulundukları alan ve yaşadıkları bölge dolayısıyla bir yandan İran, öbür yandan Arap ve Bizans Uluslarıyla ilişki halindeydiler. Kuşku yok ki ilişkilerin uluslar üzerine etkileri görülür. Türklerin ilişki kurdukları ulusların o zamanki uygarlıklarıysa çürümeye başlamıştı. Türkler, bu ulusların kötü geleneklerinden, kötü yollarından kendilerini sakınamamışlardır. Bu durum, kendilerine karışık, bilim dışı düşünüşler doğurmaktan uzak kalmamıştır. İşte, düşkünlüğümüzün belli başlı nedenlerinden biri bu noktadan ileri geliyor.

Yine biliyorsunuz ki İslâm dünyası içindeki toplumlarla Hıristiyan kütleleri arasında birbirini affetmeyi olanaksız gören bir düşmanlık vardır. İslâmlar, Hıristiyanların; Hıristiyanlar, İslam-

ların sürekli düşmanları oldular. Birbirlerine, kâfir, bağnaz, gözüyle baktılar. İki dünya birbirleriyle yüzyıllardan beri bu bağnazlık ve düşmanlıkla yaşadı. Bu düşmanlığın sonucudur ki İslâm dünyasını batının her yüzyıl yeni bir kılığa giren ilerlemelerinden uzak bırakmıştı. Şundan ki İslâm ulusları, o ilerlemelere tenezzül etmeyerek, tiksintiyle bakıyordu. Aynı zamanda iki kütle arasında uzun yüzyıllardır süregelen düşmanlık yüzünden İslâm dünyası, silahını bir an elinden bırakmamak zorunluğunda bulunuyordu. İşte, silahla bu sürekli uğraşı, düşmanlık duygusuyla batının yeniliklerine karşı duruş, çöküşümüzün nedenlerinden başka asıl bizim ulusun, özellikle aydınlarımızın çok dikkatle, çok önemle göz önüne alacakları bir neden vardır ve bence bu neden şimdiye dek ilerleyemeyişimizin, en son basamakta kalışımızın -unutmayalım- ülkemizin baştan başa bir yıkıntı oluşunun temel nedeni şudur: İslâm dünyası, iki sınıf halinde ayrı topluluklardan kurulmuştur. Biri, çoğunluğu oluşturan halk katı; öbürü azınlığı oluşturan aydınlar katı. Bozuk düşünüşlü uluslarda, büyük çoğunluk başka ereğe, aydın denen sınıf başka düşünüşe sahiptir. Bu iki sınıf arasında bütün bir karşıtlık ve bütün bir muhalefet vardır. Aydınlar, temel kütleyi kendi ereklerine götürmek ister; halk yığını ise bu aydın sınıfa bağlanmak istemez. O da kendine başka bir yön seçmeye çalışır. Aydınlar sınıfı, telkinle (eğreti), aydınlatmayla çoğunluğu kendi amacına göre yönetmeyi başaramayınca başka araçlara başvurur. Halka baskı yapmaya başlar. Halkı baskı yönetimiyle ele geçirmeye çalışır. Artık, burada çözümleyici noktaya geldik. Halkı ne kesici yöntemle ne de baskı yöntemleriyle kendi ereğimize sürüklemeyi başaramadığımızı görüyoruz. Neden?

BİRİNCİ KİTABIN SONU

HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL BARIŞ

- Bayındırlık girişimleri ise yakında iş alanına dökülecektir. Bunun sonucunda ülkenin bütün önemli merkezleri az zamanda birbirine demiryolu ile bağlanmış olacaktır. Önemli maden hazineleri açılacaktır. Ülkemizin baştanbaşa harap görünüşünü bayındırlığa çevirmek olan amacımızın temel taşları, her yerde gözleri sevinçle parlatacaktır. İşçiler için geniş ve güvenli çalışma alanları ortaya çıkmakta gecikmeyecektir. Tüccarlarımız, yüzlerinin güleceği günden uzak değildirler.

Bu kongre, ulusa, bir yandan da öbür devletlere anlatacaktır ki, yeni Türkiye, temellerini süngüyle değil, süngünün de dayanağı olan ekonomiyle kuracaktır. Yeni Türkiye devleti, emperyalist bir devlet olmayacaktır.

Yeni Türkiye devleti, iktisada dayanan bir devlet olacaktır. Bu devleti en güçlü temeller üzerinde çok az zamanda kurmak için de Japon'lardan daha az yetenekli olmadığını gösterecektir.

ISBN: 975-478-005-6 (Takım No.)
ISBN: 975-478-006-4 (1. Cilt)

